

327.7 / 1061.16 C (03)
K65

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Валерій Копійка
Тетяна Шинкаренко

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ:

ЗАСНУВАННЯ І ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ

12392

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Українська Академія
державного управління
при Президентові України
БІБЛІОТЕКА

ВИДАВНИЦТВО
ЛІТЕРА

Київ - 2001 ІНВ. № _____

*Гриф надано Міністерством освіти і науки України
(лист № 14/18.2 - 531 від 20 квітня 2001 р.)*

*Затверджено Вченою радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
від 28 березня 2001 р.*

Автори: **В.В. Копійка**, кандидат історичних наук (розділ 1; розділ 2 § 6; розділ 3 § 4, 5; розділ 4 §2; розділ 5 § 4; розділ 6 § 1, 2; розділ 7 § 2, 6-8);
Т.І. Шинкаренко, кандидат історичних наук (передмова; розділ 2 § 1-5; розділ 3 § 1-3; розділ 4 § 1, 3-5; розділ 5 § 1-3, 5, 6; розділ 6 § 3, 4; розділ 7 § 1, 3-5; розділ 8; післямова).

Науковий редактор: **Л.В. Губерський**,
член-кореспондент НАН України, доктор філософських наук, професор

Рецензенти: **Л.Ф. Гайдуков**,
доктор історичних наук, професор,
О.І. Шнирков,
доктор економічних наук, професор

Є 97 **Копійка В.В., Шинкаренко Т.І.**
Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 448 с.
ISBN 966-7752-68-2

Пропонована книга — одне із перших вітчизняних навчальних видань, яке присвячено історії та аналізу сучасного стану європейської інтеграції. Структура навчального посібника побудована згідно з основними етапами розвитку європейської інтеграції. Подано послідовну характеристику основних етапів становлення комунітарного економічного, валютно-фінансового, політико-правового і соціального простору. Належна увага приділена проблематиці входження України до Європейського Союзу.

Розрахована як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, а також стане в нагоді аспірантам і викладачам, які займаються проблемами інтеграційних процесів у Європі.

ББК 66.4(0)63.3(0)6

Передмова	7
-----------------	---

Розділ I
ЗАРОДЖЕННЯ Й РОЗВИТОК ІДЕЙ І КОНЦЕПЦІЙ ЄДИНОЇ ЄВРОПИ

§ 1. Еволюція традиційних федералістських теорій європейського об'єднання	11
§ 2. Неофункціоналістський напрямок дослідження європейської інтеграції	22
§ 3. Проблеми європейської інтеграції у світлі сучасних політологічних і соціологічних досліджень	35
Висновки до першого розділу	50

Розділ II
**ПЕРЕДУМОВИ Й ПОЧАТОК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ
(1945-1957 роки)**

§ 1. Історичні передумови й рушійні сили інтеграційних процесів у Західній Європі	51
§ 2. Новий етап у діяльності "європейських рухів". Рада Європи	57
§ 3. Початок європейської інтеграції: Європейське співтовариство вугілля і сталі	61
§ 4. Поразка проєктів військово-політичної інтеграції Західної Європи	67
§ 5. Римські договори. Заснування СЕС і Євратому	73
§ 6. Опозиція Європейським співтовариствам: пошуки альтернативи	80
Висновки до другого розділу	86

Розділ III
**ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ
(1958-1969 роки)**

§ 1. Формування Спільного ринку	88
§ 2. Суперечності процесу економічної інтеграції	98
§ 3. Формування інституціональної системи Європейських співтовариств	105
§ 4. Розвиток політичного співробітництва в Європейському співтоваристві: кризи 60-х років	115
§ 5. Подвійне вето де Голля на вступ Великобританії до Європейського співтовариства	122
Висновки до третього розділу	134

Розділ IV
**ПЕРШЕ РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА.
ПОШУКИ ШЛЯХІВ ПОГЛИБЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (1969-1973 роки)**

§ 1. Гаазький саміт: "завершення, поглиблення та розширення" Європейського співтовариства	136
§ 2. Перше розширення Європейського співтовариства	141
§ 3. Фінансова криза 1968-1973 років і її наслідки для Європи	145
§ 4. Розвиток спільних галузевих політик: необхідність структурно-організаційних змін	151
§ 5. Створення системи Європейського політичного співробітництва	156
Висновки до четвертого розділу	159

Розділ V
**ВПЛИВ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ
НА РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКИХ СПІВТОВАРИСТВ (1973-1984 роки)**

§ 1. Розвиток економічної інтеграції у Західній Європі в роки світової економічної і фінансової кризи	160
§ 2. Розвиток спільних політик ЄЕС	171
§ 3. Вимоги Великобританії і Європейське співтовариство	184
§ 4. Початок розширення Європейського співтовариства на Південь	188
§ 5. Розвиток інституціональної системи Європейського співтовариства	196
§ 6. Європейське співтовариство на міжнародній сцені	206
Висновки до п'ятого розділу	219

Розділ VI
**АКТИВІЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
у 1985-1992 роках**

§ 1. Єдиний європейський акт	222
§ 2. Третє розширення ЄЕС (1986 р.) та його вплив на європейські інтеграційні процеси	230
§ 3. Єдиний простір без кордонів: шляхи й проблеми формування	241
§ 4. Геополітичні зміни кінця 80-х - початку 90-х років і перспективи європейського будівництва	251
Висновки до шостого розділу	255

Розділ VII
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ у 90-ті роки: НОВИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ

§ 1. Маастрихтський договір та утворення Європейського Союзу	257
§ 2. Вступ Австрії, Фінляндії та Швеції до ЄС та його геостратегічне значення	266
§ 3. Міжурядова конференція 1996-1997 років. Амстердамський договір. Інституціональна реформа ЄС	280
§ 4. Спільна політика ЄС	291
§ 5. Будівництво економічного і валютного союзу	304
§ 6. Спільна зовнішня політика і політика безпеки Європейського Союзу	310
§ 7. Передумови та значення розширення ЄС на Схід	320
§ 8. Еволюція політики ЄС щодо країн ЦСЄ	338
Висновки до сьомого розділу	368

Розділ VIII
УКРАЇНА І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

§ 1. Україна на шляху до європейської інтеграції	369
§ 2. Формування договірно-правових і політичних засад співробітництва України і ЄС	380
§ 3. Розвиток співробітництва між Україною і ЄС	393
Висновки до восьмого розділу	403

Післямова	406
-----------------	-----

<i>Додатки</i>	410
Карта 1. Європейське співтовариство в 1952-1972 роках	411
Карта 2. Європейське співтовариство в 1973-1980 роках	412

Карта 3. Європейське співтовариство в 1981-1994 роках	413
Карта 4. Європейський Союз після 1995 року	414
Карта 5. Країни, визнані кандидатами на вступ до ЄС	415
Словник основних скорочень	416
Глосарій	418
Хронологічна таблиця	426
Схема 1. Інституціональна система Європейського Союзу	433
Таблиця 1. Кількісне представництво країн-членів в інституціях ЄС	434
Таблиця 2. Склад політичних груп Європейського Парламенту, обраного під час п'ятих прямих загальних виборів (червень 1999 р.)	435
Таблиця 3. Голови Європейської Комісії	435
Таблиця 4. ЄС у цифрах	436
Схема 2. Безпека в Європі: членство європейських країн і країн-членів СНД в міжнародних організаціях	436
Діаграма 1. Доля експорту ЄС у світовій торгівлі	437
Діаграма 2. Доля імпорту ЄС у світовій торгівлі	437
Діаграма 3, 3 а. Бюджет ЄС: еволюція видатків	438
Рекомендована література	439

ПЕРЕДМОВА

Україна обрала стратегічним напрямком розвитку інтеграцію в європейський економічний і політико-правовий простір. Вступ до Європейського Союзу визначений ключовим зовнішньополітичним пріоритетом і стратегічною метою України на найвищому державному рівні. Результати останніх соціологічних опитувань населення свідчать про поступове формування в Україні основ соціально-політичного консенсусу з питань євроінтеграції: в червні 2000 р. 67% опитаних українських громадян висловилося позитивно з приводу вступу України до Європейського Союзу. Однак, за оцінками експертів Україна в найближчі 10-15 років навряд чи зможе досягнути рівня відповідності критеріям, по яким визначається готовність країн-кандидатів до повноправного членства в ЄС. Україна має пройти складний і довгий шлях наближення до західноєвропейських економічних, суспільно-політичних і соціальних стандартів. Механізм реалізації курсу України на інтеграцію в європейське економічне і політико-правове поле має відповідати методології і політичній психології цієї найвпливовішої у світі регіональної організації, враховувати досвід підготовки і реалізації "передасоціативних" стратегій країн-кандидатів на членство в ЄС. Серед багатьох задач, які ставить євроінтеграційна стратегія, на порядку денному української державної політики - здійснення широкомасштабних інформаційно-просвітницьких заходів із метою поліпшення знань суспільства про природу, сутність європейської інтеграції, специфіку функціонування ЄС; підготовка кваліфікованих фахівців із проблем євроінтеграції для державних структур України; подолання психологічного пострадянського бар'єру суспільної думки в напрямку нової системи європейських координат й інтеграційних перспектив.

У світлі вищезазначеного є зрозумілою актуальність наукової, навчальної та просвітницької літератури, присвяченої історії заснування і розвитку історико-політичного феномену сучасності - європейського інтеграційного об'єднання. Досвід інтеграції країн-членів Європейського Союзу цікавий не лише з точки зору пошуку Україною ефективної стратегії на шляху в Європу. У процесі інтеграції європейці зуміли успішно подолати наслідки економічних, енергетичних, фінансових криз, здійснити структурні реформи в індустрії і агропромисловому комплексі, досягнути значних успіхів у науково-технологічній і соціальній сферах, створити демократичне правове суспільство. Вивчення досвіду ЄС є корисним і при аналізі проблем, пов'язаних з інтеграційними процесами на території СНД, зокрема, актуальної на сьогодні задачі створення зони вільної торгівлі або активізації всебічного співробітництва між країнами СНД.

Формування і розвиток Європейських співтовариств, становлення Європейського Союзу - складний, багатоступінний процес, у ході якого країнам-

учасникам довелося розв'язувати гострі економічні, соціальні, політико-правові проблеми, відшукувати адекватні відповіді на виклики часу. У розвитку європейського інтеграційного процесу можна прослідкувати декілька етапів, кожному з яких були притаманні певні риси й особливості, що знайшло своє відображення в організації Європейських співтовариств, еволюції комунітарної сфери, змінах в інституціональній структурі й характері взаємовідносин між країнами-членами, розвиткові права Європейських співтовариств, досягненнях у економічній, соціальній, валютно-фінансовій сферах тощо.

Формально датою народження Європейського співтовариства можна вважати 18 квітня 1951 р., коли шість західноєвропейських держав - Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція й ФРН підписали в Парижі Договір про заснування Європейського співтовариства вугілля й сталі (ЄСВС). Під час першого, секторального етапу (1951-1957 роки) євроінтеграційні процеси отримали розвиток переважно у сфері економіки і мали вузький галузевий характер. Спроби поширити інтеграцію на сферу зовнішньої політики й оборони успіху не мали. Подальший розвиток співробітництва між країнами-членами ЄСВС призвів до усвідомлення необхідності розбудови ширшого й всеохоплюючого економічного об'єднання, а також координації зусиль у галузі мирного використання ядерної енергії. У 1957 р. ці країни підписали Римські договори, які заснували Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) і Євратом.

Під час наступного - перехідного етапу (1958-1969 роки) європейська інтеграція охопила переважно ринкову сферу й елементи регулювання сільськогосподарства. Головними досягненнями цього періоду були запровадження спільного митного тарифу й створення Митного союзу, який став підґрунтям подальшої економічної інтеграції Співтовариства. Одночасно з утворенням Митного союзу була досягнута лібералізація руху працівників, а також свобода підприємництва й надання послуг у сфері промисловості й торгівлі. Протягом цього періоду було прийнято більшість головних рішень щодо організації спільного сільськогосподарського ринку, визначено принципи механізму й інструменти фінансування Спільної сільськогосподарської політики ЄЕС. У 1967 р. відбулося злиття інститутів трьох Співтовариств у єдину Раду міністрів і єдину Комісію, які разом із Європейським Парламентом і Судом створили спільну інституціональну систему Європейських співтовариств. У 60-ті роки розпочалися переговори про вступ у ЄС Великобританії, Данії, Ірландії, Норвегії.

На початку чергового етапу розвитку євроінтеграційного процесу (1969-1973 роки) Співтовариство, врахувавши досягнення перехідного періоду, задекларувало наміри активізувати процеси економічної, грошово-кредитної і політичної уніфікації Західної Європи і до 1980 р. трансформувати Європейські співтовариства в Європейський Союз. Під час цього періоду відбу-

лося перше розширення Співтовариства за рахунок вступу Великобританії, Данії, Ірландії. Однак, амбіційні плани західних європейців були перекреслені першою за післявоєнні часи економічною кризою, яка ускладнила розвиток Співтовариства і на деякий час загальмувала інтеграційні процеси.

У 70-х - першій половині 80-х років Співтовариство розвивалося в умовах економічної і фінансової кризи, яка супроводжувалась посиленням протекціоністських, дезінтеграційних тенденцій і сепаратних дій країн-членів. Внаслідок розширення Співтовариства ускладнилось функціонування його інститутів, досягнення консенсусу між країнами-членами. За цих умов Співтовариству довелось, у першу чергу, сконцентрувати зусилля на збереженні досягнутого рівня інтеграції, пошуках шляхів підвищення ефективності інституціональної системи. Однак, незважаючи на ускладнення, розвиток євроінтеграційних процесів не припинився, хоча й помітно загальмувався. Інтеграція поширилась на нові сфери, зокрема, соціальну й науково-дослідницьку, регіональний розвиток, розпочалось розширення Співтовариства на Південь. Країни-члени прийняли рішення про заснування Європейської ради як найвищої політичної інстанції Співтовариства, компетенція якої охоплювала б усі сфери співробітництва, а також про проведення загальних прямих виборів до Європейського Парламенту.

У 1986-1992 роках відбувається активізація євроінтеграційних процесів. Після підписання Єдиного європейського акту (ЄЕА) Співтовариство вступило в якісно новий етап розвитку, пов'язаний із завершенням формування єдиного внутрішнього ринку. ЄЕА надав імпульс інституціональному реформуванню Співтовариства в напрямку розширення повноважень комунітарних інститутів і генералізації принципу мажоритарного голосування, поширив інтеграційні процеси на нові сфери, зокрема, охорону довкілля, а також включив механізм Європейського політичного співробітництва у правову систему Співтовариства, що підвищило його роль як самостійного суб'єкта міжнародної політики.

Формально початок новому етапові розвитку інтеграції було покладено підписанням Маастрихтського договору в 1992 р., який заснував Європейський Союз на базі Європейських співтовариств, доповнених сферами політики й формами співробітництва, визначених у цьому Договорі. Країни-члени стали на шлях об'єднання зусиль у реалізації спільної зовнішньої політики й політики безпеки; європейського громадянства; гармонізації юридичних і політичних порядків країн-членів у просторі без кордонів; будівництві Економічного й валютного союзу, введенні єдиної європейської валюти. На початку XXI століття Європейський Союз перебуває на якісно новому етапі своєї еволюції, який визначається кардинальним розширенням на Схід, проведенням радикальної інституціональної реформи, якісним поглибленням інтеграційного процесу в рамках економічного і валютного союзу.

Пропонований навчальний посібник - один із перших вітчизняних підручників, присвячених історії й аналізу сучасного стану європейської інтеграції. Логіка викладення матеріалу в посібнику відповідає діалектиці інтеграційних процесів у Європі, починаючи з раних повоєнних років і закінчуючи кінцем 90-х. Структура навчального посібника побудована згідно з основними етапами розвитку європейської інтеграції, що дозволяє розкрити закономірності й послідовність євроінтеграційного процесу. Навчальний посібник включає в себе передмову, вісім розділів, післямову й додатки. Розділ I висвітлює витоки й еволюцію ідей і концепцій єдиної Європи. У розділі міститься ґрунтовний аналіз концептуально-теоретичних підходів до шляхів розвитку європейської інтеграції, а також сучасних моделей і концепцій євроінтеграційних процесів. У наступних шести розділах посібника подається послідовна характеристика основних етапів становлення комунітарного економічного, валютно-фінансового, політико-правового і соціального простору. Висвітлені питання еволюції спільної політики Співтовариства, розвитку інституціональної системи Європейського Союзу, розширення і поглиблення євроінтеграційних процесів, формування співробітництва країн-членів у зовнішньополітичній сфері тощо. Розділ VIII присвячений проблематиці входження України в ЄС. У післямові проаналізовані підсумки й уроки європейської інтеграції, а також висвітлені проблеми, які доведеться розв'язувати Євросоюзу у новому тисячолітті. У додатках посібника містяться таблиці, словники, схеми, покликані полегшити систематизацію й узагальнення знань з історії євроінтеграційних процесів.

Навчальний посібник розроблений з урахуванням досвіду викладання навчальних курсів із спеціальностей і спеціалізацій "Європейська політика", "Європейське право", "Європейська економіка та інтеграція", "Європейські комунікації" в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також наукового доробку Центру європейських студій, створеного у вищезазначеному навчальному закладі в рамках проекту програми Європейської Комісії ЄС Темпс - Тасіс. Посібник рекомендований для викладачів, аспірантів, студентів, які вивчають проблеми інтеграційних процесів у Європі.

ЗАРОДЖЕННЯ Й РОЗВИТОК ІДЕЙ І КОНЦЕПЦІЙ ЄДИНОЇ ЄВРОПИ

§ 1. Еволюція традиційних федералістських теорій європейського об'єднання

Витоки європейського федералізму

В історичному аспекті однією з перших інтеграційних концепцій, що ставила за мету підведення теоретичного підґрунтя під процеси європейського об'єднання, був саме федералізм. Намагаючись запобігти міждержавним конфліктам у Європі, відомі європейські мислителі й політичні діячі все частіше схилялися до думки про необхідність обмеження державного суверенітету. Розглядаючи державу та її інтереси як першопричину міждержавних суперечностей, що спричинюють воєнні конфлікти, прихильники "єдиної Європи" висловлювались за необхідність утворення наднаціонального об'єднання, яке керувалося б, в першу чергу, спільними інтересами, а не інтересами окремих держав. Ця мета залишалася незмінною протягом століть. Змінювались лише задачі, форми та методи досягнення такого об'єднання.

Серед перших відомих політичних проєктів об'єднання європейських держав виділяється розроблений на початку XIV ст. легістом короля Франції Філіпа XIII П'єром Дюбуа план "Повернення святої землі". Проєкт проголошував ідею поновлення на релігійній основі втраченої єдності європейських народів і передбачав утворення церковного собору та арбітражного трибуналу, які мали підтримувати мирне співіснування між християнськими державами та вести спільну боротьбу проти мусульман. У 1464 р. король Богемії Подебрад висунув проєкт об'єднання християнських держав, який передбачав не стільки утворення європейського об'єднання, скільки усунення міждержавних протиріч у Європі. З цією метою пропонувалося скликати сейм із представників шістнадцяти королівств, який мав грати роль арбітражного суду у вирішенні конфліктів та забезпечувати спільну боротьбу проти Османської імперії. Пізніше, у 1617 р. радник Генріха IV герцог Сюдлі виступив з ідеєю "Великого плану", що передбачав утворення федерації з п'ятнадцяти християнських держав, очолених сенатом, до якого мали увійти 66 представників. Основна мета об'єднання - утворення європейської армії для підтримання стабільності та боротьба із зовнішньою загрозою. Подібні ідеї розроблялися також Еріком Лакруа, який запропонував у 1623 р. зробити Венецію столицею Європи. В 1693 р. Уільям Пенн у роботі "Все по сучасному та майбутньому миру в Європі" підтримав ідею утворення європейського собору, парламенту чи, навіть, держави. Аналогічними проєктами

був захоплений один із відомих представників французького просвітництва XVIII ст. абат Сен-П'єр, який видав у 1713 р. свій "Проект вічного миру в Європі". В 1795 р. відомий німецький філософ Еммануїл Кант написав схожий філософський "Проект вічного миру". Обидва проекти передбачали утворення Сенату чи постійно діючого Конгресу, рішення яких були б обов'язковими для держав-учасниць.

Таким чином, не дивлячись на різноманітність європейських проектів, вони були досить схожими за своїми складовими: об'єднання держав; підпорядкування рішенням європейського Сенату або Сейму; арбітражне вирішення конфліктів; утворення армії для застосування санкцій та ведення зовнішніх військових дій, насамперед, проти Оттоманської імперії. Ці проекти, а також розроблені пізніше такими відомими теоретиками та філософами, як Анрі Сен-Симон (представник утопічного соціалізму), П.-Ж. Прудон (ідеолог одного з напрямків анархізму), французький письменник Віктор Гюго, який вперше вжив термін Сполучені Штати Європи, мали в своїй більшості абстрактно-теоретичний характер. Ідеологи єдиної Європи керувалися романтичною ідеєю відновлення втраченої єдності шляхом поступового зростання серед народів розуміння своєї європейської ідентичності, що, у свою чергу, створило б можливості для встановлення "вічного миру" на континенті. При цьому зовсім не враховувалися політичні, економічні та соціальні реалії.

І все ж, в історії Європи мали місце, хоча і не чисельні, плани об'єднання європейських держав, які пропонували більш-менш реальні шляхи досягнення цієї мети. Саме вони стали основою сучасних інтеграційних проектів. Найвідомішими серед них є пангерманські проекти богослова Поля де Ларгарда, історика Генріха фон Трітцке та економіста Фредеріка Ліста, що передбачали об'єднання Європи навколо міцного економічного центру на чолі з Німеччиною. Новий економічний союз мав об'єднати навколо Німеччини такі держави та території, як Австрія, Швейцарія, Нідерланди, Фландрія, Чехія, Угорщина і, згідно деяким планам, Франція. Один з таких проектів, опублікований у 1893 р. у вигляді памфлету, змальовував майбутнє Європи в середині XX ст. як митний союз держав - Mitteleuropa. Ядром союзу мала стати Німеччина, яка поновила свої "природні кордони від Трієста до Ейдера та від Іпра до Мемеля", разом із Польщею, Рутенією, Прибалтійськими країнами, Румунією, Сербією, можливо, Албанією, Болгарією та Грецією. Аналогічну думку про необхідність об'єднання навколо Німеччини таких європейських країн, як Австрія, Швейцарія, Бельгія, Нідерланди, Скандинавські країни, а також підписання відповідної угоди з Великобританією висловлював відомий прихильник федеративного майбутнього Європи Костянтин Франц.

Враховуючи складний характер об'єднувальних процесів у Європі в другій половині XIX ст., основу яких продовжували становити силові тенденції, засновані на суб'єктивних факторах (політика Отто фон Бісмарка, спрямована на об'єднання Німеччини “залізом та кров'ю”), деякі прихильники пангерманського об'єднання Європи намагалися знайти об'єктивні передумови інтеграції навколо Німеччини. Поль Дехи, одним з перших, запропонував упровадити систему концентричних союзів, що спочатку передбачала утворення вузького союзу з німецьких країн у вигляді митної конфедерації з деякими повноваженнями в політичних питаннях (Zollbund). Ширше митне об'єднання (Zollverband), засноване на торгівельних угодах, мало включати всі інші країни Центральної Європи, прибалтійського регіону і, навіть, Францію. Остання могла б використати цей альянс для ефективної конкурентної боротьби з Великобританією.

Відродження ідеї європейської єдності в міжвоєнний період. Панєвропеїзм

Обговорення проектів об'єднаної Європи значно активізувалося після закінчення першої світової війни. Зростання економічного та політичного впливу Сполучених Штатів Америки; все більше невдоволення пануванням метрополій у колоніях, населення яких було залучено до воєнних дій; жовтнева революція в Росії, що відколола від Європи третину її території; повсюдна розруха й економічна криза в Європі створили сприятливі умови для відродження ідеї європейської єдності як єдиної можливості виходу з кризи. В роботі О. Спенглера “Запад Заходу” та А. Демансона “Запад Європи” повторюється висловлена шведським істориком і політологом Рудольфом Кжеленом ідея циклічності розвитку суспільства. В опублікованій ним у 1915 р. книзі “Держава як організм” держава порівнюється із живим організмом, який проходить стадії народження, молодості, зрілості та старіння. Аналізуючи державу в історичному аспекті з моменту її виникнення та у процесі розвитку, прихильники європейського федералізму дійшли висновку, що держава, як суб'єкт міжнародних відносин, переживає останній етап своєї еволюції.

Одна з доктринальних тенденцій сучасного федералізму, до якої зараховують таких видатних теоретиків та учасників “європейського руху”, як Армад Дандрю, Еммануїл Мунї, Олександр Марк, Деніс де Ружмон, виникла в 30-ті роки під впливом економічної кризи. Цей тип федералізму, що отримав назву *інтегрального*, розглядає державу з неї вузько національними інтересами та політикою протекціонізму як основну причину гальмування економічного прогресу суспільства. Неможливість вирішення на національному рівні багатьох економічних та екологічних проблем обумовлює необхідність утворення наднаціональних європейських структур з відповідними повнова-

женнями національних представництв, здатних обмежувати владу вищих інститутів і забезпечувати інтереси та потреби кожного учасника.

Інший напрямок федералістської доктрини, що виник у період між двома світовими війнами як реакція на панування ідеології тоталітаризму (націоналізм, фашизм) у Європі, керувався, в першу чергу, політичними мотивами інтеграції. Політичні аспекти інтеграції, особливо, питання безпеки чітко вимальовуються в роботах та виступах відомого європейського федераліста, директора Римського інституту міжнародних відносин, депутата Європейського парламенту Альтьєро Спінеллі, а також відомого французького історика Робера Арона. “Федералістська модель, - підкреслював А. Спінеллі, - пропонує повагу до суверенітету національних держав в усіх областях... передаючи його до європейського уряду, що знаходиться під демократичним контролем європейського парламенту і діє згідно з європейськими законами у сфері зовнішньої політики, оборони, економіки та захисту громадянських прав. Федералістська модель пропонує справді наднаціональну державу, яка співіснує з державами-членами і використовує суверенітет в межах своєї компетенції”. На думку прихильників цієї концепції експансіоністська природа держави робить неминучими постійні конфлікти та війни. Їхнє попередження та забезпечення вічного миру в Європі вважалися можливими лише в результаті обмеження державного суверенітету, аж до повного його скасування на користь федеративного об’єднання. Основною метою інтеграційної політики проголошувалося створення федерації європейських народів, яка б забезпечила їхнє примирення та відродження після катастрофи, до якої привів націоналізм.

Не дивно, що перші важливі практичні кроки на шляху реалізації федеративної ідеї були здійснені саме в період між двома світовими війнами. Важливим кроком у цьому напрямку була робота австрійського графа Рішара Куденхове-Калергі “Пан-Європа”, яка лягла в основу створення Панєвропейського союзу. Перший конгрес Союзу, на якому були присутні дві тисячі учасників із 24-х країн, відбувся у 1926 р. у Відні. Під час конгресу були визначені основні напрямки розбудови європейської конфедерації: військовий альянс; поетапне утворення митного союзу; спільне використання колоній європейських держав; єдина грошова одиниця; співробітництво європейських та інших держав у рамках Ліги Націй. Основна задача панєвропейського руху полягала в поширенні ідеї єдиної Європи серед парламентарів, урядовців, представників промислових і громадських кіл.

На цей час припадають і перші офіційні урядові пропозиції у напрямку європейського федеративного будівництва. Міністр закордонних справ Франції Арістід Бріан, будучи активним учасником панєвропейського руху, виступив у 1929 р. на Асамблеї Ліги Націй у Женеві із закликом утворити європейську федерацію. Ця пропозиція була конкретизована в “Меморанду-

мі про організацію режиму федеративного європейського союзу”, опублікованому французьким урядом у травні 1930 р. В Меморандумі вперше були використані такі розхожі та актуальні сьогодні поняття та цілі, як “спільний ринок”, “митний союз”, “рух товарів, капіталів та громадян”, “захист економічно відсталих європейських регіонів”, “спільнота європейських народів” і. та ін.

Активізація європейського федералізму після другої світової війни

Встановлення диктаторських режимів у Європі та початок другої світової війни зіграли каталізуючу роль у справі зростання авторитету ідеї федеративної Європи. Русійною силою цього процесу став Рух опору, який виступив на підтримку ідеї європейської єдності. Вже у 1939 р. лідер французьких соціалістів Леон Блюм закликав захистити “незалежність націй у рамках федеративної та роззброєної Європи”. У 1941 р. в Італії Альтьєро Спінеллі та Ернесто Россі заснували Європейський федералістський рух. У 1943 р. на засіданні в Мілані була прийнята його програма та стратегія дій, яка вбачала в утворенні європейської федерації єдину можливість для збереження демократичних свобод в Європі й попередження встановлення міжнародної анархії. Розроблені в Маніфесті федералістські ідеї зіграли мобілізуючу роль у становленні європейського Руху опору проти нацистської Німеччини.

В цей час основним гаслом федералістського руху, основною русійною силою його розвитку були ідеї демократії та свободи. В умовах панування нацизму в Європі серед населення європейських країн з’являлося все більше прихильників ідеї пожертвувати національним державним суверенітетом заради Європейської Федерації як гаранта миру та безпеки. “Національна незалежність, свобода, соціалізм, - проголошував Маніфест, - будуть панувати лише тоді, коли Федерація... буде їхньою основою, а не їхнім наслідком... Утворення Європейської Федерації, таким чином, є першочерговою метою, на якій прогресивний європейський рух має сконцентрувати всю свою енергію”. У Франції активні прихильники єдиної Європи (Анрі Френе, Жорж Бідо, Альбер Камю, Едмон Мішле, Франсуа де Ментон) об’єдналися навколо утвореної в 1941 р. газети “Комба”. Було навіть засновано постійне бюро з метою координації дій по звільненню країн-учасниць Руху опору та організації Федеративного союзу європейських народів.

Після другої світової війни відбулась актуалізація проблеми європейської інтеграції. Але цього разу значення ідей європейського об’єднання зростає, оскільки вони все більше співпадають із конкретними реаліями міжнародної політики. Об’єднання європейських країн стає центральним питанням порядку денного практичної політики держав, воно все частіше обговорюється не лише в широких колах активістів, але й в урядових кабінетах. На протя-

гом 1946-1947 років формуються основні масові організації федералістського руху: Європейський союз федералістів, Соціалістичний рух за утворення Сполучених Штатів Європи, Європейський Рух, Європейська ліга економічного співробітництва. Одночасно вносяться корективи в концепцію об'єднаної Європи. Центральною ідеєю паневропейців залишається побудова Сполучених Штатів Європи, але вимоги наднаціональності й федералізму проголошувалися у більш м'яких формах.

Федералістська модель європейської інтеграції та її недоліки

Зміст традиційної федералістської концепції полягав в ідеї об'єднання Європи на основі федеративного принципу, який передбачав підпорядкування національних та регіональних органів управління спільним наднаціональним структурам. Розглядаючи єдину Європу як основну й кінцеву мету своєї діяльності, європейські федералісти використовували такі аргументи, як історична та культурна єдність народів, що проживали на континенті, необхідність забезпечення миру й демократії, а також вирішення економічних, політичних та інших проблем, що виходили за межі компетенції національної держави.

Федералістські плани європейського об'єднання, які мали спільну мету утворення європейської федерації та європейського уряду шляхом здійснення інституційно-конституційних заходів, а також прийняття міжнародно-правових документів, різнилися методами та формами втілення цих планів у життя. Можна виділити два основних методи досягнення федералістських цілей: кооперативний та інтеграційний. *Кооперація* представляє собою спільні дії держав, спрямовані на узгодження питань, що представляють спільний інтерес. При цьому органи управління, що утворюються внаслідок співробітництва, формуються з представників, які отримують мандат на представництво інтересів національних держав. Рішення та угоди приймаються лише одностайно і мають силу лише для тих держав-членів, що їх схвалили. В конституційному плані корпоративним органам делегується незначна частка внутрішніх повноважень держави, необхідна для впровадження узгоджених дій у життя.

Інтеграція, навпроти, передбачає делегування права прийняття рішень органам управління, функціонери яких не представляють інтереси країн, громадянами яких вони являються. При цьому прийняття рішень не потребує одностайності, і вони є обов'язковими для всіх держав-учасниць. Рішення інтеграційних органів мають виконуватися без подальших узгоджень і обговорень у національних законодавчих органах, що веде до формування нової юридичної структури наднаціонального характеру, повноваження якої практично перевищують повноваження національних законодавчих та виконавчих структур. Значно послаблюється, або майже повністю зникає національ-

ний контроль за прийняттям та виконанням угод, які переходять у компетенцію міжнародних функціонерів. Різниця між двома підходами федералістської теорії полягає, таким чином, у інституційно-юридичній формі європейського об'єднання, заснованій на принципі розподілу влади.

За характером міжнародно-правових угод, ступенем відчуження державного суверенітету та компетенцією міжнародних інститутів виділяють дві основні форми федералістського об'єднання: *федерація* та *конфедерація*. За рівнем інституційно-правового регулювання та локалізацією міжнародної правосуб'єктності держав-членів *федерація* є найбільш радикальною формою інтеграційного об'єднання. Процес формування федерації базується на методі інституційної інтеграції, в результаті якого відбувається злиття основних інститутів держав-членів у нові міжнародно-правові структури. При цьому значно, або повністю обмежується суверенітет суб'єктів федерації і максимально акумулюються на федеральному рівні основні законодавчі та виконавчі функції їхніх національних інститутів. Класичний федералізм розглядає формування федерації скоріше не як процес поступового переходу від простих до більш складних форм інтеграційного об'єднання, а як одноразовий міжнародно-правовий акт, що має характер конституції. Фактично, мова йде про утворення на міжнародному рівні інституційної структури національної держави з центральними федеративними інститутами, які копіюють національну державну владу.

На відміну від федерації з неї майже унітарними організаційними принципами, притаманними централізованим державним утворенням, конфедерація відображає значно нижчий рівень локалізації міжнародної правосуб'єктності. Не дивлячись на те, що конфедерація також є суб'єктом міжнародних відносин, її повноваження у сфері зовнішньої та внутрішньої політики, на відміну від федерації, значно обмежені. Держави-члени передають конфедеративним інститутам лише невелику частину свого суверенітету по чітко обговореному колу питань. Основним гарантом цілісності державного суверенітету є право вето, яке дає можливість заблокувати будь-яке рішення центральних органів, що не відповідає національним інтересам суб'єктів конфедерації. Таким чином, інтеграційні процеси в конфедеративному об'єднанні розвиваються лише в тих напрямках, де збігаються інтереси усіх країн-членів, що надає їм більш функціонального характеру. На відміну від переважно інституційного аспекту інтеграції у федеративному об'єднанні значення конфедерації полягає, в першу чергу, в узгодженні функцій окремих її суб'єктів, координації їхньої діяльності та позицій по окремих проблемах. У цьому аспекті діяльність конфедеративного об'єднання деякою мірою відповідає принципам міждержавного співробітництва.

Основний недолік класичного федералізму полягає у тому, що в основу його концепції закладалася хибна теза про можливість інституційно-кон-

титуційного оформлення об'єднання держав в обмеженій проміжок часу. Кінцева мета федералістської теорії - утворення федерації чи конфедерації європейських держав - одночасно проголошувалася, як необхідна умова для початку інтеграційного процесу. Розглядаючи наднаціональні структури як основний стимулюючий фактор в інтеграції країн, подібний до того, який державна влада відіграє щодо інтеграції внутрішніх національних регіонів, прихильники федералізму робили висновок про необхідність утворення такого стимулюючого інтеграцію елемента на міжнародному рівні саме на початковому етапі інтеграції. Наділена наднаціональними повноваженнями політична влада мала б змогу створити більш ефективний механізм на шляху поглиблення інтеграції в економічній, політичній, воєнній, соціальній та інших сферах.

Будуючи положення своєї теорії, прихильники класичного федералізму виходили з розрахунків про зростання значимості ідеї європейської єдності не тільки серед правлячих кіл європейських держав, але й серед населення. Вважалося, що кількість прихильників "об'єднаної Європи" буде зростати прямо пропорційно кількості питань, рішення яких виходили за вузькі національні можливості окремих держав. Одного дня, на думку федералістів, мав настати такий момент, коли не лише політики, але й народи зрозуміють необхідність відмови від частини національного суверенітету на користь наднаціонального об'єднання заради спільного вирішення як важливих глобальних питань, так і проблем розвитку окремих країн.

Криза традиційних федералістських концепцій єдиної Європи

На межі 50-60-х років стало зрозумілим, що розвиток європейської інтеграції не відповідає теоретичним моделям федералізму. Першочергова ставка прихильників федералізму на швидкий розвиток європейської свідомості, яка мала стати важливим стимулом інтеграційного процесу, виявилася хибною. Закінчилися невдачею також перші значні спроби на практиці реалізувати федералістські ідеї наднаціонального об'єднання, зокрема, ті, що стосувалися питань політичної інтеграції. Провал проектів Європейських оборонного й політичного співтовариств у 1954 р., проектів Фуше в 1960 та 1962 роках продемонстрували передчасність політичної інтеграції та непідготовленість більшої частини суспільства та окремих фракцій політичної еліти до сприйняття наднаціональних структур.

Федералістські концепції будувалися на припущенні про тотожність спільних цілей та потреб учасників інтеграційного процесу. На практиці виявилось, що кожна з держав-учасниць переслідувала, в першу чергу, власні цілі. До того ж, замість переміщення повноважень політичних інститутів із національного на федеральний рівень, розвиток європейської інтеграції відбувався скоріш у зворотному напрямку, що, зокрема, демонструвала активі-

зачія міжурядового співробітництва. Ця тенденція простежувалася не лише в рамках європейських економічних співтовариств (яскравим прикладом є "люксембурзький компроміс" січня 1966 р., коли прихильники федералістської розбудови Європи на чолі з Лео Тінденмансом зазнали поразки від реалістів на чолі з президентом Франції де Голлем), а й в утворенні низки європейських організацій, заснованих на принципах міждержавного співробітництва (Європейська асоціація вільної торгівлі).

Таким чином, спроби практичної реалізації основних положень класичного федералізму в 50-60-ті роки виявили свою неспроможність. Основні причини таких невдач крилися, в першу чергу, в нормативному, доктринерському характері класичної теорії федералізму, в основу якої були покладені не стільки об'єктивні фактори, що мали визначати практичні форми та методи європейського об'єднання, скільки суб'єктивні, далекі від реальної дійсності уявлення федералістів про те, якою має бути об'єднана Європа. Виключно інституціональний підхід до європейської інтеграції, заснований на твердженні про готовність правлячої еліти та населення позитивно сприйняти утворення загальноєвропейських федеративних структур виключав необхідність пошуку інших форм і методів будівництва європейської федерації. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що класичний федералізм розглядав процес утворення європейського об'єднання як одноразовий інституційно-юридичний акт, що представляв собою як початок, так одночасно і завершальний етап інтеграції, що значно ускладнювало аналіз розвитку цього процесу в часі. Досить односторонній та однозначний характер федералістської моделі, яка будувалася не стільки на аналізі об'єктивних передумов інтеграції, реальних оцінках її перспектив та можливих форм реалізації, скільки на догматичних, позбавлених будь-яких доказів, аксіомних твердженнях про єдино можливе федералістське майбутнє Європи, робили її досить вразливою й неспроможною оперативно реагувати на зміни в тенденціях європейської інтеграції.

Нові тенденції у розвитку європейського федералізму

Як показала практика, розрахунки на підготовленість держав до загальноєвропейських федеральних структур виявилися хибними, що змусило деяких прихильників федералізму шукати більш гнучкі форми впровадження федералістської стратегії у практику європейської інтеграції. Залишивши незмінною перспективну ціль - федеративну Європу - реформатори класичного федералізму, до яких відносять А. Спінеллі, Поля Тейлора, Карла Фрідріха, а, починаючи з початку 80-х років, навіть Дені де Ружмона, практично відмовилися від традиційних федералістських методів інституційної інтеграції, що продемонстрували свою низьку ефективність. Намагаючись розробити нові теоретичні підходи до проблеми європейської інтеграції, які б

більш адекватно враховували еволюцію інтеграційних процесів, послідовники цього напрямку федералізму зосередили свою увагу не стільки на цілях інтеграції, які так і залишаються незмінними апріорі, скільки на методах та шляхах їхнього досягнення. Утворення європейської федерації розглядається сучасними прихильниками федералізму скоріше як процес федералізації європейських структур, початковим елементом якого є не утворення юридично-інституційних федеративних структур, як це передбачає класичний федералізм, а, скоріше, співробітництво та спільні міждержавні угоди та рішення. Саме інтенсифікація та поглиблення міждержавного співробітництва має підготувати європейське суспільство до розуміння необхідності поступового утвердження інтеграційних структур федеративного характеру.

Нова інтерпретація федералізму робить його стратегію досить гнучкою і дозволяє використовувати й залучати форми та методи, розроблені іншими інтеграційними теоріями. Показовим у цьому плані є зарахування сучасними прихильниками федералізму до своїх рядів відомого практика та теоретика європейського інтеграційного процесу Жана Монне. Розглядаючи можливість Європейської федерації, Ж. Монне, однак, був активним прихильником функціональних методів її утворення. З точки зору Ж. Монне, федералізм мав стати кульмінаційною точкою в довгому, складному та суперечливому інтеграційному процесі: "Я завжди підтримував точку зору, що політичний союз у Європі має формуватися, як і економічна інтеграція, крок за кроком. Одного дня цей процес приведе нас до Європейської федерації." Сконцентрувавши увагу на дослідженні динаміки інтеграційних процесів, функціоналізм у деякій мірі сприяє збагаченню федералістської теорії, розкриваючи можливі шляхи утворення європейської федерації.

Сучасні прихильники федералістської ідеї зосереджують свою увагу не стільки на цілях інтеграції, скільки на аналізі реальних інтеграційних процесів, що відбуваються в Європі, а також на виробленні адекватної, гнучкої стратегії щодо цілей та способів реалізації федерації. Зберігаючи спадкоємність основної мети - утворення європейської федерації, вони відмовляються від категоричних та односторонніх положень традиційного федералізму.

Показовою у цьому плані є концепція так званого *інтегрального федералізму*, яку розвивають Олександр Марк та Ф. Кінські. Основна ідея цієї концепції полягає у забезпеченні переходу до європейських федеративних структур не стільки через інтеграцію забюрократизованих, технократичних державних інститутів, скільки через інтенсивне залучення до інтеграційних процесів усього суспільства. Мова йде, в першу чергу, про пряму участь у процесі прийняття рішень на національному і європейському рівнях таких елементів інтеграційного процесу, як регіони (вирішення проблеми відсталіх регіонів) та національні меншини. Саме регіони та національні меншини, на думку послідовників інтегрального федералізму, мають стати тими

базовими елементами інтеграції, що візьмуть на себе частину повноважень держави, які відповідають їхньому рівню компетенції. Послідовники інтегрального федералізму фактично переносять принцип субсидіарності, що використовується Європейським співтовариством у взаємовідносинах із державами-членами, на такі складові елементи інтеграційного процесу, як: регіон, громада, національні меншини. Регіони, що складаються з низки місцевих громад, по Д. де Ружмону, знаходяться на тому рівні активності, коли громадяни здатні вести самостійно спільні справи. Будучи опорою європейської федерації, вони формують нову ланку між громадами, країнами-членами та Співтовариством. В кінцевому результаті це має привести до виникнення нової мережі різнорідних центрів співробітництва та поглиблення інтеграційних процесів, заснованих на федеративних принципах, як на регіональному, так і на локальному рівнях.

Враховуючи розходження інтересів держав-членів, а також їхні відмінності, федералісти визнають необхідність утвердження принципу *союзу в різноманітності*. Говорячи про загальноєвропейські заходи (європейський паспорт, обмін студентами, культурні заходи), Жак Делор підкреслював, що в них "абсолютно немає прагнення до уніфікації. За великим рахунком, за кожною країною залишається право наслідувати свою історію, свої традиції, звичаї, специфічні особливості. Наша Європа буде об'єднана лише при збереженні її різнорідності".

На думку прихильників Європейської федерації сучасна ситуація в Співтоваристві не тільки не є кроком назад від федерації, але, навпаки, свідчить про спільне бажання рухатися далі по шляху інтеграції. Деяка децентралізація в прийнятті рішень дозволяє в гнучкій формі усунути важливі протиріччя та розбіжності, що гальмують інтеграційний процес, який неодмінно, як вважають федералісти, приведе до федеративного об'єднання. Як доказ приводяться закріплені в Єдиному Європейському Акті положення про директиви та принцип взаємної довіри. Так, діяльність внутрішнього ринку базується приблизно на трьохстах директивах, які визначають лише спільні цілі та задачі, залишаючи за країнами право вибору конкретних методів виконання. Принцип взаємної довіри, враховуючи реальні труднощі та розбіжності, дозволяє зняти з порядку денного питання про необхідність зближення національних законодавств і введення єдиних регламентацій.

Визначальною факт обмеження повноважень Європейського співтовариства переважно сферою регулювання та висування ініціатив, деякі прихильники федеративної теорії відстоюють концепцію так званого "*галузевого*" федералізму. Основна ідея цього підходу полягає у твердженні про поступове розширення федеративних повноважень Співтовариства лише в окремих галузях діяльності. Це стосується таких сфер діяльності ЄС, як соціально-економічна, технічна, охорона здоров'я, навколишнього середовища та

транспорт, де більше 80% питань вирішується на основі федеративних принципів. На основі аналізу еволюції європейських інтеграційних процесів, а також останніх нормативних документів Європейського співтовариства робиться висновок про поступове поширення федералістських принципів на такі сфери, як валютно-фінансова політика та зовнішня політика.

Модернізований характер сучасних федералістських концепцій, які намагаються врахувати вимоги та тенденції реальних інтеграційних процесів, відрізняються достатньою гнучкістю своєї стратегії та здатністю до швидкої адаптації у структурних комбінаціях, федеративних процесах. Нова інтерпретація федералізму не тільки дозволяє використовувати для розвитку своєї теорії положення інших теоретичних концепцій, таких як функціоналізм та неофункціоналізм, теорія комунікацій та інші, але й робить його більш адекватним реальним інтеграційним процесам у Європі.

Досить широка підтримка федералістської ідеї серед депутатів Європейського парламенту, постійне її обговорення в науково-академічних колах, а також зростаючий інтерес серед деяких національних політиків свідчать про те, що федералізм продовжує впливати на пошуки ефективних форм розвитку європейської інтеграції. *Прискорення європейських інтеграційних процесів, притаманне нашому часові, без сумніву, вдихнуло нове життя в ідеї федералізму. Нещодавнє збільшення кількості членів Європейського Союзу до п'ятнадцяти, а також близька перспектива його подальшого розширення роблять федералістську модель найбільш ефективною для суміщення процесів розширення та поглиблення інтеграції і в економічній, і у політичній сферах.*

§ 2. Неофункціоналістський напрямок дослідження європейської інтеграції

Витоки неофункціоналістської концепції інтеграції

Однією з найбільш поширених концепцій європейської інтеграції, що активно обговорюється й дискутується сьогодні, є неофункціоналізм. Виникнення неофункціоналізму як концепції фактично пов'язане зі спробами знайти відповіді на ті питання інтеграційного процесу, на які не могли відповісти прихильники класичного федералізму. На відміну від останніх послідовники неофункціоналізму в будівництві своєї стратегії виходили з урахування реальних тенденцій інтеграційного процесу, що дозволило виробити й утілити в життя ряд важливих її елементів, а саму концепцію вивести в розряд провідних напрямків теоретичних досліджень політичної інтеграції. Аналізуючи витоки виникнення неофункціоналізму, А. Спінееллі підкреслював, що ця модель європейської інтеграції "визріла в головах тих, хто пізнав великий адміністративний досвід роботи в спеціалізованих органах, яким під час першої

та другої світових війн союзники передали адміністративне право вирішення питань, що представляли спільний інтерес (розподіл сировини, підтримка національних грошових одиниць, спільне воєнне командування)”.

Концепція неофункціоналізму намагається пояснити динаміку розвитку співробітництва та координації політичних курсів національних держав, а також логіку міжнародних обмінних процесів. Неодноразові спроби вольового врегулювання міждержавних стосунків на міждержавній основі, що робилися ще задовго до того, як європейська інтеграція стала реальністю (Міжнародний телеграфний союз - 1865 р.; Угода про універсальні поштові вимоги - 1875 р.), неофункціоналізм пояснює як наслідок інтенсифікації глобальних обмінних процесів у технічній, комунікаційній та комерційній сферах, а також прагненням здійснювати контроль та координацію цих дій.

Концепція сучасного неофункціоналізму виникла і розвивалась не на порожньому місці. Основні її положення були розроблені на базі теорії традиційного функціоналізму, одним з ідеологів якого був відомий англійський соціолог Девід Мітрані, який зробив значний внесок у розвиток функціональної теорії міжнародних відносин. На відміну від класичної федералістської теорії, яка будувала свою стратегію на ідеалізованих розрахунках про готовність суспільства сприймати федерацію як необхідність інтеграційного процесу, Д. Мітрані виводив основні положення своєї концепції з реальних тенденцій та потреб міжнародних відносин у міжвоєнний період, особливо в період кризи 30-х років. Основна мета функціоналістської ідеї полягала в “попередженні політичних розбіжностей шляхом поширення мережі міжнародних агентств, націлених на інтеграцію життєвих інтересів усіх націй”.

Відмінна особливість функціоналізму полягала у запереченні будь-яких проявів силової політики, як міждержавного, так і федеративного характеру, здатних лише відновити націоналістичні тенденції у тій чи іншій формі. Аналізуючи та моделюючи систему міжнародних відносин, Д. Мітрані пропонував оперувати не поняттями, що визначають рівень розподілу влади - держава, конфедерація, федерація - а елементами менш глобального характеру, визначених потребами окремої людини. Він закликав спочатку виділити проблеми, які необхідно вирішити для забезпечення економічного та соціального добробуту, а форма, за допомогою якої вони будуть вирішені, визначиться сама по собі. Співробітництво та взаємодія при цьому пропонувалися саме в питаннях соціально-економічного характеру, вирішення яких є актуальним для всіх держав і тому, в деякій мірі, може об’єктивно виступати в якості об’єднувального елемента. Таке функціональне співробітництво, наприклад, в галузях транспорту, охорони здоров’я або енергетики виключало необхідність попередньої розробки тієї чи іншої конституційної моделі, чи будь-якого ідеологічного підґрунтя. Ініціатива в цьому плані мала виходити, в кожному конкретному випадку, від індивідуумів, приватних груп чи уря-

дів, які самі визначили б ту чи іншу форми співробітництва. “Кожного разу, - стверджував Д. Мітрані, - природа та значення проблеми будуть визначати відповідну форму інституцій”.

Д. Мітрані відносив питання економічного, соціального та культурного співробітництва до так званих “позитивних” функцій. Тоді як політика, право, безпека розглядалися ним у якості функцій “негативних”, що, як правило, грають роль основного джерела розбіжностей і конфліктів. І хоча функціональне співробітництво могло розвиватися в усіх напрямках, перевага віддавалася “позитивним”. Перші спеціалізовані інституції, що виникнуть у слабко політизованих технологічних областях, покличуть до життя аналогічні у секторах, що до них примикають. Усе більше людей таким чином буде втягнуто до функціонального співробітництва, що поступово приведе до розвитку в їхній свідомості почуття міжнародної відповідальності та необхідності вирішення власних потреб не на національному, а на міжнародному рівні. Така модель міжнародних відносин мала попередити можливість проявів націоналізму та забезпечити надійні гарантії миру. Ще задовго до Ж. Монне, Робера Шумана та Конрада Аденауера Д. Мітрані пропонував створити мережу міжнародних агенцій, які за рахунок своєї діяльності глибоко проникнуть в економіку Німеччини, попередивши тим самим усі можливі форми агресії з її боку. Стверджуючи, що федералізм не здатний створити мирну систему міжнародних відносин, Д. Мітрані не ставив під сумнів можливий федеративний характер функціонально утворених міжнародних організацій, чия компетенція мала бути достатньою для подальшого розвитку та вдосконалення функціонального співробітництва. Поступово “акумуляція такої кількості часткових повноважень, - прогнозував Д. Мітрані, - приведе одного дня до утворення дійсно авторитетної організації”.

Суто функціональний характер рекомендацій Д. Мітрані викликав критику не лише з точки зору їхнього ідеалізму та наївності, більше притаманних федералістським концепціям. У першу чергу, вона стосувалася положень, що розглядали вузько технократичні засоби вирішення проблем, які носили складний, явно виражений політичний характер. Штучне звуження динаміки величезного комплексу міжнародних процесів лише до вузько раціональних положень політичної економії, бажання деполізувати міжнародні відносини, значно обмежувало можливості функціональної теорії. Активно критикувалася також значна переоцінка Д. Мітрані ролі раціонального фактору у формуванні соціальної поведінки.

Проте, не дивлячись на недоліки, цілий ряд положень концепції Мітрані, що відстоювали позитивне значення процесу децентралізації, технократичного співробітництва та застосування міжнародної адміністрації у вирішення проблем добробуту та миру, були пізніше використані та розвинені прихильниками функціоналістських традицій. Функціоналізм став тео-

ретичною основою для розвитку неофункціоналістської концепції політичної інтеграції, що зазнала свого активного розвитку в 50-ті роки.

Неофункціоналістське бачення передумов і змісту інтеграційного процесу

Неофункціоналізм в якості самостійної теорії виник як своєрідна реакція американських академічних кіл на попередні невдалі спроби пояснити логіку та передбачити зміни в сучасних міжнародних відносинах. Належачи, як правило, до представників академічної соціологічної науки, неофункціоналісти розглядали інтеграцію, на відміну від федеративної моделі або чисто функціональної версії наднаціональної парадигми, як більш складний, багатосторонній та досить довгий у часі процес. Основні положення теорії неофункціоналізму були розроблені в кінці 50-х років відомим американським політологом, професором Каліфорнійського університету Ернестом Хаасом. Подальший розвиток неофункціоналізму, вдосконалення його методів та ревізійні зміни деяких положень пов'язані з іменами відомих теоретиків: Ф. Шміттера, Л. Ліндберга, С. Шайнгольда, Поля Тейлора.

Неофункціоналісти ідентифікують взаємодії в економічній сфері та потреби добробуту як реальну основу для позитивного співробітництва. Спільні зусилля в цьому напрямку розглядаються як найкраща протиотрута щодо атавістичних проявів націоналізму. Одночасно, неофункціоналізм зовсім не виключає врахування у своїх теоретичних формулах творчих можливостей політиків. Навпаки, він визнає, що в нашому, далеко недосконалі світі політики, з властивими для них чисельними мотиваціями, продовжують грати важливу роль, зберігаючи і, навіть, посилюючи значення людського фактора в політичній інтеграції.

У деякій мірі неофункціоналізм у цьому питанні ближчий до класичного федералізму, ніж до функціоналізму Д. Мітрані. Він розглядає регіональну інтеграцію у взаємозв'язку з політичним процесом, який включає (і це визнають федералісти) пошук шляхів соціального примирення та збалансування конфліктних інтересів, що існують в усіх суспільствах. Робиться спроба відповісти, як і чому в ході інтеграційного процесу "держави відмовляються від свого повного суверенітету, як і чому вони добровільно об'єднуються та змішуються зі своїми сусідами, втрачаючи фактично частину суверенітету заради придбання нової технології спільного вирішення конфліктів". На відміну від функціональної моделі Мітрані, яка розроблялася в значній мірі під впливом подій першої світової війни та міжвоєнного періоду і, в зв'язку з цим, негативно оцінювала значення регіональних союзів, як одну з першопричин виникнення конфліктів у міжнародних відносинах, неофункціоналізм в аналізі політичної інтеграції більше схиляється саме до регіонального, а не глобального співробітництва.

Взаємозв'язок практики західноєвропейської інтеграції з теоретичними розробками неофункціоналізму досить явно простежується при аналізі еволюції основних його положень у залежності від темпів та характеру змін, що відбувалися в інтеграційному процесі в Європі в кінці 50-х - 60-х роках. Посилення протистояння держав-членів Європейського співтовариства в питаннях політичного співробітництва, зростаюча протидія найскромнішим спробам реалізації наднаціональної політики, передбаченої Римськими угодами, консолідація сил прихильників міждержавного співробітництва в регіональній політиці на чолі з президентом Франції де Голлем (Люксембурзький компроміс 1966 р.), змусили прихильників неофункціоналізму внести ряд важливих змін в теоретичну концепцію, пристосовуючи її до реальних подій та роблячи її положення зрозумілими та адекватними щодо практичних регіональних змін.

Подібна еволюція характеризує теоретичні дослідження не тільки послідовників неофункціоналізму пізнішого періоду (кінця 60-х - 70-х років), але й самого засновника неофункціональної теорії Е. Хааса. В ранніх роботах Е. Хааса "Динаміка міжнародних відносин" (1956), "Об'єднання Європи: політичні, соціальні та економічні сили" (1958), написаних під впливом реальних успіхів західноєвропейського інтеграційного процесу, були закладені базові положення неофункціонального підходу до регіональної інтеграції, що характеризувалися досить оптимістичним характером та далекосяжними задачами.

Переростання європейського інтеграційного процесу з вузької сфери вугілля та сталі на більш розгалужені області Спільного ринку дали Е. Хаасу підстави стверджувати про постійну позитивну динаміку в напрямку поглиблення європейської інтеграції. На тлі скромного, але неухильного зростання транснаціонального функціонального співробітництва доля національних європейських держав змальовувалася досить песимістично. Перспектива наднаціонального характеру розвитку європейської інтеграції припускала також кардинальні зміни в поведінці політичної еліти як на національному, так і на міжнародному рівні. Е. Хаас оцінював політичну інтеграцію як "процес, в якому учасники політичного життя декількох окремих національних систем переконуються в необхідності переорієнтувати свою лояльність, розрахунки та надії у сторону нового центру, чий інститути володіють чи претендують на юрисдикцію щодо існуючих національних держав". Натхненні першими успіхами в діяльності Спільного ринку, неофункціоналісти активно розвивали тезу наднаціонального та політичного характеру процесу інтеграції. Будучи в 60-ті роки впевненим у тому, що інтеграція переросла економічні межі співробітництва і перейде в політичну сферу, Е. Хаас стверджував про автоматичний та незворотний характер цього процесу для шести країн ЄЕС.

Основним критерієм, що визначає формування регіонального політичного співтовариства та його домінування над національною державою, Е. Хаас визначав такий суб'єктивний фактор, як наявність лояльності серед різних соціальних груп до його центральних інститутів. За Е. Хаасом, в основі відповідних змін у лояльності лежить властиве кожному індивідуумові почуття власних прагматичних інтересів. Якщо з тих чи інших причин соціальні групи визнають, що їхні інтереси можуть бути краще врахованими на регіональному чи світовому рівні, а ніж на рівні національної держави, вони починають чинити тиск на національні уряди з метою утворення відповідного нового центру сили, якому ці соціальні групи проявляють готовність підпорядковуватись. Згідно цієї логіки ЄЕС мало стати ядром Європейського політичного об'єднання, в якому Єврокомісія мала грати головну виконавчу роль. В цьому аспекті неофункціоналізм дещо наближується до положень класичного федералізму в питанні щодо підготовленості населення європейських держав до сприйняття наднаціональних структур. Різниця полягала лише в тому, що неофункціоналізм розглядає це не як інтеграційну необхідність, а безпосередньо як саму інтеграцію, що проявляється в досить довгому процесі накопичення позитивних знань та досвіду спілкування різних соціальних та політичних груп із центральними інститутами інтеграційного об'єднання.

Ставлячи в залежність успіх європейської інтеграції від поведінки та інтересів різних соціальних груп, неофункціоналізм, як і класичний федералізм дещо ідеалізував роль суб'єктивного фактора в розвитку міжнародних відносин. Водночас, на відміну від прихильників класичного федералізму, що розглядали діяльність національних політиків та адміністративної еліти як основне джерело нових конституційних змін, неофункціоналізм оцінював їх як важливу, але не єдину політичну та соціальну силу, що впливає на інтеграційні зміни. В сприянні регіональному співробітництву неофункціоналісти робили ставку на наднаціональні групи політиків та, особливо, лобістські кола, чий інтереси пов'язані з функціонуванням транснаціональної економіки.

Як уже згадувалося вище, на відміну від федералізму, який розглядав лояльність як статично зафіксований стан частини суспільства, неофункціоналізм розглядає це поняття як постійно еволюціонуючий процес. Оскільки зміна лояльності соціальних груп відбувається емпіричним шляхом, на основі здобутого досвіду, то цей процес може бути досить довгим за часом. А це, в свою чергу, вимагає необхідність своєрідного перехідного періоду для трансформації лояльності по відношенню до національних інститутів у лояльність по відношенню до наднаціональних організацій. У цей період, згідно твердженням прихильників неофункціоналізму, виникає так звана подвійна лояльність, яка переростає в ту чи іншу форму в залежності від праг-

матичних міркувань соціальних груп. Теза про подвійну лояльність дає послідовникам неофункціоналізму досить широкі можливості для стратегічного маневрування при поясненні кризових періодів в історії європейської інтеграції (таких, як поразка першого та другого планів Фуше 1961 та 1963 років; криза “порожнього стільця” 1965-1966 років; гальмування економічних інтеграційних процесів у середині 70-х років).

Неофункціоналізм проголошує неприйнятними будь-які спроби силового нормативно-інституційного переходу до наднаціональних федеративних утворень за рахунок національного державного суверенітету. Не дивлячись на те, що в перспективі заміна національної держави на політичній арені наднаціональним співтовариством розглядається не тільки як можлива, але й як бажана, неофункціоналісти, керуючись об’єктивними факторами економічного розвитку, дійшли висновку про неможливість жодного волонтаристського втручання в інтеграційний процес із метою обмеження національного суверенітету держави на користь федеративного об’єднання.

Для розкриття механізму розвитку інтеграційного процесу, його поширення на нові сфери економічного, соціального та політичного життя неофункціоналізм ключовим елементом своєї теоретичної моделі робить *концепцію “переливу”* (spillove). Основна ідея “переливу” полягає в кумулятивному характері інтеграційного процесу, якому властиве постійне поступове розширення впливу на суміжні сфери суспільного життя. Спільне вирішення найпростіших задач, скажімо, технічного характеру потребує, навіть при наявності узгодженої позиції всіх сторін, залучення додаткових аспектів інтеграційної діяльності вже не технічного характеру. В міру ускладнення характеру задач, що потребують спільного вирішення, зростає рівень та обсяг засобів, що залучаються. З розвитком та поглибленням інтеграційного процесу, на думку неофункціоналістів, має поступово зростати його політичний характер.

Послідовники неофункціоналістської теорії вважають, що втілення неофункціоналістської схеми “переливу” найбільш притаманне саме європейському регіонові, який характеризується високим рівнем структурних змін. Наявність спільних політичних цілей, що знайшли своє відображення в загальних угодах, розроблених за участю представників адміністративної, урядової та технократичної еліти, що домінує в Європейському співтоваристві, на думку неофункціоналістів, значно сприяє прискоренню реструктуризації регіонального політичного процесу. Е. Хаас та його послідовники у своїх висновках виходили з тих змін, які відбулися на протязі короткої історії існування Європейського співтовариства. Поступово проблема національного суверенітету набуває менш гострого характеру при обговоренні питань, що представляють спільний інтерес і що знаходяться поза локальними національними можливостями їхнього вирішення окремими державами.

Е. Маас намагався довести органічну єдність економічного та політичного елементів інтеграційного процесу. Говорячи про поступову політизацію європейської інтеграції, Е.Маас наполягав на неминучому переростанні її економічних форм у політичні. При цьому подібний “перелив” інтеграції розглядався як об’єктивний процес розвитку економічного співробітництва, що давало можливість фактично стверджувати про автоматичний характер подібних змін, які врешті рещт приведуть до “повної втрати позицій у Європі існуючими національними державами”.

Невдовзі, під впливом труднощів, із якими зіткнувся європейський інтеграційний процес, Е.Хаас та його послідовники змусили дещо обмежити і, врешті, значно переглянути свої прогнози. Жорстка негативна позиція де Голля щодо спроб Європейської комісії обмежити застосування міжурядових форм співробітництва в політиці Співтовариства, фактично, привела неофункціоналізм після 1965 р. до повного теоретичного занепаду. Потрібен був деякий час, щоб знайти відповіді та пояснення невдалого застосування функціоналістської логіки в реалізації європейського інтеграційного процесу. Цей процес значно затягнувся в умовах, коли держави продемонстрували своє бажання цілковито контролювати комунітарні процеси. Актуальність неофункціоналістських моделей інтеграційного розвитку, на відміну від нових моделей міжурядового співробітництва, що почали домінувати серед європейських теоретичних досліджень, значно ослабла.

Ревізія теоретичних концепцій раннього неофункціоналізму в кінці 60-х років

Спроби відновити концептуально-теоретичне та практичне значення неофункціоналізму поступово привело до ревізії основних його положень. Такі послідовники неофункціоналістської концепції Е. Хааса, як Л. Ліндберг та С. Шейнголд приділили основну увагу переосмисленню такого ключового її положення, як “перелив”. Враховуючи невизначеність майбутнього європейського проекту після інституційної кризи 1965р., вони дійшли висновку про мінливий характер інтеграційного процесу. У зв’язку з цим було відкинуто однозначний “позитивізм” концепції “переливу”, яка не витримала протистояння зі зростаючою роллю в комунітарній політиці такого фактору, як національні інтереси в період ери, де Голля.

Припускаючи в ревізованій моделі неофункціоналізму можливість альтернативних результатів регіонального інтеграційного процесу, Л. Ліндберг і С. Шейнголд замінили “позитивізм” та впевненість в кінцевих результатах “переливу” із сфери економіки у сферу політики, притаманних раннім версіям неофункціоналізму, на визнання його як одного з можливих варіантів інтеграційного розвитку. Більше того, один з послідовників Е. Хааса Філіпп Шміттер на досвіді інтеграційних процесів у Європі в другій половині 60-х

років дійшов висновку, що для них скоріше властивий стан спокою та стагнації. “Перелив” розглядається ним як одна із семи можливих форм розвитку інтеграції. Визнавши наявність в інтеграційному процесі такої групи питань, які не можуть бути переведені зі сфери національної компетенції держав під юрисдикцію центральних інтеграційних інститутів, теоретики неофункціоналізму фактично відмовилися від основного постулату неофункціоналізму про іманентний, неминучий характер політичної інтеграції та її автоматичний характер.

Необхідність теоретичної ревізії основних положень раннього неофункціоналізму був пізніше визнаний і самим Е. Хаасом. Починаючи з 1967 р. він уже не наділяв неофункціоналізм можливостями чіткого передбачення майбутнього інтеграційного процесу, звузивши його значення лише до “початкової теорії” (pre-theory) інтеграції. Ставлячи під сумнів автоматизм “переливу”, Е. Хаас стверджував, що останній можливий лише коли “актори, керуючись своїми переконаннями, що засновані на прагматичних інтересах, вирішать застосувати інтеграційні знання, які вони отримали в одному контексті, в новій ситуації”. Крім “переливу” вони мають включати: “розлив”, (spill-around), який передбачає розширення функціональної сфери діяльності інтегрованого об’єднання без відповідного посилення його компетенції; “поступове будівництво” (build-up) або зростання компетенції інтеграційного об’єднання та автономії в прийнятті рішень, у тому числі, і в нових сферах; “скорочення” (reteenachment) або зростання значення спільних арбітражних функцій у період, коли відбувається тимчасове скорочення повноважень центральних інтегрованих органів; “відлив” (spill-back), який передбачає повний відхід назад як у функціональній сфері, так і в сфері повноважень до встановлення статус-кво.

Згідно твердженням одного з відомих критиків неофункціоналізму С. Хоффмана в кожному індустріальному суспільстві існує автономна сфера “високої політики”, яка включає питання традиційного міждержавного співробітництва і де ставляться на карту “велич та престиж, класифікація та безпека, домінування та залежність”. Ці складові високої політики, акторами якої можуть виступати лише національні держави, включають досить складні та суперечливі елементи, для яких більше характерно протистояння, ніж солідарність. Поставивши під сумнів автоматичний характер “переливу”, Ф. Шміттер виділив мінімальні умови, за якими “виконання функціональних задач може мати природний експансивний характер”.

Враховуючи розмах інтеграції, економічне співробітництво включає значно ширше коло учасників і, в зв’язку з цим, більше пристосоване для “переливу”, ніж спільна політика у сфері оборони. Не відмовляючись повністю від схеми “переливу” і розуміючи її важливе значення для збереження та підтримки всієї функціональної системи, Ф. Шміттер значно обмежив

сфери інтеграції та її акторів, що робило “перелив” більш вірогідним, але значно обмежувало його сферу дії у межах інтеграційної системи. Фактично, функціональний “перелив” обмежувався лише легкими для співробітництва сферами, залишивши поза можливостями спільного вирішення складні проблеми дипломатичного та воєнного характеру. Обмеженість неофункціоналістської схеми “переливу” прагматичними, раціональними категоріями ставила взагалі під сумнів будь-яку можливість переходу до політичної інтеграції з її ірраціональними складовими, що часто не підлягають прагматичному детермінуванню. Л. Ліндберг та С. Шейнголд припускали навіть, що “Співтовариство може зупинитися на вузьких питаннях економічного благоустрою, із незначною компетенцією в питаннях “високої політики”.

Таким чином, основні зміни, що зазнала теорія неофункціоналізму в кінці 60-х років, стосувалися, в першу чергу, положень “переливу”. Зберігши свою центральну роль у функціональній моделі, вона зазнала значної еволюції у напрямку обмеження свого глобального характеру. “Перелив” не тільки втратив свій автоматичний характер, але й обмежив сферу свого застосування та коло основних акторів. Розвиток європейського будівництва проходив скоріше по схемі, яку Дж. Піндер характеризував як “негативна інтеграція”. На відміну від “інтеграції позитивної”, що передбачала формування спільної політики, вона характеризувалася пошуком шляхів усунення протиріч та розбіжностей між основними учасниками економічного співробітництва. Яскравим прикладом цього є повільний розвиток інтеграційних процесів у Європі в соціальній сфері. Так, для забезпечення вільного пересування громадян країн-членів ЄС основна увага приділялась усуненню перешкод, а не виробленню спільної політики. Співтовариство втручалось лише для того, щоб виправити аномальні явища, що могли з’явитися в результаті відкриття кордонів. В результаті координації різних взаємовизнаних національних систем охорони здоров’я та соціального захисту основна задача покладалася лише на гармонізацію соціальних правил та конкуренцію, які дозволили потім розпочати процес врегулювання. У своїх пізніх роботах Е. Хаас так оцінював еволюцію Європейського співтовариства: “виникнувши, як особлива наднаціональна структура, сьогодні воно більше схоже на регіональний бюрократизований додаток до міжурядової конференції у постійних засіданнях”.

Визнавши мінливий характер інтеграційного процесу, прихильники неофункціоналізму змінили також і своє ставлення до причинних факторів, які викликають цю нестабільність. Мова йде, в першу чергу, про кризові явища в європейському інтеграційному процесі, що фактично стали невід’ємною його частиною. Якщо ранній неофункціоналізм допустив можливість криз та конфліктів в інтегрованому об’єднанні лише як тимчасове явище, яке характеризувало його перехід на кожний новий етап розвитку, то неофункціона-

лістський ревізійонізм змушений був не тільки визнати наявність кризових явищ у розвитку Європейського співтовариства, але й оголосити їх органічно властивими для політичної інтеграції. Л. Ліндберг та Ф. Шміттер визнали, що з розвитком інтеграційних процесів, ускладненням їхнього характеру та поглибленням задач конфлікти не тільки не зменшаться, але й, вірогідно, зростатимуть. При цьому кризи проголошувалися необхідним елементом подальшого розвитку інтеграції, а їхнє врегулювання - "сутністю інтеграційної динаміки". Саме під час пошуку компромісу сторони виробляють спільні підходи та формують узгоджену політику щодо питань, які представляють спільний інтерес.

Сучасні неофункціоналістські концепції європейської інтеграції

Починаючи з 70-х років, прихильники неофункціоналізму однією з центральних складових політичної інтеграції розглядають *зовнішній фактор*. Одним з перших вплив зовнішнього фактора на процес політичної інтеграції відобразив у неофункціоналістській теорії Джозеф Най. В ряді своїх робіт він розвинув концепцію "активних" та "пасивних" зовнішніх факторів, що просувають регіональну інтеграцію. Ф. Шміттер увів у неофункціоналістську систему поняття "*екстерналізму*", що об'єднувало як сприятливі, так і негативні зовнішні фактори, які так чи інакше впливають на інтеграційні процеси, а їхнє урахування мало важливе значення для пояснення інтеграційних змін. Особливу увагу Ф. Шміттер приділяв аналізу негативних зовнішніх факторів. На думку Ф. Шміттера, інтеграція може викликати зворотну негативну реакцію з боку держав, що не входять в інтеграційне об'єднання, що, у свою чергу, змусить регіональне угруповання переходити до нових складніших форм співробітництва. В результаті цілком можливе "формування спільної зовнішньої політики, яка до цього не існувала". Ф. Шміттер, таким чином, вперше спробував застосувати вплив зовнішнього фактора на "перелив" до політичної інтеграції, а також формування спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

Після періоду досить довгого застою протягом 60-х - 70-х, а також початку 80-х років, неофункціоналістська теорія знову отримала шанс претендувати на одну з найважливіших теорій політичної інтеграції. Активізація інтеграційних процесів після 1985 р., ратифікація договору про Європейський Союз у листопаді 1993 р. змусила теоретиків європейської інтеграції знову повернутися до аналізу найважливіших положень неофункціоналізму. Найбільшої актуальності в цьому плані набула концепція неофункціонального "переливу". Особливо його значення зросло у світлі суттєвого розширення ЄС в 1995 р. та перспектив майбутнього значного розширення, яке вимагає від Співтовариства не тільки визначення перспективи практичної діяльності, але й більш-менш чіткого теоретичного обґрунтування своєї стратегії.

Розширення пропонує модифікацію неофункціоналістської схеми політичного “переливу”, яка враховує як внутрішні, так і зовнішні фактори впливу на інтеграційний процес і носить більше вибірковий, аніж передбачуваний характер. Це особливо доцільно враховувати, розглядаючи концепцію “експансії політичних зв’язків”, що пропонує Т. Педерсен. Він стверджує, що питання розширення тісно пов’язані з процесом інституційного поглиблення ЄС шляхом прийняття серії квазі конституційних заходів. Цей політичний зв’язок набуває особливо важливого значення, відколи Європейський парламент розширив свої повноваження на питання прийому нових членів та застосування права вето. Формування й розвиток наднаціональних еліт (перш за все в рамках Європейського парламенту) не тільки збільшить їхній вплив на стан взаємовідносин між політичними елітами як ззовні, так і в середині ЄС, але й сприятиме пошуку ефективних рішень інтеграційних проблем.

Важливого значення у світлі розширення набуває неофункціоналістська концепція “екстерналізації”, запропонована Ф. Шміттером і підтримана пізніше Роем Гінсбергом, Е. Хаасом та іншими прихильниками неофункціоналізму. Основна ідея поняття “екстерналізації” полягає у твердженні про неминучий вплив європейської інтеграції на зовнішні процеси. Цей вплив може викликати як позитивну реакцію, так і негативну. “Деякі треті країни - стверджував Р. Гінсберг, - зацікавлені у зменшенні негативного впливу на їхню експортну економіку цього нового замкнутого торговельного блоку, будуть претендувати на членство, асоційоване членство чи просто торговельні відносини з ЄС, побудовані на контрактній основі. Інші будуть намагатися змінити дискримінаційну торгівлю політику ЄС через систему ГАТТ”. Функціональний “перелив”, особливо, в нові політичні сфери такі, як Єдиний європейський ринок діяв як стимулюючий фактор у Європі, на який орієнтувалися інші країни, оцінюючи вигоди та втрати від не членства в ЄС. У результаті, зовнішнє оточення ЄС розділилося на дві основні групи: для першої, характерний активний зовнішній “перелив”, для другої, притаманна протидія. Остання включає компетентну оцінку ставлення конкретних країн - не членів ЄС та їхніх еліт до європейської інтеграції. В цілому, ці держави не бажають брати участі й із самого початку протистоять зростаючому впливові Співтовариства, висловлюючи скептицизм щодо наднаціональних принципів і цілей. Наприклад, шведські урядові та ділові кола з 1987 р. організували через національний парламент постійне стеження за законодавством ЄС із метою нейтралізації згубного впливу на власну зовнішню торгівлю й економіку як альтернативу повному членству в ЄС. Активний зовнішній “перелив” передбачає, що країни - не члени активно прагнуть остаточного членства в ЄС і бажають прийняти довгострокові цілі Співтовариства будь-якою ціною. Подання заявки Польщею й Угорщиною в 1994 р. частково ви-

пливає з бажання знайти нову стабільну політичну і економічну основу в Європі й свідчить про бажання цих держав приєднатися до спільної зовнішньої політики й політики безпеки навіть до моменту вступу в ЄС.

Дотримуючись аналогічної точки зору щодо концепції “екстерналізації”, Стефен Джордж здійснив спробу розширити її сферу дії на всю світову систему. Він запропонував розглядати проект завершення формування внутрішнього ринку ЄС у 90-х роках як відповідь на зростаючу конкуренцію з боку США та Японії після другої світової нафтової кризи в 80-х роках. Мова йде про пошук нової комунітарної динаміки, яка б могла вивести Західну Європу зі статусу напів-периферійної зони у світовій економічній системі, особливо, на фоні економічного росту в США та Японії. Таке економічне протистояння, на думку С. Джорджа, “неминуче сприятиме переливу в політичну сферу і викликатиме неузгодженість у зовнішньополітичних орієнтирах, у тому числі, в системі Європейського політичного співробітництва. Що стосується протиріч, які виникають між ЄС та США щодо формування узгодженої політики на Близькому Сході та в Східній Європі, то, на думку С. Джорджа, вони можуть навіть сприяти “переливу у сферу оборонного співробітництва на європейському рівні”.

Процес розширення і, особливо, його Лісабонські критерії визначили нові елементи в природі “переливу”. Те, що країни - не члени набули тіснішої взаємодії з ЄС, наприклад, через Європейську економічну зону чи систему подання заявок на повне членство в ЄС, викликало утворення форми прискореного та посиленого зовнішнього “переливу”. Так, угода ЄС-ЄАВТ щодо утворення Європейської економічної зони викликала необхідність застосування поняття “комунітарних досягнень” ЄС, що мало слугувати гарантією збереження досягнень Співтовариства перед перспективою розширення. З іншого боку, зовнішні зобов’язання країн - не членів ЄС орієнтуватися на “комунітарні досягнення” спричиняли глибокі зміни у їхній внутрішній політиці. Перспектива вступу до ЄС вимагає від країн-кандидатів погодитися на застосування “переливу” основних нормативних положень ЄС на свою внутрішню політику. Так, у випадку з Мальтою в 1993 р. був застосований примусовий “перелив”, що полягав у вимозі реформування її економічної інфраструктури до остаточного узгодження повного членства.

Аналізуючи історію процесу розширення Європейського співтовариства, можна зробити висновок, що неофункціоналістська теорія, навіть у виправленій формі, має значні обмеження щодо дослідження інтеграційних процесів у Європі, особливо, на стадії розширення Співтовариства. Збільшення кількості країн-членів значно ускладнює формування консенсусу між правлячими елітами щодо довготривалих цілей ЄС. Розширення зменшує також однорідність Співтовариства, послаблюючи цілісність та ефективність його політики. Припущення неофункціоналізму про розвиток прогресивних, ра-

ціональних і домінуючих наднаціональних еліт став менш ймовірним у силу того, що “перелив” все частіше поширюється на життєво важливі сфери інтересів. До того ж, зростання фактичної кількості членів ЄС неодмінно веде до збільшення відмінностей у розумінні європейської інтеграції з боку урядових і громадських кіл, особливо, в нових країнах-членах, наслідком чого гальмується процес формування наднаціональних еліт.

Розширення збільшує прагматичні тенденції у рамках ЄС за рахунок необхідності врегулювання та примирення все більшої кількості інтересів. Зростаюча тенденція до прагматизму призводить до потенційного зменшення можливостей консенсусу стосовно неофункціоналістських цілей. Процес розширення також демонструє, що неофункціоналізм суттєво недооцінює національний аспект та зростаючу роль національних урядів у ЄС. Політика Співтовариства обмежується і стримується націоналізмом антикомунітарного лобі, сильнішого за прокомунітарні наднаціональні еліти, сформовані в результаті конкурентної боротьби.

§ 3. Проблеми європейської інтеграції у світлі сучасних політологічних і соціологічних досліджень

Інтеграційні концепції “первинного поглиблення”

З розвитком європейських інтеграційних процесів, їхнім поширенням на все нові сфери суспільного життя, появою нових, більш складних інтеграційних задач, пов’язаних як із поглибленням інтеграції, так і з розширенням самого інтеграційного об’єднання, активізувалися також і спроби теоретичного осмислення феномену європейської інтеграції, пошуку нових, принципово відмінних від федералістських, функціоналістських та неофункціоналістських підходів до вивчення європейської інтеграції. Сучасні дослідники намагалися врахувати основні недоліки федералістських, функціоналістських та неофункціоналістських досліджень європейської інтеграції й використати найбільш життєздатні та перевірені практикою положення як перерахованих вище концепцій, так і категорії структурно-функціонального аналізу, системний підхід та інші дослідницькі методи сучасної соціологічної науки. В основі такого підходу до вивчення політичної інтеграції лежало бажання позбутися ідеалізованого характеру теоретичних досліджень, надати їм практичного значення з урахуванням тих важливих змін, що відбулися в економічному, політичному та суспільному житті Європейського співтовариства за останній період. Саме цим пояснюється порівняно обмежений характер задач, що ставляться дослідниками, відсутність претензій на універсальність розроблених концепцій, бажання не стільки передректи майбутнє європейської інтеграції, скільки відповісти на практичні питання сьогодення, проаналізувати динаміку об’єднувачого процесу.

Не дивлячись на суттєві відмінності у змістовному характері аналізу інтеграції, прихильники сучасного федералізму та неофункціоналізму погоджуються з фактом, що інтеграція є занадто складним механізмом, ефективне функціонування якого неможливе без узгоджених дій усіх його складових елементів. Успішний розвиток інтеграції розглядається можливим лише в результаті постійного вдосконалення інтеграційного механізму, поглиблення процесу співробітництва та, врешті решт, переходу його на наднаціональний рівень. У світлі активних дискусій, що розгорнулися в 90-ті роки по проблемі розширення ЄС, вицезгадані теоретичні дослідження, враховуючи їхню спільну позицію щодо необхідності поглиблення інтеграційних процесів як важливу запоруку не тільки ефективного розвитку, але й, узагалі, життєздатності Європейського співтовариства, можна з певними застереженнями віднести до теоретичної школи так званого "первинного поглиблення". Цей напрямок розвитку європейської інтеграції знаходить підтримку не лише в науковому середовищі, але й серед ортодоксальних політичних кіл країн Співтовариства, та, все частіше, серед технократичної бюрократії його наднаціональних інститутів: Європейської комісії та Європейського парламенту.

Підтримуючи необхідність поглиблення інтеграційних процесів, вони негативно оцінюють перспективу глобального розширення ЄС, стверджуючи, що розширене Співтовариство не зможе протистояти викликам сьогодення. Збільшення членів ЄС до того, як він досягне вищого (політичного) ступеню розвитку, приведе до перевантаження сучасної структури Співтовариства комплексом економічних, політичних та правових проблем досить неоднорідного характеру. Після подальшого розширення будь-яка серйозна реформа стратегії у напрямку посилення Співтовариства буде блокуватися, оскільки більшість нових членів може бути не готова, або може не хотіти проводити якісні реформи після приєднання. Прийняття сучасних інтеграційних досягнень ЄС ("acquis communautaire") вже зараз убачається занадто тяжкою ношею для нових членів, що потребуватиме достатньо тривалого перехідного періоду для адаптації. Прихильники цього підходу вважають, що "завчасне" прийняття Великобританії та Греції слугує наочним прикладом неприйняття новими членами "acquis communautaire". Особливо це стосується Спільної сільськогосподарської політики та бюджету ЄС, що неминуче здійснює негативний вплив на існуючий політичний курс Співтовариства, збільшуючи непорозуміння в процесі поглиблення політичної інтеграції.

Прихильники сильної Європи відхиляють звинувачення щодо егоїстичності й обмеженості своєї позиції і наполягають на тому, що пріоритет поглиблення є оптимальним не лише для ЄС, але й для інших країн Європи. Вони вважають, що новим країнам-кандидатам немає сенсу входити до недієздатного Співтовариства, яке буде все більше роз'єднуватись і тому,

врешті решт, не зможе надати їм ефективну допомогу. До того ж, на думку прихильників “первинного поглиблення”, членство в сучасному ЄС не тільки не зменшить потенційну загрозу ісламського фундаменталізму в Туреччині, або регіональну й етнічну ворожнечу в колишній Югославії, а також не гарантуватиме Центральноєвропейським країнам добре функціонуючі демократію та економіку, але й, навпаки, передчасні зобов’язання задля членства можуть призвести до контр-продуктивних ефектів. Маючи високо розвинуті демократичні засади та ринкову економіку, Співтовариство може тим самим занадто рано обмежити свободу вибору шляху розвитку та самоідентифікації нових країн-кандидатів. Задля уникнення руйнівних процесів як у ЄС, так і в країнах-кандидатах останнім пропонується не квапитися з вступом, а приділити максимум уваги визначенню власної ідентичності. Важливим аргументом послідовників ідеї сильної Європи є те, що для потенційних кандидатів буде за краще, якщо менший ЄС буде ефективним та здатним упоратися з основними проблемами всієї сучасної Європи, навіть якщо пряма участь у діяльності Союзу буде обмеженою. Співтовариство, як “міцний якір” і “територія росту й стабільності” матиме позитивний вплив на сусідні європейські країни незалежно від того, чи є вони членами ЄС, чи ні. Більше того, після завершення основних параметрів поглиблення країни-кандидати знатимуть, до якого Співтовариства вони вступають, що їх позбавить від помилкового чи викривленого розуміння ЄС та його довгострокових планів.

Прихильники сильної Європи розглядають вступ не як аванс за ранній процес адаптації до вимог Співтовариства, а як кінцевий результат адаптаційного процесу, який займає в цьому випадку більше часу, але є менш ризиковим. Членство - це кінець, а не початок на шляху до ЄС. Крім того, висловлюються аргументи, що неконтрольоване розширення може привести до втрати ефективності в діяльності комунітарних інститутів (зокрема, Європарламент з кількістю депутатів більше тисячі) і, навіть, змінити внутрішню рівновагу ЄС за рахунок деяких країн лідерів (мається на увазі тісні стосунки Німеччини з країнами ЄАВТ та Центральної й Східної Європи). Водночас, політичні розбіжності та економічні проблеми нових країн можуть відвернути увагу ЄС від своїх власних пріоритетів. Теоретична школа “поглиблення задля розширення”

Логічним продовженням моделі “первинного поглиблення” стала розроблена на її основі з урахуванням сучасних реалій міжнародних відносин теоретична школа “поглиблення задля розширення”. Прихильники цього напрямку підтримують необхідність утвердження демократичних та ефективно діючих інститутів Співтовариства, які в майбутньому зможуть вирішувати проблеми розширеного ЄС. Розширення без поглиблення приведе до кризи інститутів ЄС, як у сфері процедурного функціонування, так і по відношенню до формування спільного політичного курсу, що є необхідною умовою

ефективного функціонування Співтовариства. Поглиблення, таким чином, є необхідною попередньою умовою для продуманого та продуктивного розширення, яке визнається не лише бажаним, але й незворотнім. Бажаність розширення пояснюється довгостроковими планами зростання політичної ваги Європейського співтовариства. Збільшений ринок (від 320 млн. до 500 млн. чоловік) буде пропонувати не тільки серйозні прибутки, але й значно посилить позиції Європи у світі, за умови, якщо буде посилена дієздатність механізму прийняття рішень. Інституціональні реформи та новий політичний курс мають враховувати майбутнє розширення, а країни-кандидати мають отримати допомогу у сферах розвитку інституційної структури та економік, що допомогло б їм стати повноправними членами Співтовариства. “Поглиблення задля розширення” підкреслює пріоритетність першочергового поглиблення перед розширенням і, одночасно, наполягає на глобальній європейській відповідальності ЄС. Саме тому прихильники цієї школи наполягають на необхідності вироблення серйозної стратегії розширення, що включатиме чітку ціль для країн кандидатів, стандарти, необхідні для членства, продуману процедуру прийому.

Теоретичний напрямок “первинного розширення”

Діаметрально протилежну точку зору щодо шляхів подальшого розвитку Європейського співтовариства висловлюють прихильники іншого теоретичного та практичного напрямку в інтеграції, так званого “первинного розширення”. Основна ідея цієї теоретичної школи полягає у твердженні, що ЄС 90-х років не є результатом об’єктивного історичного розвитку, а, скоріше, продуктом випадкового суб’єктивного збігу обставин. Тому він не може бути і самоціллю європейського інтеграційного процесу. На думку прихильників “первинного розширення”. ЄС має слугувати, в першу чергу, загальноєвропейській еволюції на шляху демократії та ринкової економіки, а сучасні члени Співтовариства не повинні бути занадто егоїстичними та тримати інші країни Європи поза кордонами ЄС. Переваги малого Співтовариства мають бути пожертвовані задля створення більшого демократичного європейського утворення. Членство в ЄС розглядається, як подолання “ятинського” синдрому та повернення європейських країн до “джерел цивілізації”.

Подібну логіку інтеграційного розвитку в ЄС підтримують кола, що більше залежать від співробітництва з країнами аплікантами, аніж від внутрішньо-комунітарних зв’язків. Вони занепокоєні загрозою самоізоляції Співтовариства, віддаленістю його від інших європейських країн. Як приклад приводяться переговори ЄС - ЄАВТ про створення Європейської економічної зони, які продемонстрували повну відсутність готовності ЄС надати іншим країнам можливість приймати участь у процесі прийняття рішень.

Висловлюючись за прийняття до ЄС країн Центральної та Східної Європи і, в першу чергу, Польщі, Чехії та Угорщини, прихильники цього напрямку інтеграції роблять акцент на необхідності стабілізації їхньої ринкової економіки й демократичних засад у державному устрої. Як у випадку з Іспанією та Португалією Співтовариство має інтегрувати ці країни, щоб зменшити загрозу економічних спадів, зростання націоналістичних чи авторитарних тенденцій у суспільному житті. Раннє членство розглядається як можливість стабілізувати великі масиви Центральної та Східної Європи, встановити там "простір безпеки", що в глобальному масштабі має пріоритетне значення у порівнянні з вузькими економічними цілями. Аргументи "первинного поглиблення" розглядаються, як політично й морально неприйнятні, оскільки в результаті поглиблення інтеграції вимоги до вступу нових членів до ЄС будуть підняті до рівня, який буде неможливо досягти країнам, що мають проблемну економіку, не зважаючи на допомогу з боку Співтовариства.

Крім аргументів морально-психологічного і етичного характеру послідовники "первинного розширення" використовують також теоретично-концептуальне обґрунтування необхідності розвитку ЄС, базоване на врахуванні досвіду європейської інтеграції. Пропонується не доктринальна стратегія зміцнення інституційних структур на шляху до утворення квазі федеративної держави, а ширший, більш гнучкий і прагматичний процес експериментів та помилок (емпіричний метод), заснований на декількох паралельних шляхах розв'язання проблеми. "Друга чи Третя Європа", таким чином, буде виглядати менш доктринальною та забюрократизованою. Саме тому основу інтеграційного процесу мають становити не доктринальні наднаціональні структурні перетворення, а засноване на реальних, прагматичних інтересах міждержавне співробітництво. Національна держава має бути зміцнена і не може бути замінена федеративним співтовариством. Збереження суверенітету в руках національної держави розглядається також як гарантія проти домінування однієї з держав у Європейському співтоваристві.

Інтергубернменталістське бачення європейської інтеграції (міжурядовий підхід)

Найбільш відомою та широко розробленою інтеграційною теорією, що відстоює необхідність збереження національного державного суверенітету і повністю підтримує тезу "первинного розширення", є міжурядовий підхід ("intergovernmentalism") або так званий "реалізм". Основні положення інтергубернменталізму базуються не стільки на ідеалізованих теоретичних припущеннях та побажаннях інтеграційного розвитку та майбутнього європейської інтеграції, скільки на врахуванні реальних фактів, стану та тенденцій інтеграційного процесу, а також ролі в ньому національних держав та їхніх прагматичних інтересів. Він стверджує, що держави-члени є більш важли-

вим фактором для розвитку Європейського співтовариства, ніж його інститути.

За оцінками одного з прихильників інтергубернменталізму англійського політолога А. Мілварда європейська інтеграція є не більше ніж адаптованою реакцією національних держав на кардинальні зміни внутрішнього та зовнішнього характеру, що проявилася в потребі заміни звичайної конкуренції активним співробітництвом. З підтримкою існуючої ролі національних держав, як основних акторів у новому регіональному об'єднанні в Європі виступають такі прихильники перспективи широкої міжурядовості, як Рольф Дарендорф та Хелен Валлас. Підтримуючи в цілому ідею європейської інтеграції, вони у своїх роботах намагалися максимально відійти від догматичних припущень про наднаціональне майбутнє Європи. Опираючись на реальні факти, Р. Дарендорф та Х. Валлас дійшли висновку, що, починаючи з 1965 р., європейська інтеграція впевнено розвивається по траєкторії міжурядового співробітництва.

З точки зору "реалістів", перше розширення ЄС не тільки підтвердило перспективу міжурядової інтеграції, але й ще більше сприяло закріпленню міжурядових форм співробітництва, що знайшло своє втілення, як у новому інституційному механізмові, так і у виробленні процедури формування політики ЄЕС щодо країн-кандидатів, заснованої на міжурядових засадах. Утворена в 1974 р. Європейська рада, що складалася з голів урядів та міністрів закордонних справ, яка стала вищим керівним органом співтовариства, черговий раз підтвердила відданість держав міжурядовим принципам співробітництва на противагу наднаціоналізму.

Найбільш ґрунтовно та детально міжурядовий підхід у дослідженні європейської інтеграції був викладений у працях американського дослідника міжнародних відносин Стенлі Хоффмана. Визнаючи головну роль національної держави в регіональному інтеграційному процесі, С. Хоффман визнавав дещо "застарілий" характер традиційної моделі державного суверенітету, надаючи цьому поняттю більш широкого та гнучкого характеру та здатності еволюціонувати у відповідності зі змінами державних інтересів та зовнішніх факторів. В інтеграційній політиці держав С.Хоффман пропонував розрізняти два типи проблем: економічні та політичні. Якщо перші піддаються чисто математичному аналізу, що дозволяє робити досить достовірні розрахунки щодо можливості виграшу над втратами, то другі є відносно непередбачуваними. Цим пояснюється можливість компромісів та тимчасових поступок з боку держав з економічних питань, та майже повна відсутність таких з політичних. Згідно з твердженнями С. Хоффмана, регіональна інтеграція є не що інше, як серія поміркованих пристосувань до глобального тиску з боку внутрішніх та зовнішніх факторів з питань, які не викликають принципових розбіжностей. В інших, критичних сферах політики національ-

на держава продовжує чинити опір такому тискові. Національна держава, вважає він, скоріше співіснує з Європейським співтовариством, аніж підпорядкована йому. С.Хоффман погоджується з твердженнями інших “реалістів”, що регіональна інтеграція скоріше покликана зберегти й зміцнити європейську національну державність, аніж замінити її наднаціональним утворенням.

Особливий інтерес у контексті проблеми розширення Європейського співтовариства викликає запропонований А. Моравчиком *“ліберальний міжурядовий підхід”*. Крім раціонального визначення державної поведінки та домінування міжурядового характеру аналізу міждержавного співробітництва, А. Моравчик важливе значення приділяє концепції формування національних інтересів, які, на його думку, визначаються в значній мірі внутрішньополітичними силами. Саме інтереси останніх впливають на характер, інтенсивність та напрямок міждержавного співробітництва. Характерно, що при деяких обставинах А. Моравчик навіть допускав можливість “делегування” національними урядами політичних повноважень європейським інститутам. В цілому ж, не дивлячись на можливу тимчасову підтримку національними групами та урядами деякої наднаціональної автономії, зберігалась загальна тенденція до протидії наднаціональним тенденціям. Першочерговим джерелом інтеграційних процесів він розглядав інтереси саме національних держав. Останню фазу розвитку Європейського співтовариства А. Моравчик оцінював як “успішний розвиток міжурядової системи, покликаної регулювати економічну взаємозалежність шляхом переговорів та політичної координації”.

Сучасні “синхроністські” інтеграційні теорії

Спробу поєднати два протилежних підходи до інтеграції, заснованих на принципах державної парадигми та наднаціональності, здійснили прихильники сучасних “синхроністських” теорій. Останні вважають, що хоча роль національної держави, як центрального актора в системі міжнародних відносин зберігається, її місце в цій системі дещо змінилось. Держава все частіше виступає виразником інтересів сучасного суспільства на терені міжнародного політичного співробітництва, міжнародних агенцій та інститутів. В умовах такої зростаючої взаємозалежності неодмінно відбувається модифікація міжнародних політичних моделей на всіх рівнях. Прихильники “синхроністських” підходів до аналізу європейської інтеграції виходять із висновку про складність та непередбачуваність інтеграційних процесів і дотримуються думки про паралельний характер розвитку як основних складових елементів інтеграційного процесу, так і основних форм його реалізації. В умовах глобалізації сучасних проблем та зростаючої взаємозалежності всіх складових елементів системи міжнародних відносин визнається необхідність поєднан-

ня вузько національних інтересів держав із рушійною силою транснаціонального співробітництва. В цих умовах європейська інтеграція розглядається як процес, що розвивається під впливом різних мотивів, у різних напрямках і на різних швидкостях. Вона представляє непередбачуваний процес, що залежить від таких суб'єктивних факторів, як дипломатична майстерність політичних еліт, можливість досягнення компромісів та цілого комплексу внутрішніх та наднаціональних елементів, що впливають на політичний процес.

Комунікативна теорія

Однією з перших інтеграційних теорій, що поза зростаючою після другої світової війни популярністю наднаціональних підходів до європейської інтеграції, визнавала життєздатність національної держави та її ролі в сучасному міжнародному житті була комунікативна теорія відомого американського політолога Карла Дойча. Проголошуючи основною ціллю інтеграції забезпечення миру і стабільності, К.Дойч та його прихильники пропонували відмінні від федералістських шляхи її досягнення. В інтегрованому співтоваристві, вважав К.Дойч, держави не будуть вступати між собою у фізичну боротьбу, а спірні питання будуть вирішуватися іншими засобами. В цьому плані інтеграція розглядалася, як процес пошуку різними активними політичними групами системи колективної безпеки, в основі якого лежить такий психологічно-соціологічний фактор, як почуття співтовариства. Саме розуміння того, що вони належать до єдиної спільноти диктує учасникам цього процесу необхідність вирішувати спільні проблеми лише шляхом мирного узгодження. Враховуючи вищезгадане, таке інтеграційне об'єднання К. Дойч пропонував назвати "глобалістичним співтовариством безпеки".

Характер інтеграційного об'єднання прихильники комунікативної теорії ставлять у залежність від ступеня взаємодії між людьми (на національному рівні) та мірою взаємозалежності між національними державами (на міжнародному рівні). Ступінь інтегрованості комунітарного об'єднання визначається інтенсивністю комунікацій, як між елементами, що його складають, так і між самим об'єднанням та зовнішнім світом. Чим більший комунікаційний потік, тим вищий рівень інтеграції суспільства і, відповідно, рівень його безпеки. Таким чином, зростання комунікаційного обміну між національними державами є, на думку К. Дойча, одним з вирішальних факторів у стимулюванні інтеграційного процесу. Аналізуючи інтенсивність комунікаційного обміну на національному та міжнародному рівнях, К. Дойч визнав, що рівень взаємозалежності у першому випадку значно вищий. Звідси робиться висновок, що життєздатність національної держави значно вища, ніж уявляли федералісти. Водночас, прихильники теорії комунікації вважали

перехід до наднаціональної інтеграції вищим рівнем “співтовариства безпеки” та вищою гарантією забезпечення миру.

Прихильники комунікативної теорії вважали можливим розвиток інтеграції лише у випадку, коли б національні комунікативні можливості поступалися відповідним можливостям інтегрованого об’єднання. Подібна оцінка факторів, що впливають на функціонування інтеграційного механізму, дозволяє досить вдало пояснювати періоди інтеграційної активності в Європейському співтоваристві в моменти економічних спадів, а також розкривати основні мотиви, що визначають позицію інших європейських держав щодо вступу до ЄС. Згідно комунікативній теорії саме недостатній рівень національних комунікативних можливостей в економічній, науково-технічній, соціальній та інших сферах спричинили три хвилі (70-ті, 80-ті і 90-ті роки) розширення ЄС, а також визначають європейську політику сучасних країн-кандидатів на вступ до ЄС.

Комунікативна теорія виділяє два практичних шляхи розвитку інтеграційного процесу, в результаті якого має сформуватися “співтовариство безпеки”: “плюралістичне співтовариство безпеки” та “об’єднане співтовариство безпеки”. Перше передбачає утворення інтеграційного об’єднання на основі міждержавного співробітництва, що забезпечує збереження самостійності й суверенітету кожного з учасників та відхиляє будь-яку можливість силового вирішення внутрішніх комунітарних проблем. Враховуючи сильні позиції внутрішньонаціонального комплексу, цей шлях розглядається прихильниками комунікативного підходу як найпростіший у досягненні та функціонуванні, але найменш ефективний. Збереження повної незалежності й суверенітету та відсутність спільних керівних органів із достатньою компетенцією робить плюралістичне співтовариство досить неефективним, або надає йому тимчасового характеру.

“Об’єднане співтовариство безпеки” виникає в результаті досягнення інтеграцією свого вищого, політичного рівня. Наділене спільними інституційно-політичними органами влади воно значно перевищує за своїми можливостями плюралістичне співтовариство. Міжнародна федерація чи союз держав, які виникають у результаті прийняття нормативно-конституційних актів, набувають єдину юридично-інституціональну структуру, що робить їхню політику значно ефективнішою. Утворення такого політичного співтовариства представляє досить складний процес.

При цьому, К. Дойч вважав, що функціональні об’єднання невійськового характеру є більш ефективними в розвитку інтеграції, ніж воєнні альянси. В цьому його позиція повністю співпадає з функціональним підходом Д. Мітрані. Однак, на відміну від функціоналізму він не вважав, що розвиток функціональної інтеграції є гарантією переходу до політичної інтеграції та утворення співтовариства безпеки. Прихильники комунікативної теорії розгля-

дали задачу інтеграційного процесу в першочерговому утворенні міжнародної системи, до якої входили б розвинені національні держави з високим рівнем комунікативного обміну та “спільною відповідальністю” без наднаціональних інституцій.

Значні методологічні прорахунки, притаманні комунікаційному підходу К. Дойча, які виявлялися, в першу чергу, у використанні виключно комунікаційних категорій в аналізі інтеграції та ігноруванні інших важливих об’єктивних та суб’єктивних факторів інтеграційного процесу (розвиток виробничих сил, інтереси різних політичних груп, тощо) були використані його послідовниками для модернізації комунікативної теорії та надання їй універсального практичного характеру. Послідовники “прінстонської школи” К. Дойча Брюс Рассет та Дональд Пучала визнавали неможливість визначення причинно-наслідкових зв’язків європейської інтеграції у рамках теорії комунікацій. Комунікаційні потоки, на їхню думку, лише відображають, але, ні в якому разі, не викликають регіональну інтеграцію.

Дещо психологізовану інтерпретацію інтеграційний процес отримує в теоретичному аналізі, що проводять інші американські дослідники, прихильники комунікаційного підходу П. Джекоб та Г. Т’юн. Вони вважають, що окрім комунікаційного обміну в економічній та політичній сферах, що є об’єктивними передумовами інтеграційного процесу, важливе значення та вплив на його розвиток має суб’єктивний фактор, який знаходить своє відображення у свідомих рішеннях політиків. Саме ідеологічні та прагматичні інтереси політичного керівництва, на їхню думку, пояснюють моменти активізації чи гальмування інтеграційного розвитку, що не піддаються аналізу з точки зору об’єктивних факторів.

Серед факторів, що гальмують поглиблення інтеграційних процесів, прихильники комунікаційного підходу виділяють збільшення політично активних національних угруповань та зростаючу етнічну та культурну диференціацію, викликану розширенням інтеграційного об’єднання за рахунок прийняття нових членів. Інтенсифікації інтеграційного співробітництва, на їхню думку, заважають також тривалі економічні труднощі, що можуть виникнути в окремих країнах-членах, чи притаманна країнам-кандидатам відносна замкнутість політичних еліт, гальмування економічних, політичних, соціальних реформ по відношенню до аналогічних заходів за межами інтеграційного об’єднання. У зв’язку з цим важливе значення для поступального розвитку інтеграції приділялося наявності силового центру, до якого увійшли б найбільш впливові та розвинені країни, що стали б свого роду локомотивом інтеграційного процесу.

Опосередковано до ідеї силового центру в європейській інтеграції схиляється також французький економіст Андре Маршаль, що серед сприятливих факторів інтеграції виділяє необхідність приблизно однорідного економіч-

ного та політичного потенціалу країн-членів. А. Маршаль здійснив спробу виявити саму природу виникнення такого явища, як інтеграція. Він дійшов висновку про об'єктивний характер інтеграції, яка почала своє існування разом з історією розвитку людства і продиктована необхідністю послідовного розширення кола людського співробітництва, починаючи від самого низького територіального рівня, потім - регіонального і завершуючись глобальною інтеграцією. Інтеграція розглядається як процес економічних, політичних, ідеологічних, культурних та інших взаємовідносин між індивідуумами, який поступово переростає національні кордони і веде до об'єднання міжнародного характеру. В силу географічних, економічних, політичних факторів така інтеграція найбільш вірогідна спочатку на регіональному рівні, де рівень комунікативних зв'язків найвищий. А. Маршаль характеризує інтеграційне об'єднання як "солідарний простір", але, на відміну від класичного федералізму, який проголошував готовність національних держав пожертвувати своїм суверенітетом заради наднаціональних цінностей інтеграційного об'єднання, А. Маршаль розглядав "солідарний простір" лише як абстрактний ідеал.

Особливу увагу А. Маршаль приділяв політичним аспектам інтеграційного процесу. Політична інтеграція розглядається ним як вища форма інтеграційного об'єднання, для якої притаманний обов'язковий характер прийнятих рішень. Перехід на вищий рівень інтеграції розглядається можливим, і в цьому А. Маршаль погоджується з комунікативним підходом К. Дойча, коли міжнародне співробітництво стане більш ефективним у вирішенні глобальних і національних проблем, ніж зусилля окремих національних держав, а "солідарний простір" переміститься за межі національних кордонів. Саме співпадання політичних та економічних кордонів оцінюється як запорука ефективності "солідарного простору". Відсутність економічної й політичної єдності в Європейському співтоваристві, на думку А. Маршала, робить небажаним утворення сильної наднаціональної влади всупереч бажанню більшості держав зберегти національний суверенітет. В інституційному значенні політична інтеграція оцінюється ним як завершальний етап інтеграційного розвитку.

Нові моделі європейської інтеграції

Положення інтеграційної концепції А. Маршала про однорідність економічного та політичного потенціалу країн "солідарного простору" і, особливо, висновки комунікативної теорії щодо силового центру в інтеграційному процесі сприяли появі нових моделей європейської інтеграції, зокрема, концепції "*Європи змінних геометрій*", до якої увійшли проекти "міцного ядра" та концентричних кіл. У контексті розширення Європейського співтовариства останні можуть бути віднесені до свого роду компромісного напрямку

європейської інтеграційної стратегії, який намагається поєднати дві прямо протилежні інтеграційні концепції. Він розглядає можливість одночасного розширення та поглиблення ЄС шляхом диференційованого та асоційованого членства країн-учасниць та кандидатів на членство, як в окремих інституційних структурах Співтовариства, так і в окремих сферах співробітництва. Концепція “Європи змінних геометрій” представляє собою спробу уникнути перспективи повільного розвитку європейського інтеграційного процесу та його гальмування за рахунок утворення тіснішого солідарного простору для країн, які бажають приймати в ньому участь. Два проекти, представлені восени 1994 р., були покликані конкретизувати основні положення даної концепції.

В період підготовки міжурядової конференції ЄС 1996 р. парламентська група християнських демократів ФРН ХДС/ХСС опублікувала 1 вересня 1994 р. так звану “Доповідь Ламерса, Шобла і Глоса”. Доповідь обґрунтовувала необхідність утворення “міцного ядра” у складі п’яти країн (Німеччини, Франції, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу), які відповідали критеріям економічного співробітництва на умовах переходу до третього, завершального етапу формування Економічного та валютного союзу (ЕВС). Інституційно-юридична природа інтеграційного об’єднання розглядалася авторами доповіді виключно з федеративних позицій. Основні виконавчі функції мали бути зосереджені в руках Європейської комісії, відповідальні лише перед Європейським парламентом, тоді як компетенція Ради міністрів мала бути обмежена до другорядної ролі. “Ядро” не має бути зачиненим для вступу нових країн, які були б пов’язані з ним досить тісними взаємовідносинами. Основу самого “ядра” мали складати такі країни, як Франція та Німеччина. Таким шляхом остання розраховувала вирішити важливу для неї, але суперечливу дилему: розширення на Схід за рахунок країн Центральної та Східної Європи та процесу поглиблення інтеграції в ЄС, який розглядається Німеччиною як першочергове завдання (особливо, щодо політичного союзу). Запропонований проект “міцного ядра” ідеально відповідав умовам вирішення обох суперечливих задач одночасно. Обережне ставлення Франції до принципів федералізму в сучасному європейському будівництві, також охолодження відносин з Німеччиною оцінювалось авторами доповіді в якості потенційної загрози розколу в Європейському співтоваристві, який може привести до виникнення двох формувань: південно-західної групи з французьким лідерством та північно-східної групи, лідером якої стане Німеччина. Утворення “міцного ядра” мало слугувати свого роду прикладом інтеграційного співробітництва та орієнтиром для інших країн, готових йти далі шляхом поглиблення інтеграційного процесу.

Обережно оцінюючи перспективи федеративного майбутнього Співтовариства та виступаючи за збереження національного державного сувереніте-

ту, прем'єр-міністр Франції Едуард Балладюр запропонував концепцію “Європи концентричних кіл”, або “сходинкової інтеграції”, яка мала стати альтернативою проекту ХДС/ХСС. Вона представляла дещо видозмінене бачення федералістського майбутнього Співтовариства, викладене ще 17 січня 1990 р. головою Європейської комісії Жаком Делором перед Європарламентом у світлі нових взаємовідносин Схід-Захід. Залишивши осторонь федералістські прогнози Ж. Делора про європейське майбутнє, Е. Балладюр використав і розвинув ідею “концентричних кіл” навколо компактного ядра. Пізніше, в 1994-1995 роки теорія “концентричних кіл” була підтримана А. Жюппе та Жаком Шираком.

На відміну від концепції “ядра”, яка виключала з інтеграційного процесу країни з відносно менш розвинутою економікою, в тому числі й Італію і, фактично, представляла політичне обґрунтування для зменшення витрат на користь останніх, французький проект передбачав утворення навколо консолідованого “ядра” Співтовариства різних зон співробітництва з глибиною інтеграції, що послідовно зменшувалася.

В центрі системи “концентричних кіл” передбачалося коло “комунітарного права”, що відповідало б у географічному плані Європейському Союзові, визначеному Маастрихтськими угодами. Саме воно мало виконувати роль “ядра” європейського інтеграційного процесу, притягуючи до себе інші країни, що бажають прийняти в ньому безпосередню участь. Проект визнає можливість поступового розширення “ядра”. Вступ до ЄС розглядався скоріше як нагорода за успішні зміни в економічному та політичному житті країн-кандидатів та їхнього відповідного підтягування до комунітарних вимог, ніж як засіб захоочення до подібних перетворень та реформувань. До другого кола мали б входити країни Європейської економічної зони (ЄЕЗ), утвореної у результаті підписання в травні 1992 р. угоди між Європейським співтовариством та ЄАВТ. ЄЕЗ практично стала першим кроком на шляху до вступу країн ЄАВТ до Співтовариства. Залишаючись поза межами ЄС, країни ЄАВТ фактично підпорядковувалися правовій системі ЄС, що стало врешті решт одним із мотивів, що викликав серію заяв цих країн щодо вступу в ЄС. До третього кола мали б увійти країни-кандидати на вступ в ЄС, пов'язані з останнім системою угод про асоціацію: Кіпр, Мальта, Туреччина та країни Центральної та Східної Європи. Розроблений Співтовариством механізм європейських угод про асоційоване членство, що ліг в основу політичного діалогу, та співробітництва в різних сферах економіки, торгівлі й науково-технічних взаємовідносин із перерахованими вище країнами, не дивлячись на деякі недоліки, виконує важливу функцію перехідного періоду на шляху до прийняття останніх до Співтовариства.

Передбачено також утворити ширше коло за участю всіх інших європейських країн, у тому числі, прибалтійських та країн СНД. Утворення свого

роду нового пан'європейського порядку в континентальному масштабі, як це пропонували Е.Балладюр, Франсуа Міттеран та Вацлав Гавел, поряд з ОБСЄ та НАТО мало не тільки забезпечити співробітництво у сфері економіки, енергетики, охорони здоров'я, культури та політики, але, в першу чергу, сприяти підтримці миру та запобіганню конфліктів на європейському континенті.

Принципово важливою була ідея, висловлена Е.Балладюром, щодо формування більш вузьких та гнучких кіл, які б дозволяли розвивати поглиблене співробітництво між невеликою кількістю країн. Зокрема, пропонувалася можливість утворення монетарного кола за участю 7-8 країн, військового кола, індустріального, соціального та інших, де число учасників було б меншим від загального числа членів Співтовариства. Такі вузькоспеціалізовані інтеграційні кола мали б об'єднувати лише ті держави, чий інтерес та можливість відповідали б тому чи іншому напрямку інтеграційного співробітництва. Водночас, ці кола мали б носити відкритий характер, дозволяючи брати у них участь усім державам, що мають до цього бажання та можливість.

Не дивлячись на критику противників цієї концепції, яка, на їхню думку, може призвести до дезінтеграційних процесів у Європейському співтоваристві, зростанню неоднорідності держав-членів та загрози його поділу на окремі угруповання з інтересів, практика європейської інтеграції демонструє також і можливість розвитку співтовариства відповідно до принципів концепції "Європи змінних геометрій". Про це свідчать такі приклади спеціалізованої інтеграції як аерокосмічне співробітництво, зокрема, розробка проекту "Аріан", монетарне співробітництво в межах Європейської валютної системи (ЕВС) за участю країн, чия валюта входить до складу Євро і може зберігати свої коливання в межах 6%, Шенгенські угоди, які підписали дев'ять та ратифікували сім країн-членів ЄС; соціальне співробітництво, в якому брали участь 14 країн, за виключенням Великобританії.

Ідея "Європи змінних геометрій" досить вдало відповідає потребам майбутнього розширення ЄС. Країни-кандидати зможуть стати повноправними членами ЄС не одночасно, а поступово - в залежності від їхнього економічного та політичного становища. Крім того, після вступу їх чекає досить довгий перехідний період. Наведені вище приклади є свідченням того, що інтеграція розвивається шляхом емпіричного пошуку оптимальної рівноваги між дезінтеграційними процесами, які базуються на суто прагматичних інтересах учасників, та максималістськими інтеграційними проектами європейського об'єднання. Пошук компромісу між двома взаємозв'язаними рівнями інтеграційного реформування на сьогоднішній день є першочерговою задачею європейської інтеграційної стратегії.

Дещо інший шлях розвитку європейського інтеграційного процесу передбачає модель *"диференційованої інтеграції"*, яка об'єднує декілька концептуальних проєктів, що формувалися в теоретичних дослідженнях європейської інтеграції ще в 70-х - 80-х роках. Диференційований підхід до європейської інтеграції знайшов своє втілення в концепції *"карткової Європи"*, або *секторальної інтеграції* 70-х років. Виникнення даної концепції у значній мірі пов'язане з наслідками першого розширення ЄЕС та негативної позиції Великобританії доби Маргарет Тетчер щодо поглиблення європейських інтеграційних процесів. Намагаючись знайти вихід з економічного та політичного застою, викликаного вступом Великобританії до ЄЕС, Луї Арманд у роботі *"Європейський вибір"* запропонував розвивати інтеграцію по секторах, в яких кожна з держав на свій вибір брала б участь у спільних діях. Проєкт *"карткової Європи"*, фактично, передбачає формування на вже існуючій комунітарній основі (хоча й досить обмеженій) ультра ліберальної та занадто гнучкої тетчерівської моделі європейської інтеграції, яку можна порівняти з уже існуючою структурою ЄАВТ. Запропонована модель передбачала можливість вільного вибору державою, виходячи лише з власних інтересів як партнерів, так і сфери співробітництва, що мало розвиватися в основному на міжурядових принципах. Такий мінімалістський підхід до характеру європейської інтеграції не знайшов особливої підтримки серед інших членів Європейського співтовариства, оскільки, фактично, означав крок назад по шляху дезінтеграції.

Значно активнішою моделлю диференційованого підходу виявилася концепція *"багатошвидкісної Європи"*. З точки зору багатьох дослідників європейської інтеграції альтернатива посиленню дезінтеграційних процесів у ЄС криється у свідомій диференціації швидкості інтеграційних процесів у різних країнах. Цей метод уже використовувався Співтовариством при встановленні перехідного адаптаційного періоду для нових членів ЄС та при прийнятті двох рівнів вільного переміщення капіталів (01.07.1990 р. для 8 держав-членів ЄС та 01.01.1993 р. - для всіх інших). Як і *"сходинкова"* *"диференційована"* інтеграція переслідує ціль поглиблення інтеграційних процесів, але без загальних договірних рамок та часового розкладу. Як і модель *"концентричних кіл"*, вона виходить із необхідності утворення *"ядра"*, але не одного, що охоплює всі сфери інтеграції, а багатьох *"ядер"* із різним складом учасників.

Підбір аргументів диференційованого підходу, не дивлячись на свою привабливість, все ж не може бути основною стратегією європейської інтеграції. З точки зору внутрішньої логіки практично неможливо здійснити ефективний розподіл основних інтеграційних функцій по секторах. Такий розподіл сфер діяльності та формування членів Співтовариства по окремих групах виглядає штучним та неефективним. Не дивлячись на тимчасові

функціональні переваги, диференційований підхід не вирішує проблему вибору стратегії інтеграційного розвитку Співтовариства і, фактично, усувається від прийняття фундаментальних рішень щодо дилеми розширення-поглиблення.

Висновки до першого розділу

Аналіз сучасного стану розвитку європейських інтеграційних процесів неможливий без врахування історії розвитку ідеї об'єднання Європи та основних теоретичних підходів, що були започатковані та розвивалися на протязі декілька сторіч європейської історії. Тому вивчення різних аспектів та форм існування "європейської ідеї" має важливе значення для розуміння суті всіх сучасних теорій та концепцій створення об'єднаної Європи, а також практичних заходів щодо їхньої реалізації. В умовах, коли в ЄС відбувається пошук стратегічних шляхів розвитку, трансформації внутрішньої структури та географічного розширення через приєднання нових членів теоретичне визначення майбутнього Європейського Союзу знову перетворилося в актуальну задачу для політичних еліт та наукового співтовариства.

Виникнення перерахованих у першому розділі моделей європейської інтеграції зумовлене об'єктивною необхідністю пошуку нових шляхів інтеграційного розвитку, неможливістю подальшого географічного розширення ЄС без кардинальних концептуальних змін у підходах до європейського будівництва, необхідністю формування не стільки інтеграційних моделей, скільки нової концепції, що включає обґрунтовану філософію нового Союзу, нову логіку його розвитку.

ПЕРЕДУМОВИ Й ПОЧАТОК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (1945-1957 роки)

§ 1. Історичні передумови і рушійні сили інтеграційних процесів у Західній Європі

Пошуки шляхів реконструкції європейського континенту

Двічі за першу половину ХХ-го століття Європа ставала епіцентром світових конфліктів, в які лише на цьому континенті були втягнуті тридцять держав. Європа завершила Другу світову війну знекровленою, втративши, за деякими оцінками, до 50 млн. чоловік загиблими і померлими, що в чотири рази перевищувало втрати за роки Першої світової війни і складало три чверті всіх людських утрат за роки Другої світової війни. Цивільне населення масово постраждало від бомбардувань, незаконних переміщень, голоду. Багато європейських міст було зруйновано: Ковентрі, Лондон, Будапешт, Дрезден, Берлін, Варшава та ін. У 1945 р. виробництво промислової продукції в країнах Західної Європи складало 50% від рівня 1939 р., сільськогосподарської - одну третину. Була зруйнована транспортна інфраструктура: 50% залізниць Італії, майже цілком французькі порти, система мостів і каналів Нідерландів тощо. У катастрофічному стані перебували фінанси європейських держав: державний борг воюючих країн зріс у цілому втричі - вчетверо, в Німеччині - в 10 разів. Ріст цін досяг 132% у Великобританії, 165% - у Франції. Поставки по ленд-лізу створили значну заборгованість західноєвропейських держав перед США, золотовалютних резервів катастрофічно не вистачало, обмінні курси були зруйновані. Ситуація ускладнювалась припливом біженців (близько 10 млн. лише переміщених німців), масовим безробіттям, ризиком епідемічних захворювань, демографічними проблемами.

Європу сколихнула хвиля політичних криз: поразка тимчасових режимів у Франції; зміна політичного ладу в Італії, яка стала республікою після референдуму 1946 р.; активізація комуністичного руху в Східній Європі під протекцією радянської армії; громадянська війна у Греції між комуністами й монархістами. За роки війни посилилася дестабілізація в європейських колоніях. Розгорнулися національно-визвольні рухи в Індії, Індонезії, Індокитаї, Магрибі.

Значно послабили позиції європейських держав у світовій економіці й політиці. Поліс економічної, фінансової, військової сили перемістився до Північної Америки, а Європа виявилася розчленованою арміями держав-переможниць - США й СРСР.

Першочерговим для європейців стало завдання пошуку шляхів відновлення економіки й формування системи безпеки на континенті. Необхідно було знайти відповіді на складні запитання: як запобігти міжнародним і міжнародним конфліктам у Європі; замінити військові методи розв'язання міжнародних протиріч правовим арбітражем; захистити демократію і ринкову економіку; розв'язати німецьку проблему тощо.

За таких умов у Європі знову, як і після першої світової війни стають популярними гасла об'єднання. У першу чергу активізуються прихильники європейського федералізму. Про поворот у європейській політичній думці, спричинений усвідомленням уроків світових війн, свідчив текст Декларації Європейського Руху Опору, прийнятої в 1944 р. Керівники Європейського Опору висловлювали бажання будувати нову Європу в рамках федеративного союзу, який мав покласти кінець "анархії" суверенних держав. Саме федеративна Європа мала запобігти воєнним конфліктам, забезпечити економічну реконструкцію континенту, захист демократичних інститутів, вирішення територіальних проблем і німецького питання. Прихильники європейської інтеграції нерідко розглядали об'єднану Європу як альтернативну "третьої сили" "капіталістичним" США, з одного боку, і "комуністичному" СРСР, з іншого.

Ідея "об'єднаної Європи" знаходила підтримку як серед промисловців, зацікавлених в утворенні великих континентальних ринків, так і серед представників демократичних сил (християнсько-демократичні партії Франції, Німеччини, Італії, Бельгії та Австрії), соціалістів (Комітет підтримки соціалістичних Сполучених Штатів Європи, який у 1949 р. трансформувався в Соціалістичний рух за Сполучені Штати Європи), лібералів (Європейська ліга економічного співробітництва, заснована в 1946 р. бельгійським соціалістом Полем Ваном Зеєландом). Не залишалися пасивними до ідеї об'єднаної Європи представники християнських церков, натхненні ідеями універсалізму та франко-німецького примирення. Так, засноване в 1944 р. релігійним діячем Рожером Шутцем добродійне співтовариство ставило за мету досягнення порозуміння й довіри поміж християнами Європи й світу. Популярність ідеї "об'єднаної Європи" знайшла своє втілення у формуванні нових європейських рухів, які досягли справжнього розквіту в повоєнний час: Європейський економічний і митний союз Гастона Ріу; Панєвропа Р. Куденхове-Калергі; Федеративний союз Вільяма Беверіджа й Арнольда Тойнбі; Європа-Союз у Швейцарії й Німеччині; Європейський федеративний рух А. Спінеллі й Ернесто Россі в Італії; заснований у 1947 р. зятем Вінстона Черчілля лордом Дунканом Сандісом Союзний європейський рух, який висловлювався на користь конфедеративного об'єднання держав континенту, як і Французька рада за об'єднану Європу, створена в тому ж 1947 р. і очо-

лена Раулем Дотрі. Активна діяльність на користь інтегрованої Європи відбувалася в університетських центрах Західної Європи.

Водночас, ідея європейського об'єднання ще не знаходила широкої підтримки громадськості й часто розглядалася лише в контексті зовнішньої політики національних урядів. Європейські проекти викликали ворожість представників західноєвропейських комуністичних партій (Едгар Морін, Луїс Арагон, Поль Сартр, Франц Фенон і та ін.), для яких вони символізували капіталізм, колоніалізм та імперіалізм.

У перші повоєнні роки здавалася проблематичною сама можливість досягнення солідарності між європейськими державами, для яких залишався пріоритетним захист власних прагматичних інтересів. Нідерланди й Данія надавали перевагу ООН, інші держави були прихильниками ідеї регіональної європейської організації, яка б відповідала комбінації тих чи інших сил: франко-англійському порозумінню або угоді Франції з Бенілюксом. Великобританія, занепокоєна питанням конвертованості фунта стерлінгів і заборгованості перед США, надавала перевагу традиційним зв'язкам із країнами Британської Співдружності й Північною Америкою.

Франція не полишала надій на можливість об'єднання Західної Європи під своїм керівництвом. Пропонувалися різні проекти розчленування Німеччини: поновлена ідея відокремлення Рейнської області з метою забезпечення безпеки Франції; інтернаціональне управління Руром із союзницьким міжурядовим комітетом для забезпечення потреб Франції у німецькому вугіллі; проект 1946 р., який передбачав інтернаціональне управління долиною Рейну, Ельби, Одери, Дунаю; створення великого Бенілюксу під опікою Франції з відповідними угодами, митним союзом і підпорядкованістю Німеччини. Усі ці проекти зустріли опозицію Великобританії і США, а також були відхилені Нідерландами, які не погоджувалися з протекціоністськими планами Франції.

Зауважимо, що навіть серед прихильників європейського співробітництва не було єдиних поглядів на шляхи реконструкції континенту. З чого починати європейське будівництво? З політичного об'єднання і спільних інституцій, як пропонували теоретики федералізму, або з економіки, як того вимагали більш прагматичні прихильники функціоналістської концепції інтеграції, зокрема, Ж. Монне і Р. Дотрі. Чи, можливо, з культури, як вважали інтелектуали, що брали участь у чисельних зустрічах руху європейського примирення.

Яким мав бути європейський союз? Федерацією, що обмежує суверенітет держав наднаціональним керівництвом, як пропонували "федералісти", чи конфедеративним Союзом держав, в якому б зберігався державний суверенітет, як вважали "уніоністи". Яким буде місце "малих держав" по відношенню до великих? Чи буде орієнтація європейського співтовариства більш

ліберальною, чи, скоріш, “регульованою”? Усі ці дебати значно спростила “холодна війна”, яка прискорила початок європейської консолідації.

Холодна війна як передумова появи “атлантичної” Європи

1946 р. характеризувався зростанням напруженості у взаємовідносинах між СРСР та США. 15 березня цього року В. Черчілль під час свого виступу у Фултоні, штат Міссурі, закликав до протидії радянському експансіонізмові і заявив, що “від Щеціна на Балтиці і до Трієста на Адріатиці залізна завіса впала на континент”. Черчілль зробив висновок, що для відвернення радянської загрози є необхідним союз між Сполученими Штатами і Британською Співдружністю націй. Однак, довгостроковим рішенням, на його думку, була європейська єдність, “від якої не може бути навик відсторонена жодна держава”.

У 1947 р. уже можна було говорити про існування двох ворожих таборів. 12 березня цього року президент США Гаррі Трумен виступив перед Конгресом США і зажадав від нього підтримки програми надання допомоги Греції й Туреччині у розмірі 400 млн. доларів. Він установив прямий зв'язок між економічними й соціальними проблемами в Європі та зростанням впливу комуністичних ідей і запропонував збільшити фінансову допомогу іншим європейським країнам. 5 червня 1947 р., менш ніж за три місяці після оголошення доктрини Трумена, державний секретар США Джордж Маршалл під час доповіді в Гарвардському університеті оголосив про необхідність прийняття Америкою програми широкомасштабної допомоги європейським країнам із метою попередження “економічного, політичного й соціального хаосу” і відродження Європи. Відтак, схваливши доктрину Трумена та “план Маршалла”, Сполучені Штати зробили ставку на уніфікацію Західної Європи, якій відводилася вирішальна роль у збереженні геополітичної рівноваги.

Після провалу французьких спроб консолідувати Європу під франко-англійським керівництвом або в союзі з Бенілюксом ідея “західного союзу” трансформувалася в план “атлантичного співробітництва”, який спочатку отримав визнання у Франції, Італії та Бельгії. Водночас, у Західній Німеччині Християнсько-Демократичний Союз і Конрад Аденауер відстоювали ідею західноєвропейської федерації навколо франко-німецького ядра і на базі економічної інтеграції з метою прориву німецької ізоляції.

12 липня 1947 р. в Парижі почала роботу конференція 16 європейських держав, які погодилися взяти участь у “плані Маршалла” з метою визначення спільних економічних потреб. Під тиском Радянського Союзу шість держав із комуністичними урядами (Албанія, Болгарія, Польща, Угорщина, Румунія, Югославія) або відмовилися від американських пропозицій, або по-

* Великобританія, Франція, Австрія, Бельгія, Данія, Греція, Ірландія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Швеція, Швейцарія, Туреччина.

ставили умови, рівнозначні відмові. Чехословаччина, де функціонував уряд Народного фронту, спочатку дала принципову згоду, але була змушена змінити рішення під тиском СРСР. Від участі в плані Маршалла “ з політичних та географічних причин” змушена була відмовитися і Фінляндія. “План Маршалла” в тлумаченні Радянського Союзу і всіх комуністичних партій являв собою вияв американського імперіалізму, націленого на встановлення економічного та політичного диктату в Європі.

“План Маршалла” зіграв вирішальну роль у відбудові й модернізації Європи і, в першу чергу, у відродженні Західної Німеччини та в налагодженні її тісних зв'язків з європейськими партнерами. З 1948 по 1952 роки США надали в рамках цього плану 12,8 млрд. доларів, із них 85% у вигляді допомоги і 15% у вигляді довгострокових позичок. Близько 60% усіх сум отримали Великобританія, Франція, Італія і Західна Німеччина. У цілому, з 1945 по 1962 роки Сполучені Штати надали Європі фінансову допомогу у розмірі близько 30 млрд. доларів.

У квітні 1948 р. розпочала діяльність Європейська організація економічного співробітництва (ЄОЕС), до якої увійшли 16 країн учасниць “плану Маршалла”. ЄОЕС мала забезпечити розподіл американської допомоги, а також координацію національних економічних політик країн-учасниць. Для керівництва ЄОЕС були створені Рада міністрів, Виконавчий і технічний комітети. Генеральним секретарем Організації став Роберт Маржолін, майбутній віце-президент Комісії Європейського співтовариства.

На пропозицію США, підтриману англійцями, ЄОЕС заснувала Європейський союз розрахунків, який мав сприяти лібералізації європейської торгівлі шляхом впровадження системи багатосторонніх компенсацій і автоматичного надання кредитів країнам, які цього потребували. Союз був ліквідований у 1958 р. після досягнення поставлених перед ним цілей. ЄОЕС стала школою міжнародного співробітництва, де європейські політики отримували навички спільного опрацювання й прийняття наднаціональних рішень. Зокрема, ЄОЕС сприяла роботі Європейського агентства ядерної енергетики і Європейського агентства продуктивності. Таким чином, ЄОЕС була першою європейською організацією, що відкрила шлях до майбутніх автономних ініціатив європейців. У 1960 р. ЄОЕС була трансформована у Організацію економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР), куди увійшли США і Канада.

Формування трансатлантичного військово-політичного співробітництва

Головною відповіддю Радянського Союзу на “план Маршалла” було створення восени 1947 р. Комінформу (Комуністичне бюро інформації) - органу зв'язку між комуністичними партіями на європейському рівні. На його першому засіданні радянський представник Андрій Жданов заявив про розподіл світу на два табори: імперіалістичний і капіталістичний, очолюваний США, та антиімперіалістичний і антикапіталістичний, керований СРСР.

Протягом 1948 р. конфронтація між СРСР і західними державами посилювалась. У лютому цього року відбувся державний переворот у Празі, в результаті якого до влади прийшов комуністичний уряд. Навесні, у відповідь на сепаратні дії колишніх союзників у німецькому питанні, радянська сторона розпочала блокаду західних зон Берліну, яка тривала майже рік. “Холодна війна” призвела до активізації діяльності комуністичних партій у західних державах. Так, у Франції у 1948 р. відбувся масовий страйк, який подекуди набрав форми повстання, зокрема, на шахтах і в портах.

Події 1947-1948 років змусили західноєвропейські держави шукати нову систему союзництва^{**}. 17 березня 1948 р. в Брюсселі Великобританія, Франція й країни Бенілюксу підписали Договір про економічне, соціальне і культурне співробітництво й колективну самооборону строком на 50 років. Брюссельський договір визначав зобов'язання щодо спільних дій його учасників на випадок виникнення війни в Європі й утягнення у неї хоча б одного з них. Прийняття таких зобов'язань фактично означало створення в Європі воєнного угруповання - Західного союзу.

Брюссельський договір виявився лише підготовчим етапом створення в 1949 р. Організації Північноатлантичного договору. З появою НАТО Західний союз на деякий час втратив самостійне значення й у 1954 р. після провалу планів створення Європейського оборонного співтовариства трансформувався у Західноєвропейський союз. Через протидію Великобританії виявилися невдалими також спроби економічного і митного об'єднання в рамках Західного союзу.

Західний союз, нарешті, не позбавив Європу від уявної радянської загрози. Аналізи співвідношення сил свідчили про нездатність західноєвропейських держав самостійно протистояти Радянському Союзові. За цих умов стала популярною ідея створення спільної оборонної системи держав, які підписали Брюссельський пакт, та Сполучених Штатів. З огляду на геополітичні реалії американці відмовилися від традиційного ізоляціонізму. 11 червня

^{*} Комінформ був заснований комуністичними партіями дев'яти країн: СРСР, Польщі, Югославії, Болгарії, Румунії, Угорщини, Чехословаччини, Італії, Франції.

^{**} До 1947 р. всі договори про союз, укладені в Західній Європі, мали антинімецьку спрямованість, зокрема, франко-британський договір, укладений у Дюнкерку 4 березня 1947 р.

1948 р. Сенат США надав дозвіл урядові укладати в мирні часи договори про союзи з державами за межами Американського континенту.

4 квітня 1949 р. у Вашингтоні п'ять членів Брюссельського пакту, США, Канада, Італія, Португалія, Ісландія, Норвегія й Данія підписали Північноатлантичний договір. Відтак, Америка залучалась до оборони Європи, на яку поширювалась американська "ядерна парасолька".

Радянський Союз відповів створенням Ради економічної взаємодопомоги в січні 1949 р. і укладенням у 1955 р. Варшавського договору. *Таким чином, Європа виявилась розколотою на дві сфери впливу вздовж усієї розмежувальної лінії в Центральній Європі з протистоянням двох військових блоків. Разом із тим, геополітичне розчленування Європи полегшило досягнення європейського порозуміння і прискорило початок європейської інтеграції.*

§ 2. Новий етап у діяльності європейських рухів. Рада Європи

Гаазький конгрес європейських рухів

Питання про створення федерації народів Західної Європи не піднімалося до 1947 р. з огляду на небажання європейських політиків викликати занепокоєння Радянського Союзу та зашкодити колективній безпеці на світовому рівні. Але невідкладність післявоєнної реконструкції Європи та реінтеграції Німеччини в коло європейських демократичних країн, а також початок холодної війни активізували діяльність чисельних європейських рухів.

У 1946 р. частина національних рухів за федеративну Європу об'єдналася у Європейський союз федералістів під головуванням Хендріка Брюгмана і Генрі Фрінея. Союз об'єднував прихильників децентралізованого народного федералізму. У 1947 р. Р. Куденхове-Калергі заснував Союз європейських парламентарів, прихильників Пан'європи, які підтримували ідею створення європейської асамблеї з федеративною конституцією і єдиною грошовою одиницею. Під час важких дебатів між "федералістами" і "уніоністами", лібералами й прихильниками регульованої економіки голова Союзного європейського руху Великобританії лорд Д. Сандіс запропонував заснувати Міжнародний комітет координації рухів за Європейський Союз з метою мобілізації суспільної думки й урядових кіл на користь ідеї європейської асамблеї, який було створено у листопаді 1947 р.

У травні 1948 р. в Гаазі під головуванням В. Черчілля зібрався Конгрес європейських рухів. У Конгресі взяли участь близько 800 делегатів переважно із західноєвропейських країн, серед них 12 колишніх голів урядів, 60 діючих або колишніх міністрів, 200 парламентарів. На Конгрес прибули такі відомі політики, як А. Спінеллі, К. Аденауер, Ентоні Іден, Гарольд Макміллан, Х. Брюгман, Едуард Даладьє, Франсуа Міттеран та ін. Під час Конгресу працювали три комісії: політична під головуванням Поля Рамадьє, економічна і

соціальна, очолена П.В. Зееландом, комісія культури на чолі з письменником Сальвадоре де Мадарьяга й Дені де Ружмонтом.

Конгрес став ареною зіткнення двох тенденцій: федералістської, представленої французькими, бельгійськими, нідерландськими та італійськими делегатами, й уніоністської, представленої британською делегацією, категорично опозиційною будь-яким ідеям федеративних інституцій, що зумовило компромісний характер прийнятого Конгресом “Звернення до європейців”. Так, Звернення закликала до створення Європейського Союзу зі спільними інституціями, але без надання їм можливості прийняття політичних рішень. Майбутній союз мав будуватися на фундаменті трьох великих європейських цінностей: принципі співтовариства (союз у різноманітності), повазі особистості й свободи. Звернення відстоювало ідею об’єднаної Європи зі спільною Асамблеєю, Хартією прав людини, Судом, а також передбачало вільний рух людей, ідей, капіталу.

Під час Конгресу було запропоновано створити Європейський рух, який би координував діяльність прихильників об’єднаної Європи всіх напрямків і тенденцій (федералістів, уніоністів, лібералів, соціалістів тощо), які працювали на користь європейського союзу. Європейський рух був заснований у Брюсселі в жовтні 1948 р. на чолі з почесними співголовами: В. Черчіллем, Альсідо де Гаспері, Л. Блюмом, а також Полем Генрі Спааком. Європейський рух сприяв становленню Ради Європи і подальшому розвитку європейської інтеграції. Він залишається до нашого часу важливою транс’європейською структурою щодо обговорення спільних проблем і благочинної діяльності різних організацій.

На пропозицію Д. де Ружмонта в Лозанні було створено Європейський центр культури, очолюваний ним протягом 1950-1985 років У 1950 р. в Брюгге був заснований Європейський коледж під керівництвом Х. Брюгмана, який залишається до наших днів важливим закладом підготовки вищих європейських функціонерів.

Таким чином, європейські рухи заклали перші камені до європейської споруди, ініціювавши скликання Гаазького конгресу, який продемонстрував рішучість європейців розпочати інтеграцію. Головним результатом діяльності Конгресу було прийняття “Звернення до європейців”, яке визначило глобальну програму дій по об’єднанню Європи, а також створення Ради Європи - першої дійсно європейської інституції.

Створення Ради Європи

Французький міністр Жорж Бідо, натхненний рішеннями Гаазького конгресу, в липні 1948 р. склав меморандум щодо створення Європейського Союзу. 18 серпня цього року уряд Франції вирішив передати проект на розгляд членів Західного союзу. У листопаді-грудні в Парижі працював Постійний

комітет із проблем вивчення та розвитку європейської федерації, куди входили представники п'яти країн - членів Брюссельського пакту. Франко-бельгійські федералісти виступали за створення консультативної асамблеї, яка б мала репрезентативний характер і в майбутньому дала б початок європейському парламентові. Британські представники наголошували на неподільності національного суверенітету і вимагали обмежитися лише Комітетом міністрів, який збиратиметься періодично і спиратиметься у своїй діяльності на підтримку асамблеї, члени якої будуть призначатись урядами країн.

28 січня 1949 р. міністри закордонних справ країн - членів Західного союзу погодилися на компроміс. Було досягнуто згоди щодо створення Ради Європи (РЄ), яка повинна була складатися з двох органів: Комітету міністрів, засідання якого були б закритими; Європейської консультативної асамблеї, засідання якої були б відкритими, а її члени призначалися б кожною країною згідно її власних традицій. Функції асамблеї були обмеженими: її порядок денний визначався Комітетом міністрів, і вона не мала жодної компетенції у питаннях оборони. До участі в РЄ була запрошена Італія, також було прийнято рішення, що РЄ буде відкритою для вступу сімнадцяти держав - членів ЄОЕС.

5 травня 1949 р. десять держав: п'ять країн-членів Брюссельського пакту, а також Італія, Данія, Ірландія, Норвегія й Швеція підписали у Лондоні угоду, яка заснувала Раду Європи*. Перша сесія Ради Європи розпочалась у Страсбурзі 8 серпня 1949 р. Греція й Туреччина були запрошені до організації 9 серпня, Ісландія - на наступній сесії Ради. Питання про прийняття Німеччини було відкладене в зв'язку із Саарською проблемою. Структура і міждержавний характер РЄ були результатами компромісу між країнами - засновницями. РЄ включала три основні органи:

- *Комітет міністрів* - міждержавна інституція, яка ухвалює рішення і складається з міністрів закордонних справ (перший голова - П.В. Зеланд);
- *Парламентська асамблея* - дорадчий орган Ради, де представлені національні парламенти. Основна задача Асамблеї полягає в опрацюванні рекомендацій Комітету міністрів. Перша в історії континенту європейська асамблея (перший голова - П.Х. Спаак);
- *Секретаріат*, очолюваний Генеральним секретарем.

Рада Європи стала важливою міжнародною інновацією, яка заклала корисний прецедент для подальшого процесу європейської інтеграції, а також стала лабораторією ідей, місцем зустрічей і обміну думками. Асамблея Ради

* У 1964р. Комітет міністрів ухвалив рішення про відзначення Дня Європи 5 травня з метою активізації залучення громадян до процесу європейської інтеграції. На Міланському саміті 1985 р. було вирішено відзначати офіційне свято - День Європи 9 травня на честь проголошення 9 травня 1950 р. відомої Декларації Робера Шумана.

Європи була першою в історії міжнародною парламентською асамблеєю. Головний здобуток Ради - розробка важливої юридичної продукції, зокрема, в області прав людини.

Перша стаття Лондонського договору проголошувала, що Рада Європи заснована з метою “реалізації найтіснішого союзу... шляхом прийняття угод, адаптації спільних заходів в економічній, соціальній, культурній, науковій, адміністративній тощо сферах”. Але основними завданнями Ради Європи стали:

- захист і зміцнення прав людини, плюралістичної демократії, верховенства права;
- сприяння усвідомленню та оцінці європейської культурної самобутності та розмаїття європейських культур;
- знаходження шляхів вирішення спільних суспільних проблем (національні меншини, ксенофобія, захист навколишнього середовища, організована злочинність і т. ін.).

За час існування Рада розробила близько 150 рамкових конвенцій, спрямованих на формування своєрідного “європейського правового поля” в найрізноманітніших областях: права людини (дитини), соціальній сфері (Європейська соціальна хартія, підписана у 1961 р.), захисту споживачів, питаннях охорони навколишнього середовища, освіти, охорони здоров’я, культурної спадщини. На основі опрацьованих Радою Європи конвенцій та угод відбувається зміна законодавства в різних державах-учасниках відповідно до нормативних вимог цих документів. Європейське співтовариство приєдналося до деяких із цих конвенцій і користується правом голосу, коли обговорювані питання відносяться до комунітарної сфери.

Найвизначнішим досягненням Ради Європи можна вважати Європейську конвенцію з прав людини, яка набула чинності в 1953 р. Конвенція проголосила невід’ємні права та свободи кожної особи і зобов’язала держави гарантувати ці права й свободи кожній особі, що знаходиться під їхньою юрисдикцією. Крім того, Конвенція встановила міжнародну систему захисту цих прав: держави або окремі особи можуть звертатися до інституцій захисту прав людини в Страсбурзі: Європейської комісії з прав людини і Європейського суду з прав людини.

Рада Європи і Європейська конвенція з прав людини зробили значний внесок у сучасну європейську архітектуру. Водночас, перша спроба європейської інтеграції обмежилась проголошенням урочистих принципів і заснуванням інституцій, значно обмежених у політичному плані, а також в економічних та військових питаннях.

§ 3. Початок європейської інтеграції: Європейське співтовариство вугілля і сталі

Передумови виникнення Європейського співтовариства вугілля і сталі

Зростання напруженості між Францією й Німеччиною з приводу Саару в 1948-1950 роках, а також політична слабкість Ради Європи змушували прихильників об'єднаної Європи шукати нові шляхи інтеграції. З іншого боку, посилення конфронтації між Сходом і Заходом (блокада Берліну в травні 1949 р., початок війни в Кореї в серпні 1950 р.) зумовлювало відмову Франції від жорсткої позиції щодо відродження Західної Німеччини і її економічної незалежності. Саме франко-німецьке порозуміння, підтримане США, стало ключовим фактором європейської консолідації. Розглянемо позиції провідних західних держав у цьому питанні.

Франція була зацікавлена в утворенні об'єднання європейських країн із французьким лідерством із метою зайняття місця Великобританії - натхненниці європейської політики протягом півтора сторіччя. До того ж, інтеграція Західної Німеччини до організації ефективнішої, ніж ЄОЕС чи Рада Європи, зробила б її більш контрольованою й передбачуваною. Французькі металурги бажали й надалі отримувати рурський кокс на вигідних умовах і підтримували ідею об'єднання важкої промисловості обох країн.

Німеччина поступово перетворювалася з об'єкта на суб'єкт міжнародних відносин і прагнула шляхом інтеграції домогтися анулювання численних обмежень, установлених після її поразки, зокрема, контролю над промисловістю, здійснюваного Міжнародним управлінням Руру, та економічної інтеграції Саару до Франції, яка здійснювалася після 1947 р.

Великобританія, яка мала найбільш міцні економічні позиції в післявоєнній Європі, надавала пріоритет розвитку "особливих стосунків" зі США та країнами Британської Співдружності націй. Лондон не передбачав можливості будь-якого обмеження національного суверенітету та урівноваження Англії з іншими європейськими державами.

США підтримували проекти європейської інтеграції. З огляду на ускладнення геополітичної ситуації питання переозброєння Німеччини ставало для Сполучених Штатів ключовим. Отже, консолідація Західної Європи мала пом'якшити міжнародну напругу, спричинену майбутньою ремілітаризацією Німеччини.

Біля витоків сучасної західноєвропейської інтеграції знаходилися видатні особистості, які ввійшли в історію як "батьки Європи": Ж. Монне, Робер Шуман, К. Аденауер, А. де Гаспері. Саме ці особистості змогли надати імпульс європейському починанню конкретним проектом, здатним змінити курс європейської історії, визначити зміст і напрямки європейського будів-

ництва. Їх підтримали в цій справі або її продовжили такі відомі політики, як П.Х. Спаак, Р. Маржолін, Вальтер Хольштейн чи, пізніше, Валері Жискар д'Естен, Гельмут Шмідт, Ф. Міттеран, Гельмут Коль, Жак Делор.

Жан Монне (1888-1979 роки) - "натхненник" європейської інтеграції за визначенням генерала де Голля. Один з ініціаторів Декларації Р. Шумана від 9 травня 1950 р., пізніше Європейського оборонного співтовариства й Спільного ринку. Перший Президент Вищого управління ЄСВС (1952-1955 роки). Виступав за прискорення процесу європейської інтеграції. Заснував Комітет Дії за Сполучені Штати Європи, котрий зібрав широке коло європейських особистостей. Один з авторів функціоналістського методу розбудови європейського співтовариства, а також принципу "згуртовування людей", тобто об'єднання народів, а не створення коаліції держав у процесі європейського будівництва.

Робер Шуман (1886-1963 роки). Після війни брав участь у заснуванні Народного республіканського руху демократів-християн і обирався до Національної Асамблеї Франції в 1945-1962 роках. Прем'єр-міністр у 1947 році й міністр закордонних справ у 1948-1952 роках. Узяв на себе відповідальність, проголосивши Декларацію від 9 травня 1950 р., яка дала народження ЄСВС. У 1958 р. був обраний Президентом Європейської парламентської асамблеї. З 1955 по 1961 роки очолював Міжнародний європейський рух.

Конрад Аденауер (1876-1967 роки). Брав участь у відродженні демократичного життя Німеччини після війни, заснував Християнсько-Демократичний Союз (ХДС), об'єднавши католиків і протестантів. Був першим канцлером Федеративної Німеччини в 1949-1963 роках. Підтримав інтеграцію Німеччини до Західної Європи й політику генерала де Голля в 1963 р. (Єлісейський договір), щоб не перешкодити процесу франко-німецького зближення.

Альсідо де Гаспері (1881-1954 роки). Очолював італійських демократів-християн, голова уряду Італії з 1945 і по 1954 р. Спирався на графа Сфорцу - міністра закордонних справ, антифашиста й переконаного європейця з метою відновлення впливу Італії в Європі. Погодився на участь Італії в плані Маршалла й Раді Європи, підписав Північноатлантичний пакт. Представляв італійських католиків в Європейському русі, відстоюючи ідею федеративного устрою Європи.

За винятком Ж.Монне, "батьки Європи" походили з прикордонних територій, де не було регіональних коренів для формування націоналістичних почуттів. Усі ці видатні особистості були знайомі з різноманітними культурами, що забезпечувало їм всебічно розвинений світогляд. Погляди "батьків" об'єднували католицький універсалізм, латинська культура, технократизм і прагматизм.

Значний внесок у європейське будівництво зробили:

Пол Генрі Спаак (1899-1979 роки). Керівник бельгійської дипломатії в 1945-1957 роках, активний прихильник європейської уніфікації. Був президентом Ради ЄОЕС, Президентом Асамблеї Ради Європи, потім - Асамблеї ЄСВС, прибічник Європейського оборонного співтовариства, пізніше - політичного союзу. Брав участь у підготовці Римського договору. Генеральний секретар НАТО у 1957 р.

Роберт Маржолін (1911-1986 роки). Генеральний секретар ЄСВС. Брав участь у підготовці Римського договору. У 1958-1967 роках - віце-голова Комісії Європейського співтовариства.

Вальтер Хольштайн (1901-1981 роки). Міністр закордонних справ Федеративної Німеччини, очолював німецьку делегацію на переговорах із приводу плану Шумана. Підтримував європейську інтеграцію з метою зміцнення західного табору. Голова Комісії в 1958-1967 роках.

Йозеф Бех (1887-1985 роки). Голова уряду Люксембургу. Один із творців Римського договору.

Без цих особистостей, без їхнього розуму, волі, спільної діяльності була б неможливою нова фаза європейської історії. Вони дійсно були творцями нової європейської архітектури. Першим практичним експериментом у справі трансформації Європи і першим етапом європейської інтеграції стало ЄСВС.

План Шумана

Оскільки інституціональний метод європейської інтеграції, який передбачав опрацювання й прийняття європейської конституції з метою дати “згорі” імпульс формуванню політичного союзу, виявився неможливим, “функціоналісти” запропонували розпочати пошуки шляхів співробітництва “знизу”, в обмежених секторах, що представляли спільні інтереси європейських країн (секторальна інтеграція). Функціональний метод інтеграції передбачав, що європейські держави, які щойно відновили свій національний суверенітет після Другої світової війни, не мусили від нього одразу ж та повністю відмовлятися на користь федерації європейських держав. Їм лише треба було відмовитися від догми неподільності і цілісності суверенітету та від певних частин суверенітету у визначених областях. Ж. Монне, тодішній верховний комісар із питань об’єднання Німеччини, запропонував віддати під спільне управління все виробництво сталі та видобуток вугілля у Франції та Німеччині в організацію, відкриту для участі інших країн Європи. “Об’єднання сталі-вугілля” мало започаткувати динаміку розширення інтеграції на інші сфери виробництва. Найоригінальнішим аспектом проекту була пропозиція створення наднаціонального незалежного управління, яке отримувало реальні можливості прийняття рішень у комунітарній сфері. Нові інституції

мали поступово акумулювати колективний досвід у справі подальшої трансформації Європи.

Підготовлений у великій секретності “Меморандум Монне” 3 травня 1950 р. був переданий міністру закордонних справ Франції Р. Шуману, який взяв його за основу Декларації, оголошеної на прес-конференції в будинку Міністерства закордонних справ 9 травня 1950 р. від імені французького уряду. Р. Шуман заявив, що “єдина Європа не створиться одразу згідно з певним планом. Вона буде будуватися через конкретні досягнення, які спочатку створять солідарність де-факто”. Він запропонував утворити спільний ринок у двох життєво важливих економічних секторах, які до цього використовувалися у військових справах: вугільному та сталевому. Вугілля в цю епоху задовольняло 65% потреб в енергії західноєвропейських країн, а сталь була провідним матеріалом у добу другої промислової революції. На думку Р. Шумана, солідарність, що мала виникнути в процесі спільного виробництва, “зробить війну між Францією та Німеччиною не тільки немислимою, але й неможливою фізично”. Він пропонував передати певні повноваження прийняття рішень у цих двох секторах, які раніше належали окремим державам, незалежному органу. Рішення, прийняті цим органом, мали бути обов’язковими для виконання всіма країнами-членами. Отже, характер співробітництва між цими країнами в означених секторах мав значною мірою відрізнятись від політики співробітництва в існуючих міжнародних організаціях. Наднаціональний орган управління був покликаний модернізувати виробництво, створити однакові умови для вугледобувної і сталеплавильної галузей на спільному ринку, розвивати спільний експорт, поступово вирівняти умови праці робітників.

Декларація проголошувала рух у напрямку до Європейської федерації: “Реалізація “об’єднання сталі-вугілля” дозволить закласти перші цеглини у фундамент Європейської федерації, необхідної для збереження миру на континенті.” Водночас, у тексті документа спостерігався зважений і обережний підхід до справи об’єднання європейських народів. У першу чергу, ставилася мета покінчити з багатовіковим протистоянням між Францією й Німеччиною, а також створити міцну виробничу базу подальшої економічної інтеграції Європи.

Хоча звернення Р.Шумана було адресовано всім європейським країнам, тільки п’ять - Німеччина, країни Бенілюксу та Італія - дали позитивні відповіді. План Шумана був схвально сприйнятий у США і різко розкритикований у СРСР. Великобританія відмовилася брати участь у підготовчій роботі над проектом, оскільки не погоджувалася з принципом наднаціональності й митною інтеграцією, які могли ускладнити її відносини зі Співдружністю націй. Громадська думка в країнах-партнерах Франції реагувала на план Шумана в цілому прихильно. Водночас, проект викликав заперечення з боку ко-

муністів і соціалістів, які боялися, що він сприятиме відродженню трестів і картелів. У Франції він також зустрів жорстку опозицію голлістів. Генерал де Голль висміяв цю “мішанину” вугілля і сталі, в якій він убачав.

Паризький договір: заснування ЄСВС

18 квітня 1951 р. в Парижі після довгих дискусій Франція, Німеччина, Італія й країни Бенілюксу підписали договір, який на 50 років засновував Європейське співтовариство з вугілля та сталі (ЄСВС). Згідно 1-й статті Договору ЄСВС засновувалося на трьох основних принципах: спільного ринку, спільних цілей і спільних інститутів. Договір установлював спільний ринок вугілля, залізної руди, залізного брухту і сталі, заснований на принципах вільної торгівлі й регульованої конкуренції. Він переслідував мету координації й модернізації виробництва з метою його зростання, а також зниження цін шляхом відміни торговельних мит і кількісних обмежень на рух товарів. Договір був спрямований на забезпечення рівноправного доступу для користувачів до джерел виробництва і забороняв нечесні методи ведення конкурентної боротьби, зокрема, дискримінацію за національною ознакою. Також передбачався вільний рух капіталу і робочої сили. Для досягнення цієї мети в рамках Договору були розроблені правила інвестування, фінансової допомоги й ціноутворення. Договір передбачав підготовчий і перехідний періоди для адаптації національних індустрій, по завершенню яких вводився спільний зовнішній тариф стосовно третіх країн. *Паризький договір набув чинності 25 липня 1952 р. після його ратифікації національними парламентами.* Міжнародне управління Руром було ліквідоване в грудні 1951 р.

Договір про ЄСВС засновував інституції, які стали передвісниками відповідних структур Європейського співтовариства:

- *Вище правління* - виконавчий, колегіальний, не залежний від урядів, наднаціональний орган, який мав можливість прийняття рішень. Складався з восьми членів, призначених за спільною згодою країн-членів на шість років, а також дев'ятого, який кооптувався іншими вісьмома. Перший президент - Ж. Монне (1952-1955 роки);
- *Рада міністрів* - представляла уряди для координації діяльності Вищого правління з економічною політикою окремих країн. Одностайне схвалення Радою або прийняте більшістю голосів залишалося необхідною умовою для прийняття важливих рішень, що обмежувало федеративний характер інституційної системи ЄСВС. Створена на пропозицію країн Бенілюксу;
- *Асамблея* - призначалася національними парламентами держав-членів для здійснення демократичного контролю над Вищим правлінням. Не володіла законодавчими й бюджетними можливостями, але

могла висловлювати вотум недовіри і зміщувати Вище правління двома третинами голосів;

- Суд - складався з призначених урядами, але не залежних від них шістьох суддів, які мали вирішувати спірні питання і могли анулювати рішення органів ЄСВС;
- *Консультативний комітет* - без можливостей прийняття рішень; представляв виробників, робітників, комерсантів і споживачів.

У системі інститутів ЄСВС ключова роль від початку відводилася Вищому правлінню, створеному в якості виконавчого органу. Рішення Вищого правління були обов'язковими в усіх своїх частинах для державних установ "шістки". Створення в системі ЄСВС Вищого керівництва, наділеного широкими наднаціональними повноваженнями, було серйозним кроком на шляху економічної інтеграції Європи, проривом у традиційних уявленнях про інституційну систему міжнародних організацій. Водночас, на противагу Вищому правлінню створювалася Рада міністрів, яка обмежувала тенденції наднаціональності у розвитку інтеграційних процесів.

Паризький договір передбачив незалежне від держав фінансування ЄСВС шляхом впровадження податку на продукцію сталеплавильної й вугільної галузей промисловості - першого дійсно європейського податку. Вище правління уповноважувалося щорічно встановлювати суму обкладання податком різноманітних виробів ЄСВС згідно з їхньою середньою вартістю, але вона не могла перевищувати 1%*.

Інституції ЄСВС були урочисто відкриті Ж. Монне 10 серпня 1952 р. в Люксембурзі - першій європейській "столиці". Протягом перехідного періоду (до 1958 р.) був створений митний союз і запроваджений "спільний митний тариф" щодо третіх країн шляхом зниження митних тарифів у середньому від 12-28% до 6%. Вільний рух робітників був упроваджений між 1954 і 1961 роками. Великобританія підписала з ЄСВС угоду про асоціацію в 1954 р. і тарифну угоду в 1957 р.

Функціонування спільного ринку вугілля і сталі продемонструвало, що економічна інтеграція не лише можлива, але й вигідна. Лібералізація торгівлі продукцією металургійної й вугільної галузей у межах ЄСВС мала наслідком зростання її обсягів майже на 130% протягом п'яти перших років існування Співтовариства, що стимулювало розвиток і модернізацію промислового потенціалу. Виробництво сталі подвоїлося, було стабілізоване постачання заліза, залізного брухту й вугілля. Вдалося поліпшити охорону праці робітників, збільшити допомогу по безробіттю й регіональні допомоги на

* Починаючи з 1994 р., Комісія поступово скорочує розмір податку, таким чином, щоб він поступово скасовувався і не стягувався на день, коли Договір про ЄСВС перестане бути чинним (23 липня 2002 р.).

реконверсію проблемних регіонів, зокрема, бельгійського Борінажу і південних регіонів Франції.

У 1958-1959 роках діяльність ЄСВС значно ускладнила вугільна криза, спричинена, в першу чергу, широким виходом дешевої нафти на європейські ринки. Співтовариство не мало жодної компетенції в нафтовій галузі, отже, було позбавлене можливості здійснювати комплексну енергетичну політику. Криза призвела до закриття 400-х шахт у країнах-членах ЄСВС і стагнації вугільної промисловості. *Разом із тим, ЄСВС відіграло роль трампліну для подальшого розвитку євроінтеграційних процесів. Діяльність ЄСВС дозволила апробувати на практиці методи діяльності комунітарних інституцій і виявити складнощі починання, зокрема, намагання держав-членів резервувати за національними урядами контроль за прийняттям важливих рішень, залишаючи компетенцію Співтовариства в обмежених секторах.*

У 1950-1952 роках під впливом досягнень ЄСВС у рамках Ради Європи і ЄОЕС було опрацьовано три проекти нових секторальних об'єднань:

- Європейське управління транспортом із Вищим управлінням, Радою міністрів, Судом, Парламентською асамблеєю;
- Вище сільськогосподарське управління - "зелене об'єднання", націлене на ліквідацію митних бар'єрів, організацію виробництва й ринків, зниження цін;
- Європейське співтовариство охорони здоров'я - "біле об'єднання", яке мало координувати боротьбу проти алкоголізму, наркоманії, епідемічних захворювань тощо.

Проекти зустріли опозицію урядів, які не погоджувалися з передачею суверенітету в цих сферах наднаціональним структурам, професійних організацій з огляду на значні національні диспаритети в означених галузях, а також опір великих компаній. Відхилення проектів нових європейських об'єднань продемонструвало межі секторальної інтеграції, занадто вузької і занадто залежної як від боротьби приватних інтересів, так і від короткозорості політиків.

§ 4. Поразка проектів військово-політичної інтеграції Західної Європи

План Плевена. Договір про ЄОС

Початок війни в Кореї актуалізував питання військово-політичної інтеграції в Західній Європі. Уряд США, посилаючись на "вакуум військової сили" у Європі, офіційно звернувся до Атлантичної ради з проханням про переозброєння Німеччини (вересень 1950 р.). Франція рішуче заперечувала проти цього проекту і використала своє право вето проти прийняття Німеччини до НАТО. Перед європейцями постала проблема переозброєння Німеччини без

загрози відновлення колишнього Вермахту з його командним складом. Питання воєнно-політичної інтеграції Західної Європи обговорювалося на Консультативній асамблеї Ради Європи. З ініціативи колишніх голів урядів Великобританії і Франції В. Черчілля й Поля Рейно була прийнята "рекомендація № 5", що пропонувала створення європейської армії, яка знаходилася б під контролем європейського міністра оборони і під "демократичним європейським наглядом". Водночас, Ж. Монне запропонував прем'єр-міністрові Франції Рене Плевену "розширений план Шумана" щодо питань оборони як альтернативне рішення проблеми ремілітаризації Німеччини.

24 жовтня 1950 р. Р. Плевен звернувся до Національної Асамблеї з пропозицією утворення європейської армії, підпорядкованої політичним інститутам об'єднаної Європи. Центральним елементом цього плану була ідея інтеграції національних збройних сил на досить низьких рівнях військової структури - починаючи з батальйону чи полку. Штаби інтегрованих частин мали бути укомплектованими офіцерами різних національностей. Для утримання об'єднаної армії проект передбачав створення спільного бюджету країн-учасниць. Німеччина згідно з планом Плевена не матиме власних збройних сил, але певний німецький військовий контингент увійде до складу європейської армії. Пропозицію Франції підтримали в США, зокрема, такі політики, як головнокомандувач атлантичних сил у Європі, згодом президент США Дуайт Ейзенхауер і новий державний секретар, товариш Ж. Монне, Джон Фостер Даллес. Для ФРН план Плевена був більш прийнятним, ніж американські пропозиції щодо формування німецьких військових з'єднань, безпосередньо підпорядкованих НАТО, оскільки в європейській армії передбачався однаковий статус військових формувань для всіх країн-учасниць. Великобританія висловилася на користь плану Плевена, але оголосила, що не братиме участі в європейській армії.

15 лютого 1951 р. в Парижі відкрилася конференція з проблеми європейської армії за участю делегатів країн, які невдовзі підписали Паризький договір про ЄСВС, і спостерігачів від США, Канади, Великобританії, Данії й Норвегії. Після тривалих дебатів було підготовлено проект договору, опублікований 1 лютого 1952 р. Договір передбачав створення Європейського оборонного співтовариства (ЄОС), яке мало б у розпорядженні спільну армію. На відміну від плану Плевена інтеграція збройних сил мала здійснюватися не на рівні батальйону чи полку, а на рівні армійського корпусу. Таким чином, бундесвер отримував право створювати власні дивізії. Європейська армія мала включати в себе однорідні національні угруповання з 13 тис. чоловік, об'єднаних у 43 дивізії, із них 14 французьких, по 12 італійських і німецьких і 5 від країн Бенілюксу. Жодних інших національних військових формувань, за винятком жандармерії для підтримання внутрішнього порядку, країнам-учасникам мати не дозволялося. Однак, у деяких випадках пе-

редбачалася можливість тимчасового відкликання державою-учасницею з європейської армії своїх контингентів. Проект договору передбачав розбудову цілісної організації європейських збройних сил: спільний бюджет, спільну систему військової освіти, уніфіковане озброєння й уніформу. Пропонувалося заснування таких інституцій:

- *Рада міністрів* - представляє уряди; визначає спільний бюджет і керує Європейським комісаріатом оборони; рішення з важливих питань приймаються одногосно;
- *Європейський комісаріат оборони* - технічна інстанція, яка мала здійснювати контроль за підготовкою воєнних операцій, спорядженням й постачанням армії й тилу;
- *Парламентська асамблея* - дещо модифікований аналог Асамблеї ЄСВС, мала здійснювати демократичний контроль за виконавчими структурами;
- *Суд* - аналогічний відповідній інституції ЄСВС.

На пропозицію голови італійського уряду А. де Гаспері в договір була введена 38 стаття, яка доручала Парламентській Асамблеї ЄОС місію опрацювання проекту "федеративної чи конфедеративної структури", яка мала забезпечити політичну координацію вже існуючих та новостворених співтовариств.

Щоб надати Західній Німеччині можливість підписати майбутній договір, Договірні угоди 26 травня 1952 р. поклали кінець режиму окупації і надали їй повний суверенітет. Десять німецьких дивізій з дванадцяти мали бути інтегровані до системи ЄОС з ненімецьким командним складом. Водночас, Німеччина відмовлялася від володіння ядерною, бактеріологічною і хімічною зброєю. Уведення в дію Договірних угод залежало від набуття чинності Паризького договору. Договір про ЄОС був підписаний 27 травня 1952 р. у Парижі країнами-членами ЄСВС. Прихильники європейської інтеграції розглядали Паризький договір як нову сходинку до федеративного об'єднання шести західноєвропейських держав.

Поразка спроби військово-політичної уніфікації Західної Європи

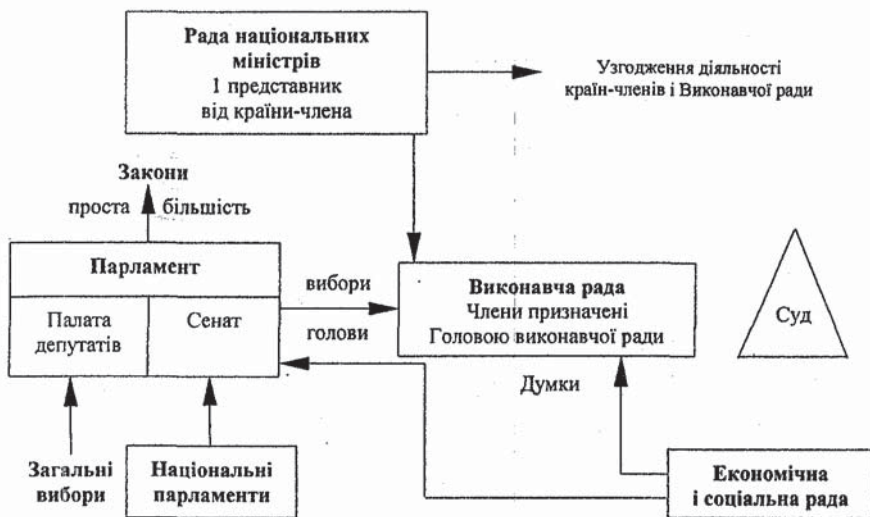
У вересні 1952 р. уряди країн-членів ЄСВС скликали у Люксембурзі Асамблею ЄСВС і делегатів від Консультативної Асамблеї Ради Європи для формування асамблеї, уповноваженої виробити проект Європейського політичного співтовариства (ЄПС).

10 березня 1953 р. асамблея, очолювана П.Х. Спааком, ухвалила попередній проект політичного співтовариства. Проект передбачав створення Європейського політичного співтовариства наднаціонального характеру. Проект пропонував повну інституціональну структуру з обмеженими повноваженнями у сферах оборони, зовнішньої політики і соціально-економічної

інтеграції. Співтовариство мало бути представлене парламентом із двох палат - Палати депутатів, обраних загальним голосуванням, і Сенату, члени якого мали обиратися національними парламентами; Європейською виконавчою радою, відповідальною перед парламентом; Радою національних міністрів, які мали координувати політичну діяльність країн і Виконавчої ради; Судом; Економічною та соціальною радою. Проект ЄПС включав такі структури, як Спільний ринок, сектори вугілля і сталі, оборону, європейську армію, міжнародні відносини.

Схема 1

Проект інституціональної системи Європейського політичного співтовариства

Національні уряди, зіткнувшись із цією федеративною інспірацією, вага-лися й вважали проект надмірним. Так, урядовці й функціонери МЗС Франції остерігалися втрати суверенітету в зовнішній політиці, що вони ототожнювали з ліквідацією традиційної ролі Франції у світі. До того ж, проект ЄПС міг братися до уваги лише у випадку ратифікації договору про ЄОС усіма сторонами.

Парижський договір був швидко ратифікований Німеччиною, Нідерландами, Бельгією, Люксембургом і відкладений Італією в зв'язку з опозицією комуністів, які об'єдналися з соціалістами, монархістами й неофашистами. Італія очікувала на ратифікацію Договору в Парижі, отже, саме на Францію, яка була ініціатором ЄОС, були звернуті всі погляди.

Дебати навколо ЄОС розділили французьке суспільство. Прихильниками ратифікації були, з одного боку, прибічники європейської інтеграції, з іншо-

го, ті, хто бачив у ЄОС шлях до зміцнення союзу зі США. Проти Оборонного співтовариства виступали комуністи, для яких вона була лише антирадянським знаряддям, інспірованим американцями, а також голлісти, які закидали Договорові “денаціоналізацію” французької армії, що ототожнювалося ними з “кінцем історії Франції”. До того ж, смерть Сталіна в 1953 р. і воєнне втручання Франції в події в Індокитаї дезактуалізували для неї питання ремілітаризації Німеччини. Франція остерігалася порушувати рівновагу в Європі на її користь.

У червні 1954 р. головою уряду й міністром закордонних справ Франції став П'єр Мендес-Франс, який не був прибічником ЄОС, як і в цілому федералістських ідей. На його думку, проблема Індокитаю й оздоровлення французької економіки були пріоритетними для відновлення “сильної Франції”. Його уряд не мав єдиної позиції в цьому питанні, яке виходило за звичні межі французької політики. До того ж, в опозиції до ЄОС знаходилося багато економістів, які остерігалися конкуренції з німецькою й італійською оборонною промисловістю, а також впливові військові, зокрема, генерал Макс Вейган і маршал Жюен. За таких умов П. Мендес-Франс безуспішно намагався примусити країни, які вже ратифікували Паризький договір, відкинути наднаціональний характер ЄОС.

30 серпня 1954 р. Національні збори Франції відхилили ратифікацію ЄОС у процедурному порядку без попереднього обговорення більшістю голосів - 319 проти 264. Комуністи і голлісти зустріли результати голосування “Марсельською”, а прибічники інтегрованої Європи розцінили голосування як катастрофу. *Відхилення ЄОС Францією різко загальмувало першу спробу політичної уніфікації Європи.*

Західноєвропейський союз

Відхилення Францією ЄОС викликало невдоволення її союзників. За ініціативою Великобританії з 28 вересня по 3 жовтня 1954 р. в Лондоні відбулася конференція за участю шести держав, які підписали Паризький договір, а також США, Великобританії й Канади. На конференції було прийнято рішення про припинення окупаційного режиму в Західній Німеччині й відновлення її суверенітету. Брюссельський пакт 1948 р. мав поповнитися Німеччиною й Італією, що відкривало для цих держав можливість вступу до Атлантичного альянсу.

Відповідні документи (всього одинадцять) були підписані на конференції дев'яти країн у Парижі (жовтень 1954 р.). Паризькі угоди уточнювали природу й компетенцію розширеного за рахунок приєднання Німеччини й Італії Брюссельського пакту й санкціонували відродження національної німецької армії. Західний союз перетворювався в Західноєвропейський союз (ЗЕС), який мав забезпечити “колективний захист” країн-учасниць шляхом органі-

зації співробітництва між ними. Брюссельський договір доповнювався чотирма протоколами, які ставали його консолідованою частиною. Протокол № 1 містив змінений текст Брюссельського договору. Так, у змінений преамбулі договору проголошувалася задача сприяння єдності і поступової інтеграції Європи, тобто оговорювалася можливість використання ЗЄС як бази для військово-політичної уніфікації Європи. Брюссельський договір доповнювався статтею про тісне співробітництво ЗЄС із НАТО. У статті 4-й нової редакції договору йшлося про те, що з метою уникнення дублювання у військовій діяльності ЗЄС буде використовувати в сфері інформування й консультацій відповідні військові органи НАТО.

Змінена редакція Брюссельського договору передбачала значне зміцнення політичної структури Західноєвропейського союзу. Передбачалося, що Рада ЗЄС функціонуватиме безперервно в складі міністрів закордонних справ семи країн-учасниць, діючи в проміжках між сесіями на рівні послів країн-учасниць, акредитованих у Лондоні, а також заступника міністра закордонних справ Великобританії. Рада буде приймати рішення одностайно, але в деяких випадках передбачалася можливість прийняття рішень більшістю у дві третини голосів або навіть простою більшістю. Крім того, створювався новий орган - Асамблея, який не існував у Західному союзі. До її складу входили парламентарі семи країн, які вже входили до складу Консультативної асамблеї Ради Європи.

Протоколом № 2 до Брюссельського договору вводилися верхні обмеження на чисельність збройних сил країн ЗЄС, які розміщувалися на континенті в мирний час і перебували в розпорядженні об'єднаного командування НАТО в Європі. В об'єднані збройні сили НАТО в Європі мали входити 12 західнонімецьких, 14 французьких, 12 італійських, по 5 бельгійських і нідерландських дивізій і 1 полк від Люксембургу. Єдиним винятком була Великобританія, оскільки на її збройні сили, розміщені у ФРН, вводилася не верхня, а нижня межа. Лондон зобов'язувався мати на континенті не менше чотирьох дивізій і з'єднання тактичної авіації, а також не виводити їх із району дислокації без погодження з партнерами по ЗЄС.

Протокол № 3 до Брюссельського договору зобов'язував Німеччину не виробляти на своїй території ядерну, хімічну і бактеріологічну зброю, ракет великої дальності, стратегічних бомбардувальників тощо. Однак, оговорювалося, що означені обмеження можуть змінюватися рішеннями Ради ЗЄС, які мали прийматися двома третинами голосів.

Протокол № 4 доручав Раді ЗЄС створення Агентства по контролю над озброєнням - спеціального органу, покликаного здійснювати контроль за встановленими обмеженнями.

Таким чином, ЗЄС не мав власної військової організації. Країни-учасниці передавали в розпорядження НАТО відповідні контингенти своїх збройних

сил. Управління військами, визначення їхньої дислокації, кількісного складу, бойового й технічного обладнання здійснювалося на рівні НАТО. Національне командування зберігало керівні функції в плані адміністративного керівництва і матеріально-технічного забезпечення. ЗЕС був суто консультативною організацією, позбавленою наднаціонального компонента, і не міг жодним чином конкурувати з НАТО. За висловом французького політолога Івана Сержа Келлера, ЗЕС “швидко впав у летаргію і прокинувся лише з Маастрихтським договором у 1992 р.”

У зв'язку з поразкою ЄОС зазнав краху й проект Європейського політичного співтовариства. На знак протесту проти подвійної поразки Ж. Монне подав у відставку з посади президента Вищого правління ЄСВС і спрямував зусилля на заснування Комітету Дії за Сполучені Держави Європи. Поразка ЄОС пояснювалася, між іншим, недостатньою проєвропейською зрілістю широких громадських кіл, як і багатьох урядовців. До того ж, національні почуття залишалися ще досить гострими в таких питаннях, як оборона чи зовнішня політика. Знадобилося 38 років, більш ніж третина сторіччя, перш ніж європейці знову замислилися над спільною оборонною політикою.

§ 5. Римські договори. Заснування ЄЕС і Євратому

Передумови активізації євроінтеграційних процесів

Поразка ЄОС надовго загальмувала процеси політичної й військової уніфікації Європи. Водночас, перспективною залишалася економічна інтеграція західноєвропейських держав, яка в найбільшій мірі відповідала нагальним потребам країн-учасниць, а також меншою мірою торкалася таких чутливих сфер державного суверенітету, як національна безпека, оборона, зовнішня політика.

Ініціатором активізації євроінтеграційних процесів знову виступив Ж. Монне, який вбачав в об'єднанні Європи єдиний шлях до підвищення її ролі на світовій арені й закріплення позицій Німеччини серед західноєвропейських держав. Ж. Монне прийняв рішення залишити посаду голови Вищого правління ЄСВС, щоб повністю присвятити себе справі єдиної Європи. Ж. Монне висловлювався на користь відновлення секторальної інтеграції. Його пропозиції в справі поширення компетенції ЄСВС на транспортну галузь, а також на інші енергетичні ресурси, в тому числі, атомні, були підтримані Асамблеєю Співтовариства 2 грудня 1954 р. Пропозиції Ж. Монне щодо розширення компетенції ЄСВС і початку інтеграції в сфері цивільної атомної енергетики були передані листом міністра закордонних справ Бельгії Пола Хенрі Спаака від 2 квітня 1955 р. міністрам закордонних справ Франції, ФРН й Італії. Враховуючи прохолодну реакцію урядів цих країн, зокрема, негативне ставлення міністра економіки ФРН Людвіга Ерхарда до

секторальної інтеграції, Ж.Монне вирішив модифікувати запропонований проєкт і 22 квітня передав П.Х. Спааку нові пропозиції, які допускали отримання згоди Бонна. Кінцевою метою інтеграції проголошувалося створення Сполучених Держав Європи. Передбачалося заснування спільних інституцій, зокрема, зборів міністрів закордонних справ, які б збиралися кожні два місяці, а також парламентської асамблеї, яка б обиралася на загальних прямих виборах. Проєкт передбачав скасування бар'єрів у торгівлі між країнами-членами й злиття національних ринків, що мало забезпечити швидке зростання виробництва й підвищення рівня життя. У якості першочергових задач визначалися: створення європейської мережі каналів, автошляхів, залізниць; заснування європейського товариства повітряного транспорту; спільний розвиток аерокосмічної галузі й цивільної атомної енергетики. План передбачав скликання міжурядової конференції для опрацювання договорів, які б визначили найближчі цілі й загальні принципи європейської інтеграції. Таким чином, проєкт Ж. Монне передбачав об'єднання двох форм інтеграції: секторальної, яка залишалась пріоритетною, але розглядалась у якості трампліна для переходу до загальної інтеграції, тобто до формування Спільного ринку, який охоплював би всі сфери виробництва.

Пропозиції Ж. Монне були схвально зустрінуті в країнах Бенілюксу. Спільна позиція міністрів закордонних справ цих країн щодо перспектив європейської інтеграції була викладена в Меморандумі Бейєна-Спаака-Беха, зверненому 18 травня 1955 р. до урядів шести країн-членів ЄСВС. Меморандум наголошував на необхідності паралельного, а не послідовного розвитку секторальної й загальної інтеграції і закликав до створення всеохоплюючого економічного співтовариства, заснованого на Спільному ринкові.

Італія схвально зустріла пропозиції поглиблення економічної інтеграції, які мали кінцевою метою політичну інтеграцію Західної Європи. Німеччина висловила згоду з Меморандумом країн Бенілюксу, однак, зробила акцент на необхідності поваги свободи конкуренції і чотирьох ринкових свобод: свободи руху товарів, капіталу, послуг, працівників. Франція виявила інтерес до секторальної інтеграції, зокрема, в сфері атомної енергетики, транспорту, аерокосмічної галузі, однак поставилася з застереженням щодо формування Спільного ринку, остерігаючись загострення конкуренції для вітчизняної промислової продукції, а також висловилась проти розширення компетенції ЄСВС з огляду на його наднаціональний характер.

Питання активізації євроінтеграційних процесів було винесене на конференцію міністрів закордонних справ країн-членів ЄСВС, які зібралися в Мессіні 1-3 червня 1955 р. з метою призначення нового президента Вищого правління ЄСВС. На конференції було вирішено продовжити розбудову єдиної Європи шляхом розвитку спільних інституцій, поступового злиття національних економік, заснування Спільного ринку й гармонізації соціальної по-

літики. Резолюція, прийнята під час Мессінської конференції, не містила визначення конкретних шляхів створення нових співтовариств. Було вирішено доручити попереднє вивчення комплексу проблем, пов'язаних із розбудовою єдиної Європи, комітету експертів під головуванням міністра закордонних справ Бельгії П.Х. Спаака, який мав підготувати доповідь до 19 жовтня 1955 р. Відповідно до рішень Мессінської конференції комітет Спаака включав, крім делегацій держав-членів ЄСВС, делегацію Великобританії, а також представників Вищого правління.

Робота комітету розпочалась у Брюсселі 9 липня 1955 р. Було вирішено заснувати чотири комісії і три підкомісії для вивчення питань, визначених у Мессіні: спільного ринку, інвестицій, соціальної політики, традиційної і ядерної енергетики, транспорту. Окремо було створено комітет для вивчення питання сільського господарства, яке не піднімалося у Мессіні. Однак, на жовтень 1955 р. залишалися значні розбіжності між країнами з принципових питань. Франція наполягала на пріоритетності створення Євратому, тоді як Великобританія цьому опонувала. Проти Євратому також висловлювалися представники промислових кіл Італії, ФРН, Бельгії, які надавали перевагу розвитку атомного сектора без контролю з боку державних структур, але з використанням американської допомоги. Не було консенсусу й у питаннях Спільного ринку. Одні експерти уявляли Спільний ринок у вигляді зони вільної торгівлі без жодних інституцій, інші пропонували створення митного союзу, який мав підготувати умови для розбудови економічного союзу зі спільними політиками, включаючи спільну сільськогосподарську політику. П.Х. Спаак на початку листопада з метою прискорення підготовчої роботи доручив підготовку заключної доповіді комітету, обмеженому керівниками делегацій. Заключна доповідь комітету Спаака була опублікована 21 квітня 1956 р. У доповіді пропонувалося заснувати Спільний ринок для всієї промислової й сільськогосподарської продукції, який мав функціонувати на засадах лібералізму, що передбачало скасування обмежень у торгівлі між країнами-членами, введення спільного митного тарифу, регламентацію конкурентної політики тощо. Доповідь містила пропозицію щодо заснування Євратому, але можливість секторальної інтеграції для транспортної галузі й традиційних галузей енергетики виключалась. Для формування інституційної системи нових Співтовариств доповідь пропонувала взяти за взірць інституційну систему ЄСВС.

Доповідь комітету Спаака отримала швидке схвалення урядів Італії та країн Бенілюксу, але викликала широкі дебати у ФРН і Франції. Однак, не дивлячись на критику обмеженості майбутнього Спільного ринку з боку прихильників ліберальної економіки, а також опозицію Євратому широких промислових кіл, уряд ФРН під тиском канцлера К. Аденауера й міністра закордонних справ Карла Фрідріха Офюльса прийняв доповідь Спаака як ба-

зову для міжурядових переговорів. Франція вважала за необхідне запровадження експериментального періоду в процесі формування Спільного ринку для випробування впливу лібералізації торгівлі на національні економіки.

Доповідь комітету Спаака була винесена на розгляд Міжурядової конференції, яка відбулася у Венеції 29-30 травня 1956 р. Переговори в справі створення нових європейських співтовариств просувалися успішно. Франція, яку з 1955 р. очолювали проєвропейські політики, зокрема, голова Ради міністрів Гі Молле, держсекретар Моріс Фор і міністр закордонних справ Крістіан Піно, цього разу орієнтувалася на досягнення європейських домовленостей. До того ж, Франція отримала важливі поступки від своїх союзників: включення до компетенції ЄЕС питання спільної сільськогосподарської політики, а також надання статусу асоційованого членства ЄЕС французьким і бельгійським заморським територіям. Союзники прийняли не всі попередні умови Франції. Вони вважали, що інтеграція матиме незворотній характер і обидва співтовариства (ЄЕС і Євратом) мають бути заснованими одночасно і без будь-яких експериментальних періодів. Венеціанська конференція прийняла рішення взяти доповідь Спаака за основу майбутніх міжурядових переговорів і запропонувала П.Х. Спааку координацію роботи міжурядової конференції, яка мала підготувати установчі договори.

Міжурядові переговори в Брюсселі: підготовка установчих договорів

Міжурядові переговори відкрилися 26 червня 1956 р. в Брюсселі. Вони відбувалися в рамках трьох комітетів: Спільного ринку, Євратому, голів делегацій, а також окремої редакційної групи. Під час першої фази (літо 1956 р.) переговори просувалися важко, особливо, в питаннях Спільного ринку й гармонізації соціальної політики. Однак, у листопаді 1956 р. низка міжнародних подій прискорила дебати і сприяла досягненню консенсусу. Так, необхідність єднання західноєвропейських країн як протидії комуністичній загрозі актуалізували події в Угорщині восени 1956 р. Водночас, енергетична криза, спричинена подіями в зоні Суецького каналу восени 1956 р., детермінувала зростання популярності ідеї створення Євратому. Об'єднання цивільної атомної енергетики західноєвропейських держав підтримували США, які намагалися зберегти лідерство в цій сфері й розраховували на збереження статусу монопольного постачальника технологій і матеріалів, що розщеплюються інтегрованої Європі, яка і надалі не мала б власного ядерного озброєння.

Суецька криза ще раз продемонструвала існуючу біполярність світу і домінування лише двох наддержав - США й СРСР. Франція й Німеччина, пізніше Великобританія були змушені визнати, що вони зможуть повернутися на світову політичну сцену лише у випадку об'єднання західноєвропейських

держав. Толерантне ставлення Франції до пропозицій союзників детермінували також проблеми цієї країни в економіці й фінансах (дефіцит торговельного балансу, інфляція), спричинені двоохрічною війною в Алжирі.

На хід національних дебатів та парламентських голосувань впливав Комітет Дій за Сполучені Штати Європи, створений у жовтні 1956 р. Ж. Монне разом із 34 політичними й профспілковими діячами країн-членів ЄСВС і Великобританії. Ж. Монне вдалося об'єднати керівників християнсько-демократичних, ліберальних і соціалістичних партій, які представляли дві третини електорату семи країн, а також лідерів некомуністичних профспілок, які об'єднували 14 млн. робітників. У діяльності Комітету брала участь значна частина впливових державних діячів 50-70-х років, зокрема, Г. Молле, М. Фор, К. Піно, В.Ж. д'Естен, Віллі Брандт, Генрі Кізінгер, Г. Шмідт, А. Моро та ін.

Здійсненню нових кроків в інтеграції Європи сприяло розв'язання в жовтні 1956 р. франко-німецьких суперечностей щодо Саару, який з 1 січня 1957 р. політично, а через три роки економічно об'єднувався з Німеччиною.

Під час переговорів Франція домоглася запровадження тривалого підготовчого періоду протягом дванадцяти або менше років, що дозволяло поступово здійснити лібералізацію торгівлі. Перехід від першого до другого етапу перехідного періоду мав відбутися через чотири роки після одностайного рішення країн-членів або міг бути продовженим на кілька років. Значні проблеми виникли в ході обговорення спільного митного тарифу щодо третіх країн з огляду на різний рівень національних митних тарифів і бажання Франції та Італії залишити високий митний бар'єр у зовнішній торгівлі ЄЕС. У аграрному секторі було вирішено залишити субсидування на національному рівні, але визнано необхідність проведення протекціоністської політики на комунітарному рівні. Було вирішено передбачити організацію спільного сільськогосподарського ринку, принципи якого мали бути визначеними ще до переходу до другого етапу перехідного періоду.

Для задоволення вимог Франції стосовно відносин між Спільним ринком і її "заморськими територіями" було прийнято компромісне рішення. Передбачалось підписання на п'ятирічний термін Конвенції про асоціацію між ЄЕС і країнами, які мали особливі стосунки з Францією, Бельгією, Нідерландами й Італією. Пропонувалось заснування Європейського фонду розвитку для інвестування колишніх колоній цих країн, який створювався за рахунок внесків країн-членів Спільного ринку. Держави-члени Спільного ринку мали застосовувати в торгівлі з асоційованими країнами й територіями той самий підхід, що й у торгівлі між собою. З іншого боку, Франція погодилась на поширення режиму, який вона мала в торгівлі з країнами й територіями, що були з нею в особливих стосунках, на всі країни Спільного ринку.

Менші проблеми на переговорах викликали інституційні питання. Було прийнято рішення щодо чотирьох органів, сформованих на кшталт відповідних органів ЄСВС. Передбачалося, що виконавчі функції виконуватимуть Рада міністрів та Комісія - колегіальний орган, якому було вирішено дати більш нейтральну назву, ніж Вищому правлінню ЄСВС. Комісія Євратому мала нараховувати 5 членів, Спільного ринку - 9. Члени обох комісій мали призначатися на чотирирічний термін за спільною згодою країн-членів. Вирішено заснувати єдину Асамблею для трьох співтовариств (ЄСВС, ЄЕС, Євратому), призначену в перший раз національними парламентами, надалі вона мала обиратися на прямих загальних виборах після відповідного рішення Ради міністрів. На вимогу бельгійського уряду, підтриманого партнерами по Бенілюксу й Італією, і поза опозицію ФРН було прийнято рішення щодо заснування Економічного й соціального комітету дорадчого характеру. Спочатку передбачалося, що кожне співтовариство матиме власний Суд.

Римські договори. Заснування ЄЕС і Євратому

25 березня 1957 р. в Римі Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди й Люксембург підписали два договори, які засновували Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) і Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом). З точки зору своєї природи й значення, Договір про ЄЕС домінував над іншими Європейськими договорами. У преамбулі Договору країни-засновники ЄЕС заявили про своє прагнення закласти основи більш тісного союзу між європейськими народами, ліквідувавши бар'єри, які розділяли Європу, що, у свою чергу, дозволило б посилити захист миру й свободи. Договір передбачав можливість розширення ЄЕС за рахунок інших європейських держав. Головними цілями Співтовариства визначалися: забезпечення економічного і соціального прогресу країн-членів, а також постійне поліпшення умов життя й праці народів цих країн. Співтовариство прагнуло досягти зміцнення і більш тісного зближення національних економік, а також забезпечення їхнього гармонійного розвитку шляхом зменшення відмінностей між різними регіонами й подолання відсталості менш розвинених районів.

Провідна мета інститутів Співтовариства за Римською угодою - створення Спільного ринку між державами-членами - містила три принципових аспекти:

- формування митного союзу, що передбачав вільне переміщення товарів, робітників, послуг і капіталів;
- здійснення спільної торгівельної політики щодо третіх країн і запровадження спільного митного тарифу (СМТ);
- проведення спільної політики в галузі сільського господарства й транспорту.

Договір передбачав заснування Європейського соціального фонду (ЄСФ), який мав сприяти врегулюванню питань зайнятості, та Європейсько-го інвестиційного банку (ЄІБ).

Утілення в життя проекту Спільного ринку мало відбутися поступово і передбачало перехідний дванадцятирічний період, який складався з трьох етапів: 1958-1961; 1962-1965; 1966-1969. Характеристика перехідного періоду в Договорі обмежувалася визначенням загальних принципів спільної політики, зокрема, тих, що торкалися зближення економічних політик та національних законодавств:

- гармонізація податкових систем;
- адаптація трудового законодавства, гармонізація соціальної політики;
- регламентація приватних угод або державних монополій, які спричинюють невідповідність цін;
- координація валютної, кредитної і бюджетної політики;
- опрацювання європейського корпоративного законодавства.

Наднаціональний характер діяльності ЄЕС мав формуватися поступово: рішення спочатку мали ухвалюватися одногласно, згодом - кваліфікованою більшістю голосів.

235 стаття Договору надавала країнам-членам можливість проводити спільну політику у сферах, не регламентованих Договором, що дозволяло ЄЕС здійснювати безліч різноманітних політик без внесення змін в установчий Договір.

Другий Римський договір засновував Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом), яке мало "створити умови розвитку для потужної атомної індустрії" з метою збільшення європейського енергетичного потенціалу. Договір передбачав створення спільного ринку ядерних матеріалів і обладнання, розробку спільного ядерного законодавства, створення спільної системи постачання, системи мирного використання ядерної енергії, розробку спільних стандартів безпеки щодо здоров'я та захисту населення від іонізуючого випромінювання. Фундаментом технологічного прогресу в атомній промисловості Європи мали стати наукові дослідження, здійснювані в Спільному дослідницькому центрі. Таким чином, Євратом не ставив за мету монополізацію в масштабі шести країн виробництва атомної енергії чи зброї. Його головною метою було постачання на прийнятних умовах енергії, вкрай необхідної Європі, та забезпечення більшої незалежності коаліції шести країн у сфері атомного виробництва.

Обидві угоди мали одну спільну деталь: Вище правління ЄСВС замінялося Радою міністрів у якості ключового органу в інституціональній системі європейських співтовариств. У ЄЕС постійне поточне управління справами Співтовариства покладалося на Комісію, яка складалася з дев'яти чле-

нів, призначених за спільною згодою країн-учасниць. Головна задача Комісії полягала в забезпеченні належного функціонування й розвитку Спільного ринку. Європейська парламентська асамблея, спільна для ЄЕС, ЄСВС, Євратому, складалась із 142 парламентарів, призначених національними парламентами, була покликана здійснювати консультативні й контролюючі функції і могла двома третинами голосів накласти вето на ухвали Комісії ЄЕС. Договір заснував дорадчий Економічний та соціальний комітет, а також Суд. Договір про Євратом засновував структури, подібні до установ ЄЕС (Рада міністрів, Комісія в складі п'яти членів, Науковий комітет, Суд, Економічний та соціальний комітет). Одразу ж після підписання римських договорів була підготовлена й того ж дня підписана Конвенція про деякі майбутні інститути співтовариств, згідно якій був створений Суд, єдиний для всіх трьох співтовариств.

Ратифікація Римських договорів національними парламентами не становила особливих труднощів, і 1 січня 1958 р. вони набули чинності. Заснування ЄЕС і Євратому було вирішальним кроком на шляху реалізації стратегії європейської інтеграції, яка відкривала шлях до розбудови єдиної Європи.

§ 6. Опозиція новим європейським співтовариствам: пошуки альтернативи

Причини опозиції Великобританії та її партнерів поглибленню європейської інтеграції

Активізація процесу економічної інтеграції Європи наприкінці 50-х років спричинила розходження між країнами ЄСВС і Великобританією. Країни “малої Європи” пов'язували процес європейського будівництва з Великобританією, яка була членом ЗЄС, а з 1954 р. - асоційованим членом ЄСВС. Після Мессінської конференції Великобританія була запрошена до участі у роботі Комітету Спаака. Особливість позиції Великобританії полягала у тому, що на цьому етапі переговорів вона не бажала знаходитися осторонь від обговорення інтеграційних проєктів. Однак, не маючи чітких зобов'язань у Мессіні, Великобританія обмежилась делегуванням для роботи у комітеті Спаака помічника державного секретаря з питань торгівлі Рассела Бретертонна, не наділивши його серйозними повноваженнями. Більше того, після декількох засідань комітету, коли основні елементи митного союзу та Євратому були обговорені і стало зрозумілим, що Великобританія не буде приймати в них участь, Р.Бретертон у листопаді 1955 р. був відкликаний до Лондона.

Великобританія на той час залишалася вірною черчиллівській концепції “трьох кіл” і надавала перевагу так званому “широкому простору”. В. Черчилль, один з ініціаторів європейської ідеї, заявляв: “Між Європою і великим

простором ми завжди обираємо великий простір". Великобританія завжди бачила себе на перетині уявних "трьох кіл", що складали три світові сили:

- Північна Америка, із якою Великобританію об'єднували привілейовані цивілізаційні зв'язки і фінансова залежність;
- Британська Співдружність націй, де Великобританія зберігала позиції політичного й фінансово-економічного центру;
- Європа, яку Великобританія розглядала лише як складову частину атлантичної солідарності, що виявлялося в прагненні приєднати європейські структури до більш широких міжнародних об'єднань, залежних від США.

Отже, перспектива встановлення спільних зовнішніх європейських тарифів ставила під загрозу привілейовані стосунки Великобританії з Співдружністю, із якою вона вже сформувала митну спілку. До того ж, Великобританія з 1952 р. отримувала американську допомогу в справі розбудови власної ядерної індустрії і не виявляла значного інтересу до Євратому. З іншого боку, для країни, де абсолютизувався суверенітет національного парламенту, здавався неприпустимим наднаціональний характер європейських співтовариств. Традиційній політиці європейської рівноваги Великобританії суперечила і можливість появи "континентального блоку" внаслідок розвитку франко-німецького співробітництва в межах Співтовариств. Отже, не були несподіваними спроби британців використати ЄОЕС для протидії новим європейським ініціативам.

Інші країни ЄОЕС (Швейцарія, Австрія, Ірландія, Ісландія, країни Скандинавського й Іберійського півостровів) ставилися також із застереженням до митного союзу в рамках ЄЕС, який міг створити проблеми для їхньої власної торгівлі. В цілому, проекти шести країн "Малої Європи" уявлялися "дискримінаційними", що могли спричинити розрив між ЄОЕС і Західною Європою. З таких міркувань вищезазначені країни вважали більш прийнятним для подальшого європейського будівництва використання каркаса ЄОЕС, ніж утворення нової організації.

Пошуки Великобританією альтернативних співтовариств європейських об'єднань

Після того як стало зрозумілим, що утворення нових співтовариств (Євратому та ЄЕС) є неминучим, Великобританія доклала зусиль до їхньої нейтралізації, виступивши ініціатором формування альтернативних європейських структур. Так, Великобританія виступила з ініціативою утворення 10 червня 1955 р. в межах ЄОЕС комітету, що мав вивчити можливості співробітництва у сфері досліджень промислового використання ядерної енергії. В липні 1956 р. було утворено Комітет ядерної енергії, трансформований 20 грудня 1957 р. у Європейську Агенцію ядерної енергії. Політичні лідери

Великобританії намагалися продемонструвати, що проблема ядерної енергії може розглядатися і в межах усїєї Західної Європи, виключаючи застосування наднаціональних інституцій. Саме тому цілі Агенції майже повністю співпадали з цілями Євратому, але засоби їхнього досягнення були більш обмеженими. Використовуючи у своїй діяльності лише заходи кооперації, Європейська Агенція значно раніше від Євратому реалізувала низку спільних проєктів, таких як товариство Єврохімія та будівництво експериментальних реакторів.

Одночасно Великобританія здійснила ряд кроків у напрямку до лібералізації торговельної політики. Після ухвалення доповіді комітету Спаака на конференції у Венеції у липні 1956 р. за ініціативою Великобританії в ЄОЕС була утворена робоча група для вивчення питання майбутніх відносин між країнами “малої Європи” та іншими членами ЄОЕС. Гарольд Макміллан, на той час не лише міністр фінансів Великобританії, але й голова Ради ЄОЕС, запропонував установити в межах ЄОЕС зону вільної торгівлі. Це передбачало поступову ліквідацію митних бар’єрів між країнами-членами ЄОЕС при збереженні зовнішніх митних бар’єрів щодо третіх країн. При цьому не передбачалася уніфікація зовнішньої митної системи та формування єдиних митних тарифів, як було передбачено в митному союзі країн “малої Європи”.

Пропозиція Г.Макміллана знайшла підтримку як серед країн, що не увійшли до ЄСВС, так і серед деяких його членів. Так, наприклад, Німеччина та Нідерланди ставились із деяким застереженням до введення єдиних митних тарифів, які значно перевищували їхні власні тарифи, цим самим загрожуючи підірвати торгівлю цих країн з основними комерційними партнерами (Скандинавськими країнами, Великобританією та Швецією). Більше того, ця ідея спочатку знайшла підтримку і таких основоположників європейської інтеграції як Ж. Монне та П.Х. Спаак, які розглядали пропозицію Великобританії у якості її першого кроку до вступу в Спільний ринок, а зону вільної торгівлі як доповнення до митного союзу. Що стосується Великобританії, то вона наполягала на одночасному паралельному обговоренні та реалізації двох проєктів, що зовсім не відповідало планам прихильників рішучих інтеграційних кроків. Проти британського проєкту висловились Франція й Італія. На їхню думку, проєкт ставив під загрозу поглиблення економічної уніфікації у Європі, оскільки шість країн - ініціаторів європейського будівництва могли опинитись під тиском одинадцяти держав, які не демонстрували підтримки принципам Декларації Шумана. З іншого боку, вони вважали неприйнятними ті комерційні переваги, які отримувала Великобританія за умов паралельного використання нею преференційних європейської зони й зони Співдружності. В результаті, позиція Великобританії лише прискорила

процес формування Спільного ринку, підштовхнувши найбільш стриманих його прихильників до більш рішучих кроків.

Прагнення прискорити початок формування Спільного ринку серед країн ЄСВС зросло після того, як стало остаточно зрозумілим, що основна мета європейської політики Великобританії полягала у блокуванні процесу формування митного союзу європейських держав. Так, на початку 1957 р. міністр закордонних справ Великобританії Селвін Ллойд виступив із пропозицією утворення європейської парламентської асамблеї з представників європейських парламентів, у тому числі парламентської асамблеї НАТО. Асамблеї мали підпорядковуватися спеціалізованій комісії (із питань оборони, економіки, культури і т.д.), які охоплювали б усі аспекти “західного співробітництва” і склад яких змінювався б у залежності від інтересів країн. Тоді як проект Спільного ринку, запропонований П.Х. Спааком, передбачав, навпаки, поглиблення інтеграційних процесів та перехід від простої лібералізації внутрішньої торгівлі до політичної інтеграції.

Не дивлячись на підписання країнами “малої Європи” 25 березня 1957 р. Римських договорів, переговори з Великобританією продовжувались аж до 1 січня 1959 р., тобто до початку перших заходів по лібералізації внутрішньої торгівлі. Так, у жовтні 1957 р. в ЄОЕС був утворений міжурядовий комітет на чолі з британським міністром з європейських справ Реджинальдом Модлінгом, основною задачею якого було обговорення чисельних проектів по формуванню зони вільної торгівлі на основі Спільного ринку ЄС. Не дивлячись на досить обережні пропозиції, переговори не привели до жодного компромісного рішення. Саме з цього часу починається період загострення відносин між Францією та Великобританією.

Створення Європейської асоціації вільної торгівлі

Одним із результатів роботи комітету Модлінга була підготовка проекту Європейської економічної асоціації (широкої зони вільної торгівлі), який передбачав заходи лібералізації торгівлі, ідентичні до заходів Спільного ринку з аналогічними строками виконання (від 12 до 15 років протягом трьох етапів). Але на відміну від останнього, Асоціація передбачала лише автоматичні засоби лібералізації, які охоплювали б лише промислові товари, залишивши у стороні товари сільського господарства (навіть після довгої дискусії Великобританія не погодилась з прийняттям єдиних сільськогосподарських тарифів). До того ж, британський проект був досить складним у реалізації, а також не розглядав питання регулювання субсидій, конкуренції, гармонізації податкових систем, координації національних економічних політик, проведення коригуючих заходів з метою запобігання дестабілізації в результаті відкриття кордонів. Відсутність єдиних зовнішніх тарифів поставила б під загрозу внутрішні товарні потоки і дозволила б Великобританії одночасно

приймати участь у двох преференційних зонах: Співдружності й Західної Європи. Імпортуючи за низькими цінами продукти харчування та сировину, Великобританія значно зменшила б собівартість своєї промислової продукції, збільшивши її експорт у континентальну Європу і, тим самим, відкривши дорогу іноземним інвестиціям, у першу чергу, американським. Одночасне існування двох різних інституцій значно послабило б майбутнє Співтовариство. Саме тому, не дивлячись на бажання інтегрувати Великобританію до нового Співтовариства, більшість прихильників європейської інтеграції змушені були визнати реальну загрозу розчинення Спільного ринку в більш широкій та аморфній зоні вільної торгівлі.

Зі свого боку, Великобританія розглядала проект Спільного ринку як чергову спробу впровадити в життя ідею європейської інтеграції, успіх якої у значній мірі визначався саме позицією Лондона. Цим і пояснюється, в значній мірі, її тверда негативна та безкомпромісна політика щодо Спільного ринку. Враховуючи зацікавленість країн Бенілоксу в розвитку економічних відносин із Великобританією, інтерес економічних кіл Німеччини, представлених міністром економіки Л. Ерхардом, у подоланні досить вузьких меж Спільного ринку та його досить централізованих форм управління, а також економічну слабкість Франції, англійські політичні лідери розраховували порушити єдність країн "малої Європи" і тим самим блокувати ратифікацію Римських угод. Ці надії посилились з приходом на президентську посаду у Франції 13 травня 1958 р. генерала де Голля, відомого своєю опозиційністю щодо утворення Європейського оборонного співтовариства, ЄСВС та підписання Римських угод.

Розрахунки Великобританії на відсутність без її участі достатньої економічної та політичної бази для ефективного функціонування Спільного ринку виявилися хибними. Нове керівництво Франції позитивно оцінило перспективи Спільного ринку для французької економіки та формування економічної основи угруповання шести європейських країн навколо Франції. Під час зустрічей президента де Голля та канцлера Німеччини Конрада Аденауера, активного прихильника європейської інтеграції, 14 вересня 1958 р. в Коломвей-Дю-Егліз та 26 листопада 1958 р. в Бад-Крюзнаху Франція остаточно відмовилась приймати участь в англійському проекті, де не розглядалися питання сільського господарства, спільних зовнішніх тарифів та внутрішнього економічного союзу, підтвердивши спільне бажання обох політичних лідерів розвивати європейську інтеграцію на основі франко-німецького співробітництва.

Ці плани не порушили навіть спроби Великобританії фінансовими методами зрівнати виконання умов вступу в силу Спільного ринку. Уряд Великобританії прийняв рішення відновити вільну конвертацію англійського фунта стерлінгів, розраховуючи на те, що на відміну від німецької марки та нідер-

ландського флорина французький франк не зможе здійснити такі ж кроки. Одночасно англійська преса розпочала компанію загроз щодо виходу Великобританії з ЄОЕС та НАТО, виведення англійських військ із Німеччини. У відповідь Франція прийняла 28 грудня 1958 р. план фінансового та монетарного оздоровлення, який передбачав заходи щодо врегулювання бюджету та девальвацію французького франка на 17,5%, що забезпечувало його конвертованість і дозволяло Франції увійти до Спільного ринку, маючи конкурентноздатні ціни та стабільну монетарну систему. Одночасно Франція на 90% лібералізувала торгівлю з іншими країнами ЄОЕС, що позбавило Великобританію останнього аргументу проти країн Спільного ринку, які, із її точки зору, порушували правила членства в ЄОЕС. У січні 1959 р. переговори між Великобританією та країнами “малої Європи” були зупинені, оскільки останні остаточно відкинули всі англійські пропозиції та загрози.

В цих умовах Великобританія робить кроки, щоб об'єднати навколо себе країни, які не увійшли до Спільного ринку, із метою запобігання їхньому зближенню з ЄЕС (у червні 1959 р. Греція та Туреччина подали заявки на асоційоване членство в ЄЕС) та демонстрації життєздатності зони вільної торгівлі. В результаті переговорів, що велись на базі англо-шведського проекту, 4 січня 1960 р. була підписана Стокгольмська конвенція про утворення Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), що вступила в силу 3 березня 1960 р. До ЄАВТ увійшли такі країни, як Данія, Швеція, Норвегія та Португалія, що мали тісні зв'язки з Великобританією, а також Австрія й Швейцарія, які фактично залишилися в ізоляції після утворення ЄЕС. У 1961 р. до ЄАВТ приєдналася Фінляндія, в 1970 р. - Ісландія. ЄАВТ являла собою угруповання держав, досить розосереджених у географічному плані, серед яких Великобританія домінувала економічно й політично, представляючи половину загальної кількості населення.

Зміст Стокгольмської конвенції зводився в основному до поступової відміни внутрішніх митних тарифів на промислові товари, не розглядаючи сільськогосподарські продукти та продукти моря, які займали важливе місце в торгівлі країн Скандинавського півострова. Деякі поступки в цій сфері були зроблені Великобританією на основі двосторонніх угод із Данією та Норвегією, які продавали значну частку своєї продукції Німеччині. Крім того, ЄАВТ не була достатньо структурована й в інституціональному плані принципово відрізнялася від ЄЕС. На відміну від Європейської комісії, яка була повністю незалежною від національних урядів, ЄАВТ мала малочисельний секретаріат, розташований у Женеві, який грав виключно технічну роль. Рішення приймалися одностайно Радою міністрів.

ЄАВТ досить швидко досягла поставленої мети. Не дивлячись на досить громіздкий механізм сертифікації, який мав компенсувати відсутність спільних зовнішніх тарифів, до 1 липня 1967 р. була проведена повна лібераліза-

ція торгівлі промисловими товарами. Однак, більш глобальні задачі, які Великобританія ставила перед Асоціацією, виконані не були. Їй так і не вдалося здійснити тиск на країни Спільного ринку з метою їхнього залучення до зони вільної торгівлі. І хоча ЄАВТ у якійсь мірі залучила країни-учасниці до антипротекціоністської політики, підготувавши їх у такий спосіб до майбутнього членства в ЄЕС, Асоціація на той час значно ускладнила відносини Великобританії з країнами ЄЕС. Невдовзі стало зрозумілим, що в економічному плані ЄАВТ не в змозі конкурувати з ЄЕС та чинити на нього будь-який тиск. Більше того, частка Спільного ринку у зовнішній торгівлі країн ЄАВТ постійно зростала, тоді як комерційна активність у рамках Асоціації постійно падала. *В остаточному варіанті, всі маневри Великобританії лише ускладнювали її стосунки з країнами ЄЕС, зокрема, із Францією, посилюючи її ізоляцію з боку континентальної Європи. На початку 60-х років Великобританія змушена була переглянути свою зовнішньополітичну стратегію.*

Висновки до другого розділу

У перші повоєнні роки склалися передумови для початку інтеграційних процесів у Західній Європі. Популярність ідеї європейської інтеграції зросла в результаті глибокого осмислення трагічного досвіду Першої і Другої світових воєн, які спричинили значне послаблення позицій Європи у світовій економіці й політиці. Об'єднання зусиль західноєвропейських країн у соціально-економічній сфері було імперативом, без слідування якому уявлялось неможливим подолання наслідків світової війни. Досягнення порозуміння між західними європейцями і початок інтеграції прискорили геополітичне розчленування Європи і початок холодної війни.

У перші повоєнні роки західноєвропейські держави створили організації військово-політичного й гуманітарного співробітництва. На базі Брюссельського пакту 1947 р. був заснований Західноєвропейський союз. Західноєвропейські держави підписали Північноатлантичний пакт, який оформив створення військово-політичного альянсу, який ставив за мету протистояння потенційній військовій загрозі з боку "східного блоку". У 1949 р. завдяки активізації діяльності європейських рухів була створена перша дійсно європейська інституція - Рада Європи. Однак, ця міжурядова організація виявилася значно обмеженою в політичному плані і не мала жодної компетенції в економічних і військових питаннях.

Першим практичним експериментом у справі трансформації Європи і першим етапом європейської інтеграції стало Європейське співтовариство вугілля й сталі, засноване в 1952 р. згідно з Паризьким договором. На початковому етапі євроінтеграційні процеси отримали розвиток переважно у сфе-

рі економіки і мали вузький галузевий характер. Спроби поширити інтеграцію на сферу зовнішньої політики й оборони успіху не мали. Відхилення Францією Договору про Європейське оборонне співтовариство мало наслідком розподіл процесів політичної і економічної інтеграції, а також надовго загальмувало політичну й військову уніфікацію Західної Європи.

Подальший розвиток співробітництва між країнами-членами ЄСВС призвів до усвідомлення необхідності розбудови всеохоплюючого економічного об'єднання, а також координації зусиль у галузі мирного використання ядерної енергії. У 1957 р. ці країни підписали Римські договори, які заснували Європейське економічне співтовариство і Євратом. Відтоді на Європейському континенті почали функціонувати три європейські співтовариства, в яких брали участь шість країн так званої "Малої Європи". Великобританія та інші європейські країни, які залишилися поза межами співтовариств, виявляли певне занепокоєння в зв'язку з інтеграцією Шістки. У вигляді своєрідної альтернативи ЄЕС у 1960р. за ініціативою Великобританії була заснована Європейська асоціація вільної торгівлі, яка виявилася не здатною скласти серйозну конкуренцію співтовариствам.

§ 1. Формування Спільного ринку

Ключові принципи Спільного ринку

Після підписання Римських договорів у Західній Європі почали функціонувати вже три Співтовариства. Найважливішим серед них, з точки зору визначення стану і характеру розвитку інтеграційних процесів, із самого початку було Європейське економічне співтовариство, звичайно іменоване просто Співтовариством.

Згідно з Римським договором найважливішими напрямками європейського будівництва протягом перехідного періоду були: формування Митного союзу, проведення спільної торгової політики щодо третіх країн та спільної сільськогосподарської політики. Скасування перешкод у торгівлі в межах Співтовариства, за задумом його засновників, мало активізувати процеси економічної інтеграції, що, у свою чергу, створило б умови для розбудови політичного союзу. Основною метою Римського договору було заснування Спільного ринку, який мав стати фундаментом єдиного економічного простору. Договір про ЄЕС визначив ключові принципи Спільного ринку: лібералізм, солідарність Співтовариства, контрольована зовнішня відкритість.

Лібералізм - фундаментальний принцип функціонування Співтовариства. Ст. 3 Договору про ЄЕС проголосила "чотири свободи" Спільного ринку: вільне пересування товарів, робочої сили, послуг, капіталів. Вільний рух - рушійна сила Спільного ринку - дозволяє таким факторам виробництва, як праця та капітал діяти без перешкод, отже, створює умови для розвитку вільної й відкритої конкуренції. Політика у сфері конкуренції згідно з третьою статтею Римського договору визначалась однією з чотирьох спільних політик Співтовариства і мала відігравати провідну роль у створенні й функціонуванні Спільного ринку. Вільна конкуренція стимулює конкурентоспроможність підприємств, дозволяє ефективно захищати інтереси споживачів, створює сприятливий клімат для інноваційної діяльності й технологічного прогресу. Основний зміст політики Співтовариства в цій сфері полягає у створенні системи, яка б забезпечувала рівні умови конкуренції для всіх учасників ринку. Заборона всіх національних (ст. 7) та податкових (ст. 95) дискримінацій сприяла інтенсифікації конкуренції й розширенню ринка, що, у свою чергу, стимулювало розвиток економіки й підвищення життєвого рівня в країнах-членах ЄЕС.

Солідарність Співтовариства - другий базовий принцип Спільного ринку - полягає в проведенні спільних політик, що відрізняє Співтовариство від звичайної зони вільного обміну. Стаття 3 Римського договору визначила чотири спільні політики Співтовариства: установлення спільного митного тарифу (СМТ) і проведення спільної торговельної політики щодо третіх країн; проведення спільної сільськогосподарської й транспортної політики, а також спільної політики у сфері конкуренції.

Спільна торговельна політика полягає в застосуванні до експортно-імпортних операцій "спільного режиму". Принциповим елементом цієї політики є спільний митний тариф (СМТ), що встановлює однакові митні збори на продукцію, яка потрапляє ззовні до Співтовариства. У зв'язку з неоднорідністю тарифів, які діяли в різних країнах-членах Митного союзу, СМТ установлювався на середньоарифметичному рівні цих тарифів, що було ознакою комунітарної солідарності. Спільна система комерційного захисту створювалася шляхом упровадження антидемпінгового законодавства, спрямованого на захист Співтовариства від протизаконної комерційної діяльності третіх країн.

Спільна сільськогосподарська політика (ССП) - друга спільна політика, визначена в Договорі. Місце, яке вона займала в політиці Співтовариства в перші роки його існування, свідчило, що Шістька визнавала сільськогосподарську проблему однією з визначальних, яка мала не лише суто комерційний, але й соціальний, регіональний і політичний виміри. Яскравим проявом спільної солідарності в цьому чутливому секторі залишався принцип преференції (переваги) Співтовариства, який схилив європейських покупців надавати перевагу продукції, виробленій в ЄС.

Спільна транспортна політика залишалася майже не регламентованою в ЄЕС протягом довгого часу, зокрема, через відсутність солідарності між країнами-учасниками в цьому чутливому питанні.

Контрольована зовнішня відкритість - третій фундаментальний принцип Спільного ринку - передбачає орієнтацію Співтовариства на сприяння лібералізації, гармонізації й прогресу світової торгівлі (ст. 110 Римського договору). У відповідності до своїх зобов'язань ЄЕС у 60-ті роки під час декількох раундів міжнародних переговорів у рамках ГАТТ пішло на суттєве зниження митних зборів на значну кількість промислових товарів. З іншого боку, погодившись на асоціацію територій, що мали особливі стосунки із Францією, Бельгією, Нідерландами, Італією (ст. 131), Співтовариство продемонструвало наміри надати підтримку економічному й соціальному розвитку країн третього світу. Після отримання більшістю з цих країн незалежності між ЄЕС і асоціацією сімнадцяти африканських країн і Мадагаскару 20 липня 1963 р. було підписано Яундійську конвенцію, яка поклала початок

новому етапові налагодження співробітництва між північною й південною частинами планети.

Створення Митного союзу

Створення Спільного ринку, в першу чергу, потребувало відмови від усіх експортно-імпорتنих зборів та кількісних обмежень між країнами-членами. У статтях 13-й та 14-й Римського договору зазначалося, що мито та збори, які мають рівнозначний ефект щодо імпорту, мають бути скасовані протягом дванадцятирічного перехідного періоду з 1 січня 1958 р. по 31 грудня 1969 р. Рада міністрів підтримала пропозицію Німеччини й Бенілюксу щодо прискорення процесу скасування внутрішніх митних бар'єрів і прийняла два відповідних рішення в 1960 і 1962 роках. На 1 січня 1961 р. скорочення митних зборів досягло 30%, на 1 липня 1962 р. - 50%. На 1 липня 1968 р. усі митні збори і кількісні обмеження в рамках ЄЕС були скасовані. Реалізація Митного союзу для промислової продукції з вісімнадцятимісячним випередженням свідчила про відсутність суттєвих розбіжностей між країнами-членами ЄЕС у цьому питанні.

Одночасно з ліквідацією митних бар'єрів уводився *спільний митний тариф (СМТ)* у торгівлі з третіми країнами. Згідно з вимогами ГАТТ СМТ Митного союзу не міг перевищувати попередні рівні тарифів держав, які сформували цей союз, тому СМТ було встановлено на середньоарифметичному рівні тарифів, які держави-члени використовували на 1 січня 1957 р., що зумовило зниження митного захисту для Франції й Італії й зростання тарифів для Німеччини й Бенілюксу. Три послідовних зближення національних тарифів були проведені в 1960, 1963 і 1968 роках. Паралельно розгорталися переговори в рамках ГАТТ, на яких країни-члени ЄЕС у відповідності до своїх ліберальних зобов'язань погодилися знизити раніше визначений розмір СМТ. В остаточному варіанті СМТ був встановлений на рівні, нижчому від рівнів тарифів інших великих індустріальних держав - 7% у середньому на 1968 р. у порівнянні з 9,8% Японії і 12,8% США.

Таким чином, у липні 1968 р. було створено Митний союз, який став підґрунтям подальшої економічної інтеграції Співтовариства. Скасування митних бар'єрів значно прискорило розвиток торгівлі між країнами-членами ЄЕС, що суттєво вплинуло на підвищення рівня матеріального добробуту їхніх громадян. На відміну від зони вільної торгівлі в рамках Митного союзу ЄЕС вільно переміщувалися не лише товари, вироблені в країнах-учасниках, але й товари, які поступали ззовні з третіх країн.

Водночас, лібералізація торгівлі не призвела до очікуваного злиття шести ринків країн-учасниць у єдиний ринок. Національні уряди намагалися замінити скасовані митні бар'єри вже існуючими або новоствореними перепонами, що, зокрема, зумовлювало збереження цінових диспаратів між краї-

нами-членами ЄС. Вільному переміщенню товарів у межах ЄС перешкоджали:

- відмінності в національних технічних вимогах і стандартах на промислові товари, а також ветеринарних і санітарних регламентах;
- митні й прикордонні процедури, зокрема, пов'язані зі збором статистичних даних; різноманітні адміністративні збори;
- невідповідність розмірів ПДВ і акцизних зборів;
- дорожньо-транспортні ліцензії й перевірки на відповідність авто-транспортних засобів національним нормативам тощо.

Завершення формування Спільного ринку вимагало гармонізації національних законодавств, узгодження технічних стандартів і нормативів.

Вільне пересування працівників. Свобода підприємництва й визнання дипломів

Одночасно з утворенням Митного союзу була досягнута лібералізація пересування працівників, що створило фундамент для формування спільного ринку праці. Вільне пересування працівників по території Співтовариства передбачало скасування будь-якої дискримінації за ознакою національної приналежності громадян країн-учасниць ЄС у питаннях працевлаштування, оплати й інших умов праці й найму (ст. 48 Договору про ЄС). Свобода пересування працівників поширювалася на всі сфери зайнятості за винятком державної служби. Обмеження могли вводитися лише з міркувань суспільного порядку, суспільної безпеки й охорони здоров'я людини.

Уже в 1958 р. була впроваджена система соціального захисту робітників-мігрантів і їхніх сімей, яка передбачала надання однакових із громадянами країн перебування прав на соціальний захист робітникам, що переїжджали. Зокрема, нарахування пенсій на основі підсумовування всіх періодів роботи, відпрацьованих на території країн-членів Співтовариства, а також виплата пенсій і соціальної допомоги особам-резидентам на території держав-учасниць. У 1960 р. для сприяння політиці зайнятості, а також географічній і професійній мобільності працівників було засновано Європейський соціальний фонд (ЄСФ). Директива Ради міністрів від 1961 р. уточнювала права робітників, що переїжджали: територіальні, професійні й соціальні (підвищення життєвого рівня робітників і їхніх сімей, гармонізація соціального, профспілкового і податкового законодавств). Регламент 1968 р. заклав "пріоритет Співтовариства" - надання переваги при прийнятті на роботу кандидатам із країн - членів Спільного ринку щодо іммігрантів з третіх країн. Розробка підготовчих заходів із метою забезпечення вільного пересування робітників у межах ЄС завершилася в 1968 р. Створення спільного ринку праці сприяло гармонізації пропозиції робочої сили й попиту на неї в межах Співтова-

риства, що дозволяло підвищувати ефективність його економічної політики і поліпшувати умови життя громадян країн-членів ЄЕС.

Згідно з 52-ю статтею Римського договору Рада міністрів 18 грудня 1961 р. прийняла дві програми з питань скасування обмежень на свободу підприємництва й надання послуг на 1963-1970 роки. З 1970 р. для більшої частини галузей промисловості й торгівлі в цілому була досягнута свобода підприємництва й надання послуг, що означало узгодження правового режиму для громадян країн прийому і тих осіб, що прибували. Напроти, знадобилося 30 років, щоб була дійсно втілена в життя стаття 57 Договору про ЄЕС, яка передбачала “взаємне визнання дипломів, сертифікатів та інших документів, що офіційно підтверджують рівень кваліфікації”. Фактично, лише із середини 70-х років Комісія розпочала тривалу роботу у сфері порівняння й визнання дипломів. Якщо свобода працевлаштування архітекторів була досягнута в 1965 р., то лікарям довелося чекати 1976 р., медсестрам і стоматологам - 1979, фармацевтам - 1987, адвокатам - 1989. У цілому, прогрес у реалізації свободи надання послуг досягався значно повільніше, ніж прогрес у впровадженні свободи руху товарів, що, зокрема, пояснювалося недостатнім правовим регулюванням свободи руху послуг.

Цілі й принципи Спільної сільськогосподарської політики

Одним із найяскравіших досягнень перехідного періоду економічної інтеграції було втілення в життя Спільної сільськогосподарської політики (ССП). Протягом цього періоду було прийнято більшість головних рішень щодо організації спільного сільськогосподарського ринку, визначено принципи механізму й інструменти фінансування СПП.

Стаття 39-та Римського договору визначила п'ять цілей СПП:

- зростання продуктивності сільського господарства;
- забезпечення надійності в постачанні сільськогосподарських продуктів;
- ринкова стабілізація;
- гарантування відповідного життєвого рівня сільськогосподарських працівників;
- гарантування прийнятних споживчих цін на продукти харчування.

Розробка спільної сільськогосподарської політики згідно з 43-ю статтею Договору була доручена Комісії ЄЕС. З метою конкретизації цілей Договору щодо сільського господарства було скликано конференцію в Стрессі в липні 1958 р. Конференція визнала, що для підтримки на світовому ринку конкурентоспроможності європейського сільського господарства необхідно провести його реструктуризацію зі збереженням регіональних особливостей. Для забезпечення належного життєвого рівня працівників аграрного сектора

загальні ціни на сільськогосподарську продукцію мали бути вищими від світових цін, але не на рівні, що стимулював би надвиробництво.

У 1962 р. були визначені базові принципи механізму ССП: *єдність сільськогосподарського ринку, преференція (перевага) Співтовариства, фінансова солідарність.*

Єдиний сільськогосподарський ринок передбачалося встановити до 1 січня 1970 р. шляхом скасування митних зборів, кількісних обмежень, національних субсидій; досягненням гармонізації ветеринарного й санітарного регламентів. Організація єдиного сільськогосподарського ринку (ст. 40) вимагала проведення спільної цінової політики з установленням єдиних установчих цін.

Принцип преференції (переваги) Співтовариства мав на меті захист Спільного ринку від коливань світових цін й імпорту продуктів за низькими цінами шляхом створення умов для першочергової закупівлі сільськогосподарської продукції, виробленої в країнах ЄЕС. Означений принцип передбачав установаження цін на імпортовану в ЄЕС продукцію на рівні цін Спільного ринку. Різниця між ціною на світовому ринку й мінімальною гарантованою ціною в ЄЕС покривалася за рахунок оподаткування імпоротної сільськогосподарської продукції. Імпортні компенсаційні збори на сільськогосподарську продукцію з третіх країн дозволяли фінансувати експортні субсидії на збут європейських надлишків на світові ринки. У випадку, коли світові ціни перевищували європейські, експортні субсидії сприяли поставкам імпоротної продукції у Співтовариство по нижчих цінах.

Утілення принципу фінансової солідарності забезпечував Європейський сільськогосподарський фонд орієнтації й гарантування (ЄСФОГ), заснований 14 січня 1962 р. під час першого "сільськогосподарського марафону".

Гарантійна секція Фонду фінансувала експортні субсидії, а також здійснювала "інтервенції" з метою регулювання внутрішніх ринків і гарантування мінімальних цін виробникам сільськогосподарської продукції.

Орієнтаційна секція, заснована в липні 1962 р., відповідала за розвиток сільськогосподарської структурної політики: поліпшення структури виробництва, його модернізацію й комерціалізацію. Секція могла використовувати до третини ресурсів Фонду.

Цінова політика спільного сільськогосподарського ринку

Центральним компонентом ССП була цінова політика. Оскільки ССП вимагала наявність міри, загальної для різних валют, у яких виражались ціни, була утворена *розрахункова одиниця* - вимірвальний стандарт, значення якого відповідало золотому паритетові долара США, зареєстрованого Міжнародним Валютним Фондом. Це дозволяло встановлювати загальні ціни в

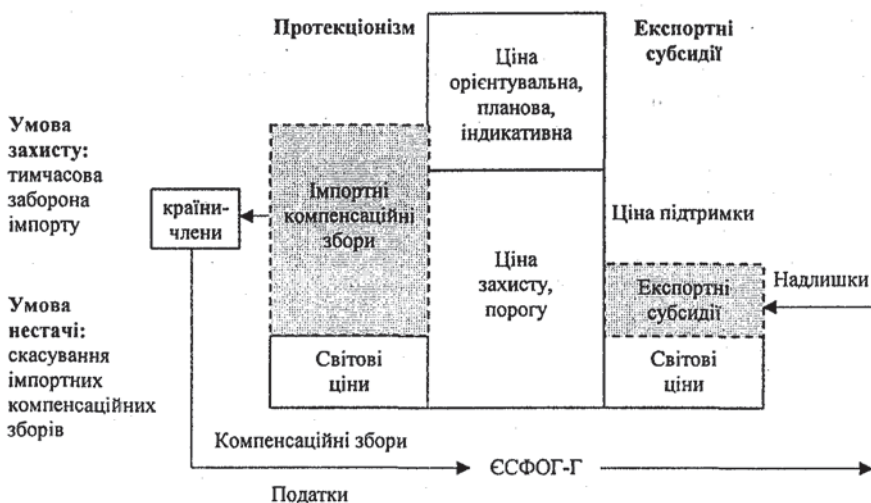
розрахункових одиницях та відшкодовувати витрати кожної країни - учасниці для підтримки цін у національній валюті.

Щорічно для кожного виду сільськогосподарської продукції в ході переговорів в Брюсселі, інколи досить тривалих (так звані сільськогосподарські марафони), встановлювались три типи цін. Ціни виконували на спільному сільськогосподарському ринку функції керівництва виробництвом та інтервенційними механізмами, а також функцію спільного захисту від зовнішньої конкуренції.

Орієнтувальна ціна (на яловичину, телятину, вино), яка також відома як *планова ціна* (на зернові, цукор), *індикативна ціна* на молочну продукцію або *ціна норми* (на тютюн) є ціна, яку Співтовариство намагається гарантувати виробникам. Орієнтувальна ціна є рекомендаційною для обрахування двох інших цін і дозволяє виробникам орієнтуватися у виробництві. Фактично, орієнтувальна ціна забезпечує керівництво сільськогосподарським виробництвом.

Схема 2

Система імпорتنих компенсаційних зборів
на сільськогосподарську продукцію/експортних субсидій: комунітарна преференція

Ціна підтримки або *інтервенційна ціна* (на зернові, цукор, масло, яловичину, телятину, тютюн), чи *основна ціна* (на свинину) у відсотковому відношенні є нижчою за орієнтувальну ціну. Націлена на гарантування мінімального прибутку виробникам шляхом інтервенційної політики на внутрішньому ринку у випадку падіння ринкових цін. Фонд як посередник між національними організаціями скуповував надлишки, що не знаходили покупця на

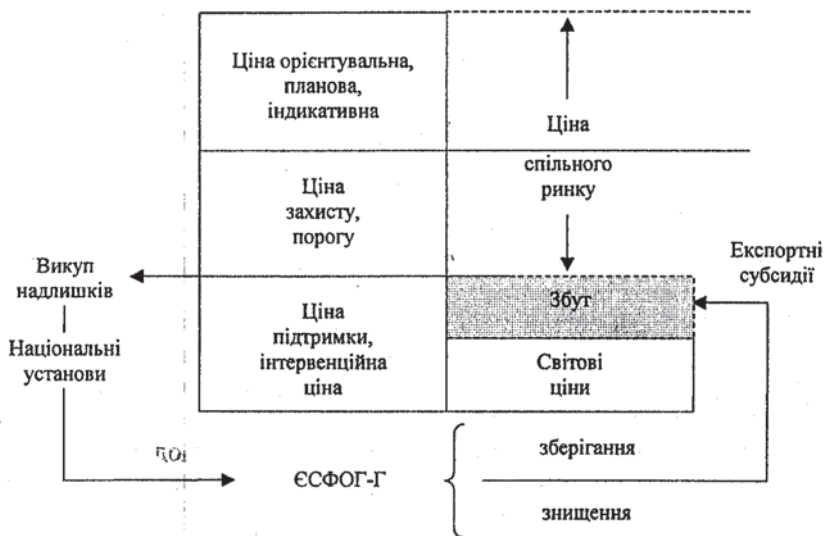
Спільному ринку й не експортувалися. Інтервенційні ціни перевищували світові, стимулюючи європейське виробництво з метою досягнення самозабезпечення ЄЕС у продуктах харчування.

Ціна захисту або *гранична ціна* - мінімальна ціна імпоротної продукції з третіх країн. Захищає європейську продукцію від зовнішньої конкуренції. Визначається таким чином, щоб ціна збуту імпоротної продукції разом із транспортними витратами не перевищувала орієнтувальну ціну. Імпорт, який потрапляв до ЄЕС по ціні, нижчій від цієї межі, підлягав оподаткуванню, сплачуваному країнами-імпортерами Фонду.

Захист європейського ринку міг посилюватися шляхом застосування *умови нестачі*, що передбачало скасування компенсаційних зборів на сільськогосподарський імпорт, якщо відповідна продукція ставала дефіцитною на Спільному ринку і, навпаки, шляхом повної заборони імпорту згідно з *умовою захисту* у випадку стрімкого падіння цін на світовому ринку.

Схема 3

Система організації Спільного ринку і підтримки цін

У цілому, в країнах ЄЕС система підтримки цін на внутрішньому ринку разом із зовнішнім захистом складала близько 80% всього обсягу підтримки сільського господарства. У зв'язку з тиском різних груп виробників виникли диспаритети в політиці захисту сільськогосподарської продукції: 70% продуктів - зернові, молочна продукція, яловичина, цукор - отримували постійну цінову підтримку і зовнішній захист; 25% - фрукти й овочі, вина, домашня птиця і яйця, свинина - переважно лише зовнішній захист. Для таких про-

дуктів, як оливкове масло й тютюн застосовувався лише незначний зовнішній захист із метою підтримки низьких споживчих цін. Виробники цієї продукції отримували прямі субсидії. Картопля і соєві культури не були об'єктами захисту.

Розвиток спільного сільськогосподарського ринку (60-ті роки)

Перехідний період західноєвропейської інтеграції в сільському господарстві характеризувався формуванням спільних підходів та пошуками компромісів між країнами-учасниками. Перший етап скорочення європейських митних тарифів майже не стосувався сільськогосподарської продукції, і ринок залишався перегороджений митними бар'єрами до 1962 р. З огляду на це відставання Франція й Нідерланди (дві країни - експортери сільськогосподарської продукції) поставили умовою переходу до другого етапу формування Спільного ринку започаткування ССП. ССП набула чинності в січні 1962 р. після дискусії в Раді міністрів (перший сільськогосподарський марафон). Першими були прийняті базові регламенти для зернових і похідних продуктів, домашньої птиці і яєць, свинини. Також було полегшено товарообіг вина, фруктів і овочів. На вимогу Франції в 1963 р. відбувся другий "марафон" із метою прискорення запровадження ССП. Було опрацьовано регламенти для яловичини, молочних продуктів і рису. У 1964 р. Рада міністрів зафіксувала спільні ціни для зернових і похідних продуктів, вирішивши відкрити єдиний ринок зернових 1 липня 1967 р.

1965 рік позначився кризою у відносинах між Францією і її партнерами з приводу фінансування ССП. До 30 червня 1965 р. витрати ЄСФОГ покривалися за рахунок прямих внесків держав-членів Спільного ринку. Згідно з фінансовим регламентом від 1962 р. імпортні компенсаційні збори на сільськогосподарську продукцію з 1970 р. мало сплачуватися поза національними бюджетами прямо до Фонду, який отримував у розпорядження власні, не залежні від національних урядів ресурси. Агробюджет 1966-1969 років залишався невизначеним. На запит Ради міністрів Комісія Гальштейна підготувала в березні 1965 р. доповнення до фінансового регламенту 1962 р., запропонувавши сплачувати компенсаційні збори на сільськогосподарський імпорту із третіх країн, також як і СМТ прямо до ЄСФОГ без транзиту через національні бюджети вже з липня 1967 р. Утілення в життя цієї пропозиції дозволило б Співтовариству отримати незалежний, дійсно наднаціональний бюджет. Передбачалося, що управління цими важливими ресурсами буде підконтрольним Європейському Парламентові, що підвищило б його статус.

Комісія також сподівалася отримати в розпорядження значні фінансові ресурси, що надало б їй наднаціональні повноваження. Комісія запропонувала завершити формування спільного сільськогосподарського ринку до 1 липня 1968 р., тобто одночасно зі створенням Митного союзу для промислових

товарів. Але Франція, яка намагалася нав'язати з цього приводу власну точку зору, блокувала ініціативи Співтовариства. Генерал де Голль побачив у пропозиціях Ради міністрів спробу запровадити наднаціональний компонент у структуру ЄЕС і з метою тиску на партнерів вивів Францію з усіх інституцій ЄЕС, практикуючи протягом семи місяців політику “порожнього стільця”.

Шістці вдалося досягнути “люксембурзького компромісу” в січні 1966 р., що дало новий імпульс подальшому розвитку спільного сільськогосподарського ринку. Було вирішено, що ЄСФОГ фінансуватиметься за рахунок компенсаційних зборів на сільськогосподарський імпорт, доповнених внесками країн-членів, до прийняття остаточного регламенту 31 грудня 1969 р. Розв'язання проблеми фінансування ССП дозволило Раді міністрів досягти прогресу в організації спільних ринків майже для всіх сільськогосподарських продуктів. З 1967 р. почали функціонувати єдині ринки зернових, м'яса й молокопродуктів. *На 1 липня 1968 р. 85% сільськогосподарської продукції вільно рухалось в межах Спільного ринку; в 1970 р. на запит Італії були зорганізовані ринки вина і тютюнових виробів. Поза всіма регламентаціями Співтовариства ще залишалися картопля й баранина.*

Пошуки шляхів структурного реформування ССП

ССП виявилася чудовим стимулятором виробництва, але її вплив став відчутним лише з кінця 60-х років. Співтовариство, яке в 1960 р. забезпечувало лише 83% своїх потреб, швидко досягло майже повного самозабезпечення сільськогосподарською продукцією. ССП дозволила гарантувати виробникам постійні ринки збуту, експортні субсидії, стабільність цін, майже завжди вищих за світові, зростання прибутковості сільського господарства. Так, з 1960 по 1973 роки загальний сільськогосподарський прибуток зростав щорічно в середньому на 5%. Було надано імпульс так званій “тихій революції” в сільському господарстві, яка супроводжувалася процесами інтенсифікації, модернізації, комерціалізації.

З кінця 60-х років система ССП почала вже функціонувати як машина, що виробляла структурні надлишки цукру, зерна, молокопродуктів (“ріки молока” і “гори масла”). Випередження зростання виробництва над ростом споживання загрожувало надвиробництвом сільськогосподарської продукції. Надлишки обтяжували вартість фінансування ССП для ЄСФОГ. Так, витрати секції Гарантування з метою підтримки ринків складали до 95% сільськогосподарських витрат: інтервенційні закупки, допомоги на зберігання продукції, експортні субсидії тощо, тоді як витрати структурної секції Орієнтації були набагато скромнішими і зменшилися з 15% сільськогосподарських витрат у 1964 р. до 3% у 1973. Витрати ССП у бюджеті Співтовариства досягали в 1962 - 1972 роках 69,5%.

Таким чином, запровадження ССП актуалізувало питання реформування сільського господарства. Перш за все, боротьба з надвиробництвом стосувалася виробництва цукру: у 1967 р. було встановлено систему квотування й імпортих компенсаційних зборів - "цукрових внесків" для фінансування експорту надлишків на світові ринки.

У грудні 1968 р. віце-президент Комісії нідерландець Сіко Маншольт запропонував перший проект, націлений на структурне реформування ССП під назвою "Меморандум про реформи сільського господарства в ЄЕС: сільське господарство 1980". План Маншольта передбачав:

- обмеження виробництва сільськогосподарської продукції шляхом вилучення з обороту до 5 млн. га сільськогосподарських угідь і скорочення поголів'я молочної худоби на 8,5 млн.; перетворення вилучених угідь у природні парки;
- усунення факторів, які стимулювали надвиробництво: зниження деяких цін (на пшеницю, цукор, молокопродукти), зменшення національної допомоги;
- сприяння трансформації фермерських господарств у Сучасні сільськогосподарські виробництва (ССВ); фінансування Співтовариством "Планів розвитку" господарств, націлених на відповідну реорганізацію; план Маншольта визначав оптимальні розміри ССВ: 80-120 га посівних площ, 40-60 голів молочного скота, 450-600 свиней і та ін.;
- звільнення 5 млн. фермерів протягом 1970-1980 років із наданням допомоги на припинення виробництва: виплати, професійна реконверсія тощо;
- реорганізація ринків; стандартизація продукції; сприяння об'єднанню виробників.

Протести фермерів проти Плану Маншольта спричинили його відхилення й прийняття набагато обмеженіших заходів. Гострі агробюджетні конфлікти мали місце і надалі, і лише під американським тиском у 1992 р. Проблема фінансування ССП була, наразі, розв'язана.

§ 2. Суперечності процесу економічної інтеграції

Криза Євратому

Європейське співтовариство з ядерної енергії продемонструвало нездатність держав здійснювати координовану спільну політику в стратегічно важливому для Європи секторі.

Такий стан речей зумовлювався, по-перше, низькою конкурентоспроможністю ядерної енергетики в 60-х роках. До енергетичної кризи 1973 р. західні нафтові компанії підтримували відносно низькі ціни на нафту, і спо-

живачі надавали перевагу нафтопродуктам на шкоду інтересам ядерної енергетики і Євратому.

По-друге, не виправдалися сподівання країн-членів на сприяння Євратому розвиткові національної атомної енергетики. Франція генерала де Голля - велетень Шістки в цій галузі (дві третини інвестицій у атомну енергетику в 1964 р.) - надавала перевагу незалежності власних військових і енергетичних програм і не бажала ділитися своїм національним потенціалом із Європою. З іншого боку, великі приватні німецькі підприємства налагоджували співробітництво з американськими фірмами. Протистояння між Францією і її партнерами загострилося під час так званої "війни ланцюжків". Партнери Франції обрали дешевші американські реактори, створені на основі використання ланцюгової реакції зі збагаченим ураном, а також американське ядерне паливо на шкоду французьким реакторам, розробленим на базі ланцюгу з природним ураном.

По-третє, держави-члени вимагали "справедливого" відшкодування своїх національних внесків і схвалювали розподіл кредитів між чисельними національними дослідницькими центрами швидше, ніж об'єднання й координацію національних програм. Спільний центр досліджень Євратому залишався протягом довгого часу лише науковим центром другорядного значення.

Відсутність наднаціонального керівництва і власних фінансових ресурсів, не залежних від національних урядів, зумовила кризу Євратому в 1965-1972 роках.

Передумови незавершеності Спільного ринку

Вади Римських договорів, а також перепони, створювані національними урядами, зумовили незавершеність Спільного ринку. Зокрема, залишався фрагментованим *фінансовий ринок* ЄЕС. Дві директиви Співтовариства, прийняті в травні 1960 р. і грудні 1962 р. зобов'язували держави-члени здійснити лібералізацію переміщення капіталу, зокрема, у сфері кредитування, а також надання послуг, інвестування тощо. Водночас, лібералізація фінансового ринку залишалася обмеженою: держави захищали власні фінансові ресурси й перешкоджали виходу національного капіталу, як й імпорту спекулятивного капіталу. Національні уряди використовували нечіткість формулювань статей 90.2 і 37.1 Договору і контролювали наступні категорії ринків:

- державний сектор комунальних послуг (енергетика, водопостачання, транспорт, телекомунікації);
- будівництво громадських споруд, субсидоване державою;
- державні контракти на поставки, здійснювані центральними або місцевими адміністраціями.

Інші перелони на шляху лібералізації фінансового ринку були наслідком технічних або фізичних кордонів, встановлених митницями і прикордонною поліцією, різними розмірами акцизних зборів тощо.

Розчаровуючою залишалася спільна діяльність Співтовариства в *транспортній галузі*. Римський договір розглядав транспортний сектор як один із головних рушійних сил інтеграції, визначивши в 3-й статті спільну транспортну політику однією з чотирьох основних спільних політик Співтовариства. Водночас, Договір лише намітив шляхи розробки загальної політики щодо наземного й річкового транспорту, виключаючи морське пароплавство і повітряний транспорт. З 1961 р. Комісія робила спроби визначити загальний зміст організації транспортного ринку на рівні Співтовариства, зокрема, в 1968-1970 роках Рада міністрів прийняла низку заходів у справі гармонізації умов конкуренції у цій галузі економіки. Але ці рішення кардинально не змінили ситуації в транспортному секторі, де залишався обмеженим для операторів автодорожніх перевезень з інших країн Співтовариства доступ до ринків країн-членів.

Такий стан речей, зокрема, пояснювався існуючими диспаритетами між державами-членами. Так, залізниці відігравали важливішу роль у Німеччині й Франції, річковий і автодорожній транспорт - у Нідерландах й Італії. Німеччина й Франція бажали, зі свого боку, розвитку такого транспортного ринку, де залізниці підтримувалися б за рахунок автошляхів, а Нідерланди домагалися лібералізації ринку, надаючи перевагу річковому транспортові й автошляхам.

Роз'єднаність, зумовлена цими диспаритетами, в деякій мірі пояснює незначну еволюцію Співтовариства в транспортній галузі протягом 25 років. Так, перше міжнародне автошосе Париж - Брюссель було відкрито лише в 1972 р. На початку 80-х років Співтовариство визнало, що транспортна політика не відповідає еволюції економічної інтеграції Європи. У 1985 р. Європейський суд звинуватив Раду міністрів у невиконанні Римського договору. Суд постановив, що Рада не забезпечила вільне сервісне обслуговування у сфері міжнародного транспорту та не створила умови для допуску операторів-нерезидентів до національних транспортних ринків країн-членів ЄЕС.

У сфері *регіональної політики* Римський договір лише окреслив наміри, поставивши перед Співтовариством мету сприяти скороченню диспаратів між різними регіонами й підтримку несприятливих регіонів. Національні уряди намагалися зберегти суверенітет у цій сфері і протистояли всім спробам прямих контактів між Комісією і регіональними установами. Співтовариство лише надавало допомогу національним регіональним політикам через інституції, передбачені Римським договором:

- Європейський інвестиційний банк - фінансування на комерційних умовах, але по пільговій ставці відсотка й під гарантії бюджету ЄС проєктів розвитку проблемних регіонів, а також започаткування нових видів діяльності;
- Європейський соціальний фонд - допомога робітникам секторів, які підлягали реконверсії;
- Секція Орієнтації ЄСФОГ - фінансування структурних перетворень у сільському господарстві, зокрема, його модернізацію й комерціалізацію;
- ЄСВС - надання цільових займів і субсидій на модернізацію та диверсифікацію металургійних і вугледобувних підприємств, а також на створення нових робочих місць.

Комісія запропонувала заходи в справі координації національних регіональних політик лише в 1969 р. Однак, до 1975 р. дійсно європейської регіональної політики не існувало.

Більшість ключових галузей, що відчутно торкалися національного суверенітету, залишалася у виключній компетенції держав-членів ЄЕС. Договір про ЄЕС не передбачав спільної діяльності Співтовариства в економічній і валютній політиці. Очікувалося, що розвиток торгівлі сам по собі спричинить зближення національних політик у цих сферах. Стаття 103 Договору визначила кон'юнктурну політику об'єктом спільного інтересу, але пропонувала лише проведення відповідних консультацій з питань про необхідні спільні заходи. Договір не передбачав процедур, які б зобов'язували до співробітництва в цій сфері. Головним у кон'юнктурній політиці визнавалося підтримання макроекономічної рівноваги шляхом запобігання або пом'якшення, з одного боку, "перегрівів" економіки, з іншого - її спадів. Стаття 104 рекомендувала кожній країні-учасниці зберігати рівновагу платіжного балансу, підтримувати довіру до національної валюти, забезпечувати високий рівень зайнятості й стабільність цін. Координація кон'юнктурної політики була започаткована в 1960 р. із заснуванням суто консультативного Комітету кон'юнктурної політики.

Повноваження Валютного комітету, заснованого згідно з 105-ю статтею з метою спостереження за ситуацією в державах-членах і в Співтоваристві в цілому, свідчили, що в 60-х роках валютне співробітництво перебувало на стадії обміну інформацією. З метою проведення консультацій з питань валютної політики в 1964 р. було засновано Комітет директорів Центральних банків, а також Комітет бюджетної політики. Лише з посиленням інфляційних розбіжностей після 1966 р. і фінансової кризи у Франції в 1968-1969 роках Шістка дійшла згоди щодо координації економічної й валютної політики.

Римський договір зовсім не регламентував *промислову політику* Співтовариства. Лише в 1968 р. Меморандум Комісії, адресований Раді міністрів, звернув увагу на необхідність підвищення конкурентоспроможності європейських підприємств, зокрема, по відношенню до великих американських фірм. Але лише на початку 70-х років намітилася тенденція щодо порозуміння між країнами-членами в цій сфері.

Римський договір також не передбачав проведення спільної *соціальної політики* Співтовариства. Водночас, 117-119 статті Договору передбачали гармонізацію соціальних систем і зближення національних законодавств, а також міждержавне співробітництво в наступних сферах:

- трудове законодавство й умови праці;
- соціальна безпека й захист проти нещасних випадків і професійних захворювань;
- гігієна й освіта;
- профспілкове законодавство;
- рівноправність жінок і чоловіків, зокрема, в питаннях заробітків, тощо.

У цілому, національні уряди зберігали повну свободу дій у сфері соціальної політики. Зокрема, діяльність Європейського соціального фонду залишалася надзвичайно обмеженою з огляду на його незначні ресурси, а також існуючої практики “справедливого відшкодування”, яка полягала в отриманні країнами-членами коштів, еквівалентних сплачуваним ними внесків, без проведення спільних заходів у цій сфері. Римський договір не передбачав спільної наукової й технологічної політики, як і спільної політики у сфері освіти або в області охорони навколишнього середовища.

Таким чином, у перші роки існування Співтовариства інтеграція охопила переважно ринкову сферу та елементи регулювання структури сільськогосподарства. Пізніше, в 70-80-х роках вона поширилась на такі сфери економічної політики, як регулювання зовнішньоторговельних зв'язків, регіональний розвиток, формування європейської валютної системи, науково-технічне співробітництво, охорона навколишнього середовища тощо.

Соціально-економічні наслідки перехідного періоду

Протягом перехідного періоду євроінтеграційні процеси розвивалися в умовах сприятливої економічної кон'юнктури і валютної стабільності, яка забезпечувалася Бреттон-Вудською системою. Співтовариству за перші десять років існування вдалося подолати важливі перешкоди на шляху до економічної інтеграції: був створений Митний союз, в рамках якого були скасовані митні збори і кількісні обмеження між країнами-членами ЄЕС; запроваджено спільний митний тариф щодо третіх країн; визначено ключові принципи спільної сільськогосподарської політики, необхідні для вільного

переміщення сільськогосподарської продукції між країнами-учасницями ЄЕС; створено фундамент спільного ринку праці. Водночас, Спільний ринок, який являв собою зону внутрішнього вільного товарообміну, був далеким від поставленої в Римському договорі мети в економічному плані, оскільки в багатьох аспектах економічної й валютної політики співпраці не спостерігалось.

У 60-ті роки зберігалася і навіть посилилася тенденція 50-х років щодо швидкого економічного зростання країн Західної Європи на фоні уповільнення темпів зростання світової економіки. Так, з 1958 по 1970 роки ріст виробництва валового національного продукту досягнув 226% у Німеччині, 207% в Італії, 172% у Франції, але лише 83% у Великобританії. 60-ті роки були періодом швидкого індустріального розвитку країн-членів ЄЕС, в яких щорічний валовий відсоток зростання промислового виробництва становив у середньому 5,3%, проти 3,8% для країн ЄАВТ і 4,7% для США. На 1969 р. Співтовариство, яке нараховувало 9% населення світу, виробляло чверть світової продукції, у тому числі, 23% електроенергії, 26% сталі, 29% текстилю, 36% пластикових матеріалів, 38% автомобілів. Уніфікація західноєвропейського ринку змусила американців переглянути свою стратегію щодо політики інвестування в Європі, які почали вкладати значні кошти в автомобілебудування, електронну промисловість, телекомунікації, ядерну енергетику тощо. У 60-ті роки зростання американських інвестицій у країни Західної Європи досягло кульмінації.

Протягом перехідного періоду відбувався процес вирівнювання економічних потенціалів західноєвропейських держав. Так, частка Великобританії в загальному промисловому виробництві десяти найрозвиненіших країн Західної Європи зменшилася за цей період з 29% до 22%, тоді як Франція зберігала частку в 16%, Німеччина досягла 29%, а Нідерланди й Італія швидко прогресували. Італія, яка виробляла в 1950 р. лише четверту частину від британської продукції, на 1968 р. уже виробляла більше половини.

Лібералізація торгівлі перетворила Західну Європу наприкінці 60-х років у найбільшу комерційну силу світу. Обсяг торгівлі в середині Співтовариства збільшився в шість разів, тоді як обсяг світової торгівлі лише подвоївся. Завершення формування Митного союзу на 1 липня 1968 р. сприяло зростанню товарообміну в середині Співтовариства: якщо він зріс з 12 до 14 млрд. розрахункових одиниць між 1957 і 1968 роками, то за 1968-1972 роки він подвоївся. Частка ЄЕС у світовій торгівлі зросла з 24% на початку 60-рр. до 30% на початку 70-х.

Аграрна революція, яка розпочалася в 50-х роках, отримала новий імпульс у зв'язку з упровадженням ССП. 50-60-ті роки - період технічної революції у сільському господарстві Європи, яка супроводжувалася його механізацією, модернізацією й комерціалізацією. У 60-х роках обсяги сільськогос-

подарського виробництва зростали щорічно в середньому на 2,5% у Франції й Нідерландах, 2,2% - в Німеччині та Італії.

Водночас, зберігалися нерівновага і кризові явища в деяких галузях економіки ЄЕС. Не дивлячись на досягнутий прогрес, залишалася проблемною економічна структура, низькою, у порівнянні з американською, ефективність виробництва. Так, південним регіонам Європи була притаманна застаріла структура сільського господарства і низька рентабельність сільськогосподарських підприємств, переважно дрібних землеводів, не здатних пристосуватися до нових умов конкуренції.

Зберігалися регіональні й національні диспаритети економічного розвитку. Поглибилися кризові явища в традиційних галузях західноєвропейської індустрії: вугледобуванні, металургії, кораблебудуванні, текстильній промисловості. У 60-х роках вугледобувну промисловість охопила перша енергетична криза, яка супроводжувалася падінням частки вугілля в енергетичному споживанні: від 74% у 1950 р. до 32% у 1970 р. Водночас, частка нафти відповідно зросла від 12% у 1950 р. до 56,9% у 1968 р. Тонна вугілля, добута на території ЄЕС, коштувала 15-17 доларів, тоді як вартість тонни американського вугілля, доставленого в порти Атлантики - 10-12 доларів. Такий стан речей зумовив зростання імпорту від 18 млн. тонн у 1960 р. до 28 млн. у 1970 р. Намітилося відставання в розвитку західноєвропейської металургії. Якщо виробництво сталі в Європі протягом 1955-1974 років подвоїлося, то в Японії воно зросло в 12 разів. Від 64% у 1950 р. до 28% у 1974 р. упала частка кораблебудівної галузі країн ЄЕС у світовому виробництві, тоді як за аналогічний період Японія стала забезпечувати вже половину світового ринку.

Швидкий розвиток виробництва й експорту породжував інфляцію, а також нерівновагу платіжного балансу, що вимагало від національних урядів проведення стабілізаційної антиінфляційної політики. Фінансову й монетарну ситуацію в Європі ускладнювали комерційні й фінансові труднощі США. Після 1960 р. зростав дефіцит американського платіжного балансу, водночас, значно скоротився золотий запас США. З іншого боку, зростав ринок євродоларів: 4 млрд. доларів у 1964 р., 25 - у 1968 р., 41 - у 1971 р. Ця маса спекулятивного капіталу коливалася в пошуках швидких прибутків, ухиляючись від будь-яких регламентацій і контролю з боку урядів. Криза долара спровокувала кризу фунта стерлінгів. Франція оголосила про повернення до золотого еталону і заявила на початку 1965 р., що визначатиме дефіцит торговельного балансу в золоті. Реформа міжнародної фінансової системи ставала невідворотною.

Таким чином, розвиток інтеграції протягом перехідного періоду продемонстрував очевидні переваги об'єднаної Європи і висвітлив проблеми, які потребували першочергового вирішення. Поступово, хоча й із затримками,

набирав обертив механізм співтовариств, зростала дієвість його інституціональної системи.

§ 3. Формування інституціональної системи європейських співтовариств

Загальна характеристика інституціональної системи європейських співтовариств

Із заснуванням двох нових європейських співтовариств закономірно стало питання про їхню інституціональну систему. Оскільки організаційна модель ЄСВС себе виправдала, то саме вона стала базовою і при створенні інституціональної системи інших Співтовариств: ЄЕС і Євратому. Договір про ЄЕС - фундамент "конституції" Співтовариств - передбачив чотири основні інституції: Європейську парламентську асамблею, Раду, Комісію, Суд. З моменту появи нових співтовариств Асамблея й Суд були спільними для всіх трьох співтовариств. Згідно з Договором про злиття від 1965 р., який вступив у силу 1 червня 1967 р., були засновані єдина Рада і єдина Комісія Європейських співтовариств. Інституціональна система Співтовариств уключала також установи, які виконували консультативні та допоміжні функції: Консультативний комітет в ЄСВС, Економічний і соціальний комітет в ЄЕС і Євратомі. В інституціональній системі Співтовариств своєрідне місце займає Європейський інвестиційний банк, який на відміну від консультативних та допоміжних установ був включений до системи відповідальності Співтовариств. Інституціональна система Європейських співтовариств характеризується динамічністю, здатністю порівняно швидко пристосовуватися до нових реалій, пов'язаних, у першу чергу, з процесами поглиблення й ускладнення інтеграційних процесів. З'являлися нові установи, відбувалась істотна модифікація ролі й функцій уже існуючих інститутів.

Підписання Римських договорів відбулося невдовзі після поразки ЄОС і проєктів Європейського політичного співтовариства, що певною мірою визначило відступ від наднаціональних компонентів, більш притаманних інституціональній структурі ЄСВС. Так, якщо в ЄСВС Вище правління мало широкі наднаціональні повноваження, то рівновага у виконавчій сфері в нових Європейських співтовариствах зміщувалась на користь Ради міністрів - установи міжурядового характеру. При цьому, протягом двох перших перехідних етапів (1958-1965 роки) для прийняття більшості рішень Ради вимагалася однастайність при голосуванні. На відміну від ЄСВС, яке мало у своєму розпорядженні власні ресурси ("європейський податок", сплачуваний підприємствами, що підпадали під його юрисдикцію), установи ЄЕС не мали власних незалежних ресурсів. Таким чином, зміст Римських договорів свідчив, що держави-члени не бажали ризикувати втратою суверенітету у

прийнятті важливих рішень і виявляли обережність у питаннях, які торкалися проблеми наднаціональності. Разом із тим, Договір про ЄС представляв рамкову угоду, значно ширшу, абстрактнішу й динамічнішу, ніж Договір про ЄСВС, яка залишала потенційні можливості для еволюції Співтовариства в напрямку зростання наднаціональних компонентів.

Парижський і Римські договори заснували фундаментальні інституції Співтовариств, які, з певними змінами, функціонують до нашого часу. Виконавчі функції в Європейських співтовариствах розподілені між двома установами, спочатку окремих для кожного Співтовариства, Комісією й Радою міністрів.

Комісія

Інституція, створена в липні 1967 р. шляхом злиття виконавчих органів трьох Європейських співтовариств. Складалася в той час з дев'яти комісарів, призначених урядами держав-членів на основі консенсусу на чотирирічний термін. Так само призначався голова Комісії* строком на два роки з правом повторного призначення на такий самий термін. Число членів зростало з розширенням Співтовариства, але, як правило, в Комісії представлені дві Спеціальні уповноважені особи від кожної великої держави-учасниці й один - від кожної з менших держав. Члени Комісії здійснюють свої функції цілком незалежно від національних урядів і приймають рішення колегіально, в загальних інтересах Співтовариства. Контроль над комісарами здійснює Європейський Парламент, який може винести Комісії вотум недовіри і відправити її у відставку двома третинами голосів. Рада не має відповідних повноважень.

Основні напрямки діяльності Комісії: охорона й реалізація права Співтовариств; ініціювання політики Співтовариств; керівництво виконанням спільних політик; представництво Співтовариств у третіх країнах і в міжнародних організаціях.

Одне з основних завдань Комісії - гарантування відповідного застосування країнами-учасницями умов установчих договорів і вторинного законодавства. У випадку порушення цих умов Комісія має повноваження проводити розслідування, які вона здійснює за власною ініціативою або у відповідь на запит уряду чи скаргу фізичної особи. У спірних питаннях Комісія звертається до Суду.

Комісію можна вважати рушійною силою європейського будівництва, оскільки, згідно з Договорами, лише вона має право законодавчої ініціативи. Комісія ініціює політику Співтовариств, вносячи пропозиції Раді. Єдиний виняток - вимога забезпечення однаковості при прийнятті пропозицій у

* Першим головою Комісії був призначений В. Хольштейн (1958-1967 роки).

Раді. Лише Комісія може переглядати пропозиції в ході обговорення в Раді з метою знаходження компромісу.

Комісія виконує як адміністративні функції, забезпечуючи реалізацію спільних політик Співтовариств, так і розпорядчі, здійснюючи управління фінансами Співтовариств, зокрема, фондами (ЄСФОГ, ЄСФ, ЄФР, ЄФРР), а також бюджетом науково-дослідних програм.

Місце перебування Комісії - Брюссель, де сконцентрована більша частина адміністрації. Менша частина функціонерів перебуває в Люксембурзі. Апарат Комісії поділений на 26 спеціалізованих Генеральних дирекцій, створених по всіх основних напрямках діяльності Співтовариств (міжнародні відносини, фінансовий контроль та ін.). В апараті Комісії на постійній основі працює приблизно 15 000 посадових осіб, не залежних від національних урядів, що посилює її наднаціональний характер. 20% персоналу зайнято лінгвістичною роботою з метою забезпечення рівномірності в обробці інформації*.

Якщо застосувати до інституціональної системи Співтовариств загальні підходи розподілу влади, то Комісію можна умовно визначити як консультативну установу вищої бюрократії, порівняну зі структурною частиною виконавчої влади в традиційній державній моделі.

Рада міністрів

Рада - основний орган прийняття рішень Співтовариств. З 1 липня 1967 р. Ради трьох співтовариств згідно з Договором про злиття від 1965 р. були об'єднані в єдину Раду для всіх трьох Співтовариств. Рада стала організаційною структурою, в рамках якої уряди держав-членів безпосередньо беруть участь у процесі прийняття рішень. Лише Рада може приймати документи вторинного законодавства за пропозиціями Комісії і з врахуванням висновків Європейського Парламенту, тобто Рада являється головною інституцією, що створює право Співтовариств. Протягом двох перших етапів перехідного періоду (1958-1965 роки) Рада приймала рішення лише одноставно. Перехід до прийняття Радою рішень простою чи кваліфікованою більшістю голосів** дещо затримав опір Франції.

В інституціональній системі Співтовариств Рада виступає як єдина установа, але фактично вона включає в себе декілька спеціалізованих Рад: по загальних і закордонних справах, економіці й фінансам, внутрішньому ринкові, сільському господарству, технології й промисловості, транспорту, навко-

* На 1995 р. офіційними мовами ЄС були 11 мов.

** Квоти голосів для прийняття рішень в Раді встановлюються в певній пропорційності до чисельності населення держав-членів. Спочатку були встановлені наступні квоти: по 4 голоси для «великих» держав - Франції, Німеччини, Італії; по 2 голоси для Бельгії і Нідерландів; 1 голос для Люксембургу; кваліфікована більшість складала 12 голосів з 17.

лишньому середовищу та ін. Кожна Рада міністрів складається з міністрів відповідних галузевих міністерств країн-членів і відповідного члена Комісії. Європейський Парламент не має права на участь у формуванні Ради, тим більше на контроль за її діяльністю. Головування в Раді здійснюється по черзі кожною державою протягом шестимісячного терміну. Формально всі Ради міністрів мають однаковий статус, але найважливішою вважається Рада міністрів загальних і закордонних справ, яка займається не лише проблемами зовнішньої політики і міжнародних відносин, а й здійснює координацію діяльності всіх підрозділів Ради. Три місяці засідання Ради відбуваються в Люксембурзі, а іншу частину року в Брюсселі, де перебуває Секретаріат Ради.

Повноваження Ради полягають у забезпеченні координації спільної економічної політики держав-членів; прийнятті рішень щодо життєдіяльності Співтовариств шляхом законотворчої діяльності; праві наділяти Комісію компетенцією виконувати норми, напрацьовані Радою. Як правило, Рада приймає правові акти на основі проектів, підготовлених і представлених Комісією, хоча має можливість ініціювати підготовчу роботу Комісії і враховує думку Європейського Парламенту. За деяким винятком, Рада не має права вносити зміни в Договори. Рада має широкі повноваження у сфері зовнішніх стосунків, зокрема, право вкладати угоди з третіми країнами і міжнародними організаціями з двома обмеженнями: переговори щодо угод ведуться Комісією; Рада вкладає угоди після консультації з Європейським Парламентом у випадках, передбачених установчими договорами. Рада призначає членів багатьох дорадчих і контролюючих органів, разом із Парламентом здійснює контролюючі функції в бюджетній сфері.

У період між засіданнями Ради значну роботу здійснює Комітет постійних представників, заснований згідно з Договором про злиття від 1965 р. Комітет складається з постійних представників держав-членів, переважно професійних дипломатів, і відповідає за підготовку роботи Ради, виконуючи дві функції: захисту національних інтересів держав-членів і, водночас, з'єднуючої ланки між ними і Співтовариствами. Комітет створює власні робочі групи, які складаються, як правило, з відповідних спеціалістів: комітети спеціалізованого управління (сільського господарства, транспорту і та ін.), регламентний комітет, консультативні комітети, де узгоджується думка представників країн-членів.

Таким чином, Рада є органом міжурядового співробітництва, покликаною досягати поставлених цілей шляхом узгодження національних інтересів. З іншого боку, шляхи прийняття рішень у Раді, а також залежність її діяльності від таких наднаціональних інституцій, як Комісія й Суд Європейських співтовариств, свідчать про її передфедеративну природу. Зі зміцненням наднаціональних рис в організації й діяльності інституцій Європейського

співтовариства відбувається еволюція ролі й місця Ради. З позиції концепції розподілу влади, Раду можна умовно порівняти з органами законодавчої і, певною мірою, виконавчої влади.

Інституціональна система ЄЕС включає два контролюючих органи, які одразу були спільними для всіх трьох співтовариств: Європейський Парламент, Суд Європейських співтовариств.

Європейський Парламент

Попередником Європейського Парламенту була Асамблея ЄСВС, яка складалася з 78 членів і мала обмежені повноваження. Зі створенням у 1957 р. ЄЕС і Євратому Асамблея стала спільною для всіх трьох Європейських співтовариств і її кількість збільшилася до 142 членів. Члени Асамблеї з метою надання більшого авторитету цій установі двічі її перейменовували: в березні 1957 р. вона отримала назву Європейської парламентської асамблеї, в березні 1962 р. - Європейського Парламенту. При цьому повноваження Європейського Парламенту залишалися обмеженими.

Європейський Парламент розміщується в Страсбурзі, де він збирається 6-7 разів на рік. У перші роки європейського будівництва члени Європейського Парламенту призначалися національними парламентами з числа своїх депутатів. Римські договори передбачали проведення загальних виборів до Асамблеї, але через опір держав-членів перші вибори до Європейського Парламенту відбулися лише в 1979 р. Число членів Європейського Парламенту зросло в процесі послідовного розширення Співтовариства і на сьогодні воно становить 626 депутатів. Функціонування двадцяти спеціалізованих комісій дозволяє обговорювати проблеми Співтовариств на одинадцяти мовах. Члени Європейського Парламенту переважно об'єднані в дев'яти інтернаціональних політичних угрупованнях, із яких найвпливовішими є соціалісти й християнські демократи.

Згідно з римськими договорами Асамблея була позбавлена законодавчих і бюджетних можливостей і могла лише формулювати "думку" (обов'язкову) на пропозиції Комісії, залишаючи Раду останньою інстанцією в прийнятті рішень. *Установчі договори визначили дві функції Асамблеї: консультативну й контролюючу.* Сфера обов'язкових консультацій з Європейським парламентом у перші роки його існування включала: свободу обігу товарів, спільні сільськогосподарську й транспортну політики, угоди про асоційоване членство в ЄЕС. Європейський Парламент реалізує контролюючі функції шляхом подання усних або письмових запитів на адресу Комісії й Ради. Він має право відправити у відставку Комісію шляхом винесення їй вотуму недовіри двома третинами голосів.

Європейський Парламент займає нижчий щабель в ієрархії інституцій Співтовариств у порівнянні з Радою й Комісією. Лише в останні роки відбу-

вається підвищення його статусу в напрямку підсилення "парламентського" характеру Європарламенту.

Суд Європейських співтовариств

Суд є головним правоохоронним органом, який зберігає засади інтеграції й одночасно розвиває право Співтовариств. Суд - єдиний для всіх трьох Співтовариств - було засновано згідно з Конвенцією, укладеною відразу після підписання Римських договорів, які передбачали функціонування окремих судів для кожного Співтовариства. Кількісний склад Суду відповідає числу держав-учасниць плюс один у випадку непарного числа його членів. Судді призначаються з взаємної згоди національних урядів строком на шість років і обирають із свого складу голову Суду. На сьогодні Суд складається з п'ятнадцяти суддів і дев'яти генеральних адвокатів.

Суд Європейських співтовариств виконує правоохоронні, правотворчі, консультативні й контролюючі функції. Основна задача Суду - гарантування виконання установчих договорів суб'єктами Співтовариств. Згідно зі своїми повноваженням Суд розглядає позови Комісії з приводу порушення умов установчих договорів державами-членами, а також позови національних урядів проти дій Комісії. З часом у діяльності Суду зросла кількість справ, пов'язаних із позовами юридичних і фізичних осіб. Суд дає послідовну й однозначну інтерпретацію комунітарного законодавства і гарантує його виконання всіма державами-членами і їхніми громадянами. Своєю діяльністю Суд сприяє збереженню й зміцненню правопорядку в Співтовариствах.

Діяльність Суду Європейських співтовариств сприяє розвитку комунітарного права. Так, деякі судові рішення визначили базові принципи законодавства Співтовариств, зокрема, принцип його прямої дії в державах-членах та принцип верховенства комунітарного права стосовно права держав-членів.

Суд Європейських співтовариств наділений деякими консультативними функціями, пов'язаними з укладенням Співтовариствами угод із третіми країнами і міжнародними організаціями. Роль Суду полягає у формулюванні висновків щодо відповідності міжнародних угод установчим договорам у відповідь на запит Ради, Комісії або держави-члена.

Суд здійснює контроль за дотриманням комунітарного права; законністю правових актів усіх установ Співтовариств, включаючи контроль за актами конституційного значення; розглядає спори між інституціями Співтовариств. Контролю Суду підлягають усі установи Співтовариств, у тому числі Рада, Комісія, Європарламент, Європейський центральний банк тощо. Суд може винести рішення про анулювання дій установ, які не відповідають умовам або меті установчих договорів чи перевищують їхні повноваження. З іншого боку, слухання випадків неспроможності діяти націлені на гаранту-

вання вирішення питання, коли Рада або Комісія не виконали своїх обов'язків, чим порушили умови установчих договорів.

Таким чином, Суд Європейських співтовариств наділений широкими повноваженнями й уособлює незалежну судову владу, необхідну для збереження єдиного правопорядку в Співтовариствах. Сильна й ефективна судова влада є однією з рис, що відрізняє Європейське співтовариство від традиційних міжнародних організацій.

Інституціональна система Європейських співтовариств включає в себе консультативні органи, покликані представляти точку зору виробників, споживачів і представників соціально-економічної сфери. На відміну від інших установ Співтовариств злиття консультативних комітетів не відбулося.

Консультативний комітет ЄСВС заснований з метою забезпечення широкого представництва підприємців, робітників, споживачів і торгових агентів вугледобувної й сталеплавильної галузей. Комітет подає Комісії висновки рекомендаційного характеру.

Економічний і соціальний комітет ЄЕС і Євратому, заснований згідно з Римськими договорами з метою вираження інтересів підприємців, робітників, службовців і представників вільних професій з проблем економічного й соціального розвитку. Усі пропозиції Комітету носять рекомендаційний характер. Установлено, що всі консультації Ради й Комісії з Комітетом поділяються на обов'язкові і факультативні. По своїй природі Економічний і соціальний комітет являє собою інститут соціального партнерства на рівні Європейських співтовариств, де офіційно й відкрито висловлюються погляди різних соціально-професійних груп, а не погляди представників окремих держав. У наш час Комітет нараховує 220 членів, призначених національними урядами і затвердженими Радою міністрів на чотирирічний термін згідно з установленими квотами, пропорційними чисельності держав-членів.

Спеціалізовані установи, покликані сприяти реалізації спільних політик Європейських співтовариств.

Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), заснований згідно з Договором про ЄЕС у 1958 р. Членами ЄІБ являються всі держави-члени Співтовариства. Європейський інвестиційний банк є автономною установою і має всі якості юридичної особи. ЄІБ не фінансується з бюджету Співтовариства. Початковий підписний капітал ЄІБ був сформований із внесків держав-членів, розмір яких був встановлений спеціальним протоколом. ЄІБ може займати кошти на національних і міжнародних фінансових ринках. ЄІБ розвиває свою діяльність на некомерційних засадах. Місцезнаходження штаб-квартири ЄІБ - м. Люксембург.

Основне призначення ЄІБ полягає у наданні фінансових ресурсів із метою гармонізації економічного й соціального розвитку ЄЕС. Установчі договори визначили основні напрямки фінансової діяльності ЄІБ: допомога

регіонам, що відстають у своєму розвитку; фінансування проектів, спрямованих на модернізацію й реконверсію підприємств; підтримка нових видів діяльності, що становлять спільний інтерес для держав-членів, і обсяг та зміст яких виходять за межі можливостей окремих країн. Значну увагу ЄІБ приділяє проектам, покликаним розвивати інфраструктуру в країнах-учасниках: модернізація шляхів сполучення, телекомунікації, енергомережі, а також регіональним та комунітарним програмам, спрямованим на охорону навколишнього середовища. ЄІБ може надавати позики африканським державам, асоційованим із Співтовариством, а також третім країнам, що підписали договори про асоціацію з ЄЕС. З часу заснування ЄІБ багатократно розширив масштаби кредитних операцій. Всього за період 1958-1990 років він надав кредити й гарантії на суму 81 млрд. ЕКЮ.

До 1977 р. в ЄЕС і Євратомі фінансовий контроль здійснювало *Рахункове бюро*, в ЄСВС - *рахунковий інспектор*. Згідно з установчими договорами, а також з Договором про злиття від 1965 р. була заснована єдина для всіх Європейських співтовариств *Рахункова палата*, яка почала функціонувати з 1975 р. Рахункова палата здійснює незалежний професійний контроль за законністю й правильністю всіх надходжень і витрат як щодо Співтовариств, так і щодо органів та організацій, ними створених, забезпечуючи авторитетне фінансове управління європейськими структурами. На початку функціонування Рахункова палата складалася з дев'яти осіб, призначених Радою міністрів строком на шість років. У наш час діє принцип: від кожної держави по одному представнику. Палата виносить рішення більшістю голосів.

Фонди не є інститутами, а, скоріш, спеціалізованими касами, керованими Комісією, за рахунок яких кожна держава намагається повернути те, що вона внесла до комунітарного бюджету. Це, зокрема, *Соціальний європейський фонд* і *Європейський фонд розвитку*, заснований на вимогу Франції з метою надання допомоги країнам третього світу.

В ієрархії європейських інституцій особливе місце займає *Європейська рада*, не передбачена Паризьким і Римськими договорами. Європейська рада, в першу чергу, являє собою форум, де відбувається вільний і неформальний обмін думок між лідерами держав-учасниць з актуальних проблем Співтовариств. Саме вона здатна приймати рішення принципового значення, коли вичерпані інші можливості їхнього прийняття. У 1961 р. в Парижі й Бонні, в 1967 р. в Римі відбулися зустрічі голів держав і урядів країн-учасниць із метою обговорення важливих проблем Співтовариств. Вони стали регулярними з 1974 р., давши народження новій інституції - Європейській раді, що була інтегрована в інституціональну систему Маастрихтським договором 1992 року.

Бюджет Співтовариств

Доходна частина бюджету ЄСВС створюється шляхом стягнення податку на продукцію вугледобувних і металургійних підприємств - першого дійсно наднаціонального податку. Починаючи з 1994 р., Комісія поступово скорочує розмір податку з тим, щоб він поступово скасовувався і не стягувався на день, коли Договір про ЄСВС перестане бути чинним (23 липня 2002 р.).

Бюджет ЄЕС і Євратому встановлювався Радою міністрів і спочатку фінансувався за типом класичних міжнародних організацій за рахунок внесків держав-учасниць, переміщених із національних бюджетів. Згідно зі статтею 200 Договору про ЄЕС установлювався наступний розподіл квот: 28% для Франції, Німеччини, Італії; 7,9% для Бельгії й Нідерландів; 0,2% для Люксембурга. Цілком природно, що кожна країна шукала шляхи отримання зі спільних витрат частки, пропорційної її внескам. Згідно зі статтею 201 Договору про ЄЕС початкові внески держав-учасниць до комунітарного бюджету з 1970 р. мали бути заміненіми надходженнями від Спільного митного тарифу і ПДВ, що створило б власні ресурси Співтовариства, не залежні від національних урядів.

Правова система Співтовариств

В Європейському співтоваристві утвердився новий, не відомий світовому досвідові правопорядок, в інтересах якого держави-учасниці у все більших розмірах обмежують свої суверенні права. Еволюція комунітарного права, яка відбувається в напрямку поступового наділення Співтовариств з боку держав-учасниць усе новими функціями, відбувається не шляхом конфлікту, не з позиції сили й тиску, а на основі згоди, добровільного розв'язання проблем самими державами, враховуючи взаємні інтереси.

Суттєвими ознаками правової системи Співтовариств є пріоритет комунітарного права над національним, а також принцип прямої дії права Співтовариств, що на практиці означає можливість для юридичних і фізичних осіб спиратися на комунітарне право і домагатися його реалізації в суді. Суб'єктами права в Співтоваристві являються не лише держави-учасниці, а й їхні громадяни.

Своєрідність природи комунітарного права також полягає в сприйнятті ним принципу субсидіарності, що наближує Співтовариство до федеративних утворень. У перекладі на українську мову термін субсидіарність означає доповнюваність. Стосовно відносин між ЄЕС і державами-учасницями принцип субсидіарності припускає наділення Співтовариства повноваженнями, необхідними для вирішення питань, що виходять поза межі національних держав. Співтовариство, таким чином, має можливість спиратися на правові акти і дії держав-учасниць, а держави-учасниці, у свою чергу, мо-

жуть спиратися на акти й дії ЄЕС, що дозволяє вирішувати проблеми, не чекаючи прийняття нових правових актів.

Класифікація джерел права Співтовариств

Первинне комунітарне право охоплює установчі договори, що відіграють роль основних законів і урочисто іменуються "конституцією" Співтовариств. Установчі договори - Паризький про ЄСВС від 1951 р. і два Римських договори від 1957 р. про ЄЕС і Євратом визначили інституціональну структуру Співтовариств, зокрема, компетенцію, форми й методи діяльності комунітарних установ. До первинного права також належать договори, що вносять суттєві зміни й доповнення в установчі договори: Єдиний європейський акт 1987 р., Маастрихтський договір 1992 р., який заснував Європейський Союз, Амстердамський договір 1997 р. Установчі договори і договори, що вносять у них зміни й доповнення, входять до первинного права разом з усіма додатками, протоколами, деклараціями та іншими супроводжуючими документами. Актами первинного права є також Договір про злиття 1965 р., Рішення про проведення прямих виборів депутатів Європейського Парламенту 1976 р., договори про вступ нових держав у Співтовариства і Європейський Союз.

Вторинне, або похідне комунітарне право - сукупність правових актів, прийнятих інститутами та іншими органами Співтовариств у межах своїх повноважень. Римські договори визначили п'ять видів таких правових актів:

Регламент - найважливіший акт вторинного права, має загальний характер, є обов'язковим у всіх своїх частинах і підлягає прямому застосуванню у всіх державах-членах.

Директива є обов'язковою щодо очікуваного результату для кожної держави-учасниці, до якої вона адресована, але зберігає за національними урядами свободу вибору форм і методів дій.

Рішення є обов'язковим у всіх своїх частинах для тих, кому воно адресоване. На відміну від регламентів і директив адресатами рішень є, як правило, особа або кілька осіб.

Рекомендації й думки не є обов'язковими для виконання.

Міжнародні договори й угоди, укладені Співтовариством: угоди про асоціацію, наприклад, із Грецією (1962 р.) і Туреччиною (1964 р.); угоди про співробітництво, комерційні угоди з третіми країнами або міжнародними організаціями.

Угоди між державами-учасницями, укладені з метою регламентації питань, тісно пов'язаних із функціонуванням Співтовариств, для підписання яких держави не передали компетенції інститутам Співтовариства.

Загальні правові принципи. Так зване неписане право, частково привнесе-не з держав-членів, частково віддзеркалює практику функціонування інсти-

тутів та інших органів Співтовариств, частково склалося під впливом звичаїв і традицій міжнародного права.

Розгляд інституціональної системи Співтовариств дозволяє зробити висновки про її своєрідність і оригінальність. У ній можна віднайти риси, які наближують Співтовариство і до міжнародної організації, і до конфедеративного чи федеративного утворення, і навіть до держави. *Таким чином, у Європейських співтовариствах утілилася нова філософія інтеграції. Була створена еволюційна система, яка дозволяла Співтовариству поступово відходити все далі від концепції традиційної міжнародної організації, набуваючи конфедеративних і федеративних рис, але не трансформуючись при цьому в державне утворення.*

§ 4. Розвиток політичного співробітництва в Європейському співтоваристві: кризи 60-х років

Передумови криз

Період 1958-1969 років позначився серйозними розбіжностями між країнами-учасницями щодо питань функціонування комунітарних інституцій, політичної уніфікації Західної Європи, характеру трансатлантичних стосунків, розширення й поглиблення Співтовариства.

Старт європейської інтеграції продемонстрував пріоритет прагматичних підходів до будівництва спільноти, об'єднаної економічними інтересами, у перспективі прогресуючої в напрямку збільшення наднаціональних компонентів в організаційній структурі, у воєнно-політичному вимірі функціуючої в якості підструктури атлантичної системи з тотальним домінуванням США. Німеччина й країни Бенілюксу добре пристосувалися до атлантичного середовища, який гарантував для них безпеку і розквіт. Цю точку зору поділяла Великобританія. Разом із тим, жорстка політика президента Франції Шарля де Голля, спрямована проти європейської наднаціональності й американського диктату, порушила баланс інтересів у Співтоваристві і спричинила кризу Спільного ринку й чергове відхилення проєктів політичного союзу. Певним чином виходу на поверхню латентних протиріч, притаманних перехідному періодові інтеграції, сприяла часткова стабілізація відносин між західним і радянським таборами після Карибської кризи 1962 р.

Генерал де Голль, який повернувся до влади в 1958 р., вважав пріоритетними у своїй діяльності питання національної й військової незалежності Франції, що не могло не зачіпати євроатлантичне військово-політичне співробітництво. Він намагався перенести на європейський ґрунт власне бачення національного суверенітету, запропонувавши концепцію "європейської Європи". Згідно з поглядами де Голля Європа мала позбутись панування обох наддержав і знову стати третім центром сили на світовій сцені. Таким чи-

ном, євроатлантична система ставала несумісною з деголлівською концепцією “європейської Європи”.

З іншого боку, різнилися погляди голлістів і засновників Європейських співтовариств на природу європейської інституціональної системи. Установчі договори передбачали поступове переміщення обмежених суверенних прав від держав-учасниць до спільних наднаціональних органів. 5 вересня 1960 р. де Голль під час прес-конференції представив власну концепцію “Європи вітчизни”, запропонувавши повернутися до старої ідеї “концерту європейських держав”, яка переважала в 19 сторіччі. Те, чого він прагнув, являло б собою щось на зразок конфедерації, яка б узгоджено проводила спільну зовнішню політику. Згідно з поглядами де Голля, інституції Співтовариства могли бути лише технічними органами, підпорядкованими національним урядам, які б одноставно приймали рішення у Раді міністрів.

Проекти політичного об'єднання Західної Європи

Дискусії навколо проблем, пов'язаних із поширенням інтеграції на політичну сферу, почалися майже відразу після ратифікації Римських договорів. 5 вересня 1960 р. Ш. де Голль під час прес-конференції запропонував механізм регулярного співробітництва країн Західної Європи в політичній, економічній, військовій і культурній сферах. План передбачав періодичне проведення нарад голів держав або урядів країн-учасниць Співтовариства, регулярне скликання нарад на рівні міністрів, заснування спеціалізованих комісій з відповідним колом питань, створення постійного політичного секретаріату з місцеперебуванням у Парижі. У 1961 р. пропозиції Франції стали предметом обговорення на першій в історії ЄЕС зустрічі голів держав і урядів у Парижі. Було прийнято рішення про створення спеціальної комісії в складі представників усіх країн Європейського співтовариства з метою визначення форм і організаційних принципів такого співробітництва. Комісію очолив Крістіан Фуше, на той час посол Франції в Данії. У листопаді 1961 р. Франція висунула “план Фуше”, що передбачав створення політичного союзу, націленого на координацію зовнішньої й оборонної політики, із міждержавним співробітництвом по типу класичних міжнародних організацій. Інституціональна система союзу мала включати Раду голів держав або урядів, яка прийматиме рішення за принципом одноставності; постійну Європейську політичну комісію із суто технічними функціями; Асамблею, позбавлену справжніх контролюючих можливостей. Бюджет організації мав створюватися за рахунок внесків держав-учасниць.

Цей проект було відхилено через негативну реакцію Бельгії й Нідерландів. Обидві держави небезпідставно вважали, що майже повна відсутність наднаціональних компонентів у запропонованій структурі нової організації поставить під сумнів динаміку інтеграційних процесів у ЄЕС. До того ж,

партнери Франції виявляли обережність щодо проектів європейської оборонної політики, здатних послабити атлантичний альянс. Не останню роль відігравали намагання цих країн узгодити питання політичної інтеграції зі вступом до Європейських співтовариств Великобританії, яка подала відповідну заяву 10 серпня 1961 р. Нідерланди й Бельгія вважали, що англійська присутність зробить неможливою франко-німецьку гегемонію в Співтоваристві і прискорить асоціацію американського і європейського ринків.

Друга фаза переговорів із питань політичної інтеграції відкрилася 18 січня 1962 р. презентацією нового плану Фуше, ще менш наднаціонального, ніж попередній. У плані Фуше-2 також були відсутні навіть непрямі посилення на зв'язок співробітництва у сфері оборони з механізмом НАТО. Партнери Франції винесли на обговорення власний план, в якому політичний союз розглядався не в якості кінцевої мети, а як перехідне об'єднання на шляху до наднаціональної структури. Підкреслювалося, що військове співробітництво здійснюватиметься в рамках Атлантичного альянсу. Цей проект зустрів рішучу опозицію з боку Франції. Небажання бельгійців і нідерландців переходити до політичної інтеграції без участі Великобританії спричинило остаточне відхилення проекту політичного союзу і призупинення мандата комісії Фуше в квітні 1962 р.

Після відхилення планів Фуше протиріччя між прихильниками євроатлантичної інтеграції та європейської наднаціональності, з одного боку, і голлів, із другого, стали тотальними. Водночас, віссю нової французької політики стає франко-німецьке зближення. Під час подорожі до Німеччини восени 1962 р. де Голль розпочав переговори з канцлером К. Аденауером щодо договору про франко-німецьке співробітництво. Договір, підписаний у Парижі 22 січня 1963 р., передбачав регулярні зустрічі голів держав та урядів, міністрів закордонних справ, оборони, освіти та молоді з метою сприяння розвитку співробітництва у сфері зовнішньої політики, оборони й культури. Урядовці обох держав зобов'язувалися проводити консультації перед прийняттям важливих рішень в області зовнішньої політики. Підписання договору між двома членами Співтовариств викликало негативне ставлення інших членів Шістки, які побачили в ньому підтвердження своїх побоювань щодо формування франко-німецького блоку. *Таким чином, до кінця 60-х років усі спроби поширити західноєвропейські інтеграційні процеси на політичну сферу виявилися марними.*

Суперечності євроатлантичних відносин

У 60-х роках значний вплив на розвиток євроатлантичного діалогу мали дві видатні особистості - Ж. Монне і Ш. де Голль. Ж. Монне і його прихильники вважали, що об'єднана Європа зможе краще захищати свої інтереси у співпраці з США, але за умов існування рівноправних стосунків. Ж. Монне

не підтримував ідею створення єдиної атлантичної зони вільного обміну, а був прихильником “партнерства”, яке виходило за рамки суто комерційного аспекту трансатлантичних стосунків і мало на увазі створення спільних інституцій. Ж. Монне рекомендував проведення спільних акцій, які б сприяли розвитку трансатлантичної солідарності, зокрема, координацію допомоги країнам третього світу або здійснення спільних фінансових заходів у рамках Організації економічного співробітництва й розвитку. У декларації Комітету дій за Сполучені Штати Європи від 26 червня 1962 р. йшла мова про необхідність встановлення партнерських відносин між різними за змістом, але рівними за силою Сполученими Штатами й об’єднаною Європою, кожний з яких візьме на себе частку спільної відповідальності за становище у світі.

Напроти, генерал де Голль, який обрав метою своєї діяльності національне відродження Франції, підтримував ідею незалежної від США “європейської Європи”, в лоні якої Франція, нарешті, відновила б свою традиційну роль великої держави. У вересні 1958 р. де Голль запропонував США і Великобританії створити “директорію трьох” Атлантичного альянсу й Заходу в цілому, яка б приймала спільні рішення, зокрема, щодо використання ядерної зброї. США, які володіли майже всіма стратегічними запасами зброї Північноатлантичного блоку, не хотіли пристати на таку пропозицію, і президент Д. Ейзенхауер дав про це зрозуміти де Голлеві. Виявилися невдалими і спроби Франції заснувати політичний союз європейських держав, який би керував спільною оборонною політикою. Партнери Франції надавали перевагу збереженню статус-кво і, відхиливши плани Фуше, виступили за тісне співробітництво з США.

Новий етап у розвитку трансатлантичних стосунків спробував започаткувати президент США Дж. Кеннеді. У доповіді від 4 липня 1962 р. він представив свій “великий атлантичний проект”, співзвучний пропозиціям Комітету дій за Сполучені Штати Європи. Напроти могутніх Сполучених Штатів Америки на східному березі Атлантичного океану мали постати Сполучені Штати Європи, які б об’єднали значну частину Західної Європи. Обидві могутні опори мали бути об’єднані економічними, політичними, стратегічними й культурними зв’язками, що становило б зміст атлантичного партнерства. У жовтні 1962 р. Дж. Кеннеді конкретизував цей план, домігшись схвалення Конгресом митного Закону про розширення торгівлі. Закон передбачав взаємне зменшення європейцями та американцями митних податків на 50% із метою інтенсифікації трансатлантичної торгівлі і майже повне скасування мита на всю продукцію, вироблену на 80% членами Атлантичного пакту, а також, можливо, деякими іншими розвиненими країнами.

Пропозиції Дж. Кеннеді віддзеркалювали погляди американців на Спільний ринок, який одночасно був для них і важливим зовнішнім ринком, і серйозним конкурентом. Західна Європа споживала 30% загального американ-

ського експорту (40% сільськогосподарського експорту) і, при цьому, не вимагала кредитів, як інші регіони світу. З можливим вступом Великобританії до ЄЕС цей ринок збільшувався до 240 млн. чоловік. Враховуючи такі розміри, які вже перевищували масштаби США, швидкі темпи економічного розвитку та перспективу введення єдиних зовнішніх тарифів, що об'єктивно ускладнювало американський експорт, Європейське співтовариство реально загрозувало перетворитися на серйозного конкурента США. Дж. Кеннеді й Конгрес убачали вихід в утворенні великої трансатлантичної зони вільної торгівлі, що мала бути сформована після вступу Великобританії до ЄЕС та завершення протистояння країн "малої Європи" та ЄАВТ. Фактично передбачалося утворення широкої економічної зони з великою кількістю товарів, звільнених від митних тарифів, що надавало США, враховуючи їхні передові технології, значні переваги.

"Великий проект" Кеннеді передбачав також поглиблення співробітництва в політичній та військовій сферах, але за умов збереження монополії США на ядерні та термоядерні сили. Такий підхід США знайшов своє відображення в пропозиції Дж. Кеннеді від 17 травня 1961 р. сформуванню в межах НАТО багатосторонні сили, до складу яких входили б підводні човни з ядерними ракетами, що давало б європейцям можливість приймати участь у використанні ядерної зброї, але під американським контролем. Карибська криза в жовтні 1961 р. остаточно переконала керівництво США в необхідності єдиного контролю за ядерним потенціалом Заходу, тобто контролю за стратегічними силами як Великобританії, так і Франції.

"Великий проект" Кеннеді позитивно оцінили як Великобританія, так і партнери Франції по ЄЕС. Але для генерала де Голля американські пропозиції були лише спробою увічнити американське лідерство і перешкодити появі "європейської Європи". Крім того, французькі промисловці остерігалися, що лібералізація торгівлі сприятиме проникненню американського експорту в Європу та підірве основні принципи Спільної сільськогосподарської політики ЄЕС.

Незгоду де Голля посилили домовленості, досягнуті в грудні 1962 р. під час зустрічі Дж. Кеннеді й прем'єр-міністра Великобританії Г. Макміллана в Нассау на Багамських островах. Г. Макміллан прийняв пропозицію Дж. Кеннеді передати британській стороні американські ракети "Поляріс" із наданням технічної допомоги на переобладнання цими ракетами британських підводних човнів. Ці підводні човни мали залишитися в рамках НАТО, але під подвійним британсько-американським контролем. Так було зроблено перший крок до поглинення незначних стратегічних сил Великобританії переважаними американськими силами. Щоб якось загладити повну залежність Великобританії від ядерного потенціалу США, Г. Макміллан наполіг на тому, щоб США запропонували аналогічні умови і для Франції.

Реакція де Голля на американські пропозиції була прямо протилежною британській. На відміну від Великобританії Франція ще не мала свого виробництва ядерних боеголовок та підводних човнів і, хоча пропозиція Дж. Кеннеді дозволяла значно скоротити витрати в часі й у фінансах, пов'язаних із їхнім виробництвом, де Голль відмовився від участі в цьому проєкті. Франція розглядала проєкт як засіб контролю за французькими та британськими ядерними силами з боку США. Крім того, участь у багатосторонніх силах НАТО ставала б реальною перешкодою як на шляху формування незалежних національних стратегічних сил, так і в досягненні рівноправного положення в процесі розробки атлантичної стратегії, на чому Франція наполягала ще в 1958 р. У цих умовах де Голль приймає кардинально важливе рішення по двом взаємозалежним проблемам. Те, що Г. Макміллан погодився на американські умови без консультацій із союзниками, дозволило де Голлю звинуватити Великобританію в тому, що вона обрала США швидше, ніж Європу і використати цей факт як привід для відхилення першого британського запиту щодо вступу до Співтовариства. На прес-конференції 14 січня 1963 р. де Голль одночасно проголосив негативне рішення Франції щодо вступу Великобританії до Співтовариства та відмову Франції приймати участь у багатосторонніх силах НАТО. Подвійне вето генерала де Голля викликали глибоку кризу, яка зачепила і Спільний ринок, і НАТО.

Криза “порозінного стільця”

Вето генерала де Голля обурило партнерів Франції, з якими він навіть не порадився. Партнери Франції почали зволікати з підписанням угоди, що поновлювала б приєднання до Спільного ринку африканських країн та Мадагаскару, колишніх французьких колоній. Нідерланди навіть здійснили невдалу спробу (через негативну позицію К. Аденауера) сформувати спільну позицію п'яти держав на противагу Франції. І хоча Співтовариство продовжувало виступати як єдине ціле, атмосфера довіри між його членами була порушена. Особливо яскраво це проявилось на прикладі Німеччини, яка 14 січня 1962 р. погодилася з принципами Спільної сільськогосподарської політики ЄЕС. Це був свого роду компроміс із Францією, яка наполягала на узгодженні основних положень ЄСП ще до прийняття Великобританією до ЄЕС. Вето де Голля означало порушення цієї домовленості. Реакцією Німеччини була пропозиція міністра закордонних справ Герхарда Шрьодера від 1 квітня 1963 р. увести у взаємовідносини країн Співтовариства принцип “синхронізації” з метою підтримки балансу національних інтересів країн-партнерів. І хоча цей принцип практикувався з самого початку існування Співтовариства, його реалізація ґрунтувалася на взаємній довірі. З цього моменту бере початок техніка переговорів, яка сьогодні має узагальнену форму “пакетів”, тобто формування блоку різних питань, які дають можливість одночасно за-

довольняти вимоги всіх партнерів. Таким чином, поступово акцент зміщувався від пошуку глобального вирішення спільних проблем до необхідності урівноваження між поступками та надбаннями кожного члена Співтовариства.

Проте, перша серйозна інституційна криза Спільного ринку не була безпосередньо пов'язаною з проблемами вступу Великобританії. Гостру кризу спричинили розбіжності щодо фінансування Спільної сільськогосподарської політики й незгода генерала де Голля з принципом прийняття рішень у Раді більшістю голосів, який мав уступити у дію згідно з Договором про ЄЕС 1 січня 1966 р. Генерал де Голль повідомив союзникам, що вважає Раду міжурядовим органом, де рішення можуть прийматися лише одностайно. Комісію він вважав суто технічним органом, яка мала бути жорстко підпорядкована Раді міністрів. Для тиску на партнерів Франція відкликала своїх представників з усіх інститутів Співтовариств, практикуючи протягом семи місяців тактику "порожнього стільця". Криза вносила серйозний розлад у управлінську діяльність у Співтовариствах і фактично паралізувала їхнє функціонування.

У січні 1966 р. сторони дійшли компромісу, відображеному у спеціальному протоколі, підписаному міністрами закордонних справ в Люксембурзі. Насправді Люксембурзький компроміс був домовленістю, яка констатувала незгоду. Домовленість встановлювала, що в питаннях, які стосувалися важливих інтересів одного або кількох партнерів, члени Ради намагатимуться в розумні строки приймати рішення, прийнятні для всіх членів Ради. На вимогу Франції в окремому пункті протоколу було зафіксовано, що з особливо важливих питань обговорення в Раді триватиме до досягнення одностайності, чим де-факто вводилося право вето для всіх країн-учасниць. Отже, Франція домоглася, щоб засобом прийняття рішень у Раді був консенсус. Партнери Франції не погоджувалися з подібною інтерпретацією Римського договору, але пізніше Великобританія й Данія, що інтегрувалися до Співтовариства, приєдналися до цієї тактики голлістів. Компроміс, досягнутий у Люксембурзі, дозволив відновити роботу Співтовариств, однак, відклав перехід до прийняття рішень у Раді більшістю голосів до середини 80-х років. Члени Ради відмовилися від усіх мажоритарних процедур без урахування важливості питань, що розглядалися, прирікаючи Співтовариство у випадку незгоди на безсилля й бездіяльність. Такий стан речей виявив свою згубність у період криз 1973-1984 років.

Після того, як Франція повернулася до Співтовариства у 1966 р., атмосфера залишалася напруженою, хоча можна було відзначити і деякий прогрес у розвитку інтеграційних процесів. 6 липня 1967 р. набув чинності Договір про злиття, на 1 липня 1968 р. було створено Митний союз і встановлено СМТ. Водночас, на діяльність як Співтовариства, так і ЗЄС продовжували

негативно впливати протиріччя щодо британської кандидатури і франко-американське протистояння. Антиамериканська політика деголівської Франції виявилася в її позиції щодо двох великих конфліктів, які сколихнули світ: в'єтнамського, коли генерал де Голль переклав усю відповідальність за війну на США й виступив за нейтралітет Південного В'єтнаму, та близькосхідного, коли де Голль рішуче став на бік арабів під час “шестиденної війни” між Ізраїлем та арабськими країнами (1967 р.). Крім того, генерал де Голль висловився за зближення зі Східною Європою і за можливість створення єдиної Європи “від Атлантики до Уралу”. У 1966 р. Франція вилучила свій контингент з об'єднаних військових сил у складі НАТО, але залишилася союзницею членів Атлантичного пакту. Політика Франції створила чимало проблем для функціонування НАТО і, принаймні психологічно, його послабила.

§ 5. Подвійне вето де Голля на вступ Великобританії до Європейського співтовариства

Еволюція європейської політики Великобританії

На початку 60-х років Великобританія кардинально змінює власну позицію щодо Європейських співтовариств. Починаючи з березня 1960 р., Співтовариство прискорило процес формування Спільного ринку, перейшовши від регіонального підходу в зовнішньоторгових відносинах із третіми країнами (ЄЕС-ЄАВТ) до загальних умов ГАТТ, що ставило країни ЄАВТ в однакові умови з іншими розвиненими країнами. Крім того, стагнація в торгових відносинах Великобританії з країнами Співдружності, а також їхнє постійне зростання з країнами ЄЕС (навіть у більших розмірах, ніж із країнами ЄАВТ), реальна загроза переорієнтації американських інвестицій у промисловість країн “малої Європи”, чия економічна експансія на світовий ринок ставала все активнішою у порівнянні з динамікою англійського експорту, а також постійна загроза дефіциту торговельного балансу змушували Великобританію розглядати можливість вступу до Спільного ринку з метою стимулювання розвитку власної промисловості.

Однак, поряд з економічними мотивами першочергову роль все ж таки відігравали мотиви політичні. Враховуючи, що традиційні опори політики Великобританії поступово слабшали, вона не бажала залишатися осторонь від формування континентального блоку держав на основі франко-німецького зближення. Відносини з країнами Співдружності втрачали своє значення в міру розширення останньої за рахунок азійських та африканських країн, а також зближення “білої Співдружності” з США в питаннях зовнішньої торгівлі та оборони. Водночас, після Суецької кризи 1956 р. значно активізувався процес деколонізації. Також для Великобританії поступово втрачали своє

значення її особливі відносини з США, оскільки Вашингтон усе більше схилявся до підтримки інтеграційних процесів у рамках Спільного ринку. Крім того, після візиту прем'єр-міністра Великобританії Гарольда Макміллана до Москви та безрезультатного завершення зустрічі у верхах у Парижі 16 травня 1961 р. стало зрозумілим, що значення Великобританії як посередника між Сходом та Заходом у сфері розрядки також зменшилось.

Зіткнувшись із новими реаліями, правляча еліта Великобританії була змушена переглянути зовнішньополітичну стратегію. У політичних і наукових колах країни визнання факту зменшення ролі Великобританії у міжнародних відносинах знайшло вияв у поступовому переході від доктрини "трьох кіл", яка домінувала протягом досить довгого часу, до концепції "зони зосередження". На початку 60-х років досить виразно виявилась нездатність Великобританії зберегти рівновагу між трьома сферами її традиційної політики, що детермінувало поступову зміну її пріоритетів у напрямку до активізації політичного співробітництва з країнами ЄЕС.

Еволюції позиції Великобританії сприяли також і деякі зміни у підходах Франції до ідеї європейської інтеграції, пов'язані з приходом до влади де Голля. На відміну від керівників Четвертої республіки де Голль виступав проти наднаціонального характеру європейського співробітництва. Такий підхід співпадав із британською позицією щодо міждержавного співробітництва в політичній, економічній та військовій сферах. Крім того, малі країни ЄЕС, такі як Нідерланди, продовжували схильно відноситись до участі Великобританії у європейській інтеграції. В Боннській декларації ЄЕС у липні 1961 р. підтверджувалась можливість "вступу до Європейських співтовариств інших європейських держав".

Переорієнтація позиції Великобританії співпала в часі з приходом до влади в 1959 р. консерваторів на чолі з Г. Макмілланом. Кабінет Макміллана розвернув активну внутрішню та зовнішньополітичну роботу з метою домогтись входження Великобританії в ЄЕС до 1 січня 1963 р., тобто до наступних загальних виборів, а також до того, як буде вироблена комунітарна політика ЄЕС, що дозволило б британському керівництву впливати на її формування. В липні 1960 р. важливі посади в уряді зайняли прихильники зближення з ЄЕС, так звані "європеїсти": Едвард Хіт - уповноважений у європейських справах; Д. Сендіс - міністр Співдружності; Крістофер Соємс - міністр сільського господарства. Під час візиту до Вашингтона у квітні 1961 р. Г. Макміллан отримав підтримку президента Джона Кеннеді щодо своєї європейської політики. На фоні все більш незалежної політики деголівської Франції останній розглядав Великобританію як фактор посилення впливу США на ЄЕС, а також розвитку справжнього євроатлантичного співробітництва. Заручившись підтримкою США, Г. Макміллану вдалося пере-

конати в необхідності такого кроку як країни Співдружності, так і країни ЄАВТ.

31 липня 1961 р. в Палаті Общин Г. Макміллан уперше офіційно оголосив про рішення уряду розпочати переговори з країнами "малої Європи" про вступ Великобританії до Європейських співтовариств згідно ст. 237 Римських угод. Пообіцявши зберегти за Великобританією її специфічні інтереси в сільському господарстві та у відносинах із країнами Співдружності та ЄАВТ, Г.Макміллану вдалося домогтися ухвали своєї пропозиції, не дивлячись на опозицію правого крила консервативної партії та лейбористів. Останні надавали перевагу посиленню Співдружності замість того, щоб увійти до ЄЕС і трансформувати його із середини. Офіційна заява на вступ Великобританії до ЄЕС була оформлена 9 серпня 1961 р. Відповідна заява щодо ЄСВС та Євратому була зроблена Великобританією 28 лютого 1962 р.

Маючи тісні економічні відносини з Великобританією, Ірландія 31 липня 1961 р. також подала заяву на вступ до ЄЕС. Того ж дня Рада міністрів ЄАВТ висловила бажання країн-членів вступити до Європейського співтовариства або підписати з ним договори про асоційоване членство, що дозволило б сформувати єдиний європейський ринок. 10 серпня 1961 р. до ЄЕС із заявою про вступ звернулася Данія (до ЄСВС і Євратому - 16 березня 1962 р.), 30 квітня 1962 р. - Норвегія. Австрія (12 грудня 1961 р.), Швеція, Швейцарія (15 грудня 1961 р.), Португалія (18 травня 1962 р.) звернулися до ЄЕС із пропозицією підписати угоди про асоційоване членство.

В більшості країн ЄЕС реакція на перспективу розширення Співтовариства була позитивною. Країни Бенілюксу бачили в цьому як економічні, так і політичні переваги, розраховуючи таким шляхом компенсувати франко-німецьке домінування в ЄЕС. Схожою була і позиція Італії. В Німеччині після приходу на посаду міністра закордонних справ у грудні 1961 р. Г. Шрьодера, прихильника активізації атлантичної політики, поряд із представниками промислових кіл, які традиційно виступали за розширення експорту у Великобританію та скандинавські країни, зросла кількість прихильників ліберальної концепції будівництва Європейського співтовариства, які пов'язували його майбутнє з Великобританією. Досить стриману позицію в цьому питанні займали прихильники канцлера К. Аденауера, які боялися, що вступ Великобританії може послабити комунітарні структури, основані на франко-німецькому співробітництві. Що стосується Франції, то ні представники її промислових кіл, які вже зіткнулися з німецькою конкуренцією, ні представники її сільського господарства не підтримували ідею розширення Співтовариства. На цьому фоні позиція де Голля, який заручився 28 січня 1961 р. підтримкою Г. Макмілланом свого конфедеративного проєкту європейського будівництва, була більш сприятливою вступу Великобританії до ЄЕС.

Початок переговорів щодо розширення Співтовариства

Офіційно переговори розпочалися у Парижі 10 жовтня 1961 р. Вони проходили по досить складній схемі, яка лягла в основу наступних переговорів щодо розширення Європейського співтовариства. З ініціативи Франції країни Співтовариства мали формувати спільну позицію щодо Великобританії на рівні Ради міністрів (Комісії відводилась технічна роль). Цей метод, не дивлячись на складність (весь час необхідно було переривати переговори для спільних консультацій), вимагав погодження позицій усіх країн-членів ЄЕС і давав можливість краще захистити “комунітарні досягнення” (acquis communautaire). Для того щоб уникнути неминучого в цьому випадку затягування переговорів, Ж. Монне запропонував Е. Хіту, який очолював делегацію Великобританії, досягти узгодження по принципово важливим питанням, забезпечивши, таким чином, її вступ до ЄЕС. Усі інші проблеми, що стосувалися безпосередньо самої Великобританії, вона могла б вирішувати вже у якості члена ЄЕС і, тим самим, здійснювала б реальний вплив на розвиток Співтовариства.

Однак, уряд Г. Макміллана, який не бажав сприяти поглибленню інтеграційних процесів у рамках Європейського співтовариства і, крім того, був зв'язаний внутрішніми зобов'язаннями щодо інтересів країн Співдружності та ЄАВТ, а також зростаючою опозицією як лейбористської, так і консервативної партії, схилився до тактики детального обговорення кожного елемента Митного союзу. Такий підхід мав один дуже важливий недолік - затягування переговорів та віддалення строків вступу, в той час як Співтовариство продовжувало розвиватися без врахування інтересів Великобританії. Так, 14 січня 1962 р. була, нарешті, прийнята спільна сільськогосподарська політика ЄЕС та ухвалено перехід до другого етапу перехідного періоду. Е. Хіт охарактеризував цю ситуацію як переговори “на драбині, що рухається”.

У опублікованій у листопаді 1961 р. урядом Г. Макміллана Білій книзі були сформульовані основні положення політики Великобританії щодо європейської інтеграції, а також визначені три найважливіші проблеми її взаємовідносин із ЄЕС: торгівля з країнами Співдружності; спільна сільськогосподарська політика; взаємовідносини з країнами ЄАВТ. У серпні 1962 р. після декількох місяців переговорів, під час яких Великобританія намагалась використати розбіжності в інтересах Франції та інших п'яти членів Співтовариства, були визначені основні позиції сторін. Великобританія погоджувалась приміняти спільні митні тарифи до промислових товарів із країн “білої Співдружності”, але відмовлялась визнати асоційований статус (на зразок заморських територій країн ЄЕС) своїх азіатських домініонів (Індія, Пакистан, Цейлон) і намагалась залишити за собою право поступової заміни імперської преференції торговими договорами цих країн з ЄЕС. Країни Африки та Карибського басейну, що входили до Співдружності, мали б отрима-

ти асоційований статус в ЄЕС на зразок їхніх колишніх колоній. Одночасно Великобританія наполягала на вільному імпорті зі Співдружності важливої сировини (алюміній, свинець, цинк, папір) та деяких продуктів сільського господарства (зернові, м'ясо, молочні продукти). В сільськогосподарській політиці уряд Г. Макміллана погоджувався на заміну системи прямого субсидування англійських фермерів комунітарним принципом підвищених цін на сільськогосподарські товари, вимагаючи при цьому досить довгого перехідного періоду (12-15 років), а також вільного імпорту сировини та зернових із країн Співдружності. Позиція уряду Макміллана, як зазначив П'єр Жербе, складала враження, "що не Великобританія входить до Спільного ринку, а, навпаки, ЄЕС до Співдружності".

Враховуючи при цьому схожість поглядів Великобританії та Німеччини на спільну сільськогосподарську політику й проблему внесків у бюджет ЄЕС, а також остереігаючись їхнього можливого зближення на цьому ґрунті, Франція, не дивлячись на опір п'яти інших членів ЄЕС, наполягала на остаточному розв'язанні агробюджетних питань до вирішення проблеми розширення Співтовариства. Характерно, що, не дивлячись на досить безкомпромісну позицію Великобританії та невирішеність цілого ряду важливих питань (сільськогосподарський імпорт із країн Співдружності; установлення тарифів на сировину; взаємвідносини з країнами ЄАВТ; модифікація комунітарних інститутів), влітку 1962 р. існувала реальна можливість вступу Великобританії до ЄЕС, про що свідчила зустріч Г. Макміллана та де Голля в Парижі (червень 1962 р.). Опираючись на підтримку своїх прихильників у ЄЕС, Великобританія могла розраховувати на вирішення перерахованих вище проблем, коли б вона вже мала статус члена Співтовариства. Так, однією із причин призупинення у квітні 1962 р. мандата Комітету Фуше було небажання Німеччини та Бельгії переходити до політичної інтеграції без участі Великобританії у євроінтеграційних процесах.

Перше вето де Голля і його наслідки для Співтовариства

Однак, британська тактика поступового та жорсткого обговорення всього комплексу питань, включаючи свої преференції в ЄЕС, привела до затягування переговорів. Ситуація кардинально змінилася восени 1962 р. після проголошення Дж. Кеннеді свого "великого атлантичного проекту" політики США щодо Західної Європи. Відтепер Великобританія знаходилась у центрі інтересів як США, так і європейських держав, у першу чергу, Франції. Для останньої вступ Великобританії до Співтовариства означав її зближення з Німеччиною та Нідерландами й поширення американського впливу в ЄЕС. В цих умовах де Голль під час зустрічі в Рамбуїє 15-16 грудня 1962 р. здійснив спробу переконати Г. Макміллана в необхідності зближення із Францією та проведення більш незалежної від США політики. Зустріч у Рамбуїє

фактично була вирішальною у визначенні негативної позиції Франції щодо прийняття Великобританії до ЄС. Вона показала, що остання не тільки продовжує наполягати на своєму особливому статусі у Співтоваристві, але при цьому ще й досить сильно залежить від США, що найяскравіше проявлялось у ядерній сфері.

На прес-конференції 14 січня 1963 р. де Голль проголошує одночасно негативне рішення Франції щодо вступу Великобританії до Співтовариства та відмову Франції приймати участь у багатосторонніх силах НАТО. Аргументуючи свою позицію по першому питанню, де Голль відзначав, що “Великобританія, будучи острівною морською державою, тісно пов’язана економічними й торгівельними зв’язками з найвіддаленішими країнами світу... її економіка має переважно промислово-торгівельний характер і лише трохи залежить від сільського господарства. Характер її виробництва, звички та традиції значно відмінні, а його природа та структура настільки специфічні, що значно відрізняють Великобританію від інших країн”. При цьому, говорячи про економічні труднощі, такі як формування “дійсно єдиного зовнішнього тарифу, відмова від преференції у торгівлі з країнами Співдружності, претензії щодо привілейованого становища свого сільського господарства та збереження зобов’язань щодо країн, які входять до зони вільної торгівлі”, де Голль піднімав і політичні проблеми. Вони були пов’язані зі вступом до Співтовариства разом із Великобританією “великої кількості інших держав”, що неминуче привело б до формування “залежного від США колосального атлантичного співтовариства, передчасне утворення якого розчинило б у собі Європейське співтовариство”.

Запропонований Великобританії де Голлем статус асоційованого члена ЄС був розцінений урядом Г.Макміллана як приниження. Враховуючи негативну реакцію Великобританії, 29 січня 1963 р. на засіданні Ради міністрів міністр закордонних справ Франції К. де Мюрвіль запропонував завершити переговори щодо розширення Співтовариства. Прес-конференція де Голля викликала шок серед її партнерів по Співтовариству, які були невдоволені як тим, що Франція виступила проти британської кандидатури, так і тим, що вона не проконсультувалася з цього приводу з урядами інших країн. Франція фактично першою порушила правило “єдиного фронту” шести країн “малой Європи” в переговорах із Великобританією, ініціатором упровадження якого вона сама виступала. Особливе невдоволення висловлювали Італія та країни Бенілюксу, занепокоєні підписанням 22 січня 1963 р. франко-німецького договору. Що стосується США, то французький демарш не тільки означав провал “великого проекту” Дж. Кеннеді та значне обмеження ролі Зовнішньоторговельного акту, але й ще раз підтверджував американські побоювання щодо політики де Голля. Вето де Голля не пройшло безрезультатно і для самого Співтовариства. Його діяльність була фактично паралізована протягом

кількох місяців, що привело, зокрема, до затягування підписання конвенції у Яунде.

Відновлення переговорів з приводу розширення Співтовариства

Гарольд Вільсон, який став прем'єр-міністром Великобританії після перемоги лейбористів на виборах 15 жовтня 1964 р., не дивлячись на свою попередню негативну оцінку наслідків вступу в ЄЕС, досить швидко зрозумів, що для Великобританії немає іншого шляху розвитку. Зв'язки з країнами Співдружності, за розвиток яких так активно виступали лейбористи, продовжували скорочуватись. І хоча обсяги британської торгівлі з країнами ЄАВТ зростали (у кінці 1966 р. були повністю скасовані митні тарифи на промислові товари), темпи зростання все ж були повільнішими, ніж із країнами Співтовариства. Окрім економічних інтересів (розширення ринку для промислових товарів, стимулювання конкуренції), за які активно виступали представники промислових кіл, Великобританія все більше цікавилася політичними факторами. Участь у Співтоваристві дозволила б Великобританії грати в ньому одну з керівних ролей і, одночасно, зменшити зростаючу залежність від США (особливо в умовах війни у В'єтнамі). До того ж, після того як де Голль виступив проти федералістської концепції розвитку Співтовариства та мажоритарної системи голосування, вступ до Співтовариства вже не загрожував британському суверенітету.

В цих умовах на відміну від 1961-1962 років більшість британського суспільства сприятливо оцінювала перспективу вступу Великобританії до Співтовариства. Е. Хіт, який став лідером консервативної партії у липні 1965 р., критично проаналізувавши невдачі 1963 р., вважав, що їхньою основною причиною було обмеження переговорів лише економічною сферою. Цього разу він пропонував уключити в переговори проблеми зовнішньої політики та оборони. Е.Хіт пропонував навіть провести реорганізацію НАТО, та формування її європейської опори на основі франко-американського ядерного співробітництва. Гарольд Вільсон підходив більш обережно до перспективи вступу Великобританії, погоджуючись лише на прийнятні умови шести країн Співтовариства, які б не обмежували британський суверенітет у питаннях зовнішньої політики та оборони.

10 листопада 1966 р., виступаючи в Палаті Общин, Г. Вільсон наголосив на необхідності формування нового підходу Великобританії до проблеми вступу в ЄЕС. Декількома днями пізніше він виступив з ідеєю "технологічного співтовариства", в розвиток якого Великобританія внесла б значний внесок завдяки своїм перевагам у таких базових техносоліях як ядерна та обчислювальна. В січні - березні 1967 р. Г. Вільсон та Жорж Браун здійснили турне по столицях країн-членів Співтовариства з метою проведення консультацій щодо перспектив його розширення. Результати візиту показали,

що хоча партнери Франції і підтримували вступ Великобританії, вони вважали його можливим лише за умови збереження економічних досягнень Співтовариства. 16 березня 1967 р. Ж. Монне оголосив, що члени Комітету дій за Сполучені Штати Європи одностайно підтримують вступ Великобританії до Співтовариства. Навіть федералісти, які у перший раз поставилися негативно до розширення ЄС, остерігаючись, що воно зробить неможливим його подальшу наднаціональну еволюцію, після кризи 1965 р. розглядали Великобританію як елемент противаги впливу де Голля.

Після консультацій з країнами Співдружності та ЄАВТ, які в цілому позитивно поставились до планів Великобританії, 2 травня 1967 р. Г. Вільсон інформував Палату Общин про рішення уряду звернутися із заявою про вступ до ЄЕС, ЄСВС та Євратому. Прем'єр-міністр Великобританії розраховував, що переговори пройдуть досить швидко, оскільки на відміну від 1961-1963 років будуть сконцентрованими лише на найважливіших для Великобританії та країн Співтовариства питаннях: перехідний період для адаптації комунітарної сільськогосподарської системи; реформа фінансування ССП; пільги для товарів із Нової Зеландії та Антильських островів. Що стосується інституціональної еволюції Співтовариства в напрямку його федералізації, то конституційна криза 1965-1966 років продемонструвала близькість позицій по цій проблемі Великобританії та деголівської Франції. Після довгих дискусій декларація Г. Вільсона була прийнята більшістю представників лейбористської, консервативної та ліберальної партій. 11 травня 1967 р. у Брюсселі Великобританія подала свою кандидатуру на вступ до Співтовариства. Того ж дня з аналогічною заявою звернулися Ірландія та Данія, трохи пізніше - 24 липня 1967 р. - Норвегія.

Друге вето де Голля

І знову, як і першого разу, Франція без консультацій зі своїми партнерами висловила стриману оцінку перспектив вступу Великобританії у Співтовариство. На конференції 16 травня 1967 р. де Голль, висловивши свій скептицизм із цього приводу і знову запропонувавши Великобританії асоційований статус у Співтоваристві, все ж заявив, що формально не заперечує проти початку переговорів із цього питання. І хоча на зустрічі на вищому рівні в Римі 30 травня 1967 р. Франція ще раз підтвердила, що не буде заважати вивченню питання вступу Великобританії, відносини між країнами Співтовариства знову прийняли досить натягнутий характер. Країни Бенілюксу негативно віднеслись до відновлення переговорів щодо політичного співробітництва, за яке активно виступали Франція та Німеччина. Нідерланди ж безпосередньо пов'язували вирішення англійського питання з переговорами про політичний союз. Що стосується Великобританії, то уряд Г. Вільсона

категорично відмовився від асоційованого статусу, який не дозволяв повністю увійти в комунітарні структури та здійснювати на них свій вплив.

На зустрічі Ради міністрів ЗЭС 4 липня 1967 р. Ж. Браун деталізував умови вступу Великобританії до Співтовариства. На відміну від першого разу вони були більш обмежені. Визнаючи принцип "acquis communautaires", Великобританія вже не наполягала на модифікації Римських угод та перегляді інших комунітарних договорів. Уряд Г. Вільсона визнавав, з незначними застереженнями, спільну сільськогосподарську політику ЄЕС. Передбачалось деяке обмеження у фінансуванні ССП і участь Великобританії в остаточних переговорах із цього питання. Лондон уже не наполягав на розширенні однакових умов імпорту зі Співдружності на всі країни Співтовариства після вступу до нього Великобританії. На цей раз оговорювались лише особливі умови імпорту цукру з Карибського басейну та молочних продуктів із Нової Зеландії. Установлювались єдині зовнішні тарифи на імпорт сировини згідно з умовами "раунду Кеннеді". Великобританія вже не наполягала на пакетному вирішенні питання вступу країн ЄАВТ, пропонуючи лише встановлення адаптаційного періоду протягом одного року для країн, що не увійшли до Співтовариства. Більше того, в своїй промові Ж. Браун не тільки визнавав усі досягнення Співтовариства за пройдений період, але й висловлювався за необхідність його перетворення у впливову силу "на міжнародній арені не тільки в торговій та економічній сфері, але й у сфері політики та оборони" та активну роль у цьому процесі Великобританії.

Позиція лідера консерваторів Е. Хіта в питанні європейського політичного та воєнного співробітництва була ще більш радикальною: в основу процесу зближення із Францією він пропонував покласти франко-британське ядерне співробітництво. На відміну від опозиції Г. Вільсон, підтримуючи ідею європейського політичного та воєнного співробітництва, розглядав її практичне впровадження лише в контексті тісної взаємодії з США. При цьому заперечувалася будь яка можливість утворення європейських ядерних сил, які, на його думку, тільки б ускладнили процес міжнародної розрядки. Політика лейбористського уряду, на відміну від консерваторів, полягала не в тому, щоб зорієнтувати британську зовнішню політику згідно з деголлівською концепцією і, тим самим, отримати підтримку Франції щодо вступу Великобританії до Співтовариства, а в максимальних економічних поступках щодо умов комунітарних угод. У випадку негативної позиції де Голля це дало б Г. Вільсону можливість розкрити справжні причини опозиції Франції, що мали більше політичний характер. На думку лейбористів це послабило б позиції останньої у Співтоваристві.

Зміни в політиці Великобританії були позитивно зустрінуті партнерами Франції по Співтовариству. Враховуючи це, а також їхню принципово негативну оцінку політики Франції в 1961-1963 роках, де Голль погодився на об-

говорення умов переговорів із країнами-кандидатами. В результаті питання було винесене на розгляд Комісії ЄС. У своєму звіті від 29 вересня 1967 р., позитивно оцінивши розширення Співтовариства з точки зору посилення його економічного та політичного потенціалу, Комісія виділила вже відомі найважливіші проблеми, пов'язані з розширенням, в першу чергу, ризик зниження ефективності прийняття рішень та динамізму розвитку, і запропонувала винести обговорення цього питання на розгляд безпосередньо держав-засновників, утримавшись при цьому від заключного висновку.

Точка зору Комісії була підтримана всіма країнами Співтовариства. Партнери Франції вимагали при цьому негайно розпочати переговори з кандидатами з метою пошуку рішень існуючих проблем. Де Голль, навпаки, наполягав на першочерговому аналізові перспектив розширення та рішення проблем, які переживала британська економіка і, лише після цього, на його думку, можна було розпочинати переговори з кандидатами, що мало гарантувати ефективне функціонування розширеного Співтовариства. В цих умовах, побоюючись можливого зближення інших країн Співтовариства з позицією Великобританії, де Голль вирішив заблокувати її прийняття в Співтовариство, виступивши навіть проти початку переговорів із кандидатами. На прес-конференції 27 листопада 1967 р. після досить відвертої критики економічної ситуації у Великобританії, де Голль висловився за її першочергове оздоровлення як неодмінну умову початку переговорів. Насправді де Голль побоювався, що в розширеному Співтоваристві більшість держав може підтримати Великобританію, одночасно зміцнивши її економічні позиції, а також посиливши атлантичну орієнтацію першого. Опинившись у меншості і, навіть, в ізоляції, Франція, на його думку, могла втратити своє лідерство та здатність проводити власну політику в Співтоваристві.

Друге вето де Голля викликало настільки велике невдоволення партнерів Франції, що після засідання Ради міністрів ЄС 18-19 грудня 1967 р., де виявилась принципова різниця у підходах п'яти країн (паралельне проведення переговорів та оздоровлення британської економіки) та Франції (відкриття переговорів лише після економічного оздоровлення), Великобританія вирішила перейти до прямих переговорів із першими з метою тиску на Францію. В січні 1968 р. Лондон висунув "план Вільсона", який передбачав започаткування переговорів дев'яти держав у сферах, які не торкалися діяльності Співтовариства, - технології, озброєння, патентування, європейське право, економічна допомога, консультації у питаннях зовнішньої політики та оборони. І хоча країни Бенілюксу та Італія поставились до цієї пропозиції схильно, вона не була прийнята у зв'язку з негативною позицією Комісії та Німеччини, які не бажали повторення кризи 1965 р. У свою чергу партнерами Франції були висунуті пропозиції щодо переговорів по формулі шість плюс чотири. 15 лютого 1968 р. країни Бенілюксу виступили з ініціативою

проведення консультацій з проблеми розширення. 23 лютого 1968 р. Італія запропонувала зустріч десяти міністрів закордонних справ із метою визначення загальних цілей розширеного Співтовариства. Віце-канцлер і міністр закордонних справ Німеччини Віллі Брандт виступив з ініціативою "торгового врегулювання", яке б інтенсифікувало зв'язки між країнами ЄЕС та кандидатами. Однак, ці пропозиції не були підтримані французьким урядом, який убачав у них можливість посилення впливу Великобританії у Співтоваристві.

Така політика де Голля викликала невдоволення не тільки в країнах-партнерах, але й у політичних колах самої Франції. Валері Жискар д'Естен, колишній міністр фінансів в уряді де Голля, запропонував проведення спільних адаптаційних заходів із боку як ЄС, так і Великобританії. Ж. Монне навіть здійснив спробу знайти вихід із ситуації, що склалась, запропонувавши встановити діалог із політичними партіями Великобританії у межах Комітету дій за Сполучені Штати Європи. 24 жовтня 1968 р. лейбористська, консервативна та ліберальна партії Великобританії увійшли до Комітету. 13 березня 1969 р. до Комітету увійшли незалежні республіканці на чолі з В.Ж. д'Естеном.

Протиріччя щодо британської кандидатури позначилися безпосередньо на діяльності як Співтовариства, так і ЗЄС. Не дивлячись на те, що позиції Франції були значно послаблені травневими подіями 1968 р., загальним страйком, який паралізував промисловість, слабким внутрішнім ринком, уряду М. Кув де Мюрвілля вдалося протистояти протекціоністським тенденціям та виконати до 1 липня 1968 р. усі зобов'язання, що передбачали остаточне формування Спільного ринку і, одночасно, продовжувати зберігати непримиренну позицію щодо прийому Великобританії до Співтовариства. Де Голль відкинув 27 вересня 1968 р. повторну пропозицію Німеччини щодо "торгового врегулювання", яке передбачало участь країн-кандидатів у переговорах по технологічному співробітництву, а також трирічний перехідний період для посилення Співтовариства перед його розширенням. Міністр закордонних справ М. Дерє вже тоді визначив позицію Франції по європейському інтеграційному процесу, заявивши, що одночасне посилення й розширення ЄС неможливе. Фактично, саме так характеризувався європейський вектор французької зовнішньої політики в 90-х роках.

В цих умовах 3 жовтня 1968 р. міністр закордонних справ Бельгії П'єр Армелъ запропонував увести в межах ЗЄС інституціональне співробітництво в тих сферах, які не розглядалися Римськими угодами: зовнішня політика, оборона, технології та валютна політика. Фактично, мова йшла про розвиток співробітництва в цих важливих сферах у межах ЗЄС і включення до нього Великобританії в обхід деголівського вето. У відповідь, Францією був запропонований зустрічний проект. 4 листопада 1968 р. М. Дебре виступив у

Раді міністрів ЄС із планом розширення сфери діяльності Спільного ринку. Поряд із консолідацією Митного союзу та сільськогосподарської політики він передбачав активізацію співробітництва в промисловій політиці та погодження заходів, які вже обговорювались (спільна енергетична політика, політика у сфері конкуренції, технології). Франція, таким чином, погоджувалась на деякі поступки у сфері промисловості, зберігаючи непримириму позицію в питанні розширення Співтовариства. Намагаючись зняти гостроту проблеми вступу Великобританії, Франція пом'якшувала свою позицію по іншим спірним комунітарним питанням. Проблема розширення фактично почала грати роль фактору прискорення пошуку компромісних шляхів розвитку та підвищення ефективності діяльності Співтовариства.

В той же час, непримиренна позиція Франції щодо розширення Співтовариства змусила її партнерів активно шукати позакомунітарні шляхи впливу на неї. Після подій в Чехословаччині політика Франції щодо атлантичної військової інтеграції (вихід із військової організації НАТО, евакуація американських військових баз із її території) викликала як активну критику з боку її партнерів по ЗЄС, так і нові пропозиції по розширенню географії співробітництва та його сфери. З метою збільшення європейського внеску в НАТО та раціоналізації військового виробництва 13 листопада 1968 р. з ініціативи Великобританії була утворена Єврогрупа НАТО. Після того як Франція відмовилася приймати участь у роботі Єврогрупи, 5 лютого 1969 р. з ініціативи Італії у Раді міністрів ЗЄС був розглянутий проект, який передбачав систему регулярних консультацій з міжнародних проблем. Оскільки проект передбачав обов'язковий характер консультацій і обговорення навіть тих питань, які держави могли вважати своєю прерогативою, французький уряд поставився до нього досить критично. Крім того, Франція не хотіла поступового перетворення ЗЄС в організацію політичного характеру під впливом Великобританії, про що свідчила спільна заява 18 березня 1969 р. міністрів закордонних справ Італії та Нідерландів. В якості протесту де Голль використав вже перевірений метод "порожнього стільця", оголосивши 14 лютого 1969 р. про припинення участі Франції у засіданнях Ради міністрів ЗЄС. Прийняття такого рішення було безпосередньо викликане ще й різким погіршенням у цей період відносин між Францією та Великобританією у зв'язку з так званою "справою Соумса".

Відставка президента де Голля у Франції та прихід до влади у Великобританії 18 червня 1970 р. консерваторів на чолі з Е. Хітом, відомого як послідовного "європеїста", заклали реальну основу для покращання англо-французьких відносин. Відмінивши вето на вступ Великобританії до ЄС, новий французький президент Жорж Помпиду не тільки відкрив широкі можливості для співробітництва на базі Співтовариства, але й тим самим позба-

вив Лондон практичного інтересу до проектів європейського співробітництва із залученням структур Західноєвропейського союзу.

Висновки до третього розділу

У перші роки існування Європейських співтовариств інтеграція охопила переважно ринкову сферу й елементи регулювання сільського господарства. Головним досягненням перехідного періоду було запровадження Спільного зовнішнього тарифу й створення Митного союзу, який став підґрунтям подальшої економічної інтеграції Співтовариства. Скасування митних бар'єрів значно прискорило розвиток торгівлі між країнами-членами ЄЕС. Разом із тим, лібералізація торгівлі не призвела до очікуваного злиття шести ринків країн-учасниць у єдиний внутрішній ринок. Завершення його формування вимагало подальшої гармонізації національних законодавств, узгодження технічних стандартів і нормативів. Одночасно з утворенням Митного союзу була досягнута лібералізація руху працівників, що створило умови для формування спільного ринку праці. На 1970 р. була досягнута свобода підприємництва й надання послуг для більшої частини галузей промисловості й торгівлі.

Одним із найяскравіших досягнень перехідного періоду економічної інтеграції було втілення в життя Спільної сільськогосподарської політики. Протягом цього періоду було прийнято більшість головних рішень щодо організації спільного сільськогосподарського ринку, визначено принципи механізму й інструменти фінансування ССП. Однак, Спільний ринок, який являв собою зону внутрішнього вільного товарообміну, був далеким від поставленої у Римському договорі мети, оскільки в багатьох аспектах економічної й валютної політики співробітництва не спостерігалось. Зокрема, залишався фрагментованим фінансовий ринок ЄЕС. Більшість ключових галузей, що відчутно зачіпали національний суверенітет, і надалі перебувала у виключній компетенції держав-членів ЄЕС. Розчаровуючою залишалась спільна діяльність Співтовариства в транспортній галузі. Римський договір не визначав промислової, соціальної, регіональної політики Співтовариства. Відсутність наднаціонального керівництва і власних фінансових ресурсів, незалежних від національних урядів, зумовила кризу Євратому в 1965-1972 роках.

Період 1958-1969 років позначився серйозними розходженнями між країнами-учасницями щодо питань функціонування комунітарних інституцій, політичної уніфікації Західної Європи, характеру трансатлантичних стосунків, розширення й поглиблення Співтовариства. Несумісні уявлення різних політичних лідерів про майбутнє об'єднаної Європи, боротьба економічних інтересів і політичних підходів як у країнах-учасницях, так і в межах власне

Співтовариств породжували чимало суперечностей і зіткнень, детермінували конфліктні ситуації, які інколи переростали в серйозні кризи. Так, в 1965-1966 роках функціонування Співтовариств виявилось фактично паралізованим протягом семи місяців внаслідок ініційованої Францією кризи "порожнього стільця". Протягом перехідного періоду не вдалося підвести під Європейські співтовариства політичну структуру. Однак, незважаючи на проблеми становлення, розвиток інтеграції протягом перехідного періоду виявив очевидні переваги об'єднаної Європи, яка демонструвала потужне економічне зростання і перетворювалася на найпотужнішу комерційну силу у світі. Поступово, хоча й із затримками набрав обертів механізм Співтовариств, зростала дієвість його інституціональної системи.

ПЕРШЕ РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА. ПОШУКИ ШЛЯХІВ ПОГЛИБЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (1969-1973 роки)

§ 1. Гаазький саміт: “завершення, поглиблення, розширення” Європейського співтовариства

Нові тенденції в європейській політиці Франції і ФРН

Етапною подією в історії європейського будівництва була Нарада на найвищому рівні країн-учасниць Європейського співтовариства, скликана 1-2 грудня 1969 р. в Гаазі за ініціативою президента Франції Ж. Помпіду. Рішення Саміту визначили напрямки розвитку європейської інтеграції, зокрема, в плані розширення Співтовариства, шляхів формування бюджету Спільного ринку і його трансформації в економічний і валютний союз. Успіх Гаазького саміту виявився можливим, в першу чергу, завдяки змінам у європейській політиці Франції, які відбулися після обрання президентом країни Ж. Помпіду.

Генерал де Голль залишив посаду президента Франції після невдалого для себе референдуму 27 квітня 1969 р. На наступних президентських виборах (червень 1969 р.) особистість Ж. Помпіду, прем'єр - міністра Франції у 1962-1968 роках, втілювала для французьких виборців послідовність голлістської політики. Разом із тим, Ж. Помпіду усвідомлював, що для перемоги над головою Сенату Аленом Поером, колишнім співробітником Р. Шумана, він мав заручитися підтримкою частини проєвропейські налаштованих центристських сил. Поступки Ж. Помпіду в питаннях європейської інтеграції дозволили йому під час виборів отримати підтримку з боку незалежних республіканців В.Ж. д'Естена і групи Прогресу й сучасної демократії Жака Дюшамеля. Крім нового міністра зовнішніх справ Моріса Шумана, голліста, але прибічника європейської інтеграції, уряд Жака Шабана-Дельма нараховував чотирьох міністрів - членів Комітету дій за Сполучені Штати Європи, зокрема, міністра економіки й фінансів В. Жискара д'Естена, міністра юстиції Рене Плевена, міністра сільського господарства, пізніше культури Ж. Дюшамеля. Однак, концесії Ж. Помпіду щодо європейської програми не були суто передвиборними обіцянками. Політик-реаліст Ж. Помпіду усвідомлював, що Франція потребує завершення фінансової регламентації Спільного ринку для остаточного врегулювання ЄСРП. До того ж, позиції Франції були значно послаблені після девальвації франка в 1969 р. На формування позиції Ж. Помпіду також впливало швидке зростання економічної могутності і політичного впливу Західної Німеччини.

10 липня 1969 р. Ж. Помпідю під час прес-конференції запропонував зібрати саміт голів держав і урядів країн-членів ЄЕС із метою обговорення питань поглиблення європейського співробітництва в галузях енергетики, транспорту, фінансової й монетарної політики. Ж. Помпідю погодився зняти вето де Голля на кандидатуру Великобританії, оскільки п'ять інших членів Співтовариства ставили це умовою остаточного врегулювання питання фінансування бюджету Спільного ринку. З іншого боку, позиція Ж. Помпідю віддзеркалювала кардинальні зміни в голлістському таборі стосовно проблеми вступу Великобританії до Спільного ринку, яка об'єктивно була союзницею Франції в питаннях обмеження наднаціонального компоненту в діяльності Європейських співтовариств. Водночас, остерігаючись можливих ускладнень у вирішенні комунітарних проблем після вступу Великобританії, зокрема, таких чутливих, як Спільна сільськогосподарська політика, *Франція ставила умовою розширення Співтовариства його попереднє "завершення" (бюджетне врегулювання) і "поглиблення" (гармонізація кредитно-грошової й валютної політики).*

Характер розвитку інтеграційних процесів у Європі наприкінці 60-х років визначався також різкими змінами в політиці ФРН, де 21 жовтня 1969 р. було обрано канцлером соціал-демократа В. Брандта. Вірний Атлантичному пактові, поборник франко-німецької згоди, переконаний європеєць В. Брандт водночас ініціював політику зближення з країнами соціалістичного табору з метою врегулювання відносин між двома Німеччинами. Новий канцлер потребував підтримки Франції для проведення своєї східної політики. Німецькі соціал-демократи виявляли обережність у питанні політичної інтеграції Західної Європи, але підтримували розширення Співтовариства за рахунок Великобританії і Скандинавських країн, як з економічних мотивів, так і з огляду на перспективу примирення Західної Німеччини зі Східною Європою.

Францію турбувало зростання економічної могутності Німеччини, а також політичний потенціал німецької стратегії співробітництва зі Сходом. Примирення Ж. Помпідю зі вступом Великобританії не в останню чергу визначалося бажанням Франції врівноважити зростаючу вагу Німеччини в Європейському співтоваристві за рахунок Великобританії.

Рішення Гаазького саміту

Саміт відбувся 1-2 грудня 1969 р. в столиці Нідерландів, які на той час забезпечували головування у Співтовариствах. Існувало кардинальне розходження між стратегією Франції, яка надавала пріоритет завершенню Спільного ринку до початку його розширення, і позицією Німеччини, яка підпорядковувала проблему фінансування ССП питанню сільськогосподарських надлишків і відкриттю переговорів із Великобританією навесні

1970 р. Враховуючи, що Франція не мала засобів для продовження політики конфронтації з партнерами, Ж.Помпіду усвідомив необхідність компромісу. В комюніке Гаазького саміту перераховувалися досягнуті домовленості і давалася оцінка події, що відбулася: “Співтовариство досягнуло повороту у своїй історії”. Повідомлялося про рішення Саміту доручити міністрам закордонних справ країн-членів ЄЕС уважно вивчити протягом шести місяців шляхи реалізації політичної інтеграції Західної Європи. Значним досягненням Саміту було прийняття принципу розширення Співтовариства. Партнери Франції, зокрема, Італія вимагали чіткого визначення дати відкриття переговорів із країнами-кандидатами. Вони наполягали, щоб необхідні заходи для підготовки спільних переговорів були здійснені в найкоротший термін. Прийнята кінцева дата початку проведення переговорів - 1 липня 1970 р. - відповідала вимогам усіх делегацій.

Гаазький саміт намітив шляхи посилення європейського об'єднання:

- “завершення” Співтовариства, тобто перехід з 1 січня 1970 р. до завершальної стадії регламентації агробюджету Спільного ринку;
- розбудова економічного й валютного союзу;
- інтенсифікація співробітництва в промисловій і науково-дослідницькій сферах, зокрема, в рамках Євратому;
- реформування Європейського соціального фонду;
- створення Європейського університету.

Бюджетне регулювання Спільного ринку

Важливим результатом Гаазького саміту було прийняття загального принципу формування бюджету Співтовариства й рішення про необхідність посилення бюджетних можливостей Європейського Парламенту. Було визнано за необхідне повністю замінити внески країн-учасниць до комунітарного бюджету “чистими ресурсами” (власними коштами Співтовариства, незалежними від національних урядів) у відповідності до процедури, передбаченої 201 статтею Договору про ЄЕС. Практика показала, що фінансових ресурсів сільськогосподарського походження не вистачало для покриття витрат ЄСФОГ. Але додавання інших “чистих ресурсів”, зокрема, Спільного митного тарифу перевищувало потреби ССП. Таким чином, прибутки Співтовариства, особливо, якщо до них додавалася ще й частка ПДВ, могли забезпечити фінансування інших комунітарних фондів. З огляду на вище зазначене був прийнятий принцип універсальності (сукупного покриття) бюджету Співтовариства, тобто прибутки Співтовариства використовувалися для покриття сукупного обсягу комунітарних видатків. Цільове призначення прибуткових джерел не допускалося, як і зв'язок запланованих видатків з отриманням визначених прибутків. Виняток становив окремий бюджет ЄСВС.

За технічними аспектами бюджетних дебатів проглядалися контури питання наднаціональності спільних політик. Бюджет Співтовариства, сформований за рахунок “чистих ресурсів”, більше не залежав від національних урядів, особливо занепокоєних питанням “справедливого відшкодування”, тобто намаганням отримати від Брюсселя фінансування в розмірах не менших від національного внеску до комунітарного бюджету. Напроти, система автоматичних платежів вводила принцип фінансової солідарності між кредиторами й дебіторами Співтовариства.

Новий принцип формування комунітарного бюджету хвилював країни, які купували багато сільськогосподарської продукції за межами Спільного ринку, отже, мали сплачувати значні імпортні компенсаційні збори на сільськогосподарські товари. Зокрема, Німеччина й Італія вимагали стримування темпів зростання сільськогосподарських витрат із боку країн-дебіторів. Не випадково, в комюніке Гаазького саміту йшла мова про бажання країн-членів ЄЕС обмежити виробництво надлишкової продукції (пшениця, ячмінь, масло) з метою зменшення агробюджетних витрат. Але Франція відхиляла всі відповідні пропозиції.

Переговори з питань формування бюджету Співтовариства, які розпочалися 15 грудня 1969 р. між міністрами закордонних справ, фінансів і сільського господарства країн-членів ЄЕС, просувалися надзвичайно складно. Так, Італія оголосила про скорочення своєї частки внесків до комунітарного бюджету, оскільки 37% імпортних компенсаційних зборів на сільськогосподарські товари Співтовариства стягувалися на її кордонах. Функціонування транзитного порту в Роттердамі штучно збільшувало обсяги імпорту Нідерландів. Уряд Нідерландів був занепокоєний не лише перспективою оплати імпортних компенсаційних зборів на товари, призначені ФРН, Бельгії, Люксембургу, Швеції і Франції, але й утратою важливих податкових надходжень у випадку передачі до комунітарного бюджету митного прибутку. Під час переговорів Італія, Німеччина й Нідерланди відхилили принцип “чистих ресурсів” і запросили пролонгації статус-кво. Франція зазірнула своїх партнерів, які висловлювались на користь щорічного визначення розмірів внесків до бюджету Співтовариства, в бажанні полегшити справу Великобританії на майбутніх переговорах із питання її участі у фінансуванні ССП.

У кінцевому результаті, переговори завершилися домовленістю від 22 грудня 1969 р., яка передбачала поетапне врегулювання питання фінансування бюджету Співтовариства. Існуюча система зберігалася протягом одного року, але з новим коефіцієнтом розподілу національних внесків (квот, які склалися з імпортних компенсаційних зборів на сільськогосподарські товари).

Коефіцієнт розподілу національних внесків у бюджет ЄЕС

Країна	Частка внеску в бюджет ЄЕС у %
Нідерланди	10,35
Бельгія	8,25
Люксембург	0,20
Німеччина	31,70
Франція	28,00
Італія	21,50

Протягом чотирирічного перехідного періоду (1 січня 1971 р. - 31 грудня 1974 р.) країни-учасниці мали повністю вносити в бюджет Співтовариства імпорتنі компенсаційні збори на сільськогосподарські товари та прибутки від Спільного зовнішнього тарифу. Частина витрат, яка не покривалася за рахунок цих "чистих ресурсів", мала фінансуватися за рахунок бюджетних внесків кожної країни-учасниці. Остаточний фінансовий регламент Спільного ринку мав увійти в дію з 1 січня 1975 р. Передбачалося, що з цієї дати бюджет Співтовариства буде цілком формуватися за рахунок "чистих ресурсів".

Перспектива розширення й поглиблення Співтовариства зумовлювала можливість майбутньої нестачі імпорتنих компенсаційних зборів на сільськогосподарську продукцію і СМТ для фінансування комунітарного бюджету. До того ж, відбувався процес скорочення митних надходжень як у відповідності до Генеральної угоди про тарифи і торгівлю, так і у зв'язку з різноманітними тарифними знижками, що надавалися Співтовариством країнам третього світу. З іншого боку, принцип преференції Співтовариства визначав скорочення сільськогосподарського імпорту, отже, й імпорتنих компенсаційних зборів. За таких умов країни-члени ЄЕС вирішили використати як додаткове джерело фінансування Співтовариства частку податку на додану вартість (ПДВ). Цей податок мав однорідну базу для оцінки, впливав на всіх громадян країн-учасниць і ніс досить точну інформацію про їхню економічну спроможність, оскільки відповідав рівню споживання. Загальна база, прийнята для обчислення розмірів ПДВ, встановлювалася для всіх товарів та послуг, що підлягали обкладенню митом у Співтоваристві. Але податок безпосередньо не залежав від ставки ПДВ, розмір якої був різним у кожній державі. Частка ПДВ, яку країни-учасниці сплачуватимуть у бюджет Співтовариства, мала не перевищувати 1%. Наприклад, передбачалося, що в 1975 р. імпорتنі компенсаційні збори на сільськогосподарські товари і СМТ разом принесуть 2,1 млрд. розрахункових одиниць. Для покриття передбачених витрат Співтовариства в розмірі 4 млрд. розрахункових одиниць кожна країна-учасниця мала перерахувати Брюсселю 0,66% свого прибутку від ПДВ.

Домовленість від 22 грудня 1969 р. також передбачала, що протягом перших трьох років після остаточного бюджетного врегулювання (1975-1977 роки) внески ПДВ кожної країни-учасниці не могли зростати більше, ніж на 2% у порівнянні з попереднім роком. З 1 січня 1978 р. кожна держава робитиме автоматичні внески, що фактично означатиме передачу країнами-членами частини національного податкового суверенітету Співтовариству.

19-20 січня 1970 р. Рада міністрів остаточно відредагувала грудневі домовленості, приділивши особливу увагу визначенню витратної частини бюджету, зокрема, секції Орієнтації ЄСФОГ. Італійський уряд, який ставив умовою свого погодження з остаточними домовленостями організацію спільного ринку тютюну й вина, домігся заснування спільного ринку тютюну 22 квітня й вина 28 квітня 1970 р.

Нова бюджетна процедура була запроваджена Люксембурзьким договором від 22 квітня 1970 р. Люксембурзький договір набув чинності 1 січня 1971 р. після ратифікації національними парламентами. Він надав ЄЕС власні, не залежні від національних урядів ресурси і зобов'язав Комісію готувати попередні проекти бюджету Співтовариства. Для періоду, який починався з 1 січня 1975 р., Договір установлював дві категорії витрат:

- *обов'язкові витрати* - витрати, визначені спільними політиками, передбаченими Римським договором; Європейський Парламент міг пропонувати поправки до цієї категорії витрат, Рада міністрів вивчала пропозиції Парламенту і приймала остаточне рішення;
- *необов'язкові витрати* - витрати, призначені, головним чином, на покриття адміністративних витрат Співтовариства, які складала до 5% бюджету; Європейський Парламент отримав повноваження змінювати їх без попередніх домовленостей з Радою міністрів у межах, визначених Комісією.

Таким чином, Люксембурзький договір завершив процес бюджетного врегулювання Спільного ринку і посилив бюджетні повноваження Європейського парламенту. Водночас, Договір передбачив, що переважна більшість витрат Співтовариства, зокрема, сільськогосподарських буде одночасно перебувати під парламентським, тобто європейським, і під національним контролем.

§ 2. Перше розширення Європейського співтовариства

Відміна вето Франції на вступ Великобританії до ЄЕС після обрання президентом Франції Ж. Помпіду і перемога на парламентських виборах у Великобританії консерваторів відкривали можливості для першого розширення Європейського співтовариства. Рішення щодо його розширення було прийнято під час Саміту в Гаазі 1-2 грудня 1969 р. Це рішення привело в по-

дальшому до важливих доктринальних змін як політичного, так і інституціонального характеру. Збільшення кількості членів Співтовариства та його різномірності зумовило необхідність впровадження структурних та політичних змін в життєдіяльності Співтовариства. І хоча метод міжурядового співробітництва продовжував грати вирішальну роль, його використання все частіше враховувало комунітарні механізми й інтереси. Необхідність структурної трансформації Співтовариства зумовлювалася також амбіційністю задач, що були поставлені на період до 1980 р. (другий 12-ти річний період). Передбачалося формування економічного й валютного союзу та здійснення переходу до політичного співробітництва через узгодження зовнішньої політики держав. Досить розтягнутий в часі період вирішення проблеми першого розширення Європейського співтовариства (1961-1973 роки) у якійсь мірі сприяв пошуку найбільш ефективних та оптимальних процедурних механізмів, які лягли в основу подальшої еволюції як внутрішньокомунітарних процесів, так і формування зовнішньої інтеграційної стратегії Співтовариства (як по відношенню до країн, що не являлись потенційними претендентами на членство, так і до майбутніх членів ЄС).

Переговори з проблематики розширення Співтовариства проходили у два етапи: перша половина 1970 р. - між шісткою країн ЄС, з 30 червня 1970 р. - із країнами-кандидатами. Цього разу, на відміну від переговорів 1961-1963 років, було прийнято рішення про першочергове обговорення та формування спільної позиції шести країн ЄС, які зобов'язувалися виступати від імені Співтовариства. Основні повноваження по веденню переговорів покладалися на Раду міністрів. Щодо Комісії, то їй надавалася важлива технічна роль по пошуку рішень із складних проблем, які могли виникнути під час переговорів та захисту положень комунітарної політики, які вже склалися (*acquis communautaire*).

Одним із важливих принципів спільної позиції Співтовариства було визнання кандидатами усіх комунітарних угод, які вступили в силу, та намічених шляхів їхнього втілення в життя. Вирішення проблеми адаптації, яка неминуче виникне, мало здійснюватися за рахунок перехідного періоду, а не за рахунок модифікації вже існуючих правил. При цьому перехідний період мав бути досить коротким, однаковим для всіх кандидатів та мати чіткий календар виконання. Погодившись з основними вимогами Співтовариства, міністр з європейських справ Великобританії Ентоні Барбер висловив деякі застереження щодо своєї країни: встановлення більш довгого перехідного періоду для вступу до ЄЕС, ніж для вступу до Євратому та ЄСВС у зв'язку зі складністю вирішення питань Спільної сільськогосподарської політики та внеску в бюджет; участь у нових програмах розвитку Співтовариства, в першу чергу, в галузі промислової й регіональної політики, технологій.

Переговори з країнами-кандидатами, які розпочалися 27 жовтня 1970 р., зосередилися на двох основних проблемах: сільського господарства та фінансування бюджету. Великобританія наполягала на п'ятирічному перехідному періоді для промислових товарів та дещо довшому (вісім років) - для сільського господарства. Що стосується британського внеску в спільний бюджет ЄС, Лондон пропонував наступну схему: у розмірі 3% в 1973 р.; 6% у 1974 р.; 9% у 1975 р.; 12% у 1976 р.; 15% у 1977 р. Пропозиції Великобританії викликали неоднозначну реакцію в країнах Співтовариства. Найбільш твердо в технічних питаннях була позиція Франції, яка не хотіла, щоб тимчасові поступки Великобританії поставили під загрозу *acquis communautaire*, особливо у сфері сільського господарства. Але хоча ці питання мали принципово важливе значення, цього разу політична зацікавленість сторін у їхньому позитивному вирішенні значно переважала існуючі технічні розбіжності, про що свідчила зустріч Е. Хіта і Ж. Помпіду 20-21 травня 1971 р. в Парижі.

Важливим кроком вперед в переговорах із країнами-кандидатами була конференція міністрів закордонних справ у Люксембурзі 21-22 червня 1971 р., де були досягнуті принципові домовленості щодо британського внеску в бюджет ЄС та рівня імпорту молочних продуктів та цукру з країн Карибського басейну та Нової Зеландії. До середини січня 1972 р. було досягнуто компроміс по сільському господарству та риболовству з Норвегією, по сільському господарству з - Данією, а також визначено економічне положення Ірландії. Остаточні договори про прийом до ЄЕС, Євратому та ЄСВС Великобританії, Данії, Ірландії та Норвегії були підписані 22 січня 1972 р. у Брюсселі і мали вступити в дію 1 січня 1973 р. після їхньої ратифікації кожною з десяти країн.

Два фундаментальних принципи, на яких наполягали країни Співтовариства на початку переговорів (визнання *acquis communautaire*, однаковий адаптаційний перехідний період для всіх секторів економіки та для всіх кандидатів) знайшов своє відображення в угодах про вступ до Європейського співтовариства. Угоди передбачали прийняття п'ятирічного перехідного періоду з 1 січня 1973 р. по 1 січня 1978 р. Для промислових товарів передбачалося прогресивне зниження митних тарифів між новими членами та Співтовариством протягом п'яти етапів по 20% щорічно. Зближення тарифів нових членів із зовнішніми тарифами Співтовариства щодо третіх країн планувалося здійснити за чотири етапи (40% в 1974 р. і по 20% до 1 липня 1977 р.). В сільському господарстві зближення цін мало проводитися за шість етапів (із можливим коливанням в 10%). Передбачалося підписання тимчасових спеціальних угод по імпорту цукру з країн Співдружності та молочних продуктів із Нової Зеландії, а також по риболовству та сільському господарству Норвегії, яке отримувало пільги у зв'язку з географічними

умовами. У фінансовій сфері передбачалося прогресивне зростання частки Великобританії у спільному бюджеті ЄС по наступній схемі: 8,64% загального бюджету в 1973 р.; 10,85% в 1974 р.; 13,34% в 1975 р.; 16,02% в 1976 р.; 18,92% в 1977 р.

На протязі другої половини 1972 р. відбулася ратифікація угод про вступ кандидатів до Європейського співтовариства. В п'яти країнах - фундаторах ЄЕС (Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, ФРН) для цього була використана проста парламентська процедура. У Франції Ж. Помпиду вирішив використати процедуру національного референдуму, в результаті якого лише 68% із 36%, які брали участь у голосуванні, підтримали ратифікацію. Що стосується країн-кандидатів, то у Великобританії парламент ратифікував угоди 13 липня 1973 р. лише з незначною перевагою голосів (301 проти 284). В Ірландії, Данії та Норвегії були проведені референдуми, в яких прийняло участь більше 70% населення. Референдум в Ірландії 10 травня 1972 р. підтвердив вступ в ЄЕС 83% голосів. У Данії (2 жовтня 1972 р.) - 56,7%. У Норвегії у референдумі прийняло участь 78% населення, більшість якого (54%) проголосувала проти вступу країни до ЄС. Голосували проти в основному представники сільського господарства, які боялися конкуренції, рибалки, які не бажали погоджуватися з обмеженнями, що вводилися спільною рибпромисловою політикою, а також представники різних політичних кіл, які боялися обмеження незалежності своєї країни.

Розширення Співтовариства поставило проблему взаємовідносин із країнами, що не були кандидатами на вступ. По відношенню до країн ЄАВТ, що не розглядали можливість вступу до ЄС (Австрія, Швеція та Швейцарія - по причині свого нейтралітету; Фінляндія - у зв'язку з особливим положенням по відношенню до СРСР; Ісландія та Португалія - по причині слабкої економіки), передбачалося впровадження особливого торгового режиму. Протягом п'яти років знімалися всі митні бар'єри на промислові товари між ЄС та шістьма країнами ЄАВТ за умови поваги правил конкуренції Спільного ринку та без будь-яких зобов'язань щодо гармонізації їхньої торгової та економічної політики. Відмовившись від складних переговорів по формуванню спеціального режиму, Співтовариство тим самим визнало за доцільне встановити з цими країнами зону вільної торгівлі у промисловій сфері. Таким чином, перше розширення Співтовариства супроводжувалось встановленням особливих відносин майже з усіма європейськими країнами, що не належали до комуністичного табору. До асоційованого членства в ЄС Греції, Туреччини, Мальти та Кіпру додавалися договори про вільну торгівлю з країнами ЄАВТ.

Вступ Великобританії до Спільного ринку привів до зростання кількості "заморських територій", асоційованих з ЄЕС. 28 лютого 1975 р. в Ломе була підписана нова конвенція, яка асоціювала до ЄЕС 46 країн. Трохи пізніше

їхня кількість зросла до 60. Режим асоціації дозволяв більшості цих країн експортувати в Співтовариство свої оригінальні товари без будь-яких митних обмежень і за цінами європейських виробників, що складало майже половину їхнього експорту. Крім того, країни АКТ мали право встановлювати будь-які імпорتنі обмеження з метою захисту своєї промисловості. В 1976-1977 роках були підписані або поновлені угоди ЄС із країнами Середземноморського басейну: Алжиром, Марокко, Тунісом, Єгиптом, Ізраїлем, Йорданією, Ліваном, Сирією.

Щоб попередити можливе послаблення Співтовариства внаслідок вступу нових членів, процес розширення мав супроводжуватися поглибленням інтеграції. Під час Паризького саміту (19-20 жовтня 1972 р.) країни-члени ЄЕС прийняли широку програму в цьому напрямку: реалізація економічного й валютного союзу не пізніше кінця 1980 р.; заснування фонду регіонального розвитку; посилення соціальних заходів; започаткування промислової, науково-дослідницької і технологічної політик, а також політики охорони навколишнього середовища; визначення енергетичної політики; вироблення спільної позиції щодо майбутніх багатосторонніх торгівельних переговорів у рамках ГАТТ (раунд Ніксона); реалізація протягом десятирічного терміну політичного союзу.

§ 3. Фінансова криза 1968-1973 років і її наслідки для Європи

Пошуки шляхів валютної стабілізації у Європі

Фінансова криза 1968 р. поставила під загрозу Бреттон-Вудську систему золотовалютного стандарту, яка забезпечувала валютну стабільність, необхідну для функціонування Спільного ринку. Зростаючий дефіцит платіжного балансу Сполучених Штатів послабив долар. У США почали розвиватися інфляційні процеси, різко скоротилися запаси золота. У 1971 р. централізовані золоті запаси США були в 6 разів меншими від доларової суми, яка перебувала в міждержавному обігу. Франція генерала де Голля, який ще з 1965 р. виступав проти світової монетарної системи золотого валютного стандарту, в 1967 р. поставила вимогу оплатити золотом свої запаси доларів. Ціна золота підскочила проти вартості долара з 35 до 40 доларів за унцію. З іншого боку, франк був дуже ослаблений унаслідок соціально-політичної кризи у Франції травня-червня 1968 р. У другій половині 1968 р. відбувалося знецінення цієї валюти. Ж.Помпиду був змушений 8 серпня 1969 р. прийняти рішення про девальвацію франка на 12,5%. Спекулятивні капітали покидали знецінені долар і франк та спрямовувалися в німецьку марку, що спричинило її ревальвацію 24 жовтня 1969 р. на 9,3%. У цілому, протягом 1968-1972 років посилювались інфляційні розбіжності між країнами-учасницями ЄЕС. Валютна нестабільність спричинювала викривлення конкуренції: зміни кур-

сових паритетів створювали умови для переваг експорту одних країн за рахунок інших. Коливання обмінних курсів ускладнювали також діяльність чисельних підприємств, які розпоряджалися багатовалютними резервами.

Монетарна стабільність була одним із вирішальних аспектів ССП. Її здійснення вимагало наявності міри, загальної для різних валют, як для підтримки установчих цін у національній валюті, так і для функціонування механізму “імпортні компенсаційні збори/експортні субсидії” в зовнішній торгівлі Співтовариства. Ці вимоги визначили створення в 1962 р. *Європейської розрахункової одиниці* - валютного стандарту, еквівалентного золотому паритетові США, зареєстрованого МВФ (888 мг золота). Оскільки кожна країна-учасниця Спільного ринку також мала золотий паритет, зареєстрований МВФ, було можливим визначати ціни ССП у Розрахункових одиницях. Будь-яка зміна паритетів серйозно порушувала цінову систему ССП, оскільки змінювалася вартість Розрахункових одиниць по відношенню до національних валют.

Після девальвації франка в серпні 1969 р. вартість Розрахункових одиниць зросла з 4,93 до 5,55 франків. За цих умов Франція запропонувала запровадити систему *Валютних компенсаційних сум (ВКС)*. Французький сільськогосподарський експорт до країн-учасниць Спільного ринку підлягав *ВКС негативним* на рівні 12,5%, тоді як французькі імпортери сільськогосподарської продукції з ЄЕС отримували відповідні субсидії. Фінансові витрати, пов'язані з ВКС, ніс французький уряд. Не бажаючи відобразити девальвацію франка на сільськогосподарських цінах, Франція встановила подвійний обмінний курс:

- *нормальний обмінний курс* - використовувався для всіх міжнародних несільськогосподарських торгівельних операцій і встановлювався відповідно вартості франка після девальвації: 1 долар=5,55 франка=1 Розрахункова одиниця;
- *спеціальний обмінний курс*, або “*зелений курс*” - використовувався для сільськогосподарських товарів і відповідав вартості франка до девальвації: 1 долар=4,93 франка=1 Розрахункова одиниця.

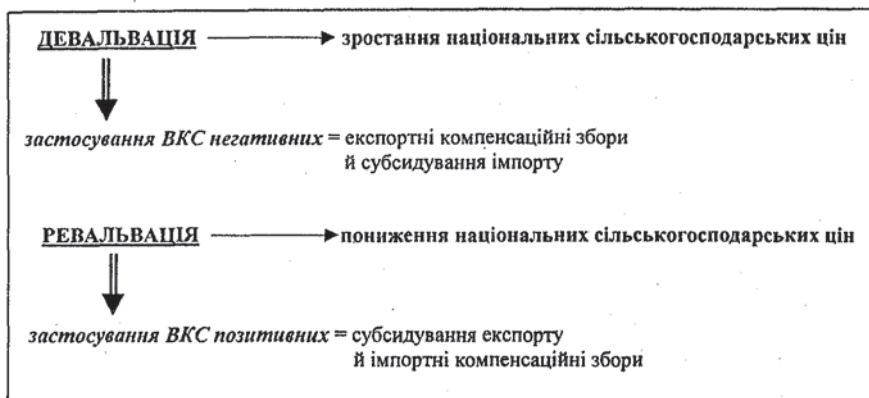
Різниця між обома курсами становила ВКС, застосування яких дозволяло відновити єдність внутрішнього ринку Співтовариства. Негативні ВКС були відмінені через два роки, коли французькі ціни досягли європейського рівня внаслідок швидших темпів інфляції.

Після ревальвації німецької марки восени 1969р. на 9,3% Німеччина мала відповідно зменшити установчі ціни на сільськогосподарську продукцію. Але німецький уряд відмовився на це піти, щоб не допустити зменшення прибутків сільськогосподарських працівників. Німеччина встановила *позитивні ВКС* - субсидії в розмірі 9,3% на німецький сільськогосподарський експорт, а також імпортні компенсаційні збори на сільськогосподарські то-

вари - 9,3%. Ця система діяла лише три місяці і була замінена зменшенням податкового тиску на аграріїв із метою компенсації скорочення їхніх прибутків. Застосування режиму ВКС викривлювало конкуренцію, а також викликало технічні й адміністративні труднощі, які ускладнювали нормальний процес збуту сільськогосподарської продукції всередині та поза межами Співтовариства.

Схема 4

Система валютних компенсаційних сум (ВКС)

12 лютого 1969 р. віце-президент Комісії Раймонд Барр представив “Меморандум Комісії”, який визначав засоби монетарної стабілізації в Європі:

- всі рішення національних урядів із питань поточної економічної політики, які могли вплинути на економіку країн-учасниць, мали підлягати попередній консультації з партнерами;
- цілі третьої Програми економічної політики, передбаченої на період 1971-1975 років, мали визначатися з урахуванням зростання валового національного продукту, рівня інфляції і безробіття, платіжного балансу країн-учасниць, що, у свою чергу, передбачало гармонізацію національних валютних і бюджетних політик;
- пропонувався механізм короткострокової фінансової підтримки між Центральними банками в обсязі 2 млрд. Розрахункових одиниць; у випадку, якщо партнери схвалювали політику економічного оздоровлення країни, яка перебувала в скрутному становищі, короткострокові кредити могли трансформуватися у середньострокові.

Рада міністрів схвалила Меморандум Барра 17 липня 1969 р., що не завадило Франції здійснити девальвацію трьома тижнями пізніше без попередніх консультацій зі своїми партнерами. Меморандум Барра отримав також схвалення голів держав і урядів країн-членів ЄЕС під час Гаазького саміту.

План Вернера

Гаазький саміт зобов'язав Раду міністрів розробити протягом 1970 р. в тісній співпраці з Комісією поетапний проект формування економічного й валютного союзу. Допускалася можливість використання Європейського резервного фонду з метою підтримки спільної економічної й монетарної політики. 9 лютого 1970 р. Рада міністрів прийняла систему короткострокового фінансового співробітництва в обсязі 1 млрд. Розрахункових одиниць: кожний Центральний банк зобов'язувався надавати на запит іншого банку кредит строком на три місяці, поновлюваний один раз. 6 березня Рада доручила розробку проекту економічного і валютного союзу голові уряду й міністру фінансів Люксембургу П'єру Вернеру. Доповідь П. Вернера, опублікована 8 жовтня 1970 р., передбачала створення до 31 грудня 1980 р. Економічного й валютного союзу з європейською валютною одиницею. План Вернера - перша спроба координації грошово-валютної й кредитної політики Співтовариства - передбачав поетапне заснування Союзу. Протягом першого етапу (1971-1973) мало відбутися:

- звуження маржі коливання європейських валют по відношенню до долара від 0,75% до 0,60%;
- створення єдиного ринку капіталів, який передбачав скасування контролю за валютними курсами;
- посилення координації економічної політики країн-учасниць на коротко- й середньострокові терміни;
- єдине представництво Співтовариства в міжнародних фінансових організаціях; заснування Європейського фонду валютного співробітництва (ЄФВС).

Протягом другого етапу (1974-1980) Співтовариство мало досягти:

- поглиблення гармонізації бюджетної, податкової, грошової політик;
- поступового об'єднання національних Центральних банків в Європейську систему Центральних банків - інструмент управління кредитно-фінансовою й валютною сферою Співтовариства; у перспективі замінити національні валюти спільною грошовою одиницею.

Федералістський задум плану Вернера підкреслювався його пропозицією обмежити національні суверенітети на користь Комісії і особливо пропозицією заснувати Раду, відповідальну за визначення спільної макроекономічної політики. Рада, не залежна від урядів і здатна впливати на національні бюджетні політики, мала бути відповідальною перед Європейським Парламентом, обраним на загальних виборах. Доповідь П. Вернера отримала схвалення Ж. Шабана-Дельма, М. Шумана, В. Жискара д'Естена, але викликала застереження Ж. Помпиду, який опонував будь-яким наднаціональним тенденціям. З іншого боку, Німеччина, яка ставилася із застереженням до надмірного фінансового лібералізму своїх партнерів, відхиляла проекти, які б

могли дати поштовх інфляційним процесам. За цих умов Рада міністрів Співтовариства, дуже розділена в поглядах, прийняла 9 лютого 1971 р. ком-промисне рішення у вигляді "пом'якшеного плану Вернера", який не містив чіткого інституціонального проекту:

- *фінанси:*
 - скорочення, починаючи з 15 червня 1971 р., маржі коливання європейських валют по відношенню до долара до 0,60%;
 - координація національних грошових політик Радою директорів, засно-ваною 8 травня 1964 р.;
 - спільна позиція в монетарних відносинах із третіми країнами і міжна-родними організаціями;
 - доповнення механізму короткострокового втручання механізмом серед-ньострокової підтримки (2 млрд. Розрахункових одиниць); проект за-снування ЄФВС;
 - посилення координації економічної і валютної політики країн-членів ЄЕС шляхом інтенсифікації консультацій, зокрема, скликання трьох Рад протягом року із цього питання;
- *податки:*
 - гармонізація бази обкладання й рівнів ПДВ;
 - гармонізація податкової бази, яка визначає міжнародні потоки капіта-лів, зокрема, податки на прибутки від капіталовкладень;
- *цінні папери:* гармонізація умов емісії цінних паперів і функціону-вання фінансових ринків.

Плани трансформації Спільного ринку в економічний і валютний союз були перекреслені фінансовою кризою 1971-1973 років.

Європейська валютна змія

Оголошення навесні 1971 р. першого після 1892 р. дефіциту торгівельно-го балансу США викликало паніку на світових фінансових ринках. Власники доларів почали масово конвертувати свої капітали в європейські валюти. Цей нерегульований потік розділив країни-члени ЄЕС. Німеччина і Нідер-ланди, які спочатку намагалися зупинити цю імпортовану інфляцію, погоди-лися з американськими пропозиціями здійснити ревальвацію сильних валют із метою попередження девальвації долара. Німеччина запропонувала ввести плаваючі курси європейських валют і встановити постійні проміжки між їх-німи амплітудами коливання - механізм, який отримав назву *валютної змії*. Італія й особливо Франція відхиляли можливість ревальвації своїх грошей, що загрожувало зниженню їхньої конкурентоспроможності на світовому ринку. До того ж, вони остерігалися, що німецька марка трансформує євро-пейську валютну змію в зону марки. Розходження було тотальним. 10 травня 1971 р. Німеччина і Нідерланди запровадили вільне коливання марки й фло-

рина. Франція й Італія, навпроти, зберігали фіксований паритет своїх валют по відношенню до долара і встановили контроль за обмінними курсами. Вартість марки коливалася між 5 і 10%, тобто відхилення перевищувало на 5 пунктів параметри плану Вернера й умови життєздатності змії.

15 серпня 1971 р. Ричард Ніксон оголосив про припинення обміну доларів на золото для офіційних валютних установ інших країн. У грудні 1971 року відбулася перша девальвація долара. Вашингтонські угоди (18 грудня 1971 р.) поклали початок врегулюванню курсових паритетів із девальвованим долларом. Було суттєво розширено дозволені амплітуди коливання європейських валют, встановлено *коридор* $\pm 2,25\%$, в межах якого кожна європейська валюта могла збільшувати вартість або знецінюватися по відношенню до долара. Оскільки курси кожної європейської валюти визначалися по відношенню до долара, то в умовах фінансової кризи розбіжності між курсами європейських валют сягали 4,5% протягом одного дня і до 9% протягом двох днів.

Європейці швидко усвідомили рівень збитків, який ця монетарна нестабільність наносила їхній торгівлі і ССП. З 19 травня 1971 р. були тимчасово відновлені ВКС для Франції й Нідерландів. Згідно з рішенням Ради міністрів (березень 1972 р.) керівники Центральних банків країн-членів ЄЕС і чотирьох країн-кандидатів зібралися 10 квітня у Базелі, де прийняли рішення про запровадження європейської валютної змії з 24 квітня 1972 р. Установлений на рівні 2,25% максимальний розрив між найбільш міцною і найбільш слабкою європейськими валютами звужувало до $\pm 1,125\%$ маржу коливання кожної європейської валюти стосовно долара. Таким чином, валютна змія мала підтримувати взаємну стабільність курсів європейських валют.

Дуже швидко виявилось, що рішення, прийняті у Вашингтоні й Базелі, не достатні для досягнення монетарної стабілізації. У зв'язку зі складною економічною ситуацією (сильна інфляція, торговельний дефіцит, заборгованість) британський фунт більше не міг залишатися ні в змії, ні в Коридорі. 23 червня 1972 р. британський уряд вирішив зняти контроль за коливанням фунта стерлінгів. Того ж дня із Змії й Коридору вийшов ірландський фунт, оскільки більша частка ірландської торгівлі була зав'язана на Великобританію. Датська крона покинула змію, але залишилася в Коридорі, подвоївши свою маржу коливання у порівнянні з іншими валютами змії. У січні 1973 р. Італія в ситуації, схожій з британською, встановила подвійний обмінний ринок ліри, запровадивши комерційну ліру, яка залишалася у встановлених рамках, і фінансову ліру, яка вільно коливалася поза межами змії й коридору.

13 лютого 1973 р. долар зазнав другої девальвації. Міністри фінансів країн-членів ЄЕС зібралися 11-12 березня в Брюсселі. Шість країн (Франція, ФРН, Бенілюкс, Данія), до яких приєдналися Швеція й Норвегія, вирішили

не перешкоджати виходу змін з коридору. Відтепер європейські валюти вільно коливалися, але підтримували між собою визначену межу коливання, встановлену на рівні 2,25%. Англійський і ірландський фунти, також як і італійська ліра від цього тимчасово звільнялися. Щоб не перевищувати максимальну амплітуду коливання, німецька марка була ревальвована на 3% 12 березня, потім на 5% 29 червня 1973 р., флорин досяг вершини своєї вартості у 5% 15 вересня.

З квітня 1973 р. країни-члени ЄЕС прийняли рішення про заснування Європейського фонду валютного співробітництва у відповідності до рішення Паризького саміту (жовтень 1972 р.). Адміністративна рада Фонду складалася з керівників Центральних банків ЄЕС, представника Люксембургу (Люксембург мав спільний з Бельгією Центральний банк), представника Комісії. Розміщений у Люксембурзі ЄФВС керував багатостороннім механізмом короткотермінової підтримки валют, які входили до європейської валютної змії. У реальності, резерви національних банків не були об'єднані. Центральні банки країн-учасниць здійснювали інтервенції завжди індивідуально й у доларах. На практиці Центральний банк враженої валюти захищав її, скуповуючи за долари, які він займав в інших Центральних банків Співтовариства.

Таким чином, під ударами світової валютної кризи діапазон допустимих коливань курсів європейських валют не лише не звужився, а навіть розширився у півтора рази. Не вдалося створити і достатній для надання фінансової підтримки слабким валютам ЄФВС. Не витримавши труднощів, пов'язаних із підтримкою курсів своїх валют, країни-учасниці одна за одною залишили змію. Залишилися в Європейській валютній змій лише ФРН, країни Бенілюксу, Данія. Подальше функціонування такої наполовину урізаної змії втратило сенс.

§ 4. Розвиток спільних галузевих політик: необхідність структурно-організаційних змін

Початок реформування ЄС

Протягом перехідного періоду була прийнята більшість головних рішень щодо організації спільного сільськогосподарського ринку, і Комісія перейшла до питань структурної політики у цій галузі. 18 грудня 1968 р. вона представила Раді "Меморандум про реформи сільського господарства в Європейському економічному співтоваристві: сільське господарство 1980", відомий, як План Маншольта на ім'я автора меморандуму Сіко Маншольта - віце-президента Комісії з питань сільськогосподарської політики. План Маншольта поєднував структурну політику з проблемою надвиробництва. Рада міністрів (22 грудня 1969 р.) установила механізм контролю за витратами

секції Гарантування ЄСФОГ і обмежила витрати секції Орієнтації. На основі пропозицій С.Маншольта Комісія підготувала проект аграрної реформи, який було опубліковано 29 квітня 1970 р. Однак, план Маншольта швидко об'єднав проти себе сільськогосподарських виробників, зокрема, у Франції. У травні 1971 р. в країнах-членах Співтовариства відбулися маніфестації працівників аграрного сектору, зокрема, марш 50-ти тисяч німецьких фермерів на Бонн і хода близько ста тисяч аграріїв країн-членів ЄЕС у Брюсселі, яка завершилася сутичками з поліцією (1 чоловік загинув, 160 було поранено).

Фермери не погоджувалися з перспективою зростання сільськогосподарської міграції, вважаючи, що це не сприятиме поліпшенню їхнього життєвого рівня. Так, сільське населення країн-членів ЄЕС зменшилося вдвоє протягом 1950-1970 років, але відповідного підвищення рівня життя селян не спостерігалось. Крім того, створення нових робочих місць і процес адаптації сільського населення до міського життя також вимагали чималих коштів. З іншого боку, пропозиції Маншольта щодо скорочення сільськогосподарських угідь нагадували селянам американський експеримент, коли наслідки збільшення земель, відведених під пар, були швидко зведені нанівець зростанням врожайності. До того ж, поставала дилема, а які ж площі скорочувати? Більш плодочі й з високою врожайністю чи, навпаки, низько прибуткові, але в регіонах, де вже й так не вистачало несільськогосподарських робочих місць? Незадоволення селян викликала також перспектива трансформації традиційних господарств шляхом кооперування у Сучасні сільськогосподарські виробництва. У спробах розв'язати проблему надлишків селяни вбачали загрозу ліквідації дрібних сімейних виробництв і намагання забезпечити потреби промисловості й сфери обслуговування у низькокваліфікованій робочій силі.

Протести селян примусили Раду обмежити структурну сільськогосподарську політику прийняттям трьох директив, які отримали назву "*міні-плану Маншольта*" (24 березня-17 квітня 1972 р.):

1. Директива 159 щодо модернізації сільськогосподарського виробництва передбачала надання виробникам сільськогосподарської продукції фінансової допомоги за умов представлення ними шестирічних планів розвитку господарств, схвалених Комісією.

2. Директива 160 щодо припинення сільськогосподарського виробництва й перерозподілу вивільнених сільськогосподарських площ визначала засоби заохочення припинення діяльності виробників, які досягли 65-ти річного віку (надбавки до пенсій), або після досягнення 55-ти років (передпенсія); пріоритет при отриманні вивільнених земель надавався виробникам, які представили план розвитку.

3. Директива 161 з питання соціально-економічного інформування й надання професійної кваліфікації передбачала допомоги на поліпшення професійної підготовки фермерів і заохочення їхньої перекваліфікації.

Таким чином, перша спроба реформування ССП обмежилася визначенням загальних напрямків гармонізації національних заходів. Найчастіше секція Орієнтації функціонувала лише в якості каси часткового відшкодування (в основному на рівні 1/4, або до 2/3 у деяких регіонах) витрат кожної з держав-учасниць у рамках національних сільськогосподарських політик. У цілому, структурні заходи в сільському господарстві ніколи не мали дійсно комунітарного характеру, до того ж, витрати секції Орієнтації ніколи не перевищували 5% витрат ЄСФОГ.

Рибальство

Римський договір розглядав рибальство в контексті Спільної сільськогосподарської політики. Однак, специфічні риси рибальства підштовхували Співтовариство до проведення окремої спільної політики в цій галузі. 28 вересня 1970 р. Рада прийняла Положення, які визначали організацію спільного ринку для рибпромислового сектора, а також започатковували спільну структурну політику в цій галузі. Положення вступили в дію 1 лютого 1971 р. Вони передбачали:

- принцип вільного доступу до риболовних зон Співтовариства всіх країн-учасниць;
- спільну організацію ринку морських продуктів, створюваного з метою поліпшення життєвого рівня рибалок, стабілізації ринків, гарантування регулярного постачання і кращих споживчих цін; запровадження спільної цінової політики; у випадку зниження цін нижче від встановленого мінімального рівня організації виробників отримували можливість надавати компенсацію своїм членам відповідно до кількості рибопродуктів, виведених із ринку; умови застосування СМТ;
- координацію національних структурних політик з наданням фінансової допомоги, зокрема, секцією Орієнтації ЄСФОГ.

Започаткування промислової політики Співтовариства

Договір про ЄЕС не містив юридичної бази для проведення реальної промислової політики Співтовариства. Засновники Спільного ринку сподівалися, що лібералізація торгівлі й інтенсифікація конкуренції спричинять структурні зміни, необхідні для розвитку промисловості. Однак, після утворення Митного союзу в липні 1968 р. стало зрозумілим, що цей союз сам по собі не може вирішити всіх проблем промисловості Співтовариства. Під час Газського саміту країни-члени ЄЕС визнали необхідність координації і сприян-

ня науково-дослідницькій діяльності й розвитку наукомістких галузей промисловості. 18 березня 1970 р. Комісія схвалила Меморандум Колонна, на ім'я італійського комісара з питань промисловості, який передбачав “сприяння взаємопроникненню європейської промисловості, необхідного як для зміцнення основ економічної єдності Західної Європи, так і для здійснення її політики економічної експансії, спрямованої на досягнення незалежності від великих зовнішніх партнерів” (зокрема, транснаціональні американські компанії семикратно збільшили інвестиції в Європу після 1958 р.). Уперше після Римського договору Меморандум визначав основи спільної промислової політики ЄЕС:

- уніфікація комунітарного ринку з метою розширення перспективи розвитку промислових підприємств; прийняття статуту “європейської компанії”; податкова політика сприяння злиттю компаній у середині Співтовариства; вільний рух капіталів; усунення технічних перешкод у торгівлі;
- поліпшення структури промисловості шляхом концентрації підприємств на національному і транснаціональному рівнях з урахуванням правил вільної і відкритої конкуренції й інтересів малого і середнього бізнесу; заснування підприємствами “Європейської фундації управління і підготовки” з метою активізації географічної й професійної мобільності працівників;
- розробка стратегії розвитку високотехнологічних галузей промисловості; проведення спільної науково-дослідницької політики, спільних заходів у промисловій політиці; лібералізація державних ринків Співтовариства;
- зміцнення солідарності Співтовариства в зовнішньо-економічних відносинах (кредитування, підтримка експорту, інвестиції).

Комітет експертів вивчав ці пропозиції до червня 1970 р. Пізніше вони отримали схвалення Паризького саміту, який відбувся в жовтні 1972 р. Саміт зобов'язав Комісію підготувати до 1 січня 1974 р. програму заходів у сфері промислової, наукової і технологічної політики Співтовариства.

Реформування Європейського соціального фонду

Діяльність Європейського соціального фонду (ЄСФ), заснованого згідно з Римським договором, залишалася обмеженою. У червні 1969 р. Комісія запропонувала поширити його діяльність на всі сфери зайнятості. У листопаді 1970 р. Рада, втілюючи в життя рекомендації Гаазького саміту, прийняла рішення про прийняття європейського соціального бюджету, який набув форми реформованого ЄСФ. Новий ЄСФ почав функціонувати з 1 травня 1972 р. На відміну від попереднього Фонду, який являв собою лише касу, створену за рахунок національних внесків країн-членів ЄЕС для рефінансу-

вання національних ексклюзивних заходів, новий ЄСФ отримував кошти з комунітарного бюджету і відігравав набагато важливішу роль. Фонд фінансував проекти, які відбирала Комісія відповідно до своїх критеріїв. На участь у конкурсах могли претендувати не лише країни-учасниці, але й окремі підприємства. Під час Паризького саміту (жовтень 1972 р.) країни-члени ЄЕС на пропозицію В.Бранда визнали, що політика в соціальній сфері набула для Співтовариства такої ж ваги, як і досягнення економічного й валютного союзу. У листопаді 1972 р. Рада визначила в якості пріоритетного напрямку діяльності ЄСФ реконверсію робітників сільського господарства й текстильної промисловості.

Спільна екологічна політика

До кінця 60-х років жодна європейська країна не мала чітко визначеної політики у сфері охорони навколишнього середовища. Студентські заворушення у Франції й Німеччині в травні 1968 р., конференція ООН із питань навколишнього середовища, що відбулася в Стокгольмі у червні 1972 р., публікація звіту "Римського клубу" з проблеми "обмеження зростання" викликали занепокоєння громадськості Європи щодо екологічних наслідків економічного зростання і поставили під сумнів цінності тогочасного споживацького суспільства.

Уперше спільна екологічна політика була предметом обговорення Комісії 22 липня 1971 р. Міжурядова конференція з питань захисту довкілля, що відбулася у Бонні в жовтні 1972 р., прийняла принципові положення цієї політики: попередження забруднення довкілля, відшкодування збитків забрудниками, управління ресурсами навколишнього середовища. 22 листопада 1973 р. Рада затвердила програму охорони навколишнього середовища. Передбачалося, що процес економічного зростання Європейського співтовариства мав супроводжуватися ефективною кампанією, спрямованою на подолання забруднення й захист довкілля.

Гаазький саміт надав імпульс справі створення Європейського університету, передбаченого Римським договором. Європейський університетський інститут був заснований у квітні 1972 р. у Флоренції. Він повинен був розвивати надбання європейської науки й культури, надаючи перевагу дисциплінам, які становили інтерес для справи європейського об'єднання. Інститут прийняв перших студентів у 1976 р. Заклад включав чотири відділи: історії й цивілізації, економічних наук, юридичних наук, політичних і соціальних наук.

§ 5. Створення системи Європейського політичного співробітництва

Система узгодження зовнішньополітичних курсів

Під час Гаазького саміту країни-члени ЄС висловили бажання досягти прогресу у сфері політичної уніфікації Співтовариства. 6 березня 1970 р. міністри закордонних справ ЄС обговорили можливість зовнішньополітичного співробітництва й доручили Комітету політичних директорів, створеному з представників Міністерств закордонних справ країн-учасниць, розробити відповідні пропозиції. 27 жовтня 1970 р. Комітет схвалив *довідь Етєна Давіньйона*, яка передбачала створення механізму регулярних міжурядових консультацій і постійного обміну інформацією з проблем зовнішньої політики. Європейське політичне співробітництво (ЄПС) обмежувалося досягненням гармонізації поглядів і узгодження позицій країн-учасниць щодо важливих проблем міжнародної політики. Передбачалася лише можливість проведення спільних заходів. Друга доповідь Давіньйона, прийнята 23 липня 1973 р., передбачала, що в питаннях зовнішньої політики кожна країна-учасниця не буде остаточно виробляти позицію без попередніх консультацій з партнерами. Однак, країни-учасниці не зобов'язувалися мати спільні позиції, до того ж вони могли приймати їх лише одноставно. На основі пропозицій Комітету була створена система узгодження зовнішньополітичних курсів країн-учасниць Співтовариства, яка включала у себе:

- піврічні, пізніше щоквартальні збори міністрів закордонних справ, які у випадку необхідності замінювалися нарадою на найвищому рівні голів держав і урядів, із метою узгодження зовнішньополітичних курсів і політики безпеки. Перша зустріч міністрів закордонних справ відбулася в Мюнхені з близькосхідного питання (19 листопада 1970 р.); проведення зборів відбувалося за ініціативою країни, яка на той час головувала в Раді;
- щоквартальні засідання Політичного комітету, який складався з директорів політичних департаментів Міністерств закордонних справ, із метою підготовки зборів міністрів закордонних справ і для забезпечення виконання прийнятих на них рішень; передбачалась участь Комісії у роботі Політичного комітету у випадку розгляду питань, які стосувалися Співтовариства;
- заснування в кожному Міністерстві закордонних справ посади європейського кореспондента з метою полегшення взаємного інформування адміністрацій;
- з метою посилення співробітництва Ради міністрів і Європейського Парламенту в питаннях зовнішньої політики передбачалось щорічне повідомлення Голови Парламенту цієї проблематики, а також проведення кожного півроку колоквиуму за участю міністрів закордон-

них справ країн-членів ЄЕС і Комісії політичних справ Європейського Парламенту.

У процесі розвитку механізму зовнішньополітичного узгодження почали створюватися робочі групи для роботи над конкретними питаннями зовнішньої політики, започатковувалося співробітництво посольств і місій держав-членів Співтовариства, їхніх представників у різних міжнародних організаціях і на міжнародних конференціях, зокрема, в рамках Організації Об'єднаних Націй. Створювалися постійні представництва Співтовариства при ООН, в США, Канаді, Японії. Вже з початку 70-х років чітко визначилися основні напрямки діяльності системи зовнішньополітичного узгодження: узгодження позицій членів Співтовариства в сфері трансатлантичних стосунків; кризові ситуації у країнах, що розвиваються; відносини з країнами соціалістичного табору.

Таким чином, у політичній системі Співтовариства на початку 70-х років з'являються інструменти міждержавного співробітництва у сфері зовнішньої політики, створені поза межами Римського договору. Водночас, зовнішньополітичне співробітництво між країнами-учасницями Співтовариства залишалося на рівні узгодження зовнішньополітичних курсів. Рішення, які приймалися в ході зовнішньополітичних консультацій мали необов'язковий, рекомендаційний характер. Практика відкладання обговорення зовнішньополітичних проблем у випадку, коли через гострі розбіжності країни-члени Співтовариства не могли досягти компромісу, свідчила, що механізм зовнішньополітичного узгодження був ще досить далеким від системи єдиної західноєвропейської зовнішньої політики.

Поразка нових проектів політичної уніфікації Західної Європи

Паризький саміт ЄЕС (19-21 жовтня 1972 р.) змалював у загальних рисах перспективи майбутнього європейського союзу: “у відповідності до своїх політичних цілей нова європейська архітектура дозволить Європі утвердити свою самобутність, зберігаючи вірність своїм традиційним друзям і союзницьким обов'язкам, а також дозволить зайняти власне місце в системі міжнародних відносин згідно з принципами статуту ООН і на користь поліпшення міжнародної рівноваги. Держави-учасниці Співтовариства підтверджують свої наміри трансформувати до кінця десятиріччя сукупність своїх відносин у Європейський Союз.”

Таким чином, країни-члени ЄЕС визнали необхідність політичної інтеграції. Водночас, залишалося відкритим питання: як на практиці перейти від проголошення принципів політичної інтеграції до будівництва Європейського союзу? Союз передбачав, в першу чергу, активізацію інституціонального будівництва. На думку голови Комісії Жана Рея рішення Гаазького саміту щодо політичної уніфікації й розширення Співтовариства вимагали посилен-

ня комунітарних інститутів і, у відповідності до тексту Римського договору, переходу до прийняття рішень кваліфікованою більшістю.

Комісія доручила комітету юристів місію вивчення питання збільшення повноважень Європейського парламенту. Доповідь Веделя (декана юридичного факультету Паризької Сорбони) від 25 березня 1972 р. містила три суттєві пропозиції: обрання Європейського Парламенту на загальних виборах; започаткування співробітництва Ради й Парламенту при прийнятті рішень спочатку в деяких областях, потім для всієї сукупності спільних політик; усунення кандидата на посаду голови Комісії Парламентом.

Але Франція й Великобританія протистояли будь-яким спробам передачі національного суверенітету інституціям Співтовариства. Обидві держави як постійні члени Ради Безпеки ООН розглядали європейське співробітництво, в першу чергу, як засіб підтримки іншими країнами-учасницями своєї зовнішньої політики. Під час франко-німецького саміту 11 лютого 1972 р. Ж. Помпідю схвалив ідею В. Брандта щодо заснування постійного секретаріату з метою посилення політичної координації у Європі. Але Франція наполягала, щоб місцем перебування секретаріату було визначено Париж у супереч вимогам її партнерів щодо місцеперебування секретаріату у Брюсселі. Франція також відхилила німецьку й нідерландську пропозицію щодо надання секретаріату за прикладом Комісії деяких можливостей ініціативи. У кінцевому варіанті Секретаріат так і не було створено. Під час Паризького саміту країни-члени ЄЕС обмежилися прийняттям суто символічних заходів: міністри закордонних справ мали збиратися чотири рази на рік для обговорення актуальних питань і, в можливих межах, для опрацювання спільних позицій. Питання обрання Європейського Парламенту на загальних виборах, чому опонував Ж. Помпідю, було відхилено пізніше. Комісія запропонувала підготувати доповідь із питання розбудови Європейського Союзу до кінця 1975 р.

У цей час у питаннях політичної уніфікації Європи особливо гострими були розбіжності між Ж. Помпідю і В. Брандтом. Французький президент висловлювався на користь майбутньої конфедерації держав, які вирішили інтегрувати свої економіки й гармонізувати свої політики. Європейський уряд мав приймати рішення, обов'язкові для всіх, але найважливіші рішення мали прийматися одностайно. Канцлер, навпроти, був прихильником Європейської федерації. 13 листопада 1973 р. під час виступу в Європейському парламенті В. Брандт заявив, що класичні національні держави є державними утвореннями минулого: "Європейський Союз народиться не внаслідок наднаціональної революції, не шляхом усунення прикордонних стовпів, але завдяки всієї сукупності зусиль на користь економічного і валютного союзу, соціального союзу, політичного союзу". Водночас, він ініціював нову політику рядки зі Сходом, надто сміливу, як на той час, стратегію, яка демонструвала,

що Німеччина поступово звільнюється від американської опіки і намагається діяти самостійно на зовнішньополітичній арені. Таким чином, Франція висловлювалася на користь проведення сильної спільної зовнішньої політики, але при наявності слабких комунітарних інститутів. Німеччина, навпроти, виступала за розбудову сильних інституцій, але не передбачала проведення активної спільної політики в зовнішньополітичній сфері. З іншого боку, інтереси Великобританії обмежувалися проведенням слабкої європейської політики зі слабкими інституціями.

Таким чином, з огляду на погіршення світової економічної й фінансової кон'юнктури, а також за умов розбіжностей між країнами-учасницями в поглядах на майбутнє європейської архітектури питання про Європейський Союз було тимчасово знято з порядку денного.

Висновки до четвертого розділу

На межі 60-70-х років Співтовариство задекларувало наміри активізувати процеси економічної, грошово-кредитної і політичної уніфікації Західної Європи і до 1980 р. трансформувати Європейські співтовариства в Європейський Союз. Протягом 1969-1973 років відбулося перше розширення Співтовариства за рахунок вступу Великобританії, Данії, Ірландії. Співтовариству вдалося завершити бюджетне врегулювання Спільного ринку, визначити чіткий план переходу до формування комунітарного бюджету за рахунок власних, незалежних від національних урядів, ресурсів. Спостерігався прогрес у розвитку спільних галузевих політик: було започатковано спільну рибпромислову політику, усвідомлено необхідність проведення спільної промислової політики, реформовано Європейський соціальний фонд, започатковано спільну екологічну політику. На початку 70-х років створено систему узгодження зовнішньополітичних курсів країн-учасниць ЄЕС. Однак, амбіційні плани західних європейців були перекреслені світовою економічною, фінансовою і енергетичною кризою, яка ускладнила розвиток Співтовариства і на деякий час загальмувала інтеграційні процеси.

ВПЛИВ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ НА РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКИХ СПІВТОВАРИСТВ (1973-1984 роки)

§ 1. Розвиток економічної інтеграції у Західній Європі в роки світової економічної і фінансової кризи

У 70-ті - першій половині 80-х років Європейське співтовариство розвивалося в умовах найглибшої після другої світової війни економічної кризи, що позначилося на змісті й темпах євроінтеграційних процесів. У 1973 р. хронологічно збіглися нафтова криза, яка спричинила чотирикратне зростання світової ціни на сиру нафту (від 3 до 12\$ за барель); друга після 1971 р. девальвація долара, що прискорила кінець Бреттон-Вудської монетарної системи; стрибок цін на пшеницю й ембарго Р. Ніксона на американський експорт сої. Внаслідок другої нафтової кризи (1979-1981 роки) ціни на арабську світлу нафту піднялися до 36\$ за барель. У цілому, світові ціни на нафту протягом кількох років зросли в 12 разів. Нафтовий фактор і посилення світової валютної нестабільності спровокували ріст інфляції, спад промислового виробництва, банкрутства підприємств і, як наслідок, потроєння рівня безробіття в західноєвропейських країнах: від 3% у 1973 р. до 10% у 1984 р. Спостерігалися різкі зміни в динаміці промислового виробництва: від високих темпів зростання у 60-ті роки (+5,1%) до стагнації в 1973-1980 роках (+0,6%) і, навіть, спаду в 1975 (-6,6%), 1981 (-2,2%) і 1982 роках (-1,6%). Інвестиції в цілому зменшилися від 1/4 ВВП у 1970 р. до 1/6 у 1982 р. Економічний стан Європейського співтовариства в цей період визначався західними економістами терміном "стагфляція" (від поєднання термінів "стагнація" й "інфляція").

Економічна криза посилила дисбаланс в економічному розвитку західноєвропейських країн, виявила диспаритети комунітарного простору і загострила ідеологічні розбіжності між країнами-членами в пошуках шляхів оздоровлення економічної ситуації. В умовах економічної кризи посилилася тенденція до дезінтеграції, що виявилось, зокрема, в сепаратистських діях учасників Співтовариства щодо захисту своїх економічних інтересів (обмеження імпорту з країн-учасниць, зміна валютних курсів тощо). У цей період з усією гостротою виявилася інституціональна криза Співтовариства. Новим викликом для європейців був стрімкий розвиток нових індустріальних гігантів, зокрема, в Азії, що значно загострило міжнародну конкуренцію. В 70-ті роки стало фактом науково-технологічне відставання західноєвропейських країн від США і Японії. На початку 80-х років у західноєвропейському суспільстві поширилися песимістичні оцінки перспектив європейського будів-

ництва: під сумнів були поставлені здатність Співтовариства до подальшого розвитку та його конкурентоспроможність щодо США і Японії.

Ускладнення й труднощі хоча й загальмували розвиток євроінтеграційних процесів, але не зупинили його остаточно. Досвід розвитку Співтовариства в умовах економічної кризи мав подвійний результат. По-перше, європейці усвідомили, що альтернативи інтеграції немає і на економічні кризи необхідно відповідати інтенсифікацією інтеграційних процесів, зокрема, запровадженням нових спільних політик, заснуванням економічного й валютного союзу, об'єднанням своїх ресурсів для подолання відставання від США і Японії. По-друге, зростав вплив ліберальних ідей на економічну політику ЄЕС, що, зокрема, виявилось у стратегії міцного франка (Франція, березень 1983 р.); відхиленні французького проекту спільної промислової політики (вересень 1983 р.); рішеннях саміту у Фонтенбло, прийнятих згідно з вимогами Великобританії (червень 1984 р.).

Енергетична криза та її вплив на політику Співтовариств

У 1973 р. дев'ять країн ЄЕС виробляли разом лише 11 млн. т нафти, що складало 0,4% світового виробництва. Разом із тим, частка нафти у енергетичному споживанні європейських країн зросла в п'ять разів між 1950 (12%) і 1973 (61%) роками. Європейські держави використовували сприятливу ринкову кон'юнктуру й імпортували нафту із Середнього Сходу в значних обсягах і по низьких цінах. Зокрема, Франція, Італія й Великобританія імпортували в 1973 р. по 125 млн. т нафти кожна, ФРН - 109 млн. т, Нідерланди - 95 млн. т. Співтовариство усвідомлювало небезпеку зростання залежності від імпортованих енергоносіїв, однак, практичних заходів, вжитих із метою розробки і втілення в життя спільної енергетичної політики, було здійснено замало. Так, у травні 1973 р. Рада європейських співтовариств вирішила інтенсифікувати пошуки нафтових родовищ у Північному морі і запропонувала прискорити розвиток атомної енергетики. Єдиним конкретним рішенням в цьому питанні була директива Ради (липень 1973 р.), яка рекомендувала створити запаси нафти строком від 65 до 90 днів.

Перша нафтова криза була спровокована війною між Ізраїлем і арабськими країнами, яка тривала з 6 по 16 жовтня 1973 р. У листопаді 1973 р. Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК) наклала ембарго на експорт до країн, звинувачених у проізраїльських настроях, до яких, зокрема, були віднесені Нідерланди. Арабські країни знизили загальне виробництво нафти, відкинули принцип установлення цін на сиру нафту шляхом укладання угод із нафтовими компаніями і в односторонньому порядку підняли ціни на нафту. Наслідком такої політики був гострий дефіцит нафти і чотирикратне зростання цін на неї. Країни-члени ЄЕС були змушені запровадити заходи, спрямовані на обмеження споживання нафтопродуктів: заборона на використан-

ня автомобілів у вихідні дні, обмеження в опаленні, швидкісні обмеження руху транспорту і та ін. З кінця 1973 р. труднощі з поставками нафти поступово зникли, але висока ціна на нафту відтоді стала реальністю. Нафтова криза різко прискорила інфляційні процеси і стала однією з причин так званого "еврозастою".

На початку 1979 р. нову дестабілізацію нафтового ринку викликало падіння шахського режиму в Ірані й прихід до влади аятоли Хомейні. ОПЕК використала значне скорочення іранського виробництва нафти для офіційного підйому ціни на неї. Середня ціна бареля в 1980 р. подвоїлася в порівнянні з груднем 1978 р. Після двох енергетичних криз ціна на сиру нафту піднялася від 3 доларів за барель у 1972 р. до 36 доларів у 1980 р.

У лютому 1974 р. США ініціювали проведення міжнародної конференції у Вашингтоні з питань енергетики, де відстоювали ідею заснування об'єднання держав-споживачів нафти - майбутнього Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), створеного 15 листопада 1974р. в рамках Організації економічного співробітництва й розвитку. МЕА об'єднало розвинуті західні держави-імпортери нафти з метою розробки й проведення узгодженої енергетичної політики щодо третіх країн і прийняття заходів з метою зниження залежності від зовнішніх джерел постачання енергоносіїв. Франція відмовилася брати участь в Агентстві, запропонувавши провести 4 березня 1974 р. євро-арабську конференцію. Однак, партнери Франції вважали неможливим розв'язання проблеми нафтового постачання без США. Того ж дня канцлер Віллі Брандт висловився від імені німецького народу щодо необхідності збереження найтісніших зв'язків із Сполученими Штатами: "неможливо мати європейський союз без гарантії атлантичної безпеки". На вимогу Німеччини й Великобританії проведення євро-арабської конференції було перенесено на невизначений термін. Франція надалі діяла самостійно і підписала двосторонній контракт із Саудівською Аравією у 1974 р.

У грудні 1973 р. країни-члени ЄЕС заснували Комітет із питань енергетики, який складався з представників країн-учасниць під головуванням відповідного члена Комісії. Комітет визначив спільні цілі енергетичної політики ЄЕС, прийняті Радою 17 грудня 1974 р.:

- зменшення зростання рівня енергетичного споживання шляхом її заощадження;
- сприяння розвитку в Співтоваристві нафтодобувної промисловості (видобуток 140 млн. т нафти у 1985 р.);
- скорочення імпорту енергоносіїв, зокрема, нафти з метою зменшення енергетичної залежності Співтовариства від 63% у 1973 р. до 50% у 1985 р.;
- зменшення частки нафти в енергетичному балансі на користь газу і ядерної енергетики.

У рамках програми дій Співтовариства в галузі раціонального використання енергії Рада 17 грудня 1974 р. прийняла положення про перехід на літній час, а також чисельні рекомендації щодо раціонального використання енергії в промисловому й будівельному секторах економіки. Однак, спільна енергетична політика так і не була втілена в життя. Більше того, Співтовариство навіть не спромоглося продемонструвати солідарність з Нідерландами, які постраждали від нафтового ембарго з боку арабських країн. Серед причин неспроможності Співтовариства дати спільну відповідь на нафтові потрясіння провідне значення відігравали наступні чинники.

По-перше, нафтова проблема протиставила ліберальну Північ Європи регульованому Півдню. Бенілюкс і Великобританія зберігали умови вільної комерційної діяльності для приватних енергетичних компаній (англо-нідерландська SHELL, британська British Petroleum, великі американські компанії), зокрема, у сфері постачання енергоносіїв. У Франції й Італії, навпаки, держава безпосередньо втручалась у проведення нафтової політики, як через державні підприємства (ELF-ERAP і національне товариство нафти Аквітанії, які злилися у 1976 р., ENI в Італії) або напівдержавні (CFP-TOTAL), так і за допомогою обмежувачого законодавства (Нафтовий кодекс 1928 р. у Франції). Ці розбіжності посилювалися, коли Франція запропонувала здійснити спільні заходи з метою боротьби проти спекулятивних операцій на енергоринках.

По-друге, політика національних урядів визначалася нерівномірним розподілом ресурсів. Великобританія і ФРН - головні виробники вугілля - підтримували власне виробництво. Водночас, Франція продовжувала політику закриття нерентабельних шахт, а також імпортувала вугілля для теплових електростанцій. Вона сконцентрувала зусилля на розвитку атомної енергетики (програма Мессмера, прийнята в березні 1974 р.). Національні газові родовища забезпечували нижчий рівень енергетичної залежності Нідерландів у порівнянні з іншими країнами Співтовариства. Близько половини добутого газу вони експортували до ФРН і Франції. Великобританія, яка у 1973 р. покривала лише половину своїх потреб за рахунок власного вугілля, газових родовищ Північного моря і атомної енергетики, несподівано в 1981р. перетворилася на країну-імпортера енергоносіїв у зв'язку із зростанням її нафтодобувної промисловості (у 1985 р. ЄЕС видобувало 142 млн. т нафти, із них 127 - Великобританія).

На Європейській раді у Страсбурзі (22 червня 1979 р.) країни-члени ЄЕС вирішили заморозити імпорт нафти протягом п'яти років на рівні 1978 р. (427млн. т), щоб звести рівень нафтової залежності до 50%. У цілому, Співтовариству вдалося знизити частку нафти в енергетичному споживанні з 61% у 1973 р. до 46% у 1985 р., що дозволило навіть перевищити заплановані у 1974 р. показники. Рівень енергетичної залежності відповідно знизив-

ся до 43,6% у 1984 р. Однак, ці позитивні результати були в деякій мірі наслідком промислової стагнації Спільного ринку.

Таблиця 2

Структура споживання енергії в СЕС у 1973-1985 роках (у %)

	1973	Планові показники на 1985 р.	Фактичні результати на 1985 р.
Вугілля	22,6	17	19,5
Нафта	61,4	49	46
Газ	11,6	18	18,5
Гідроелектростанції	3	3	4
Атомна енергетика	1,4	13	12

Світова монетарна криза: крах європейської валютної змії

Валютна змія, яка функціонувала з весни 1972 р. з максимальним розривом між найміцнішою й найслабкішою європейськими валютами на рівні 2,25%, мала сенс лише за умов участі в ній головних валют Співтовариства. Однак, вже 23 червня 1972 р. зі змії вийшли британський та ірландський фунти, 13 лютого 1973 р. - італійська ліра. Щоб запобігти розриву змії в 1973 р. було ревальвовано німецьку марку й нідерландський флорин. Після 29 червня 1973 р. курс марки по відношенню до франка складав 1,725FF із допустимою маржею коливання між 1,686 (-2,25%) і 1,764 (+2,25%). Але франк слабшав і з 19 січня 1974 р. залишив змію через знецінення до рівня 1DM=2FF. Інфляційні тенденції у Франції посилювалися не лише у зв'язку з нафтовою кризою, але й через хворобу Ж. Помпіду і початок президентської виборчої компанії. Обраний у 1974 р. президентом Франції Валері Жискар д'Естен погодився з пріоритетністю боротьби проти інфляції. "План охолодження" міністра економіки й фінансів Ж.-П. Фуркада дозволив стабілізувати франк, який офіційно повернувся до змії 10 липня 1975 р. Але ріст безробіття примусив французький уряд змінити економічну політику, що спричинило подальше знецінення франка, який остаточно залишив змію 15 березня 1976 р. У період між весною 1972 р. і весною 1979 р. франк утратив 45% своєї вартості.

Функціонування європейської валютної змії продемонструвало декілька технічних недоліків. *По-перше*, тоді як марка зростала на 1,125% по відношенню до свого курсу в доларах, франк не міг знецінюватися більше, ніж на 1,125% по відношенню до свого курсу в доларах із тим, щоб подвійний паритет - марка/франк не утворював розриву більшого за 2,25%, тобто, коли зростала вартість сильної валюти, вона тягнула за собою всі інші валюти, які входили до валютної змії. *По-друге*, без фунта стерлінгів, французького франка й італійської ліри змія перетворювалася на зону німецької марки, тобто зону валют, які могли утримувати паритет із німецькою валютою. Отже, у змії залишилися лише валюти Бенілюксу й Данії, тоді як шведська й 164

норвезька крона покинула її 28 серпня 1977 р. і 12 грудня 1978 р. відповідно. Таким чином, європейська валютна змія, яка була ключовим пунктом плану Вернера, не змогла витримати першого нафтового потрясіння. Р. Маржолін у квітні 1975 р. був змушений констатувати, що “зусилля, здійснені після 1969 р. на шляху розбудови економічного й валютного союзу, завершилися поразкою”.

Нова європейська розрахункова одиниця

ЄЕС потребувало монетарної стабільності, що зумовило запровадження Європейських розрахункових одиниць, в яких після 25 квітня 1973 р. обраховувалися установчі ціни ССП і бюджет Співтовариства. Обрахування доларового еквівалента Європейських розрахункових одиниць більше не мало сенсу у зв'язку із зростанням амплітуди коливання курсу американського долара. 21 квітня 1975 р. країни-члени ЄЕС вирішили прийняти нове визначення Європейської розрахункової одиниці, що детермінувалося появою спеціальної міжнародної платіжної одиниці - СДР. Європейська розрахункова одиниця розраховувалася на базі “валютного кошика” дев'яти національних валют країн-членів ЄЕС з урахуванням їхньої питомої ваги у валовому продукті й внутрішній торгівлі Співтовариства протягом 1969-1972 років:

$$\begin{aligned} 1 \text{ Розрахункова одиниця} = & 1,15 \text{ французького франка} \\ & + 0,828 \text{ німецьких марок} \\ & + 0,0885 \text{ фунтів стерлінгів} \\ & + 109 \text{ італійських лір} \\ & + 0,286 \text{ нідерландських флоринів} \\ & + 3,66 \text{ бельгійських франків} \\ & + 0,14 \text{ люксембурзьких франків} \\ & + 0,217 \text{ датських крон} \\ & + 0,00759 \text{ ірландських фунтів.} \end{aligned}$$

Щоб обрахувати поточну вартість Розрахункової одиниці, наприклад, у франках треба було перемножити курс у франках для кожної з дев'яти валют на його врівноважуючий коефіцієнт і додати дев'ять отриманих цифр. Так, на 21 квітня 1975 р. вартість однієї Розрахункової одиниці у франках складала:

$$1,15 \text{ FF} + (2,3 \times 0,828) + (2,135 \times 0,286) \text{ і т.д.} = 5,8974 \text{ FF}$$

(2,30 - курс марки у франках у Франкфурті; 2,135 - курс флорину у франках в Амстердамі).

Природа Європейської розрахункової одиниці була досить стабільною, оскільки вона була результатом середнього арифметичного урівноваження європейських валют. Нова Європейська розрахункова одиниця почала застосовуватися для розрахунку бюджету Співтовариства з 1 січня 1978 р. *Визначення комунітарних валют за еталоном, скомпонованим із цих валют, мало*

не лише суто технічний, але й політичний вимір: за відсутністю золотого паритету європейські валюти постали перед світом без посилання на долар.

Заснування Європейської валютної системи

Створення Європейської валютної системи (ЄВС) диктувалося, насамперед, прагненням Західної Європи забезпечити фінансову стабільність і самостійність, послабивши залежність європейських валют від долара, що дало б можливість уникнути втрат, пов'язаних із періодичними кризами цієї валюти, а також успішніше протистояти заокеанській конкуренції. Найбільш послідовним прихильником такої політики виступав президент Франції В. Жискар д'Естен. Інші західноєвропейські уряди хоча й допускали, що антиінфляційна стабілізація європейських валют технічно підпорядкована їхньому звільненню від доларового стандарту, не мали відповідної політичної волі порвати з доларом. З іншого боку, канцлер Німеччини Гельмут Шмідт вважав, що досягнення монетарної стабілізації є наслідком довгострокової конвергенції макроекономічних показників (стабільності цін і валютних курсів, зайнятості, зовнішньо-торгівельного сальдо), тобто макроекономічної політики (кредити, бюджет) і структурних досягнень (конкурентоспроможність).

З огляду на зміцнення франка навесні 1978 р. Г. Шмідт погодився із французькими аргументами. Європейська рада в Бремені (6-7 липня 1978 р.) підтримала франко-німецьку ініціативу і доручила міністрам фінансів розробити проект ЄВС. Рада прийняла цей проект 4-5 грудня 1978 р. Італія й Ірландія дали остаточну згоду на десять днів пізніше. Однак, французький уряд підпорядкував початок функціонування ЄВС, передбачений на 1 січня 1979 р., домовленостям із приводу відміни ВКС. Досягнутий з цього питання компроміс від 6 березня 1978 р. дозволив розпочати перший етап формування ЄВС, яка включала в себе три основних елементи: Європейську валютну одиницю, механізм фіксованих обмінних курсів, систему валютного й фінансового співробітництва.

❖ *ЕКЮ (європейська валютна одиниця)* - спеціальна розрахункова одиниця, обрахована шляхом додавання дев'яти валют країн-учасниць ЄЕС із тим же коефіцієнтом врівноваження, що й у 1975 р. Лише вступ драхми в ЕКЮ 17 вересня 1984 р. незначно модифікував цю композицію. Таким чином, ЄВС була заснована на еталоні, незалежному від долара. З огляду на можливість майбутніх змін, ЄВС передбачала перегляд композиції ЕКЮ кожні п'ять років (перший перегляд відбувся 15 вересня 1984 р.), а також кожного разу у відповідь на запит країни-учасниці у випадку курсової зміни її валюти більше ніж на 25% по відношенню до ЕКЮ.

Кожна валюта мала базове визначення в ЕКЮ. Офіційна шкала паритетів була опублікована 13 березня 1979 р. Наприклад, 1 FF=0,172 364 ЕКЮ, і

1 DM=1,398 074 ЕКЮ. З введенням базових ставок можна було обрахувати базові двосторонні курси, наприклад, $1 \text{ DM}=0,398 \text{ 074}:0,172 \text{ 364}=2,3095 \text{ FF}$.

❖ *Механізм узгодженої зміни ринкових валютних курсів у визначених межах із допомогою втручання Центральних банків.* ЄВС базувалася, як і валютна змія, на встановленні порівняно вузького коридору (+2,25%) допустимих відхилень валютних курсів відносно один одного. ЄВС відтворювала змію включно з її первинними похибками: фунт увійшов у композицію ЕКЮ, але не брав участі у механізмі обмінних курсів із маржею $\pm 2,25\%$. Це стосувалося також драхми в 1984 р. Ліра вступила в змію з маржею $\pm 6\%$. Щоб усунути недоліки, які спостерігалися під час функціонування змії 1972 р., автори ЄВС передбачили можливість втручання Центральних банків у випадку максимального відхилення валюти, що досягала свого граничного курсу втручання по відношенню до всіх інших валют, які брали участь у механізмі. Максимальне відхилення обраховувалося, наприклад, для франка шляхом віднімання від базового курсу ЕКЮ у франках курсу ЕКЮ у франках, що досяг нижчої маржі коливання по відношенню до всіх інших валют, які входили до композиції ЕКЮ. В ЄВС було встановлено поріг відхилення в 75% від цього максимального відхилення. Індикатор відхилення сигналізував усім країнам-учасникам про необхідність скоординувати і об'єднати зусилля Центральних банків із метою впливу на валюту, яка сильно відхилялася як угору, так і донизу: слабкі валюти мали бути підтриманими, а сильні валюти мали стримуватися. Центральний банк слабкої валюти скуповував свої гроші спочатку за рахунок власних резервів, потім шляхом запозичення валюти інших Центральних банків. Ці кредити були короткотерміновими, але не обмежувалися в розмірах. Вони підлягали відшкодуванню в сорокап'ятиденний термін після закінчення місяця втручання і двічі поновлювалися кожні три місяці. Однак, Бундесбанк відмовлявся підтримувати валюти, які зазнавали труднощів, якщо відповідні національні уряди не здійснювали адекватних заходів.

❖ *Механізм кредитної допомоги національним урядам на двосторонній основі за рахунок засобів Європейського фонду валютного співробітництва (ЄФВС).* Кожна країна-учасниця, яка зіткнулася з фінансовими труднощами при підтримці ринкового валютного курсу, мала можливість отримати від ЄФВС короткотермінову фінансову підтримку (кредит строком на три місяці двічі поновлюваний) і середньострокове "фінансове сприяння" (кредит строком від двох до п'яти років). Надання цих кредитів підпорядковувалося зобов'язанню країни-отримувача досягнути спільно визначених макроекономічних показників. Загальний капітал ЄФВС складав 25 млрд. ЕКЮ: 14 млрд. для короткострокової і 11 млрд. для середньострокової підтримки. ЄФВС відігравав скоріше символічну, ніж реальну роль. Кожний

Центральний банк вносив до Фонду 20% своїх авуарів у золоті та у доларах і отримував відповідну вартість в ЕКЮ.

Засновники ЄВС передбачали трансформацію ЄФВС у Європейський валютний фонд протягом трьох років (на березень 1981р.). У цьому випадку остаточна передача п'ятої частини національних резервів у власність ЄВФ мала забезпечити покриття нової розрахункової одиниці, випущеної в обіг Фондом, яка мала функціонувати в якості спільної валюти країн-учасниць. Під час другого інституціонального етапу формування ЄВС ЕКЮ мала отримати всі функції міжнародних грошей. Передбачалося, що новий ЄВФ буде не лише надавати країнам-членам кредити для підтримки курсів їхніх валют, здійснювати емісію ЕКЮ, але й повсякденно керувати валютною сферою Співтовариства.

Спочатку ЄВС функціонувала не набагато краще, ніж перша валютна змія. Між створенням першої змії (квітень 1972 р.) і створенням ЄВС (березень 1979 р.) базовий курс марки змінився з 1,5887 до 2,309 французьких франка, тобто протягом семи років франк знецінився на 45%. З березня 1979 р. і до березня 1983 р. франк утратив третину своєї вартості. Разом із тим, інфляційні розбіжності між валютами країн-учасниць виявилися меншими в порівнянні з валютами третіх країн, до того ж знецінення європейських валют в ЄВС зменшилося в порівнянні з періодом 1973-1979 років. Виявилися ефективними інтервенції Центральних банків із метою підтримки паритетів обмінних курсів. Усупереч широко поширеним песимістичним прогнозам, ЄВС витримала зовнішні потрясіння, зокрема, другу нафтову кризу й посилення долара. Однак, створення нового ЄВФ й інші заходи другого етапу формування ЄВС були відкладені на невизначений термін у зв'язку з дестабілізацією економічної ситуації в Співтоваристві. ЕКЮ, випущені в обіг ЄФВС, лишилися лише частиною національних резервів, по-іншому складених (шляхом розрахункової операції, поновлюваної кожні три місяці). Національні Центральні банки залишилися власниками своїх резервів, а ЄФВС виконував лише функції розрахункового управління.

Криза традиційних галузей промисловості

В умовах кризи традиційних галузей промисловості країни-учасниці мали виявити солідарність у сфері захисту спільних економічних інтересів. Значне зростання цін на нафту безпосередньо вплинуло на подорожчання текстильного виробництва (синтетичне волокно) і металургії з огляду на її енергоємність. До того ж, вартість робочої сили на підприємствах Співтовариства значно перевищувала аналогічні витрати азійських і східноєвропейських конкурентів. Поява нових індустриальних держав-експортерів відбулася саме в десятиріччя нафтових потрясінь. Конкуренція різко загострилася за умов скорочення світового, зокрема, європейського попиту: зниження ку-

півельної спроможності населення, зменшення попиту на нафтовий транспорт, стагнацію галузей, які споживали продукцію металургійних підприємств тощо. У 70-х роках зазнали кризи суднобудування, текстильна промисловість, металургія.

Суднобудування

Нафтова криза 1973 р. і подальший економічний спад спричинили значне скорочення попиту на продукцію європейських суднобудівних підприємств, зокрема, на танкери. У резолюції, прийнятій у вересні 1978 р., Рада міністрів наголосила на необхідності підтримки конкурентоспроможності суднобудівної промисловості в межах Співтовариства, виробництво якої мало відповідати потребам Спільного ринку. З огляду на відсутність юридичної бази, необхідної для проведення структурної політики в суднобудуванні, Комісія обмежилася координацією національної допомоги галузі. Переговори з Японією й Кореєю щодо політики в суднобудівній галузі успіху не мали. Протягом 80-х років ситуація в суднобудівній галузі залишалася складною.

Текстиль і одяг

Легка промисловість зазнавала труднощів ще з кінця 60-х років у результаті повільного зростання внутрішнього попиту і швидкого розвитку експорту з країн, що розвиваються. Політика Співтовариства в текстильній промисловості мала два аспекти: внутрішній і зовнішній. На міжнародному рівні Співтовариство взяло участь у так званій "Мультиволоконній угоді", підписаній 20 грудня 1973 р. на 4 роки і потім тричі поновлюваній. Загальна угода, підписана Комісією, слугувала юридичними рамками 23-х двосторонніх угод між державами-учасниками й країнами-постачальниками. Щорічні квоти і рівень зростання експорту встановлювалися в залежності від рівня розвитку й конкурентоспроможності країн-експортерів. Країни АКТ і південного узбережжя Середземномор'я отримали преференційні домовленості. На внутрішньому рівні Комісія контролювала політику урядів країн-членів, спрямовану на підтримку вітчизняних підприємств. У 1977 р. Комісія заборонила будь-яку національну підтримку, яка сприяла зростанню виробництва синтетичного волокна.

Металургія

Положення Договору про ЄСВС дозволили Співтовариству в умовах економічної кризи 70-х років виробити спільну металургійну політику з метою стабілізації ринку. У листопаді 1976 р. 12 найбільших виробників Співтовариства сформували картель під назвою "Єврозалізо" і погодилися добровільно скоротити виробничі потужності. У 1977 р. Е. Давіньйон - комісар, відповідальний за питання промисловості, опрацював широкомасштабний план, спрямований на боротьбу з надвиробництвом. План Давіньйона передбачав:

- вільне квотування поставок сталі підприємцями у формі виробничих квот;

- встановлення мінімальної обов'язкової ціни (приблизно на 20-30% вищої за ринкову) на неконкурентоздатну продукцію, а також рекомендація орієнтувальних цін на інші вироби;
- початок переговорів з Японією, Іспанією, Бразилією, Південною Африкою, Кореєю, Польщею щодо обмеження експорту;
- запровадження ліцензій на імпорتنу продукцію з метою здійснення адміністративного контролю за цінами і товарообігом, а також втручання у випадках демпінгу.

З метою зменшення проникнення імпоротної продукції у Співтовариство Комісія опрацювала в грудні 1977 р. систему базових цін, обрахованих відповідно вартості продукції найбільш конкурентоздатних експортерів. Уся металургійна продукція, яка входила у Співтовариство по цінах, нижчих від базових цін, підлягала обкладанню компенсаційним митом. Ці заходи були дещо пом'якшені в 1978 р. Комісія висловилася на користь реструктуризації національних металургійних комплексів із метою зменшення виробничих потужностей від 200 млн. т в 1977 р. до 174 млн. т у 1983 р.

Друга нафтова криза, а також політика німецького металурга Клокнера Верке, який денонсував план Давін'їона й розпочав цінову війну, спричинили поглиблення кризового стану європейської металургії. 6 жовтня 1980 р. Комісія запропонувала оголосити "стан реальної кризи". У такому випадку 58 стаття Договору про ЄСВС дозволяла Комісії вводити виробничі квоти підприємствам з діапазоном коливань максимальних і мінімальних цін і накладати на порушників штрафні санкції. Комісія застосувала 58 статтю для квартального фіксування виробничих квот, але без уведення установчих цін. З 1 липня 1981 р. ця система була замінена добровільним самообмеженням підприємствами виробництва для 60% продукції в межах Євразаліза. У 1981 р. національні уряди прийняли "код національної допомоги", який установлював термін припинення надання державної допомоги металургійній галузі - 31 грудня 1985 р. За цей час національні субсидії мали сприяти поверненню рентабельності металургійним підприємствам. Виробники погодилися з необхідністю зменшення виробничих потужностей на 30 млн. т протягом п'яти років (1982-1986).

Таким чином, національні уряди й підприємці обрали для виходу з кризи в традиційних галузях промисловості політику протекціонізму й узгодженого скорочення виробництва. Комісія контролювала надання національної державної допомоги, забезпечуючи тим самим умови вільної конкуренції у відповідності до спільних інтересів і цілей Співтовариства. Комісія схвалювала надання допомоги на модернізацію обладнання, професійну перепідготовку, створення нових робочих місць, географічну мобільність працівників.

§ 2. Розвиток спільних політик ЄЕС

Вплив економічної кризи на функціонування ССП

ССП залишалася найважливішою спільною політикою ЄЕС. Вона дозволила Співтовариству досягнути самозабезпечення в багатьох видах сільсько-господарської продукції і стати її світовим експортером. Водночас, витрати ЄСФОГ подвоїлися протягом 70-х років і склали близько двох третин витратної частини комунітарного бюджету. У цих умовах багато країн-учасниць, зокрема, Великобританія і Німеччина вимагали прийняття заходів із метою обмеження вартості ССП. Незважаючи на зусилля, здійснені в межах ССП, в роки економічної кризи спостерігався процес скорочення прибутків працівників аграрного сектора. Так, зростання цін на нафту спровокувало подорожчання палива, добрив, фітосанітарних засобів. Водночас, пропорційного зростання цін на сільськогосподарську продукцію не відбувалося. Прибутки аграріїв також залежали від рівня інфляції в різних країнах-учасниках Співтовариства, оскільки інституційні ціни ССП, які щорічно встановлювалися Радою з урахуванням середнього інфляційного рівня країн-членів ЄЕС, карали такі країни, як Франція, де інфляція перевищувала цей рівень.

Заморожуванню прибутків працівників аграрного сектора сприяло також застосування Валютних компенсаційних сум (ВКС) негативних. Система ВКС, застосована в 1969 р. як виняток, була відновлена з 1971-1972 років у вигляді тимчасового заходу. Але монетарна нестабільність, особливо відчутна в період 1973-1983 років, надала ВКС структурного характеру, які деякі країни-учасниці інтегрували в національну сільськогосподарську стратегію. Спочатку ВКС були нестійкими і фіксувалися кожного тижня в залежності від коливань валютних курсів. Країни зі слабкою валютою застосовували ВКС негативні (Франція, Італія, Ірландія, Великобританія до 1979 р.), а країни із сильною валютою - ВКС позитивні (ФРН, Нідерланди, Великобританія з 1979 р.). Данія ігнорувала ВКС, збільшуючи інтервенційні ціни після девальвації крони (1979 р.), чи знижуючи їх після ревальвації крони (1983 р.). ВКС негативні детермінували замороження прибутків аграріїв, оскільки інтервенційні ціни в країнах-членах ЄЕС залишалися незмінними. З іншого боку, спричинене девальвацією удорожчання виробництва (зростання цін на паливо, добрива тощо) мало наслідком зменшення сільськогосподарських прибутків.

Застосування ВКС викривлювало конкуренцію. ВКС, які запроваджувалися з метою підтримки цінового балансу ССП, розраховувалися щодо інтервенційних цін у вигляді напередодні встановлених, жорстко зафіксованих на один рік сум, які змінювали ринкові ціни на сільськогосподарську продукцію в момент перетину кордонів. Сільськогосподарська продукція, експортована Францією у Нідерланди, фактично двічі оподатковувалася: при

виході із Франції (ВКС негативні) і при ввезенні до Нідерландів (ВКС позитивні). Однак, ринкові ціни у Франції й Нідерландах не обов'язково відповідали рівню інтервенційних цін, і ВКС реально відігравали роль нідерландських митних зборів на французький експорт. Напроти, нідерландський сільськогосподарський експорт до Франції виявлявся двічі субсидованим. У цьому випадку ВКС функціонували як джерело демпінгових цін. Таким чином, саме існування Спільного сільськогосподарського ринку опинилося під знаком запитання. Країни з міцною валютою і значною часткою сільськогосподарського імпорту в торгівельному балансі отримували подвійну користь від застосування ВКС, тоді як країни зі слабкою валютою і значною долею сільськогосподарського експорту виявилися двічі враженими.

Про різке загострення конкуренції у кризовий період свідчили торгівельні війни між країнами-членами Співтовариства. Так, у 1973-1984 роках відбувалась так звана "винна війна" між Францією й Італією. Для розв'язання проблеми Рада ініціювала проведення реформи спільного ринку столових вин, яка передбачала перегонку надлишків продукції, заборону насаджень нових виноградних плантацій, премії на викорчовування, допомогу на припинення виробництва. Ці заходи були доповнені Програмою розвитку Середземноморських регіонів, прийнятою в 1978 р. на 1979-1983 роки з огляду на перспективу вступу до ЄЕС країн Іберійського півострова. Програма передбачала підтримку іригаційних заходів, реконструкцію і реконверсію виноградарства, сприяння трансформації й комерціалізації аграрного виробництва, відновлення й захист лісів. Перспектива вступу до ЄЕС Іспанії й Португалії вимагала нової організації ринку столових вин, який мав бути представленим кандидатам як умова їхнього вступу. 4 грудня 1984 р. на Саміті ЄЕС у Дубліні після складних переговорів було досягнуто домовленостей із цього питання. Щоб попередити дестабілізацію спільного ринку столових вин, Комісія прийняла рішення щодо примусової перегонки з метою обмеження пропозиції до 100 мегалітрів. Продукти, які передбачалися для перегонки, скуповувалися за дуже низькими цінами. У середньому щорічно протягом 1980-1984 років було перегнано 24 мегалітри, що складало 18% виробництва столових вин ЄЕС.

З не меншими складнощами відбувалася організація спільного ринку баранини, яка супроводжувалася "війною баранини" між Францією, з одного боку, і Великобританією й Ірландією, з іншого. Вступ Великобританії й Ірландії до Співтовариства викликав необхідність врегулювання ринку баранини, чому опиралася Франція, яка раніше була єдиним виробником цього продукту в Співтоваристві і бажала зберегти національну систему виробництва. Франція відмовлялася відкрити свої ринки для імпорту британської баранини, посилаючись на її новозеландське походження. Тривалі й важкі переговори завершилися угодою від 30 травня 1980 р. Спільний ринок бара-

нини встановлював подвійну ціну (базову й інтервенційну), а також систему імпорتنих зборів/експортних субсидій. Продукція, вироблена в Новій Зеландії, Австралії, Аргентині й Уругваї мала полегшений доступ до Спільного ринку і складала відчутну конкуренцію для французьких тваринників.

Таким чином, нафтова криза, монетарна нестабільність, інфляційні розбіжності, застосування ВКС спричинили різкі диспаритети в розвитку сільського господарства в різних країнах-членах ЄЕС. Незважаючи на подвоєння видатків Гарантійної секції ЄСФОГ, відбувався процес скорочення прибутків аграріїв. Посилилися протекціоністські тенденції у діяльності національних урядів. Загострення конкуренції вишилося у торговельні "війни" між країнами-членами Співтовариства. Функціонування ССП опинилося під загрозою.

Початок реформування ССП

Механізм ССП мав стимулюючий вплив на розвиток аграрного сектора економіки. Однак, надвиробництво сільськогосподарської продукції й пошуки зовнішніх ринків для її збуту загострювали конкуренцію, особливо під час економічних криз. Скорочення структурного розриву між виробництвом і споживанням, а також необхідність уповільнення зростання витрат Гарантійної секції ЄСФОГ вимагали зменшення цінової підтримки аграрного сектора. При цьому, необхідно було попередити розорення виробників, що спровокувало б масову міграцію фермерів у міста в період зростання безробіття. Щорічне встановлення інституційних цін на сільськогосподарську продукцію також ускладнювалося питанням демонтажу ВКС, чому Франція підпорядковувала початок функціонування ЄВС. Домовленості щодо скасування механізму ВКС були досягнуті країнами ЄЕС 6 березня 1979 р. Скасування ВКС було прогресивним кроком, але воно передбачало тривалий період стабілізації обмінних курсів. Протягом 1979-1983 років ВКС відновлювалися під час кожного чергового "валютного врегулювання".

Важливою проблемою, що потребувала реформування в 80-ті роки, було виробництво молока й молочної продукції. У 1983 р. Співтовариство стало найбільшим світовим виробником у цій галузі (111,4 млн. т молочної продукції). Після 1973 р. виробництво молочної продукції щорічно зростало на 2,5%, тоді як споживання збільшувалося менше, ніж на 1% і на 1983 р. становило 82 млн. т. Такий стан речей зумовлювався як причинами демографічного характеру (низька народжуваність, старіння населення), так і змінами в споживчому кошику західних європейців, які почали надавати перевагу продуктам рослинного походження. Таким чином, перед Співтовариством поставала проблема структурних надлишків.

До 1977 р. вартість підтримки виробництва молокопродуктів складала 43% витрат Гарантійної секції ЄСФОГ. З вересня 1977 р. країни-члени ЄЕС

прийняли рішення запровадити спеціальний податок, який виробники сплачували ЄСФОГ на кожний літр продукції. Розмір податку встановлювався щорічно на початку сільськогосподарської кампанії і відповідав 1,5% індикативної ціни на молочну продукцію. Цей податок мав спонукати фермерів зменшувати виробництво. Надходження від податку спрямовувалися на поліпшення якості молочної продукції й пошуки нових зовнішніх ринків збуту. Французький уряд постійно виступав проти цього податку і звинувачував країни Північної Європи в надвиробництві. Якщо Франція виробляла в середньому 5 000 л молока на гектар фуражної площі, то Нідерланди - 13 500 л. Ця країна виробляла в 4,5 рази більше молочної продукції, ніж споживала. З іншого боку, припинення зростання виробництва призводило до консервації структурних диспропорцій між Північчю й Півднем Європи. До того ж, у багатьох регіонах, зокрема, у Франції молочне виробництво забезпечувало прибутки дрібних виробників, для яких податковий тягар був важчим, ніж для великих підприємств.

Введення податку не розв'язало проблему надвиробництва. У 1983 р. підтримка молочного виробництва ще складала 30% витрат Гарантійної секції ЄСФОГ, із них 62% - інтервенції і 38% - експортні субсидії. 31 березня 1984 р. Співтовариство запровадило на 5 років (1984-1989) систему молочних квот. Об'єм продукції, який отримували гарантований прибуток (інтервенційна ціна), обмежувався й мав зменшуватися протягом п'яти років. Квоти розподілялися між країнами-учасниками, потім між молокозаводами або прямо між фермерами. За продукцію, вироблену понад установлені квоти, виробник мусив сплачувати надподаток, який прирівнювався до індикативної ціни. Отже, надлишки підлягали штрафам. Кожна країна-учасниця ЄС доповнила ці загальні заходи важливими супроводжуваними заходами, зокрема, наданням допомоги на припинення діяльності дрібних літніх фермерів.

Щодо спільного ринку цукру, то він із самого початку був організований за квотним принципом. Однак, темпи зростання виробництва значно перевищували ріст споживання. За таких умов Співтовариство вирішило застосувати з 1 липня 1981 р. податок у розмірі 2% на квоту А. Податок на квоту В зріс від 30 до 32% і міг досягати 39,5% у випадку, якщо надлишки продовжували зростати.

На початку 80-х років відновилися зернові протиріччя між Співтовариством і США. У 1976 р. Сполучені Штати представили 16 звинувачень щодо демпінгового характеру спільної сільськогосподарської політики. Однак, Співтовариство залишалося на позиціях щодо неможливості обговорення принципів ССП. У лютому 1979 р. США і Співтовариство досягли порозуміння щодо пшениці: США не наполягатимуть на питанні ССП, тоді як Співтовариство зобов'язувалося не зловживати субсидуванням експорту. У

грудні 1981 р. держсекретар США Александр Хейг дав зрозуміти Брюсселю, що США більше не погоджуватимуться з експортними субсидіями. США представили ГАТТ чисельні звинувачення проти експортних субсидій і преференційних домовленостей, наданих ЄЕС Середземноморським країнам для цитрусових. Таким чином, після двадцяти років центр євроатлантичних протиріч у аграрному секторі змістився із Спільного ринку (принцип преференції Співтовариства) на ринки третіх країн, особливо, що стосується зернових і похідних продуктів. З огляду на протиріччя із США Рада міністрів сільського господарства 30 березня 1984 р. прийняла рішення, які відкривали шлях реформуванню ССП:

- знижені інституційні ціни на сільськогосподарську кампанію 1984-1985 років у середньому на 0,5%; зменшено допомогу на зберігання зернових;
- встановлено, що ріст видатків на сільськогосподарські інтервенції, обраховані на трирічній базі, не перевищуватиме ріст бюджетних надходжень;
- встановлені молочні квоти й поріг гарантування для зернових (121,3 млн. т).

Перше в історії Співтовариства зниження інституційних цін, застосування молочних і зернових квот свідчило про початок реформування ССП і завершення періоду необмеженого гарантування сільськогосподарських прибутків.

Спільна торговельна політика

Розвиток торговельної політики Співтовариства відбувався під впливом світової економічної кризи і переговорів у рамках Генеральної угоди про торгівлю й тарифи. Початок нового раунду багатосторонніх торговельних переговорів під егідою ГАТТ було ініційовано президентом США Р. Ніксоном. Претензії США до Європейського співтовариства стосувалися переважно трьох питань: преференційних угод ЄЕС із ЄАВТ і країнами АКТ, які, на думку американців, загрожували встановленням великої євроафриканської зони вільної торгівлі; СМТ; ССП. Зі свого боку, Європейське співтовариство, яке мало більш ліберальні митні тарифи щодо третіх країн, ніж США, і збільшувало обсяги імпорту американської сільськогосподарської продукції, домоглося зменшення нетарифних бар'єрів з боку США.

Переговори розпочалися в Токіо в 1973р. і були перервані у зв'язку з першою нафтовою кризою. Поновлені в 1977р. переговори завершилися 12 квітня 1979 р. досягненням домовленості, яка передбачала зниження митних тарифів на третину. Домовленість мала виконуватися у вісім етапів, останній з яких було заплановано на 1 січня 1987р. Зменшенню нетарифних бар'єрів мало сприяти прийняття так званих "кодексів". Співтовариство та-

кож зобов'язалось обмежити підтримку сільськогосподарського експорту. У рамках ГАТТ було укладено угоди, що стосувалися певних секторів економіки. Найважливішою серед них була угода про міжнародну торгівлю текстильними виробами, відома як Угода про змішані волокна, підписана в 1974 р. між Співтовариством і тридцять однією країною-постачальницею. Вона охоплювала виробництво штучних та синтетичних волокон, бавовняних та вовняних виробів і була спрямована на добровільне кількісне обмеження імпорту з метою гармонізації торгівлі текстильними виробами.

Спільна політика в риболовній галузі

У риболовній галузі спільна організація ринку, побудована на принципі вільного доступу країн-учасниць до рибних зон Співтовариства, з'явилася в жовтні 1970 р. Умови рибальства у водах Співтовариства докорінно змінилися з уведенням деякими латиноамериканськими країнами, а в 1975 р. - Ісландією, Норвегією й Канадою, в 1977 р. - США правила "200 миль" щодо розширення рибної заповідної зони до 200 миль (раніше патрулювання державами узбережних вод здійснювалося на відстані до 12 миль). Конференція ООН із морського законодавства (березень 1976 р.) прийняла рішення про розширення рибальської зони до 200 миль. Відповідна резолюція була прийнята Радою міністрів 3 листопада 1976 р.: Співтовариство розширило межі рибальських зон країн-учасниць до 200 миль для Північного моря і Північно-Атлантичного узбережжя, але на інші зони, зокрема, на Середземномор'я, це правило не поширювалося.

Переговори з приводу прийняття до Спільного ринку Великобританії, Ірландії, Норвегії - великих риболовецьких держав - ускладнилися намаганням країн-кандидатів відмінити правило рівноправного доступу до риболовецьких зон, але їм удалося лише відкласти його прийняття. Країни-учасниці до 31 грудня 1982 р. зберігали ексклюзивні рибальські права для своїх кораблів у межах 6 морських миль від їхнього узбережжя (у Франції й у деяких регіонах інших країн ці права поширювалися на 12 миль за умови дотримання історичних рибальських прав судів інших країн-членів у цих водах). У червні 1981 р. було вирішено продовжити існування діючої системи ще на 10 років, протягом яких Великобританія мала ексклюзивну 12-ти мильну рибальську зону від свого узбережжя, але повинна була поважати історичні права рибалок інших країн-членів Співтовариства. Гренландія з цієї причини воліла позбутися статусу "заморської території" і залишити Співтовариство після референдуму 23 лютого 1982 р. Норвегія на референдумі висловилася проти вступу до Співтовариства, оскільки надала перевагу збереженню рибних ресурсів країни.

Складні переговори, які велися з 1977 р., завершилися прийняттям угоди 25 січня 1983 р., яка засновувала "Блакитну Європу". Положення угоди ви-

значили політику Співтовариства в галузі збереження рибних ресурсів, зокрема, систему ліцензування риболовецького промислу в "шотландській зоні" - багатій рибальській зоні на північ від Великобританії, де могли рибалити лише кораблі Великобританії, Франції, Бельгії. Угода також передбачила необхідність щорічної фіксації Радою міністрів загального обсягу дозволеного вилову, розподіленого між країнами-учасницями. З метою збереження рибних ресурсів передбачалася низка технічних заходів: щорічний перерозподіл квот на вилов риби між країнами-учасницями, встановлення цін на рибопродукти тощо. Витрати на спільну риболовну політику складали лише 1% європейського бюджету: орієнтувальні ціни, премії на зберігання, механізм імпорتنих компенсаційних зборів/експортних субсидій, сприяння комерціалізації галузі тощо.

Зовнішні аспекти ресурсної політики регулювалися Резолюцією Ради міністрів від 3 листопада 1976 р., згідно з якою Співтовариство наприкінці 1976 р. постало перед зовнішнім світом як єдина узбережна держава. Згідно з резолюцією треті країни, що вели промисел в риболовних зонах країн-учасниць ЄЕС, мали укладати угоди із Співтовариством. Угоди передбачали визнання юрисдикції Співтовариства над двохсотмильною зоною, її права встановлювати Загальний дозволений вилов у межах цієї зони, а також зобов'язували треті країни надавати доступ країнам-учасницям ЄЕС до надлишкової продукції третіх країн. Відповідні угоди були підписані з США (1977), Норвегією (1980), Швецією (1980), Фінляндією (1983), Гренландією (1985), а також із деякими африканськими країнами.

Відхилення французького проекту спільної промислової політики

Парижський саміт країн-членів ЄЕС (жовтень 1972р.) зобов'язав Комісію розробити до 1 січня 1974р. програму промислової, наукової і технологічної політики Співтовариства, націленої на створення промислової бази ЄЕС. Програма, представлена Комісією в березні 1973р., передбачала:

- усунення технічних перешкод у торгівлі, а також податкових і юридичних бар'єрів, які перешкоджали співробітництву й концентрації європейських підприємств; підтримку вільної й відкритої конкуренції як у межах Співтовариства, так і на зовнішніх ринках;
- лібералізацію ринків державних замовлень;
- підтримку на європейському рівні підприємств, конкурентноспроможних у сфері передових технологій;
- реконверсію за прийнятних соціальних умов галузей промисловості, що перебували у кризі;
- досягнення відповідності процесів структурної концентрації підприємств економічним і соціальним цілям Співтовариства.

Програма була частково прийнята Радою в Копенгагені 17 грудня 1983 р. Однак, в умовах загострення кризових явищ у світовій економіці, які особливо вразили ЄЕС, більшість положень Програми протягом довгого часу залишалися на папері.

Після Версальського саміту Великої Сімки (червень 1982 р.), під час якого Франсуа Міттеран запропонував посилити технологічне співробітництво з метою виходу з економічної кризи (доповідь “Технологія, зростання, зайнятість”), а також після його виступу в Бундестазі 20 січня 1983р., де він закликав до розбудови європейського індустріального простору, Франція у вересні 1983р. запропонувала Меморандум “Новий етап для Європи: спільний промисловий і науково-дослідницький простір”. Усупереч песимістичним прогнозам щодо промислового й технологічного відставання Європи текст Меморандуму розвивав у шести пунктах стратегію реіндустріалізації Європи:

- поглиблення співробітництва у сфері науково-дослідницької діяльності і відповідне збільшення бюджетних коштів Співтовариства;
- лібералізація ринку національних державних замовлень; опрацювання спільних норм для нової продукції, наприклад, у телекомунікаційній галузі; створення європейського бюро нормування;
- застосування принципу комунітарної преференції у сфері промисловості; відмова від національного протекціонізму, який суперечить комунітарному протекціонізму; посилення антидемпінгового захисту щодо американських і японських компаній; контроль за інвестиціями з третіх країн;
- інтенсифікація співробітництва між європейськими фірмами; підтримка балансу між політикою сприяння конкурентоспроможності європейських підприємств і створенням умов для ефективної конкуренції;
- розробка великих спільних проектів у сфері інфраструктури: TGV Париж-Брюссель і Париж-Кельн, тунель під Ла-Маншем тощо;
- заснування спеціалізованих агентств на взірець Космічного агентства в інших стратегічних областях.

Концепція Спільної промислової політики (СПП), запропонована французькою стороною, передбачала, що Співтовариство мало стати не лише Спільним ринком, де підприємства протистоятимуть один одному в умовах бездоганної конкуренції, але й організмом, який турбується про збереження своїх специфічних форм економічної й соціальної організації. По відношенню до третіх країн комунітарний простір мав трансформуватися в єдину економічну силу.

Однак, розбіжності між економічними інтересами країн-учасниць, а також традиційні суперечності поміж прихильниками різних концепцій по-

дальшого розвитку об'єднаної Європи спричинили відхилення французького проекту СПП. До того ж, позиція Комісії в питаннях промислової політики Співтовариства була більш прихильною ліберальним поглядам на відносини між державою й підприємництвом. Промислова політика визначалася Комісією як форма забезпечення сприятливого середовища для діяльності й розвитку вільного підприємництва, пошуку шляхів максимальної міжнародної конкурентоспроможності підприємств. Спільний промисловий простір мав бути передовсім ринковим. Завершення розбудови справжнього спільного ринку і створення умов, необхідних для конкурентоспроможності європейських підприємств у середині й поза межами Співтовариства, уявлялися необхідним і достатнім у сфері промислової політики ЄЕС. Комісія схвалила лише спільні заходи у сфері науково-дослідницької діяльності, професійної освіти, транспорту.

Співробітництво між країнами-членами Співтовариства в промисловій сфері розвивалося переважно на двосторонній основі. Так, на початку 70-х років виробництво збагаченого урану розвивалося завдяки створенню двох транснаціональних груп: Ugenco (за участю Німеччини, Нідерландів, Великобританії) і Eurodif (Франція, Італія, Бельгія, Іспанія, Швеція), які функціонували поза рамками Євратому. В авіаційній галузі група Airbus-industri об'єднувала французькі, німецькі, іспанські, британські фірми. У 1975р. було засновано транснаціональне Космічне агентство для виробництва ракет-носіїв (Agiane), супутників (Meteosat) і телекомунікацій.

Активізація соціальної політики Співтовариства

Програма Співтовариства в соціальній сфері, прийнята Радою міністрів 21 січня 1974р., передбачила три фундаментальні цілі:

- досягнення повної зайнятості;
- поліпшення умов життя й праці;
- активізація участі соціальних партнерів у розв'язанні питань економічної й соціальної політики, зокрема, участь працівників у житті підприємств.

Економічна криза, яка супроводжувалася зростанням рівня безробіття, зумовлювала зміни в політиці Співтовариства в напрямку надання їй більшого соціального змісту. Протягом 1973-1984 років витрати ЄВФ зросли вчетверо. У цей період Комісія розробила низку соціальних програм:

- щодо найбільш незахищених верств населення (молодь, жінки, безробітні протягом тривалого часу);
- щодо найбільш вражених кризою галузей економіки (суднобудування, металургія, вугледобувна промисловість);

- щодо вражених кризою регіонів, зокрема, регіонів з текстильною промисловістю (вугледобувні й металургійні регіони отримували допомогу безпосередньо від ЄСВС).

У жовтні 1983 р. Рада прийняла новий регламент ЄСФ, який визначив пріоритетні напрямки діяльності Фонду: освіта й працевлаштування молоді молодше 25 років (3/4 ресурсів ЄСФ); допомога несприятливим регіонам.

Протягом 1974-1984 років Співтовариство досягло певних успіхів у соціальной сфері. Було створено декілька соціально орієнтованих організацій: Європейський центр розвитку професійної освіти (Берлін, 1975 р.); Консультативний комітет з питань безпеки, гігієни і охорони здоров'я на робочому місці (Брюссель, 1974 р.); Інститут з питань поліпшення умов життя й праці (Дублін, 1975 р.). Низка директив, прийнятих у цей час, мала на меті гармонізацію законодавств країн-учасниць у сфері умов праці і колективних звільнень (1975 р.), урівнення в правах жінок і чоловіків у сферах зайнятості, освіти, умовах праці (1976 р.). Були профінансовані комунітарні соціальні програми: боротьби з бідністю, охорони й гігієни праці (1978 р., 1984 р.), сприяння робітникам-мігрантам (1976 р.).

У червні 1981 р. Ф.Міттеран на засіданні Європейської ради у Люксембурзі закликав до розбудови "європейського соціального простору". Однак, соціальний діалог на комунітарному рівні (участь соціальних партнерів у процесі прийняття рішень економічного й соціального характеру) залишався блокованим. Тристороння конференція, яка відбулася у квітні 1980р., не мала продовження. Постійний комітет зайнятості не став місцем для підготовки переговорів. Соціальної уніфікації Співтовариства затримували суттєві структурні диспаритети між країнами-учасницями, а також національні відмінності в характері участі представницьких організацій у керівництві соціальними відносинами.

Започаткування регіональної політики Співтовариства

Римський договір не передбачив специфічної регіональної політики. Водночас, політика Співтовариства завжди мала регіональний вимір. Орієнтаційна секція ЄСФОГ звертала увагу на проблемні регіони, зокрема, гірські (квітень 1975 р.) і середземноморські (квітень 1978 р.). Регіональну спрямованість мали чисельні заходи ЄСВС, ЄІБ, ЄСФ. Питання про необхідність проведення комунітарної регіональної політики було поставлене Великобританією й Ірландією під час переговорів щодо вступу останніх до Співтовариства. Великобританія висловила бажання, щоб її фінансові витрати на ССП були компенсовані виплатами Співтовариства на реконверсію проблемних регіонів. З іншого боку, Італія звернула увагу на відсутність у бюджеті ЄЕС, всупереч положенням Преамбули Римського договору, видатків, спрямованих на зменшення відсталості проблемних регіонів. Паризький са-

міт (жовтень 1972 р.) погодився з необхідністю проведення спільної регіональної політики і зобов'язав Комісію створити до 31 грудня 1973 р. Фонд регіонального розвитку, фінансований з бюджету Співтовариства. У 1975 р. після тривалих дискусій було засновано два нових комунітарних органа: Комітет із регіональної політики (КРП) і Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР). КРП, який складався з компетентних функціонерів країн-учасниць і представників Комісії, мав координувати національні регіональні політики і давати оцінку їхньої сумісності з цілями Співтовариства. ЄФРР, створений 18 березня 1975 р., мав у своєму розпорядженні 4,8% бюджетних витрат (1975р.) для досягнення, насамперед, двох цілей: подолання структурного відставання проблемних регіонів (протягом 1975-1977 років 40% коштів із відповідних витрат Фонду отримувала Італія); боротьби з наслідками дезіндустріалізації (Великобританія отримувала 28% відповідних витрат). Заходи ЄФРР обмежувалися відшкодуванням країнам-учасницям державних витрат на регіональну політику, обмежених установленими квотами. Національні уряди самостійно обирали напрямки регіональної політики і спрямовували до Брюсселя докази сукупних витрат, які Комісія компенсувала на рівні, що не перевищував квоти. Комісія контролювала національні допомоги, спрямовані на регіональний розвиток, з обов'язковим гарантуванням умов чесної конкуренції для підприємств Спільного ринку. З метою запровадження спільної регіональної політики Рада створила у 1978 р. "позаквотову секцію" ЄФРР (5% видатків Фонду) для фінансування спеціальних програм. Фінансове сприяння з боку "позаквотової секції" ЄФРР отримували французька регіональна програма Великий Південь-Захід (1980 р.), програми, які стосувалися металургії (1980 р.), текстильної промисловості (1984 р.), кораблебудування й рибальства (1980 р., 1985 р.).

Економічна криза й розширення Співтовариства за рахунок Греції посилили диспаритети в регіональному розвитку Західної Європи. Територія ЄС все більше поділялася на зони прогресу й застою, здатних лише на різношвидкісну інтеграцію, що суттєво стримувало розвиток євроінтеграційних процесів. У 1981-1984 роках розрізнені напрямки й інструменти регіональної політики ЄС було зведено воедино. Регламент від 19 червня 1984 р. дав новий вимір спільній регіональній політиці, зокрема, посилилася координація національних і комунітарної регіональних політик; система національних квот була замінена системою розміщення коштів ЄФРР, які зросли з 258 млн. ЕКЮ у 1975 р. до 2 175 млн. ЕКЮ у 1985 р. Участь ЄФРР у регіональних програмах коливалася від 20 до 75%, але найчастіше становила 50% їхньої вартості. *Таким чином, у 1973-1985 роках спільна регіональна політика отримала імпульс для свого розвитку: були визначені її цілі й принципи, створені інструменти її проведення.*

Поворот у науково-дослідницькій політиці Співтовариства

14 січня 1974 р. у відповідності до рішень Паризького саміту (жовтень 1972 р.) було засновано Комітет із наукових і технічних досліджень, відповідальний за визначення спільних цілей і координацію національних науково-дослідницьких політик. У 70-ті роки визначилися три форми науково-дослідницької діяльності Співтовариства.

Прямі дії - науково-дослідницька діяльність у галузі термоядерного синтезу, яка проводиться в британському центрі Кулхемі, відкритому у квітні 1984 р. в рамках прийнятої Радою міністрів у 1978 р. програми JET (Об'єднаний європейський Торус). Ця форма діяльності здійснюється під керівництвом Комісії і цілком фінансується за рахунок бюджету Співтовариства.

Непрямі дії - науково-дослідницька діяльність, яка здійснюється у відповідності з підготовленими Комісією і прийнятими Радою програмами досліджень. Дослідження здійснюються на базі національних дослідницьких центрів, університетів, підприємств, які виграли тендери, організовані Комісією. Найголовніші критерії для вибору проектів - їхня наукова й технологічна якість, значення для розвитку фундаментальних досліджень, вплив на конкурентоздатність європейських підприємств. Ця форма досліджень фінансується, як правило, на 50% за рахунок комунітарного бюджету і поглинає більше 80% фінансових ресурсів, спрямованих на науково-дослідницьку діяльність Співтовариства.

Спільні дії - координація Комісією національних науково-дослідницьких політик. У цьому випадку Співтовариство лише визначає рамки дій, в яких дослідницькі центри країн-членів вільно діють. Координація дозволяє визначити спільні цілі науково-дослідницької діяльності країн-членів, запобігати її дублюванню, широко поширювати результати досліджень. Комісія концентрує зусилля на полегшенні обміну науковою інформацією (публікації, переклади, наукові конференції, тощо).

В умовах економічної кризи зростала увага Співтовариства до науково-технічної сфери. У липні 1978 р. країни-члени ЄЕС прийняли програму FAST із фінансуванням у розмірі 4,4 млн. Розрахункових одиниць для вивчення впливу нових технологій на зайнятість, зовнішню торгівлю, життєдіяльність суспільства. Суттєво зросли комунітарні асигнування на науково-дослідницьку діяльність: за 15 років (1971-1984) вони збільшилися з 65 млн. до 1 307 млн. ЕКЮ, хоча їхня частка в бюджетних витратах не перевищувала 2,5%. Водночас, 70% витрат Співтовариства на науково-дослідницьку діяльність зосереджувались у сфері енергетичних досліджень, зокрема, ядерних, тоді як лише 14% відповідних витрат призначалося дослідженням у сфері охорони здоров'я й довкілля, 9% - дослідженням у сфері промисловості.

На початку 80-х років стає реальністю відносне відставання Співтовариства від США і Японії в розвитку новітніх галузей промисловості й у промисловому використанні результатів наукових досліджень. Серед факторів відставання ЄЕС у науково-технічній сфері головну роль відігравали: роз'єднаність науково-дослідницької діяльності, яка мала наслідком розпорошення засобів і дублювання дослідницьких програм країнами-партнерами; відсутність необхідної конкуренції між дослідниками; недостатній рівень співробітництва між університетами, дослідницькими центрами й підприємствами, що перешкоджало поширенню результатів науково-дослідницької діяльності тощо.

28 червня 1983 р. Європейська рада зробила вирішальний крок у розвитку європейських досліджень, прийнявши принцип чотирьохрічних рамоквих програм діяльності у сфері НІОКР і технології. У рамковій програмі були сформульовані спільні цілі досліджень, визначені фінансові засоби, а також їхній розподіл між основними напрямками досліджень. Асигнування на першу програму (1984-1987 роки) складало 3 750 млн. ЕКЮ. Рамкова програма об'єднувала низку спеціальних програм, які могли бути продовженими у випадку позитивної оцінки їхніх результатів Радою міністрів.

Першою спеціальною програмою, яка стала справжньою матрицею нових досліджень Співтовариства, була програма ESPRIT (Європейська стратегічна програма досліджень в області інформаційної технології), прийнята Радою міністрів 28 лютого 1984 р. Програма була розроблена Комісією за ініціативою дванадцяти найбільших підприємств Спільного ринку в області інформатики: Сіменс, Ніксдорф, Томсон, Філіпс, Оліветті, Плессі, ІКЛ та ін., які контролювали 70% виробничих потужностей у галузі і першими відчули загрозу відставання ЄЕС в інформатиці. Програма ESPRIT була покликана вирішити наступні групи завдань: забезпечити промисловість Співтовариства новітньою елементною базою, необхідною для підтримки її конкурентноздатності; стимулювати співробітництво компаній і науково-дослідницьких установ країн-учасниць щодо проведення фундаментальних досліджень у сфері інформаційних технологій; сприяти розробці й упровадженню західноєвропейських стандартів і норм у сфері інформаційної технології. Програма, розрахована на 10 років (1984-1993 роки), передбачала здійснення досліджень у трьох головних областях: мікроелектроніці, технології програмного забезпечення, системної обробки інформації.

Комуїтарні науково-дослідницькі програми спрямовані, перш за все, на стимулювання співробітництва між підприємствами й науково-дослідницькими інститутами. Вони дозволяють об'єднати ресурси і встановити спільні норми на стадії попередніх досліджень, а також сприяють географічній мобільності науковців і студентів.

§ 3. Вимоги Великобританії і Європейське співтовариство

Початок переговорів з приводу перегляду умов участі Великобританії у ЄЕС

Вступ Великобританії до Європейського співтовариства збігся у часі з початком першої в післявоєнний час світової економічної кризи. Політичні і суспільні кола відносили економічні труднощі Великобританії, зокрема, зростання інфляції й безробіття на рахунок її членства в ЄЕС. Ліве крило лейбористів, профспілки вимагали виходу Великобританії зі Співтовариства, вважаючи, що засади його функціонування не сумісні з британською демократичною системою і не відповідають соціальним орієнтирам національних партій. На з'їзді лейбористської партії в жовтні 1973 р. лідеру лейбористів Гарольду Вільсону вдалося уникнути голосування по резолюції з приводу виходу Великобританії з Європейського співтовариства. Щоб зберегти єдність партії і використати питання членства Великобританії в ЄЕС як засіб для перемоги на майбутніх парламентських виборах, Г. Вільсон зорієнтував дебати на умови вступу Великобританії до ЄЕС, прийняті урядом консерваторів Е. Хіза.

1 квітня 1974р. після перемоги на парламентських виборах уряд лейбористів поставив питання про перегляд умов Договору 1972 р. про вступ Великобританії до Європейського співтовариства. Британський уряд вимагав збереження преференційних торговельних відносин із Британською Співдружністю, збільшення комунітарних субсидій на розвиток несприятливих регіонів Великобританії, зниження цін на сільськогосподарську продукцію з метою задоволення інтересів британських споживачів і, головне, полегшення фінансових внесків країни в бюджет Співтовариства. Рішуча відмова партнерів Великобританії піти на перегляд Договору 1972р. змусила британський уряд погодитися з тим, що проблема може бути вирішена шляхом реконструкції спільних політик у рамках існуючих інститутів. Також вдалося досить швидко врегулювати деякі суперечливі питання у відносинах Великобританії з Європейським співтовариством. Так, Ломейська конвенція від 28 лютого 1975р. надала статус асоційованого членства двадцять одній колишній британській колонії, що дозволило вирішити проблему преференційної торгівлі Великобританії з країнами Британської Співдружності. Досягнення згоди полегшило рішення Паризького саміту (грудень 1974р.) щодо заснування ЄФРР з наданням Великобританії 28% коштів Фонду. Нарешті, в результаті коливання світових цін на пшеницю й цукор в 1973-1974 роках останні перевищили відповідні комунітарні ціни.

Таким чином, переговори сконцентрувалися лише навколо проблеми врегулювання бюджетних внесків Великобританії. Британський уряд порівнював частку Великобританії у прибутковій частині бюджету Співтовариств-

ва з її часткою у ВВП країн-членів ЄЕС і вважав неприпустимим, що Великобританія - країна, яка мала рівень ВВП у перерахуванні на душу населення нижчий від середнього по Співтовариству, змушена сплачувати більші за своїх багатших партнерів бюджетні внески. Для тиску на партнерів прем'єр-міністр Г. Вільсон оголосив, що результати переговорів будуть винесені на референдум про членство Великобританії в Європейському співтоваристві, проведення якого вимагали ліві лейбористи на чолі з Тоні Бенном. Партнери Великобританії вважали, що її вихід із Співтовариства створить складніші проблеми, ніж поступки з їхнього боку. 11 березня 1975 р. Європейська рада в Дубліні прийняла запропонований Комісією "механізм корекції", який мав застосовуватися для всіх країн-членів протягом семирічного експериментального періоду, хоча на практиці він стосувався лише Великобританії. Прийнятий механізм передбачав корекцію двох третин різниці між коштами, які держава вносила в комунітарний бюджет і коштами, які вона з нього отримувала. На пропозицію ФРН відшкодування досягало 250 млн. Розрахункових одиниць, тоді як бюджет не перевищував 8 млрд. Розрахункових одиниць, в подальшому розмір корекції міг досягати 3% поточного бюджету. Застосування "механізму корекції" підпорядковувалося двом умовам: по-перше, відсоток держави в бюджетних надходженнях мав перевищувати її відсоток у загальному ВВП Співтовариства; по-друге, економічна ситуація в державі мала бути визнана несприятливою, що підпорядковувалося трьом критеріям:

- ВВП на душу населення держави мав бути нижчим 85% від середнього у Співтоваристві;
- рівень зростання ВВП мав бути нижчим 120% від середнього у Співтоваристві;
- значний дефіцит поточного платіжного балансу.

Великобританія висловила протидію застосування останнього критерію, оскільки передбачала значне зростання експортних надходжень за рахунок нафти Північного моря. Країни-партнери погодилися, що механізм корекції функціонуватиме у випадку профіциту платіжного балансу країни, але за таких умов враховуватиметься лише частка виплат ПДВ, а не всіх трьох джерел бюджетних надходжень. За таких умов порівнювалася частка Великобританії у внесках ПДВ країн-членів ЄЕС до її частки в комунітарному ВВП. Прийнятий "механізм корекції" мав мало шансів бути застосованим на практиці, але він став аргументом для громадян Великобританії сказати "так" її членству в Співтоваристві під час референдуму 5 червня 1975 р. Не дивлячись на те, що більшість лейбористів агітувала за вихід Великобританії зі Співтовариства, 67,2% британців із 64,5% тих, хто брав участь у голосуванні, висловилися на користь членства Великобританії в ЄЕС.

Однак, і після референдуму політика Великобританії в багатьох питаннях комунітарної політики залишалася мало конструктивною. Великобританія протистояла створенню Європейської валютної системи, оскільки не бажала втратити суверенітет у сфері макроекономічної політики й ускладнити відносини із США. Наприкінці 1978 р. зайшли у глухий кут переговори з приводу “блакитної Європи”, які велися з 1977 р. Великобританія і надалі продовжувала використовувати дискримінаційні заходи проти континентальних рибалок, звинувачених Судом Європейських співтовариств у липні 1980 р. Нарешті, Великобританія протистояла спробам зменшити ВКС, які забезпечували для вітчизняних споживачів дешеві продукти харчування.

Остаточне врегулювання бюджетних вимог Великобританії

У 1979-1980 роках ситуація у Співтоваристві знову загострилася у зв'язку з новими вимогами Великобританії щодо полегшення її бюджетних внесків. У 1979 р. “механізм корекції” втратив сенс, оскільки платіжний баланс Великобританії став позитивним, до того ж ревальвація фунта стерлінгів трансформувала ВКС негативні, які зменшували для Великобританії вартість ССП, у ВКС позитивні. За підрахунками британських урядовців на 1980 р., після закінчення семирічного перехідного періоду, внески Великобританії мали скласти близько 20% прибуткової частини комунітарного бюджету, тоді як ВВП Великобританії не перевищував 16% загального ВВП Співтовариства і на її долю приходилося лише 9% комунітарних витрат. Значний розмір британських внесків зумовлювався наступними причинами: *по-перше*, позакомунітарний імпорт Великобританії значно перевищував її внутрішньокомунітарний імпорт, тому вона вносила в комунітарний бюджет четверту частку від СМТ, отриманого країнами-членами ЄС. *По-друге*, Великобританія сплачувала 19% всіх імпортних компенсаційних зборів на сільськогосподарські товари, оскільки продовжувала закуповувати сільськогосподарську продукцію в США і країнах Співдружності. *По-третє*, Великобританія вносила 17,4% трансферів ПДВ з огляду на високий споживчий рівень її населення. Новий прем'єр-міністр Великобританії консерватор Маргарет Тетчер повела жорстку кампанію на користь “справедливого відшкодування”, що передбачало скорочення британських внесків і відповідне зростання внесків країн-партнерів, зокрема, Німеччини, яка вже вносила до комунітарного бюджету на 7% більше, ніж отримувала, і Франції - основного одержувача в рамках ССП.

Переговори між Великобританією та її партнерами просувалися важко. Великобританії рекомендували зменшити позакомунітарний імпорт, що автоматично скорочувало б її внески в бюджет Співтовариства. М. Тетчер, зі свого боку, піддавала гострій критиці надзвичайні витрати ССП і вимагала їхнього зменшення поряд з еквівалентним зростанням інших комунітарних

витрат (ЄСФ, ЄФРР), погрожуючи застосувати право вето в Раді міністрів під час щорічного прийняття інституційних цін на сільськогосподарську продукцію.

Констатуючи той факт, що в загальному сільськогосподарському імпорті Великобританії частка внутрішньокомунітарної продукції зросла з 33% у 1972 р. до 43% у 1978 р., Комісія знайшла можливим запропонувати Великобританії механізм корекції, який зменшував її внески в бюджет Співтовариства в 1980 р. на третину, що складало 520 млн. ЕКЮ. Однак, “залізна леді” відхилила всі пропозиції Комісії і підпорядковувала свою згоду на прийняття бюджету 1980 р. організації ринку яловичини й остаточній регламентації “блакитної Європи”. На засіданні Європейської ради в Люксембурзі (27 квітня 1980 р.) М. Тетчер вимагала обмежити бюджетний дефіцит Великобританії до 250 млн. ЕКЮ протягом п’яти років. Рада міністрів закордонних справ ЄЕС у Брюсселі (30 травня 1980 р.) домовилася зменшити внески Великобританії з 1 784 млн. ЕКЮ до 609 млн. у 1980 р. і з 2 140 млн. ЕКЮ до 730 млн. у 1981 р. Різниці у 2 585 млн. ЕКЮ мали компенсувати партнери Великобританії, зокрема, ФРН і Франція.

У січні 1982 р. британський уряд знову поновив свої вимоги, наполягаючи на щорічній компенсації в розмірі 1 400 млн. ЕКЮ. Але розподіл сил у Співтоваристві на цей час змінився. Обраний 10 травня 1981р. новий президент Франції Ф. Міттеран вважав за необхідне позбавити Великобританію постійного статусу “винятку з правил” і визначити суму компенсацій, які б прогресивно скорочувалися. 18 травня 1982 р. Рада міністрів прийняла рішення про інституційні ціни на сільськогосподарську кампанію 1982-1983 років кваліфікованою більшістю без погодження Великобританії. З іншого боку, Фолклендська війна (квітень 1982 р.) дала нагоду партнерам Великобританії продемонструвати свою солідарність із її зовнішньою політикою. Співтовариство надало моральну підтримку Великобританії і застосувало ембарго проти Аргентини. 24 травня 1982 р. М. Тетчер задовольнилася компенсацією в розмірі 850 млн. ЕКЮ. У цілому, протягом 1981-1983 років Великобританія отримала відшкодування у розмірі 3/4 своїх внесків до комунітарного бюджету.

Нове загострення бюджетного питання відбулося в 1983 р. у зв’язку з перспективою розширення Європейського співтовариства за рахунок Іберійського півострова, що зумовлювало значне зростання бюджетних видатків. Отже, треба було обирати між глибоким реформуванням ССП і зростанням комунітарних ресурсів. Врегулювання всіх цих питань вимагало конструктивної позиції Великобританії. Франція була змушена пом’якшити власну позицію, що дозволило Раді міністрів сільського господарства в Брюсселі (березень 1984 р.) прийняти рішення, які відкривали шлях до початку реформування ССП і досягнення компромісу в бюджетному питанні. Остаточо

проблема бюджетного внеску Великобританії була врегульована під час засідання Європейської ради у Фонтенбло (25-26 червня 1984 р.). У 1984 р. Великобританія отримувала компенсацію в розмірі 1 млрд. ЕКЮ; в наступні роки Співтовариство компенсувало 66% різниці між тим, що вносила Великобританія до комунітарного бюджету й отримувала з нього. Компенсація мала здійснюватись шляхом зменшення частки-квоти Великобританії у виплатах ПДВ і зростанням частки-квоти інших держав-членів. ФРН удалося домогтися зменшення передбачених для неї внесків, що мала компенсувати Франція. Європейська рада вирішила підвищити з 1 січня 1986 р. верхню межу ПДВ, який вносився в бюджет Співтовариства, від 1 до 1,4%. З 1 січня 1988 р. верхня межа ПДВ могла бути встановленою одноставним рішенням Європейської ради на рівні 1,6%.

Під час засідання Європейської ради у Фонтенбло М. Тетчер представила документ під назвою "Європа, майбутнє", в якому висловлювалася проєвропейська орієнтація Великобританії. Текст документа демонстрував, що для Великобританії більше не стояло питання про її вихід із Співтовариства, разом із тим вона висловлювалася на користь лібералізації його спільної політики. На думку британської сторони, Співтовариство мало відмовитися від проведення централізованої секторальної політики, керованої брюссельською бюрократією. Таким чином, Великобританія винесла уроки з 50-х років, коли вона намагалася протистояти євроінтеграційним процесам, і не хотіла повторювати ті ж помилки.

Досягнута у Фонтенбло домовленість задовольняла Великобританію і могла розглядатися як завершення переговорного процесу, розпочатого нею в 1974р. *Великобританія продемонструвала, що для захисту національних інтересів країна-член може домогтися зміни комунітарних правил у провідних сферах діяльності Співтовариства. Так, у сфері бюджетного фінансування Великобританія домоглася анулювання принципу фінансової солідарності й впровадження принципу автоматичної корекції внесків держав-членів у бюджет Співтовариства. У сфері сільського господарства Великобританія змусила партнерів відмовитися від принципу автоматичних інтервенцій і необмеженої цінової підтримки для гарантування прибутків фермерів.*

§ 4. Початок розширення Європейського співтовариства на Південь

Політичні чинники нового розширення Європейського співтовариства

Невдовзі по завершенню першого розширення на Північ, пов'язаного зі вступом до Європейських співтовариств Великобританії, Данії та Ірландії, постало питання про необхідність нового розширення, цього разу на Південь.

До середини 70-х років країни середземноморської Європи, за винятком Італії, залишалися поза європейським інтеграційним процесом. В Іспанії та Португалії панували диктаторські режими, що робило неможливим будь-які переговори про їхній вступ до ЄС. Що стосується інших країн регіону, то їхні можливості членства в ЄС обмежувались досить низьким рівнем економічного розвитку. І хоча ці країни були пов'язані з ЄС системою угод про асоційоване членство (Греція - від 9 липня 1961 р.; Туреччина - 12 вересня 1963 р.; Мальта - 5 грудня 1970р; Кіпр - 9 грудня 1972 р.), на початковому етапі формування комунітарних зовнішніх зв'язків більшість цих угод розглядалася Співтовариством не стільки як перший крок до повноправного членства, скільки як можливість надати відносинам із країнами, що практично не мали реальних можливостей стати членами Співтовариства, певної форми. Винятком можна вважати асоційовані угоди з Грецією та Іспанією, текст яких передбачав можливість повноправного членства в ЄС, хоча й без конкретних строків.

На початку 70-х років ситуація кардинально змінилася. Підписані ЄС угоди про асоційоване членство дозволили цим країнам не тільки отримати значну фінансову допомогу, але й домогтися поступової лібералізації торгівлі з країнами Співтовариства. Так, враховуючи приклад Великобританії, яка була основним споживачем сільськогосподарського експорту Іспанії, остання, подавши в 1962 р. заявку на асоційоване членство, отримала 70% знижки на тарифи ЄС для іспанських промислових товарів та 40% - на цитрусові продукти. І хоча угода була підписана лише в 1970 р., вона мала виключне значення для розвитку відносин між Іспанією та ЄС у сфері лібералізації та гармонізації тарифів та квот, що сприяло іспанському експорту до країн Співтовариства. Після вступу до ЄЕС Великобританії, Данії та Ірландії, чії ринки до цього моменту були повністю відкриті для іспанського експорту, були розпочаті переговори про перегляд деяких умов угоди про асоціацію.

Що стосується Греції, то її основна мета полягала в участі в інституціональному регулюванні Спільної сільськогосподарської політики ЄС та її гармонізації з національною сільськогосподарською політикою. Саме тому угоди про асоціацію розглядалися керівництвом Греції як перший крок на шляху повноправного членства в ЄС. Після встановлення у Греції у квітні 1967 р. диктаторського "режиму полковників", ЄС "заморозило" виконання умов угоди про асоціацію, намагаючись таким чином здійснити певний тиск на новий уряд з метою відновлення демократичних свобод у країні.

Португалія не мала протягом довгого часу угоди про асоціацію з ЄС і її політика по відношенню до Співтовариства в значній мірі знаходилася під впливом Великобританії, із якою її пов'язували тісні торгові стосунки. Саме цей факт пояснює, що Португалія стала однією з країн-засновників ЄАВТ в 1960 р., а в 1961 р. після першого звернення Великобританії про вступ до

ЄЕС, вона направила до ЄК меморандум, із проханням зберегти доступ португальських товарів на ринки Великобританії та Данії. З 1 січня 1973 р. вона стає однією з членів Зони вільної торгівлі, що була утворена в результаті підписання спеціальної угоди між розширеним Співтовариством та країнами ЄАВТ. Угода передбачала ліквідацію всіх бар'єрів для португальського експорту в ЄС, починаючи з 1977 р.

Падіння диктаторських режимів у Греції, Іспанії та Португалії в 1974-1975 роках усунули важливі політичні перешкоди на шляху вступу цих країн до Європейських співтовариств. Падіння режиму полковників у Греції в липні 1974 р. та демократизація політичної системи не лише сприяли відновленню функціонування угод про асоціацію, але й створили додаткові передумови політичного характеру для формування європейського вибору Греції. У значній мірі це було викликане ще й тим, що прихід до влади демократичного уряду Караманліса супроводжувався ускладненням міжнародного становища Греції, викликаного інтервенцією Туреччини проти Кіпру. Загострення відносин Греції із Туреччиною і США та її подальший вихід із військової організації НАТО значно посилили її європейський вектор зовнішньої політики. Вже 12 червня 1975 р. уряд Греції звернувся з проханням про вступ до ЄЕС. 28 березня 1977 р. із заявою на вступ до ЄЕС звернулася Португалія, 27 липня 1977 р. - Іспанія.

Позиція країн Співтовариства щодо його нового розширення була в цілому позитивною, хоча задачі, вирішення яких вони пов'язували з цим процесом, не завжди співпадали. В цьому плані можна виділити два основні підходи: прихильників інтеграції, або так званих "інтеграціоналістів" та прихильників "вільної торгівлі". Найбільше занепокоєння щодо розширення виказували саме "інтеграціоналісти". Виступаючи за поглиблення інтеграції, вони розглядали розширення як перешкоду активному розвитку цього процесу. Представники малих держав-членів ЄЕС висловлювали побоювання, що прийом нових членів послабить основні комунітарні інституції, що приведе як до гальмування інтеграції, так і до можливого домінування великих держав у Співтоваристві. Так, на одній із офіційних зустрічей міністрів закордонних справ в Лідз Кестлі Гастон Торн відмітив з цього приводу: "Із географічної точки зору Європа виграє, але в той самий час ми зіткнемося з питанням природи цієї Європи. Чи пожертвуємо ми єдністю заради географічного розширення? Розширення тільки ускладнить можливості спільної політики та примусить Співтовариство обмежити ті сфери, в яких вона могла б застосовуватися".

Підтримуючи загалом план розширення, позицію Г. Торна щодо його посліпного втілення в життя поділяли Ірландія, Нідерланди, Бельгія, Данія. Намагаючись обмежити можливі негативні наслідки розширення на інтеграційний процес, представники цих країн висловлювались за збереження та

максимальне розширення федеративних принципів європейського будівництва, в першу чергу, за рахунок зростання повноважень Європейської Комісії та розширення сфери застосування принципу більшості.

Більш оптимістично перспективи розширення бачило керівництво Франції. Критично оцінюючи функціонування інституцій Співтовариства як до першого розширення, так і після, президент Франції В.Ж. д'Естен розглядав прийом нових держав до ЄЕС як фактор, що мав прискорити їх реформування та покращити їх діяльність. Говорячи про можливість функціонування інституцій Співтовариства з дванадцятьма членами, В.Ж. д'Естен відмітив, що "вони були засновані для шістьох членів і не почали працювати краще з дев'ятьма... Розширення забезпечує нам можливість розглянути шляхи покращення їх функціонування". Для оцінки подальших інституційних реформ та вироблення рекомендацій, які були б доцільними у використанні щодо Європи з дванадцятьма членами, президент Франції запропонував сформувати комітет у складі трьох досвідчених політиків. Такий комітет був врешті заснований Європейською радою 5 грудня 1978 р. Вступ середземноморських країн, на думку французького керівництва, мав відновити рівновагу в ЄЕС, порушену після першого розширення на Північ.

Що стосується Великобританії, то її ставлення до цього питання було відоме ще до проголошення офіційної позиції. Для Великобританії розширення географічних рамок Співтовариства завжди було пріоритетним у порівнянні з інтеграційними процесами. Міністр закордонних справ Великобританії Ентоні Кросланд, виступаючи перед іноземними журналістами в Лондоні 8 листопада 1976 р., відмітив, що "розширення без сумніву стане вирішальним фактором розвитку Співтовариства, як із середини так і ззовні до кінця століття", а труднощі, що могли виникнути з цього приводу "будуть щиро компенсовані політичною вигодою".

Важливу роль у підтримці ідеї розширення поряд з об'єктивними політичними моментами зіграли такі суб'єктивні фактори, як тісні взаємоз'язки між провідними політичними партіями країн ЄЕС та політичними силами, що прийшли до влади в Греції, Іспанії та Португалії. Так, формування соціалістичного уряду в Португалії на чолі з Маріо Соаресом активно підтримувалося СДП Німеччини й особисто Віллі Брандтом. Президент Франції В.Ж. д'Естен підтримував тісні дружні стосунки з королем Іспанії Хуаном Карлосом та прем'єр - міністрами Іспанії Адольфо Суаресом і Греції - Костянтинном Караманлісом.

Економічні фактори розширення Європейського співтовариства

Для промислово розвинених країн Співтовариства існували ще й економічні причини підтримувати нове розширення. Високий технологічний рівень промислового виробництва практично повністю виключав можливість

майбутньої конкуренції з боку нових держав. Одночасно, розвиток промисловості в цих країнах відкривав нові можливості для розширення інвестиційного ринку та ринку товарів. Країни-кандидати були потенційними імпортерами як промислової продукції, так і деяких продуктів сільського господарства, в першу чергу, французьких молочних продуктів, м'яса та зернових.

Однак, в економічній області існувало більше проблем, а ніж переваг. Рівень національного продукту та середня заробітна плата в країнах-кандидатах були значно нижчими ніж у дев'яти країнах ЄЕС, рівень інфляції більший, а національна валюта слабша. Необхідні були значні структурні реформи економіки цих країн, що потребувало б додаткових фінансових витрат із боку Співтовариства. І хоча в економічному плані претенденти на вступ були значно слабкіші від дев'яти країн ЄЕС, проблема конкуренції неминуче виникала. В першу чергу, мова йшла про дешеве виробництво в Іспанії, Португалії та Греції вина, фруктів та овочів. Тому основні виробники цієї продукції в ЄЕС - Франція та Італія вважали за необхідне провести попередню адаптацію сільськогосподарського виробництва трьох середземноморських країн до комунітарних вимог. Щодо промислового виробництва, то в деяких галузях, таких як металургійна промисловість, будівництво кораблів, текстильне виробництво малі та середні підприємства країн-кандидатів склали значну конкуренцію країнам ЄЕС. Крім того, різниця в рівнях життя та заробітної платні в умовах вільного пересування робочої сили неминуче призвела б до зростання безробіття в країнах ЄЕС.

Існували також і проблеми структурно-інституціонального характеру. Нове розширення загрожувало послабити інституціональну структуру Співтовариства, зробивши її більш громіздкою. Збереження принципу одностайності при збільшенні членів Співтовариства до дванадцяти могло привести якщо не до повного блокування механізму прийняття рішення, то до його значного гальмування. Необхідно було переглянути механізм голосування, повертаючись до передбаченої ще Римськими договорами процедури поступового переходу до прийняття рішень більшістю голосів. Це питання було одним із найскладніших, оскільки вимагало перегляду умов Люксембурзького компромісу 1966 р., гарантом якого виступала Франція.

Складність проблем, що виникали, робила досить складним одночасний вступ трьох нових країн до Співтовариства. Найменше труднощів існувало зі вступом до ЄЕС Греції. Її економіка була достатньо підготовлена асоційованим членством, а її кандидатура активно підтримувалась із політичних мотивів Францією та з економічних - Німеччиною. Саме Франція, намагаючись поєднати активну підтримку процесу розширення ЄЕС на Південь з енергійним захистом секторальних інтересів національної економіки, виступила з ініціативою обговорення умов вступу окремо з кожною країною-кандидатом.

28 січня 1976 р. Європейська Комісія після досить довгих дискусій висловила свою точку зору з приводу розширення. Основна вимога ЄК для позитивного вирішення питання полягала в необхідності обов'язкового прийняття стратегії, що передувала вступу до того, як розпочнуться конкретні переговори щодо перехідного періоду. При цьому основна увага повинна була приділятися вирішенню трьох основних питань. Перше стосувалось нормалізації відносин між Грецією та Туреччиною. У зв'язку з цим відхилення Європейським співтовариством аналогічної заяви Туреччини про вступ до ЄЕС по причині недостатнього рівня економічного розвитку супроводжувалося зобов'язанням Греції не використовувати в майбутньому права вето при вступі Туреччини до ЄЕС. У другому питанні мова йшла про економічні аспекти процесу вступу до ЄЕС. У першу чергу, це стосувалося структурної слабкості грецької економіки і, особливо, частки сільськогосподарського сектора в економіці, а також слабкості промислової бази. Третє питання розглядало перспективи участі Греції в інтеграційних процесах ЄС та процедури прийняття рішень. Європейська Комісія наполягала на тому, щоб розширення ЄС не відбувалося за рахунок поглиблення інтеграційного процесу. У зв'язку з цим було запропоновано прискорити перехід до прямих виборів до Європейського Парламенту та формування Європейського валютного союзу.

Виконання перерахованих вище умов ЄК пов'язувала зі встановленням до-вступного перехідного періоду (pre-accession period), що мав вирішити більш важливі, ніж у рамках асоційованої угоди, задачі. Мова йшла про впровадження широкої економічної програми для Греції з використанням комунітарних структурних фондів, пристосування її соціально-правових структур до функціонування основних інституцій та механізму прийняття рішень ЄС. Пропозиції ЄК мали принципово важливе значення для формування та вдосконалення механізму розширення Співтовариства. Оскільки цього разу на відміну від першого розширення йшлося про приєднання до ЄС країн зі слабким рівнем економічного розвитку, ЄК наполягала на встановленні в країнах-кандидатах відкритого по строках періоду економічної та політичної конвергенції. Таке рішення мало бути прийнятим ще до початку переговорів про їхню повну інтеграцію до ЄЕС.

Пропозиції ЄК були відхилені Радою міністрів. Франція, підтримана пізніше Данією та Німеччиною, виступили проти ідеї введення додаткового перехідного періоду, який, на їхню думку, значно затримав би процес адаптації нових членів до інтеграційного процесу. 8 лютого 1976 р. Рада міністрів одностайно проголосувала за негайний початок переговорів про вступ. Вирішальну роль у прийнятті такого рішення зіграли не стільки загальнокомунітарні інтереси, скільки мотиви політичного характеру. Уряд Німеччини вважав, що затримання обговорення заяви Греції на вступ до ЄЕС призведе до

подальших негативних наслідків щодо участі останньої в НАТО. В умовах напруженої ситуації в регіоні Східного Середземномор'я переговори про повне членство в ЄЕС мали сприяти реінтеграції Греції в Західну системи безпеки. Одночасно, Співтовариство мало зіграти роль гаранта в підтриманні демократії у Середземноморському регіоні. Відкладення переговорів із Грецією могло також негативно вплинути на ситуацію в Іспанії та Португалії, де демократичні уряди мали ще досить слабкі позиції.

Переговори про вступ розпочалися 27 липня 1976 р. і ґрунтувалися на класичному комунітарному методі, що використовувався під час першого розширення в 70-і роки. Він передбачав детальне вивчення Комісією та делегацією країни-кандидата комунітарних досягнень (*acquis communautaire*), визначення основних проблем у їх імплементації та виявлення сфер, де необхідно впровадити перехідний період. Після цього йшло обговорення спільних позицій та пошук загального консенсусу. У випадку із Грецією, а пізніше і з Іспанією та Португалією на ранній фазі переговорів виявився деякий дисбаланс у стратегії переговорів. Не дивлячись на зовні уявну солідарність ЄЕС по відношенню до вимог виконання країнами-кандидатами *acquis communautaire*, у Співтоваристві не було єдиного підходу щодо того, як цей процес мав здійснюватись. Рада міністрів наполягала на тому, щоб переговори по найважливіших проблемах розпочиналися зразу ж, як тільки будуть вирішені технічні питання. Комісія ж вважала, що прогрес у технічних питаннях можливий лише після узгодження найбільш принципових моментів, які мають бути вирішені на політичному рівні. В результаті, навіть через два роки після початку переговорів Співтовариство було не в змозі представити делегації Греції свою деталізовану позицію по проблемі сільського господарства.

Вступ Греції до Європейського співтовариства

Що стосується Греції, то її початкова позиція в переговорах з ЄЕС опиралась на тезу, що в основу переговорів про вступ мають бути покладені принципи Угоди про асоційоване членство. Саме на цьому підґрунті засновувались вимоги грецької делегації щодо 22-х річного перехідного періоду, обумовленого Грецією в цих Угодах.

Переговори, що розпочалися в липні 1976 р., завершилися підписанням в Афінах 28 березня 1979 р. договору про вступ Греції до ЄЕС. Договір передбачав, що Греція стане повноправним членом Співтовариства з 1 січня 1981 р. Договором установлювався п'ятирічний перехідний період для сільського господарства, на протязі якого мало бути забезпечене поступове вирівнювання цін на сільськогосподарську продукцію Греції з відповідними цінами Співтовариства. Лише узгодження цін на рибу та томати було пролонговане на 7 років. На вино, овочі та фрукти були встановлені компенса-

пійні податки, які мали ліквідувати різницю між національними й комунітарними цінами. Враховуючи вимоги виробників сільськогосподарської продукції середземноморських районів Франції та Італії, передбачалося впровадження контрольного механізму за цінами на відповідну продукцію Греції.

Що стосується промислової продукції, то за виключенням 14 найменшуваних, передбачалося повне та негайне скасування всіх обмежувальних норм. Скасування митних тарифів мало відбутися у шість етапів на протязі п'яти років. Досить складним питанням було вирішення проблеми вільного пересування робочої сили. Остерігаючись значного напливу дешевої робочої сили, Німеччина настояла на збереженні деяких обмежень у цій сфері, які мали бути остаточно усунені лише через 7 років. Враховуючи те, що Греція нараховувала на той час 9,6 млн. населення (серед якого лише 1/3 активного), ВВП становив лише половину середнього ВВП країн ЄЕС, а заробітна плата на промислових підприємствах - нижче 30% відповідних показників у Співтоваристві, внесок Греції у бюджет ЄЕС коригувався таким чином, що вона виступала чистим бенефіціантом. Так, у 1981 р. Греція отримала з бюджету ЄЕС 80 млн. ЕКЮ, а в 1985 р. уже 500 млн. ЕКЮ.

Ратифікація договору в країнах-членах ЄЕС відбулась без особливих перешкод, за виключенням Франції, де більшість соціалістів та комуністів, які боялися втратити вплив у південних районах Франції (усього 204 депутати проти 264) проголосували проти. В самій Греції також не було єдності щодо ратифікації договору про вступ до ЄЕС. В парламенті Греції, не дивлячись на загальне позитивне ставлення до участі у Співтоваристві, більше ста депутатів від Соціалістичної та Комуністичної партій виступили проти вступу до Спільного ринку.

Саме тому керівництво Греції на чолі з прем'єр-міністром Караманлісом надавало такого великого значення швидким темпам переговорів з ЄЕС. Вирішення найскладніших питань передбачалося вже після вступу до Спільного ринку. Це прагнення ще більше зросло, коли апіляційні заяви на вступ до Співтовариства були подані Іспанією та Португалією. Це робило досить реальним перенесення вступу Греції на невизначений термін і автоматично посилювало позиції національних сил, опозиційних членству в ЄЕС. Захист життєвих національних інтересів, пов'язаний із модернізацією сільського господарства та промисловості, асоціювався урядом Греції з повним членством у Європейському співтоваристві, що робило його позицію досить гнучкою. Аргументи щодо можливого обмеження національного суверенітету та іноземного втручання у внутрішні справи не змогли переважити економічну зацікавленість. Не дивлячись на всі заходи уряду Греції, переговори щодо вступу до Співтовариства останньої тривали 34 місяці і були все ж значно довшими, ніж аналогічні переговори під час першого розширення.

Вступ Греції до Співтовариства мав принципово важливе значення, оскільки він не тільки передував подальшому розширенню ЄЕС на Середземноморський регіон, але й сприяв удосконаленню самого механізму розширення. Переговори щодо вільного пересування робочої сили та сільськогосподарської продукції були свого роду репетицією переговорів з Іспанією та Португалією. В цих переговорах основним захисником комунітарних досягнень виступила, в першу чергу, Європейська Комісія. З огляду на невдалий досвід переговорів із Великобританією Комісія у своїх Рекомендаціях попереджувала, що невідповідність Греції до повноправного членства в ЄЕС завдасть збитків європейському інтеграційному процесові. Рекомендації Комісії, які відповідали, у першу чергу, інтеграційним інтересам Співтовариства і не враховували у повному обсязі інтереси окремих держав-членів, були відхилені Радою міністрів. *Переговори щодо вступу Греції до ЄЕС продемонстрували ефективність класичного методу розширення, який базувався на вимогах першочергового виконання країнами-кандидатами комунітарних правил та принципів під час перехідного періоду.*

§ 5. Розвиток інституціональної системи Європейського співтовариства

Формування нових європейських інституцій

Після першого розширення Європейського співтовариства (1 січня 1973 р.) змінився кількісний склад комунітарних інститутів, але функціональна рівновага між ними залишилася без змін. Рада міністрів збільшилася з шести до дев'яти членів, змінилося співвідношення голосів: Німеччина, Франція, Великобританія, Італія мали відтепер по десять голосів кожна, Бельгія й Нідерланди - по п'ять, Данія та Ірландія - по три, Люксембург - два голоси. Була прийнята нова кваліфікована більшість - 41 на 58 голосів. Кількісний склад Комісії (дев'ять членів на 1970 р.) збільшився з приходом двох британських, одного датського й одного ірландського комісарів. У 1973 р. головою Комісії було призначено близького до Ж. Помпіду француза Франсуа-Хав'єра Ортолі, в 1977 р. його замінив британець Рей Дженкінс - лейборист, прихильник європейської інтеграції. Кількісний склад Європейського Парламенту зріс до 198 депутатів за рахунок 36 британських, 10 датських і 10 ірландських представників. Число суддів у Суді європейських співтовариств зросло від семи до дев'яти. *Розширення Співтовариства із шести до дев'яти членів ускладнило функціонування комунітарних інститутів Співтовариства, а також пошук консенсусу між країнами-членами. В умовах - економічної, енергетичної, фінансової кризи активізувалися пошуки шляхів поглиблення євроінтеграційних процесів, підвищення ефективності й демократичності його інститутів.*

Влітку 1973 р. Ж. Монне, розчарований динамікою розвитку розширеного Співтовариства, запропонував заснувати новий комунітарний орган - "тимчасовий європейський уряд" - із метою надання нового імпульсу євроінтеграційним процесам. Ж. Монне мав на увазі інституціоналізацію існуючої практики проведення самітів голів держав і урядів, але під іншою назвою. Цей тимчасовий уряд мав регулярно збиратися (4 рази на рік) із метою розбудови Європейського співтовариства і його трансформації в європейський союз. Німеччина, Франція й Великобританія зустріли пропозицію Монне зацікавлено, однак країни Бенілюкса виявили занепокоєння перспективою домінування у новій інституції "великих" держав. До того ж, висловлювалися застереження щодо можливої підміни існуючих інститутів новим органом. Через відсутність згоди Саміт у Копенгагені (грудень 1973 р.) не прийняв рішення з цього питання, була лише передбачена можливість скликання самітів у випадку необхідності. Одночасне нагромадження проблем у Співтоваристві (фінансова криза, перше нафтове потрясіння, вимоги Великобританії щодо перегляду її умов вступу до ЄЕС) загрожувало знову завести в глухий кут європейське будівництво. Ставало зрозумілим, що рішення найважливіших комунітарних питань вимагає безпосередньої участі "перших осіб держав", тобто голів держав і урядів країн-членів. Рада міністрів у традиційному складі, особливо коли вона складалася з керівників галузевих міністерств і відомств, не мала достатнього авторитету, і члени Ради міністрів мали узгоджувати свої позиції й дії з вищим керівництвом держави. *Під час Паризького саміту (грудень 1974 р.), скликаного за ініціативою президента Франції В. Жискара д'Естена, було прийнято рішення про заснування Європейської ради як найвищої політичної інстанції Співтовариства, компетенція якої охоплювала б усі сфери співробітництва партнерів.*

Європейська рада була наступницею попередніх самітів голів держав і урядів країн-членів, але, на відміну від них, засідання Європейської ради мали відбуватися регулярно тричі на рік або частіше у випадку необхідності. Європейська рада могла залучати до роботи міністрів закордонних справ і, для деяких питань, голову Комісії. Її роль полягала у спрямуванні й регулюванні євроінтеграційних процесів, розв'язанні найважливіших питань, які стосувалися внутрішнього життя Співтовариства, політичних стосунків між державами-членами, зовнішньополітичних відносин. Європейська рада, з одного боку, продовжувала відігравати роль міжурядової конференції, де приймалися важливі рішення у сфері міжнародної політики, з іншого, вона була тим інструментом, який визначав європейську архітектуру. Європейська рада стала органом, який накладався на інституціональну систему, передбачену установчими договорами, не обмежуючи компетенції інших комуні-

У нарадах на найвищому рівні брали участь лише один голова держави - президент Франції, а також голови урядів інших держав-членів.

тарних інституцій і не підмінюючи їх. На засідання Європейської ради виносилися загальні питання діяльності Співтовариств і нових сфер співробітництва держав-членів, які готувалися за участю Комісії. Рішення Європейська рада приймає одностайно, інколи засідання завершуються консенсусом, досягнення якого вимагає значних зусиль. Європейська рада просуває вперед процес інтеграції з допомогою ініціатив, реалізацію яких вона доручає інститутам Співтовариства.

У діяльності Європейської ради в другій половині 70-х - 80-х роках ключову роль відігравали франко-німецькі ініціативи (В. Жискар-д'Естена - Г. Шмідта, потім Франсуа Міттерана - Гельмута Коля). Водночас, цей інститут використовувався Великобританією для тиску на своїх партнерів із метою досягнення власних цілей. У другій половині 70-х - першій половині 80-х років Європейській раді вдалося досягнути домовленостей щодо "коригуючого механізму" (Дублін, березень 1975 р.), узгодити проблему загальних виборів до Європарламенту (Рим, грудень 1975 р., Брюссель, 1976р.), досягти домовленостей щодо заснування ЄВС (Копенгаген, квітень 1978 р.) і встановлення верхньої межі імпорту нафти (Брюссель, 1984 р.), розв'язати питання британського внеску до бюджету Співтовариства, започаткувати реформування ССП (Фонтенбло, червень 1984 р.).

Парижський саміт дійшов згоди щодо необхідності поліпшення функціонування Ради міністрів шляхом відмови від практики підпорядкування одностайній згоді держав-членів рішень з усього кола комунітарних питань. Відтепер другорядні питання мали розглядатися на рівні *Комітету постійних представників*, що дозволило суттєво розвантажити роботу власне Ради.

Брюссельський договір від 22 липня 1975 р. заснував Рахункову палату, яка почала функціонувати в жовтні 1977 р. Члени Рахункової палати призначалися Радою на шестирічний термін у кількості, яка відповідала числу держав-членів Співтовариства. В якості одного з найважливіших принципів діяльності Палати проголошувалась її незалежність: під час виконання своїх обов'язків її члени не повинні були отримувати жодних інструкцій від національних органів влади. Рахункова палата зобов'язана здійснювати незалежний, професійний і авторитетний фінансовий контроль за всіма надходженнями й видатками Співтовариства і створених ним інститутів. Вона надає Європейському Парламенту і Раді декларацію, яка засвідчує правильність усіх рахунків, законність усіх фінансових операцій. В обов'язки Палати входить встановлення дійсного становища й забезпечення гласності у фінансовій сфері Співтовариства.

Під час засідання Європейської ради у Фонтенбло (березень 1974 р.) було прийнято рішення про заснування двох комунітарних комітетів:

Комітет громадян Європи, зобов'язаний готувати й координувати заходи в справі активізації участі громадян країн-членів у європейському будівництві, а також вивчення питання європейського громадянства.

Комітет з інституціональних питань, зобов'язаний готувати пропозиції з метою поліпшення функціонування європейського співробітництва, зокрема, у сфері зовнішньої політики.

Перші прямі вибори до Європейського Парламенту

Під час Паризького саміту (1974 р.) було прийнято рішення про проведення загальних і прямих виборів до Європейського Парламенту. Заснування Європейської ради зумовило зміну позиції Франції щодо принципів формування Європейського Парламенту (ЄП). В. Жискар д'Естен погодився на проведення прямих виборів до ЄП, чим поклав кінець вісімнадцятирічному блокуванню своїми попередниками 138 статті Договору про ЄЕС. У січні 1975 р. Парламент представив проект, який передбачав установлення національних квот у відповідності до кількості населення країн-учасниць ЄЕС, що, зокрема, надавало кількісну перевагу Німеччині перед Францією всупереч традиційному паритету, встановленому після 1950 р. для всіх європейських інститутів. Однак, під час засідання Європейської ради в липні 1976 р. канцлер Г. Шмідт заявив, що Німеччина не претендуватиме на більшу кількість мандатів, ніж матимуть інші "великі" європейські держави.

Акт про запровадження загальних і прямих виборів депутатів Європейського Парламенту був прийнятий Радою міністрів закордонних справ 20 вересня 1976 р. Акт установлював кількість євродепутатів у 410 осіб (434 після вступу Греції), які обиралися на п'ять років. За основу розподілу мандатів між державами-членами було покладено головний критерій - чисельність населення. Щоб попередити можливий диктат великих держав, розподіл мандатів не був прямо пропорційним кількості жителів держав-членів. Якщо євродепутат від Люксембургу представляв у середньому близько 60 000 жителів, то євродепутат від Німеччини представляв відповідно близько 700 000 жителів. Однак, у Парламенті, обраному на прямих виборах, малі держави були представлені гірше, ніж у попередньому. Так, Бельгія й Нідерланди отримали по 10 нових мандатів, Данія - 6, Ірландія - 5. Водночас, кількість євродепутатів від великих держав зросла з 36 до 81 осіб.

138 стаття Договору про ЄЕС передбачила встановлення єдиного порядку проведення виборів у всіх державах-членах. Однак, країни-члени ЄЕС прийняли рішення, що конкретний порядок проведення перших загальних виборів у Європейський Парламент визначатиметься державами-членами самостійно. На сьогодні більшість держав-членів використовує ту чи іншу модифікацію пропорційної виборчої системи, за винятком Великої Британії, де діє мажоритарна система голосування. Під час засідання Європейської ради

в Римі (1-2 грудня 1975 р.) було оголошено єдиним терміном проведення виборів травень-червень 1978 р. Однак, перші прямі загальні вибори в Європейський Парламент відбулися 7 і 10 червня 1979 р., оскільки процес ратифікації Акту національними парламентами, адаптація національних виборчих законодавств і розподіл Великобританії на територіальні виборчі округи також потребували певного часу.

В європейських виборах брали участь національні партії, об'єднані в досить слабкі структури конфедеративного характеру. Так, у 1974-1976 роках було засновано Союз соціалістичних партій Європейського співтовариства й Федерацію ліберальних, демократичних і реформістських партій центристського характеру. Християнські демократи сформували більш інтегровану Європейську народну партію (ЄНП), де рішення приймалися більшістю голосів. Ці, так звані, "європейські партії" зазнавали труднощів при опрацюванні виборчих програм. До того ж, під час виборчих компаній у ЄП домінували переважно ті ж питання, що і на виборах у національні парламенти. Під час першої виборчої компанії до ЄП лише ЄНП змогла прийняти відносно універсальну спільну платформу, тоді як соціалісти мали розбіжності в поглядах на роль Співтовариства і його інститутів. Вони не спромоглися виробити спільну програму й обмежилися лише заклик до виборців. Позиції європейських комуністичних партій щодо європейського будівництва значно різнилися: французькі комуністи залишалися ворожими Співтовариству, тоді як італійські комуністи підтримували західноєвропейські інтеграційні процеси. Інші великі національні партії залишалися автономними, зокрема, британські консерватори або французькі голлісти, які демонстрували критичне ставлення до єдиної Європи.

Участь електорату в голосуванні була досить високою, хоча і дещо поступалась активності виборців під час національних виборів. Водночас, цей показник значно різнився в різних державах. Він коливався між 91% у Бельгії чи 86% в Італії і лише 31,5% в Англії. Під час перших прямих виборів у Європейський Парламент перемогу отримали соціалісти і християнські демократи, які разом отримали абсолютну більшість голосів. Нові депутати обрали своїм головою французького демократа Сімона Вея, якого на початку 1982 р. замінив нідерландський соціаліст П'єт Данкерт. Європарламентарі об'єдналися в сім транснаціональних політичних груп, використовуючи попередній досвід спільної Асамблеї. Регламент передбачав, що для утворення парламентської групи була необхідною участь 10 депутатів, обраних у трьох різних державах, 15 депутатів із двох держав чи 21 депутата з однієї країни.

Вибори депутатів безпосередньо населенням сприяли підвищенню престижу й легітимності Європейського Парламенту, зростанню інтересу суспільних кіл держав-членів до проблем європейського будівництва, в деякій

мірі наблизили європейців до справ Співтовариства. Прямі вибори сприяли підвищенню статусу, а також професійного і політичного рівня євродепутатів, отже, підвищенню рівня й активності Європарламенту в цілому. Відмова від принципу, згідно з яким член Європарламенту мусив спочатку стати депутатом національного парламенту, сприяла появі когорти політиків європейського рівня, які спеціалізувалися у справах Співтовариств і були не залежними у своїх діях від національних парламентів. Повноваження обраного на загальних виборах Парламенту залишалися досить обмеженими: консультативні й контролюючі функції, визначені Римським договором; бюджетні повноваження, досягнуті частково в 1970 р. і посилені в 1975 р., відсутність законодавчих повноважень. Водночас, з огляду на посилення легітимності Європейського парламенту, парламентарі розраховували на розширення його ролі в конкуренції з Радою, зокрема, досягнення законодавчих, навіть конституційних повноважень.

Бюджетні можливості Європейського парламенту були посилені Брюссельським договором від 22 липня 1975 р. Нова бюджетна процедура вступила в дію 1 червня 1977 р.

Таблиця 3

Бюджетна процедура згідно Брюссельського договору від 22 липня 1975 р.

Фази бюджетного процесу	Термін виконання	Інститут, відповідальний за виконання процедури	Зміст бюджетного процесу
1	1 липня - 1 вересня	Комісія	Підготовка передпроекту гаданих надходжень і видатків на наступний рік
2	1 вересня - 5 жовтня	Рада міністрів	Вивчення передпроекту, внесення поправок, трансформація передпроекту у проект
3	Протягом 45 днів після отримання Проекту	Європейський парламент	Вивчення Проекту бюджету в першому читанні, внесення поправок щодо не обов'язкових витрат, пропозиції змін щодо обов'язкових витрат; відсутність парламентських поправок протягом 45 днів означає остаточне прийняття бюджету
4	Протягом 15 днів після отримання Проекту	Рада міністрів	Друге вивчення Проекту бюджету з парламентськими змінами й доповненнями, його утвердження або розробка нового Проекту; рішення з цих питань приймаються кваліфікованою більшістю

Фази бюджетного процесу	Термін виконання	Інститут, відповідальний за виконання процедури	Зміст бюджетного процесу
5	20 грудня	Європейський парламент	Друге читання Проекту бюджету; остаточне прийняття бюджету в цілому; внесення змін і доповнень до необов'язкових витрат більшістю у 3/5 голосів (збільшення цієї категорії витрат обмежено встановленим максимальним рівнем) або відхилення Проекту бюджету в цілому більшістю в 2/3 із важливих причин

Парламент уперше використав нові повноваження в грудні 1979 р., відхиливши Проект бюджету 1980 р. Парламент вимагав збільшення необов'язкових витрат за рахунок скорочення фінансування ССП. Бюджет було остаточно прийнято лише 6 липня 1980 р. після тимчасового врегулювання питання британського внеску. *Таким чином, надання Європейському Парламенту права відхилення Проекту бюджету в цілому зробило вагомішою його роль у бюджетному процесі. Однак, Парламент міг лише вимагати представлення нового проекту комунітарного бюджету і не мав повноважень на його самостійне опрацювання й затвердження.*

Доповідь Лео Тіндеманса

Під час Паризького саміту (грудень 1974 р.) знову постало питання трансформації Європейського співтовариства в Європейський Союз. Було прийнято рішення доручити прем'єр-міністрові Бельгії Лео Тіндемансу проведення широких консультацій серед політичних, економічних, інтелектуальних кіл країн-членів Співтовариства й підготовку доповіді щодо параметрів майбутнього Європейського Союзу і практичних заходів по його створенню. Л.Тіндеманс представив доповідь на Європейській раді 29 грудня 1975 р. Він рішуче дистанціювався від пропозицій федералістського характеру, які надходили протягом року від Європейського Парламенту й Комісії. Ці рекомендації передбачали створення європейської виконавчої влади наднаціонального характеру і двопалатного парламенту із законодавчими повноваженнями.

Л. Тіндеманс, наголосивши на особистій прихильності федералістському баченню майбутнього європейської архітектури, пропонував будувати Європейський Союз не шляхом прийняття нових установчих договорів (конституціоналістський метод), а шляхом посилення існуючих інститутів і розвитку політичного співробітництва (функціоналістський підхід). Механізми по-

літичного співробітництва й механізми Співтовариств, на його думку, мали розвиватися в єдиних інституціональних рамках. Він пропонував розширити виконавчі повноваження Комісії, підвищити авторитет її Голови, який мав обиратися Європейським Парламентом шляхом голосування і міг би самостійно призначати членів Комісії після консультацій з Радою. Л. Тіндеманс пропонував надати законодавчі повноваження Парламенту, обраному на прямих загальних виборах, і розвивати мажоритарне голосування в Раді Співтовариств. Червоною ниткою крізь доповідь проходила думка про необхідність трансформації Співтовариств у “єдиний центр” прийняття рішень із найважливіших економічних і політичних питань Співтовариства. Автор доповіді висловився на користь заснування у визначені строки економічного й валютного союзу, поглиблення спільних структурних політик. Л. Тіндеманс також вважав, що Співтовариство має виступати більш згуртовано на міжнародній сцені і проводити спільну оборонну політику. Водночас, в питаннях безпеки автор обмежився лише двома конкретними пропозиціями:

- організація регулярного обміну думками з приводу “специфічних питань у сфері оборони”, а також “європейських аспектів багатосторонніх переговорів про безпеку”;
- організація співробітництва в рамках Європейського співтовариства у сфері виробництва озброєнь; заснування Європейського агентства озброєнь.

Л. Тіндеманс запропонував з метою активізації інтеграційних процесів застосувати принцип “Європи двох швидкостей”, виділивши з кола держав-членів групу країн, готових і здатних до прискорених кроків на шляху валютної й економічної інтеграції. Ця ідея була негайно відхилена Комісією і викликала протест з боку італійського й британського урядів. І все ж головним об’єктом критики в доповіді Тіндеманса стали пропозиції щодо посилення наднаціональних елементів у діяльності інститутів Співтовариства. Думки Л. Тіндеманса щодо “спільної оборонної політики” також викликали застереження урядових кіл Франції, Нідерландів, Великобританії, Данії й Ірландії.

Доповідь Тіндеманса була визнана надто сміливою більшістю урядів країн-членів. Під час засідання Європейської ради в Люксембурзі у квітні 1976 р. з приводу Доповіді не було прийнято жодних конкретних рішень. На засіданні Європейської ради в Гаазі (листопад 1976 р.) Країни-члени ЄЕС задовольнилися прийняттям рішення щодо підготовки центральними органами Співтовариства щорічних доповідей про просування Співтовариства в напрямку до Європейського Союзу. Таким чином, доповідь Тіндеманса не привернула уваги урядових кіл країн-членів, але її ідеї та ініціативи справили вплив на європейські дебати сьогодення.

Проекти інституціональної реформи Європейського співтовариства

На початку 80-х років Європа переживала період стагнації, який увійшов в історію як період “європесимізму”. Однак, саме тоді з’явилися нові проекти, покликані поліпшити функціонування комунітарних інститутів, посилити координацію між діяльністю Співтовариств і системою ЄПС, інтенсифікувати спільні політики. Комісія, очолена з 1 січня 1981 р. колишнім прем’єр-міністром Люксембургу Гастоном Торном, представила в червні 1981 р. амбіційну доповідь у відповідь на доручення Ради підготувати пропозиції для подолання кризи, пов’язаної з проблемою британського внеску. *Комісія зробила спробу визначити глобальну стратегію розвитку Співтовариства з метою закласти основи “Європи другої генерації”*. Комісія намагалась одночасно посилити згуртованість Співтовариства й надати йому змогу подолати спад 70-х років. З метою досягнення цих цілей Комісія передбачила наступні заходи:

- реформування ССП у напрямку обмеження витрат Гарантійної секції ЄСФОГ, стримання темпів зростання сільськогосподарського виробництва, заохочення сільськогосподарського експорту, скорочення інтервенційних цін;
- розширення власних ресурсів Співтовариства шляхом зняття верхньої межі ПДВ, сплачуваного в комунітарний бюджет;
- розвиток спільних політик, зокрема, у сфері промисловості, енергетики, досліджень, регіональної й соціальної політики.

Майже одночасно німецький і італійський уряди запропонували проект Європейського акту, який робив наголос на політичних і інституціональних аспектах реформи Співтовариства. У листопаді 1981 р. міністри закордонних справ ФРН й Італії Ганс-Дітріх Геншер і Еміліо Коломбо представили проект Європейського акту своїм партнерам для подальшого вивчення. В плані Геншера-Коломбо було сформульовано політичну мету європейської інтеграції й шляхи розбудови Європейського Союзу:

- об’єднання “структур прийняття рішень” у рамках Співтовариств і ЄПС під егідою Європейської ради;
- розширення повноважень Європейського Парламенту й Комісії Європейських співтовариств;
- розширення сфери дії принципу прийняття рішень кваліфікованою більшістю в Раді Європейських співтовариств; обмеження застосування права вето згідно Люксембурзького компромісу від 1966 р.;
- активізація консультацій в рамках ЄПС, надання їм більш обов’язкового характеру з метою досягнення “єдності дій при обговоренні всіх питань міжнародної політики, які представляють взаємний інте-

рес”; включення у сферу зовнішньополітичного співробітництва питань політики забезпечення безпеки;

- розширення культурного співробітництва, заснування Ради культурного співробітництва; уніфікація й гармонізація законодавчої бази з метою створення правового союзу; узгоджений підхід до розв’язання “міжнародних проблем суспільного порядку”; заснування Ради міністрів юстиції.

Під час чисельних переговорів було виявлено розбіжності у поглядах країн-членів щодо представленого проекту. Зокрема, опозицію деяких країн-членів викликало визначення федеративної мети політичної інтеграції, заснування нових інститутів, включення військових питань у сферу діяльності Співтовариства, розширення застосування принципу прийняття рішень кваліфікованою більшістю. Після чисельних дискусій і узгоджень план Генше-ра-Коломбо набрав вигляду Урочистої декларації про Європейський Союз, прийнятої в червні 1983 р. Європейською радою в Штутгарті. Фактично текст Декларації обмежився лише перерахуванням добрих намірів. До того ж, Великобританія, Данія й Греція підтримали Декларацію з чисельними застереженнями, зокрема, щодо необхідності збереження “права вето”, яке використовувалося з 1966 р. Разом із тим, прийняття Декларації створило передумови для подальших розмірковувань і переговорів, внаслідок яких у 1986 р. було прийнято Єдиний європейський акт.

Паралельно Європейський парламент опрацював проект угоди про Європейський Союз, в розробці якого провідну роль відіграв Альтьєро Спінеллі, обраний депутатом Європарламенту у 1979 р. Над проектом угоди працювала група євродепутатів, створена А. Спінеллі в 1980 р., - так званий “клуб Крокодила” (на ім’я страсбурзького ресторану, де члени групи зібралися у перший раз). Через рік ця група стала ядром парламентської інституційної комісії, очоленої А. Спінеллі і зобов’язаної підготувати перегляд Римського договору. Перший варіант угоди був схвалений Європейським Парламентом у 1983 р. Остаточний проект угоди Парламент прийняв 14 лютого 1984 р. напередодні нових парламентських виборів.

Проект угоди пропонував об’єднати в лоні Європейського Союзу існуючі Співтовариства з їхніми інститутами та спільними політиками, а також політичне співробітництво, яке мало міжурядову природу. Проект угоди передбачав передачу Європейському Союзу нових повноважень, зокрема, в сфері безпеки, зовнішньої й валютної політики, культури, охорони навколишнього середовища. Разом із тим передбачалося, що Союз не матиме виключної компетенції у різних сферах своєї діяльності. Проект преамбули угоди містив положення про принцип субсидіарності (взаємодоповнюваності), який передбачав утручання спільних інститутів лише у тих питаннях, де комунітарна діяльність буде більш ефективною, ніж сепаратна діяльність окремих

держав. Проект угоди зберігав існуючі інститути, модифікуючи їхню роль. Передбачалося розширення повноважень Європейського Парламенту, який мав отримати законодавчі можливості. Пропонувалося підвищити ефективність функціонування Ради шляхом застосування принципу кваліфікованої більшості. Рада разом з Парламентом мали виконувати законодавчу й бюджетну функції. Проект угоди наділяв Комісію тими функціями виконавчого органу, які в Європейському співтоваристві були розподілені між Радою й Комісією. Передбачався новий порядок призначення членів Комісії: Європейська рада призначатиме Голову Комісії, який формуватиме її склад після консультацій з Європейською радою. Європейська рада мала отримати статус комунітарної інституції і зберегти роль генератора співробітництва.

Під час голосування в Парламенті проект угоди отримав переважну більшість голосів. За нього проголосувало 237 депутатів: християнських демократів, лібералів, німецьких соціал-демократів. Проти проекту проголосувало 31 депутат - французькі й грецькі комуністи, британські й датські соціалісти; 41 депутат утримався. Однак, угода про Європейський Союз не мала жодних шансів набути чинності. Європейський Парламент не мав конституційних повноважень, а національні уряди, занепокоєні федералістським ухилом, хоча і досить помірним, проекту угоди, надали на той час перевагу проведенню часткової і більш поміркованої реформи існуючих угод, ніж прийняттю договору про Європейський Союз.

Нові проекти європейського будівництва створили підґрунтя для подальших розмірковувань і переговорів, внаслідок яких 28 лютого 1986 р. було прийнято Єдиний європейський акт.

§ 6. Європейське співтовариство на міжнародній арені

Розвиток механізму Європейського політичного співробітництва

З початку 70-х років держави-члени Співтовариства розвивали співробітництво в зовнішньополітичній сфері, задекларувавши наміри досягти утвердження європейської ідентичності й незалежності європейської політики на міжнародній арені, а також підтримки миру, безпеки і прогресу в Європі й світі. З цього часу поступово стає традицією узгодження спільної позиції країн-членів СЕС щодо кардинальних проблем міжнародних відносин, які становили взаємний інтерес.

Система зовнішньополітичного узгодження на різних рівнях національних державних механізмів базувалася на трьох доповідях - Люксембурзькій (1970 р.), Копенгагенській (1973 р.), Лондонській (1981 р.), поійменованих за назвою західноєвропейських столиць, де під час зустрічей міністрів закордонних справ країн-членів СЕС ці документи отримали одноставне схвален-

ня. Механізм зовнішньополітичного узгодження був позбавлений формальних юридичних зобов'язань щодо обов'язкового проведення національними урядами попередніх консультацій з партнерами по ЄЕС перед здійсненням зовнішньополітичних акцій, а також передбачав можливість досягнення спільної позиції лише шляхом одностайного голосування. Пропозиції в справі посилення механізму ЄПС, які, зокрема, містилися в доповіді Л. Тіндеманса, були відхилені країнами-членами Співтовариства, в першу чергу, Великобританією й Францією, які надавали перевагу проведенню самостійної незалежної зовнішньої політики.

І все ж механізм ЄПС продовжував розвиватися. Заснування Європейської ради, яка збиралася тричі на рік у супроводі міністрів закордонних справ, надало можливість країнам-членам регулярно обговорювати на найвищому рівні зовнішньополітичні проблеми. З 1975 р. було запроваджено практику, згідно з якою депутати Європейського Парламенту протягом року спрямовували на адресу Ради міністрів письмові й усні запити з питання співробітництва членів Співтовариства в зовнішньополітичній сфері. З метою забезпечення послідовності у зовнішньополітичній діяльності Співтовариства функції секретаріату в системі зовнішньополітичного узгодження й співробітництва стала виконувати своєрідна "трійка", яка складалась із дипломатів головної країни, а також дипломатів із тих двох країн, які у списку на головування займали місце до і після неї. Комісія була залучена до політичного співробітництва на всіх рівнях з початку 80-х років.

Третя доповідь, прийнята в Лондоні 13 жовтня 1981 р., поставила за мету посилення співробітництва шляхом поліпшення механізму ЄПС. Країни-члени ЄЕС зобов'язалися проводити консультації перед здійсненням національних зовнішньополітичних акцій, які стосувалися інтересів Співтовариства. Було затверджено процедуру скликання термінових зборів міністрів закордонних справ у випадку виникнення міжнародних кризових ситуацій. Головуюча в ЄЕС країна зобов'язувалась скликати протягом 48 годин термінові збори на запит не менше ніж трьох країн-членів. Лондонська доповідь розширила тематику зовнішньополітичних дискусій у рамках Співтовариства за рахунок питань, які стосувалися політики безпеки. Водночас, було зроблено акцент на необхідності розмежувати питання забезпечення безпеки й оборонної сфери, яка не входила в компетенцію інститутів ЄЕС.

У рамках ЄПС намагалися узгоджено діяти національні посольства держав-учасниць у третіх країнах, а представництво Ради міністрів забезпечувалося посольствами країни, яка головувала у Співтоваристві. Однак, країни-члени не погоджувалися на уніфікацію національних дипломатичних представництв і протистояли заснуванню комунітарних представництв у третіх країнах, тоді як 120 країн акредитували представництва при Європейському співтоваристві, воно заснувало лише кілька постійних делегацій при міжна-

родних організаціях: ООН (Нью-Йорк, Женева, Каракас), ОБСЄ (Париж), а також у провідних промислових країнах (Вашингтон, Оттава, Токіо). Діяльність комунітарних представництв обмежувалася інформаційною й переговорною функціями, оскільки країни-члени не бажали витіснення національних представництв комунітарними.

Держави-члени координували свою діяльність у міжнародних організаціях та на міжнародних конференціях. У міжнародних організаціях, де право голосу належало лише державам, комунітарне представництво забезпечувалося представництвом країни, яка головувала в Раді, і представником Комісії. Після 1974 р. ЄЕС отримало статус спостерігача в ООН і можливість брати участь в обговоренні всіх проблем, які входили у компетенцію Співтовариства. Представники країн-членів ЄЕС регулярно зустрічалися з метою узгодження і представлення спільної точки зору представнику країни, яка головувала в Співтоваристві, а також із метою гармонізації голосування. Не дивлячись на деякі розбіжності між національними політиками, голосування країн-членів Співтовариства в ООН у більшості випадків проходило гармонійно. Таким чином, для третіх країн Співтовариство все частіше виступало в якості єдиної спільноти.

Водночас, Співтовариство могло ефективно захищати спільну позицію лише в тих сферах, де воно було в достатній мірі інтегрованим. Так, у питаннях, які торкалися проблем митного союзу або ССП, Співтовариство мало засоби, щоб примусити треті країни поважати спільну позицію країн-членів. Позиції Співтовариства у відносинах із США, Японією, міжнародними організаціями, країнами-експортерами нафти тощо могла значно посилити спільна політика в енергетичній, валютній, промисловій сферах. Водночас, прийняття спільних позицій у рамках ЄПС найчастіше набувало форми декларацій, а ніж ефективних заходів. Співтовариство рідко використовувало засоби тиску, наприклад, таких, як оголошення в 1980 р. ембарго по відношенню до СРСР у відповідь на введення радянських військ у Афганістан або по відношенню до Аргентини під час англо-аргентинського конфлікту навколо Фолклендських островів у 1982 р.

Поза межами ЄПС залишалася оборонна сфера. Військові засоби належали або окремо кожній державі, або Атлантичному альянсу під керівництвом США. *Відсутність спільної зовнішньої політики і комунітарних військових засобів не дозволяла Співтовариству відігравати автономну роль щодо двох наддержав і зайняти місце третього центру сили в тогочасному біполярному світі.*

Основними напрямками діяльності механізму ЄПС були: узгодження позицій країн-членів щодо трансатлантичних відносин, країн соціалістичного табору, Близького Сходу, Середземномор'я, країн, що розвиваються.

Суперечності трансатлантичного співробітництва

Зростання масштабів і економічних позицій ЄЕС після першого розширення турбувало США, які після президентства Дж. Кеннеді ставилися набагато стриманіше до західноєвропейської уніфікації і розглядали Співтовариство в якості економічного конкурента. Генрі Кіссінджер, радник президента США Р. Ніксона з питань національної безпеки, вважав, що зміни, які відбулися на міжнародній арені після підписання Атлантичного пакту, вимагали нових форм трансатлантичного співробітництва, зокрема, з залученням до нього Японії. З іншого боку, він розцінював економічну політику ЄЕС як несумісну з принципами атлантичної єдності й наголошував на необхідності справедливого розподілу союзницького тягаря між партнерами, зокрема, фінансового, який став занадто важким для американців. У виступі від 23 квітня 1973 р. Г. Кіссінджер запропонував розпочати переговори з участю Японії з метою всеохоплюючого врегулювання відносин між США і Західною Європою. Г. Кіссінджер наголошував на необхідності прийняття нової Атлантичної хартії, яка б дозволила вдихнути нове життя в атлантичне партнерство і розв'язати сукупність проблем, які накопичилися у відносинах між союзниками, зокрема, у сфері оборони, безпеки, торгівлі, також фінансів. Водночас, Г. Кіссінджер наголошував на необхідності враховувати інтереси США, які, на його думку, мали забезпечувати лідерство в західному світі і мали, на відміну від європейців, світові інтереси й відповідальність.

Заклик Г. Кіссінджера був зустрінутий у Європі досить стримано. Західноєвропейські країни об'єднувало намагання протистояти спробам Вашингтона втручатися у вирішення проблем європейської інтеграції. До того ж, європейці бажали відокремити розгляд військових проблем від обговорення економічної й фінансової проблематики. Західні європейці опонували американській ідеї обмежити сфери впливу Співтовариства рамками європейського регіону, тим більше, в період розрядки напруженості й установаження ядерного паритету між двома наддержавами, що певною мірою сприяло послабленню солідарності між союзниками. Невдоволення європейців посилювалося у зв'язку з досягненням американсько-радянської домовленості від 22 червня 1973 р. про запобігання ядерної війни, а також прийняттям Сенатом США резолюції від 26 вересня 1973 р. щодо значного скорочення американських збройних сил. Еволюція стратегічної доктрини США загрожувала послабленням європейської оборони.

У відповідь на американські ініціативи країни-члени ЄЕС розпочали роботу над декларацією про "Європейську ідентичність". Одним із проміжних етапів цієї роботи було підписання 11 вересня 1973 р. міністрами закордонних справ ЄЕС документа, де проголошувались базові принципи відносин членів Співтовариства із США. У документі йшла мова про надзвичайну роль північноамериканських збройних сил для забезпечення європейської

безпеки. Водночас, наголошувалося на необхідності розвивати рівноправні відносини між західноєвропейськими державами і США, які б не перешкоджали намаганням країн-членів ЄЕС зміцнювати європейську ідентичність.

Декларація про "Європейську ідентичність" була прийнята під час Копенгагенського саміту в грудні 1973 р. У декларації визначалися кардинальні принципи європейської ідентичності: представницька демократія, панування закону, соціальна справедливість, повага прав людини. У ній підкреслювалося, що міжнародний авторитет європейських держав підвищиться лише за рахунок проведення спільної зовнішньої політики країн-членів ЄЕС. Водночас, у Декларації наголошувалося на безальтернативності безпеки, яку забезпечували ядерні сили США і присутність північноамериканських сил у Європі.

Г. Кіссінджер, занепокоєний перспективою розвитку ЄПС усупереч інтересам США, 12 грудня 1973 р., напередодні саміту, під час якого країни-члени ЄЕС мали прийняти декларацію про європейську ідентичність, застеріг європейців проти сепаратних дій стосовно США. Г. Кіссінджер запропонував проведення періодичних зборів керівників зовнішньополітичних відомств країн-членів Північноатлантичного альянсу. Він вважав необхідним, щоб країни-члени Співтовариства зобов'язалися здійснювати консультації зі США напередодні прийняття важливих спільних рішень. Уряд ФРН запропонував, щоб Політичний комітет інформував американський уряд і проводив із ним консультації на всіх важливих етапах політичного співробітництва. Ідею проведення регулярних трансатлантичних консультацій підтримувала Великобританія. Однак, президент Франції Ж. Помпідю опонував цій пропозиції, оскільки вважав попередні консультації засобом американського впливу на прийняття рішень європейцями.

Компроміс було досягнуто під час зборів міністрів закордонних справ ЄЕС у Гімніху 21 квітня 1974 р. Країни-члени ЄЕС відмовилися від проведення обов'язкових трансатлантичних консультацій, але вирішили, що консультації зі США будуть проводитися на вимогу держави-учасниці, якщо Рада прийме одностайне рішення з цього приводу. Формальне визнання Гімніхської формули з боку американської адміністрації віддзеркалила Декларація про атлантичні відносини, підписана 26 червня 1974 р. у Брюсселі США і західноєвропейськими державами. Союзники підтвердили вірність Атлантичному пакту; дали високу оцінку військовому значенню США для НАТО і вирішили "здійснювати постійне широке взаємне інформування і розширювати можливості для проведення незалежних і своєчасних консультацій усіма доступними засобами з проблем, які торкалися їхніх взаємних інтересів, як членів союзу". Ця Декларація являла собою лише проголошення намірів без конкретних зобов'язань, і країни-члени ЄЕС лишилися вільними у визначенні спільних позицій.

Таким чином, західноєвропейські країни надали перевагу підтримці активних стосунків із США. До того ж, американська адміністрація не приховувала, що якщо країни-члени ЄЕС не дійдуть згоди в питанні проведення консультацій зі США, останні нададуть перевагу двостороннім контактам із тими країнами, які цього забажають. Враховуючи, що новий президент Франції В. Жискар д'Естен здійснював більш помірковану по відношенню до США політику і намагався уникати загострення стосунків із ними, а США зобов'язалися залишити свої збройні сили в Європі і не виключати можливості застосування ядерної зброї для її оборони, відбулося поліпшення відносин між Європою і США. Це сприяло започаткуванню самітів провідних промислових країн, перший з яких відбувся за ініціативою В. Жискар д'Естена в Рамбуйє в 1975 р.

Нове напруження в американсько-західноєвропейських стосунках з'явилося в добу президентства Рональда Рейгана, який намагався нав'язати європейцям ембарго на експорт до СРСР обладнання, призначеного для євро-сибірського газопроводу (червень 1982 р.). Це рішення викликало гостре невдоволення країн-членів ЄЕС, зокрема, Франції, Великобританії, Італії, ФРН. Уже 13 листопада 1982 р. Р. Рейган був змушений анулювати своє рішення.

Нове загострення конфронтації між двома наддержавами, яке відбулося на межі 70-80-х років, сприяло узгодженню зовнішньополітичних позицій США і Співтовариства. Однак, якщо західноєвропейські країни й США мали згоду в питаннях оборони (розміщення "євроракет"), то продовжував існувати комплекс нерозв'язаних економічних питань: проблема кредитів східноєвропейським державам, обмеження експорту європейської сталі на американський ринок, конкуренція сільськогосподарського експорту ЄЕС і США, стабілізація долара тощо.

Розвиток відносин Європейського співтовариства із країнами соціалістичного табору

В умовах конфронтаційних міжнародних відносин по лінії Захід-Схід країни-члени Співтовариства значно простіше досягали консенсусу в питаннях стосунків із країнами соціалістичного табору, ніж по відношенню до США. СРСР, який протягом двадцяти років оцінював суто негативно євроінтеграційні процеси і не мав дипломатичного представництва перед Європейським співтовариством, пом'якшив свою позицію. У березні 1972 р. Генеральний секретар КПРС Леонід Брежнев визнав необхідність рахуватися з існуванням "економічного угруповання" країн Західної Європи. Москва продовжувала опонувати європейській інтеграції, яка могла поширитися на політичну й військову сферу, але була зацікавлена в посиленні автономності європейської політики, що детермінувало б послаблення трансатлантичних

зв'язків. Звідси зусилля радянської сторони щодо проведення переговорів між ЄЕС і РЕВ. Однак, західноєвропейські держави не вважали РЕВ за організацію, рівноцінну ЄЕС, ні в економічному, ні в організаційному плані. З іншого боку, вони відмовлялися вести діалог із східноєвропейськими державами за посередництвом організації, де цілковито домінувала Москва. Співтовариство надавало перевагу підписанню двосторонніх домовленостей окремо з кожною східноєвропейською країною з метою послаблення їхньої залежності від Радянського Союзу. Перші домовленості, підписані з Румунією, відкрили Спільний ринок для її текстильної промисловості (1976 р.), пізніше для всієї промислової продукції (1980 р.). У цілому, у відносинах Схід-Захід роль Західної Європи була обмеженою, оскільки переговори з питань ядерного роззброєння проводилися винятково між США й СРСР, переговори з питань традиційної зброї - між НАТО і Організацією Варшавського договору.

ЄПС активізувалося у зв'язку з підготовкою й проведенням Наради по безпеці й співробітництву в Європі (НБСЕ) у 1973-1975 роках, ініційованої СРСР. Європейське співтовариство дало принципову згоду на скликання НБСЕ на початку 1972 р. Протягом гельсінського процесу країни-члени ЄЕС проводили підготовчі заходи в рамках ЄПС і намагалися виробити спільну позицію. Вони розраховували домогтися активізації торговельних та культурних зв'язків із східноєвропейськими країнами і тим самим сприяти їхній лібералізації. Західноєвропейські держави домоглися включення до порядку денного Наради таких питань, як права людини, свобода особи, поглядів, руху, тощо. Солідарність країн-членів ЄЕС виявилася і в питанні кордонів ФРН, яка не бажала законсервувати існуючий розподіл Німеччини. Єдиним речником країн-членів ЄЕС на форумі НБСЕ був представник країни, яка виконувала обов'язки головуючої у Співтоваристві. Представник Комісії брав участь в економічних дискусіях.

У Нараді взяла участь 35 держав: держави-учасниці Варшавського договору і НАТО, нейтральні й неприєднані держави. Після підготовчої конференції експертів і конференції міністрів закордонних справ (липень 1973 р.) продовжувався переговорний процес, який завершився підписанням Заключного акту під час Наради на найвищому рівні в Гельсінкі (30 липня - 1 серпня 1975 р.). Заключний гельсінський акт, у якому було зафіксовано досягнуті домовленості з питань безпеки й співробітництва в Європі, було підписано не лише кожною країною-членом ЄЕС, але й від імені Співтовариства головою Ради міністрів.

Однак, результати Гельсінської конференції виявилися розчаровуючими. Суспільний устрій в країнах соціалістичного табору не змінився, залишалися ті ж проблеми із забезпеченням прав, свободи руху і поглядів особистості. В СРСР продовжувалися переслідування дисидентів і гонка озброєнь. У

1975 р. видатки СРСР на оборону складали 11-13% ВВП і щорічно зростали на 4%. На початку 1977 р. СРСР почав розгортати ракети середньої дальності СС-20, націлені на Західну Європу. *Разом із тим, процес багатостороннього співробітництва, розпочатий у Гельсінкі і продовжений під час наступних зустрічей представників держав-учасниць, дозволив розпочати діалог Схід-Захід не лише на рівні двох наддержав і з питань обмеження озброєнь, але й між усіма європейськими державами з комплексу економічних, політичних, військових, гуманітарних проблем.*

Країни-члени ЄЕС зайняли рішучу позицію під час оголошення військового стану у Польщі (грудень 1981 р.), апелюючи до гельсінкських принципів. У грудні 1981 р. країни-члени ЄЕС висловили занепокоєння з приводу радянської інтервенції в Афганістані. Міністри закордонних справ країн-членів ЄЕС підтримали резолюцію Європейського парламенту від 17 грудня 1981 р. щодо проголошення 21 березня днем Афганістану. Співтовариство призупинило поставки зернових і продуктів харчування в СРСР, доповнюючи ембарго, запроваджене США. У червні 1982 р. сесія Європейської ради ухвалила підготовлену британською дипломатією "політичну ініціативу Європейського співтовариства по Афганістану", яка містила пропозицію скликання конференції по врегулюванню ситуації, яка склалася навколо цієї держави. СРСР висловився щодо неприйнятності цієї пропозиції під приводом недопущення втручання у внутрішні справи Афганістану.

Ломейські конвенції: асоціація країн АКТ-ЄЕС

Розширення Співтовариства в 1973 р. суттєво збільшило кількість асоційованих країн за рахунок колишніх англійських колоній, що стало причиною перегляду Яундської конвенції від 1969 р. *Конвенція, яку підписали в Ломе (Того) 28 лютого 1975 р. країни-члени ЄЕС і 44 країни Африки, Карибського й Тихоокеанського басейнів (АКТ), започаткувала новий етап у політиці сприяння розвитку.* Конвенція передбачила скасування країнами ЄЕС митних зборів і кількісних обмежень на імпортовану з країн АКТ промислову і майже всю сільськогосподарську продукцію. Продукти, які підпадали під регулювання ССП (зернові, яловичина, цитрусові), підлягали квотуванню. Сприятливі умови для торгівлі цукром створив Протокол про цукор, який містив зобов'язання ЄЕС щорічно купувати у країн АКТ 1,4 млн. тонн тростинного цукру по гарантованих, вищих за світові цінах. Разом із тим, країни АКТ могли застосовувати протекціоністські заходи, але вони зобов'язувались надати країнам-членам ЄЕС режим найбільшого сприяння.

Конвенція Ломе - 1 започаткувала нові форми співробітництва між ЄЕС і країнами АКТ. Створювався механізм стабілізації експортних прибутків країн АКТ - "Стабекс", який гарантував рівень експортних прибутків для 23 найменувань продуктів тропічного землеробства й залізної руди

(45% експорту країн АКТ до ЄЕС). Якщо у випадку скорочення виробництва або падіння світових цін на цю продукцію прибутки країн АКТ опускалися нижче встановленої межі (більше, ніж на 6% від вартості середнього експорту за 4 попередні роки), здійснювалися стабілізаційні трансферти з метою відшкодування втрат. Трансферти здійснювалися окремим, спеціально утвореним підрозділом ЄФР. Включно до Ломе - 3 держави-бенефіціарії мали повертати отримані кошти Фонду після поліпшення економічної ситуації. Ломе-4 відмінила це зобов'язання, і борги країн АКТ були списані.

Ломейська конвенція посилила інституційну систему асоціації АКТ-ЄЕС. Рада міністрів АКТ-ЄЕС, яка включала членів Ради міністрів Співтовариств, деяких членів Комісії і по одному урядовцю від кожної країни АКТ, збиралася в середньому один раз на рік із метою визначення загальних орієнтирів розвитку співробітництва й для здійснення контролю за його втіленням у житті. Консультативна асамблея, яка збирала двічі на рік на паритетних засадах делегатів від Європейського Парламенту й парламентарів країн АКТ, мала сприяти взаємному порозумінню і враховувати суспільну думку при розв'язанні проблем співробітництва. Ломейська конвенція - 1 започаткувала діяльність нового постійного органу - Комітету послів, зобов'язаного допомагати Раді міністрів і відслідковувати дотримання Конвенції на практиці. Комітет включав постійних представників країн-членів ЄЕС, представника Комісії й голів дипломатичних місій держав АКТ перед Європейським співтовариством.

Про збільшення масштабів політики сприяння розвитку свідчило чотирикратне зростання ЄФР - 4, який відповідав Ломейській конвенції - 1 у порівнянні з лише трикратним зростанням кількісного складу населення країн АКТ, асоційованих із ЄЕС цією Конвенцією. ЄФР створювався за рахунок прямих внесків країн ЄЕС і знаходився поза бюджетом Співтовариства. Фонд фінансував чисельні програми сільськогосподарського, промислового, культурного співробітництва. Половину фінансування ЄФР забезпечували порівну Франція і ФРН.

Друга Ломейська конвенція, підписана 31 жовтня 1979 р., набула чинності 1 березня 1980 р. Вона розширила до 56 кількість асоційованих з ЄЕС країн АКТ, на території яких проживало 350 млн. чоловік. Відтепер близько 99% продукції АКТ вільно входили на Спільний ринок. Ломейська конвенція - 2 розширила список сільськогосподарських товарів, які підпадали під дію системи "Стабекс" (більше 40 видів продукції) і намітила заходи по створенню спеціальної системи для продукції видобувної промисловості - "Сисмін" (мідь, залізо, боксити, алюміній, кобальт, фосфати тощо). "Сисмін" передбачала не гарантування експортних прибутків, а надання позик з метою відновлення виробничого потенціалу у випадках, коли обсяг виробництва експортної сировини падав на 15% у порівнянні із середнім рівнем вироб-

ництва за попередні 4 роки з різних причин: природні катаклізми, політичні кризи, коливання світових цін. Для найбідніших країн цей поріг складав 10%. Механізм “Сисмін” мав забезпечити стабільний рівень життя і підтримку експортного потенціалу, сприяти довгостроковим інвестиціям і забезпечувати ЄЕС необхідною кількістю корисних копалин. Кошти п'ятого ЄФР збільшилися в порівнянні з попереднім на 50% і доповнювалися кредитами ЄБ, які теж зросли.

Третя Ломейська конвенція, підписана 8 грудня 1984 р. країнами-членами ЄЕС і 66 країнами АКТ, дещо збільшила обсяги фінансової допомоги країнам АКТ і трансформувала “Сисмін” в інструмент розвитку й модернізації видобувної галузі. Загальний механізм Ломейських конвенцій залишився без змін.

Таблиця 4

Фінансова допомога Європейського співтовариства країнам АКТ

	Ломе 1 (1976-80)	Ломе 2 (1981-85)	Ломе 3 (1986-90)	Ломе 4а (1991-95)	Ломе 4б (1996-2000)
ЄФР (млн. ЕКЮ)	3 214	4 754	7 754	10 800	13 127
СТАБЕКС	388	630	1 192	1 500	
ЄБ	390	685	1 100	1 200	
У цілому	3 614	5 439	8 854	12 000	
На душу населення (екю)	14	15,6	21,4	26	

Четверта Ломейська конвенція (15 грудня 1989 р.) була укладена країнами-членами ЄЕС із 69 країнами АКТ на десятирічний термін (два п'ятирічні періоди). Головним нововведенням Ломе - 4 було ув'язування комунітарної допомоги з “програмами структурного вирівнювання” МВФ. Через ЄФР були виділені спеціальні кошти у обсязі 1 150 млн. ЕКЮ, призначені на підтримку політики економічного оздоровлення (поліпшення торгівельного балансу, бюджетне врегулювання, зменшення рівня інфляції, підтримка приватного сектора.) Геополітичні зміни, які відбулися на межі 80-х - 90-х років, детермінували прийняття Радою ЄС резолюції (листопад 1991 р.), яка пов'язала надання комунітарної допомоги країнам третього світу з досягненнями у демократизації, повазі прав людини, скороченням військових витрат. У 1994 р. було призупинено надання комунітарної допомоги 8 країнам АКТ - Гаїті, Ліберії, Сомалі, Заїру, Судану, Того, Екваторіальній Гвінеї, Руанді з огляду на порушення ними прав і свобод людини.

Таким чином, Ломейські конвенції започаткували новий етап у розвитку відносин західноєвропейських держав із слабкорозвиненими країнами. Була лібералізована торгівля ЄЕС із країнами АКТ, суттєво збільшена фінансова допомога, зміцнена інституційна система асоціації ЄЕС-АКТ, започатковані нові форми співробітництва в рамках асоціації.

Близький Схід і Середземномор'я в політиці ЄЕС

Близький Схід і Середземномор'я були першим і найактивнішим полем діяльності ЄПС. Увага ЄЕС до Близькосхідного регіону зумовлювалась його значенням для нафтопостачання країн-членів Співтовариства. Європейці були зацікавлені й у посиленні свого політичного впливу в цьому важливому стратегічному, розміщеному у безпосередній близькості від них регіоні. Напруга в регіоні викликала занепокоєння країн-членів Співтовариства, які шукали шляхи для власних дипломатичних ініціатив із метою попередження можливого погіршення відносин із близькосхідними країнами. Співтовариство намагалось проводити тут незалежну політику, демонструючи певну лояльність по відношенню до арабських країн і прокламуючи прихильність справі всебічного врегулювання близькосхідного конфлікту.

Узгодження позицій країн ЄЕС з близькосхідної проблематики бере початок із часу створення системи ЄПС. Уже у 1970 р. комітет Давіньйона підготував спеціальну доповідь із пропозиціями по врегулюванню конфлікту, які, однак, не були затверджені. Узгодження позицій ускладнювалося розбіжністю точок зору й політик країн-членів, зокрема, щодо арабо-ізраїльського конфлікту. Розходження між країнами-членами ЄЕС зменшилися під час нафтової кризи, яка продемонструвала країнам ЄЕС рівень їхньої енергетичної залежності від арабських держав. Зближення відбулося навколо пропозицій Франції: підтримувати баланс між арабськими й ізраїльськими інтересами, визнати легітимні права палестинців, розпочати безпосередній діалог між Співтовариством і країнами-виробниками нафти. Ці базові принципи близькосхідної політики західноєвропейських країн були прийняті під час Копенгагенського саміту 15 грудня 1973 р. і фактично були результатом осмислення подій арабо-ізраїльської війни жовтня 1973 р. Тоді ж було вирішено розпочати євро-арабський діалог. Однак, узгоджена зовнішньополітична акція виявилася неможливою, оскільки кожна держава намагалась насамперед гарантувати свої нафтові поставки. Так, коли Нідерланди були вражені нафтовим ембарго з боку арабських країн, солідарність країн-членів ЄЕС із своїм партнером майже не була продемонстрована. У лютому 1974 р. США ініціювали проведення міжнародної конференції у Вашингтоні з питань енергетики, де обстоювали ідею заснування об'єднання держав-споживачів нафти. Франція, натомість, запропонувала провести євро-арабську конференцію у березні цього року і відмовилася брати участь у створеному в листопаді 1974 р. МЕА. Однак, партнери Франції вважали неможливим розв'язати енергетичну проблему без США. На вимогу Німеччини й Великобританії проведення євро-арабської конференції було перенесено на невизначений термін. Франція надалі діяла самостійно і підписала в 1974 р. двосторонній контракт із Саудівською Аравією.

Євро-арабський діалог між представниками Співтовариства й Арабської ліги розпочався в червні 1975 р., однак, через тиск США проблеми нафтопостачання, а також врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту не обговорювалися. Мова йшла лише про перспективи співробітництва в економічній, технічній і культурній сферах. Віхами в розвитку "близькосхідної ініціативи" ЄЕС також були: заява по Близькому Сходу, прийнята під час засідання Європейської ради в Лондоні 29 червня 1977 р.; Декларація, прийнята Європейською радою у Венеції 13 червня 1980 р. У Декларації викладалися принципи забезпечення політичного врегулювання близькосхідного конфлікту: право на існування й безпеку всіх держав регіону, включаючи Ізраїль; визнання законних прав палестинського народу і справедливе вирішення палестинської проблеми. ЄЕС виступило з ініціативою близькосхідного врегулювання і заявило про готовність взяти участь у забезпеченні мирного процесу в регіоні. Венеціанська декларація не призвела до реальних змін у близькосхідній ситуації, оскільки була відкинута як Ізраїлем, так і арабськими державами. 29 червня 1982 р. країни-члени ЄЕС виступили із заявою про засудження ізраїльського вторгнення в Ліван. Після приходу до влади соціалістичної партії Франція почала активно налагоджувати контакти з Ізраїлем, тоді як Греція, новий член Співтовариства, на відміну від своїх партнерів дотримувалася більш послідовного антиізраїльського курсу. Як наслідок, дії Співтовариства у близькосхідному питанні відзначалися непослідовністю і невизначною ефективністю.

Демонстрацією спільної військово-політичної присутності в регіоні була участь Великобританії, Франції, Італії, Нідерландів у багатонаціональних "силах по підтримці миру", розміщених на Синайському півострові у 1981 р. після виводу звідти ізраїльських військ, і в Лівані в 1982 р. Участь західноєвропейських країн відбувалася на індивідуальній основі, але Співтовариство офіційно схвалило їхні дії, чим фактично визнало військову присутність своїх членів у регіоні. Лише Греція відмовилась підтримати цю акцію.

Країни-члени Співтовариства одночасно намагалися опрацювати спільні позиції по відношенню і до інших конфліктних ситуацій. Міністри закордонних справ країн ЄЕС прийняли 24 травня 1982 р. декларацію з приводу ірано-іракського збройного конфлікту, в якій Співтовариство оголосило про готовність стати посередником у його розв'язанні.

Консультації західноєвропейських держав з проблем Близького й Середнього Сходу відіграли помітну роль у розвитку механізму ЄПС. Зокрема, процедура узгодження зовнішньополітичних курсів країн-членів Співтовариства в кризових міжнародних ситуаціях приймалась, не в останню чергу, у зв'язку з необхідністю своєчасного спільного реагування на події у близькосхідному регіоні. Прямі дипломатичні контакти Співтовариства з близько-

східними державами мав підтримувати міністр закордонних справ країни, яка головувала в Раді міністрів Співтовариства.

На порядок денний зовнішньополітичних дискусій країн-членів Співтовариства виносилося обговорення греко-турецьких суперечностей з приводу кіпрської проблеми. Кіпрська криза була спричинена державним переворотом, організованим 15 липня 1974 р. проти президента Макаріоса, і втручанням у конфлікт Греції й Туреччини. Оскільки безпосередні учасники цього конфлікту являлися державами, асоційованими з ЄЕС, а гарантом збереження статусу Кіпру після проголошення його незалежності в 1960 р. виступала країна-член - Великобританія, комунітарні інститути намагалися максимально знизити рівень прямого втручання з метою уникнення додаткових ускладнень у Співтоваристві. 16 липня 1974 р. було опубліковане комюніке, яке демонструвало прихильність Співтовариства незалежності й територіальній цілісності Кіпру. Декларація міністрів закордонних справ від 22 липня 1974 р. закликала ворогуючі сторони до перемир'я й повернення до конституційного порядку. У лютому 1975 р. міністри закордонних справ країн-членів Співтовариства після зустрічі в Дубліні опублікували заяву, яка віддзеркалювала спільні позиції країн-членів Співтовариства щодо греко-турецького конфлікту: пропозиції посередництва і уникнення надання зобов'язань жодній із сторін. Намагання надати "європейського характеру" врегулюванню кіпрської проблеми, з точки зору країн-членів ЄЕС, являло собою частину проблеми тіснішого залучення у сферу впливу Співтовариства країн Середземномор'я. З іншого боку, кіпрська криза продемонструвала декларативний характер і обмеженість ЄПС.

Стосунки між Співтовариством і країнами Африки, Азії, Латинської Америки

З 1974 р. у порядок денний західноєвропейських зовнішньополітичних консультацій включаються проблеми Південної Африки, що було безпосередньо пов'язано з початком нового етапу національно-визвольної боротьби в регіоні. У червні 1975 р. від імені Співтовариства було направлено поздоровлення на адресу уряду незалежного Мозамбіку. У лютому 1976 р. Співтовариство визнало незалежність Народної Республіки Ангола. У лютому 1976 р. вперше країнами-членами Співтовариства була прийнята спільна декларація щодо ЮАР, яка засудила систему апартеїду. В 1977 р. Політичний комітет розробив і ухвалив "кодекс" правил поведінки для західноєвропейських компаній, які діяли в ЮАР - головне досягнення членів ЄЕС у плані узгодження політики з південноафриканської проблеми.

Країни-члени Співтовариства намагалися узгоджувати свої позиції у підходах до проблем економічного співробітництва з Китаєм, подій на китайсько-в'єтнамському кордоні, продажі Китаю західноєвропейської зброї та ін.

Розширення відносин між Співтовариством і КНР відбулося у 1974 р., коли Китай офіційно визнав Співтовариство й акредитував при Комісії ЄЕС свого представника. 3 квітня 1978 р. була підписана торговельна угода між Китаєм і ЄЕС, яка надала Пекіну статус найбільшого сприяння. В 1983 р. за ініціативою китайської сторони було започатковане проведення регулярних зустрічей (двічі на рік) по лінії політичного співробітництва між міністром закордонних справ країни, яка головувала в Співтоваристві, та китайським послом у цій державі.

У 80-х роках у діяльності Європейського співтовариства намітилася лінія на сприяння політичному врегулюванню в Центральній Америці. ЄЕС виступило на підтримку зусиль Контадорської групи в справі мирного врегулювання конфлікту у цьому регіоні. У 1984 р. представники Співтовариства були запрошені на конференцію за участю основних центральноамериканських країн, що фактично означало пропозицію взяти на себе посередницьку місію з метою нормалізації ситуації у регіоні. Пізніше було прийнято рішення про проведення щорічних зустрічей країн ЄЕС і Центральної Америки на рівні міністрів закордонних справ.

Таким чином, особливістю еволюції Європейського співтовариства протягом 70-х - першої половини 80-х років була активізація практики зовнішньополітичного узгодження. У рамках ЄПС розвивалася мережа координаційних механізмів, яка охоплювала майже всі ланцюги розробки зовнішньополітичного курсу - від рівня посольств і окремих підрозділів міністерств закордонних справ до рівня голів держав і урядів. *Провідною рисою розвитку ЄПС була тенденція до узгодження позицій і уніфікації поведінки країн-членів Співтовариства щодо гострих проблем міжнародних відносин, які становили взаємний інтерес. Співтовариство поступово починало сприйматися навколишнім світом у якості "колективної діючої особи", а ЄПС ставало помітним явищем у міжнародних відносинах.* Звичайно, мова не йшла про спільну зовнішню політику Співтовариства, а лише про координацію національних зовнішніх політик у рамках механізму ЄПС. Західноєвропейське політичне співробітництво засновувалося на міжурядовому принципі, який передбачав взаємне інформування й знаходження спільного знаменника позицій країн-учасниць із конкретних міжнародно-політичних проблем.

Висновки до п'ятого розділу

У 70-х-першій половині 80-х років Співтовариство розвивалося в умовах найсерйознішої після світової війни економічної і фінансової кризи, яка супроводжувалась різким уповільненням темпів економічного розвитку, прискоренням інфляційних процесів, зростанням рівня безробіття в західноєвропейських країнах. Розширення Співтовариства з шести до дев'яти, потім

десяти членів ускладнило пошук консенсусу між країнами-членами, функціонування комунітарних інститутів. У країнах-членах Співтовариства посилювалися протекціоністські, дезінтеграційні тенденції, що, зокрема, виявилось у намаганні національних урядів сепаратно вирішувати соціально-економічні проблеми, все більше відступаючи з регіональних позицій на національні. Послабилися позиції Співтовариства у конкурентній боротьбі зі США і Японією, що, зокрема, виявилось у відставанні Співтовариства в проведенні структурних перетворень і упровадженні результатів науково-технічного прогресу. В західноєвропейських країнах досить широко поширилися песимістичні оцінки стану і перспектив розвитку Співтовариства.

Однак, незважаючи на ускладнення, розвиток євроінтеграційних процесів не припинився, хоча й помітно загальмувався. Інтеграція охопила нові сфери, зокрема, відбулася активізація соціальної політики, було визначено цілі й принципи, створено інструменти проведення регіональної політики Співтовариства. Європейська рада зробила вирішальний крок у розвитку європейських досліджень, прийнявши принцип чотирьохрічних рамкових програм діяльності у сфері НІОКР і технології. Найпомітнішим досягненням ЄЕС було заснування Європейської валютної системи, яка всупереч широко поширеним песимістичним прогнозам витримала зовнішні потрясіння, зокрема, другу нафтову кризу й посилення долара. 1 січня 1981 р. повноправним членом Співтовариства стала Греція, що передувало подальшому розширенню ЄЕС на середземноморський регіон.

Активізувалися пошуки шляхів поглиблення євроінтеграційних процесів, підвищення ефективності й демократичності його інститутів. Під час Паризького саміту (грудень 1974 р.) було прийнято рішення про заснування Європейської ради як найвищої політичної інстанції Співтовариства, компетенція якої охоплювала б усі сфери співробітництва партнерів. Тоді ж було прийнято рішення щодо посилення демократичної лінії у Співтоваристві шляхом проведення загальних і прямих виборів до Європейського Парламенту. Вибори депутатів безпосередньо населенням сприяли підвищенню престижу і легітимності Європейського Парламенту, зростанню інтересу суспільних кіл держав-членів до проблем європейського будівництва, в деякій мірі наблизили європейців до справ Співтовариства. Брюссельський договір від 22 липня 1975 р. посилив бюджетні можливості Європейського парламенту і заснував Рахункову палату, яка почала функціонувати в жовтні 1977 р. Про активізацію пошуків нових шляхів розвитку європейського будівництва в першій половині 80-х років свідчила поява чисельних проєктів політичного й інституціонального реформування Співтовариств, які підготували ґрунт для прийняття 28 лютого 1986 р. Єдиного європейського акту.

Протягом цього періоду відбулась активізація практики зовнішньополітичного узгодження, яка існувала з початку 70-х років, про що, зокрема,

свідчили прийняття країнами-членами Співтовариства Декларації про “Європейську ідентичність”, започаткування в Гельсінкі процесу багатостороннього співробітництва між західно і східноєвропейськими країнами, намагання Співтовариства проводити незалежну політику, зокрема, у близько-східному й середземноморському регіонах, включення у порядок денний західноєвропейських зовнішньополітичних консультацій гострих міжнародних проблем тощо. Прийняттям Ломейських конвенцій був започаткований новий етап у розвитку відносин західноєвропейських держав із слабкорозвиненими країнами. Європейське політичне співробітництво поступово ставало помітним явищем у міжнародних відносинах.

АКТИВІЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ у 1985-1992 роках

§ 1. Єдиний європейський акт

Економічні та політичні передумови прийняття ЄСА

У першій половині 80-х років центральною проблемою, яка активно обговорювалася в інститутах Європейського співтовариства, була стратегія західноєвропейської інтеграції на наступні роки й характер майбутніх реформ в ЄЕС. Ця дискусія, яка продовжувалася майже п'ять років, завершилася підписанням важливих спільних документів. Міжурядова конференція країн ЄЕС, що проходила наприкінці 1985 р. у Люксембурзі схвалила так званий Єдиний європейський акт (ЄСА). Прийняття ЄСА ознаменувало вирішення цілого ряду проблемних питань. По-перше, прийнятий документ містив широку програму дій Співтовариства на майбутні роки, охоплюючи різні сфери інтеграції від утворення єдиного ринку країн-членів і "технологічного співтовариства" до європейського зовнішньополітичного співробітництва. По-друге, ЄСА вперше в історії Співтовариства вносив зміни й доповнення в його юридичну основу - Римський договір.

Прийняття ЄСА передували рішення, досягнуті під час сесій Європейської ради у Фонтенбло і Мілані по ряду проблем, що на початку 80-х років найбільше хвилювали Співтовариство. У Фонтенбло (25-26 червня 1984 р.) була досягнута домовленість щодо змін у принципах функціонування ССП, а також були врегульовані бюджетні проблеми Співтовариства. У Мілані (28-29 червня 1985 р.) було вирішено питання про приєднання до ЄЕС з 1 січня 1986 р. Іспанії й Португалії. Узяті в цілому, перераховані акції свідчили про наміри країн-членів придати новий імпульс процесам західноєвропейської інтеграції, вивести Співтовариство з тої тупикової ситуації, в котрій воно опинилося на початку 80-х років.

Починаючи із середини 70-х років, Західна Європа почала втрачати більшість із тих переваг (темпи економічного росту, рівень зайнятості, конкурентноздатність продукції), які вона мала в 60-ті - на початку 70-х років перед своїми головними конкурентами - США та Японією. Саме з середини 70-х розвинені індустріальні країни постали перед необхідністю структурної перебудови економіки й переозброєння виробництва на кардинально новій технологічній основі, що потребувало мобілізації великих матеріальних ресурсів. Одночасно значно загальмувалися процеси регіональної інтеграції, на фоні погіршення економічної ситуації посилились сепаратистські тенденції в ЄЕС, що виявилось у прагненні кожного з учасників вирішувати власні

проблеми, без врахування інтересів партнерів, а часто навіть не на користь їм. В цих умовах ні рамки Римського договору, ні укладена практика Співтовариства не відповідали потребам, що змінилися.

Досягнувши на початку 70-х років основних завдань, поставлених у Римських договорах (утворення Митного союзу, єдиного аграрного ринку, здійснення часткової лібералізації ринку капіталів), Співтовариство зупинилося на досягнутому. Країни ЄС широко використовували в конкурентній боротьбі різні протекціоністські бар'єри, що гальмувало розвиток їхнього взаємного економічного обміну. Одночасно Римський договір не передбачив спільної структурної, науково-технічної і промислової політики, спільних акцій в області охорони навколишнього середовища і т. ін.

З 60-х років відбувався процес поступового посилення впливу національних урядів на розвиток Співтовариства, чому, зокрема, сприяло заснування Європейської ради. Вибори Європейського Парламенту прямим загальним голосуванням лише частково сприяли відновленню інституціональної рівноваги шляхом розширення повноважень Співтовариства. Діяльність Співтовариства наштовхнулася на перешкоди, пов'язані не лише з ускладненням завдань інтеграції, але й з розширенням числа країн-членів. В результаті все частіше ускладнювалось прийняття рішень на основі консенсусу. На початку 80-х років не було прийнято жодної спільної програми по скороченню безробіття, вирішенню проблем економічно відсталих регіонів, охороні довкілля.

Загострення міжнародної обстановки на межі 70-х - 80-х років зумовило необхідність посилення механізму Європейського політичного співробітництва, яке на відміну від інших напрямків інтеграції мало необов'язковий характер і не було закріплене юридично, що значно ускладнювало узгодження й проведення спільної "європейської" лінії на міжнародній арені.

Країни-члени ЄЕС під час засідання Європейської ради у Фонтенбло (1984 р.) вирішили з метою активізації інтеграційних процесів заснувати Комітет з інституційних питань, сформований з особистих представників голів держав і урядів. Очолений колишнім міністром закордонних справ Ірландії Джеймсом Дужем Комітет був зобов'язаний розробити пропозиції щодо шляхів поліпшення функціонування європейського співробітництва. Комітет запропонував скликати міждержавну конференцію для опрацювання договору про Європейський Союз, чому рішучо опонували Великобританія, Данія, Греція. Пропозиції Комітету Дужа ґрунтувалися на Штутгартській декларації Європейської ради від 19 червня 1983 р. і проєкті угоди про Європейський Союз, прийнятій Європейським Парламентом. Європейська рада в Мілані (червень 1984 р.) мала визначитися щодо доповіді Дужа, а також з приводу багатьох пропозицій у справі активізації євроінтеграційних процесів. Британські пропозиції щодо поліпшення процесу прийняття рішень мали на

увазі зміщення інституційної рівноваги в бік міжурядової системи, оскільки передбачали можливість утримання країн-членів у процесі прийняття рішень. Франко-німецькі пропозиції торкалися політичного співробітництва країн-членів ЄЕС, що обмежувало пошуки нових шляхів розвитку співтовариств. Напроти, Біла книга Комісії щодо завершення Спільного ринку, схвалена в цілому Європейською радою в березні 1985 р., містила амбіційний проект розбудови великого єдиного ринку. Новий підйом у діяльності Комісії був у значній мірі зобов'язаний Жаку Делору - голові Комісії, який вступив на посаду в січні 1985 р. Під його впливом Комісія суттєво посилила свою роль у внесенні пропозицій. Дискусії виявили значні розбіжності в позиціях країн-членів Співтовариства. Під час засідання Європейської ради в Мілані Беттіно Краксі, прем'єр-міністр Італії, яка головувала на той час у Співтоваристві, всупереч опозиційним настроям керівництва Великобританії, Данії, Греції поставив на голосування питання скликання міжурядової конференції з метою перегляду Римського договору. Уперше після прийняття Люксембурзького компромісу позитивне рішення у питанні, яке торкалося важливих інтересів країн-членів, було прийнято більшістю голосів.

Соціологічні опитування, що проводилися напередодні конференції у країнах Західної Європи, виявили прихильність суспільної думки активізації євроінтеграційних процесів, хоча й існували значні розбіжності як між різними країнами, так і в ставленні опитуваних до різних питань. Так, щодо політичного союзу 43% опитуваних у десяти країнах вагалися з відповіддю, або не відповіли. Водночас, 59% опитуваних висловилися позитивно щодо скасування внутрішніх митниць, у тому числі 85% у Бельгії, 81% у Німеччині, 68% у Нідерландах, 61% у Франції, тоді як більшість опитуваних в Ірландії, Данії, Великобританії висловились проти. Лише 32% опитуваних у десяти країнах підтримало заміну національних валют єдиною європейською валютою. Якщо ідею єдиної європейської валюти підтримало 55% італійців, 49% французів, 46% бельгійців, то проти неї висловилося 64% англійців і 54% німців.

Міжурядова конференція розпочала роботу 9 вересня 1985 р. На пропозицію Комісії переговори велися паралельно в двох групах: директори політичних департаментів МЗС країн-членів систематизували цілі й практику міжурядового співробітництва у сфері зовнішньої політики, водночас, підготовка Комісія під керівництвом генерального секретаря Донделінгера склала на основі пропозицій Комісії перелік поправок до Римського договору

Створенню політичного консенсусу навколо прийняття ЄСА сприяла пропозиція Комісії "Делор - 1" щодо реалізації до 1993 р. ідеї єдиного внутрішнього ринку - "простору без кордонів". Так, Великобританії і Данії - найпослідовнішим прихильникам ідеї єдиного внутрішнього ринку - було важко залишатися в опозиції до інституційних реформ, проведення яких країни Бе-

нілюксу розглядали умовою успішного функціонування простору без кордонів. Для досягнення згоди менш розвинених країн-членів Комісія запропонувала посилення економічного й соціального згуртування, націленого на гармонізацію розвитку різних регіонів ЄЕС.

Європейська рада в Люксембурзі (2-3 грудня 1985 р.) після 28 годин нарад прийняла вісім текстів, які модифікували Римський договір, а також документ щодо політичного співробітництва. Європейська рада вирішила об'єднати результати переговорів по політичному співробітництву і по роботі з поправками в єдиному документі, що знайшло відображення в його назві: Єдиний європейський акт. ЄСА був підписаний дев'ятьма країнами-членами 17 лютого 1986 р. у Люксембурзі. 28 лютого 1986 р. в Гаазі його підписали Греція, Італія, Данія. Однак, ратифікація ЄСА дещо затрималася. Якщо в одинадцяти країнах вона не викликала проблем, то в Ірландії відбувся референдум, який дозволив внести поправку в конституцію і ратифікувати Акт. ЄСА набув чинності 1 липня 1987 р. після його ратифікації національними парламентами.

Основні положення Єдиного європейського акту

ЄСА був результатом досить складного компромісу, що хоча й обумовило його дещо декларативний та половинчастий характер, означало новий якісний крок у розвитку західноєвропейської інтеграції. У преамбулі угоди країни-учасниці Співтовариства виявили бажання трансформувати сукупність своїх відносин у Європейський Союз, заснований на базі Співтовариств і системи Європейського політичного співробітництва.

ЄСА проголошував центральним завданням Співтовариства утворення до 31 грудня 1992 р. "простору без внутрішніх кордонів", тобто завершення формування єдиного спільного ринку, усунення всіх перешкод щодо вільного переміщення товарів, людей, послуг та капіталу в рамках ЄЕС. ЄСА вносив доповнення в Римський договір, згідно якого вперше в історії Співтовариства країни-члени зобов'язувались тісно координувати економічну та валютну політику з метою перетворення Співтовариства у валютно-економічний союз. Однак, через опозицію ФРН і Великобританії договір не передбачив ні засоби, ні строки його реалізації. Особливе значення ЄСА надавав інтеграції у сфері наукових досліджень і розробок, у розвитку й освоєнні нових технологій. Сучасна політика в цій області розглядалась Співтовариством як необхідна умова підвищення конкурентноздатності країн ЄЕС. Таким чином, технологічна політика ЄЕС уперше отримала законодавчу базу у вигляді спеціальної статті Римського договору.

З метою активізації діяльності Співтовариства вносились зміни у порядок прийняття рішень. Було передбачено, що в Раді міністрів рішення будуть прийматися більшістю голосів у таких областях, як взаємний обмін по-

слугами, капіталами, діяльність морського та повітряного транспорту. Разом із тим, кожна країна ЄС зберігала за собою право вето, якщо доводила, що те чи інше рішення зачіпає її “життєві інтереси”.

Особливе місце в ЄСА приділялось Європейському політичному співробітництву в області зовнішньої політики. Якщо раніше таке співробітництво відбувалось у рамках Європейської ради неофіційно, то після 1986 р. воно вперше отримало законодавчу основу і мало регулюватися на основі міжурядового договору, який зобов'язував країни ЄС не тільки інформувати одна одну про передбачені зовнішньополітичні акції, але й спільно виробляти принципи і цілі зовнішньої політики, а також керуватися ними при проведенні своєї національної політики. Країни ЄС підтвердили свої наміри координувати “політичні та економічні аспекти безпеки”. Військові питання через гострі розбіжності між країнами не були включені в договір. Новачиними були положення ЄСА про соціальну політику й охорону довкілля.

Значний крок уперед був, насамперед, зроблений у реформуванні інституціональної системи Співтовариства. Єдиний акт легітимізував новий інститут Співтовариства - Європейську раду, яка зайняла найвище положення в системі управління Співтовариств. Число засідань Європейської ради було скорочено до двох на рік, і вони мали проводитися після закінчення шести-місячних строків головування чергової країни. Новим інститутом став Суд першої інстанції, який мав розглядати трудові й адміністративні позови й тим самим розвантажити Суд Європейських співтовариств.

ЄСА значно розширив повноваження Європейського Парламенту (ЄП), що мало обмежити зростаючу концентрацію влади в руках бюрократичних інститутів, таких як Комісія й Рада міністрів Європейського співтовариства. Хоча чіткої регламентації планів діяльності Європейського Парламенту в ЄСА закладено не було, передбачалось у перспективі (згідно заяви Делора), що 80% важливих економічних, фінансових і соціально-політичних рішень мали вирішуватися на європейському рівні.

ЄП отримав можливість здійснювати більший вплив на процес прийняття законодавчих актів Європейського співтовариства. За допомогою складної системи подвійного читання ЄП міг більшістю голосів або змінити, або відмінити рішення Ради міністрів. Правда, для цього необхідна була б широка єдність у самому ЄП серед його восьми-десяти парламентських фракцій, жодна з яких не мала більшості голосів. Крім того, ЄСА уповноважував ЄП затверджувати договори про асоціацію й прийняття нових членів у Співтовариство, а також брати участь у виробленні правових актів щодо функціонування внутрішнього ринку Європейського співтовариства.

ЄСА передбачив прийняття “процедури співробітництва” між ЄП та Радою міністрів. Процедура простої консультації Асамблеї, передбачена Договором про ЄС, замінювалася співробітництвом із Європейським Парламен-

том, зокрема, для реалізації спільного ринку і спільної політики. Так зване "подвійне читання" встановлювало обов'язкову участь ЄП у прийнятті правових норм у багатьох сферах. Це дало можливість ЄП не лише контролювати діяльність виконавчих органів Співтовариства, але й брати участь у процесі прийняття правових норм. Отримавши згідно з ЄСА можливість вносити поправки в пропозиції, що обговорюються, парламент придбав своєрідне право законодавчої ініціативи.

Значне місце в роботі ЄП займало виконання бюджетних повноважень. Починаючи з 1970 р., Парламент отримав право брати участь в обговоренні й прийнятті всіх фінансових документів, що дозволило йому стати законодавчим органом поряд із Радою міністрів. ЄСА закріпив та зафіксував цей стан речей. Починаючи з 1986 р., акт про затвердження бюджету Співтовариства став підписуватись головою Європейського Парламенту.

Взаємодія між інститутами Співтовариства відбувається на основі консенсусу. Це можна наочно продемонструвати на прикладі питання прийняття в Співтовариство нових членів. Ст. 8 ЄСА, яка замінила абз. 1 ст. 237 Договору про ЄЕС, проголошує, що "будь-яка європейська держава може звернутися з проханням про прийняття в члени Співтовариства. Вона направляє прохання в Раду, котра після консультації з Комісією й отримання відповідного рішення Європейського парламенту, прийнятого абсолютною більшістю голосів, приймає рішення на основі одностайності". 7 ст. ЄСА передбачила комплексний механізм для актів Ради, прийнятих у співпраці з Парламентом, по схемі: Рада висловлювалась обов'язково кваліфікованою більшістю на пропозиції Комісії, які будуть прийняті у двох читаннях ЄП. В цілому, кваліфікована більшість ставала правилом. Принцип одностайності залишався для всіх чутливих питань: європейська фінансова система, податки, вільне переміщення капіталу, освіта, умови діяльності представників регламентованих професій, вступ нових держав, асоціація. У двох останніх питаннях Парламент мав дати відповідну думку, висловлену абсолютною більшістю. Важливим інституційним нововведенням було також рішення про передачу Радою міністрів деяких своїх повноважень Комісії. Малося на увазі право Комісії виконувати акти, прийняті Радою міністрів.

Найбільш суттєвою частиною ЄСА прийнято вважати розділ П, який має на меті розвиток Європейського співтовариства шляхом підвищення ефективності комунітарних інститутів. Стаття 149 ЄСА переглядає співвідношення повноважень Ради, Комісії та Європарламенту. Рада європейських співтовариств могла змінити пропозицію Комісії лише одностайно. Зі свого боку, Європейський Парламент отримав право приймати поправки до рішень Ради абсолютною більшістю голосів або відхиляти їх. У таких випадках Рада мала право наполягати на своєму рішенні лише шляхом повторного прийняття його одностайно. У цьому процесі одностайність виконувала роль захисту

пропозицій Комісії або поправок Європейського Парламенту. Дещо розширена була також компетенція Суду ЄС. ЄЄА підводив юридичну базу під Європейську раду голів держав і урядів, хоча й не включив її у число інститутів Співтовариства.

Значну увагу ЄЄА відводив механізму функціонування Європейського політичного співробітництва. Завдяки прийняттю ЄЄА положення про політичне співробітництво були включені в Римський договір. Процедура функціонування ЄПС передбачала, що міністри закордонних справ країн-членів і члени Комісії ЄС мали збиратися не менше чотирьох разів на рік. Вони могли обговорювати зовнішньополітичні питання на окремих засіданнях Європейської ради. Комісія також брала безпосередню участь у засіданнях, що проходили в рамках ЄПС. ЄЄА передбачив активну участь Європейського Парламенту в обговоренні зовнішньополітичної діяльності Співтовариства. Керівництво країн-членів мало постійно інформувати ЄП по зовнішньополітичних питаннях, які обговорювалися на той момент. Його зауваження мали бути обов'язково та повністю прийняті до уваги. Зовнішня політика Європейського співтовариства і зовнішньополітичне вирішення питань у рамках ЄПС не мали суперечити одне одному.

У структурі ЄПС був закладений такий інститут, як Політичний комітет, який регулярно збирав директорів Політичних департаментів МЗС із метою підтримки послідовної діяльності ЄПС і підготовки питань для обговорення на сесії міністрів закордонних справ ЄЕС. У випадку надзвичайних обставин Політичний комітет або нарада міністрів закордонних справ могли бути скликані протягом 48 годин на прохання не менше трьох країн-членів. У Брюсселі заснувався Секретаріат, який мав допомагати голові Ради міністрів координувати й ініціювати зовнішньополітичне співробітництво.

ЄЄА проголошував необхідність узгодження політики Співтовариства і ЄПС. Між ЄПС та інститутами ЄЕС уперше закладався прямий зв'язок, а голова Комісії офіційно брав участь у діяльності ЄПС. Розширювалася також і сфера компетенції ЄПС, куди безпосередньо включались питання європейської безпеки, хоча це положення не отримало обов'язкового характеру і стосувалося, головним чином, політичних, економічних, технологічних аспектів безпеки, тоді як військове співробітництво продовжувало розвиватися в основному в рамках НАТО і ЗЄС. Рішення продовжували прийматися одностайно, однак, щоб не ускладнювати прийняття рішень, держава могла утриматися під час голосування.

Важливою складовою частиною ЄЄА було утворення у перспективі до 1993 р. єдиного ринку, тобто завершення формування єдиного ринку товарів, послуг, капіталу та робочої сили. Передбачалася ліквідація митних та податкових бар'єрів, що ще залишилися на той час, гармонізація законодавства стосовно прямого й непрямого оподаткування. Для виконання цієї про-

грами Комісія ЄС виділила чотири області прямого оподаткування, на які Рада міністрів мала звернути особливу увагу: гармонізація оподаткування компаній; ухилення від сплати податків; утворення таких умов у національних податкових системах, в яких приватні особи вкладатимуть гроші в державні цінні папери; обмеження на капіталовкладення пенсійних фондів країн-членів. Комісія запропонувала використовувати “дворівневу” систему виконання відповідних заходів. Країни ЄС згідно цієї системи мали самі встановлювати ставки податку на додану вартість у межах 4-9% для зниженої ставки і 14-20% - для стандартної. Комісія запропонувала перелік товарів, які мали обкладатися по зниженій ставці: продукти харчування, енергоносії, фармацевтичні препарати, книги, періодичні видання, пасажирський транспорт.

ЄСА утворював широку правову основу для науково-технічної інтеграції. Ст. 130 ЄСА містила розгорнуте правове обґрунтування цілей, форм і методів співробітництва в області науки й техніки. Визначались також заходи здійснення науково-технічної інтеграції: виконання програм досліджень, технологічного розвитку і взаємної інформації з метою стимулювання співробітництва між підприємствами, дослідницькими центрами, вузами; підтримка співробітництва з третіми країнами і міжнародними організаціями у сфері досліджень; розробка й поширення результатів досліджень. Ст. 130 передбачала прийняття Співтовариством багаторічних рамочних програм, що узгоджували наукові й технічні цілі співробітництва, відповідні пріоритетні області, принципи планування дій, деталі фінансової участі ЄЕС у спільних програмах. Програми мали прийматися одноставно. На основі рамочних програм розроблялись й приймались більшістю голосів спеціальні програми, що конкретизували області досліджень. Вирішальну роль у визначенні основних ліній науково-технічних досліджень грала Рада міністрів наукових досліджень, яка приймала рішення про виділення бюджетних коштів (в узгодженні з Економічною й Соціальною радою та Європарламентом), про дослідження в нових сферах, про формування науково-дослідницьких програм.

Аналізуючи значення Єдиного європейського акту, можна стверджувати, що було зроблено значний крок уперед у таких сферах: інституціональна, економічна, науково-технічна. Саме в цих сферах ЄСА став правовим актом, у якому деякі аспекти регулювалися вперше в історії ЄЕС. Підводячи підсумки прийняття ЄСА, слід зупинитися на таких його важливих наслідках:

- консолідована й закріплена правова основа інтеграційної політики Європейського співтовариства, отримала подальший розвиток його інституціональна структура;

- прийнято важливе стратегічне рішення про завершення формування єдиного внутрішнього ринку товарів, послуг, капіталу і робочої сили;
- закріплено пріоритетне положення науково-дослідницької й технологічної політики Співтовариства;
- в рамках реалізації двох стратегічних задач - утворення єдиного ринку (до кінця 1992 р.) і прискорення науково-технічного прогресу, а також у тісному взаємозв'язку із ними передбачалась активізація практично всіх напрямків діяльності ЄЕС;
- включення механізму Європейського політичного співробітництва у правову систему Співтовариства означало подальше підвищення ролі ЄЕС як самостійного суб'єкта міжнародної політики.

Прийняття ЄСА було важливою подією на шляху розвитку західноєвропейської інтеграції, яка дозволила визначити стратегічний курс і практичну політику Європейського співтовариства на багато років уперед. Втілення положень Єдиного акту у життя зумовило перехід євроінтеграційних процесів до наступного важливого етапу, започаткованого укладенням Маастрихтських угод.

§ 2. Третє розширення ЄЕС (1986 рік) та його вплив на європейські інтеграційні процеси

Політичні й економічні передумови вступу країн Іберійського півострова до ЄЕС

Під час обговорення питання вступу до Співтовариства Іспанії та Португалії у першій половині 80-х років класичний механізм розширення зазнав розвитку та вдосконалення. Поряд із випробовуванням себе в новій ролі основного гаранта стабільності в регіоні та формування розвиненої структури політичного плюралізму та демократії, Співтовариство також мало випробувати свою здатність ефективно застосовувати комунітарні принципи до значно ширших та різноманітніших сфер економіки, розробивши нові політичні інструменти співробітництва.

Зі свого боку, Іспанія й Португалія розглядали повне членство в ЄЕС як неодмінну умову ефективних макроекономічних та секторальних зрушень у національній економіці, а також внутрішньополітичної стабілізації. Геополітичні зміни, пов'язані з розпадом колоніальної системи та вступом Великобританії до ЄЕС, привели до переорієнтації експорту цих країн на Спільний ринок. Зіткнувшись у першій половині 70-х років з економічними бар'єрами на шляху до ринків країн ЄЕС у вигляді Єдиних зовнішніх тарифів та Спільної сільськогосподарської політики, нові уряди Іспанії та Португалії бачили єдиний вихід з економічної ізоляції у повноправному членстві в Співтова-

ривстві. До 1985 р. ЄЕС перетворилося на основного торговельного партнера Іспанії та Португалії. У порівнянні з 1970 р. іспанський експорт до ЄЕС збільшився в 13 разів, а імпорту - в 7. Одночасно, різниця в митних бар'єрах зменшилась у середньому з 35 - 40% до 6% у 1985 р. Напередодні вступу до Співтовариства половина експорту Іспанії (60% - сільськогосподарського) і третина імпорту (30% - сільськогосподарського) приходились на ЄЕС. Аналогічні показники для Португалії склали: 68% по експорту та 36% по імпорту. Активна участь у комунітарній економічній політиці мала також заповідати надмірній еміграції з цих країн до Спільного ринку, а також сприяти модернізації та реструктуризації їхніх економік згідно стандартам ЄЕС.

Після смерті Франко в листопаді 1975 р. король Іспанії Хуан Карлос проголосив "мирне встановлення демократичного співіснування, ґрунтованого на повазі закону та суверенітету народу". Уже через місяць після демократичних виборів (липень 1977 р.) уряд А. Суареса звернувся до ЄЕС із заявою про вступ, а в лютому 1978 р. було утворено нове міністерство для розвитку зв'язків із Співтовариством.

У Португалії ситуація була значно складнішою. Внутрішня політична нестабільність, яку переживала країна після падіння диктаторського уряду Каetano у квітні 1974 р., супроводжувалась швидкою деколонізацією португальських колоній в Африці та переорієнтацією португальського експорту на країни Спільного ринку. В цих умовах Португалія була вкрай зацікавлена у скасуванні зовнішньоторгових бар'єрів ЄЕС для португальських товарів. Для Співтовариства збереження стабільності на його південних флангах в умовах загальної геополітичної дестабілізації, особливо, в регіоні Близького Сходу, розглядалося як важлива умова підтримання необхідних взаємовідносин із країнами регіону. У травні 1975 р. Європейська рада в Дубліні закликала до посилення відносин між ЄЕС та Португалією. На зустрічі в Брюсселі в липні 1975 р. Європейська рада проголосила про бажання Співтовариства відновити "розпочаті раніше переговори щодо встановлення тісного економічного та фінансового співробітництва з Португалією." В той же час було зрозуміло, що, враховуючи історичні та політичні традиції, проблема повного членства в ЄЕС стане питанням досить довгої перспективи. Лише після раунду візитів по столицях країн ЄЕС уряд Маріо Соареса 28 березня 1977 р. подав заяву на вступ до Співтовариства.

Характерно, що відношення до членства в ЄЕС серед політичних кіл Іспанії та Португалії значно різнилися. В Іспанії фактично встановився консенсус щодо вступу країни в Співтовариство. Саме тому формальне обговорення цього питання в Кортесах відбулося лише в червні 1979 р., майже через два роки після подання заяви. Така політична єдність пояснювалася як історичним вибором Іспанії ще за часи Франко (в 1962 р. Франко звернувся до ЄЕС із заявою про асоційоване членство), так і наявністю в ранній пост-

франківський період консенсусу серед політичних партій по основним політичним питанням. Членство в ЄЕС розглядалося практично усіма як каталізатор внутрішніх економічних та політичних реформ.

Щодо Португалії, то тут загальнопартійного консенсусу щодо членства в ЄЕС не було. Активну антикомунітарну позицію займала Комуністична партія Португалії. В той же час, не дивлячись на прямо протилежні позиції основних політичних сил, активного публічного обговорення проблеми вступу Португалії в ЄЕС не було. Пояснявалось це, перш за все, байдужістю до цього питання суспільства, зайнятого вирішенням таких першочергових задач, як збереження політичної рівноваги в країні. Членство в ЄЕС розглядалося не стільки як основна необхідність, скільки як далекоглядна перспектива. Дебати з цього приводу, що все ж таки відбувалися, були досить поверховими і практично не аналізували наслідки членства в ЄЕС для Португалії. Для Соціалістичної партії Португалії на чолі з М. Соаресом вступ до Співтовариства був тим єдиним шляхом, який міг запобігти загрозі державного перевороту як із боку правих, так і лівих сил. У постколоніальний період для Португалії членство в НАТО, а також європейська орієнтація її політики мали вивести країну з політичної ізоляції.

Суперечності переговорного процесу з приводу розширення Європейського співтовариства

Серед найбільш складних питань, із якими зіткнулося Співтовариство під час другого розширення, було сільське господарство країн Іберійського півострова, яке ставило перед країнами ЄЕС низку складних економічних та політичних проблем. Фактично йшлося про те, наскільки необхідно буде використовувати фонди Співтовариства для трансформації структури іберійського сільського господарства, його виробничого потенціалу та його приведення у відповідність до вимог ССП. На момент подачі заяви на вступ структура сільського господарства Іспанії значно відрізнялась від комунітарної. В 1980 р. 60% сільськогосподарської продукції ЄЕС становила продукція тваринництва, в порівнянні з 42% в Іспанії. Тоді як виробництво овочів та фруктів в Іспанії складало 58%, а в ЄЕС - 40%. Різноманітність іспанського сільськогосподарського виробництва також формувало додаткові складнощі для ССП. Здатність вирощувати різноманітну продукцію відкривала широкі можливості для використання механізму фінансової інтервенції ССП, особливо у сфері виробництва вина та оливкового масла, які і без того складали 3/4 іспанського експорту харчових продуктів. Крім того, висока конкурентна спроможність іспанського експорту фруктів та овочів, які через природні умови потрапляли на ринок на 2-3 тижні раніше французьких, викликала активне невдоволення французьких та італійських фермерів. Аналогічна ситуація складалася із структурою сільського господарства Португалії.

У травні й листопаді 1978 р. рекомендації Комісії щодо прийому Португалії та Іспанії були представлені Раді міністрів. У випадку з Іспанією рекомендації Комісії передбачали необхідність зняття всіх тарифів у промисловій сфері, скорочення державної допомоги та впровадження податку на додану вартість. Щодо сільського господарства Комісія відмітила, що зі вступом Іспанії зона сільськогосподарського виробництва Співтовариства збільшиться на 30%, а кількість населення, зайнятого в цій сфері - на 31%. Основна проблема полягала в механізмі стимулювання, закладеному в ССП, який передбачав цінові гарантії, що забезпечували формування надлишків деяких продуктів. У риболовній галузі Комісія відмітила складність інтеграції великого риболовного флоту Іспанії у Співтовариство. Викликала занепокоєність Комісії й перспектива еміграції іспанської робочої сили у країни ЄЕС після зняття обмежень на її вільне пересування. У питанні з Португалією Комісія відмітила, що значення її вступу до Співтовариства має бути дуже обмеженим, оскільки вона представляла лише 1% від ВВП ЄЕС. Однак, "проблеми, що могли обов'язково виникнути, - відмічалось у рекомендаціях, - були пов'язані з явною невідповідністю у розвитку, що могло значно збільшити неоднорідність Співтовариства".

Політичні та економічні фактори, що визначали політику як країн - аплікантів, так і деяких ведучих країн - членів ЄЕС, свідчили про те, що під час обговорення процесу вступу класичний комунітарний механізм розширення мав зазнати серйозного тиску. Без принципових змін у політиці Співтовариства щодо прийому нових членів найбільш вірогідною можливістю зберегти комунітарні досягнення могло стати збільшення тривалості перехідного періоду. Значно ускладнювало підписання додаткових угод, необхідних для позитивного ставлення країн ЄЕС до процесу розширення, негативний вплив останнього на специфічні сектори їхньої економіки, такі як сільське господарство та текстиль.

Враховуючи зростання неоднорідності та зменшення середніх економічних показників розширеного Співтовариства, на порядок денний знову ставала проблема вирішення історичної дилеми розширення та поглиблення інтеграції. В цих умовах найбільш послідовним захисником комунітарних принципів традиційно виступила Комісія, яка відігравала роль своєрідного маклера між інтересами держав-членів та Співтовариством. Аналізуючи наслідки впливу нового розширення на основні інституції та механізми ЄЕС, основна задача Комісії полягала в збереженні "acquis communautaire" та можливості Співтовариства поглиблювати інтеграційні процеси в майбутньому.

Комісія рекомендувала розпочинати координаційні заходи, спрямовані на економічне зростання в промислових галузях країн-кандидатів, ще до їхнього вступу до Співтовариства. Передбачалося виділення з бюджету ЄЕС

на вирішення цих проблем сум у розмірі 2,3% ВВП Греції, 2,5% ВВП Португалії та 0,4% ВВП Іспанії. Наряду з економічними та секторальними аспектами розширення, Комісія приділила важливе значення вирішенню проблем адаптації до нових умов основних інституцій Співтовариства та його механізму прийняття рішень. Вона пропонувала "перехідну формулу", яка передбачала встановлення перехідного періоду для оцінки необхідних економічних, секторальних та інституційних врегулювань у розширеному Співтоваристві. Перехідний період мав бути розрахований мінімум на п'ять, максимум на десять років, що дозволило б вирішити проблеми, характерні як для країн-кандидатів, так і для Співтовариства.

Що стосується механізму прийняття рішень Комісія пропонувала надати в Раді Міністрів Греції та Португалії по п'ять голосів, а Іспанії - вісім. Це давало можливість зберегти існуючий баланс між великими та малими країнами в Співтоваристві таким чином, що п'ять великих держав, включаючи Іспанію, не могли сформувати кваліфіковану більшість у Раді Міністрів без участі хоча б однієї малої держави. Одночасно, Комісія запропонувала розширити практику прийняття рішень більшістю голосів, що дозволило б зробити механізм голосування більш гнучким, виключивши зловживання правом вето і не порушуючи в той же час суверенітету країн-членів.

Фактично, рекомендації Комісії віддзеркалювали її стратегічні плани відносно процесу розширення Співтовариства. Вони представляли свого роду компроміс між максималістською позицією, що передбачала можливість розширення лише при наданні значних повноважень комунітарним інститутам та мінімалістською, яка розглядала розширення як шлях до перетворення ЄС в організацію міждержавного співробітництва.

Не дивлячись на важливу роль Комісії у формуванні позиції Співтовариства щодо проблеми розширення, вирішальну роль у цьому процесі відіграла все ж політика країн-членів ЄС. І хоча, враховуючи історичне значення розширення Співтовариства на Південь, країни-члени позитивно оцінювали цей процес, серед них існували різні точки зору щодо його деталей. Найбільш активним прихильником нового розширення виступала Франція, яка вбачала в цьому можливість відновити свої позиції у Співтоваристві, порушені в результаті прийому до ЄС Великобританії. Розраховуючи відіграти роль своєрідного мосту у відносинах між промислово розвиненими країнами та країнами з переважно сільськогосподарською орієнтацією економіки, Франція все ж досить обережно ставилась до перспективи зростання конкуренції з боку нових членів ЄС, наполягаючи на необхідності врегулювання всіх складних проблем до остаточного вступу кандидатів.

Виступаючи перед французькими фермерами в червні 1980 р., президент Франції В.Ж. д'Естен відмітив, що прийом середземноморських країн до ЄС може відбутися лише після повного врегулювання наслідків першого

розширення Співтовариства. Мова йшла, в першу чергу, про врегулювання питання бюджетного механізму, реформуванню якого новий консервативний уряд Великобританії на чолі з М. Тетчер надавав великого значення. Позиція Великобританії у цьому питанні активно підтримувалась канцлером Німеччини Г. Шмідтом, який також вважав, що фінансування процесу розширення Співтовариства на Південь повинно відбуватися не за рахунок збільшення внесків країн-членів у комунітарний бюджет (у першу чергу, це стосувалося промислово розвинених країн), а за рахунок реформування бюджетного механізму та скорочення бюджетних витрат на Спільну сільськогосподарську політику.

Як не дивно, але саме позиція Франції з огляду на відсутність консенсусу зі спільних франко-іспанських сільськогосподарських проблем сприяла значному гальмуванню переговорів між ЄЕС та країнами-кандидатами в другій половині 1980 р. Не прискорила розвиток переговорів і невдала спроба державного перевороту в Іспанії у лютому 1981 р. Занепокоєнц внутрішньою нестабільністю та хитким положенням іспанського уряду, із яким велися переговори про вступ, країни ЄЕС навіть відклали на три тижні затвердження програми допомоги іспанському урядові. Більше того, помічник голови Комісії Лоренцо Наталі, відповідальний за питання розширення Співтовариства, після свого візиту в Мадрид у червні 1981р. наполіг на перегляді дати вступу Іспанії до ЄЕС, яка вже була визначена на термін не пізніше 1983 р. під час засідання Ради міністрів закордонних справ у липні 1980 р. Така позиція країн ЄЕС свідчила, що їхні національні економічні інтереси грали все ж таки першочергову роль у порівнянні з підтримкою та захистом демократії у країнах-кандидатах.

І хоча голова Комісії Г. Торн ще раз підтвердив на засіданні Європейської ради в Лондоні у грудні 1981 р. безумовну підтримку Комісією вступу Іспанії та Португалії до ЄЕС, конкретні кроки Співтовариства у сфері сільського господарства суттєво ускладнювали переговори щодо реформування ССП. Вирішення питання реформи ССП ускладнювалося також зростаючими бюджетними проблемами, які уряд М.Тетчер заклав в основу інтеграційної програми Великобританії. Невирішеність внутрішніх комунітарних проблем значно ускладнювала процес імплементації комунітарних принципів країнами-кандидатами, а також їхню інтеграцію до Спільного ринку.

Цей етап переговорів наочно продемонстрував, що, опираючись на принципи класичного механізму розширення, Співтовариство надавало пріоритет не прискоренню переговорного процесу щодо розширення, а першочерговому проведенню внутрішніх реформ та, відповідно, врахуванню інтересів таких провідних країн ЄЕС як Великобританія та Франція. Намагаючись зберегти цей хиткий баланс інтересів, Співтовариству було досить складно сформулювати чітко свою позицію, яка б дозволила паралельно вести пере-

говори як щодо питань внутрішнього реформування, так і щодо умов вступу до ЄЕС нових країн. Ситуація ускладнилась ще й тим, що в березні 1982 р. у Греції до влади прийшов уряд ПАСОК, який виступив із вимогами ревізії деяких положень умов членства Греції в ЄЕС.

Враховуючи складність ситуації, Європейська рада за ініціативою Франції на засіданні у Брюсселі в червні 1982 р. звернулася до Комісії з пропозицією провести новий аналіз проблем, що могли виникнути у зв'язку з розширенням Співтовариства. Звіт, представлений Комісією в листопаді 1982 р., був пізніше оцінений як спроба Франції перемістити відповідальність за свої власні проблеми, пов'язані з розширенням, на Співтовариство в цілому, оскільки навіть при детальному аналізові Комісія не могла висвітлити весь комплекс проблем, що могли виникнути в розширеному Співтоваристві. Відмітивши у Звіті цей недолік, Комісія звернула увагу на те, що загальна внутрішня економічна ситуація за період, що пройшов із моменту підготовки нею Рекомендацій, значно погіршилася. Це ще більше ускладнювало реструктуризацію окремих галузей економіки ЄЕС, особливо, сталеливарної промисловості.

У зв'язку з цим Комісія спробувала переглянути деякі аргументи щодо політики диференціації у розширеному Співтоваристві, визнавши, що єдиним рішенням у цій безвихідній ситуації може бути часткове прийняття країнами-кандидатами комунітарних принципів. Враховуючи складність переговорів із сільськогосподарських проблем, Комісія в липні 1983 р. у досить обережній формі запропонувала використати для інтеграції найбільш складних секторів економіки країн-кандидатів принцип "двох швидкостей". Якщо у випадку з Іспанією це мало захистити сільськогосподарських виробників Співтовариства від конкуренції іспанської аграрної продукції, то у випадку з Португалією, навпаки, це дало б їй час захистити свої найбільш вразливі аграрні сектори. Таким чином, передбачалося встановити досить тривалий перехідний період у 10 років, на протязі якого продукція "спірних" аграрних секторів знаходилася б "поза Спільним ринком".

Відмітивши, що складні переговори з Іспанією створили додаткові труднощі для Португалії, вона наполягала на одночасному вступі цих двох країн до Співтовариства. Не дивлячись на перераховані питання, Комісія продовжувала наполягати на дотриманні класичного механізму розширення, але закликала при цьому розрізняти проблеми, пов'язані суто з розширенням, та внутрішні комунітарні проблеми, що лише загострились у результаті цього процесу. Це зауваження стосувалося, в першу чергу, питання бюджету ЄЕС, а також обмеженості комунітарних ресурсів. Стверджуючи, що остаточні бюджетні витрати, пов'язані з розширенням, себе виправдають, Комісія звертала увагу на те, що загальні розміри бюджету мають зрости від 15% до 20%, оскільки від 4% до 6% піде на прямі платежі новим країнам. Не дивля-

чись на це, Комісія зауважила, що навіть без розширення можливості Співтовариства використовувати бюджет як інструмент розвитку без збільшення його ресурсів значно обмежені.

На протязі 1983 р. соціалістичний уряд Іспанії на чолі з Філіпом Гонсалесом активізував свої дипломатичні зусилля для прискорення переговорного процесу щодо вступу в ЄЕС. Під час зустрічі з німецьким канцлером Гельмутом Кодем Ф. Гонзалес дав зрозуміти, що участь Іспанії в НАТО на пряму залежить від підтримки Німеччиною вступу Іспанії в ЄЕС. Уряд Гонсалеса активізував також переговори із соціалістичним урядом Франції. Прорив у переговорах наступив, коли Європейська рада в жовтні 1983 р. прийняла рішення про доступ середземноморських товарів до Спільного ринку. ЄЕС запропонувало встановити досить довгий десятирічний перехідний період, розрахований на два етапи. Під час першого етапу Іспанія мала прийняти в повній мірі комунітарні принципи у сфері торгівлі сільськогосподарською продукцією з третіми країнами. Лише на другому етапі передбачалося використання класичного перехідного механізму, що передбачав взаємне скорочення тарифів та квот у сфері торгівлі. Однак, остерігаючись зростаючого невдоволення громадськості, уряд Іспанії відхилив запропоновані терміни, запропонувавши максимальний термін перехідного періоду у сім років.

Особливий інтерес викликає аналіз позиції Португалії у переговорах з ЄЕС, яка значно відрізнялась від позиції Іспанії. На відміну від останньої, у Португалії було декілька, якщо не всі галузі промисловості та сільського господарства, що мали проблемний характер для ЄЕС. Крім врегулювання під час перехідного періоду проблеми надвиробництва сільськогосподарської продукції та її експорту в ЄЕС, мова йшла про вирішення проблеми експорту текстилю у Співтовариство. Тому основна задача Португалії у переговорах полягала в отриманні від Співтовариства підтримки, необхідною для реструктуризації її економіки, що було першочерговою умовою її повного членства в ЄЕС. Враховуючи, що перераховані вище проблеми ускладнювались труднощами внутрішнього характеру, викликаними слабкістю політичної та адміністративної системи Португалії, її уряд обмежувався загальним обговоренням проблем та бажанням прийняття графіку вступу до ЄЕС ще до того, як Португалія розпочне реформи.

Стратегія прохача, яку вибрала Португалія мала, однак, свої недоліки. Зайнявши відносно пасивну позицію в переговорах, Португалія опинилась вразливою і практично повністю залежною від вирішення проблем, що виникли під час переговорів ЄЕС з Іспанією. Це значно загальмувало її власний процес входження до Співтовариства. В цілому, стратегія, прийнята Португалією, була більше схожа на позицію Греції, а ніж Іспанії. Однак, враховуючи географічне положення та загальну ситуацію в ЄЕС, у Португалії не було реальних шансів вступити до Співтовариства самостійно. Коли

на початку 1981 р. стало зрозумілим, що її вступ до ЄЕС до 1 січня 1983 р. не можливий, прем'єр-міністр Португалії Ф.П. Балсеамо відмітив, що для його країни важлива не стільки дата вступу, скільки його умови.

Прихід до влади в Португалії у червні 1983 р. коаліційного уряду соціалістів та соціал-демократів на чолі з М. Соаресом не тільки знаменував початок періоду відносної стабільності в країні, але й активізував політику Португалії на переговорах з ЄЕС. Прагнення нового уряду прискорити процес вступу вплинув навіть на характер взаємовідносин між Португалією та Іспанією в межах переговорів з ЄЕС. Під час зустрічі М. Соареса та Ф. Гонсалеса в листопаді 1983 р. прем'єр міністр Португалії відмовився від пропозиції зайняти спільну позицію в переговорах з ЄЕС, аргументуючи тим, що це поставить під загрозу терміни її власного вступу в Співтовариство. В результаті, в кінці 1983 р. тривалі переговори, що велися з Португалією у сфері сільського господарства сфокусувались на вирішенні досить конкретних ключових питань, пов'язаних із захистом її аграрного сектора від негативних наслідків вступу в Спільний ринок та гармонізацією заходів перехідного періоду зі специфічними програмами підтримки економіки Португалії. У квітні 1984 р. Співтовариством було запропоновано виділити Португалії 700 млн. ЕКЮ на підтримку її сільського господарства на протязі десяти років.

Остаточне погодження умов вступу Іспанії й Португалії до ЄЕС

Протягом другої половини 1984 р. на саміті в Дубліні було досягнуто консенсусу по одному з ключових питань переговорів в аграрній сфері - контролю над національним сільськогосподарським виробництвом. На спеціальній зустрічі представників країн-членів ЄЕС на вищому рівні, що відбулася в березні 1985 р., були прийняті рішення щодо остаточного врегулювання сільськогосподарських проблем та приєднання Греції до Середземноморської інтеграційної програми, а вже у червні були підписані Угоди про повний вступ Іспанії та Португалії до ЄЕС 1 січня 1986 р.

Враховуючи складність переговорів, компроміс було досягнуто за рахунок прийняття "подвійної перехідної" моделі. Остаточні погоджені умови вступу включали класичні елементи перехідного механізму, що передбачали взаємне зменшення тарифів та квот протягом семи років, а також установлення більш складного двохетапного десятирічного перехідного періоду, розрахованого на врегулювання проблемних питань. Класичний механізм поширювався, в першу чергу, на врегулювання митних бар'єрів на промислову продукцію, які мали бути скорочені на протязі перших трьох років в обох країнах на 50% і скасовані остаточно на протязі наступних чотирьох.

Кількісні обмеження ж мали бути скасовані одразу після завершення вступу в ЄЕС.

Десятирічний перехідний період розповсюджувався, перш за все, на іспанські олійні культури, оливкове масло та свіжі овочі й фрукти, контроль за імпортом яких зберігався від трьох до п'яти років після доступу цих країн до ринкового механізму ЄЕС. 85% сільськогосподарської продукції Португалії також було включено до десятирічного перехідного періоду, перші п'ять років якого передбачали становлення національних ринкових структур, а останні - врегулювання питання цін та відкриття ринку. На протязі цього часу Співтовариство виділяло на реструктуризацію португальського аграрного сектора 700 млн. ЕКЮ. На десятирічний період було розраховане врегулювання різниці в цінах на рибну продукцію та митні збори. Зовнішні тарифи Іспанії та Португалії також підпадали під врегулювання на протязі семи років у відповідності з аналогічними тарифами Співтовариства. Щодо врегулювання внесків у комунітарний бюджет, то це питання мало переглядатися кожні шість років. На той час сума, яку Іспанія отримувала з бюджету, дорівнювала її внеску, тоді як Португалія була чистим бенефіціарієм.

Різниця в умовах вступу Іспанії та Португалії відображала різний рівень проблем, що в результаті свого вступу кожний з кандидатів створював для "чутливих" секторів економіки ЄЕС та інтересів окремих груп національних виробників країн-членів. Фактично, подвійний перехідний період мав захистити ЄЕС від негативних наслідків вступу Іспанії та Португалію - від аналогічних наслідків вступу в ЄЕС. Для Іспанії найдовший перехідний період був встановлений на експорт фруктів та овочів, де її позиції були дуже сильними й коротший - на такі слабкі галузі, як молочне виробництво та зернові культури. Щодо Португалії, то така різниця в періодах мала, перш за все, забезпечити ефективність комунітарної допомоги та сприяти виживанню португальської економіки в нових умовах. Хоча і у випадку з Португалією були окремі сектори економіки (виробництво вина та оливкового масла), які Співтовариство розглядало як високо конкурентні.

Характерно, що переговори продемонстрували ще одну традиційну рису класичного механізму розширення, яка характеризувала поведінку країн-членів Співтовариства, чий інтереси могли бути порушені в результаті його розширення. Погоджуючись на вступ нових членів в ЄЕС, країни-члени Співтовариства Франція, Італія та Греція домоглися додаткової фінансової допомоги для своїх середземноморських регіонів під час семирічного перехідного періоду. Якщо Португалія отримувала допомогу у розмірі 700 млн. ЕКЮ, то на реструктуризацію приватного сектора Греції згідно ухвалених Співтовариством 29 березня 1985 р. Середземноморських інтеграційних програм (СІП) було виділено 2 000 млн. ЕКЮ. Запропоновані Комісією в березні 1983 р. ці Програми були розраховані на 6 років і передбачали додат-

кові комунітарні витрати у розмірі 6,6 млрд. ЕКЮ (Франції - 17%; Греції - 38%; Італії - 45%), що звичайно, викликало невдоволення Великобританії та Німеччини. Тому прийняття Співтовариством СІП було своєрідною компенсацією Франції, Італії й, особливо, Греції, яка на засіданні Європейської ради в Дубліні 4 грудня 1984 р. поставила в пряму залежність своє позитивне ставлення до розширення від прийняття СІП.

Хоча середземноморське розширення Співтовариства було найтривалішим за часовими рамками, залучення Іспанії та Португалії у європейські інтеграційні процеси після їхнього вступу до ЄЕС було досить швидким і не викликало будь-яких серйозних протиріч. Цьому сприяли як економічні, так і політичні фактори. Не дивлячись на те, що економіка Іспанії мала деякі кризові сектори, такі як сталеливарна промисловість, а також додаткові проблеми, що виникли в результаті вступу до ЄЕС (риболовна галузь), у цілому вона була достатньо різнобічна та міцна, щоб успішно адаптуватися до нових інтеграційних умов. Крім того, сприятливі економічні умови середини 80-х років та перспективи членства в ЄЕС обумовили широкий потік закордонних інвестицій в іспанську економіку, що значно полегшило умови її інтеграції у Співтовариство. Важливо також, що громадськість та правлячі кола Іспанії розділяли спільну позицію щодо майбутньої лідируючої ролі Іспанії в ЄЕС.

Позиція Португалії в ЄЕС, схожа на позицію Греції та Ірландії, нагадувала стратегію маклера, який за відносно невелику ціну погоджувався на участь у подальшому інтеграційному процесі. Щодо Іспанії, то її позиція була значно складнішою. Ще на початковому етапі переговорів Іспанія розраховувала на рівноправне відношення з боку Співтовариства. У зв'язку з цим, основною метою Іспанії під час переговорів було визнання Співтовариством її законних інтересів. Однак, оптимізм Іспанії дещо зменшився, коли під час переговорів з ЄЕС вона була поставлена перед необхідністю враховувати інтереси окремих груп національних виробників крайн-членів Співтовариства. Поняття взаємних інтересів у класичному механізмі розширення розглядалося як результат тривалих та складних переговорів, що обидві сторони розпочинали зі вступом в ЄЕС нового кандидата. Таким чином, переговори про вступ були лише першим етапом, хоча і найбільш критичним, у спільному процесі вдосконалення розширеного Співтовариства. Приклад із Великобританією був у цьому наочним доказом.

Результати переговорів щодо середземноморського розширення ЄЕС свідчили про те, що основною запорукою збереження та ефективного функціонування класичного механізму розширення є обов'язкове проведення внутрішніх комунітарних реформ ще до початку переговорів з країнами-кандидатами. Одночасно, перспектива отримання рівноправного права голосу в ЄЕС хоча і прискорювала переговорний процес, але приводила до послаб-

лення Співтовариства після його завершення. Проблеми, що не були вирішені під час переговорів, автоматично ставали внутрішніми проблемами ЄЕС після завершення повного вступу країн-кандидатів. Підпадаючи під вплив окремих груп галузевих виробників країн-членів, переговорний процес вносив диспропорції у досягненні більш широких геополітичних задач Співтовариства.

§ 3. Єдиний простір без кордонів: шляхи й проблеми формування

Врегулювання бюджетного питання ЄЕС

На шляху прискорення процесу західноєвропейської економічної інтеграції, а також втілення в життя ідеї єдиного ринку ЄЕС залишалась перепону нерегульованість агро-бюджетного питання. В той час, коли у Співтоваристві продовжували зростати структурні надлишки цукру, вина, зернових, молочних продуктів, ССП продовжувала абсорбувати 60% бюджетних витрат Співтовариства. Водночас, Співтовариству не вистачало ресурсів для фінансування інших спільних політик. У 80-ті роки процес прийняття комунітарного бюджету супроводжувався протистоянням між Радою міністрів і Парламентом, що інколи призводило до його невчасного прийняття. Фінансові труднощі ЄЕС посилились після прийняття ЄСР, оскільки нові спільні політики, зокрема, економічного й соціального згуртування вимагали додаткових витрат. На порядку денному знову постало питання реформування ССП і збільшення власних ресурсів Співтовариства. На початку 1987 р. Комісія запропонувала пакет пропозицій, які мали полегшити втілення в життя ЄСР:

- обмеження витрат ССП шляхом проведення реалістичної цінової політики, що передбачало заморожування, пізніше, зменшення інституційних цін; ліквідація ВКС; стабілізація сільськогосподарського виробництва шляхом встановлення порогів гарантування;
- подвоєння протягом п'яти років структурних фондів: ЄФРР, ЄСФ, секції орієнтації ЄСФОГ з метою забезпечення фінансування програми економічного й соціального згуртування;
- запровадження нових ресурсів бюджетного фінансування.

Пропозиції Комісії розділили країни-члени ЄЕС. Канцлер ФРН Г. Коль проінформував Ж. Делора, що він вважає пропозиції Комісії неприйнятними, оскільки німецькі аграрії матимуть подвійні втрати у зв'язку із зменшенням цін і згортанням ВКС, позитивних для ФРН. Водночас, Німеччину задовольняла пропозиція обмеження сільськогосподарського виробництва. Франція, навпроти, стримано ставилась до перспективи квотування сільськогосподарської продукції, однак, підтримувала скасування ВКС, негативних у її випадку, і встановлення помірних цін, що підвищувало конкурентоспро-

можність французького сільськогосподарського експорту. Середземноморські країни підтримували пропозиції Комісії лише за умов збільшення витрат на політику згуртування. Через антагоністичні позиції Парижа й Бонна агро-бюджетна проблема була врегульована лише під час сесії Європейської ради у Брюсселі в лютому 1988 р. Європейська рада прийняла "пакет Делора", який передбачав скасування ВКС, зменшення сільськогосподарських цін, встановлення верхньої межі на сільськогосподарську продукцію, яка підлягала гарантуванню. Було встановлено четверте джерело комунітарного бюджету, пропорційне ВВП кожної держави-члена, що забезпечувало фінансові потреби Співтовариства. Врегулювання агро-бюджетної проблеми дозволило розвивати нові спільні політики Співтовариства, а також полегшило втілення у життя ЄС.

Основні напрямки реалізації програми завершення формування єдиного ринку ЄЕС

Спільний ринок залишався розділений фізичними, технічними, податковими кордонами. Товарні потоки підлягали пильному контролю, залишалися митниці й митники. Конкретна програма створення єдиного ринку до 31 грудня 1992р., викладена в "Білій книзі" Комісії Європейського співтовариства і прийнята Європейською радою в Мілані (28-29 червня 1985 р.), передбачала розробку й реалізацію 282-х директив, спрямованих на ліквідацію всіх фізичних, технічних, фінансових перешкод для вільного переміщення товарів, людей, капіталу, послуг.

Розробкою директив відала Комісія, яка залучала до цієї праці широке коло експертів, представників підприємницьких кіл, профспілок тощо з метою узгодження думок і позицій усіх зацікавлених сторін. Директиви розглядала Рада міністрів, яка їх або затверджувала або повертала на доопрацювання. Запровадження ЄСА процедури прийняття рішень у Раді кваліфікованою більшістю дозволяло Співтовариству ефективніше приймати рішення, діяти швидше й більш демократично. Згідно з ЄСА значна частина пропозицій Комісії повинна була отримати згоду ЄП через процедуру співробітництва. Щоб стати законом, затверджена директива повинна була у встановлені строки бути імplementованою у національні законодавства країн-членів. Реалізація програми єдиного ринку, заснована на "концепції 300 директив" передбачала усунення фізичних і зменшення податкових бар'єрів для вільного руху товарів, людей, капіталу, послуг, гармонізацію технічних норм і стандартів, лібералізацію ринків державних замовлень. Розглянемо більш детально основні напрямки реалізації програми формування єдиного ринку Європейського співтовариства.

□ *Усунення фізичних бар'єрів.* Митні формальності для торгівлі в межах Співтовариства передбачалось скасувати, починаючи з 1 січня 1993 р. 3

цього часу Співтовариство створювало єдину зону з вільними кордонами для переміщення товарів згідно з митними ліцензіями TIR і ATA, що заощаджувало багато часу при проведенні економічних операцій. Щоб гарантувати вільне пересування фізичних осіб, з 1 січня 1993 р. скасовувалися контроль та формальності щодо багажу фізичних осіб, які здійснювали перельоти або морські поїздки в межах Співтовариства.

□ *Гармонізація технічних норм і стандартів.* Гармонізація й уніфікація технічних норм і стандартів являли собою одне з найскладніших питань формування єдиного ринку. Розробка директив, які торкалися уніфікації норм безпеки й захисту споживачів, інколи затягувалася до 10-12 років, так, було витрачено п'ять років, щоб лише дати визначення поняття "білого хліба". Комісія Співтовариства запропонувала новий підхід, який передбачав принцип взаємного визнання норм по відношенню до продовольчих товарів і напоїв. У цьому випадку Комісія використала прецедентне право, а саме постанову Суду від 20 лютого 1979 р. у справі "Cassis de Dijon" (стосовно продажу у Німеччині смородинового лікеру, виробленого у Франції). У рішенні зазначалося, що будь-який товар, який виробляється й продається на території країни-члена ЄЕС, повинен у принципі допускатися на ринок будь-якої іншої країни Співтовариства. Для інших товарів масового споживання Європейська рада на пропозицію Комісії закріпила у травні 1985 р. принцип, який передбачав уніфікацію лише "загальних вимог" до товару, які характеризували його відповідність нормам безпеки й здоров'я населення, що, однак, було також складним у реалізації.

Ще більш серйозні проблеми були пов'язані з гармонізацією норм техніко-комерційного характеру: норм технічної сумісності різних видів техніки та їхніх компонентів, а також інформаційних норм, що характеризували виробу і матеріали, з яких вони складались. Саме розбіжності між технічними стандартами й нормами створювали одну з найсуттєвіших перепон на шляху розбудови єдиного ринку. Мета політики Співтовариства у сфері стандартизації і технічного нормування полягала у створенні спільного для всіх підприємств технологічного середовища з метою підвищення їхньої конкурентоспроможності.

□ *Зниження податкових бар'єрів.* У податковій сфері передбачалися заходи у двох напрямках: гармонізація ставок податку на додану вартість і запровадження єдиних акцизних зборів; уніфікація податку на прибутки від цінних паперів і банківських вкладів. Узгодження непрямого оподаткування (ПДВ, акцизи) мало вирішальне значення для скасування перешкод у торгівлі й вільній конкуренції, а також для конвергенції економічних умов у країнах-членах Співтовариства. У 1992 р. було досягнуто узгодження тарифів ПДВ, а також структури й тарифів акцизів. Директива Ради про апроксимацію тарифів ПДВ передбачала, що під час дії перехідних заходів щодо ПДВ

(з 1 січня 1993 р. по 31 грудня 1999 р.) країни-члени будуть застосовувати стандартний тариф ПДВ, принаймні близько 15%. Фактично стандартний тариф коливався у країнах-членах між 15% і 25%, всі вищі тарифи були скасовані. Після набуття чинності угод, прийнятих у проміжному режимі ПДВ, з 1 січня 1993 р. стягнення ПДВ на імпорт у середині Співтовариства та об'єднані митні формальності перестали існувати.

З лібералізацією руху капіталу й створенням єдиного фінансового простору безпосередньо пов'язана гармонізація прямих податків, в першу чергу, податків на прибутки від банківських вкладів і цінних паперів. Щоб попередити переведення капіталів і заощаджень європейців після лібералізації фінансового ринку з країн із вищим оподаткуванням прибутків (Бельгія, Франція, ФРН) у такі країни, як Люксембург, де не існувало жодних податків на прибутки від іноземних вкладів або у Великобританію, Комісія запропонувала встановити єдиний податок на прибутки від банківських вкладів і облігацій у розмірі 15%, що, однак, не було прийнято. Провідним принципом комунітарної політики у сфері прямого оподаткування з 1990 р. було усунення подвійного оподаткування при операціях на кордонах. Загальна тенденція, яка спостерігалася у країнах-членах Співтовариства у 90-х роках, полягала у вирівненні податків у бік їхнього зменшення. Вперше вищі керівники країн-членів ЄС одностайно визнали необхідність гармонізації податкової політики під час Віденського засідання Європейської ради (11-12 грудня 1998 р.).

З 1 липня 1990 р. єдиний фінансовий ринок почав функціонувати для восьми країн: Бенілюксу, ФРН, Франції, Великобританії, Італії, Данії. Остаточно фінансовий ринок Співтовариства був лібералізований, починаючи з 1 січня 1993 р. Європейські підприємства і фізичні особи відтепер мали доступ до банківських послуг, іпотечних позик, цінних паперів і страхування всіх країн-членів.

□ *Лібералізація ринків державних замовлень.* Директиви, прийняті Радою у вересні 1990 р. і у лютому 1992 р., були спрямовані на лібералізацію підрядів і робіт у державних секторах комунальних послуг: енергетиці, водопостачанні, транспорті, телекомунікаціях.

Складною у реалізації виявилась лібералізація національних транспортних ринків. На початку 80-х років транспортна політика не відповідала еволюції економічної інтеграції Співтовариства. До середини 80-х років перевезення пасажирів і товарів у межах території країни чи її повітряного простору було зарезервовано за підприємствами тієї ж країни. 22 травня 1985 р. Суд Співтовариства виніс рішення, звинувативши Раду у порушенні угоди із забезпечення вільного сервісного обслуговування у сфері міжнародного транспорту і в тому, що вона не створила умов для допуску транспортних операторів-нерезидентів на національні транспортні ринки країн-членів. Під час реалізації ЄСР у транспортній сфері вдалося досягнути більших успіхів,

ніж за попередні тридцять років. Так, між 1987-1992 роками відбулася лібералізація повітряного транспорту, зокрема, були досягнуті технічна й економічна гармонізація, свобода обслуговування в цій галузі у межах Співтовариства. Відбулася лібералізація міжнародних автодорожніх перевезень. Поставки в межах Співтовариства залишилися регламентованими, але двосторонні квоти замінювалися системою єдиних ліцензій Співтовариства на основі кваліфікованих критеріїв, дійсних протягом п'яти років. Лібералізація ринку внутрішніх перевезень відбулася після 1 січня 1996 р.

У 1986 р. Рада проголосила принципи лібералізації судноплавного сервісу в межах території країн-членів та третіх країн. Інструкція Ради від 7 грудня 1992 р. лібералізувала морський каботаж для володарів човнів громадян країн-членів Співтовариства. Щоб задовольнити держави, які відмовилися від цієї тотальної лібералізації (Франція, Італія, Іспанія, Португалія), лібералізація транспортного сервісу не поширювалась на нафтовий транспорт, навігація невеликих човнів і, на категоричний запит Греції, зв'язки між континентом і островами. *Таким чином, під час реалізації програми розбудови єдиного ринку спостерігався помітний прогрес у справі лібералізації автодорожнього, повітряного, морського транспорту.* Сектори електроенергетики, залізничного транспорту, телекомунікацій були лібералізовані в середині 90-х років.

Завершення формування єдиного ринку у 1992 р. стало важливим етапом у процесі європейської інтеграції. До запланованої дати (1 січня 1993 р.) набули чинності 255 директив, тобто 83%. Ж. Делор з метою попередження напливу країн-кандидатів, занепокоєних перспективою залишитися за межами єдиного ринку, запропонував розпочати переговори між ЄС і ЄАВТ щодо заснування Європейського економічного простору. Ця асоціація між двома західноєвропейськими організаціями розглядалась тоді одночасно як засіб ухилитися від переговорів про розширення, недоречних, на думку Комісії, під час поглиблення євроінтеграційних процесів і як паліатив, що міг становити підготовчу стадію вступу країн ЄАВТ до Співтовариства.

1 січня 1993 р. 18 країн (12 країн Співтовариства і 5 країн ЄАВТ) відкрили кордони, скасували всі необхідні для перетину кордону формальності і замінили комплекс із 18 обов'язкових сертифікаційних процедур товарів єдиною системою сертифікації. Був створений економічний простір з населенням в 375.000.000. чоловік, у якому товари вільно рухалися через кордони. Комісія в жовтні 1996 р. опублікувала дані про позитивний вплив єдиного ринку на економіку: 1,5% додаткового промислового зростання, зменшення інфляції на 1,5%, створення 900.000 нових робочих місць., 20-30% зростання торгівлі між країнами Співтовариства. Скасування нетарифних бар'єрів привело до підвищення конкуренції і, як наслідок, в країнах-членах Співтовариства спостерігалась тенденція до гармонізації цін.

Проект Економічного і валютного союзу

ЄСА поновив ідею Економічного й валютного союзу (ЕВС), який західним європейцям не вдалося реалізувати в 70-ті роки. Досягнення ЕВС, яка забезпечила досить високу стабільність західноєвропейських валют, сприяла відновленню у 1987 р. процесу створення Економічного й валютного союзу. Цього разу ЕВС розглядався як логічне й необхідне продовження Єдиного ринку, який міг би функціонувати ефективніше при наявності єдиної валюти, якою б керував Європейський центральний банк. Необхідність передачі частини суверенітету наднаціональним структурам у рамках ЕВС відіграла б роль трампліну в процесі просування до політичного союзу.

Ідею ЕВС підтримував французький уряд, який після 1983 р. був змушений орієнтуватися на монетарну політику Німеччини, щоб попередити девальвацію франка і вихід з ЄВС. Франція очікувала від валютного союзу збільшення можливостей для впливу на прийняття рішень у монетарній сфері. Водночас, цей проект викликав стриманість як уряду Великобританії, який не погоджувався з передачею компетенції у валютній сфері наднаціональним інститутам, так і Німеччини, занепокоєної перспективою цінової нестабільності й зростання інфляції, які міг спровокувати валютний союз. З іншого боку, експерти доходили висновку, що лише досить тривала підготовча фаза дозволила б гармонізувати й зблизити економічні політики різних країн та створити базу для заснування валютного союзу.

Зміни в позиції Німеччини щодо поглиблення євроінтеграційних процесів, які відбулися наприкінці 80-х років, дозволили розпочати роботу над підготовкою проекту ЕВС. Сесія Європейської ради в Ганновері доручила комітету експертів, очоленого Ж.Делором, підготувати проект Економічного й валютного союзу. Комітет експертів, який складався з голів центральних банків усіх країн-членів, віце-президента Комісії, трьох незалежних експертів, залучених за спільною згодою Ради, оприлюднив 17 квітня 1989 р. Доповідь, яка намічала й обґрунтовувала цілі ЕВС, а також пропонувала його реалізацію протягом трьох етапів без календарної деталізації. Передбачалося лише, що початок першого етапу розпочнеться одночасно з остаточною лібералізацією фінансового ринку.

Перший етап - підготовчий - передбачав лібералізацію руху капіталу в межах Співтовариства, поглиблення макроекономічного співробітництва між державами-членами і їхніми центральними банками; входження в ЄВС британської, іспанської, португальської, грецької валют.

Другий етап - перехідний, головний у плані Делора, передбачав гармонізацію валютної політики країн-членів ЄС і заснування Європейського центрального банку (ЄЦБ) для спостереження й координації у сфері валютної політики держав-членів. Передбачалося, що "Єврофед" керуватиметься

управляючими центральних банків і директором, призначеним Європейською радою.

Третій етап - встановлення незмінних обмінних курсів національних валют, запровадження спільної грошової одиниці - еку, яка у перспективі стане єдиною валютою, що замінить всі національні валюти у Співтоваристві.

Передбачалось, що ЕВС дозволить стабілізувати ціни, скасувати витрати й ризики обмінних операцій, нарешті, стимулюватиме економічну активність. Але його реалізація, зокрема, заснування ЄЦБ вимагала перегляду Римського договору й скликання міжурядової конференції для підготовки нового договору.

Проект Делора був прихильно зустрінутий бельгійським, італійським, французьким урядами, однак викликав зауваження Німеччини й Нідерландів. На думку голови Бундесбанку Карла-Отто Поеля і міністра фінансів ФРН Тео Вайгеля, ЄЦБ повинен був функціонувати так само автономно щодо національних урядів, як і Бундесбанк по відношенню до Бонна, що дозволило б йому ефективно керувати єдиною валютою, уникаючи інфляції. З іншого боку, М. Тетчер відхилила ідею нового договору, погоджуючись на поглиблення валютного співробітництва. Європейська рада в Мадриді (червень 1989 р.) вирішила взяти проект Делора за основу дискусій щодо заснування ЕВС і визначила початок першого етапу на 1 липня 1990 р. Франція, яка головувала у Співтоваристві в другому півріччі 1989 р., доручила відповідні підготовчі заходи групі функціонерів й ініціювала прийняття рішення про скликання міжурядової конференції, поставивши відповідне питання на порядок денний сесії Європейської ради у Страсбурзі в грудні 1990 р.

Шенгенські угоди

Комітет громадян Європи, створений згідно з рішенням Європейської ради у Фонтенбло (червень 1984 р.), підготував у 1985 р. доповідь про необхідність визнання громадянства будь-якої країни-члена усіма іншими країнами-членами Співтовариства й надання громадянам країн ЄЕС права перебування на території будь-якої країни-члена. Ці пропозиції відповідали ідеї єдиного простору без кордонів і передбачали скасування прикордонного контролю у межах Співтовариства. 14 червня 1985 р. представники п'яти країн: країн Бенілюксу, Франції, Німеччини у прикордонному селищі Шенген (Люксембург) досягли домовленостей щодо вільного пересування громадян через спільні кордони. Після комплексних переговорів ті ж країни 19 червня 1990 р. уклали конвенцію, в якій зазначались умови та гарантії запровадження домовленостей про вільне пересування. Ця конвенція містила 142 статті і передбачала трансформацію національного законодавства, а також підлягала ратифікації національними парламентами.

27 листопада 1990 р. до Шенгенських угод приєдналася Італія, 18 листопада 1991 р. - Іспанія й Португалія, 6 листопада 1992 р. - Греція. Набуття чинності конвенції, передбачене на 1 січня 1993 р., неодноразово переносилося. 26 березня 1995 р. Шенгенська угода набула чинності між Бельгією, Нідерландами, Люксембургом, Францією, Німеччиною, Іспанією, Португалією з перспективою приєднання інших країн одразу після досягнення відповідних домовленостей. Означені країни цілковито усунули системи контролю на спільних кордонах. В подальшому до європейського безвізового простору приєдналися Австрія, Данія, Фінляндія, Швеція, Норвегія та Ісландія. Отже, на початку XXI століття кількість країн Шенгенської зони сягнула 15: з них 13 - члени ЄС (крім Великобританії та Ірландії) і дві "треті" держави - Норвегія та Ісландія. Великобританія прийняла рішення брати участь у роботі Шенгенської інформаційної системи, зберігаючи систему контролю на власних кордонах. Вільний рух фізичних осіб поставив складні технічні й політичні питання, насамперед, щодо знаходження спільного знаменника між повагою свободи громадян й вимогами безпеки.

Життя показало, що скасування фізичних кордонів не було рівнозначним розбудові простору без кордонів. Залишалися мовні, освітні, професійні бар'єри. У 1987-1989 роках була започаткована низка програм, покликаних відкрити кордони для європейської молоді.

Таблиця 5

Програми ЄЕС у сфері молодіжної політики

Програма	Мета
Молодь для Європи	Сприяння обміну і мобільності молоді (15-25 років) у межах Співтовариства
PETRA	Сприяння професійній освіті й адаптації молоді до професійної діяльності; організація стажування на підприємствах у межах Співтовариства для учнів професійних ліцеїв, власників професійних дипломів
COMETT	Організація стажування на підприємствах у межах Співтовариства для студентів природничих і математичних наук
LINGUA	Підтримка професійного вивчення іноземних мов
ERASMUS	Сприяння мобільності студентів і викладачів (до 150.000 у 1996-1997 навчальному році) за посередництвом системи бірж; розвиток співробітництва між вищими навчальними закладами (більше 2000 міжнародних програм); гармонізація дипломів з метою створення умов для продовження освіти в університетах різних країн-членів

Економічне й соціальне згуртування

Після розширення Співтовариства на південь посилилась його соціально-економічна неоднорідність. Єдиний ринок вимагав перетворення території ЄЕС у зону, відносно рівномірно розвинену в соціально-економічному плані. ЄС містив спеціальний розділ 5 - "Економічне й соціальне згуртування", метою якого оголошувалося "стимулювання гармонійного розвитку

Співтовариства... скорочення розриву між різними регіонами і відставання регіонів, які знаходились у найменш сприятливих умовах” (ст. 130 а). При цьому сам термін “згуртування” (cohesion) розшифровувався як підтягнення менш розвиненої периферії ЄС до його історичного ядра через солідарні зобов’язання й дії всіх країн-членів. ЄС визначив органи Співтовариства, відповідальні за проведення регіональної політики, а також строки підготовки й прийняття рішень, необхідних для досягнення поставлених в Акті цілей. Європейська рада в Брюсселі (11-13 лютого 1988 р.) погодилася з пропозицією Комісії щодо подвоєння структурних фондів ЄС. Реформа структурних фондів Співтовариства (ЄФРР, ЄСФОГ-О, ЄСФ), здійснена згідно регламенту Ради Співтовариства від 24 червня 1988 р., дозволила збільшити щорічний бюджет структурних фондів від 7,5 млрд. ЕКЮ (17% бюджету) у 1988 р. до 17,6 млрд. ЕКЮ (27% бюджету) у 1993 р. Нова регіональна політика Співтовариства отримала, таким чином, фінансування у розмірі 64 млрд. ЕКЮ на 1989-1993 роки. Перший систематизований “пакет” регіональних проектів і фінансування ЄС на 1988-1993 роки концентрувався на наступних цільових напрямках.

Ціль 1 - сприяння розвитку і структурній перебудові регіонів, які відставали у розвитку, з ВВП на душу населення меншим, ніж 75% середнього по Співтовариству, а також регіонів, де існували інші вагомі причини для їхнього зарахування до цього напрямку, наприклад, висока концентрація сільського населення або історичні обставини. Ціль 1 була визначена в регіональній політиці ЄС пріоритетною, яка абсорбувала до 70% всього фінансування і поширювалась на всю територію Греції, Ірландії, Португалії, майже всю територію Іспанії, а також регіони промислово розвинених країн, наприклад, п’ять Східних земель Німеччини і Східний Берлін, провінцію Ено в Бельгії, заморські департаменти Франції, Корсику тощо. Програми спрямовувались на залучення інвестицій для створення нових робочих місць, розвиток виробничої інфраструктури, сприяння виявленню власного потенціалу зростання в регіоні, у тому числі через підтримку малого і середнього бізнесу, туризму, НІОКР, перепідготовку й перепрофілювання кадрів, розвиток села, системи охорони здоров’я, охорони довкілля тощо.

Ціль 2 - реконверсія промислових регіонів, які перебували в стані занепаду. Відповідні регіони визначалися на основі трьох критеріїв: велика частка працездатного населення зайнята у секторах промисловості, які вимагали структурної перебудови: металургійна, вугледобувна, суднобудівна, текстильна галузі; зменшення числа промислових робітників після 1975 р.; рівень безробіття, вищий від середнього по Співтовариству. У 1989-1993 роках основним отримувачем фінансування по цьому напрямку (37%) була Великобританія. Список регіонів переглядався кожних три роки. У 1994 р. під ці програми підпадало 60 регіонів в дев’яти країнах з населенням 58 млн.

осіб. Заходи, фінансовані ЄФРР і ЄСФ, спрямовані на залучення інвестицій у нові галузі, модернізацію й перепрофілювання промислових агломерацій, заохочення НІОКР, створення нових робочих місць тощо.

Ціль 3 - боротьба проти безробіття застійного характеру й попередження безробіття молоді.

Ціль 4 - сприяння адаптації працівників до нових умов виробництва.

Цілі № 3, 4, 5а - модернізація і диверсифікація сільського господарства і рибальства. Цілі № 3, 4, 5а не обмежувалися визначеними регіонами. Цілі № 3, 4 фінансувалися ЄСФ, № 5 - ЄСФОГ-О.

Ціль 5б - розвиток сільськогосподарських районів. У 1994 р. допомогу з цього цільового напрямку отримували 56 районів з 15 млн. населення, визначених згідно з рівнем активності населення, периферійною ситуацією, прибутковістю сільського господарства. Заходи, фінансовані ЄФРР, націлені на модернізацію й диверсифікацію економіки, створення несільськогосподарських робочих місць. У 1989-1993 роках основним отримувачем (37% асигнувань) була Франція.

Ціль 6 - новий напрямок, націлений на розвиток арктичних регіонів Швеції й Фінляндії.

Поза рамки основних цільових напрямків регіональної політики ЄЕС виходять так звані програми "Ініціатив Співтовариства", які являють собою своєрідне "гнучке реагування" на нові регіональні проблеми й ініціюються та керуються безпосередньо Комісією Співтовариств.

Таблиця 6

Програми "Ініціатив Співтовариства"

Програма	Мета	Бюджет (млн. єкю)
STAR (1987-1991)	Поліпшення телекомунікації у проблемних регіонах	780
VALOREN (1987-1991)	Підвищення рентабельності енергетичних підприємств	400
RESAIDER (1988-1992)	Сприяння реконверсії металургійних регіонів	300
RENAVAL (1988-1992)	Сприяння реконверсії суднобудівних регіонів	200

Таким чином, регіональна політика Співтовариства на початку 90-х років зайняла друге місце у видатковій частині комунітарного бюджету, поступаючись лише видаткам на ССП. Саме політика сприяння регіональному розвитку має всі шанси стати провідною в соціально-економічній діяльності ЄС на початку 21 сторіччя.

§ 4. Геополітичні зміни кінця 80-х - початку 90-х років і перспективи європейського будівництва

Формування нової європейської архітектури

На межі 80-х - 90-х років відбулися радикальні геополітичні зміни, які глибоко трансформували перспективи європейської інтеграції. Падіння берлінської стіни 9 листопада 1989 р. водночас символізувало завершення розчленування Європи, крах комунізму і кінець холодної війни. З історичної арени зійшла одна з наддержав - Радянський Союз, рухнула біполярна система повоєнних міжнародних відносин. В країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) відбулися швидкі революційні зміни, які започаткували процеси демократизації і переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки. У Східноєвропейському регіоні відбувався стрімкий процес десетелізації. Вже у червні 1991 р. припинила існування Рада економічної взаємодопомоги, у липні цього року - Організація Варшавського договору. Країни ЦСЄ стали на шлях ліберально-демократичного розвитку і проголосили головною метою повну інтеграцію у західноєвропейські та євроатлантичні структури. Таким чином, відкрилися перспективи глибокої трансформації європейської архітектури в напрямку до відновлення цивілізаційної єдності континенту на основі ліберальної демократії й соціально орієнтованої ринкової економіки. Це надзвичайне прискорення історичного розвитку виявилось несподіваним для західних європейців. Протягом сорока років процеси європейської інтеграції відбувалися у біполярному світі з чітко визначеними геополітичними кордонами між Західною й Східною Європою. На початку 90-х років Співтовариство опинилося перед складною дилемою: необхідністю продовжувати поглиблення євроінтеграційних процесів і відкриття на Схід.

Західні держави підтримали трансформаційні процеси в країнах ЦСЄ. У червні 1989 р. саміт провідних індустріальних держав доручив Співтовариству координацію програми PHARE, націленої на сприяння економічній реконструкції Польщі й Угорщини. Ця програма, фінансована країнами-членами ОЕСР, була поширена у 1990 р. на інші країни ЦСЄ. За ініціативою Співтовариства був заснований Європейський банк реконструкції й розвитку (ЄБРР), який мав на меті сприяння модернізації країн ЦСЄ. З деякими з них Співтовариство, починаючи з 1991 р., уклало договори асоційованого членства. Відбулась активізація й інституціоналізація процесу НБСЄ, який у грудні 1994 р. під час наради в Будапешті отримав назву ОБСЄ (Організація безпеки й співробітництва в Європі). Поміж панєвропейськими організаціями значну роль в сфері розвитку нових форм співробітництва з колишніми країнами комуністичного блоку і їхньої трансформації у демократії західного типу продовжує відігравати Рада Європи. *Фундаментальні зміни в системі міжнародних відносин, необхідність забезпечення безпеки й стабільності*

на європейському континенті вимагали посилення взаємодії між країнами-членами Співтовариства у сфері зовнішньої політики, підвищення його ролі на міжнародній сцені.

Воз'єднання Німеччини й європейська інтеграція

Для Співтовариства наприкінці 80-х років найсерйознішим викликом стала німецька проблема. Перспектива об'єднання Німеччини хвилювала західних європейців і ставила перед ними складні запитання: чи не буде об'єднана ФРН домінувати у Співтоваристві й намагатися нав'язувати партнерам своє бачення комунітарної політики? Чи не відбудеться унезалежнення зовнішньої політики ФРН у напрямку зближення з Росією або надання переваги розширенню на Схід за рахунок поглиблення євроінтеграційних процесів, що в остаточному варіанті послабить Співтовариство? Чи не поставить взагалі економічний і політичний потенціал об'єднаної Німеччини під знак запитання перспективи західноєвропейської інтеграції? Усупереч цьому, вищі посадові особи ФРН, в першу чергу, канцлер Гельмут Коль, а також міністр закордонних справ Ганс Дитріх Геншер і президент Вайзекек доводили взаємозалежність двох об'єднавчих процесів: німецького воз'єднання і європейської інтеграції.

Європейська рада в Страсбурзі (грудень 1989 р.) підтримала об'єднання Німеччини за умов, що її самовизначення відбуватиметься відповідно до Гельсінських принципів і непорушності існуючих кордонів, і якщо уніфікація Німеччини не гальмуватиме євроінтеграційні процеси. У відповідь, Німеччина підтримала вимоги Франції щодо скликання Міжурядової конференції (МУК) у грудні 1990р., де мало вирішитися питання ЕВС, а також ідею європейської валюти, чому Німеччина раніше опонувала. Водночас, Бонн вимагав прискорення процесу політичної уніфікації Співтовариства, наголошуючи на необхідності паралельної розбудови валютного й політичного союзів. Політичний союз дозволив би консолідувати Співтовариство напередодні нового розширення, попередити відродження націоналістичних тенденцій в об'єднаній Німеччині і міцно закріпити її у Співтоваристві.

20 квітня 1990 р. Г. Коль і Ф. Міттеран у зверненні на ім'я головуючого в Раді Співтовариства підкреслили необхідність прискорити трансформацію сукупності відносин між країнами-членами в Європейський Союз. Вони вимагали від Європейської ради розпочати підготовчі роботи щодо конференції з питання політичного союзу, яка повинна була відбуватися паралельно з конференцією по ЕВС. У зверненні визначалися напрямки трансформації Співтовариства: посилення демократичності й ефективності комунітарних інститутів, посилення згуртування Співтовариства в економічній, валютній, політичній сферах, визначення спільної зовнішньої політики й політики безпеки (СЗПБ).

Європейська рада в Дубліні 28 квітня 1990 р. ініціювала підготовку другої МУК. 6 грудня 1990 р. за кілька днів до початку конференції Г. Коля і Ф. Міттерана у новому зверненні запропонували поширити компетенцію Співтовариства на такі сфери, як довкілля, охорона здоров'я, соціальна політика, енергетика, дослідження, захист споживачів. У поле діяльності Співтовариства повинні були увійти такі нові сфери, як правосуддя і внутрішні справи. Пропонувалось запровадження європейського громадянства, посилення повноважень Європейського Парламенту, генералізація мажоритарного принципу. Визначалися напрямки СЗПБ, зокрема, встановлення органічних зв'язків Співтовариства із ЗЭС. *Таким чином, тандем Бонн-Париж дозволив швидко підготувати і пов'язати між собою проекти валютного й політичного союзів, що підтримала більшість держав-членів за винятком Великобританії, Данії, Ірландії.*

3 жовтня 1990 р. п'ять земель колишньої НДР увійшли до складу ФРН. Уніфікація Німеччини супроводжувалась вступом п'яти нових Земель у Співтовариство без відповідних міжнародних переговорів і договорів. Оскільки приєднання нових Земель відбувалося без перехідного періоду, інститути Співтовариства передбачили деякі винятки для сільського господарства, рибальства, металургії, суднобудування, захисту довкілля. Нові Землі отримали від Співтовариства протягом трьох років субсидії у розмірі 3 млрд. ЕКЮ з метою полегшення процесу адаптації.

Об'єднання Німеччини змінило внутрішню рівновагу в Співтоваристві. У 1991 р. ФРН представляла 23% населення і 30% ВНП Співтовариства. Однак, за виключенням Європейського Парламенту, кількісне представництво Німеччини в європейських інститутах залишилось без змін. Рішенням Європейської ради в Единбурзі кількість німецьких євродепутатів збільшилася з 81 до 99 осіб, тоді як Франція, Італія й Великобританія збільшили відповідно що кількість від 81 до 87 депутатів. *Таким чином, об'єднання Німеччини стало одним із чинників прискорення економічної і політичної інтеграції Європи й трансформації Співтовариств у Європейський Союз.*

Зовнішньополітичні кризи і Співтовариство

Іспитом для Європейського співтовариства й системи Європейського політичного співробітництва виявилась Кувейтська криза 1990-1991 років. Події в Перській затоці виявили відсутність необхідних повноважень і засобів у Співтовариства у сфері зовнішньої політики й політики безпеки, його нездатність ефективно впливати на розвиток подій. Лише Сполучені Штати змогли очолити міжнародну спільноту у відповідь на виклик Іраку. Що стосується Співтовариства, то його діям був притаманний консенсус лише на початковому етапі конфлікту - до жовтня 1990 р., що виявилось у прийнятті спільних заяв, в яких засуджувалась агресія проти Кувейту, і колективних

санкціях країн-членів проти Іраку. Після загострення кризи й актуалізації загрози воєнної інтервенції з'явилися помітні розбіжності між позиціями країн-членів, що стало перепоною на шляху прийняття спільних рішень і координації національної політики. Великобританія, яку підтримували Нідерланди, вимагала проведення політики у відповідності до політичної лінії США, тоді як Франція при підтримці Іспанії й Італії висловлювалась на користь більш автономної поведінки Співтовариства. В остаточному варіанті військовий і політичний вибір західноєвропейських лідерів, із деякими відмінностями, виявився саме у солідарності зі США. Війна у Перській затоці висвітлила дефіцит ЄПС, продемонструвала нездатність Співтовариства на рішучі ефективні зовнішньополітичні кроки в період міжнародних криз. Кувейтська криза сприяла еволюції не лише позицій урядів країн-членів, а й громадськості щодо політичної інтеграції. Соціологічні опитування, проведені в країнах Співтовариства восени 1990 р., продемонстрували позитивне ставлення до прискорення політичної, валютної і економічної інтеграції двох третин опитуваних. 75% опитуваних висловилися на користь спільної зовнішньої політики, 61% - підтримав ідею розбудови спільних військових сил.

Обмеженість механізму ЄПС ще з більшою силою виявила югославська криза. Процес дезінтеграції посткомуністичних багатонаціональних держав супроводжувався збройними конфліктами, зокрема, громадянською війною на терені колишньої Югославії, яка розпочалася у 1991 р. Співтовариство включилося у пошуки шляхів розв'язання конфлікту, не маючи у розпорядженні ефективних засобів у сфері зовнішньої політики і безпеки, до того ж за наявності суперечностей у позиціях країн-членів. Співтовариство діяло непослідовно, нерідко під тиском національних урядів, без врахування ситуації і з відставанням від розвитку подій. Якщо на початку 1991 р. під впливом позиції Франції, Великобританії та США, Європейське співтовариство виступало на користь збереження цілісності Югославії як вирішального фактора в забезпеченні стабільності та безпеки у регіоні, то, починаючи з вересня 1991 р., позиція Співтовариства фактично повністю дублювала політику Німеччини, яка традиційно виступала за незалежність Словенії та Хорватії і вважала Югославію штучним утворенням. Така еволюція позиції Франції та інших країн-членів пояснювалась бажанням зберегти єдність напередодні підписання Маастрихтських угод. На засіданні ЗЕС 19 вересня 1991 р. Великобританія висловила протидію вводу європейських "блакитних касок", що перешкодило прийняттю позитивного рішення щодо проведення ефективних заходів по локалізації конфлікту. В жовтні 1991 р. мирна конференція по Югославії, скликана за ініціативою Співтовариства, опрацювала план розв'язання балканського конфлікту. Однак, він з'явився запізно, у розпалі процесу дезінтеграції і фактично узаконив розпад Югославії. Під тиском Німеччини країни-члени Співтовариства визнали 15 січня 1992 р. Словенію й

Хорватію, що призвело до розчленування сербської нації і, в результаті, як до затягнення конфлікту та втягнення в нього європейських країн, так і до неспроможності Співтовариства вирішити цю назрілу проблему. Співтовариство виявилось нездатним своєчасно враховувати й аналізувати ситуацію, прогнозувати перебіг подій і здійснювати превентивні заходи, які б попереджували ескалацію напруження в регіоні. Нерішучість і непослідовність комунітарної політики, яка нерідко носила дозволяючо-умиротворяючий характер, лише розв'язувала руки керівництву супротивних сторін. Міжнародний авторитет Співтовариства зазнав втрат, його посередницька й арбітражна місія була ускладнена. Криза виявила неефективність у роботі таких інститутів Співтовариства, як Рада та Комісія. *Таким чином, дезінтеграція комуністичного блоку, яка супроводжувалася загостренням міжнаціональних і міжконфесіональних протиріч і виникненням у зв'язку з цим воєнних конфліктів, а також ескалація напруження на Близькому Сході потребували від Співтовариства політичної відповідальності. Водночас, обмеженість можливостей ЄПС щодо ефективного впливу Співтовариства на розвиток кризових подій навіть на Європейському континенті вимагала переходу від зовнішньополітичного узгодження до спільної зовнішньої політики і спільної політики безпеки країн-членів.*

Висновки до шостого розділу

В середині 80-х років відбулася інтенсифікація євроінтеграційних процесів. Після прийняття ЄСА розпочався якісно новий етап європейського будівництва, пов'язаний з реалізацією програми створення єдиного ринку до 1 січня 1993 р. Єдиний акт надав імпульс інституціональному реформуванню Співтовариства, зокрема, в напрямку надання комунітарним інститутам нових повноважень і генералізації принципу мажоритарного голосування, а також поширив інтеграційні процеси на нові сфери: охорону довкілля, регіональну, соціальну й науково-технологічну політику. Співтовариству вдалося врегулювати агро-бюджетну проблему, подвоїти структурні фонди і започаткувати широкомасштабну програму соціального й економічного згуртування, націленої на ліквідацію регіональних диспропорцій. До запланованої дати країни-члени досягли ліквідації фізичних, а також мінімізації технічних і податкових бар'єрів на шляху вільного переміщення товарів, людей, послуг, капіталу. Консолідація єдиного ринку сприяла посиленню ролі Співтовариства у світовій економіці й політиці і була рушійною силою Маастрихтського договору, спрямованого на побудову валютно-економічного й політичного союзу.

Разом із тим, не виправдалися сподівання, пов'язані з юридичним закріпленням у Єдиному європейському акті принципів і механізму ЄПС. Юго-

славська і Кувейтська кризи висвітлили неефективність і обмеженість системи зовнішньополітичного узгодження, нездатність Співтовариства протистояти міжнародним кризам і конфліктам. На порядок денний Співтовариства виходило завдання переходу на рівень політичної інтеграції.

§ 1. Маастрихтський договір та утворення Європейського Союзу

Структура і цілі Європейського Союзу

Підписання Маастрихтського договору знаменувало початок нового етапу європейського будівництва. Прийняття нового Договору визначив Єдиний європейський акт, який передбачив необхідність еволюції і розширення власних рамок, починаючи орієнтовно з 1992-1993 років (початок другого етапу утворення економічного і валютного союзу та початок функціонування єдиного внутрішнього ринку Співтовариства). Втілення в життя положень ЄЄА створило передумови для переходу західноєвропейської інтеграції на новий, вищий рівень. Водночас, положення Єдиного акту могли орієнтувати лише на досягнення окремих перспектив, але не могли надати Співтовариству нової якості та максимально прискорити євроінтеграційні процеси. Маастрихтські угоди в цьому випадку були більш визначеними, сміливими й ширшими, ніж розділи Єдиного акту. Важливе значення мало й те, що поняття "Європейський Союз" із символу перетворився на юридично закріплену формулу.

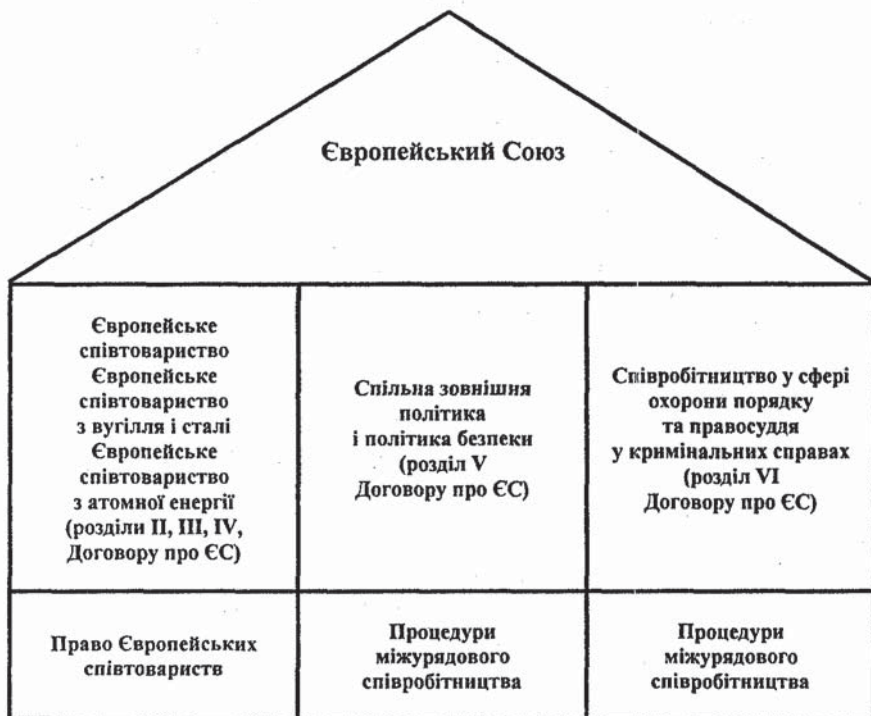
У грудні 1990 р. одночасно розпочали роботу дві міжурядові конференції: одна для розгляду питання про політичний союз, друга - про економічний і валютний союз. Підготовча робота здійснювалась на рівні міністрів і експертів з широким використанням пропозицій Комісії: доповіді Ж. Делора, проекту Уставу ЄЦБ, меморандуму про політичний союз. Переговори в рамках МУК продовжувались протягом 1991 р. Підготовча робота була ускладнена розбіжностями в позиціях країн-членів, У першу чергу, навколо проблематики спільної зовнішньої політики й політики безпеки, критеріїв готовності країн-членів до введення єдиної валюти, генералізації мажоритарного принципу. Найбільш контроверсійні питання вдалося врегулювати лише під час засідання Європейської ради 9-10 грудня 1991 р. у провінційному нідерландському містечку Маастрихті. Як і у 1985 р. під час підписання ЄЄА було вирішено об'єднати всі нові положення в одному документі - Договорі про Європейський Союз, який було підписано у Маастрихті 7 лютого 1992 р. Договір про ЄС мав набути чинності одночасно зі створенням єдиного ринку Європейського співтовариства - 1 січня 1993 р. після його ратифікації національними парламентами.

Договір про Європейський Союз передбачав утворення Союзу на базі Європейських співтовариств, доповнених політиками й формами співробіт-

ництва, введених новим Договором. Маастрихтський договір не відмінив і не замінив інші установчі договори. Формально він створив нову структуру - Європейський Союз і одночасно вніс зміни й доповнення в Паризький договір 1951 р., а також в обидва Римських договори 1957 р. Римський договір про СЕС змінився настільки суттєво, що навіть назва Європейське економічне співтовариство була замінена на просто Європейське співтовариство. Така зміна назви віддзеркалювала значне розширення задач і поля діяльності Співтовариства.

Схема 5

Три опори Європейського Союзу

Згідно з Договором структура ЄС включає Європейські співтовариства і політичний союз, у компетенцію якого входять сфери зовнішньої політики й спільної безпеки, а також співробітництво у сфері юстиції і внутрішніх справ. Зауважимо, що сам термін "політичний союз" не потрапив у текст Маастрихтського договору, однак, напрямки й характер діяльності ЄС надали йому політичного виміру. Договір про ЄС розмежував соціально-економічний сектор, де домінує Співтовариство, і політичний сектор із перевагою

міжурядових інститутів. Класичне зображення ЄС представляє Європейський Союз у вигляді споруди, в якій спільний фронтон опирається на три опори, які, головним чином, різняться між собою характером прийняття рішень. Першу колону, найважливішу, складає комунітарна сфера, значно розширена Маастрихтським договором. Дві інші опори складають відповідно спільна зовнішня політика й політика безпеки, а також співробітництво у сфері юстиції і внутрішніх справ, які керуються нормами міжурядового співробітництва. Однак, "Союз діє в межах єдиних інституційних рамок" (стаття С), що забезпечує згуртування всіх секторів ЄС поза різним характером їхнього функціонування.

Маастрихтський договір визначив наступні цілі Союзу:

- сприяння соціально-економічному прогресові, зокрема, шляхом утворення простору без внутрішніх кордонів, посилення економічного й соціального згуртування й утворення економічного та валютного союзу з уведенням із часом єдиної валюти;
- утвердження ідентичності ЄС на міжнародній арені, зокрема, шляхом проведення спільної зовнішньої політики й політики безпеки, у тому числі визначення з часом політики спільної оборони;
- посилення захисту прав та інтересів громадян країн-членів шляхом установа громадянства Союзу й розширення тісного співробітництва у сфері юстиції та внутрішніх справ.

Обсяг нововведень визначив і значні розміри документу, що складається із семи розділів. У першому викладені загальні принципи; у другому - положення, що вносять зміни в Договір про ЄЕС з метою утворення Європейського Союзу; у третьому - зміни в Договір про ЄСВС; у четвертому - зміни в Договір про Євратом; у п'ятому - положення про спільну політику у сфері зовнішніх стосунків і безпеки; у шостому - положення про співробітництво у сфері юстиції та внутрішніх справ і в сьомому - заключні положення. *Таким чином, Маастрихтський договір поєднав, охопив і модифікував попередні установчі угоди, започаткував новий етап у процесі створення ще тіснішого союзу між народами Європи.*

Основні положення Маастрихтського договору

Договір поглибив і розширив сфери діяльності Співтовариства. Договір активізував політику у сфері охорони довкілля, досліджень і технологічного розвитку, розширив повноваження ЄС у таких областях, як промисловість, охорона здоров'я, транс'європейські мережі, захист споживачів, культура, освіта, професійна підготовка. Договір приділив значну увагу політиці економічного й соціального згуртування, зокрема, заснував дорадчий Комітет регіонів і передбачив створення Фонду згуртування, націленого на підтримку програм економічної конвергенції найбідніших країн Союзу. Нові поло-

ження про промислову політику Співтовариства у сфері наукових і технологічних розробок та досліджень мали на меті підвищення конкурентноздатності європейської промисловості на світовому ринку.

Договір підтвердив і модифікував інституціональну систему Співтовариства. Найбільші зміни були пов'язані з функціонуванням Європарламенту, який отримав право виступати не лише в якості консультативного органа, хай навіть і обов'язкового, але вже й у якості інституту, що бере участь у прийнятті рішень. ЄСА представив це у вигляді "співробітництва" Ради і Європейського Парламенту, Договір про ЄС - прийняття "спільного рішення" у сфері діяльності, що стосується Співтовариства. Як і раніше, більшість найважливіших нормативних актів мала прийматись шляхом використання процедури "подвійного читання". Таким чином, три форми діяльності Європарламенту - спільне рішення, співробітництво й консультації - розширили його участь у законодавчому процесі Співтовариства.

Маастрихтський договір поширив голосування кваліфікованою більшістю, а також удосконалив процес прийняття рішень. Передбачалося, що поступово сфера питань, де парламент приймає рішення простою більшістю голосів, буде розширюватись. Новим елементом, що збільшував шанси досягти консенсусу, був новоутворений Узгоджувальний комітет. Цей орган, куди входять члени Ради або їхні представники і така ж кількість представників Європарламенту, має на меті досягти згоди щодо спільного проекту кваліфікованою більшістю членів Ради або їхніх представників і більшістю голосів представників Європарламенту. Комісія бере участь у роботі Узгоджувального комітету і приймає необхідні заходи для зближення позицій Європарламенту й Ради ЄС.

Новий договір розширив контролюючі можливості Європарламенту, зокрема, в бюджетній сфері. Згідно ст. 189 "б" Комісія ЄС має представляти проекти законодавчих актів як у Раду ЄС, так і в Європарламент, причому обидва інститути мають право приймати й відхиляти проект. Роль Європарламенту підвищувалась і при формуванні Комісії ЄС. Голова та інші члени Комісії перед тим, як бути призначеними спільним рішенням країн-членів, мали відтепер отримати вотум довіри від Європарламенту. Маастрихтський договір продовжив час дії мандата Комісії до п'яти років, починаючи з 1995 р., щоб її функціонування хронологічно співпадало з повноваженнями Європарламенту. Таким чином, Маастрихтський договір підвищив роль Європарламенту, який він поставив на перше місце серед інститутів Співтовариства.

Маастрихтський договір увів у ранг п'ятого інституту Співтовариства Рахункову палату, створену в 1975 р., що сприяло демократизації інституціональної системи ЄС, заснував Комітет регіонів суто консультативного ха-

рактеру й посаду Омбудсмена з метою посилення захисту прав громадян ЄС.

Врахування інтересів країн-членів - практична умова існування Співтовариства і правовий принцип, що знову підтвердив Маастрихтський договір. У свою чергу, держави-члени прийняли на себе зобов'язання дотримуватись інтересів Співтовариства, що знайшло відображення в ідеї субсидіарності, яку Маастрихтський договір звів у фундаментальний принцип функціонування ЄС. Принцип субсидіарності передбачає, що у випадку, коли в питаннях, на які не розповсюджуються виключні повноваження Співтовариства і цілі не можуть бути досягнуті відповідними діями держав-членів, в інтересах справи використовується спільна політика Співтовариства.

Договір передбачив заснування Економічного й валютного союзу, а також запровадження єдиної валюти в рамках ЄС. Виконання плану утворення ЄВС передбачалося здійснити протягом трьох етапів, зміст яких дещо відрізнявся від передбаченого у плані Делора.

◆ *Перший, підготовчий етап*, який збігся у часі з процесом підготовки й підписання Маастрихтського договору, мав завершитись наприкінці 1993 р. Він передбачав: лібералізацію фінансового ринку; поліпшення координації економічної політики країн-членів і створення механізму багатостороннього контролю за ходом цієї координації; розвиток співробітництва поміж Центральними банками країн-членів; участь усіх країн-членів в обмінному механізмі ЄВС із тісною маржею коливання.

◆ *Другий етап* утворення економічного й валютно-фінансового союзу передбачалося розпочати з 1 січня 1994 р. Договір передбачав заснування Європейського валютного інституту (ЄВІ) під керівництвом ради у складі голови та управляючих національних Центральних банків країн-членів ЄС, який мав координувати валютну політику країн. Країни-члени мали докласти зусиль щодо уникнення надмірного бюджетного дефіциту і розпочати процес автономізації національних Центральних банків. Протягом цього періоду економічні політики країн-членів мали досягнути значного ступеню конвергенції, що мало відповідати наступним критеріям: стабільність цін (рівень інфляції не перевищує 1,5% по відношенню до трьох країн, які досягли найбільшої стабільності цін); стабільність фінансового становища (бюджетний дефіцит не більший від 3% ВВП); дотримання встановленої межі курсових коливань протягом не менше, ніж двох років; постійна участь країни-члена у механізмі валютних курсів ЄВС.

◆ Маастрихтський договір передбачив, що перехід до *третього етапу* розпочнеться з 1 січня 1999 р., якщо до кінця 1997 р. не будуть визначені інші строки. Перехід до третього етапу мав відбутися за умов, якщо більшість країн-членів відповідатиме критеріям конвергенції і якщо Європейська рада прийме відповідне рішення кваліфікованою більшістю. Цей період

передбачав заміну ЄВІ Європейським центральним банком (ЄЦБ), незалежним від національних урядів і комунітарних інститутів, який керуватиме валютною політикою ЄС, співпрацюючи з національними Центральними банками. На цьому етапі мав відбутися перехід до єдиної європейської валюти.

Важливе значення в Договорі про Європейський Союз має розділ V, в якому сформульовані юридичні поняття в галузі ЄЗПБ. Якщо в Єдиному європейському акті йшла мова лише про наміри держав-членів проводити узгоджену зовнішню політику й політику безпеки, то в тексті Договору чітко говорилось, що “держави-члени активно і відкрито підтримують зовнішню політику й політику безпеки Союзу в дусі лояльності та взаємодопомоги”. Передбачалася також необхідність постійної координації політики держав-членів згідно з принципами і загальними напрямками, визначеними на сесіях Європейської ради. Договір зобов’язував країни-члени утримуватись від дій, які суперечили інтересам Союзу або могли послабити його ефективність як єднальної сили в міжнародних відносинах.

У статті V.3 сформульована процедура узгодження спільних позицій і спільних дій по тим чи іншим зовнішньополітичним питанням і питанням безпеки з метою “підтримки європейської ідентичності на міжнародній арені”. Передбачалося, що основні принципи і загальні напрямки спільної зовнішньої політики визначатимуться головами держав і урядів на засіданнях Європейської ради. Рішення щодо зовнішньополітичних питань мали переважно прийматися одностайно. Водночас, Європейська рада могла проголошувати окремі аспекти зовнішньої політики як такі, що підлягали спільному вирішенню держав-членів. В основному це мало відбуватися у випадках, коли події викликали необхідність захисту спільних інтересів, наприклад, у випадку контролю за експортом озброєнь. Якщо приймалися спільні дії, Рада мала право визначати перелік питань, щодо яких рішення можуть прийматися кваліфікованою більшістю голосів. Комісія отримала право вносити пропозиції у Раду, як і будь-яка країна-член. З метою забезпечення прийняття рішень по загальній позиції держави-члени взяли на себе зобов’язання ухилитися від використання права вето, якщо в питаннях, що потребують одностайності, кваліфікована більшість проголосувала “за”. Такі складні й делікатні аспекти зовнішньої політики й політики безпеки Співтовариства, як питання оборони мали вирішуватися лише на основі принципу одностайності, як це і було раніше. Також уряди країн-членів могли узгоджувати позиції й дії на рівні міжнародних організацій і форумів. Навіть якщо не існувало остаточно узгодженого плану дій по тому чи іншому питанню, від держав-членів вимагалось узгодження зовнішньополітичних дій згідно загальній політиці Співтовариства. Були виділені головні пріоритетні напрями, в яких мали прийматися спільні заходи:

- 1) процес ОБСЄ;
- 2) розробка, контроль, нерозповсюдження атомної зброї;
- 3) економічні аспекти безпеки (контроль за передачею воєнних технологій країнам, що не є членами Співтовариства; контроль за експортом озброєнь). У перспективі передбачалось розширення спільних дій країн ЄС.

Нововведенням стали положення про співробітництво у сфері юстиції і внутрішніх справ, виділені в Договорі про Європейський Союз в окремий розділ. Співробітництво у цій сфері стосувалося, в першу чергу, проблем, пов'язаних із розбудовою "вільного простору без кордонів": охорона зовнішніх кордонів ЄС, імміграційна політика, надання притулку, візовий контроль, юридичне співробітництво, співробітництво органів охорони правопорядку, боротьба проти міжнародної злочинності, наркобізнесу, тероризму, корупції та шахрайства тощо. Співробітництво органів правопорядку спирається на організовану у масштабі Союзу Систему обміну інформацією, створену в Європейському поліцейському управлінні - Європолі. Згідно з Договором країни-члени залишалися головними відповідальними інстанціями по підтримці суспільного порядку й забезпеченню внутрішньої безпеки, однак, виконання їхніх функцій у просторі без кордонів передбачало співробітництво на всіх рівнях. Країни-члени розглядали чисельні проблеми у сфері юстиції і внутрішніх справ як такі, що представляли "спільний інтерес". Сфера юстиції і внутрішніх справ підлягає правилам міжурядового співробітництва, що передбачає одностайне прийняття рішень у цій сфері.

Маастрихтський договір закріпив інститут громадянства Європейського Союзу, яке згідно з Договором доповнює національне громадянство і гарантує свободу пересування й проживання на території країн-членів кожного громадянина Союзу. Громадяни Союзу, які проживали на території країн-членів, громадянами яких вони не були, отримали право обирати й бути обраними на муніципальних виборах і на виборах у Європарламент. Нововведенням було отримання громадянами Союзу права на захист на території третіх країн із боку дипломатичних і консульських представництв інших країн-членів. Третя новація стосувалася права громадян Союзу звертатися з проханнями або скаргами до інститутів Співтовариства, які мали виконувати арбітражну роль у розв'язанні конфліктів.

Таким чином, Маастрихтський договір започаткував важливий етап у євроінтеграційному процесі, спрямувавши динаміку Співтовариства в напрямку розбудови Економічного й валютного союзу, а також посилення соціально-економічного згуртування. Водночас, він надав імпульс процесу запровадження спільної європейської валюти. Маастрихтський договір створив інституційні й правові передумови для зміцнення єдності в рамках інтеграційних процесів, а також сприяв розширенню й поглибленню профедера-

лістських тенденцій у розвитку Співтовариства і ЄС. Водночас, Договір про ЄС виявився досить далеким від сподівань поборників федералізму. Зокрема, через опозицію Великобританії у преамбулу Договору не потрапило положення про федеративну мету європейського будівництва. Також, якщо договір досить детально визначив хронологічні рамки й зміст етапів створення ЄВС, він залишився розпливчастим щодо проблематики політичного союзу. Більше того, саме визначення “політичний союз” не потрапило в текст Маастрихтського договору. Не чітко визначеним у Договорі був і характер відносин між ЄС і НАТО. Договір передбачав можливість інтеграції ЗЄС у Європейський Союз і визначення у перспективі спільної оборонної політики, яка могла сприяти формуванню спільної оборони. Водночас, у двох додаткових протоколах, прийнятих на вимогу Великобританії й Нідерландів, мова йшла про те, що політика ЄС не повинна завдавати шкоди особливому характерові політики безпеки та оборонної політики держав-членів і не суперечити політиці НАТО. Великобританія домоглася застереження, яке звільняло її від участі у третьому етапі ЄВС, а також вона відмовилась приєднатися до програми дій Співтовариства у соціальній сфері й одна з країн-членів відмовилась підписати Угоду про соціальну політику, прийняту в Маастрихті. У цілому, Маастрихтський договір розглядався його учасниками як рамковий документ, який передбачав подальші конкретизацію, доповнення, узгодження. Договір про ЄС в останньому розділі у статті N передбачив скликання нової міжурядової конференції в 1996 р. для перегляду Договору з метою визначення шляхів подальшого розвитку євроінтеграційних процесів.

Ратифікація Маастрихтського договору

Ратифікація Маастрихтського договору виявилася набагато складнішою й тривалішою, ніж передбачалося. Процес ратифікації певною мірою спричинив кризу ЄС, яка збіглася у часі з економічним спадом, зростанням безробіття, валютною кризою осені 1992 р. і літа 1993 р., а також із безсиллям західноєвропейських країн у справі розв’язання балканського конфлікту. Процес ратифікації Маастрихтського договору проходив неоднаково в різних країнах-учасниках. У Франції, ФРН, Іспанії й Португалії цей процес ускладнювався необхідністю попереднього перегляду національних конституцій з метою їхнього узгодження з Маастрихтським договором. Найчастіше мова йшла про зміни, пов’язані з передачею суверенітету комунітарним органам, чого вимагав ЄВС, а також щодо участі осіб, які не являлися громадянами країн проживання, у муніципальних виборах. В таких країнах, як Франція, Данія, Ірландія питання ратифікації Маастрихтського договору було винесене на референдум, що значно активізувало дебати в політичних і громадських колах із євроінтеграційної проблематики.

У таких країнах, як Італія, Іспанія, Португалія, Греція, Бельгія, Нідерланди, Люксембург Договір був одразу схвалений парламентами значною більшістю голосів. Ситуацію ускладнив негативний результат референдуму в Данії, де 50,7% громадян, які брали участь у референдумі, висловилися проти ратифікації Договору. Однак, міністри закордонних справ вирішили продовжити процес ратифікації в інших країнах і залишили датському урядові можливість змінити рішення. У Франції, всупереч сподіванням, перевага голосів на користь Договору виявилася мінімальною - 51% голосів. Водночас, майже ніхто не очікував, що в Ірландії 68,7% із тих, хто взяв участь у референдумі, висловиться на користь ратифікації Маастрихтського договору. В остаточному варіанті, не ратифікували Договір до встановленої дати - 1 січня 1993 р. три країни: Великобританія, Данія, Німеччина.

Рішення проблеми, пов'язаної з ратифікацією Договору в Данії, було прийнято під час засідання Європейської ради в Единбурзі в грудні 1992 р. Країни-учасниці пішли на серйозні поступки Данії, що було закріплено у "Протоколі про деякі положення стосовно Данії". Протокол передбачив вилучення по відношенню до Данії двох важливих положень Договору. По-перше, Данія отримала можливість відмовитися від участі в третьому етапі ЄВС, по-друге, вона отримувала статус спостерігача при проведенні спільної оборонної політики. Прийняті рішення сприяли еволюції суспільної думки датчан, які під час нового референдуму у травні 1993 р. більшістю у 56,8% голосів підтримали Договір про ЄС. Успіх референдуму в Данії прискорив ратифікаційний процес у Великобританії. Ратифікація Маастрихтського договору в британському парламенті в серпні 1993 р. проходила зі значними труднощами, і лише рішуча позиція уряду Дж. Мейджора, який пов'язав результати голосування з питанням про довіру, сприяла успішному голосуванню. У ФРН бундестаг і бундесрат підтримали Договір. Однак, у Конституційний суд ФРН поступила скарга щодо неправомірного переносу Договором повноважень бундестагу до інститутів ЄС. Конституційний суд виніс рішення щодо відповідності положень Маастрихтського договору Основному закону країни лише 12 жовтня 1993 р. Таким чином, ратифікаційний процес було завершено. *Вступ у дію Маастрихтського договору 1 листопада 1993 р. знаменувало народження Європейського Союзу, початок нового етапу у розвитку європейської інтеграції у напрямку розбудови єдиного політичного, економічного і валютного союзу західноєвропейських країн із населенням у 350 млн. чоловік.*

§ 2. Вступ Австрії, Фінляндії та Швеції до ЄС та його геостратегічне значення

Переговори про формування Європейської економічної зони

Питання чергового розширення Європейського співтовариства за рахунок країн Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) з'явилося на порядку денному Співтовариства вже у другій половині 80-х років. Нові тенденції у розвитку ЄС стали одним із тих вирішальних факторів, що вплинули на перегляд цими країнами своєї позиції щодо формування взаємовідносин із Співтовариством. Представляючи достатньо однорідну групу невеликих за розміром країн із високим рівнем економічного розвитку та сталими демократичними традиціями, країнам ЄАВТ (Австрії, Фінляндії та Швеції) було досить легко адаптуватися до основних комунітарних вимог. Крім того, вступ жодної з них не ставив під загрозу інтереси окремих груп національних виробників у країнах-членах Співтовариства. Скоріше навпаки, вступ до ЄС представляв деяку загрозу для окремих сфер національних політичних інтересів нових країн-кандидатів. Саме політичні інтереси більшості країн ЄАВТ, які проявлялися як у проведенні політики нейтралітету, так і в особливому розумінні поняття національного суверенітету, лежали на шляху вступу цих країн до більш централізованого об'єднання, яким було Європейське співтовариство.

Важливим етапом на шляху зближення країн Європейського співтовариства і ЄАВТ було підписання в 1972 р. Угоди про вільну торгівлю, яка де-факто утворювала в рамках ГАТТ зону вільної торгівлі в межах усєї Західної Європи, практично поклавши кінець її економічному розподілові, що існував із 1960 р. Етапним на шляху інтеграційного зближення країн ЄЕС та ЄАВТ було підписання 9 квітня 1984 р. Люксембурзької декларації, яка передбачала консолідацію та посилення співробітництва у справі гармонізації стандартів, усунення технічних бар'єрів, спрощення прикордонних формальностей з метою утворення "динамічного європейського економічного простору". Передбачалося також більш широке економічне співробітництво у сфері транспорту, сільського господарства, рибної ловлі, наукових досліджень, охорони навколишнього середовища, соціальної політики, туризму та інтелектуальної власності.

Одним із наслідків процесу зближення ЄЕС і ЄАВТ стала все зростаюча асиметрія в результатах, що країни обох об'єднань отримували в ході співробітництва. Поступово країни ЄАВТ опинилися в ситуації, коли вони змушені були приймати участь в економічних процесах, на хід яких не мали політичного впливу. Остаточне закріплення такої асиметрії у відносинах між двома групами країн відбулося після зустрічі 20 травня 1987 р. європейського комісара з питань зовнішньої політики та торгівлі ЄЕС Віллі де Клерка з

міністрами країн ЄАВТ. У. де Клерк підкреслив пріоритетність для Співтовариства вирішення внутрішніх інтеграційних проблем та збереження незалежного характеру комунітарного механізму прийняття рішень. В результаті, напередодні вступу до ЄЕС рівень адаптованості національного законодавства країн-кандидатів ЄАВТ до комунітарних вимог, які були сформовані без участі останніх, складав 60%. Така ситуація змусила більшість країн ЄАВТ переоцінити основні принципи своєї політики щодо Співтовариства, намагаючись надати їй більш структурованого характеру. В деяких країнах ЄАВТ окремі політичні партії та зацікавлені групи все частіше висловлювались за повноправне членство в ЄЕС, хоча ця точка зору не знаходила на той час відображення в офіційній позиції урядів більшості цих країн. Єдиною країною, яка проголосила за мету вступ до Європейського співтовариства, була Австрія. У середині 80-х років австрійська економіка зазнала значного спаду й участь у Спільному ринку ЄЕС розглядалася керівництвом Австрії як єдина реальна можливість вийти з економічної кризи та мати гарантований доступ до традиційних ринків. Таким чином, не дивлячись на серйозні аргументи проти нового розширення, як із сторони прихильників поглиблення інтеграційних процесів в ЄС, що виступали за першочергове реформування Співтовариства та втілення в життя основних положень ЄСА, так і зі сторони більшості самих країн ЄАВТ, які розглядали участь у Співтоваристві як пряму загрозу їхньому національному суверенітету, в кінці 80-х років перспектива нового розширення ЄС ставала все більш реальною.

17 січня 1989 р. Ж. Делор виступив перед Європейським Парламентом із розробленою спільно з прем'єр-міністром Норвегії Гро Харлемом Брунтлендом пропозицією більш "структурованого партнерства" та формалізації інституційних рамок співробітництва між країнами ЄС та ЄАВТ. Основна ідея цієї пропозиції полягала у формуванні своєрідного економічного простору, що включав би всі сфери співробітництва між країнами ЄС та ЄАВТ на базі основних чотирьох принципів внутрішнього комунітарного ринку (свобода переміщення товарів, капіталу, послуг та робочої сили). Ініціатива Ж. Делора поклала початок контактам між ЄЕС та ЄАВТ, які привели до початку переговорів щодо утворення Європейської економічної зони (ЄЕЗ). *Проект формування ЄЕЗ за участю країн ЄЕС та ЄАВТ фактично представляє своєрідний двосторонній компроміс у вирішенні дилеми розширення та поглиблення інтеграційних процесів у ЄЕС.* Це була спроба знайти шляхи тіснішого співробітництва між країнами ЄЕС та ЄАВТ, запобігши при цьому перспективі передчасного розширення Співтовариства, яке могло б поставити під загрозу виконання намічених інтеграційних реформ. Одночасно, функціонування ЄЕЗ забезпечувало б для Співтовариства своєрідний ефект "переливу" досягнень Спільного ринку на країни ЄАВТ без зайвих політичних складнощів.

Активними прихильниками формування більш тісного співробітництва з країнами ЄАВТ були Великобританія, Данія (свого часу основні її засновники) та Німеччина, зацікавлена в розширенні традиційних торговельних зв'язків. У цілому ж, ініціатива формування ЄЕЗ не знайшла значної підтримки серед інших країн Співтовариства, більше зацікавлених пошуками ефективних шляхів поглиблення внутрішніх інтеграційних процесів. Не було єдиної позиції по цьому питанню і серед країн ЄАВТ. Якщо ініціатива Ж. Делора викликала значний інтерес та ентузіазм серед урядів Норвегії, Швеції та Фінляндії, Швейцарія негативно оцінила перспективу утворення "міні-ЄС" з елементами наднаціонального управління. Австрійський уряд також не бажав розцінювати пропозицію Ж. Делора як альтернативу вступу до ЄС.

На узгодження позицій пішов майже рік, і лише 19 грудня 1989 р. у прийнятій Спільній Декларації сторони висловили бажання розпочати формальні переговори щодо ЄЕЗ, які, у свою чергу, розпочалися тільки в червні 1990 р. В якійсь мірі така затримка пояснювалась необхідністю конвергенції позицій окремих країн ЄАВТ, які дещо відрізнялися як щодо самої концепції ЄЕЗ, так і щодо перспектив її розвитку. В цілому, на цьому етапі Норвегія, Швеція, Фінляндія та Швейцарія в загальній концепції ЄЕЗ допускали стратегічну можливість подальшого розвитку спільних інтеграційних процесів без порушення, при цьому, важливих внутрішніх політичних інтересів.

Позиція країн ЄАВТ була офіційно висловлена у зверненні до Співтовариства, прийнятому міністрами закордонних справ у Женеві 3 квітня 1990 р. Прагнучи прийняти активну участь в обговоренні та формуванні технічних та юридичних нормативів, що мали лягти в основу єдиного ринку Співтовариства, ЄАВТ висловлювалась за якомога скоріший початок переговорів по утворенню ЄЕЗ та їхньому завершенню до кінця 1990 р. Країни ЄАВТ погоджувалися на те, що переговори мали проходити на основі законодавчої бази Співтовариства, з урахуванням його комунітарних досягнень (*acquis communautaire*). Першочергово передбачалося розглянути питання вільного пересування товарів, послуг, капіталу та громадян, а також розширення та поглиблення так званого горизонтального співробітництва у таких сферах, як охорона навколишнього середовища, наукові дослідження, освіта та соціальна політика.

18 червня 1990 р. Радою міністрів Співтовариства, при активній участі Комітету постійних представників, був прийнятий документ, який фактично представляв директиву щодо переговорів по ЄЕЗ. Включаючи основні побажання та застереження Співтовариства щодо концепції Європейської економічної зони, цей документ практично став основою для переговорів ЄЕС із країнами ЄАВТ. Основною метою переговорів проголошувалося утворення до 1 січня 1993 р. економічної зони у складі 19 країн, яка характеризувалася б вільним пересуванням товарів, послуг, капіталів та громадян на основі за-

конодавчої бази Співтовариства. Перш за все, Рада міністрів ЄС наполягала на формуванні в структурі ЄАВТ компетентної інституції з мінімальними наднаціональними повноваженнями на зразок Європейської комісії, необхідної для ефективного співробітництва з аналогічними структурами ЄС з метою успішного регулювання спільних питань у межах ЄЕЗ. По-друге, Рада ЄС наполягала на необхідності спрощення деяких умов торгівлі сільськогосподарською продукцією. Стосовно інституціональних та юридичних питань, то тут Рада ЄС зберігала за собою право повної автономії у процесі прийняття рішення. Країни ЄАВТ отримували лише право спостерігача, що давало їм можливість лише побічно впливати на політику Співтовариства, при цьому не визначаючи її повністю. Спільний судовий механізм мав формуватися на базі Європейського суду до складу якого увійшли б на правах асоційованих членів судді з країн ЄАВТ.

Подібна позиція ЄС поставила на порядок денний необхідність вирішення трьох важливих проблем, які визначилися в ході офіційних переговорів, що розпочалися в червні 1990 р. Перша проблема стосувалася наслідків прийняття країнами ЄАВТ *acquis communautaire*. В багатьох країнах ЄАВТ рівень вимог щодо охорони навколишнього середовища був значно вищий, ніж у Співтоваристві, тому питання їхнього прийняття було досить проблематичним, особливо, у Швеції. У Швейцарії, яка традиційно проводила досить жорстку еміграційну політику, викликало занепокоєння положення про вільне пересування громадян у рамках країн ЄЕЗ. Друга проблема стосувалася інституціонального механізму ЄЕЗ та пошуку компромісного співвідношення між автономним статусом комунітарного механізму прийняття рішення та інтересами країн ЄАВТ, що мали увійти до Європейської економічної зони. Третя проблема безпосередньо торкалася судової процедури та процесу контролю за виконанням спільних рішень.

Поступово, в ході переговорів протягом 1990 р. та на початку 1991 р. для більшості країн ЄАВТ стало зрозумілим, що Європейська економічна зона не дає їм тих відносно легких переваг, на які вони розраховували до початку переговорів. Не розглядаючи навіть можливості у майбутньому повного членства країн ЄАВТ у Європейському співтоваристві, переговори щодо ЄЕЗ фактично поставили ці країни в майже залежне положення від останнього. Співтовариство домагалася від країн ЄАВТ виконання тяжких умов комунітарних правил на постійній основі, особливо, що стосується вільного переміщення капіталу, громадян та визнання права іноземної власності на своїй території. По своїй складності та глибині умови переговорів по ЄЕЗ більше були схожі на переговори про повне членство в ЄС. Саме цього, погоджуючись на формування ЄЕЗ, країни ЄАВТ більше всього хотіли уникнути. Ставало також ясно, що інституціональний, юридичний механізм нової

організації мав бути не тільки складним, але й лишав при цьому країни ЄАВТ будь якого серйозного впливу на процес прийняття рішення.

В подібній ситуації ставало логічним, що в деяких країнах ЄАВТ, які до цього часу не розглядали реально можливість вступу до ЄС, все частіше різними політичними силами піднімалося питання про детальне вивчення-співвідношення позитивних та негативних наслідків повного членства цих країн у Співтоваристві. Цьому сприяла також структурна слабкість економіки, особливо, країн скандинавського регіону, що проявилася під час економічного спаду. На фоні динамічних процесів в ЄЕС, орієнтованих на формування Єдиного європейського ринку, промислове лобі країн ЄАВТ усе активніше висловлювалось за повне членство своїх країн в ЄЕС.

Переоцінка країнами ЄАВТ своєї позиції щодо відносин з ЄЕС відбувалася одночасно з переглядом основних акцентів їхньої концепції нейтралітету, що проходила на фоні стратегічних змін у глобальній системі безпеки. Падіння комуністичних режимів у країнах Східної Європи, об'єднання Німеччини в 1990 р. та розпад Радянського Союзу в 1991 р., в результаті якого відбувся розпад світової біполярної системи воєнно-політичного протистояння, привели до нових оцінок нейтральними країнами ЄАВТ свого статусу. Він став практично сумісний з повним членством в ЄЕС.

В кінці жовтня 1990 р. соціал-демократичний уряд Швеції офіційно продемонстрував свою переоцінку перспектив формування Європейської економічної зони. Розглядаючи ЄЕЗ лише як перехідний етап на шляху до повного членства в ЄЕС, уряд Швеції звернувся до національного парламенту із зверненням оцінити готовність Швеції стати повноправним членом Співтовариства. У грудні 1990 р. шведський парламент схвалив рішення уряду про вступ до Співтовариства і вже в липні 1991 р. Швеція звернулася з формальною заявою на вступ до ЄС. Змінилася ситуація й у Норвегії, яка єдина з чотирьох країн-кандидатів не ратифікувала на референдумі 1972 р. угоду про вступ до ЄЕС. Відставка правоцентристського коаліційного уряду та прихід до влади Лейбористської партії в листопаді 1992 р. сприяли еволюції політики Норвегії щодо членства в ЄС. У січні 1992 р. парламент Фінляндії схвалив рішення уряду про вступ до Співтовариства. Офіційна заява в ЄС була подана Фінляндією в лютому 1992 р.

Однак, не дивлячись на бажання більшості країн ЄАВТ стати повноправними членами ЄС, переговори по формуванню Європейської економічної зони продовжувались. Більшість із них розглядали цей процес як перший крок на шляху до повного членства в ЄС. Це пояснює також значне пом'якшення на протязі 1991 р. під час переговорів щодо ЄЕЗ позицій країн ЄАВТ по цілому ряду складних ключових питань. Першим зрушенням у цьому напрямку була більш гнучка позиція ЄАВТ у сільськогосподарських питаннях. Під час австрійського головування в ЄАВТ у січні 1991 р. було досягнуто рі-

шення, що обговорення питання лібералізації торгівлі по деяких сільсько-господарських продуктах буде проводитися Співтовариством не на основі спільної позиції країн ЄАВТ, а з кожною з цих країн окремо на базі двосторонніх переговорів.

Справжній прорив у переговорах по ЄЕЗ був здійснений 21-22 жовтня 1991 р. під час зустрічі міністрів закордонних справ країн ЄС та ЄАВТ у Люксембурзі. Був досягнутий компроміс з такого важливого питання, як транзит важкого автотранспорту через дві альпійські країни ЄАВТ - Австрію та Швейцарію. Було знайдено також рішення і по такому складному питанню як рибна ловля. У фінансовій сфері країни ЄАВТ брали на себе зобов'язання надати Співтовариству кредит на п'ять років у розмірі 1,5 млрд. ЕКЮ та виділити 0,5 млрд. ЕКЮ у вигляді субсидій. Країнами бенефіціантами виступали Греція, Португалія, Ірландія та деякі регіони Іспанії. Погоджуючись на такі досить обтяжливі умови нового об'єднання, країни ЄАВТ розраховували, що ЄЕЗ буде тимчасовим формуванням, яке сприятиме їхньому поступовому переходові до повного членства в ЄЕС. Хоча в Люксембурзі був досягнутий компроміс з найбільш складних питань спільної економічної зони, було потрібно ще майже півроку на вирішення проблеми спільних інституцій ЄЕЗ. *Остаточна угода про Європейську економічну зону була підписана 2 травня 1992 р. в Порто і мала вступити в дію після її ратифікації усіма зацікавленими країнами 1 січня 1993 р.* Складнощі, пов'язані з ратифікацією угоди про ЄЕЗ (негативні результати референдуму в грудні 1992 р. у Швейцарії; затримка з ратифікацією в Іспанії та Франції у грудні 1993 р.) привели до того, що вона набула чинності лише 1 січня 1994 р., тобто, в той час, коли переговори про вступ Австрії, Фінляндії, Швеції та Норвегії до ЄС підходили до своєї фінальної фази. *Таким чином, переговори про формування Європейської економічної зони замість того, щоб стати альтернативою інтеграції країн ЄАВТ до ЄС, виявилися для них своєрідним перехідним етапом на шляху до Співтовариства.*

Еволюція стратегії Співтовариства щодо прийому країн ЄАВТ

Замість того щоб попередити, як це і передбачалося на початку переговорів та в ініціативах Європейської Комісії, передчасне виникнення проблеми нового розширення, обговорення концепції ЄЕЗ із використанням принципів класичного комунітарного механізму розширення лише прискорило цей процес. Умови участі в ЄЕЗ для країн ЄАВТ могли бути порівняні по своїй складності з умовами безпосереднього членства у Співтоваристві. Різниця полягала в більшій мірі в тому, що, приймаючи участь в ЄЕЗ, яка практично на 60% підпорядковувалась законодавству Співтовариства, країни ЄАВТ не могли впливати на процес формування та прийняття цих законів. За таких умов для більшості країн ЄАВТ раціональніше було зазнати ще більших об-

межень у межах Співтовариства, але при цьому бути повноправними й активними учасниками інтеграційного процесу. Обережну позицію щодо більш тісного співробітництва з ЄС зайняли Швейцарія та Ліхтенштейн (член ЄАВТ з 1 вересня 1991 р.), які негативно оцінювали можливі наслідки спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС для їхньої політики нейтралітету. Що стосується Ісландії, то вона взагалі не розглядала можливості вступу до ЄС, остерігаючись відкрити свої ресурси для потреб рибної промисловості Співтовариства.

Аналізуючи процес зближення країн двох об'єднань, необхідно звернути увагу на те, що в основі цього процесу лежали, в першу чергу, об'єктивні економічні інтереси. Країни ЄС та ЄАВТ традиційно пов'язували тісні економічні взаємовідносини, а взаємозалежність їхнього господарства постійно зростала. В 1992 р. майже 25% загального експорту ЄС припадало на ринки країн ЄАВТ. При цьому найбільшу залежність від торгівлі з ЄАВТ відчувала Данія, половина експорту якої припадало на північні країни цієї групи. Менше всього від торгівлі з країнами ЄАВТ залежала Іспанія (10% загального експорту). Найбільшу зацікавленість у взаємному розвитку торговельних відносин проявляли Португалія як країна-член ЄАВТ до 1985 р. (36,3% загального експорту) та Німеччина, яка географічно знаходилась найближче до нових країн-кандидатів. Що стосується Німеччини, то її доля в загальному експорті Співтовариства до ЄАВТ становила 46,9%, тоді як доля кожної з інших країн-членів ЄС становила менше 12%. Саме цим пояснюється такий великий інтерес, що викликала в Німеччині можливість нового розширення Співтовариства.

Що стосується країн ЄАВТ, то їх зацікавленість у лібералізації торгових відносин з ЄС визначалася ще в більшій мірі. Так, в 1992 р. рівень країн ЄС у загальній зовнішній торгівлі чотирьох кандидатів від ЄАВТ складав: Австрія - 68,7% імпорту та 65,7% експорту; Швеція - відповідно 54,7% та 51,4%; Фінляндія - 45,8% та 51,2%; Норвегія - 48,75 та 66,4%. Швеція нараховувала 17 із 500 найбільших світових компаній, а філіали національних підприємств, розташовані в ЄС, виробляли 50% продукції, що випускалась за кордоном. Серед них, в першу чергу, слід виділити Сааб-Сканія, Вольво, Електропкс, Еріксон. У Фінляндії - це Нокія, в Норвегії - Норск-Гідро. Особливий інтерес до лібералізації торгових бар'єрів проявляла Австрія, економічне зростання якої у другій половині 80-х років було нижчим як від країн ЄС, так і від країн ЄАВТ. Фінансова криза в листопаді 1985 р. фактично поклала кінець "австрійській економічній моделі", особливо щодо політики повної зайнятості.

Крім того, ще одним важливим фактором зближення з країнами ЄС була перспектива формування єдиної валюти, що відкрилась в результаті розробленого в червні 1989 р. Проекту Делора. Курс австрійського шилінга був тіс-

но прив'язаний до німецької марки вже з початку 80-х років. А Норвегія (із жовтня 1990 р.), Швеція (із травня 1991 р.) з відхиленням 1,5%, та Фінляндія (із червня 1991 р.) з відхиленням 3% прив'язали в односторонньому порядку курси національних валют до ЕКЮ.

Важливе значення у розвитку відносин між країнами ЄС та ЄАВТ окрім економічних інтересів відігравали також політичні фактори. На той момент саме вони стали вирішальними в еволюції позиції більшості країн ЄАВТ щодо вступу до Співтовариства. Найважливіше серед них місце займали геополітичні зрушення, що відбулися в Східній Європі та Радянському Союзі, які принципово змінили відношення нейтральних країн ЄАВТ до свого політичного статусу. На момент подачі першої заяви на вступ до ЄС (Австрія - 17.07.1989) більшість членів Європейської Комісії, а також представників країн-членів ЄС у Раді міністрів негативно відносилися до перспективи чергового завчасного розширення Співтовариства. На порядку денному Співтовариства стояли, в першу чергу, такі питання, як завершення до кінця 1993 р. формування внутрішнього ринку, перехід до Економічного й валютного союзу, а також посилення ролі ЄС у сфері зовнішньої політики та безпеки. Остання проблема зайняла окреме, важливе місце в підписаних 7 лютого 1992 р. у Маастрихті угод про Європейський Союз. Саме положення про спільну зовнішню політику та політику безпеки, які мали скласти другу опору Європейського Союзу, викликали найбільше труднощів на шляху інтеграції до ЄС нейтральних країн ЄАВТ.

Поглиблення інтеграційних процесів в ЄС та їхнє поступове розповсюдження на політичні сфери співробітництва ускладнювало вступ до Співтовариства країн-кандидатів, вимагаючи від них виконання всіх комунітарних принципів, у тому числі й нових, все складніших вимог. Це означало, що положення Співтовариства не передбачали можливості враховувати особливий, нейтральний статус нових кандидатів до вступу, оскільки це порушило б основні правила класичного механізму розширення і завадило б переходу до СЗПБ та поглибленню інтеграційних процесів в ЄС.

У підготовленій Ж. Делором у квітні 1992 р. напередодні засідання Ради ЄС у Лісабоні доповіді "Наслідки розширення" висловлювалося попередження, що "вступ нових членів збільшить різномірність та гетерогенність Співтовариства. При цьому, розширення не має бути здійснено за рахунок поглиблення інтеграції". Позиція Комісії у цьому питанні стала ще більш однозначною після негативного результату референдуму щодо Маастрихтських угод у Данії, де 50,7% населення, що приймало участь в голосуванні, висловилося проти їхньої ратифікації. Висновки Комісії передбачали можливість вступу країн ЄАВТ згідно умов класичного механізму розширення. Переговори з цими країнами могли бути розпочаті лише після ратифікації Маастрихтських угод та прийняття Пакета Делора-2, що передбачав урегу-

лювання механізму фінансування Співтовариства. Сам процес переговорів мав проходити одночасно, але окремо з кожною країною-кандидатом.

Враховуючи недвозначну позицію в цьому питанні Співтовариства, а також геостратегічні зміни в системі міжнародної безпеки, коли в умовах однополярної системи міжнародних відносин та невизначеності явної зовнішньої загрози нейтральний статус уже не був повною запорукою національної безпеки, Швеція, Австрія та Фінляндія, погоджуючись з умовами Маастрихтських угод, змушені були переоцінити та переглянути основні положення та задачі їхньої політики нейтралітету. Нові кандидати не тільки визнавали основні комунітарні положення та систему Європейського політичного співробітництва, але й передбачену в статті J-4 Маастрихтських угод перспективу “політики спільної оборони”.

Уже у поданій 1 липня 1991 р. заяві на вступ до ЄС Швеція підтримувала плани щодо формування СЗПБ. В 1992 р. Комітет по зовнішніх зв'язках шведського парламенту прийняв нові положення, що коригували політику нейтралітету Швеції. Нова концепція нейтралітету передбачала перетворення Швеції в активного суб'єкта процесу формування нової системи безпеки в Європі на основі її участі в організаціях невійськового характеру. Швеція стала навіть учасником Програми НАТО “Партнерство заради миру”.

Заява Фінляндії (18.03.1992) на вступ до ЄС також не містила застережень щодо її нейтрального статусу і фактично відображала такий само прагматичний підхід до СЗПБ, як і аналогічна заява Швеції. Розпад Радянського Союзу та виникнення на протязі 1 300 км кордону з Росією “стратегічно нестабільного простору” змушувало фінський уряд розглядати участь у СЗПБ як один із факторів національної безпеки. Фінляндія також стала членом Програми “Партнерство заради миру” та отримала статус спостерігача в Північноатлантичній раді. І хоча, на відміну від Швеції, Фінляндія не відмовилася в перспективі від свого нейтрального статусу заради “європейської ідентичності”, поняття її нейтралітету було обмежене до двох основних елементів: утримання від участі у воєнних альянсах та здатність до незалежної та самостійної оборони.

Дещо складніша ситуація склалася з нейтралітетом Австрії, який мав постійний характер, був закріплений в основних положеннях конституції Австрії і визнавався нормами міжнародного права, що обумовлювало як внесення його положень у заяву Австрії про вступ до ЄС, так і необхідність його узгодження з основними юридичними нормами Співтовариства. В рекомендаціях із питань вступу Австрії до ЄС, підготовлених Комісією в серпні 1991 р., підкреслювалась загроза виникнення додаткових труднощів щодо узгодження її нейтрального статусу як уже з існуючими комунітарними угодами, так і з перспективами формування спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС. У зв'язку з цим Комісія рекомендувала “отримати від

австрійських властей спеціальні гарантії щодо її юридичних можливостей виконувати зобов'язання згідно з вимогами СЗПБ”.

Характерно, що ще до рекомендацій ЄК керівництво Австрії підійшло до необхідності нової інтерпретації поняття постійного нейтралітету. Це зумовлювалось як змінами в причинах, що лежали в основі прийняття країною нейтрального статусу в умовах “холодної війни” (відміна окупаційного статусу та відновлення повного державного суверенітету), так і виникнення нових факторів, що становили потенційну загрозу національній безпеці. Мова йшла про можливі негативні наслідки для Австрії воєнних дій у Боснії-Герцеговині.

У зв'язку з перспективою вступу до ЄС ще 26 червня 1989 р. такі найвпливовіші політичні партії Австрії, як Соціалістична та Християнсько-демократична народна дійшли згоди про необхідність внесення відповідних змін до федеральної конституції. Підкреслюючи важливість збереження для Австрії статусу постійного нейтралітету, а також враховуючи економічне значення вступу у Співтовариство, спільна партійна угода наполягала на необхідності узгодження цих двох важливих факторів. Рішення було знайдене за рахунок звуження поняття нейтралітету до його чисто юридичної суті - утримання від участі у воєнних організаціях та відсутність іноземних збройних сил на території Австрії. Такий підхід не заперечував ні активній участі у СЗПБ, ні статусу спостерігача в Західноєвропейському союзі, ні політиці “міжнародної солідарності” стосовно санкцій ООН.

В 1992 р. Австрія прийняла нову воєнно-політичну доктрину, яка лягла в основу майбутньої політики національної оборони, та засновувалась на принципах мобільності, гнучкості та модернізації. Попередня в основному статична стратегія оборони, що передбачала використання досить чисельних міліцейських сил, була замінена стратегією прикордонної оборони. Це дозволило скоротити кількість щорічно мобілізованої в армію молоді з 200 до 120 тис. Провідна роль у стратегії національної оборони приділялась добре тренованим силам швидкого реагування, що нараховували 15 тис. чоловік. В їхню задачу входило не стільки попередження воєнної загрози, скільки вирішення таких проблем регіонального характеру, як ліквідація наслідків екологічних катастроф, упередження масової міграції, політичного та релігійного тероризму, організованої міжнародної злочинності. Характер перерахованих вище проблем часто виходив за межі можливостей однієї, особливо невеликої за розмірами країни, вимагаючи більш тісного міжнародного співробітництва. Враховуючи своє геостратегічне положення, Австрія більше ніж Ірландія чи країни Бенілюкс була зацікавлена у функціонуванні такої ефективною системи європейської безпеки. Тим більше, що вона зовсім не суперечила основним положенням політики нейтралітету, а статті Маастрихтсь-

ких угод не передбачали жодних обмежень щодо нейтрального статусу нових країн-кандидатів.

У грудні 1994 р. австрійський уряд прийняв Білу Книгу, яка формувала стратегію майбутніх відносин Австрії з Європейським співтовариством. І хоча Біла Книга не передбачила конкретних шляхів щодо її реалізації, вона підтверджувала відповідність зовнішньої політики Австрії задачам та цілям СЗПБ Співтовариства, розглядаючи її як один із практичних кроків у перетворенні ЄС у систему європейської безпеки. Після повного вступу до ЄС австрійський уряд проголошував готовність Австрії увійти на правах спостерігача до Західноєвропейського союзу, а також прийняти участь у спільних діях ЄС по формуванню Європейського пакту стабільності та в програмі НАТО "Партнерство заради миру". Правда, участь Австрії обмежувалася лише трьома сферами: заходи по підтримці миру; гуманітарна діяльність; ліквідація наслідків природних катаклізмів.

Таким чином, нейтральні країни висловлювались за активну участь в усіх невійськових сферах зовнішньої політики та політики безпеки, в яких вони фактично грали традиційно важливу роль на міжнародній арені (процес ОБСЄ, роззброєння та контроль за озброєнням, нерозповсюдження ядерної зброї, превентивна дипломатія та інші). Австрія та Фінляндія навіть зайняли сприятливу позицію щодо принципу прийняття рішення більшістю голосів у питаннях СЗПБ. А Швеція погоджувалася не блокувати рішення по СЗПБ навіть якщо її позиція буде розходитися з точкою зору більшості.

Принципове рішення щодо нового розширення ЄС було прийняте на саміті в Лісабоні в червні 1992 р. Враховуючи постійно зростаючий інтерес та вимоги проведення активнішої політики по відношенню до країн Центральної та Східної Європи, Європейською радою були проаналізовані основні принципи, на яких мала бути основана наступна фаза розширення ЄС. Висновок ЄР полягав у тому, що, враховуючи положення угоди про Європейську економічну зону, підписані вже в травні 1992 р., вступ країн ЄАВТ до Співтовариства може бути здійснений досить швидко. На Комісію була покладена задача підготувати графік проведення переговорів до наступного саміту в Единбурзі в грудні 1992 р. Рада ЄС також підтримала можливість нового розширення на основі конституційних положень Маастрихтських угод, розраховуючи при цьому, що країни ЄАВТ стануть членами Співтовариства до того, як розпочнеться обговорення важливих проблем інституціонального реформування ЄС, що мало відбутися під час роботи наступної міждержавної конференції. Вступ країн ЄАВТ до Співтовариства до початку роботи чергової МУК був найбільш сприятливим, оскільки відбувся напередодні внесення фундаментальних змін до механізму функціонування комунітарних інституцій і потребував прийняття ними лише незначних адаптаційних заходів. На саміті було прийнято рішення, що всі інституціональні зміни та до-

повнення до механізму прийняття рішень будуть здійснені лише після вступу країн-кандидатів від ЄАВТ.

Уже в серпні 1992 р. Комісією були підготовлені рекомендації стосовно вступу в ЄС Швеції. В листопаді 1992 р. аналогічні рекомендації були підготовлені по Фінляндії, в березні 1993 р. - по Норвегії. В рекомендаціях визначалися основні групи питань, що потребували обговорення. В першу чергу, мова йшла про сільське господарство, яке в скандинавських країнах мало більш високий рівень дотацій, ніж у середньому в ЄС. Сільському господарству цих країн був притаманний арктичний та субарктичний характер, що визначав дуже низький рівень його прибутковості. Крім того, в умовах біполярної системи міжнародних відносин однією з характерних рис стратегії національної безпеки, особливо це стосувалося Фінляндії, було не тільки заселення навіть периферійних північних районів країни, але й забезпечення самодостатності національного сільського господарства. Перераховані вище фактори значно піднімали рівень державних витрат на дотації національного аграрного сектора. У Фінляндії вони перевищували середній рівень дотацій по ЄС майже вдвічі. У Швеції, де розпочата в 1991 р. аграрна реформа привела до зменшення державної підтримки на більшість сільськогосподарських продуктів, рівень дотацій з 1992 р. не перевищував аналогічні показники по ЄС більше як на 15-20%. Важливе місце в процесі переговорів мало зайняти вирішення питання рибної ловлі та продуктів моря. Саме ця проблема стала основною причиною негативного результату референдуму 1972 р. у Норвегії щодо вступу останньої до ЄС.

У рекомендаціях Комісії також зверталася увага на те, що у випадку швидкої еволюції СЗПБ у Спільну оборонну політику для таких країн, як Фінляндія, Швеція та Австрія могли виникнути значні адаптаційні складнощі. Про це свідчило хоча б те, що під час обговорення в Маастрихті можливості одночасного вступу країн-кандидатів як в ЄС, так і в Західноєвропейський Союз, фінський та шведський уряди відклали можливість розгляду цього питання до вступу у Співтовариство. Напередодні саміту ЄС в Единбурзі в листопаді 1992 р. були ухвалені основні принципи та календар переговорів у сфері СЗПБ. Принципи, які мали лягти в основу переговорів по СЗПБ, передбачали: посилення внутрішньої узгодженості та ефективності СЗПБ у розширеному Співтоваристві; зобов'язаність країн-кандидатів на момент свого вступу до ЄС активно та у повній мірі приймати участь в СЗПБ; виконання країнами-кандидатами всіх положень угод про ЄС, особливо Розділу V; готовність країн-кандидатів на момент їхнього вступу підтримувати специфічну силову політику Співтовариства.

На засіданні Європейської ради в Единбурзі 12 грудня 1992 р. був ухвалений основний графік переговорів щодо розширення ЄС. Враховуючи успішну ратифікацію Пакета Делора-2 із питань фінансування бюджету Спів-

товариства, ЄР прийняла рішення про початок переговорів з Австрією, Швецією та Фінляндією вже на початку 1993 р. Швейцарія не була включена у список країн-кандидатів, оскільки на референдумі 6 грудня 1992 р. її населення не ратифікувало угоду про ЄЕЗ. На відміну від саміту в Лісабоні, який передбачав початок переговорів з країнами-кандидатами лише після ратифікації Маастрихтських угод усіма країнами ЄС, що, відповідно, забезпечувало їхній вступ у дію, ЄР в Единбурзі дещо пом'якшила умови розширення, дозволивши розпочати переговори, не чекаючи результатів референдуму в Данії та Великобританії. Ратифікація угод про ЄС залишалася обов'язковою умовою розширення, але її виконання могло бути відкладеним до завершення переговорів про вступ.

Особливу позицію щодо перспектив функціонування розширеного Співтовариства займав Європейський Парламент. У січні 1993 р. Європарламент прийняв важливу резолюцію з питань розширення та перспектив формування загальноєвропейських інституціональних структур, підготовлену Інституціональною комісією ЄП. В ній попереджалося про непідготовленість інституцій Співтовариства до нового розширення. З точки зору Парламенту, некерований процес розширення до шістнадцяти, дев'ятнадцяти й більше країн-членів ЄС без будь-якого зваженого концептуального підходу щодо інтеграційної стратегії Співтовариства негативно вплине не лише на ефективність його функціонування, але й на демократичний характер європейських інституцій. У зв'язку з цим Європейським Парламентом вносились пропозиції, що розглядали можливість розширення ЄС не лише після ратифікації Маастрихтських угод, але й після проведення перших інституціональних реформ, що передбачало для початку лише внесення незначних технічних коректив.

Аналізуючи фактори, що визначали еволюцію стратегії Співтовариства щодо прийому країн ЄАВТ, центральне місце слід виділити політиці окремих країн-членів ЄС. Як і під час попередніх розширень Співтовариства інтереси та позиція цих країн по проблемі прийняття нових членів в ЄС не відрізнялися єдністю, що знайшло своє відображення у досить важливих та складних переговорах. Різниця у підходах країн-членів ЄС до нового розширення пояснювалась на цей раз не лише внутрішньополітичними та економічними інтересами, але й тими геополітичними змінами, що зазнала Європа в 90-х роках.

Найбільшого впливу зовнішньополітичних факторів зазнала позиція Франції. Традиційний принцип французької політики в ЄС "поглиблення перед розширенням" у нових геополітичних умовах набув для Франції ще більш важливого значення. В результаті об'єднання Німеччини та перспективи нового розширення Співтовариства за рахунок країн Центральної та Східної Європи, із якими в неї склалися тісні економічні відносини, Франція неодмінно втратила б лідерство в європейських інтеграційних процесах.

Одночасно Франція, особливо в період президентства Франсуа Міттерана, займала тверду позицію щодо обов'язкової попередньої модифікації комунітарних інститутів. Це не тільки дозволяло Франції відстоювати необхідність ефективного функціонування розширеного Співтовариства, але й робило перспективу майбутніх розширень ЄС більш складною та проблематичною. Уряд Е. Балладюра навіть здійснив спробу теоретичного обґрунтування своєї політики, запропонувавши концепцію трьох кіл. До першого кола мали увійти країни Європейського Союзу, друге мало включати країни ЄЕЗ, третє - країни Центральної та Східної Європи. Позиція Франції по проблемі нового розширення кардинально змінилася після референдуму 20 вересня 1992 р., який лише з невеликою перевагою (51,05%) ратифікував Маастрихтські угоди. Під час франко-німецького саміту 4 грудня 1992 р. Франція дала згоду на початок переговорів щодо вступу країн ЄАВТ до ЄС ще до вступу Маастрихтських угод у силу.

Бельгія, представляючи інтереси прихильників наднаціональних інституцій у Співтоваристві, також негативно реагувала на перспективу нового розширення. Представники Бельгії на переговорах, підкреслюючи важливість для Співтовариства формування СЗПБ, критично відносилися до можливості успішної адаптації нейтрального статусу кандидатів від ЄАВТ до комунітарних інтеграційних процесів. Політику Бельгії у цьому питанні підтримували й інші країни Бенілюксу, які розглядали нове розширення як загрозу послаблення загального впливу малих країн у Співтоваристві.

Двоїсту позицію щодо майбутнього розширення займали країни південних регіонів ЄС на чолі з Іспанією. З однієї сторони, прийом країн ЄАВТ із розвиненою промисловістю та високим рівнем життя неминуче привів би до зменшення ролі бідних країн ЄС. Обговорювалася також загроза можливої втрати країнами середземноморського регіону права меншості, що здатна блокувати рішення в Раді ЄС при процедурі голосування кваліфікованою більшістю голосів. У зв'язку з цим, Іспанія разом з іншими країнами Півдня ЄС наполягала на імплементації Пакета Делора-2 як передумови розширення. З другої сторони, позитивним моментом розширення для цієї групи країн було те, що нові кандидати мали бути чистими донорами в бюджет Співтовариства. Крім того, для Ірландії як найбіднішої країни ЄС вступ нейтральних країн ЄАВТ означав посилення її особливого статусу в Співтоваристві.

На відміну від Франції, консервативний уряд Великобританії виступав активним прихильником концепції першочергового розширення, що повністю відповідало її стратегічним проектам перетворення ЄС в організацію міжурядового характеру. Фактично, позиція Великобританії відповідала скоріше принципу "розширення замість поглиблення". Керівництво Великобританії розраховувало, що еволюція ЄС у складі 16 чи 20 членів у наднаціо-

нальну організацію буде значно ускладнена, оскільки країни-члени матимуть більше можливостей відстояти інтереси національного суверенітету.

Політика Німеччини в питанні нового розширення Співтовариства характеризувалася деякою витриманістю. Вона визначалася як бажанням німецької політичної еліти зберегти в умовах нового геополітичного положення країни рівновагу в традиційних німецько - французьких відносинах, так і прагненням задовольнити свої національні пріоритети та економічні інтереси. Не виділяючи особливих протиріч між поглибленням інтеграції та поширенням її рамок, керівництво Німеччини розглядало їх, при дотриманні традиційних комунітарних правил, лише як складові елементи процесу подальшого інтеграційного розвитку Співтовариства. Саме тому Німеччина бачила можливість нового розширення ЄС лише після ратифікації Маастрихтських угод усіма країнами-членами ЄС. Одночасно, проявляючи надзвичайний інтерес до подальшої інтенсифікації економічних відносин із країнами ЄАВТ, Німеччина виступала проти затягування переговорного процесу з цими країнами та його завершення до початку роботи міжурядової конференції, що мала відбутися в 1996 р.

Під час Європейської ради в Корфу Австрія, Фінляндія, Норвегія, Швеція підписали Договори про вступ до ЄС. З 1 січня 1995 р. з вступом Австрії, Фінляндії, Швеції Європа Дванадцяти перетворилася у Європу П'ятнадцяти. Народ Норвегії знову проголосував проти членства в ЄС під час референдуму в листопаді 1994 р. більшістю в 52,8% голосів.

§ 3. Міжурядова конференція 1996-1997 років. Амстердамський договір. Інституціональна реформа ЄС

Підготовка й проведення Міжурядової конференції 1996-1997 років

Швидкі зміни у світі, в Європі й у ЄС вимагали опрацювання нових перспектив розвитку євроінтеграційних процесів. У середині 90-х років стало загальним усвідомлення необхідності перегляду Маастрихтського договору з метою істотного реформування інституціональної системи Європейського Союзу. Положення Маастрихтського договору в значній мірі кореспондувались вимогам часу, що зумовлювало його характер рамочного документа, який передбачав проведення довгої та кропіткої роботи по конкретизації узгоджених загальних контурів рішень, а також по створенню необхідних механізмів для їхньої реалізації. Відсутність єдності серед країн-членів щодо змісту та етапів розвитку Економічного й валютного союзу, спільної соціальної політики, стратегії та рамок політичного співробітництва на фоні неврегульованості таких важливих питань, як перехід до третього етапу розвитку ЄВС, визначення місця ЗЕС у системі європейської політичної інтег-

рації, вироблення оновленого механізму прийняття рішень в рамках Європейського Союзу досить наочно демонстрували обмеженість положень Маастрихтської угоди з точки зору радикального та перспективного вирішення нових питань, що виникали в процесі розвитку інтеграції.

Необхідність ревізії та внесення суттєвих змін і доповнень або навіть прийняття нової угоди почала обговорюватися фактично одразу ж після підписання Маастрихтських документів. Проблема полягала не лише в тому, щоб прийти до згоди щодо змісту нових реформ Європейського Союзу. Прихильники прискорення інтеграційних процесів, натхненні елементами федералізації Співтовариства, що були закріплені Маастрихтським договором (положення про пріоритет норм європейського права над національним правом, про ієрархію норм європейського права, про розподіл повноважень між Співтовариством та державами-членами, про інституціональну систему), запропонували низку кардинальних інституційних реформ. 10 лютого 1994 р. Європарламент висловився за прийняття єдиної конституції для ЄС. З цією метою пропонувалось скликати напередодні Міжурядової конференції 1996-1997 років Європейський конституційний конвент, що складався б із депутатів Європарламенту та парламентів країн ЄС для розробки й прийняття принципів Конституції Європейського Союзу. Деякі проекти передбачали впровадження інституту президентства як вищого виконавчого органа Європейського Союзу. Однак, реалії функціонування ЄС змусили європейців відмовитися від радикальних пропозицій. Розвиток ЄС після Маастрихту ускладнився, що зумовлювало стриманість західноєвропейських політиків щодо питання прискорення євроінтеграційного процесу.

Вагомим чинником ревізії установчих договорів був "дефіцит демократії", у чому європейська громадськість звинувачувала інституціональну систему Союзу. Ставала гострішою критика цієї системи за відсутність "прозорості" у функціонуванні, посилення бюрократизму, централізму й формалізму. Новий договір мав уключити у сферу комунітарного права питання спільної зовнішньої політики та політики безпеки, а також співробітництва у сфері внутрішніх справ і правосуддя, надати політиці Євросоюзу відповідно вимогам часу соціальний вимір.

Проблема реформування інституціональної системи ЄС також тісно пов'язана з перспективою значного розширення його географічних рамок. При збереженні колишніх форм і методів функціонування перед Європейським Союзом неминуче постали б серйозні труднощі в проведенні своєї політики. Розуміння необхідності реформування європейських інститутів напередодні подальшого розширення ЄС практично стало загальним.

Механізм ревізії Маастрихтського договору був закладений у заключно-му розділі Договору про ЄС, де обговорювалось, що зміни та доповнення до установчих договорів можуть бути розглянуті на конференції представників

урядів держав-членів ЄС, яка мала бути скликаною не пізніше 1996 р. Напередодні проведення міжурядової конференції Європейська Комісія представила державам-членам доповідь "Про посилення Політичного союзу та підготовку до розширення". У доповіді підкреслювалась необхідність збереження непорушних підвалів Європейського Союзу як однієї з необхідних умов прийому нових держав-членів. Вважаючи необхідною ревізію Маастрихтського договору, Комісія, у той же час, звертала увагу на необхідність виконання його положень, що повністю зберігали юридичну силу й актуальність.

Міжурядова конференція відкрилась 29 березня 1996 р. у Туріні (Італія). Передбачалося, що робота конференції продовжиться до середини 1997 р., і з огляду на її тривалість склад учасників конференції мав бути непостійним. Конференцію відкрили голови держав і урядів країн-членів, надалі роботи по розробці й узгодженню проектів рішень узяли на себе міністри закордонних справ й інші функціонери країн-учасниць. Міжурядова конференція мала вирішити наступні завдання:

- ↳ подальша розробка концепції європейського громадянства та культурного виміру інтеграції; удосконалення механізму внутрішньої безпеки (візовий режим, імміграційна політика), забезпечення відкритості процесу прийняття рішення;
- ↳ проведення більш послідовної зовнішньої політики Союзу; підвищення ефективності його зовнішньополітичних акцій; забезпечення зовнішньої політики та політики безпеки ЄС міцною юридичною базою; формування європейської концепції безпеки та оборони;
- ↳ реформування інститутів з урахуванням нових потреб; перехід до прийняття рішень більшістю голосів; розробка гнучкіших механізмів управління.

На перебіг переговорів впливали такі несприятливі фактори, як послаблення підтримки поглиблення євроінтеграційних процесів із боку громадськості, зменшення зацікавленості в активізації євроінтеграційних процесів Франції й Німеччини - головних євроентузіастів минулого, розбіжності в позиціях великих і малих держав. На думку голови Комісії Ж. Пантера, під час конференції домінували національні інтереси країн-членів. Про складність переговорного процесу певною мірою свідчила безпрецедентна кількість додатків, прийнятих до Амстердамського договору (14 протоколів і 56 декларацій). Але навіть вони не вносили чіткості й ясності в Договір, надзвичайно складний для сприйняття громадянами ЄС.

Міжурядова конференція приділила значну увагу підвищенню ефективності інституціональної системи ЄЕС. Однією з найважливіших ланок реформи мало стати зростання ролі Європарламенту як у законотворчому процесі, так і у сфері контролю. З огляду на перспективу розширення ЄС актив-

но обговорювалося питання про число членів Комісії. Для її ефективного функціонування за умови збільшення числа членів ЄС до 20 пропонувалося, щоб кожна держава-член отримала по одному місцю в Комісії. У випадку значного розширення Євросоюзу вносилися пропозиції відмовитися від принципу “від кожної держави по одному члену Комісії” і перейти до системи ротації, яку довелось б запровадити для малих держав. Багато пропозицій стосувалося відмови від принципу однастайності у Раді міністрів й утвердження принципу кваліфікованої більшості. Пропозиції щодо принципу “суперкваліфікованої більшості” передбачали врахування при голосуванні не лише числа держав, але й кількісного складу населення країн-членів. Вносилися і більш радикальні пропозиції щодо трансформації Ради в другу палату Європарламенту, яка б формувалася державами-членами. Вносилися і пропозиції щодо конструювання другої палати на базі національних парламентів держав-членів.

Однак, через відсутність єдності між учасниками Конференції щодо напрямків реформи досягти згоди не вдалося. Було прийнято рішення розпочати інституційну реформу напередодні першого розширення ЄС. В окремому протоколі до Амстердамського договору передбачалось скликання за рік до майбутнього розширення нової міжурядової конференції, яка мала б внести пропозиції щодо реформи інституціональної системи ЄС:

Проект Договору, підготовлений під час роботи Міжурядової конференції, був у цілому схвалений у червні 1997 р. на сесії Європейської ради в Амстердамі. *2 жовтня 1997 р. “Амстердамський договір про зміну Договору про Європейський Союз, договорів, які засновували Європейські співтовариства, та пов’язаних із ними актів” був остаточно схвалений головами держав та урядів країн-членів ЄС.*

Основні положення Амстердамського договору

Амстердамський договір посилив захист прав і свобод людини. Договір передбачив застосування санкцій проти країн-учасниць, які порушували фундаментальні принципи свободи й демократії (базові принципи ЄС), аж до їхнього виключення із Союзу. Констатація “серйозного й неодноразового порушення” входить в обов’язки Ради, яка збирається на рівні голів держав і урядів і виносить постанову однастайним голосуванням на пропозицію третини країн-членів або Комісії після відповідного висновку Європарламенту. Договір надав офіційний статус процедурам, спрямованим на зміцнення прав і свобод людини. Амстердамський договір наголосив на значенні соціальних прав.

Еволюція позиції Великобританії щодо спільної соціальної політики ЄС після приходу до влади уряду лейбористів дозволила додати у преамбулу Договору про ЄС положення щодо прихильності країн-учасниць соціальним

правам, визначеним Європейською соціальною хартією та Хартією Співтовариства про основоположні соціальні права робітників 1989 р. Амстердамський договір визначив механізм забезпечення захисту від дискримінації в будь-яких проявах, зокрема, наголосив на необхідності послідовної реалізації рівноправності чоловіків і жінок.

Амстердамський договір розширив сферу соціальної політики ЄС. Маастрихтський договір не містив розділу про соціальну політику. Водночас, невід'ємною частиною цього Договору вважалася Угода про соціальну політику, яку підписали одинадцять із дванадцяти країн-членів за винятком Великобританії. Приєднання Великобританії до спільної соціальної політики ЄС дозволило ввести у Амстердамський договір окремий розділ "Соціальна політика, освіта, професійна підготовка та молодь", створений шляхом об'єднання видозміненого тексту Угоди про соціальну політику з відповідними положеннями Маастрихтського договору. Договір посилив положення про захист довкілля, охорону здоров'я, захист споживачів.

В Амстердамському договорі було виділено окремий розділ - "Зайнятість", що свідчило про наміри Євросоюзу дати відповідь на найгостріше соціальне питання 90-х років - кризу зайнятості. Розділ про зайнятість фактично засновував нову спільну політику, головною метою якої було досягнення високого рівня зайнятості в ЄС. Згідно з принципом субсидіарності зайнятість залишилася в ексклюзивній компетенції держав-членів, але Амстердамський договір відкрив шлях до ефективної координації національних політик у сфері розробки стратегії зайнятості, зокрема, сприяння становленню кваліфікованої підготовленої та пристосованої робочої сили та ринків праці, які швидко реагують на еволюцію економічної кон'юнктури. Згідно з Договором Європейська рада має щорічно розглядати ситуацію, яка складається із зайнятостю у Співтоваристві, та робити висновки на основі спільного звіту Ради й Комісії. На підставі висновків Європейської ради Рада рішенням, прийнятим кваліфікованою більшістю на пропозицію Комісії і після консультацій з Європарламентом та відповідними комітетами, щорічно визначає основні напрямки, якими держави-члени повинні керуватися при проведенні своєї політики зайнятості.

Амстердамський договір розвинув інститут європейського громадянства шляхом виділення відповідних статей в окрему частину - "Громадянство Союзу". Договір уточнює співвідношення між європейським і національним громадянством: ст. 17 частини другої консолідованих договорів визначає, що громадянство Союзу доповнює, а не замінює національне громадянство.

Амстердамський договір вніс поправки в інституціональну систему ЄС. Були розширені законодавчі повноваження Європарламенту. Так, Договір розширив процедуру прийняття спільного рішення, яка замінила собою процедуру співробітництва за виключенням питань, що торкалися ЕВС. Внаслідок

док розширення процедури прийняття спільного рішення процедуру на рівні співробітництва було скасовано, а також виключено третє читання. Процедура прийняття спільного рішення відтак поширилася на наступні сфери: Європейський соціальний фонд, розвиток транспортної інфраструктури, заборона дискримінації, свобода переміщення, зайнятість, митне співробітництво тощо. Крім процедури прийняття спільного рішення Європарламент використовує процедуру відповідного висновку, яка застосовується при прийнятті санкцій у випадках серйозних порушень, а також консультації. Таким чином, залишилися три парламентські процедури: консультації, прийняття спільного рішення, винесення відповідного висновку, чим спрощено процедуру прийняття рішень у Європарламенті. Амстердамський договір суттєво підвищив роль Європарламенту при формуванні Комісії ЄС. Відтепер призначення Голови Комісії урядами держав-членів має бути затверджене Європарламентом. Уряди держав-членів разом із новопризначеним Головою призначають інших членів Комісії, повний склад якої затверджується голосуванням у Парламенті. *Таким чином, Амстердамський договір розширив законодавчі повноваження Європарламенту і підвищив його роль у формуванні Єврокомісії, чим суттєво підвищився його статус в ієрархії інститутів ЄС.*

Амстердамський договір розширив сферу прийняття рішень у Раді кваліфікованою більшістю. Відтак, кваліфікована більшість може застосовуватись до переважного числа нових положень Договору про Європейське співтовариство: ініціативи щодо створення робочих місць, рівні можливості для чоловіків і жінок, заходи боротьби із шахрайством, прозорість, єдина митна політика, віддалені регіони, прийняття програм в області наукових досліджень і технологічних розробок, охорона здоров'я. Одноставність вимагається лише щодо питань конституційного характеру: поправки до угод, вступ нових держав, податки. Кваліфікована більшість при п'ятнадцяти членах ЄС означає наступний розподіл голосів у Раді: Німеччина, Італія, Франція, Великобританія - по 10; Іспанія - 8, Бельгія, Греція, Нідерланди, Португалія - по 5; Австрія, Швеція - по 4; Данія, Ірландія, Фінляндія - по 3, Люксембург - 2 голоси. Кваліфікована більшість складає 62 голоси з 87, коли рішення приймається за пропозиціями, винесеними Комісією, при вирішенні особливо гострих питань кваліфікована більшість має підкріплюватись голосуванням десяти держав із п'ятнадцяти.

Амстердамський договір розширив повноваження голови Комісії. Нові доповнення й поправки до статей Договору уточнюють, що Комісія ЄС працює під політичним керівництвом свого голови, який з часу призначення бере участь у виборі членів Комісії. Комісія отримала право поряд із країнами-членами на ініціативні пропозиції у сфері кримінального переслідування й боротьби із злочинністю, а також у сфері СЗПБ.

Амстердамський договір розширив області, в межах яких Економічний і соціальний комітет має право давати консультації, а також розширив соціальне поле діяльності Комітету регіонів. Договір передбачив можливість для Європарламенту консультиватися з комітетами, звертатися до них за відповідними довідками.

Амстердамський договір посилив відкритість у процесі прийняття рішень у Євросоюзі, запровадив поняття гласності. Під гласністю Договір розуміє відкритий доступ громадян і суспільних об'єднань до законодавчої документації європейських інститутів, що скорочує дистанцію між ними й громадянами. Амстердамський договір містить положення щодо координації дій інститутів ЄС, а також держав-членів, спрямованих на захист фінансових інтересів Євросоюзу. Рада зобов'язана вживати необхідних заходів у сфері боротьби проти випадків шахрайства, які впливають на фінансові інтереси Співтовариства.

Окремий протокол, прикладений до Амстердамського договору, був присвячений принципам субсидіарності й пропорційності. Протокол визначив шляхи реалізації цих принципів, критерії й процедурні правила, що мають дотримуватись інститути ЄС у процесі застосування цих принципів. Протокол установив, що кожна пропозиція щодо прийняття акта законодавчого характеру в Європейському співтоваристві повинна мати обґрунтування, яке засвідчує, що поставлена в акті мета може бути найкращим чином досягнута саме в рамках Співтовариства і її виконання не може бути забезпечене однією державою-членом.

Амстердамський договір приділив значну увагу зміцненню механізму спільної зовнішньої політики й політики безпеки ЄС, зокрема, підвищив роль Європейського Союзу в цій сфері. Колишнє положення статті "J". 1 Маастрихтської угоди, що передбачало подвійну відповідальність за визначення та реалізацію спільної зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу та країн-членів було замінено на інше, де лишився тільки Союз. Одночасно було введено положення про активну, беззаперечну і в дусі лояльності та взаємної солідарності підтримку країнами-членами спільної політики Союзу. Ця ж стаття сформулювала основні цілі ЄС:

- захист спільних цінностей, фундаментальних інтересів, незалежності та інтегрованості Союзу у відповідності з принципами Статуту ООН;
- посилення безпеки Союзу в усіх аспектах;
- збереження миру та посилення міжнародної безпеки згідно з принципами Статуту ООН, Гельсінського Заключного акту та Паризької хартії;
- підтримка міжнародного співробітництва;

- розвиток та консолідація демократії, повага прав людини та фундаментальних свобод.

Амстердамський договір модифікував організаційно-управлінську структуру спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Згідно зі ст. "J". 3 вищим органом, який має визначати принципи і загальні напрямки спільної зовнішньої політики та політики безпеки, розробляти спільну стратегію у регіонах, де держави-члени мають важливі спільні інтереси, є Європейська рада. Рада міністрів закордонних справ згідно зі статтями "J". 3 і "J". 4 реалізує спільні стратегії шляхом визначення спільних дій та спільних позицій, а також сфери застосування спільних дій, основних цілей їхнього застосування, а у випадку необхідності - тривалості, засобів, процедури й умов реалізації. Рада може звернутися до Комісії з проханням надати їй пропозиції у справі реалізації спільних проєктів. Значно підвищена роль Європарламенту, із яким має консультиватися Голова Європейської ради.

Амстердамський договір містив нові положення, спрямовані на зміцнення механізму спільної зовнішньої політики й політики безпеки ЄС.

✓ Положення щодо конструктивного утримання від голосування передбачає, що держави-члени, які утримуються від голосування, не зобов'язані виконувати прийняте рішення, але погоджуються з тим, що прийняте рішення стосується усього Союзу. Разом із тим, вони утримуються від дій, здатних перешкодити реалізації прийнятого рішення і відмовляються від будь-якої протидії. У випадку, якщо утримується від голосування більше третини голосів від кваліфікованої більшості, рішення не приймається.

✓ Закріплено використання принципу кваліфікованої більшості в Раді при прийнятті рішень щодо спільних дій і спільних позицій, або інших рішень на основі спільної стратегії.

✓ Вводиться нова посада Верховного Голови з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Особа, що займає цю посаду, одночасно являється Генеральним секретарем Ради і має свій виконавчий апарат - групу планування політики й швидкого реагування. Мета діяльності групи - аналіз динаміки подій, що відбуваються в регіонах, які являються зонами спільних важливих інтересів країн-членів ЄЕС, своєчасна оцінка подій, швидка реакція на події, передбачення потенційних політичних криз. Склад групи, яку утворюють представники секретаріату Генерального секретаря, держав-членів, Комісії, ЗЄС, свідчить про бажання країн-членів ЄС забезпечити тісний взаємозв'язок і узгодженість дій при проведенні спільної зовнішньої політики. Було передбачене бюджетне фінансування оперативних витрат групи по статті "необов'язкових" видатків.

Водночас, не слід значно перебільшувати підвищення ролі ЄС у формуванні спільної зовнішньої політики внаслідок підписання Амстердамського договору. Як зазначала спеціальна Декларація № 3 ні положення Амстер-

дамського договору, ні угоди, що на них спираються, не означають, що держави-члени поступаються своїми повноваженнями Європейському Союзові. Крім того, Амстердамський договір не вніс принципових змін у таку важливу сферу спільної політики, як військове співробітництво.

Відносини ЄС із Західноєвропейським союзом та НАТО в основному залишилися на колишньому рівні. ЗЄС продовжував виконувати функції, визначені ще Маастрихтською угодою, в якості інтегральної частини розвитку ЄС. ЗЄС надає допомогу ЄС при розробці оборонних аспектів спільної зовнішньої політики та політики безпеки (ст."J".7). Що стосується НАТО, то ця організація продовжує розглядатися державами-членами ЄС як основа військової системи Європи, а політика ЄС має враховувати як специфічний характер воєнної політики окремих країн-членів, так і зобов'язання країн-членів, що входять у систему НАТО.

Значення співпраці у сфері правового співробітництва й внутрішніх справ підвищилось у зв'язку з поставленою Амстердамським договором метою перетворення зони ЄС у зону свободи, безпеки й справедливості, де забезпечено вільне пересування людей. Амстердамський договір зберіг правові інструменти співробітництва, які стали більш ефективними. Скорочено сферу правового співробітництва й співробітництва у сфері внутрішніх справ. Відтак у рамках "третьої опори" залишилися оперативне співробітництво в справі розкриття кримінальних правопорушень, співробітництво між правоохоронними органами у зв'язку з розслідуванням серйозних форм організованої злочинності тощо. Договір передбачив заходи, спрямовані на підвищення ефективності в діяльності Європолу, узгодження мінімальних мір покарання, що застосовуються у боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом, торгівлею наркотиками. Амстердамський договір містив три низки заходів, які мали одночасно забезпечити свободу руху людей і внутрішню безпеку ЄС.

⇒ Розділ "Вільне пересування осіб, право притулку, імміграція" передбачав регламентацію перетину внутрішніх і зовнішніх кордонів країн-членів ЄС, гармонізацію політики притулку й імміграції, адміністративного й правового співробітництва в цивільній сфері. Протягом п'яти років із часу набуття чинності Амстердамського договору Рада мала прийняти заходи, спрямовані на забезпечення вільного пересування осіб у чіткій відповідності із заходами контролю за зовнішнім кордоном, включаючи імміграційні процеси та надання притулку, а також у відповідності із заходами по запобіганню та боротьбі зі злочинністю.

⇒ Амстердамський договір підвищив ефективність інститутів ЄС у сфері правового співробітництва й внутрішніх справ. Рада отримала право протягом перехідного періоду тривалістю у п'ять років із часу набуття чинності Амстердамського договору приймати у цій сфері рішення на пропози-

цію Комісії або за ініціативою держави-члена за винятком питань гармонізації законодавств держав-членів. Спільні позиції й конвенції, прийняті Радою, згідно з положеннями Договору набувають чинності після отримання згоди половини держав-членів, на відміну від колишньої вимоги отримання згоди всіх держав-членів.

⇒ Амстердамський договір окремим протоколом до Договору про ЄС інтегрував Шенгенські угоди у правову систему Союзу. Протокол застеріг, що Шенгенські угоди діють лише у випадку, коли вони не суперечать правопорядку ЄС. Функції Виконавчого комітету - органу, який забезпечував функціонування механізму Шенгенських угод, були передані Раді ЄС, яка мала приймати рішення у цій сфері на основі одностайності.

Амстердамський договір набув чинності 1 травня 1999 р. після його ратифікації країнами-членами ЄС. Амстердамський договір закріпив успіхи, досягнуті у процесі будівництва єдиної Європи, зробив крок уперед у багатьох сферах діяльності Євросоюзу. Договір наблизив Євросоюз до громадян, посилив відкритість і демократичність у функціонуванні його інститутів. Амстердамський договір містив низку новаторських положень, що значною мірою відрізняє його від інших установчих договорів. Договір поставив у центр уваги Союзу питання про права і свободи людини, надав його політиці згідно з вимогами часу культурний і соціальний виміри. Амстердамський договір інтегрував Шенгенські угоди у правову систему Союзу, вніс поправки з метою забезпечення як свободи пересування людей, так і внутрішньої безпеки ЄС. Договір посилив наднаціональний компонент у функціонуванні інституціональної системи ЄС, зокрема, підвищив статус Європарламенту в ієрархії інститутів Євросоюзу, розширив сферу прийняття рішень у Раді кваліфікованою більшістю, розширив повноваження Голови Комісії. Амстердамський договір модифікував організаційно-управлінську структуру спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС, забезпечив тісніший взаємозв'язок і узгодженість дій країн-членів при проведенні спільної зовнішньої політики.

Разом із тим, головна мета - підготовка інститутів ЄС до розширення Євросоюзу, поставлена на Міжурядовій конференції 1996-1997 років, досягнута не була. Амстердамський договір не розв'язав також проблему з наданням ЄС статусу юридичної особи, що сприяло б підвищенню його міжнародного престижу та ефективності зовнішньої політики. Держави-члени не захотіли втратити, навіть послабити свій контроль у сферах, які мали переважно політичний характер - спільній зовнішній політиці й політиці безпеки, а також у сфері внутрішніх справ і правосуддя.

Інституціональна реформа ЄС

Довгоочікуване рішення про інституціональну реформу ЄС було прийнято під час Кельнської сесії Європейської ради (3-4 червня 1999 р.). МУК, скликана на початку 2000 р., виробила протягом року узгоджені рішення з питань, які залишились невирішеними у Амстердамі:

- розміри і склад Європейської Комісії;
- перебалансування позицій по голосуванню в Раді ЄС;
- генералізація принципу кваліфікованої більшості.

Рішення Європейської ради викликало гостру критику з боку політичних і громадських кіл, засобів масової інформації. Зокрема, колишній президент Франції В.Ж. д'Естен, колишній голова Європейської Комісії Ж.Делор та її колишні члени - Е.Давіньон і Пітер Сазерленд наголошували на тому, що інституціональна реформа являється обов'язковою умовою розширення ЄС, але вона не може зводитися до розв'язання лише трьох "технічних" питань, а вимагає глибокого перегляду самої філософії європейського будівництва.

Реформи, необхідні для ефективного функціонування ЄС після його майбутнього розширення, були остаточно узгоджені під час сесії Європейської ради в Ніцці (7-11 грудня 2000 р.) - найтривалішого саміту ЄС в історії. По-перше, була розширена сфера застосування голосування кваліфікованою більшістю в Раді ЄС. Відтепер від голосування більшістю залежатимуть такі питання, як вибори керівництва ЄС, контроль за бюджетом, торгівля фінансовими послугами, а з 2007 р. - розподіл комунітарної допомоги несприятливим регіонам. Однак, голосування на основі консенсусу залишилось у питаннях оподаткування, соціального забезпечення, імміграційної політики, торгівлі аудіовізуальною продукцією. Загалом, предметом однотайного голосування залишається 70 пунктів, що складає 10% від усіх статей Договору про ЄС.

По-друге, досягнуте повне перебалансування позицій по голосуванню в Раді ЄС, яке набуде чинності після розширення ЄС. ФРН, Великобританія, Франція, Італія, які мають на сьогодні у Раді ЄС по 10 умовних голосів, отримують по 29 голосів кожна. Іспанія, яка має на сьогодні 8 голосів, отримує 27 голосів, Нідерланди - 13 (з 5), Бельгія, Греція і Португалія - кожна по 12 (з 5), Швеція й Австрія - по 10 (з 4), Данія, Фінляндія, Ірландія - по 7 (з 3), Люксембург - 4 голоси (з 2). Таким чином, керівники великих країн домоглися перерозподілу голосів у Раді на свою користь. Для майбутніх країн-членів ЄС квоти для голосування у Раді ЄС також були узгоджені згідно з кількісним складом населення. Польща отримує 27 умовних голосів, Румунія - 14, Чеська Республіка й Угорщина - по 12, Болгарія - 10, Словаччина й Литва - по 7, Латвія, Словенія, Естонія, Кіпр - по 4, Мальта - 3 голоси. Досі необхідна кваліфікована більшість голосів для прийняття рішень в Раді складала 62/87 (71,26% населення, мінімум 8 країн), а блокуючи меншість -

26/87 (29,89%, мінімум 3 країни). Після вступу в ЄС 12 нових держав кваліфікованою більшістю вважатиметься не менше 255 голосів із загальних 342-х, але лише у випадку, якщо вони представлятимуть не менше 62% загального населення ЄС.

По-третє, у Німці було прийнято рішення, що після розширення Європейського Союзу всі країни-члени матимуть по одному комісіонеру у Європейській Комісії, кількісний склад якої не перевищуватиме 27 комісарів. У випадку подальшого розширення ЄС Комісія функціонуватиме на основі ротційної системи. Президент ЄК та її члени призначатимуться главами держав і урядів ЄС за процедурою голосування кваліфікованою більшістю голосів. Були розширені повноваження Голови Комісії: він призначатиме віце-голів, розподілятиме обов'язки між членами Комісії і матиме право звільняти комісарів. Кількість европарламентарів збільшиться до 738 чоловік.

Таким чином, були узгоджені реформи, які, на думку керівників країн-членів, мають створити умови для ефективного функціонування розширеного ЄС. Німцька угода, підписана 26 лютого 2001 року, набуде чинності після ратифікації в усіх країнах-членах. Водночас, залишився невизначеним термін початку розширення Євросоюзу, в якості найбільш вірогідної дати якого західні експерти називають 2004-2005 роки. Під час саміту також не обговорювалось питання щодо країн-кандидатів, які будуть визнані найбільш підготовленими до приєднання. Гостру критику експертів викликало намагання учасників саміту відкласти вирішення гострих питань на майбутнє, а також надати пріоритет філософії позаінтеграційного міждержавного співробітництва за рахунок наднаціонального компонента. На пропозицію Німеччини саміт у Німці прийняв рішення скликати в 2004 р. МУК з метою нового коригування установчих договорів. Цього разу країни-члени мають спростити установчі договори, щоб зробити їх зрозумілими для громадян ЄС. Прихильники федералізму розраховують на опрацювання в ході МУК Конституції ЄС.

§ 4. Спільна політика ЄС

Спільна торговельна політика

У 90-х роках Євросоюз залишався найпотужнішою комерційною силою у світі. У 1992 р. експорт ЄС складав 16% світового експорту порівняно із 12% експорту США і 9% - Японії. З урахуванням внутрішньої торгівлі в межах Євросоюзу у 1995 р. на його долю припадало 40% обсягів світової торгівлі. Маастрихтський договір розширив можливості Комісії у сфері ініціативи й проведення Спільної торговельної політики (СТП). Зокрема, вона отримала повноваження вести переговори щодо укладання комерційних угод із третіми країнами або міжнародними організаціями, консультуючись із спеціальним комітетом фахівців, призначеним Радою. Водночас, Комісія

діяла під контролем Ради й у рамках директив, прийнятих у Раді кваліфікованою більшістю.

Співтовариство відобразило в Регламенті 1988 р. положення Антидемпінгового кодексу та Кодексу про субсидії та компенсаційні збори ГАТТ. Європейські підприємства широко застосовували антидемпінгові процедури Співтовариства: в 1987-1991 роках було проведено 169 антидемпінгових розслідувань щодо імпортової продукції з 33-х країн, зокрема, з Японії - 21 розслідування, Китаю - 20, Кореї - 19. Найбільше число антидемпінгових розслідувань стосувалось імпорту металургійної, хімічної, текстильної галузей промисловості, а також електроніки. У 1990 р. ГАТТ засудила Регламент Співтовариства. Нові спільні правила щодо імпорту були укладені країнами-членами згідно з Положенням Ради від 22 грудня 1994 р. Спільні правила щодо імпорту спрямовані на підвищення ефективності процедури захисту торгівлі та гарантування прав Співтовариства у відповідності з правилами міжнародної торгівлі, затвердженими під егідою СТО. Зокрема, було встановлено нові спільні правила щодо захисту ЄС від субсидованого імпорту.

У вересні 1986 р. у місті Пунта дель Есте (Уругвай) розпочався восьмий раунд багатосторонніх торговельних переговорів під егідою ГАТТ, у якому взяли участь представники 117 країн. За ініціативою президента США Р. Рейгана на порядок денний торговельних переговорів поряд із комерційними проблемами були винесені аграрне питання, а також такі нові сфери, як торгівля послугами й право на інтелектуальну власність. Розходження щодо аграрного питання між США і західними європейцями спричинило затягування переговорів. Узгодження позицій партнерів, досягнуте у 1992-1993 роках, дозволило ЄС забезпечити сумісність результатів Уругвайського раунду з механізмами ССП. Фінальний акт Уругвайського раунду, підписаний 15 квітня 1994 р., позначив початок нового етапу у лібералізації міжнародної торгівлі. Фінальні домовленості мали наступні принципові наслідки для ЄС:

- зменшення СМТ на промислову продукцію від 4,7% у 1986 р. до 3,2% у 2005 р.;
- скасування системи квот, заснованої на базі мультиволокнової угоди;
- лібералізація торгівлі сільськогосподарською продукцією; поступове скорочення підтримки виробництва, а також дотримання імпорто-експортних процедур згідно з правилами ГАТТ; зниження митних зборів на сільськогосподарську продукцію на 36% протягом шести років у промислово розвинених країнах, включаючи ЄС, і на 24% протягом десяти років у країнах, що розвиваються;
- лібералізація світової торгівлі послугами; ЄС разом із США прийняли рішення щодо відкриття ринків фінансових послуг лише краї-

нам, які досягнуть відповідних домовленостей з ними; у 1996-1997 роках 90 країн, зацікавлених у співробітництві з європейськими банками, підписали відповідні угоди з ЄС;

- угода про державні закупки, підписана ЄС, США, Японією та деякими іншими країнами, відкрила для міжнародної конкуренції контракти на державні закупки, включаючи водопостачання, порти, аеропорти, електроенергетику та міський транспорт;
- заснування у 1995 р. Світової організації торгівлі (СОТ), яка отримала визнання як арбітражна інстанція у справі розв'язання міжнародних комерційних конфліктів.

Рішення, досягнуті під час Уругвайського раунду у рамках ГАТТ (1986-1993 років), посилюють відкритість ЄС у міжнародній торгівлі.

Третя реформа Спільної сільськогосподарської політики

Незважаючи на прийняті заходи в рамках другої реформи ССП, у 1988-1992 роках сільськогосподарські витрати Співтовариства продовжували швидко зростати у абсолютній вартості. Зростання становило 40% - від 26 млрд. до 36,4 млрд. ЕКЮ. Продуктивність праці у середньому підвищувалась щорічно на 4-5%, зростали надлишки, які не знаходили збуту ні на внутрішньому, ні на зовнішніх ринках ЄС. ССП опинилася в глухому куті з цінами, водночас, надто високими, щоб обмежити пропозицію, і надто низькими, щоб достатньо забезпечити зростання прибутків аграріїв (0,9% за рік у 1982-1992 роках).

Реформування ССП спричинили і зовнішні обставини. За 80-ті роки об'єм сільськогосподарського експорту Співтовариства зріс більше ніж на 50%, тоді як частка США у світовому сільськогосподарському експорті впала з 18 до 13%. Співтовариство перетворилося на другого світового експортера сільськогосподарської продукції. ССП викликала все більші нарікання з боку США й інших країн-експортерів сільськогосподарської продукції, що віддзеркалила постановка аграрного питання на порядок денний Уругвайського раунду переговорів у рамках ГАТТ. Однак, європейці відмовились від ліквідації ССП, на чому наполягав Вашингтон. На основі пропозицій, представлених у липні 1991 р. комісаром із сільськогосподарських питань Реєм Маком Шері, Рада 21 травня 1992 р. прийняла рішення щодо третьої реформи ССП, яка мала бути втіленою в життя протягом трьох сільськогосподарських кампаній 1993-1996 років. За цей час гарантувальні ціни на зернові мали скоротитися на 29%, на яловичину - на 15%. Рада схвалила три основні напрямки реформи, запропоновані Комісією:

- підтримка прибутковості сільськогосподарських підприємств не лише через цінову політику, а й шляхом надання прямої допомоги фермерам у вигляді компенсацій збитків, спричинених гармонізаці-

єю європейських цін із світовими цінами, а також субсидій, не пов'язаних з об'ємами виробництва;

- заходи заохочення у межах структурної політики обмеження використання засобів виробництва (преміювання фермерів у випадку відведення під пар не менше 15% орної землі або скорочення на 15% поголів'я худоби на гектар кормової площі тощо);
- сприяння ліквідації деяких категорій фермерів із передачею угідь на несільськогосподарські види діяльності, наприклад, лісонасадження, дозвілля.

Нова модель аграрної політики не була націленою суто на боротьбу з надвиробництвом. Передбачалось надання підтримки регіонам, де надлишки продукції могли знайти ринки збуту або на внутрішньому ринку ЄС, або у третіх країнах. Ставилась мета гарантування споживачам "натуральної продукції" вищої якості. Агроекологічні заходи, прийняті в рамках реформи, відкривали нове майбутнє для фермерів, а також їхньої традиційної ролі охоронців довкілля та сільської спадщини Європи.

Реформа ССП мала три безпосередніх наслідки. *По-перше*, вона зробила можливою домовленість ЄС із США. 20 листопада 1992 р. Комісія й Міністерство сільського господарства США заключили попередню угоду, в якій обидві сторони погодились на взаємне зменшення підтримки сільського господарства й експортних субсидій на сільськогосподарську продукцію. Імпортні компенсаційні збори на сільськогосподарські товари Співтовариства мали трансформуватися у звичайні митні збори, що дозволило б вирівняти європейські ціни зі світовими. Французькі фермери негативно зустріли реформу ССП, як і угоду із США. Позиція Франції сприяла поступкам із боку США, які погодились не ставити під час подальших переговорів вимогу ліквідації ССП протягом дев'яти років (1995-2003).

По-друге, внаслідок реформи й зниження світового виробництва зернових у середині 90-х років ринкові ціни перевищили інтервенційні, що сприяло зростанню аграрних прибутків. У 1995 р. витрати ЄСФОГ уперше в історії Співтовариства склали менше половини (48%) витратної частини бюджету ЄС.

По-третє, реформа зблизила ССП з американської системою підтримки сільського господарства й сприяла частковій ренаціоналізації аграрної політики: комунітарні програми почали широко доповнюватися національними допомогоюми.

З огляду на обнадійливі результати реформи Комісія в тезах щодо аграрної політики у "Agenda 2000" (липень 1997 р.) запропонувала поглибити реформу 1992 р. шляхом подальшого зниження гарантійних цін на продукцію рослинництва, а також молоко- й м'ясопродукцію, що супроводжувалося б компенсацією виробникам у вигляді прямих виплат.

Спільна промислова політика

Завершення формування Єдиного ринку дало поштовх реструктуризації європейської промисловості і сприяло підвищенню конкуренції в межах ЄС. Маастрихтський договір назвав промислову конкурентоспроможність і зайнятість пріоритетними напрямками промислової політики Співтовариства. Договір включає розділ "Промисловість", де у статті 130 основними цілями промислової політики ЄС визначені: прискорення процесу пристосування промисловості до структурних змін; створення умов, сприятливих для розвитку підприємництва в межах Співтовариства, особливо, малого й середнього; створення умов, сприятливих для співпраці між підприємствами; заохочення використання промислового потенціалу інноваційної політики, наукових досліджень і технологічного розвитку. Однак, бюджетне фінансування промислової політики залишалось на низьких позиціях: 530 млн. ЕКЮ на період 1994-1999 років.

У 90-х роках структурна політика Співтовариства спрямовувалась на виведення зі структурної кризи традиційних галузей промисловості. За ініціативою Комісії в рамках регіональної політики було розроблено програми RETEX, RENAVAL, RESAYDER із фінансуванням у межах 500 млн. ЕКЮ кожної, спрямованих на подолання структурної кризи в текстильній, кораблебудівній і металургійній галузях промисловості шляхом оволодіння новітніми технологіями, випуску нової продукції, перепрофілювання підприємств, диверсифікації галузевої структури регіонів. Водночас, були прийняті заходи, спрямовані на підвищення конкурентноздатності цих галузей промисловості. У грудні 1994 р. було прийнято рішення про відміну, починаючи з 1 січня 1996 р., державної допомоги на кораблебудування. Відповідне рішення Комісія прийняла в жовтні 1994 р. щодо металургійних підприємств. У цілому, починаючи з 1994 р. спостерігалось покращання ситуації в металургійній промисловості, що знайшло вияв у зростанні споживання й цін. Співтовариство продовжує застосовувати тарифні квоти і попередню статистичну перевірку імпорту з країн ЦСЄ з метою захисту власної металургійної галузі промисловості.

Згідно з принципом субсидіарності ЄС в основному втручається у промислову сферу для створення середовища, яке впливало б на розширення діяльності підприємств на всіх внутрішніх ринках або на функціонування проблемних галузей промисловості, якщо вирішення цих питань на комунітарному рівні дає кращі результати. Разом із тим, для успішного протистояння в конкурентній боротьбі іншим промислово розвиненим країнам на порядку денний ЄС виносяться питання необхідності суттєвого збільшення інвестування, розвитку промислового співробітництва, зміцнення конкуренції, модернізації ролі держави, а також прискорення руху в напрямку до "інформаційного суспільства" XXI сторіччя.

Дослідження і технологічний розвиток

ЄСА надав юридичну базу спільній науково-дослідницькій і технологічній політиці Співтовариства, підтверджену Маастрихтським і Амстердамським договорами. Згідно зі ст. 163 Амстердамського договору Співтовариство має на меті зміцнення наукової й технологічної бази промисловості Співтовариства, заохочення її до більшої конкурентноздатності на міжнародному рівні шляхом стимулювання всієї дослідницької діяльності. Згідно з Амстердамським договором Рада кваліфікованою більшістю голосів приймає багаторічні рамкові програми, які встановлюють наукові та технологічні завдання, визначають відповідні пріоритети, напрямки такої діяльності, а також бюджетні механізми фінансування. Рада також затверджує конкретні програми, які розробляються в межах кожного виду діяльності. Договір передбачав можливість прийняття додаткових програм, які могли фінансуватися за участю Співтовариства.

Таблиця 7

Чотирирокічні рамкові програми науково-технічного розвитку ЄС

Дата прийняття	Час функціонування	Обсяг бюджетних витратків (млн. ЕКЮ)	Питома вага у витратній частині бюджету ЄС у відсотках
28.06.1983	1984-1987	3 750	2
28.09.1987	1987-1991	5 400	3
19.12.1989	1990-1994	5 700	3,5
22.12.1993	1994-1998	6 550	4
24.12.1998	1999-2002	14 960	-

Значна частина коштів багаторічних рамкових програм спрямовується на фінансування науково-технічних програм ЄС: EURAM (розробка нових композиційних матеріалів), RASE (розвиток технологій у сфері телекомунікації), SPES (співробітництво у сфері економічних досліджень) і та ін. Особливістю науково-технічних програм ЄС є передконкурентний характер досліджень, які займають проміжне місце між фундаментальними й прикладними дослідженнями, з одного боку, і розробкою комерційно придатного зразка виробу або технології, з іншого. Результати передконкурентних досліджень надаються, у першу чергу, фірмам - учасникам програм. Науково-технічні програми ЄС спрямовані на налагодження співробітництва між приватними компаніями, дослідницькими центрами, університетами західноєвропейських країн.

Намагання країн-членів протистояти ризику бюрократизації науково-дослідницької політики ЄС, провадити дослідницьку діяльність, яка б максимально відповідала реальним потребам приватних компаній, а також залучити до науково-технічного співробітництва інші країни Західної Європи знайшло свій вияв у розробці низки нових програм, зокрема, програми техноло-

гічного співробітництва EURIKA. Ця програма, прийнята в 1985 р. за ініціативою президента Франції Ф. Міттерана, об'єднала зусилля найбільших підприємств із дев'ятнадцяти європейських держав і діяла, в першу чергу, у сферах обробки даних, біотехнологій, охорони довкілля. На початку 90-х років у рамках EURIKA було прийнято більше 300 проектів за участю 1 600 фірм і науково-дослідницьких центрів на загальну суму 5,4 млрд. ЕКЮ. Інститути ЄС намагаються встановити тісніший взаємозв'язок між проектами EURIKA й іншими науково-технічними програмами ЄС. Найбільш значним у рамках програми EURIKA був проект JESSI, започаткований у 1989 р. і покликаний розробити для промисловості ЄС субмікронні електронні компоненти, необхідні для виробництва мікропроцесорів другої половини 90-х років, а також значно підвищити долю ЄС у виробництві чипів. У рамках проекту об'єднали зусилля три найбільші компанії ЄС в електронній галузі - Philips (Нідерланди), Simens (ФРН), SJS-Tompson (Італія, Франція). З 1 січня 1997 р. цю програму замінила програма MEDEYA, націлена на дослідження у сфері інформаційних технологій.

До середини 80-х років 70% бюджетних асигнувань спрямовувалося на фінансування досліджень в енергетичній сфері. У 90-ті роки вони перестали домінувати. Згідно з четвертою багаторічною рамковою програмою ЄС лише 18% бюджету, призначеного для діяльності першого ступеня, йде на дослідження в області ядерної та неядерної енергетики, 28% цього бюджету спрямовується на виконання програм в області інформаційних та телекомунікаційних технологій. Дослідження Співтовариства також поширюються на створення промислових технологій майбутнього, охорону довкілля й здоров'я, біотехнології, соціально-економічні дослідження і та ін. П'ята багаторічна рамкова програма ЄС віддзеркалює нові науково-технічні пріоритети Співтовариства, найважливіші з яких - конкурентоздатність, довкілля, якість життя. Новаційним є доступ до П'ятої рамкової програми наукових досліджень всіх країн ЦСЄ, які підписали договори про асоційоване членство в ЄС.

Однак, у 90-ті роки європейці продовжували надавати перевагу національним дослідженням: лише 13% сукупних витрат держав-членів на науково-дослідницьку діяльність припадало на програми європейського співробітництва. Частка витрат країн-членів ЄС на науково-дослідницькі програми у відсотках до ВВП у середині 90-х років складала 2% проти 2,8% США і 3% Японії. Водночас, науково-дослідницька діяльність в Європі зосереджена, головним чином, у сфері фундаментальних досліджень, тоді як у її головних конкурентів вона націлена на послідовне впровадження результатів НІОКР у виробництво. На порядок денний ЄС Лісабонська сесія Європейської ради (березень 2000 р.) винесла задачу формування "Європейського науково-дослідницького простору". Таким чином, задеклароване ще 10 років тому

створення такого простору все ще знаходиться на стадії формування, що свідчить про складність розвитку інтеграційних процесів у науково-дослідницькій сфері.

Регіональна політика

На початку 90-х років близько 52% населення Союзу проживало у проблемних регіонах. ВВП на душу населення десяти найбідніших регіонів ЄС складав лише одну четверту частку цього показника десяти найбагатших регіонів, відповідно безробіття в десяти найбідніших регіонах у 7 разів перевищувало безробіття у десяти найбагатших регіонах. Маастрихтський договір визначив механізми й окреслив напрямки регіональної політики ЄС, визначивши провідною метою економічне й соціальне згуртування. Договір зазначив Комітет регіонів і Фонд згуртування. Комітет регіонів має консультативний статус і входить у склад Економічного й соціального комітету ЄС. У нього на основі ротації входять 222 представника регіонів і місцевих адміністрацій, яких затверджує Рада ЄС за поданням національних урядів у пропорції, представленій на розсуд кожної держави-члена.

Маастрихтський і Амстердамський договори не містили чіткого визначення компетенції Союзу в регіональній політиці. Разом із тим, вони окреслили напрямки регіональної політики ЄС: посилення економічного й соціального згуртування, нова політика транс'європейських мереж, охорона довкілля. У грудні 1992 р. Європейська рада в Единбурзі затвердила механізм фінансування ЄС на період до кінця сторіччя. Спільні асигнування на політику ЄС у сфері регіонального розвитку були визначені на 1994-1999 роки у розмірі 153 млрд. ЕКЮ (третина витрат ЄС на весь період.) проти 58,4 млрд. за весь період 1958-1988 років і 80 млрд. ЕКЮ у 1989-1993 роках. 90% всіх асигнувань сконцентровано на фінансуванні восьми цільових напрямків, п'ять із яких спрямовані на підвищення загального рівня розвитку окремих регіонів і три - на рішення специфічних структурних проблем на всьому просторі ЄС; 9% асигнувань виділено на програми "Ініціатив співтовариств", запропонованих і керованих безпосередньо Комісією ЄС, зокрема, "Інтеррег", "Зайнятість", "Малий і середній бізнес", "Конверсія" тощо; 1% - на "Інноваційні заходи", що мають характер перспективних розробок або експериментальних розв'язань окремих регіональних проблем. Фінансування комунітарної регіональної політики здійснюється через спеціалізовані структурні фонди ЄС: ЄФРР, який у 90-х роках здійснив 50% усіх відповідних виплат; ЄСФ - 30% асигнувань, ЄСФОГ - 0 - 16% виплат, Фінансовий фонд орієнтації рибальства - 4% виплат.

1 квітня 1994 р. згідно з Маастрихтським договором було засновано Фонд згуртування з розміром асигнувань у 15,2 млрд. ЕКЮ на 1994-1999 роки. Кошти фонду призначались державам-членам (не регіонам), де частка

ВВП на душу населення була меншою 90% від середнього показника у Євросоюзі: Іспанії, Греції, Португалії, Ірландії. Асигнування здійснювались через структурні фонди ЄС і підпорядковувались прийняттю "програм конвергенції". До фінансування регіональної політики ЄС активно залучалися позабюджетні джерела, зокрема, ЄІБ. За сім років (1993-1999) загальні структурні витрати на регіональну політику ЄС досягли 176 млрд. ЕКЮ, що еквівалентно реальній вартості трьох Планів Маршала. Чотири "країни згуртування" отримали 2/5 усіх видатків. Зусилля Співтовариства доповнювались національною державною допомогою регіональному розвитку. Наприклад, державні трансферти Новим землям ФРН досягли 140 млрд. марок протягом 1990-2000 років.

Помітні фінансові вливання ЄС у розвиток регіонів країн-членів дали результати як на макроекономічному рівні, так і по окремих територіальних зонах і секторах. За 10 років (1985-1995) Ірландія і більшість регіонів Іспанії й Португалії досягли набагато вищих темпів економічного розвитку, ніж у середньому по ЄС, більшість регіонів Греції теж покращили свій стан. За цей період чотири "країни згуртування" збільшили свій ВВП на душу населення із 67,4 до 73,8% від середнього по ЄС, причому найпомітніших успіхів досягла Ірландія, де цей показник зріс від 65 до 89,9% від даної середньої. По окремих напрямках розвитку регіонів найбільший прогрес досягнуто в розвитку інфраструктури, у першу чергу, транспорту й зв'язку. Побудовано 20 тис. км шосейних шляхів, що дозволило скоротити поїздки по всій території ЄС до одного ділового дня; на цифрову систему переведено 100% телефонної мережі Ірландії, 80 - Греції, 75 - Португалії, 65 - Іспанії; створено 1 млн. нових робочих місць; реалізовано понад 40 тисяч проектів альтернативного виробництва й зайнятості на селі (зелений туризм, послуги, промисли і та ін.).

Разом із позитивними і багато у чому унікальними результатами регіональна політика ЄС ще має багато вузьких місць і прорахунків. На фоні стримування соціально-економічного розширення у Європі й гармонізації рівнів розвитку країн-членів ЄС на міжрегіональному рівні скорочення соціально-економічних розбіжностей залишається малопомітним. Поза усі зусилля інститутів ЄС і національних урядів розрив у розвитку між регіонами Європи залишається набагато глибшим, ніж між країнами-членами. У районах, де показник добробуту не перевищує 75% від середнього по ЄС, проживає четверта частина населення Союзу, тоді як в аналогічних районах США - лише 2-3%. Разом із тим, розрив у розвитку між районами-лідерами й районами, які відстають у розвитку, неухильно скорочується. За десять років з 1986 по 1996 роки добробут найменш розвинутих районів (ціль 1) зріс від 63 до 68% від середнього по Союзу значення.

Розвиток соціальної політики

Проблеми, пов'язані із завершенням формування Єдиного ринку, продемонстрували взаємопов'язаність процесів економічного й соціального згуртування й детермінували актуалізацію соціального вектора спільної політики Європейського співтовариства. У червні 1989 р. Європейська рада в Мадриді дійшла висновку, що “у рамках європейського будівництва необхідно надавати соціальним аспектам того ж значення, що й економічним, які відтепер мають розвиватися збалансовано”. Європейська рада у Страсбурзі (8-9 грудня 1989 р.) прийняла за винятком Великобританії Хартію основних соціальних прав трудящих. Соціальна хартія Співтовариства являла собою перший соціальний статут європейського громадянина, де було формалізовано загальні соціальні права трудящих, у першу чергу, які торкалися зайнятості й умов праці на робочому місці. Конкретизувати принципи Хартії у повсякденному житті мусили країни-члени Співтовариства.

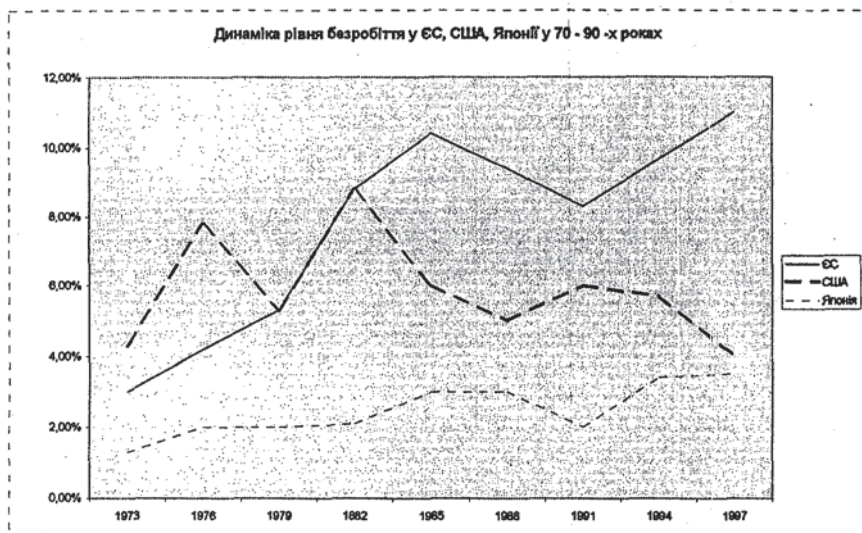
Здійсненню ефективної комунітарної політики в соціальній сфері перешкождала позиція Великобританії, яка під час міжурядової конференції в Маастрихті відмовилась приєднатися до програми заходів Співтовариства у цій сфері. З метою попередження інституціональних затримок у Маастрихтський договір не був включений спеціальний розділ про соціальну політику, але до Договору були прикладені два протоколи, які стосувалися соціальної політики. Протокол про соціальну політику, схвалений усіма дванадцятьма країнами-членами, дозволяв одинадцяти країнам-членам дотримуватися Соціальної хартії й використовувати інститути, механізми й процедури Співтовариства для реалізації спільної соціальної політики. Оговорювалось, що документи, прийняті одинадцятьма країнами-членами, не дійсні для Великобританії. Угода про соціальну політику, підписана одинадцятьма країнами-членами без Великобританії, визначала цілі й напрямки соціальної політики Співтовариства.

Приєднання Великобританії до спільної соціальної політики ЄС після приходу до влади уряду лейбористів дозволило ввести у Амстердамський договір окремий розділ “Соціальна політика, освіта, професійна підготовка та молодь”, створений шляхом об'єднання дещо зміненого тексту Угоди про соціальну політику з відповідними положеннями Маастрихтського договору. Амстердамський договір розширив зміст соціальної політики, в ньому зроблені посилання на Європейську соціальну хартію 1961 р. і Хартію основних соціальних прав трудящих 1989 р.

Однак, досягнення Європейського співтовариства у соціальній сфері були набагато скромнішими, ніж в інших областях комунітарної політики. На думку фахівців, на території ЄС у 90-ті роки постійно нараховувалось 56 млн. бідних громадян і не менше 18 млн. безробітних, що складало 11% працездатного населення п'ятнадцяти країн-членів. У 2000 р. рівень безро-

біття стабілізувався на позначці 9% (15,5 млн. безробітних). У порівнянні, у США за аналогічний період безробіття складало 5,6%, у Японії - 3%. Посилилися диспаритети у рівнях безробіття між європейськими країнами, які у 1999 р. коливалися від 2,8% у Люксембурзі до 15,7% в Іспанії. Прогресу Соціальної Європи перешкоджає лібералізм, який домінує як у політиці більшості країн-членів, так і у поглядах Комісії ЄС, занепокоєної можливістю викривлення конкуренції в межах Єдиного ринку. Процес гармонізації національних законодавств у соціальній сфері йде нерівномірно і часто гальмується урядами. За невиконання європейських соціальних норм і порушення відповідних директив Судом ЄС було порушено кілька справ і винесено висновки проти шести держав - Франції, Італії, Німеччини, Люксембургу, Греції, Португалії. Але у цілому ситуація поліпшується: середній рівень застосування 55 соціальних директив ЄС, які введені у дію, досяг по Союзу у цілому 94,3%. Данія, Іспанія, Фінляндія, Швеція імплементували у свої законодавства 100% юридичних документів ЄС у цій сфері.

Графік 1

Прикладом слабкої ефективності політики ЄС у сфері соціальної політики є неспроможність розв'язати найгострішу соціальну проблему Західної Європи - проблему безробіття. Через розбіжності в позиціях країн-членів, а також слабкі місця інституціональної системи ЄС втілити у життя ініційовані Комісією проекти у сфері зайнятості не вдалося. Європейська рада у Брюсселі у грудні 1993 р. схвалила підготовлену Комісією Білу книгу з питань росту, конкуренції, зайнятості. Запропонована стратегія передбачала

зменшення числа безробітних шляхом створення 15 млн. робочих місць до 2000 р. Єдиним конкретним проектом на шляху реалізації пропозицій Комісії виявилися заходи в сфері будівництва транс'європейських шляхів сполучення, що, однак, не відповідало масштабам проекту. Схожа доля чекала на схвалені Європейською радою в грудні 1994 р. 14 проектів масштабних європейських робіт, а також на пропозиції голови Комісії Ж.Сантера щодо асигнування на підтримку зайнятості близько половини бюджетних коштів (2 млрд. ЕКЮ), зекономлених внаслідок зменшення сільськогосподарських витрат у 1996 р.

Європейська рада в Люксембурзі (20-21 листопада 1997 р.) визначила спільну стратегію щодо зміцнення соціальної політики країн-членів, зокрема, в питаннях професійного навчання, підтримки малого бізнесу та розвитку соціального діалогу, яка мала суто ліберальне спрямування. Програма соціальних дій на 1998-2000 роки, розроблена з врахуванням рішень, прийнятих у 1997 р. Амстердамською і Люксембурзькою сесіями Європейської ради, сформулювала нову стратегію Союзу в сфері соціальної політики. Програма спрямована на розвиток таких задач, як поліпшення організації праці, забезпечення безпеки праці й охорони здоров'я на робочому місці, посилення соціального захисту і соціальної інтеграції, викорінення расової дискримінації і та ін. Центральне місце у програмі приділяється проблемі зайнятості, зокрема, передбачається включення національних програм у загальну стратегію ЄС. Значна увага приділяється подальшому розвитку соціального діалогу на європейському рівні й залученню країн ЦСЄ до соціальних програм Євросоюзу. Передбачається реформування ЄСФ з метою його переорієнтації на загальноєвропейські заходи, у тому числі, на реалізацію програм розвитку людських ресурсів.

Під час сесії Європейської ради в Ніщі (грудень, 2000 р.) була одногослосно схвалена Хартія фундаментальних прав ЄС, у якій зібрані воедино всі громадянські, політичні, економічні й соціальні права громадян ЄС. Хартія містить всі демократичні права й свободи людини в ідеальному суспільстві, зокрема й найактуальніші: право на цілісність особистості, яке передбачає "заборону репродуктивного клонування людських істот" та генетичної практики, спрямованої на їхню селекцію. Майбутня МУК має надати Хартії статус закону.

Фінансування спільної політики

З 1962 по 1992 роки бюджет співтовариств зріс від 0,08% до 1,2% ВВП країн-членів. Сесія Європейської ради в Единбурзі 12 грудня 1992 р. схвалила механізм фінансування Співтовариства на 1993-1999 роки. Бюджет ЄС зріс із 69 млрд. ЕКЮ, запланованих у 1993 р., до 84 млрд. ЕКЮ у 1999 р. Проти запланованої у 1993 р. границі власних коштів ЄС на рівні 1,2% ВНП

країн-членів ЄС відбулося її незначне зростання до 1,27% у 1999 р. Додаткові кошти були спрямовані на розширення зовнішньополітичної сфери діяльності ЄС, політику економічного й соціального згуртування, підвищення конкурентоспроможності європейської економіки. У 1999 р. бюджетні надходження складались із СМТ - 13,8%, імпортних компенсаційних зборів на сільськогосподарські товари - 2,2%, ПДВ -35,2%, четвертого ресурсу (відсоткові відрахування від ВВП країн-членів)- 48,1%.

Таблиця 8

Структура бюджетних витрат у 1993 - 1999 роках (у %)

Напрямки бюджетних витрат	1993	1996	1999
ССП	50,9	48,4	45,7
Структурна політика	30,8	33,2	35,7
Внутрішня політика	5,8	6,1	6,7
Зовнішня політика	5,6	6	6,1
Інше	6,9	6,4	5,9
Витратна частина бюджету за планом 1992 р. (млрд. ЕКЮ)	65,9	71,3	80,1

У липні 1997 р. Комісія підготувала документ "Agenda 2000", в якому увага приділялась новим проблемам, що постали перед Євросоюзом на початку нового тисячоліття. Комісія запропонувала зберегти статускво в бюджетному питанні на період 2000 - 2006 років, що виключало збільшення фінансових ресурсів більше, ніж на 1,27% ВВП Євросоюзу. Європейська рада в Берліні (24-25 березня 1999 р.) відхилила пропозиції деяких країн-членів щодо приведення внесків у бюджет ЄС у відповідність з розмірами ВВП країн-членів до загального перегляду системи власних коштів, яке має бути проведене не пізніше 1 січня 2006 р. Прийнято рішення стабілізувати витрати на ССП у 2002-2006 роках на середньорічному рівні близько 41 млрд. євро. Витрати на структурну політику, у тому числі допомога країнам-кандидатам для підготовки до вступу у ЄС, визначена у розмірі близько 30 млрд. євро. З метою підвищення ефективності політики соціального й економічного згуртування Європейська рада прийняла пропозицію Комісії щодо зменшення числа цільових напрямків регіональної політики Союзу від восьми до трьох:

- *ціль 1* - спрямована на підтримку розвитку регіонів, де ВВП на душу населення менший 75% від середнього показника у ЄС;
- *ціль 2* - передбачає допомогу регіонам, які мають проблеми структурного характеру; регіонам, що перебувають у стані економічної трансформації; відстаючим аграрним регіонам; регіонам, залежним від риболовлі;
- *ціль 3* - спрямована на розвиток людських ресурсів і боротьбу з безробіттям.

“Agenda 2000” передбачає пакет у розмірі 45 млрд. ЕКЮ на період до 2006 р. для нових членів Євросоюзу, 7 млрд. з яких призначено допомозі на період підготовки до вступу.

Програма “Agenda 2000” і новий перспективний фінансовий план на період до 2006 р., прийнятий під час Європейської ради в Берліні, передбачили наступні зміни у системі фінансування: поступове зниження квот відрахувань у бюджет ЄС від ПДВ, СМТ та імпорتنих компенсаційних зборів на сільськогосподарські товари при одночасному збільшенні відрахувань від розміру ВВП країн-членів. У найближчий час Комісія має розробити проект нового рішення про систему власних ресурсів, яке має вступити в дію після ратифікації на початку 2002 р., і здійснити до початку 2006 р. перегляд цієї системи.

§ 5. Будівництво Економічного і валютного союзу

Підготовчий етап будівництва ЕВС

Голови держав і урядів країн-членів Співтовариства під час сесії Європейської ради в Мадриді (червень 1989 р.) виступили з новою ініціативою щодо Економічного й валютного союзу (ЕВС), розглядаючи його формування як частину програми по завершенню будівництва єдиного ринку. Таким чином, Співтовариство повернулося до вирішення задачі, яку західним європейцям не вдалося реалізувати в 70-ті роки. Стабілізація європейських валют, яка спостерігалася з 1983 р., давала підстави для оптимістичних прогнозів щодо перспективи будівництва ЕВС. Очікувалося, що будівництво ЕВС сприятиме ефективному функціонуванню єдиного європейського ринку, стимулюватиме внутрішню конкуренцію, забезпечить збереження високого рівня соціального захисту європейців, створить нові можливості для інвестування, економічного зростання й зайнятості. Завершення формування ЕВС повинно було посилити позицію ЄС у світовій економіці, підвищити його конкурентоспроможність, а також сприяти стабілізації світової економіки у довгостроковій перспективі. Передбачалось, що єдина європейська валюта зможе стати другою резервною валютою після долару. Водночас, висловлювались застереження, що введення єдиної валюти ліквідує роль курсових коливань національної валюти як барометра економічної політики і макроекономічної кон'юнктури країн-членів Співтовариства. До того ж, втрата валютного суверенітету позбавить національні уряди інструменту протистояння внутрішнім і зовнішнім валютно-фінансовим і економічним кризам.

Європейська рада в Мадриді (червень 1989 р.) прийняла рішення щодо початку першого етапу будівництва ЕВС з 1 липня 1990 р. З цього дня був лібералізований фінансовий ринок для восьми країн-членів ЄЕС: Бенілюксу,

ФРН, Франції, Великобританії, Італії, Данії. Для інших країн-членів ЄС лібералізація фінансових ринків відбулася з 1 січня 1993 р. Протягом першого етапу формування ЄВС було встановлено тіснішу координацію і спільне спостереження за економічною політикою країн-членів, через Комітет управляючих центральних банків посилено співробітництво між національними центральними банками країн-членів ЄС.

У відповідності з Маастрихтським договором у Договір про Європейське співтовариство було додано новий розділ про економічну й валютну політику (Розділ VI). Договір визначив трьохетапний графік розбудови ЄВС і критерії відповідності країн-членів щодо участі у ЄВС:

- дефіцит державного бюджету країн-членів повинен не перевищувати 3% їхнього ВВП або рівень дефіциту повинен наближатися до встановленого критерію;
- державний борг країн-членів повинен не перевищувати 60% їхнього ВВП або наближатися до цього показника;
- довгострокові процентні ставки повинні не перевищувати більш ніж на 2% середнього рівня по трьох країнах, де ці показники мінімальні;
- рівень інфляції повинен не перевищувати більш ніж на 1,5% середнього рівня по трьох країнах, де ці показники мінімальні;
- валютні курси повинні коливатися у рамках, визначених механізмом обмінних курсів ЄВС, як мінімум протягом двох років без девальвації;
- центральний банк країни-члена повинен бути автономним.

У 1994 р. з дванадцяти країн, які входили у Співтовариство, всім критеріям конвергенції відповідав лише один Люксембург.

Перший етап будівництва ЄВС був ускладнений фінансовою кризою 1992-1993 років, викликаного низкою економічних і політичних чинників. Однак, надзвичайна сесія Європейської ради в Брюсселі (29 жовтня 1993 р.) підтвердила незмінність курсу ЄС на побудову ЄВС. Європейська рада визначила місцем перебування Європейського валютного інституту (ЄВІ) Франкфурт-на-Майні і призначила його президентом бельгійця Олександра Ламфалоссі.

Перехідний етап формування ЄВС

Згідно до Маастрихтського договору 1 січня 1994 р. було проголошено датою початку другого етапу формування ЄВС. Основна мета другого етапу полягала у забезпеченні широкій конвергенції економічної політики держав-членів. З цією метою Європейська рада визначила орієнтири економічної політики, а країнам-членам було запропоновано представити "середньострокові програми конвергенції", де були розроблені заходи економічної політи-

ки, заплановані для забезпечення їхньої повної участі у заключному, третьому етапі будівництва ЄВС. Акцент був зроблений на підтримці цінової стабільності й оздоровленні державних фінансів. Країнам-членам було запропоновано підготувати протягом другого періоду законодавчу базу, яка б гарантувала автономність їхніх валютних інститутів. З початку другого етапу національним центральним банкам заборонялося фінансувати бюджетний дефіцит у своїх державах. Іншим важливим завданням другого етапу було визначено проведення пропагандистсько-роз'яснювальної кампанії з метою переконання громадян у перевагах, які створить ЄВС, а також підвищення довіри до єдиної європейської валюти. Наприклад, під час опитування, проведеного у Німеччині у червні 1996 р., більше 70% опитаних висловились проти запровадження єдиної валюти.

На засіданні Європейської ради у Мадриді (15-16 грудня 1995 р.) було ухвалено назву нової європейської валюти - "євро", визначено технічну процедуру запровадження й графік переходу до єдиної валюти. З початку третьої фази найменування "євро" мало замінити назву європейської розрахункової одиниці - "єкю". У вересні 1996 р. міністри фінансів і голови національних банків країн-членів ЄС схвалили стабілізаційний пакт для Європи. Остаточою "Пакт стабільності й росту" було узгоджено на сесії Європейської ради в Дубліні у грудні 1996 р. Головною метою Пакту визначався довгостроковий контроль ЄС за бюджетним дефіцитом країн-членів. Пакт передбачав автоматичне запровадження санкцій у випадку перевищення країною-членом референтної ставки, визначеної договором у 3%, що було переконливим аргументом для своєчасної корекції національних бюджетів. Під час сесії Європейської ради у Люксембурзі (13 грудня 1997 р.) було ухвалено резолюцію про координацію економічної політики країн-членів протягом третього етапу будівництва ЄВС, яка започаткувала неформальні зустрічі міністрів країн-членів, що приєдналися до ЄВС, з метою обговорення питань, пов'язаних із проблемами координації бюджетної, соціальної, податкової політики.

На початку другого етапу було засновано Європейський валютний інститут (ЄВІ) із штаб-квартирою у Франкфурті-на-Майні у якості попередника Європейського центрального банку (ЄЦБ). ЄВІ мав підготувати перехід до третього етапу ЄВС. Його функції полягали у координації національних валютних політик з метою забезпечення стабільності цін; розробці напрямків валютної політики Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ); оцінці стану конвергенції країн-членів. Виконання критеріїв конвергенції виявилось досить складною справою. Однак, на 1998 р. завдяки рестриктивній макроекономічній політиці всі країни-члени, за виключенням Греції, "вклалися" у встановлені нормативи.

Початок третього етапу будівництва ЄВС: проблеми запровадження євро

1-2 травня 1998 р. в Брюсселі відбулось засідання Європейської ради, під час якого було прийнято остаточне рішення щодо створення ЄВС і введення спільної валюти - євро. Брюссельські рішення спостерігачі розглядали як історичну віху в розвитку ЄС, яку навіть порівнюють із прийняттям Римського договору. Досягнутий всіма країнами-членами ЄС прогрес у реалізації "критеріїв конвергенції" дозволив Євросаді прийняти рішення про створення Економічного й валютного союзу у складі 11 держав - Австрії, Бельгії, Німеччини, Ірландії, Іспанії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Португалії, Фінляндії, Франції. Не стали виключенням Бельгія й Італія, чий державний борг перевищував 120% ВВП, що явно не відповідало маастрихтському нормативові. Однак, Європейська рада визнала можливим використати положення Маастрихтського договору, згідно до якого норматив конвергенції міг вважатися виконаним, якщо були вагомі докази неухильного зниження питомої ваги державного боргу у ВВП країни-члена ЄС. Великобританія, Данія, Швеція відмовилися на цьому етапі приєднатися до "зони євро", а Греції не вдалося наблизитися до критеріїв конвергенції. Брюссельські рішення дозволили мінімізувати політичні ризики, пов'язані з розподілом країн-членів ЄС на "інсайдерів" і "аутсайдерів". Водночас, ці рішення означали підвищення економічних ризиків, зумовлених неоднорідністю рівнів розвитку одинадцяти країн-членів.

Протягом літа 1998 р. ЄВІ було замінено Європейською системою центральних банків (ЄСЦБ), яка складається з Європейського центрального банку і національних центральних банків країн-членів ЄС. Європейська рада призначила президентом ЄЦБ нідерландця Віма Дюйзенберга, а також п'ятьох інших членів Дирекції Банку. Всі члени Дирекції призначаються строком на 8 років. У Раду управляючих ЄЦБ крім членів Дирекції входять керівники національних центральних банків "зони євро". Зв'язок між ЄЦБ і країнами, які не увійшли у валютний союз, здійснює Спільна рада, до якої входять Президент і віце-президент ЄЦБ, а також управляючі національними центральними банками п'ятнадцяти країн-членів. З 3 травня були встановлені жорсткі двосторонні обмінні курси між валютами країн, які повинні були увійти в "зону євро". 9 червня сформовано власний капітал ЄЦБ у розмірі близько 4 млрд. євро. 30 червня 1998 р. у франкфуртській Альта Опер відбулась церемонія офіційного відкриття ЄЦБ.

Згідно до Договору основна задача ЄЦБ полягає у підтримці стабільності цін на території валютного союзу. Рада управляючих ЄЦБ під стабільністю цін визнала таку їхню динаміку, при якій Гармонізований індекс споживчих цін у всій "зоні євро" збільшується по відношенню до попереднього року не більше, ніж на 2%. Груднева сесія Європейської ради (Відень, 11-12 грудня

Таблиця 9
Частки країн-членів ЄС
у власному капіталі ЄЦБ

Країна	%
Німеччина	24,4%
Франція	16,8%
Італія	14,9%
Великобританія	14,7%
Іспанія	8,8%
Нідерланди	4,2%
Бельгія	2,8%
Швеція	2,6%
Австрія	2,3%
Греція	2,0%
Португалія	1,9%
Данія	1,6%
Фінляндія	1,3%
Ірландія	0,8%
Люксембург	0,1%

1998 р.) прийняла доповідь про координацію економічної політики в умовах ЄВС, яка пропонувала керівництву ЄС посилити контроль за динамікою макроекономічних показників країн-членів, а також за бюджетною дисципліною та динамікою номінальної і реальної заробітної платні.

ЄВС почав функціонувати з 1 січня 1999 р. Водночас, ця дата стала початком третього, завершального, етапу його будівництва, який продовжиться до 30 червня 2002 р.

Одинадцять країн ввели єдину валюту і перейшли до спільної грошово-кредитної політики. З 1 січня 1999 р. були встановлені безвідзивні фіксовані курси національних валют країн-членів валютного союзу по відношенню до євро.

1 євро =	40, 3399 бельгійського франка
	1,95583 німецької марки
	166, 386 іспанської песети
	6,55957 французького франка
	0,787564 ірландського фунта
	1936,27 італійської ліри
	40,3399 люксембурзького франка
	2,20371 голландського гульдена
	13,7603 австрійського шилінга
	200,482 португальського ескудо
	5,94573 фінляндської марки

Для Данії та Греції як країн, що брали участь у механізмі обмінних курсів ЄВС, були встановлені центральні курси по відношенню до євро з амплітудою коливання $\pm 2,25\%$ для датської крони і $\pm 15\%$ для драхми. 22 грудня 1998 р. ЄЦБ встановив ключові процентні ставки, які почали діяти на початку 1999 р. (2% річних по депозитах, 4,5% - по кредитах). З 4 січня 1999 р. почала діяти нова базова міжбанківська ставка Єврібор, заснована на ставках 57 першокласних банків країн-учасниць ЄС. До ЄЦБ перейшли всі функції валютного регулювання в рамках ЄВС, проведення зовнішньої валютної політики й емісія євро. Нова валюта має купюри вартістю 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500 "євро". Перевід ЕКЮ у євро був здійснений з відношенням 1:1. Євро використовувалось для обслуговування банківських операцій і безготів-

кових платежів, які здійснювали юридичні й фізичні особи, для розміщення випусків нових державних цінних паперів. З 1 січня 2002 р. почнеться обіг євро у вигляді банкнот і монет, тобто нова валюта стане загальним платіжним засобом. Однак, ще на протязі півріччя вона буде циркулювати паралельно з національними грошовими знаками, і лише з 1 липня 2002 р. валюти держав-учасниць ЄВС цілком втратять свої функції і будуть вилучені з обігу. Конкретні методи введення нових монет і банкнот визначатиме влада кожної окремої країни згідно до її національних традицій і особливостей. Єврорада у Фейре (Португалія) прийняла рішення про приєднання з 1 січня 2001 р. до "зони євро" Греції. Підставою цього рішення були більш успішні, ніж у 1998 р. показники стану національної економіки Греції за підсумками 1999 р.

Європейська валютна одиниця відбулась й існує поза суперечливі прогнози. Однак, надмірно оптимістичні очікування щодо введення євро не збулися. Вартість євро відносно долара з часу його запровадження знизилася на 30%. У жовтні 2000 р. євро впало до рекордно низької відмітки - 0,82 долара (у січні 1999 р. курс був 1,17 долара за євро). Чинниками падіння євро західні експерти називали ажіотажний попит на долари внаслідок регіональних фінансових криз 1997-1998 років; економічний підйом у США поряд із черговим уповільненням економічного зростання у ЄС; подорожчання долара, який зміцнився у 1998-1999 роках по відношенню до більшості валют ОЕСР тощо. Найгострішою проблемою ЄС у 2000 р. знову стала інфляція. Починаючи з червня 2000 р. річне зростання інфляції прогнозувалось на рівні 2,4%, що перевищило двохвідсотковий рівень, встановлений ЄЦБ як граничний. Більшість експертів пояснювала зростання інфляції у Європі підвищенням світової ціни на сиру нафту, а також падінням купівельної спроможності євро. Невтішними виявилися і показники використання євро фізичними й юридичними особами для проведення фінансових операцій. На кінець 1999 р. у середньому 0,8% платежів громадян здійснювалось у євро, для підприємств і компаній цей показник складав 1,9%. Восени 2000 р. під час загальнонаціонального референдуму 53,1% датчан висловилися проти приєднання до єдиної європейської валюти.

Водночас, пониження курсу євро сприяло розвитку європейського експорту і, як наслідок, підвищенню темпів економічного зростання ЄС. У третьому кварталі 2000 р. вперше з початку 90-х років європейська економіка випередила за темпами зростання американську (річне економічне зростання держав єврозони становило 3,4%, а США - лише 2,2%). В активі ЄВС - створення інтегрованого європейського ринку капіталу, вихід євро на перше місце на міжнародних ринках облігацій. В кінці листопада 2000 р. розпочалось поступове зростання курсу євро. На думку західних експертів, європейська валюта надійно стала на шлях відродження. Введення єдиної євро-

пейської валюти - лише перший етап вирішення більш важкої і широкої задачі - збереження і розширення ЕВС - розв'язання якої, в першу чергу, спирається на проведення структурних реформ у ЄС, що може створити умови для стабільного й постійного економічного зростання країн-членів ЄС, а також підтримки їхньої конкурентоспроможності на світових ринках.

§ 6. Спільна зовнішня політика і політика безпеки Європейського Союзу

Методи проведення СЗПБ

Договір про Європейський Союз визначив цілі, заснував механізм формування й функціонування спільної зовнішньої політики і політики безпеки. Передбачалось використання наступних груп інструментів СЗПБ: систематичне співробітництво між країнами-членами та прийняття декларацій; формування спільних позицій; визначення спільних стратегій; узгодження спільних дій.

Перша група складається з традиційних міжурядових інструментів, що передбачають узгодження та обмін інформацією з питань, які викликають спільний інтерес. Мова йде, в першу чергу, про координацію позицій для прес-конференцій, комюніке, загальних декларацій.

Друга група є кроком уперед у порівнянні з ЄПС і представляє вищий рівень співробітництва, коли держави узгоджують, щонайменше, "спільну позицію" щодо сприймання та аналізу тієї чи іншої ситуації. Така форма співробітництва, з одного боку, забезпечує зростання конвергентних тенденцій у зовнішній політиці країн ЄС, національна адміністрація яких має діяти в консенсусі з європейською політичною поведінкою, з іншого - дозволяє приймати "спільну позицію" із метою визначення цілей та пріоритетів ЄС щодо третьої країни кожного разу, коли не вдається досягти консенсусу щодо "спільних дій". Згідно Договору про ЄС спільні позиції, які визначають підходи Союзу до вирішення окремих предметних або регіональних питань, виробляє Рада ЄС. Так, Рада ЄС виробила декілька спільних позицій щодо колишньої Югославії: щодо заморожування закордонних резервів ФРЮ і Сербії (1998 р.), щодо заборони польотів югославської цивільної авіації між ФРЮ і ЄС (1998 р.); щодо розвитку програми економічного й фінансового співробітництва з палестинськими територіями, щодо ембарго на експорт зброї в Ефіопію й Еритрею і та ін.

Важливим кроком у розвитку СЗПБ являється розробка "спільних стратегій" ЄС щодо третіх країн або регіонів, передбачена Амстердамським договором. Першим таким документом стала Спільна стратегія ЄС щодо Росії, прийнята у червні 1999 р. У грудні цього року Європейська рада ухвалила

Спільну стратегію ЄС щодо України, розробляються “спільні стратегії” щодо Середземноморських та інших країн.

На відміну від механізму ЄПС “спільні дії” передбачають використання Європейським Союзом збройних сил як автономно, так і у колективних операціях у рамках НАТО чи ОБСЄ. Європейською радою у Лісабоні (26-27 червня 1992 р.) та у Брюсселі (28-29 жовтня 1993 р.) були чітко визначені основні принципи та умови застосування спільних дій ЄС: географічна близькість регіону; наявність значних інтересів у регіоні чи країні; загроза інтересам ЄС у сфері безпеки. Були виділені наступні регіони, де ЄС мав намір підтримувати глобальний мирний процес: Центральна і Східна Європа; колишня Югославія; Росія; Середземномор'я та Магриб, у тому числі, Близький і Середній Схід; Південна Африка. Крім цього списку ЄС зобов'язався підтримувати мир і стабільність у Європі й з цією метою виробити Пакт стабільності. Що стосується політики безпеки, то ЄС виділив чотири сфери, де можливе застосування спільних дій: 1) процес ОБСЄ; 2) політика роззброєння й контролю за озброєнням у Європі; 3) питання, пов'язані з нерозповсюдженням ядерної зброї; 4) економічні аспекти безпеки, у тому числі, контроль за передачею військових технологій третім країнам та експорт озброєння.

У порівнянні з тими значними завданнями та перспективами, що Європейський Союз проголосив для СЗІП у Лісабоні та Брюсселі, практичне використання Європейською радою спільних дій після набуття чинності Мадридського договору має досить обмежений вигляд. Серед них, нагляд за проведенням виборів (Росія, Україна, країни Африки, Азії, Латинської Америки), надання гуманітарної допомоги (державам на території колишньої Югославії, Чечні й ін.), спільна акція на підтримку діяльності місії ООН у Косово у сфері економічного відновлення. У сфері безпеки країни-члени ЄС здійснили спільні дії щодо нерозповсюдження ядерної зброї; контролю над експортом матеріалів, що мають подвійне використання; заборону протипіхотних мін; заборону або обмежене використання деяких класичних озброєнь; протидія накопиченню й поширенню легкого озброєння.

Більш успішними були дії ЄС щодо підтримки стабільності та миру. 21 березня 1995 р. у Парижі 52 країни-члени ОБСЄ підписали Пакт стабільності. В основу Пакту був покладений “план Балладюра”, висунутий Францією у квітні 1994 р. Пакт передбачав проведення заходів по упередженню етнічних та прикордонних конфліктів у Центральній та Східній Європі та перетворення цієї частини світу у зону співробітництва та добросусідства шляхом підписання двосторонніх договорів про співробітництво та добросусідство. На момент підписання Пакту значна частина країн Центральної та Східної Європи вже уклали між собою такі угоди (Болгарія - 8; Естонія - 6; Угорщина - 10; Литва - 7; Латвія - 9; Польща - 12; Словаччина - 7; Чехія - 1).

Розпочалися активні переговори між Угорщиною та Румунією по врегулюванню проблеми етнічних меншин у Трансильванії. Виступаючи на підтримку мирного процесу на Близькому Сході, ЄС розробив програму допомоги регіональному економічному розвитку, виділивши на п'ятирічний період 500 млн. ЕКЮ на підтримку заходів по відновленню інфраструктури та утворенню підрозділів палестинської поліції. Також були сформовані спільні позиції щодо ембарго на продаж зброї в Судан (березень 1994); відновлення демократії у Гаїті (жовтень 1994); геноциду в Руанді; скорочення санкцій проти Сербії; етнічного конфлікту в Бурунді (березень 1995); заборони осліплюючої зброї; у зв'язку з ядерними випробуваннями в Індії й Пакистані (1998 р.); діяльності спеціального представника ЄС у ФРЮ, відновлення поліцейських сил в Албанії. На 2000 р. країни-члени ЄС направили у Косово 30000 військовослужбовців, 800 поліцейських, 505 млн. євро.

У цілому, підводячи підсумки роботи Європейського Союзу у сфері СЗПБ, можна сказати про її досить обмежені результати, які поки що не дають можливості говорити про значні досягнення ЄС у проведенні єдиної європейської політики. Про це свідчить досвід європейської політики в колишній Югославії, яка відрізнялася як непослідовністю, так і наявністю суперечностей у позиціях країн-членів Співтовариства з даної проблеми. ЄС фактично залишив за собою лише функції фінансування та реконструкції зруйнованих районів, залишивши майже все поле дії за США та НАТО: загроза повітряних ударів у лютому 1994 р.; утворення 18 березня 1994 р. хорватомусульманської федерації; утворення сил швидкого реагування НАТО та підтримка хорватських та боснійських збройних сил, що в результаті призвело до прийняття американського плану врегулювання, криза у Косово.

Такі скромні підсумки роботи СЗПБ у якості інструмента дипломатичної діяльності ЄС швидко викликали численну критику як самого механізму формування спільної зовнішньої політики і політики безпеки, так і положень Договору про ЄС. Реально СЗПБ знаходиться у стадії становлення. У доповіді Європейської комісії з питань функціонування Договору про ЄС 10 травня 1995 р. відзначалося, що "співіснування в рамках Маастрихтського договору двох різних форм діяльності (комунітарної та міжурядової) терміново ставить проблему коерантності. ЄС має формувати дійсно спільну зовнішню політику у відповідності зі своїм економічним потенціалом. Систематичне використання механізму одностайного голосування не дозволяє досягти цієї мети".

Однак, обмеженість СЗПБ пояснюється не лише недоліками інституціонального механізму, але й низкою політичних причин. Так, Великобританія досить стримано ставиться до процесу поглиблення інституціонального будівництва ЄС, будь то СЗПБ, Шенгенські угоди чи формування ЄВС. Данія, Великобританія та Нідерланди, дотримуючись традиційної орієнтації на

НАТО та США, розглядають СЗПБ та ЗЕС як загрозу виникнення у майбутньому франко-німецької осі. Нейтральний статус Ірландії, відсутність Данії серед країн-членів ЗЕС, вступ до ЄС у січні 1995 р. Швеції, Фінляндії та Австрії - країн з нейтральним статусом, а також майбутнє розширення ЄС за рахунок країн Центральної та Східної Європи, ставлять перед Союзом новий комплекс складних проблем.

Влітку 2000 р. дискусія щодо розвитку СЗПБ і власного виміру ЄС у сфері безпеки й оборони отримала новий імпульс: Комісія ЄС провела дебати навколо проблеми "Зовнішні зв'язки: вимоги, протиріччя, пріоритети" і дійшла висновку щодо необхідності визначення пріоритетів СЗПБ й забезпечення для них адекватного бюджету за рахунок оптимізації системи фінансування зовнішніх програм ЄС, які мають відповідати реальним можливостям. Найважливішим із цих пріоритетів названі стосунки з "ближнім закордонням", хоча відносини із США залишатимуться у центрі уваги ЄС. Було прийнято рішення про проведення Комісією регулярних зустрічей (раз на три місяці) із метою вивчення основних напрямків зовнішньої політики ЄС та умов їхньої реалізації.

Становлення спільної європейської політики у сфері безпеки й оборони

Зростаюча тенденція до військово-політичного зближення і взаємодії західноєвропейських держав тісно пов'язана з процесами економічної, технологічної та політичної інтеграції у Західній Європі. При цьому, чим вищий рівень інтеграційних процесів, тим чіткіше вимальовується необхідність спільних зусиль у сфері військово-політичного співробітництва. Оцінюючи Маастрихтський договір, президент Франції Ф.Міттеран підкреслював у грудні 1991 р., що країни-члени ЄС мають за кінцеву мету "утворення спільної оборони, яка є необхідною умовою переходу до політичного союзу". Як зазначалося вище, військовий вимір інтеграції у Західній Європі з'явився задовго до появи її реальних економічних та політичних форм і розвивався майже автономно. У той же час, міждержавне співробітництво у військовій сфері не досягало стадії інтеграції, яка передбачає формування наднаціональних інститутів. На відміну від економічних та політичних аспектів інтеграційного процесу ця форма співпраці поширювалась лише на ті країни Західної Європи, що входили до ЗЕС. Треба враховувати також і те, що на відміну від у цілому об'єктивного характеру всього інтеграційного процесу, військово-політична інтеграція має більш суб'єктивний характер, що залежить від тієї чи іншої політичної лінії правлячих кіл.

Віддзеркалюючи рівень західноєвропейської воєнно-політичної інтеграції, роль ЗЕС протягом трьох десятиріч залишалася майже ефемерною. Усі спроби Франції активізувати ЗЕС, які здійснювалися в 60-ті й на початку

70-х років, не дали практичних результатів. Ситуація почала змінюватись лише на початку 80-х років, коли почали складатися передумови активізації ЗЄС. По-перше, цьому сприяло зближення позицій Франції та США з найважливіших міжнародних проблем. Розширення взаємодії Франції з військовою організацією НАТО і одночасна підтримка ключової ролі США в забезпеченні “оборони Європи” були свого роду гарантією того, що спроби активізувати ЗЄС не протиставлять його НАТО і, тим більше, не будуть використані для послаблення усього комплексу атлантичних взаємовідносин. По-друге, зміна статусу ФРН відповідно до її економічного, політичного та воєнного потенціалу (в 1984 р. були відмінені останні обмеження на виробництво у ФРН звичайних видів озброєнь). За таких умов стала можливою перспектива перетворення ЗЄС в організаційну основу західноєвропейського військово-політичного співробітництва. В 1981 р. прем'єр-міністр Франції П. Моруа дав оцінку ЗЄС як організації, “за посередництвом якої можливо досягнути кращої організації спільного європейського військового просоту”.

Починаючи з 1982 р., у цей процес активно включилась ФРН. 22 жовтня 1982 р. на першій спільній зустрічі міністрів закордонних справ та оборони Франції та ФРН було прийнято рішення про утворення спільної Комісії з питань безпеки та оборони, призначеної забезпечувати зближення воєнно-політичних концепцій двох країн. Через два роки, 26-27 жовтня 1984 р. спільна франко-німецька пропозиція лягла в основу Римської декларації, прийнятої на першій спільній зустрічі міністрів закордонних справ і оборони країн-членів ЗЄС. З цього часу новий склад Ради ЗЄС регулярно збирався двічі на рік і фактично був разом з Асамблеєю основним керівним органом ЗЄС. Було утворено три агентства: по контролю за озброєнням, по проблемах безпеки й оборони, із питань співробітництва в галузі виробництва озброєнь.

Водночас, активні дії по реорганізації ЗЄС супроводжувались випробуванням на практиці можливостей спільних дій, перш за все, у врегулюванні регіональних конфліктів. Першим таким випробуванням була операція розмінування Перської затоки по закінченню ірано-іракської війни (1987-1988 роки). Другим - координація та узгодження позицій і навіть можливостей “утворення військово-морських сил ЗЄС для зовнішніх операцій” під час іракської агресії у Кувейті (1990-1991).

Після прийняття Римської декларації 1984 р. наступним важливим кроком у формуванні стратегії ЗЄС було підписання 26-27 жовтня в Гаазі “Платформи європейських інтересів у сфері безпеки”. В основу Платформи лягла “Хартія принципів безпеки Західної Європи”, запропонована прем'єр-міністром Франції Ж. Шираком на сесії Асамблеї ЗЄС у Парижі в грудні 1986 р. Платформа визначила стратегічні цілі розвитку ЗЄС. З одного боку, це злиття з Європейським співтовариством, перетворення на основний орган

формування та проведення спільної європейської політики у сфері безпеки й оборони. З іншого боку, це тісне співробітництво з Північноатлантичним блоком та збереження і навіть розширення атлантичних зобов'язань. Звичайно, що такі зміни в політиці ЗЄС не могли бути проведені без узгодження з позицією як ЄЕС, так і НАТО.

У Європейському співтоваристві також намітилися симптоматичні зрушення щодо питань спільної оборонної політики. Уперше це питання було піднято у Штутгартській декларації Європейської ради від 19 червня 1983 р., де декларувалося спільне бажання перетворити Європейське співтовариство у Європейський Союз, компетенція якого розповсюджувалася б і на “політичні та економічні аспекти проблем безпеки”. Якщо Штутгартська програма носила більш декларативний характер, то Єдиний європейський акт, який набув чинності 1 липня 1987 р., уже офіційно вводив у коло координаційних зусиль членів Співтовариства “політичні й економічні аспекти безпеки”. Ця формула була результатом досить складного компромісу, який враховував інтереси нейтральної Ірландії, а також особливу позицію Греції й Данії, які виступали проти розповсюдження співробітництва на “сферу озброєнь, її продаж третім країнам, на політику оборони та питання роззброєння”. Було вирішено також, не дивлячись на зусилля Італії, що аспекти “оборони” взагалі будуть вилучені з тексту ЄСА. Франко-німецький проект, що лів в основу § 6 ст. 30 ЄСА, вже не розглядав питання військової політики, а обмежувався лише “технологічним та промисловим співробітництвом, необхідним для забезпечення безпеки”. Таким чином, ЄСА залишив військові аспекти співробітництва за межами компетенції органів ЄЕС.

Маастрихтський договір значно розширив повноваження Європейського Союзу в питаннях оборони та безпеки, надавши йому можливість проводити “спільну зовнішню політику та політику у сфері безпеки, у тому числі, визначення політики у сфері спільної оборони” (розділ V, ст. j. 1). Вперше було досить чітко визначено місце ЗЄС у західноєвропейському інтеграційному процесі: “ЄС уповноважує Західноєвропейський Союз, який є складовою частиною ЄС, що розвивається, розробляти і впроваджувати в життя рішення й дії ЄС, що мають відношення до питань оборони...” (ст. j. 4) Декларація дев'яти країн-членів ЗЄС, що прикладалась до тексту Маастрихтських угод, деталізувала зміст статті j. 4. Країни-члени ЗЄС висловлювали бажання посилити роль ЗЄС, зробити його складовою частиною ЄС “у сфері спільної оборонної політики”, яка з часом мала перерости у “спільну оборону”, а також перетворити ЗЄС у “засіб посилення європейської опори Атлантичного альянсу”. Розглядаючи таку перспективу як об'єктивну реальність, країни-члени ЗЄС розпочали серію переговорів із трьома країнами-членами ЄС, що ще не увійшли до складу ЗЄС (Данія, Ірландія, Греція). Не дивлячись на труднощі, процес, що веде до сумісництва членства в ЗЄС із членством у

ЄС, розпочався у листопаді 1988 р., коли у ЗЄС увійшли Португалія й Іспанія. У грудні 1988 р. Греція, Данія, Туреччина й Норвегія надіслали своїх спостерігачів на сесію Асамблеї ЗЄС, а в 1992 р. Данія й Ірландія отримали статус спостерігачів. У 1995 р. цей статус отримали нові члени ЄС - Австрія, Фінляндія та Швеція. У 1995 р. повноправним членом ЗЄС стала Греція.

Другим важливим кроком на шляху зближення ЗЄС та ЄС був розпочатий у Маастрихті процес розширених контактів між інститутами обох організацій (Рада, Генеральний секретаріат, Комісія, Європарламент та Парламентська асамблея ЗЄС). Декларація країн-членів ЗЄС, вироблена в Петерсберзі в 1992 р., передбачала посилення операційної ролі ЗЄС шляхом утворення інституту планування, проведення зустрічей начальників штабів, співробітництва в галузі матеріально-технічного забезпечення транспорту, навчання, стратегічної розвідки, виробництва озброєнь та утворення спільних військових формувань. Згідно Петерсберзької декларації з 1 жовтня 1992 р. утворювався орган військового планування, що розмістився у Брюсселі. В його склад увійшли 40 військових під командуванням італійського генерала ВВС Кальтаб'яно. Була утворена також постійна Рада ЗЄС із послів держав-членів. Був розпочатий процес формування військових підрозділів, що підпорядковувались ЗЄС. Передбачалось, що ці військові формування вирішуватимуть три основні завдання: надання гуманітарної допомоги, евакуаційні заходи, операції по підтримці та по відновленню миру. У результаті рішення, прийнятого на зустрічі Ф. Міттерана та Г. Коля в Ля-Рошелі (21-22 квітня 1992 р.), був утворений франко-німецький військовий корпус чисельністю 35 тисяч чоловік, до якого мали приєднатися інші країни; британсько-голландська частина для проведення операцій з використанням амфібій; багатонаціональна дивізія північноєвропейських країн.

Важливою стороною військово-політичної інтеграції у Західній Європі, що потребує особливого аналізу, є проблема взаємовідносин між ЗЄС та НАТО. Зміни стратегічного характеру в системі сучасних міжнародних відносин, пов'язані з розпадом Варшавського договору та СРСР, трансформували значення воєнних альянсів і, в першу чергу, Північноатлантичного блоку, зробивши менш настійною необхідність протекціонізму з боку США. Вивід канадського контингенту та скорочення американських військ у Західній Європі до 100 тис. чоловік зумовило необхідність вироблення європейського підходу до проблеми спільної оборони. Автономні європейські дії у цьому напрямку вже не розглядалися як дестабілізуючий фактор у Північноатлантичному альянсі, а, навпаки, як елемент його посилення та підтримки. Усі принципи настанови провідних західноєвропейських країн передбачають збереження військової присутності США в Європі та органічного зв'язку між американською та європейською опорами НАТО, що зафіксовано в усіх документах ЗЄС, починаючи з Гаазької платформи і закінчуючи

Договором про ЄС: “Політика Союзу... має поважати зобов’язання окремих країн-членів перед НАТО і має бути сумісною з його спільною політикою оборони й безпеки”. Ніхто з відповідальних державних діячів країн-членів ЗЄС не ставить питання про “незалежність” від НАТО. Навпаки, підкреслюється неподільність північноатлантичної оборони й зобов’язання західних європейців посилювати НАТО.

Водночас, продовжують існувати проблеми у взаємовідносинах між НАТО і ЗЄС. Про це свідчить прийнята у Франції в 1994 р. нова “Біла книга з питань оборони”, в якій НАТО відводилось лише третє місце в системі пріоритетів по забезпеченню національної безпеки. На першому місці знаходяться двосторонні відносини (мається на увазі, в першу чергу, франко-німецьке співробітництво); на другому - ЗЄС. (У першій “Білій книзі”, прийнятій на початку 60-х років, участь у НАТО разом із ядерними силами вважалось головним фактором забезпечення національної безпеки).

Таким чином, перед керівництвом НАТО постало питання про реорганізацію відносин зі своєю європейською опорою - ЗЄС. “У міру того, як ЗЄС нарощує свою роль оборонного компонента ЄС, нам необхідно забезпечити тісне співробітництво між НАТО і ЗЄС на основі принципів взаємодоповнення, транспарентності та відсутності дублювання функцій воєнних структур. Це завдання має першочергове значення для майбутнього НАТО”, - так бачить можливість розвитку взаємовідносин між двома воєнно-політичними структурами колишній Генеральний секретар НАТО Віллі Клас.

У травні 1992 р. у Брюсселі відбулося перше спільне засідання рад НАТО і ЗЄС, де були розглянуті можливі шляхи розвитку відносин між цими організаціями. На зустрічі Ради НАТО в Берліні в 1996 р. були розглянуті перші кроки адаптації структур НАТО до нових умов. Була ухвалена концепція Спільних об’єднаних оперативно-тактичних груп, що дозволяє використовувати ЗЄС як організацію з достатніми оперативними засобами для негайних дій в періоди кризи, залишаючи за НАТО виконання “більш відповідальних операцій”. Міністрами закордонних справ були вироблені принципи, які дозволяють реорганізувати структуру НАТО з урахуванням проблем європейської оборони й безпеки. У рішеннях ювілейного саміту НАТО (23-24 квітня 1999 р.) була висловлена підтримка “рішучості Європейського Союзу набути здатності до самостійних дій, що передбачає прийняття рішень щодо воєнних акцій тоді, коли Альянс не задіяний”. 17-23 лютого 2000 р. відбулись перші спільні військово-штабні навчання НАТО й ЗЄС, до яких було запрошено 30 країн, які входять у Північноатлантичний союз і у ЗЄС. Євросоюз отримав статус “активного спостерігача”.

“Нова динаміка” ЄС у сфері безпеки й оборони була ініційована, перш за все, істотними змінами у позиції Великобританії, традиційно опозиційної прискореному просуванню ЄС-ЗЄС до “спільної оборони”. Під час саміту

ЄС у Портшахі (24-25 жовтня 1998 р.) прем'єр-міністр Великобританії Тоні Блер оголосив, що його країна підтримує формування оборонної складової в ЄС, що дозволило б державам-членам здійснювати спільні воєнні операції, особливо, миротворчі, а також визнав можливою інтеграцію ЗЄС у ЄС. Спільна франко-британська декларація про європейську оборону, прийнята 4 грудня 1998 р. під час двосторонньої зустрічі Т. Блера і Ж. Ширака в Сен-Мало передбачала необхідність прийняття рішення Європейською радою щодо інтеграції спільної оборонної політики у рамки СЗПБ; створення механізму прийняття рішень про використання збройних сил у кризових ситуаціях; зміцнення збройних сил країн ЄЕС-ЗЄС на основі розвитку адекватної європейської військової промисловості. Схвалення франко-британської декларації на сесії Європейської ради у Відні (грудень 1998 р.) надало їй європейського виміру.

Показниками активізації діяльності ЄС у сфері СЗПБ стали перша неофіційна зустріч міністрів оборони ЄС, яка відбулася у листопаді 1998 р., перша зустріч між Генеральним секретарем НАТО Хав'єром Соланою й головою Ради ЄС міністром закордонних справ Австрії В.Шюсселем. ЄС і ЗЄС продовжили курс на розвиток взаємодії: відбувся перший Парламентський форум ЄС-ЗЄС, формалізовано принцип гармонізації головування у ЄС і ЗЄС: у першому півріччі 1999 р. Німеччина вперше суміщала головування в обох організаціях. Асамблея ЗЄС 15 березня 1999 р. схвалила план дій "Час для оборони", яка містить пропозицію передати Єврораді повноваження ЗЄС у сфері прийняття рішень і командування, наділивши її реальними військовими можливостями; розробити графік поетапної інтеграції ЗЄС у ЄС; створити спільну європейську оборону в рамках ЄС і зміцнити його зв'язки з НАТО. У питанні про злиття ЗЄС і ЄС фактично досягнуто принципову згоду країн ЄС, і воно переходить у практичну площину. Водночас, різняться погляди партнерів щодо темпів цього процесу, зокрема, на відміну від Німеччини Великобританія і деякі нейтральні держави не бажали форсувати цей процес.

Формування СЗПБ прискорила криза в Косово. Кельнська сесія Євроради (3-4 червня 1999 р.), яка відбулась у найгостріший момент косовської кризи, прийняла рішення, що відкрили практичний етап інтеграції ЗЄС у ЄС. Поза протидію деяких нейтральних держав Генеральним секретарем Ради ЄС і Вищим представником ЄС із питань СЗПБ було призначено колишнього Генерального секретаря НАТО Х.Солану. Етапною на шляху формування СЗПБ стала сесія Ради ЄС у Брюсселі (15 листопада 1999 р.). Рада підтримала ідею об'єднання посад Генерального секретаря Ради ЄС і Вищого представника ЄС із питань СЗПБ й Генерального секретаря ЗЄС, що зумовило призначення 19 листопада 1999 р. новим Генсеком ЗЄС Х.Солану. Брюссельське засідання Ради ЄС стало її першою офіційною сесією, де взяли

участь міністри оборони ЄС. Рада підтримала франко-британську пропозицію створити до кінця 2003 р. європейські сили швидкого реагування (ЄСШР). Передбачалося, що ЄС зможе протягом 60 днів розгортати підрозділи чисельністю 60 тис. чоловік для здійснення гуманітарних і миротворчих акцій тривалістю не менше року в районах, де не задіяні сили НАТО.

Саміт ЄС у Санта-Марія-да-Фейра (19-20 червня 2000 р.) прийняв рішення доповнити ЄСШР невійськовим потенціалом, зокрема, сформувати в ЄС до 2003 р. сили цивільної поліції чисельністю до 5000 чоловік. Поряд із сухопутними силами (60 тис. чол.) ЄСШР уключатимуть військово-морські й повітряні підрозділи, а також засоби зв'язку, керівництва й контролю, збору й обробки інформації, спостереження і нагляду, віддаленого транспортування. До участі у формуванні ЄСШР були запрошені всі країни-кандидати на вступ у ЄС, а також ті країни-члени НАТО, які не входять до Євросоюзу. Внесок (як в особовий склад, так і у матеріально-фінансове забезпечення) кожної з країн-членів у формування ЄСШР закріплено у так званому "Силовому каталозі", прийнятому під час Ради міністрів оборони країн-членів ЄС у листопаді 2000 р. в Брюсселі.

Таблиця 10

Внесок країн-членів ЄС у формування особового складу ЄСШР

Країна	Кількість особового складу
Великобританія	12 500
Франція	12 000
Німеччина	12 000
Італія	12 000
Іспанія	6 000
Нідерланди	5 000
Греція	3 500
Австрія	2 000
Швеція	1 500
Португалія	1 059
Бельгія	1 000
Ірландія	850
Люксембург	100

Гельсінська сесія Європейської ради (10-12 грудня 1999 р.) прийняла конкретні рішення щодо зміцнення оперативного потенціалу й організаційної структури ЄС у сфері антикризової діяльності. У відповідності до рішень Гельсінського саміту ЄС Рада ЄС 14 лютого 2000 р. прийняла рішення про формування тимчасових органів, відповідальних за проведення політики у сфері безпеки й оборони:

- тимчасовий комітет із питань політики й безпеки на рівні послів;
- тимчасовий військовий комітет - прообраз майбутнього військового комітету ЄС, сформований з військових представників головнокомандуючих збройними силами країн ЄС;
- групи національних військових експертів - ядро майбутнього військового штабу ЄС.

13 листопада 2000 р. у Мілані Рада ЗЄС прийняла остаточне рішення щодо передачі більшості повноважень і оперативного потенціалу Європейському Союзові. Марсельська декларація фактично передбачає припинення діяльності ЗЄС як оперативної організації, але зберігає Союз у якості інституту, компетенції якого обмежуються забезпеченням статей V і IX Брюссельського договору. Ці статті відповідно передбачають взаємні гарантії країн-учасниць у випадку агресії, а також щорічну доповідь Ради Парламентської асамблеї ЗЄС. Скорочення функцій і структур ЗЄС має відбуватися не пізніше 1 липня 2001 р. Зокрема, Марсельська декларація передбачає припинення діяльності Військового штабу ЗЄС, суттєве скорочення штату Секретаріату ЗЄС, скасування системи постійних консультацій ЗЄС із ЄС, а також із НАТО.

Таким чином, у 90-х роках було здійснено справжній прорив у сфері військово-політичної інтеграції та політики безпеки, що виявилось у формуванні ЄСШР, розвитку взаємодії структур ЄС та ЗЄС у напрямку поетапної інтеграції ЗЄС у ЄС; поглибленні інституціональної й оперативної взаємодії євроструктур із НАТО; реорганізації Атлантичного альянсу відповідно до нових потреб, що зміцнить позиції у блоці європейського вектора.

§ 7. Передумови та значення розширення ЄС на Схід

На відміну від кінця 70-х - початку 80-х років, так званого періоду "євросклерозу", коли Співтовариство переживало складні часи досить серйозних внутрішніх протиріч, пов'язаних як з вимогами Великобританії щодо перегляду умов внесків у комунітарний бюджет, так і з реформою ССП, реструктуризацією регіональних фондів, інституціональною реформою, в другій половині 80-х років паралельно з активними пошуками ефективних шляхів подальшого поглиблення європейського інтеграційного процесу розвиток Європейських співтовариств вступив у фазу, яка багатьма фахівцями характеризувалась як "бум розширення". До цього часу плани чергового розширення ЄС здавалися досить фантастичними як у зв'язку з наявністю значних внутрішніх конфліктів, так і враховуючи на те, що практично жодна з європейських країн, що ще не була членом ЄС, не підходила на роль кандидата на вступ або з політичних міркувань (країни Центральної та Східної Євро-

пи), або внаслідок внутрішньополітичної ситуації (Туреччина, Мальта, Кіпр), або з огляду на вже обрану міжурядову форму інтеграції (країни - члени ЄАВТ).

Однак, вже наприкінці 80-х років ситуація змінилася настільки кардинально, що потік заявок на вступ до Європейських співтовариств утворив досить довгу чергу, що нараховувала 18 кандидатів. Крім країн - членів ЄАВТ, що увійшли до ЄС у 1995 р., серед кандидатів можна виділити ще дві групи країн - це країни Середземноморського регіону (Туреччина - квітень 1987 р., Мальта та Кіпр - липень 1991 р.), а також країни Центральної та Східної Європи (Угорщина - березень 1994 р., Польща - квітень 1994 р., Чехія - січень 1995 р., Словаччина, Румунія - червень 1995 р., Латвія - жовтень 1995 р., Естонія - листопад 1995 р., Болгарія, Литва - грудень 1995 р., Словенія - червень 1996 р.).

Фактори, що визначають розширення ЄС на Схід

Настільки велика зацікавленість у вступі в Європейські співтовариства у зазначений період пояснюється низкою важливих факторів. Перш за все, з прийняттям Єдиного європейського акту, підписанням Маастрихтського та Амстердамського договорів змінився сам характер європейських інтеграційних процесів, які набули більшої інтенсивності та глибини. Перехід до валютно-економічного союзу, формування спільної зовнішньої політики та політики безпеки, важливі кроки в напрямку інституціональної реформи свідчили про поглиблення інтеграції та фактичне перетворення ЄС у лідера європейських економічних та політичних процесів. На фоні поновлення динамізму європейської інтеграції альтернативні європейські "клуби" або втратили свою і до того обмежену привабливість, як ЄАВТ, або зникли зовсім як Рада Економічної Взаємодопомоги. При таких темпах розвитку комунітарного співробітництва ставало очевидним, що знаходження поза меж ЄС не лише ускладнює доступ до Спільного ринку, але й позбавляє країни, що не є його членами значних економічних та політичних переваг. Результати Уругвайського раунду ГАТТ наочно продемонстрували слабкість позиції країн, що не входили до Європейських співтовариств. Уругвайський раунд, який фактично перетворився на дебати між двома головними діючими особами - США та ЄС, створив як зовнішні, так і внутрішні фактори тиску на країни, що не приєдналися до тієї чи іншої сторони. З утворенням Північноамериканської зони вільної торгівлі під проводом США значно зросла і перспектива посилення протистояння між двома протекціоністськими торговими блоками, що спонукало європейські країни, які ще не були членами ЄС, розглядати можливість членства в Європейських співтовариствах у практичній площині.

Домінування ЄС у Європі призвело до того, що проблема на практиці зводилася лише до визначення форми приєднання того чи іншого кандидата. І хоча негативна мотивація вступу до ЄС, викликана побоюваннями лишитися поза європейськими інтеграційними процесами, створює загрозу приєднання до цієї організації з хибних міркувань, історія розширення ЄС свідчить, що більшість кандидатів подавало заявки саме з цих мотивів. Прикладом є Великобританія, Греція, Іспанія, Португалія. Більшість країн ЄАВТ звернулися з заявами на вступ до ЄС саме через загрозу лишитися в ізоляції. Ці країни, як правило, не змінили своїх позицій щодо характеру європейських інтеграційних процесів, продовжуючи надавати пріоритет міжурядовому співробітництву та, відкидаючи наднаціональні форми співробітництва. Існує аналогічна загроза також для країн ЦСЄ, для яких перспектива втратити частину тільки що надбаного суверенітету може здаватися не досить привабливою. І хоча на першому етапі така загроза може бути мінімальною, оскільки мова йтиме про неминучу плату за членство в ЄС, в подальшому вона може бути більш реальною, коли обговорюватимуться питання наднаціонального співробітництва.

Другим важливим фактором, що активізував процес розширення ЄС у зазначений період був розпад соціалістичного табору та виникнення нових демократичних держав. Ці події не тільки трансформували економічний, політичний та стратегічний баланс на континенті, але й фактично перетворили ЄС у єдиний центр тяжіння для країн Центральної та Східної Європи. Крім економічних і політичних чинників вирішальну роль у цьому процесі грають задачі збереження безпеки та стабільності як на континенті в цілому, так і в наймолодших демократичних державах. Закінчення холодної війни спричинило фундаментальні зміни у характері загроз миру та стабільності в Європі. Найсерйозніші загрози європейській безпеці витікають не стільки з перспективи розвитку міждержавних конфліктів, скільки із конфліктів внутрішньодержавних. В умовах глобалізації міжнародних відносин і руйнування класичної системи міжнародних відносин, заснованої на принципах державного суверенітету, зростання ролі транснаціональних структур та формування багатосторонньої системи міжнародних відносин, європейські країни стали перед необхідністю пошуку нової системи безпеки, більш адекватної до нових умов, ніж простий перегляд балансу сил, що був характерний для Європи, починаючи з Вестфальського миру 1648 р.

Аналізуючи основні можливі причини порушення системи безпеки в сучасній Європі, Стокгольмський міжнародний інститут досліджень проблем миру виділив декілька принципових категорій ризику. До них відносяться: проблема загострення етнічних і регіональних конфліктів; політична нестабільність у країнах ЦСЄ, пов'язана з упровадженням посттоталітарних перетворень (відсутність достатнього громадського та демократичного контролю

за державними структурами); соціальна напруга, що неминуче виникає у процесі трансформації планової економіки у ринкову, пов'язана з масовим зростанням безробіття, руйнацією системи соціального захисту, нерівномірного розвитку регіонів, тощо; загроза навколишньому середовищу, яку створюють застарілі підприємства металургійної та хімічної промисловості, а також атомні електростанції у країнах ЦСЄ.

Військові чинники безпеки в цих умовах хоча й продовжують грати важливу роль, вже не є абсолютно домінуючими. На перший план виходять такі аспекти безпеки, як превентивне врегулювання конфліктів, ядерна та енергетична безпека, стійке економічне зростання та соціальна захищеність, боротьба з міжнародним тероризмом та злочинністю, протидія нелегальній міграції та неконтрольованому зростанню чисельності населення, захист навколишнього середовища, тощо. Класичні засоби захисту державного суверенітету (збройні та поліцейські сили, прикордонні війська) не в змозі вирішити більшість із цих проблем. Глобальний характер перерахованих вище проблем робить неможливим їхнє врегулювання в межах однієї окремої країни, вимагаючи інтернаціоналізації зусиль усіх зацікавлених країн. У цих умовах перспектива розширення Європейських співтовариств на Схід грає роль стабілізуючого фактора та інструмента врегулювання й запобігання криз у країнах - кандидатах на вступ. Вона стабілізує ситуацію в країнах ЦСЄ політично, надаючи економічні переваги як країнам - кандидатам, так і країнам - членам ЄС.

Швидкий економічний розвиток у країнах Центральної та Східної Європи є своєрідною гарантією зміцнення миру й стабільності в регіоні. Будь який конфлікт, навіть локального характеру, викликаний стагнацією, падінням доходів та зубожінням значної частини населення і, відповідно, розчаруванням у демократії та ринковій економіці, може завдати шкоди Західній Європі за рахунок міграції, зростання витрат на оборону та зміни інвестиційного клімату. Сучасні конфлікти в Боснії та Косово є нагальним свідомством цьому. Згідно точки зору багатьох західноєвропейських політичних лідерів європейська безпека - неподільна. "Якщо Східна Європа почуває себе погано, Західна Європа теж... не зможе процвітати", - стверджував колишній міністр закордонних справ Німеччини Ганс-Дітріх Геншер.

Таким чином, однією з основних заповуку вирішення задач поглиблення європейських інтеграційних процесів ЄС вважає забезпечення миру та стабільності у своєму безпосередньому оточенні і, у першу чергу, в регіоні Східної Європи, а також зведення до мінімуму політичних ризиків економічної, політичної та соціальної дестабілізації, які можуть перекинутися й на інтегровану Західну Європу. Про це свідчить активна інтеграційна політика ЄС щодо країн ЦСЄ з використанням майже всіх наявних інструментів: лібералізація зовнішньої торгівлі, економічна й фінансова співпраця, політичний

діалог, спільні дії і, нарешті, початок обговорення реальних перспектив вступу. “Розширення ЄС, - стверджував комісар із зовнішніх зв’язків ЄС Ханс ван ден Брок, - має привести до посилення безпеки, стабільності та процвітання в Європі”.

Зі свого боку, країни ЦСЄ розглядають співробітництво та майбутнє членство в ЄС не тільки як інструмент досягнення економічного добробуту та росту конкурентоспроможності, але й як можливість уникнути перспективи перетворення у так звану “сіру” або буферну зону між Сходом і Заходом. Ініціатива “скоординованого повернення” країн ЦСЄ до Європи та створення з цією метою угруповання у складі Чехословаччини, Угорщини й Польщі була висунута Вацлавом Гавелом під час його виступу в польському Сеймі 30 січня 1990 р. Президент Чехословаччини закликав не втратити історичний шанс оновлення Середньої Європи (Mitteleuropa), яка за старими геополітичними оцінками знаходилась між сучасною Росією та Західною Європою і включала регіон Центральної та Східної Європи. Він запропонував також створити економічні та політичні структури, які б дозволили запустити загальноєвропейські механізми у таких сферах, як зміцнення стабільності, налагодження зв’язків з ЄС та Радою Європи.

Необхідність такої взаємодії особливо проявилася після подій січня 1991 р. у Вільносі. Вони наочно продемонстрували вплив ліворадикальних сил та збереження реальної загрози проведення імперської політики з боку радянського керівництва. Під впливом цих подій позиції трьох центральноєвропейських держав - Угорщини, Польщі та Чехословаччини, які до цього багато в чому були не схожі, значно зблизилися. Під час зустрічі президентів трьох країн у кінці січня 1991 р. в угорському місті Вишеграді ситуація у країнах Прибалтики однозначно оцінювалася як повернення до політики “блокової дисципліни” та відхід від політики “перебудови”. Результатом стала спільна вимога країн Вишеградської групи про розформування військової організації Варшавського Договору та припинення його діяльності. Зразу ж після розпаду ОВД у першій половині 1991 р. в якості головної мети зазначені країни проголосили інтеграцію до Північноатлантичного Альянсу, ставши його повноправними членами в березні 1999 р.

Процес руйнування біполярного світу, що спричинив виникнення умов для поширення європейської інтеграції на Схід, завершився розпадом Радянського Союзу у грудні 1991 р. 11 березня 1990 р. литовський, 30 березня 1990 р. естонський парламенти проголосили незалежність республік. 4 травня 1990 р. проголосила незалежність Латвія. У референдумі стосовно необхідності збереження Союзу, який відбувся 17 березня 1991 р., взяли участь лише 9 республік. Крім прибалтійських республік у референдумі не приймали участь Вірменія, Грузія та Молдова. Останньою крапкою в розпаді СРСР став провал серпневого путчу, в результаті якого всі колишні республіки

проголосили державну самостійність. З підписанням у Біловезькій Пуші 7 грудня 1991 р. лідерами Білорусі, України та Росії угоди про створення Співдружності Незалежних Держав СРСР як держава припинив своє існування. Відповідна Декларація була прийнята 21 грудня 1991 р. в Алма-Аті на зустрічі керівників 11 незалежних держав колишнього СРСР.

Важливим кроком до політичної інтеграції країн регіону було утворення в листопаді 1989 р. Дунайсько-Адріатичного співробітництва, фундаторами якого стали Італія, Австрія, Угорщина та Югославія. Серед основних політичних цілей об'єднання проголошувалося сприяння процесу НБСЄ, розширення його рамок з метою досягнення європейської єдності, остаточне "розмивання" блокових кордонів. У липні 1994 р. на зустрічі на вищому рівні десяти держав Центральної та Східної Європи в Трієсті Дунайсько-Адріатичне співробітництво було трансформовано в Центрально-Європейську Ініціативу (ЦЕІ) - добровільну угоду про співробітництво зацікавлених держав. Основною задачею проголошувалося сприяння подальшій інтеграції цих країн до європейських економічних і політичних структур. На сьогодні ЦЕІ об'єднує 16 держав регіону з керівними органами у Відні та Інформаційним і документальним центром у Трієсті.

Крім питань безпеки та орієнтації на інтеграцію до НАТО країни Вишеградської групи особливу увагу приділяли розвитку регіонального економічного й політичного співробітництва, яке розглядалося як важливий крок у напрямку до інтеграції у європейські структури і, в першу чергу, в Європейські співтовариства. Це не тільки дозволяло уникнути боротьби між окремими країнами за домінування в регіоні, але й робило можливим узгодження стратегії спільних дій перед новими проблемами, зумовленими кардинальними геополітичними змінами на континенті, викликаними дезінтеграцією комуністичного блоку. Майже одночасно з розпуском ОВД, 28 червня 1991 р. припинила своє існування Рада Економічної Взаємодопомоги. Колишні сателіти СРСР, які втратили можливість отримувати й надалі його економічну допомогу, відчували потребу в новому центрі тяжіння. З ініціативи країн Вишеградської групи в березні 1993 р. була підписана Угода про створення в Центрально - Східній Європі Зони вільної торгівлі (СЕФТА), яка мала сприяти зростанню динаміки торгового обміну між країнами регіону, а також передбачала усунення до 1998 р. усіх торгових бар'єрів і наближення до режиму торгівлі, прийнятому в ЄС.

Регіональне економічне співробітництво перетворилося на одну з форм зближення держав ЦСЄ з європейськими структурами ще в роки блокового протистояння. В період з 1976-1980 рр. між ЄЕС та РЕВ у результаті тривалих переговорів була підписана низка галузевих угод, серед яких найважливішими були угоди по сталі, текстилю, м'ясу. Справжній прорив у цьому напрямку стався після підписання у 1988 р. спільної Декларації про встанов-

лення офіційних відносин, яка відкрила шлях до активного співробітництва ЄЕС з окремими країнами РЕВ. Починаючи з 1988 р. були підписані угоди з Угорщиною, Польщею, СРСР, Болгарією та Румунією. Не дивлячись на окремі особливості, ці документи мали декілька спільних рис: вони впроваджували принцип найбільшого сприяння у сферу торговельного співробітництва, а також скасовувати кількісні обмеження щодо експортно - імпорتنих операцій. Угоди містили положення, що заклали підвалини майбутнього економічного співробітництва. Саме вони, не дивлячись на свій досить обмежений характер, лягли в основу майбутніх Європейських угод і в якійсь мірі пом'якшили процес переходу країн Центрально-східної Європи до ринкової економіки.

Використовуючи практику та досвід субрегіонального економічного співробітництва, а також активну участь у таких міжнародних економічних організаціях, як МВФ, МБРР, ГАТТ, ЄБРР, східноєвропейські країни прагнули розширити доступ на ринки розвинених країн Західної Європи і, в першу чергу, ЄС. Зі свого боку, перспектива розширення ЄС на Схід дозволяла Співтовариству, зберігаючи значну просторову динаміку інтеграції, значно збільшити свій ресурсний потенціал (територію - на 34%, населення - на 29%), перетворившись на важливий світовий ринок із 500 млн. населення. Однак, враховуючи значну різницю в рівнях економічного розвитку країн ЦСЄ та країн ЄС, диспропорції у розвитку основних секторів економіки країн-кандидатів, низьку рентабельність виробництва, стан основних фондів та технології, а також інші показники, процес інтеграції країн Східної Європи до ЄС є досить складним та суперечливим. Проблема для ЄС полягає у тому, що мова йде лише про потенційні економічні здобутки, а також про зростання, в основному, за рахунок територіальних і людських ресурсів. У той же час, практично всі нові країни-кандидати переживають на сьогодні складний період економічної кризи.

Виклики розширення ЄС на Схід

На рубежі 80-х-90-х років у країнах ЦСЄ були прийняті плани та програми ринкової трансформації, які визначали основні напрямки, шляхи, методи та етапи перетворень. Доцільно згадати "програму Анте Марковича" (СФРЮ, 1989 р.), "план Бальцеровича" (Польща, 1989 р.), "план Клауса" (Чехословаччина, 1990 р.), "план Купи" (Угорщина, 1990 р.), "Короткий виклад стратегії переходу до ринкової економіки" (Румунія, 1990 р.). В основу реалізації більшості з цих програм була покладена практика шокової терапії, яка передбачала одночасне проведення процесу роздержавлення й приватизації, подолання монополізму й розвиток конкуренції, лібералізацію цінової політики, реформу грошової та фінансово-кредитної політики, реформу податкової системи й соціальної політики, лібералізацію зовнішньоекономіч-

ної діяльності, зміну її географічної та товарної структури. Але замість очікуваного короткочасного різкого шоку з швидким позитивним ефектом відбулося непередбачене суттєве падіння економічної активності. Так, у Польщі падіння ВВП у 1990 р. досягло 12%, а в 1991 р. - 7%. В Угорщині з 1989 р. по 1993 р. ВВП знизився на 21%. У Чехії ВВП зменшився у 1991 р. на 15%, а у 1992 р. - ще на 6%.

Характерно, що економічний спад стосувався усіх країн із перехідною економікою, незалежно від застосування ними чи ні шокової терапії. Пояснюється це в значній мірі лібералізацією зовнішньої торгівлі, різкою реструктуризацією східноєвропейського економічного простору, зміною його географічних пріоритетів розвитку, зменшенням ролі та значення взаємної торгівлі та торгівлі з країнами колишнього СРСР на фоні істотного збільшення зовнішньоторговельного обміну з розвиненими країнами Західної Європи. Так, питома вага країн колишньої РЕВ у російському зовнішньоторговельному обігу складала в 1991 р. 24%, а в 1992 р. вже 18%. На початку 90-х років питома вага взаємної торгівлі у зовнішньоторговельному обігу країн ЦСЄ скоротилася майже втричі. З середини 80-х років цей показник скоротився майже у п'ять разів: з 60% до 12-13% у 1992 р. При цьому значно скоротилася у взаємній торгівлі питома вага продукції високого ступеня обробки. Значно скоротилися абсолютні обсяги зовнішньої торгівлі країн регіону, а також їхня питома вага у світовому товарообігу. Якщо в 1970 р. на країни Східної Європи припадало більше 10% світової торгівлі, то в 1994 р. - трохи більше 2%. Тоді як чотири країни Південно-східної Азії - Гонконг, Південна Корея, Тайвань та Сінгапур, які мають майже таку ж кількість населення, за обсягом світової зовнішньої торгівлі займають 9%.

На цьому фоні відбувалося активне зростання зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ з європейськими співтовариствами. З 1989 р. по 1995 р. імпорт з ЄС до 10 країн ЦСЄ зріс на 131%. За короткий проміжок часу з 1995 р. по 1997 р. цей показник зріс майже на 30%. Використовуючи країни ЦСЄ як місткий ринок для своїх товарів, західноєвропейські компанії розглядали їх також як вдало розміщений у географічному плані ринок для своїх інвестицій та дешевої кваліфікованої робочої сили. Одночасно зростав також експорт із країн ЦСЄ до ЄС. У 1992 р. на країни Західної Європи припадало 70% експорту Польщі та Угорщини, 57% експорту Чехословаччини. В 1995 р. загалом біля 70% зовнішньоторговельного обігу країн ЦСЄ припадало на Західну Європу, причому більша його частина - на Німеччину. Зросла питома вага ЄС і у зовнішній торгівлі країн СНД. Так, зменшення протягом 1990-1994 років у структурі зовнішньої торгівлі Росії ваги країн СНД з 60,6% до 17,6%, а також Східної Європи з 22% до 8,2% супроводжувалось автоматичним зростанням місця країн ЄС - з 5,7% до 32,5%. Така тенденція пояснювалась праг-

ненням країн ЦСЄ компенсувати втрату позицій на традиційних ринках пошуками більш надійного та привабливого торговельного партнера.

Окрім дослідження свідчать, що експортний потенціал країн із перехідною економікою у багатьох випадках використовується не повністю і зростає повільно не стільки через бар'єри щодо імпорту у ЄС, скільки через внутрішні перешкоди у самих країнах ЦСЄ: недоліки інфраструктури, усунення яких потребує багато часу й коштів; недостатні терміни макроекономічної стабільності, зумовленої трансформаційними процесами; нерозвиненість інститутів фінансового ринку та ненадійність валютно-фінансових умов. І хоча геополітичні міркування визначають необхідність чергового розширення ЄС, економічні та фінансові аспекти детермінують чисельні проблеми, пов'язані з ним. Перш за все, мова йде про нестійкість економічної ситуації у зазначених країнах, а також їхній значно низький рівень економічного розвитку. ВВП на душу населення у країнах ЦСЄ складав на 1997 р. лише 32% від рівня ЄС, що становило менше половини ВВП чотирьох найбідніших країн ЄС (Греції, Португалії, Ірландії та Іспанії). Згідно розрахунків, зроблених Європейською Комісією у 1995 р., перспектива нового розширення Співтовариств до 26 членів приведе до зниження цих показників до 16% , тоді як розширення ЄС на Південь у 80-х роках привело до зниження середніх показників ВВП на душу населення ЄС лише на 6%. Якщо вступ країн ЦСЄ приведе до зростання населення ЄС на 28%, то ВВП при цьому зросте лише на 4%.

Крім того, на фоні зростання економічного розвитку в країнах Вишеградської групи, яке спостерігалось із 1995-1996 років, відбувалося одночасне зростання як зовнішніх, так і внутрішніх боргів. Так, у Польщі на фоні економічного зростання внутрішня заборгованість у середині 90-х років становила 60% ВВП. Що ж до зовнішніх боргів, то платежі Польщі лише Паризькому й Лондонському клубам у 2008 р. сягатимуть 8 млрд. дол. США. Це означає, що обслуговування зовнішнього боргу потребує від польської економіки таких темпів реального приросту експорту й позитивного зовнішньоторговельного сальдо, що відповідає максимальним можливостям країни за найсприятливіших для неї умов. При цьому треба враховувати, що за оцінками спеціалістів основні виробничі й техніко-технологічні характеристики польської економіки все ще відповідають рівню кінця 70-х років. Сільське господарство, в якому за критеріями ЄС зайнято 27% населення, знаходиться у стані структурної перебудови. Масштабна трансформація зовнішньоекономічних зв'язків за їхніми політичними й географічними критеріями призвела до падіння обсягів виробництва у промисловості та погіршення структури експорту (зменшилася частка продукції машинобудування та більшості галузей переробної промисловості). Перераховані вище проблеми ви-

значали невисоку конкурентоспроможність польської економіки, зумовлюючи високий дефіцит торговельного балансу.

Аналогічна нестабільна ситуація склалася і в інших країнах ЦСЄ. Так, Чеська республіка, яка знаходиться серед першочергових кандидатів на вступ до ЄС і яка стала наприкінці 1995 р. першою серед країн ЦСЄ членом ОЕСР, зазнала суттєвого зниження динаміки економічного розвитку, починаючи з 1997 р. Період високих макроекономічних показників, досягнутий країною у 1991-1996 роках, змінився періодом спаду. Так, у 1995 і 1996 роках зростання ВВП сягнуло відповідно 4,8% та 4,4%, рівень безробіття у 1992-1996 роках не перевищував 3,5%, а зростання реальної заробітної платні становило 8,5%. За розміром ВВП на душу населення (50% середнього у ЄС рівня) Чехія разом із Словаччиною стали лідерами серед країн ЦСЄ. За рівнем іноземних інвестицій на душу населення (687 дол. США в 1996 р.) Чехія поряд із Угорщиною також випереджала інші країни ЦСЄ. Але вже у 1997 р. намітився спад макроекономічних показників, рівень безробіття зріс до 5,2%, значно зріс дефіцит держбюджету, що автоматично відобразилось на падінні чеської крони. Міжнародний рейтинг інвестиційної привабливості країни протягом 1997 р. погіршився на 9 пунктів, перемістившись на 44 місце у світі. В основі цих негативних явищ лежали причини як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, пов'язані з прорахунками чеського уряду. Внаслідок нестачі власних фінансових коштів, високих відсоткових ставок за кредити, обмеженості фінансової допомоги з боку держави технологічне оновлення виробництва гальмувалося. Структурна перебудова промисловості й виробничих підприємств була повільною. Недостатнім для докорінної реструктуризації виявився обсяг іноземних інвестицій. Галузева структура промисловості багато у чому залишилася незмінною, що було пов'язано з повільними інституціональними перетвореннями, призупиненням приватизації та реформи банківського сектора, слабким фондовим ринком.

Крім питань, пов'язаних із низьким рівнем економічного розвитку та нестабільною економічною ситуацією в країнах ЦСЄ, перспектива розширення ЄС на Схід ставить низку важливих питань, пов'язаних із реформуванням таких важливих напрямків комунітарної політики, як питання внесків у бюджет ЄС і зближення рівнів економічного розвитку регіонів Співтовариства, інституціональна реформа й проблема прийняття рішень, нездатність країн-претендентів відповідати критеріям Економічного й валютного союзу ЄС і переходу до євро, Спільна сільськогосподарська політика, проблема "чутливих" галузей промисловості.

Серед перерахованих вище проблем найбільш складною та спірною є питання ефективного реформування структурних фондів і ССП, які складають 80% бюджету Співтовариств. Прийняття до ЄС країн ЦСЄ, які за рівнем економічного розвитку значно відстають від середніх по ЄС показників, ста-

вить на порядок денний проблему витрат, що ЄС використовує для вирівнювання показників економічного розвитку країн ЄС. Вочевидь, що країни-претенденти самостійно не в змозі подолати відставання як в економічному розвитку, так і у формуванні національних ринків і структури господарства. ЄС ще довгий час матиме справу з державами, які активно претендують на регулярний перерозподіл на свою користь ресурсів Співтовариств. Кількість населення територій, які за сучасними стандартами ЄС можуть претендувати на допомогу з його бюджету згідно положенню № 1 структурних фондів, має зрости після розширення зі 185 млн. чоловік до 291 млн., тобто майже у двічі, а витрати на підтримку регіонів, де ВВП на душу населення не перевищує 75% середнього по ЄС показника, зростуть більше ніж на половину від загальних витрат структурних фондів за 1999 р.

За розрахунками, проведеними у 1993 р., дві найбідніші держави ЄС - Греція й Португалія отримували зі структурних фондів Співтовариства допомогу у розмірі приблизно 200 ЕКЮ на душу населення. Для прискорення процесу гармонізації рівнів економічного розвитку країн ЄС на Единбурзькому саміті було прийняте рішення про подвоєння цієї суми до 1999 р. Таким чином, якщо відштовхуватись від суми витрат 400 ЕКЮ на душу населення, то перспектива вступу до ЄС лише країн Вишеградської групи з населенням 64 млн. чоловік вимагатиме від Співтовариства додаткових витрат на суму 26 млрд. ЕКЮ, що є дуже проблематичним. Вже сьогодні такі країни, як Німеччина, Австрія, Нідерланди, Швеція, чії фінансові внески значно перевищують надходження з комунітарного бюджету, в умовах загострення власних економічних проблем, зокрема, повільних темпів зростання й високого рівня безробіття, вимагають їхнього зменшення. Так, Німеччина у 1998 р. забезпечувала 28,2% фінансових ресурсів, отримуючи з бюджету ЄС лише 12,8%. З огляду на вище зазначене, ЄС для попередження можливого роздування бюджету встановив межу його зростання ще до початку нового розширення (до 2006 р.) на рівні 1,27% сукупного ВВП, а границю всієї можливої допомоги країнам-кандидатам - не більше ніж 4% ВВП кожної з них. Але навіть при таких обмеженнях реалізація програми розширення на Схід вимагатиме від ЄС до 2006 р. витрат у розмірі 75 млрд. євро.

Розширення географічних кордонів ЄС і зростання його потенційних ресурсів за рахунок приєднання країн з перехідною економікою робить Співтовариства відносно біднішими. Вже зараз передбачається скорочення як кількості напрямків структурної політики ЄС з 7% до 3%, так і частки населення ЄС, що користується пільгами, - з 51% до 35-45%. Одночасно, значна частина регіонів ЄС, такі як Лісабон, Валенсія, Корсика, Сардинія, частина Шотландії, Ольстер, бельгійський Ено, голландський Флеволанд, Ірландія втратять існуючі пільги, а Іспанія взагалі перетвориться з країни бенефіціанта у чистого донора бюджету ЄС.

Поряд із проблемою реформування регіональної політики ЄС важливою передумовою розширення ЄС на Схід є перегляд основних положень та підходів до проведення Спільної сільськогосподарської політики. Враховуючи, що відсоток сільськогосподарського ВВП і відсоток зайнятого у сільському господарстві населення (7,8% та 26,7%) країн ЦСЄ є набагато вищим середніх показників ЄС (2,5% та 5,7%), вони потенційно стають основними претендентами на фінансування з сільськогосподарських фондів ЄС, що суттєво збільшує витрати ЄС. Водночас, попереднє реформування бюджету й регіональної політики є з політичної точки зору досить складним. Країни-члени ЄС, які є чистими бенефіціантами політики співтовариств, наприклад, Франція у випадку ССП, а Іспанія, Греція, Португалія, Ірландія - щодо структурних фондів, виступають проти зменшення надходжень від комунітарного бюджету. Крім того, поява в ЄС нових претендентів на отримання аграрних та структурних субсидій з бюджету ЄС викликає також заперечення та активізацію внутрішньої опозиції не лише серед країн-членів, але й зі сторони регіонів, які відстають в економічному розвитку і сьогодні виступають основними їхніми бенефіціантами.

У той же час, виробники з країн ЄС повинні зважати на те, що експорт із країн із перехідною економікою, який був незначним у 1990-1991 роках, набуває тенденції до поступового зростання, особливо у таких відносно трудомістких, ресурсо- й енергоємних галузях виробництва, як сталеливарна, вугледобувна, хімічна галузі промисловості, а також у сільському господарстві. Саме ці "чутливі сектори" виробництва, згадані в Європейських угодах із країнами ЦСЄ, представляють реальну, щонайменше середньострокову конкурентну загрозу для європейських виробників у випадку розширення ЄС на Схід. Ця загроза пояснюється в істотній мірі тим, що ці галузі промисловості у Співтоваристві вже досить довгий час частково захищені від конкуренції світового ринку. Завдяки протекціоністським заходам ЄС, а також розвиненій системі субсидій виробникам ЄС вдається зберігати досить високі витрати на одиницю продукції при відповідно низьких цінах світового ринку. Не обмежений доступ продукції хімічного та металургійного виробництва з країн ЦСЄ на ринки Співтовариства загрожує виробникам з країн ЄС утратами ринків та значним зменшенням прибутків. Цей ризик зростає в міру збільшення прямих іноземних інвестицій у Східній Європі, відповідного збільшення й модернізації виробничих потужностей.

Особливо це стосується металургійної промисловості ЄС, яка отримала за два десятиріччя після 1970 р. близько 120 млрд. нім. марок у вигляді субсидій. При цьому, технологічні аспекти виробництва призводять до того, що вже при незначному недовантаженні виробничих потужностей спостерігається значне зменшення доходів, що приводить до надвиробництва. Так, у 1993 р. надвиробництво сталеливарної продукції в ЄС становило

20 млн. тонн. Характерно, що частина цих надмірних потужностей підтримувалася компаніями лише як засіб отримання з боку ЄС максимально можливих компенсацій. Таким чином, якщо ЄС не вдасться впровадити у сталеливарній галузі нормальний механізм конкуренції, то у розширеному ЄС знову стане можливим повторення невдалого механізму субсидій. Якщо ж до істотно збільшених структурних фондів додадуться ще й значні субсидії, то майбутня криза бюджету ЄС і зменшення ефективності його функціонування будуть запрограмовані наперед.

Що ж до інших галузей промисловості, то тут також можуть виникнути додаткові ускладнення. На відміну від попередніх розширень Співтовариства вони викликані відсутністю чітко визначеної експортної спеціалізації країн ЦСЄ, що не дозволяє ЄС прийняти попередні антиконкурентні заходи. Для компаній ЄС, які виробляють стандартизовані товари, може виникнути додатковий тиск у зв'язку із зростанням конкуренції з боку імпорту аналогічних товарів із країн Східної Європи, викликаного неминучим збільшенням їхнього виробничого потенціалу, підвищенням ступеню спеціалізації і технологічного прогресу. Зростання конкуренції може привести до необхідності проведення структурних змін у промисловості країн ЄС та додатковим фінансовим витратам.

Враховуючи, що майже в усіх країнах ЄС - високий рівень безробіття, що протягом тривалого часу детермінує посилення опору процесам галузевих скорочень, економічна відкритість країнам ЦСЄ може також принести додаткові труднощі у сфері зайнятості. Структурні зміни в зовнішній торгівлі країн із перехідною економікою спричинили значне зростання експорту в країни ЄС, особливо, в Німеччину трудомістких та наукомістких товарів, що викликає необхідність структурних змін в економіці останніх, а також адаптації галузей промисловості, які використовують в основному низько кваліфіковану робочу силу. Цим ставиться під питання практикована роками в більшості країн ЄС політика високих темпів підвищення зарплатні для працівників із низькою кваліфікацією.

Крім того, при відсутності значних обмежень щодо вільного пересування робочої сили з країн Східної Європи, розширення на Схід, навіть при значних західноєвропейських і безпосередньо німецьких прямих інвестиціях у країни ЦСЄ, загрожує у перспективі переїздом великих мас населення до країн ЄС. До того ж, нові рухи переселенців із нестабільних колишніх республік СРСР можуть безпосередньо дестабілізувати ситуацію у країнах Вишеградської групи та створити постійний міграційний тиск зі Сходу на Захід Європи. Зважаючи на формування нового поділу праці, деякими західноєвропейськими дослідниками висловлюється точна зору про необхідність одночасно з процесом технологічно-економічного підтягнення рівня розвитку країн ЦСЄ впроваджувати спеціальні програми в галузі освіти, досліджень

та розвитку, які мали б сприяти посиленню спеціалізації країн Західної Європи у високотехнологічних та капіталомістких галузях виробництва.

Обговорення умов чергового розширення ЄС відбувається одночасно з подальшим розвитком Європейських співтовариств і поглибленням інтеграції, що ще більше ускладнює процес вступу нових кандидатів. Найсерйозніші проблеми в цьому напрямку виникають у зв'язку з перспективою приєднання країн ЦСЄ до Економічного й валютного союзу ЄС і переходу до єдиної валюти. Відсутність у країнах Східної Європи достатньо стабільної державної фінансової системи неминуче сприятиме розмежуванню ЄС згідно концепції "міцного ядра" із виділенням нестабільної розгалуженої валютно-фінансової периферії. Така перспектива відкладає на невизначений строк завершення формування внутрішнього ринку Співтовариств. Загроза домінування екстенсивних шляхів інтеграції за рахунок її поглиблення викликає серед прихильників інтеграції значні сумніви щодо вчасності розширення ЄС на Схід.

Передбачене Маастрихтськими та Амстердамськими угодами поглиблення співробітництва країн-членів у галузі СЗПБ, правосуддя, соціальної політики й сфері зайнятості також ставить перед кандидатами нові проблеми. Деякі західні дослідники характеризують ситуацію, в якій опинилися країни ЦСЄ, як просування по "драбині, що рухається", або навіть - "по драбині, що рухається в тумані", оскільки кінцева мета інтеграції досі остаточно не визначена. Паралельний процес розширення та поглиблення ставить перед ЄС складні проблеми, які визначаються не стільки задачами розширення Співтовариств та пов'язаного з ним подальшого поглиблення інтеграції, скільки прагненням знайти оптимальний шлях швидкої інтеграції кандидатів до комунітарних структур при збереженні цілісності й одноманітності *acquis communautaire*.

Прийняття нових держав у ЄС знову загострює актуальність проблеми реформування комунітарної юридичної бази у напрямку створення змістовного й ефективного механізму прийняття рішень. Мова йде, в першу чергу, про два основні моменти: перспектива майже подвійного зростання кількості держав-членів Співтовариств з 15 до 28; значне збільшення питомої ваги "малих" держав. Так, значне зростання кількості держав ЄС робить міжурядовий підхід, заснований на принципах одностайності у прийнятті рішень, ще менш ефективним ніж будь коли. Сучасний ЄС використовує інститути та механізм прийняття рішень, що був розрахований свого часу на шість країн і практично не зазнав принципових змін. Недостатньо чіткі зобов'язання щодо одностайного прийняття рішень і їхньої імплементації збільшує загрозу інституціональної кризи. Паралізуючий ефект принципу одностайного голосування особливо виявляється у галузі СЗПБ. При збереженні незмінним сучасного механізму прийняття рішень та перенесення його недоліків

на розширений Європейський Союз значно зростає ризик, що реальні рішення прийматимуться окремими контактними групами країн поза основних інституцій ЄС.

Другий момент пов'язаний із загостренням проблеми “демократичної кривої”, викликаної непропорційним представництвом країн з невеликим населенням за рахунок великих країн ЄС, а також дефіциту політичних ресурсів і досвіду “малих” країн-кандидатів, коли йдеться про організацію головування в ЄС. При збереженні існуючих засад розподілу голосів у Раді ЄС нові країни лише посилять відносну диспропорцію щодо політичного впливу та значення “великих” держав у ЄС, які не тільки представляють майже 2/3 населення Співтовариств, але й являються головними донорами в комунітарний бюджет. Розширення ЄС на Схід призведе не лише до того, що в Раді ЄС послабиться політична роль таких держав, як Німеччина й Франція у порівнянні з періодом 60-х років, але й зросте ризик послаблення механізму прийняття рішень, заснованого на наднаціональних принципах, який на сьогодні є найефективнішим. Так, при прийнятті рішень у розширеному ЄС більшість голосів, буде необхідно залучати у коаліцію все більшу кількість “малих” держав, що автоматично уповільнить процес прийняття рішення і буде загрожувати формуванням сильного лобі, зацікавленого у проведенні протекціоністської блокової політики.

Значне збільшення кількості членів ЄС ставить питання про необхідність проведення реформи Європейської Комісії. Мова йде, в першу чергу, про попередження надмірного зростання кількості представлених у ній комісарів, що дозволить зберегти на достатньому рівні ефективність її функціонування. Проведення інституціональної реформи сприятиме подальшому процесові розширення ЄС, оскільки зробить механізм прийняття рішень більш гнучким і придатним для подальшого поглиблення інтеграції і дозволить уникнути можливості блокування її з боку незацікавлених у цьому країн. Однак, реформування інститутів ЄС є дуже складним процесом, оскільки на сьогодні інституціональні інтереси 15 країн-членів Співтовариств досить сильно відрізняються як з точки зору їхніх розмірів, так і з точки зору підходів та бачення перспективи подальшого розвитку європейської інтеграції. Наявність серйозних розбіжностей у цих питаннях викликала необхідність винесення питань інституціональної реформи на розгляд Амстердамського саміту в червні 1997 р. та подальшого їхнього аналізу на Міжурядовій конференції, що розпочала роботу в лютому 2000 р.

Слід враховувати також, що чергове розширення, яке сприймається у ЄС як важливий засіб розширення сфери безпеки й стабільності на Схід, представляє, за оцінками деяких західноєвропейських експертів, досить серйозну потенційну загрозу збереженню внутрішньої безпеки у самих країнах-членах. Так, ситуацію у ЄС можуть дестабілізувати проблеми етнічного харак-

теру, що існують у країнах ЦСЄ. Про серйозність етнічних проблем свідчить хоча б той факт, що національні меншини в таких країнах як Румунія складають 13% населення, у Болгарії - 14%, у Словаччині - 18%. Аналогічна ситуація складається і у країнах Прибалтики. Розширення ЄС також автоматично наближує його географічні кордони до історично нестабільних європейських регіонів і, в першу чергу, таких, як Балкани. Навіть включення цих районів в орбіту впливу ЄС не виключає потенційної загрози виникнення в зазначених регіонах нових конфліктів. Крім того, майбутнє розширення наближує кордони ЄС до Росії, яка переживає сьогодні досить складний і нестабільний перехідний період.

Подібно до попередніх розширень, розширення на Схід черговий раз загрожує порушити внутрішню рівновагу та політичну динаміку ЄС. Переміщуючи географічний та політичний центр Співтовариств далі на Схід, нове розширення може значно посилити вплив Німеччини в ЄС за рахунок послаблення відповідно ролі Франції, що ставить під загрозу німецько-французьке партнерство, яке традиційно виступає “двигуном” європейської інтеграції. Подальше розширення не тільки активізує існуючі політичні, економічні, географічні та культурні розходження в ЄС, але й можливо сприятиме появи нових. Збільшення країн-членів ЄС до 28 держав значно збільшить його гетерогенність та послабить можливості досягнення консенсусу та подальшого поглиблення інтеграції.

Пошуки майбутніх шляхів інтеграційного розвитку

Зазначені труднощі та перспектива зростаючої гетерогенності Європейського Союзу обумовлюють також появу додаткових труднощів, викликаних відсутністю єдиної точки зору щодо майбутніх шляхів розвитку європейських інтеграційних процесів. На цьому фоні перспектива нового розширення ЄС, яке за своїми параметрами кардинально відрізняється від усіх попередніх, обумовила чергову активізацію дискусій між прихильниками міжурядового підходу до європейської інтеграції та прихильниками наднаціонального будівництва в ЄС, а також появи чисельних моделей та пропозицій “часткового” чи “приєднаного” членства нових країн-кандидатів. Ці тенденції, які фактично представляють співіснування різних рівнів інтеграційного процесу, можна звести до двох основних концепцій: концепції гнучкості, запропонованої Маастрихтськими угодами, та пропозиціями диференційованої інтеграції, що дебатовуються у Співтовариствах.

Саме пропозиції диференційованої інтеграції в умовах зростаючої різноманітності в економічному, політичному та соціальному рівнях розвитку держав-членів ЄС усе частіше розглядаються як єдина альтернатива викликам нового розширення. І хоча такий підхід фактично ставить під сумнів саму філософію існування Співтовариств, яка передбачає, в першу чергу, вирів-

нювання рівнів розвитку учасників інтеграційного процесу, він є на сьогодні єдиним засобом зберегти інтеграційні темпи розвитку не збільшуючи кардинально бюджет ЄС. Така стратегія вперше офіційно була запропонована віце-президентом Європейської Комісії Ф. Андріссеном 19 квітня 1991 р. та пізніше розвинена міністром закордонних справ Великобританії Гардом та міністром закордонних справ Італії Андреаттою. Беручи до уваги основну структуру Маастрихтських угод та перспективу розширення ЄС за рахунок країн ЦСЄ, було запропоновано обмежити повне членство в ЄС нових кандидатів участю лише в Другій та Третій Опорах ЄС, доки вони не будуть готовими приєднатися до економічної основи Співтовариства. Ця ідея згодом була підтримана та розвинена експертом від ХДС з питань зовнішньої політики Р. Зайтерсом. Беручи до уваги час, потрібний для адаптації кандидатів для повного членства у Співтоваристві, Р. Зайтерс узагалі пропонував починати з обмеженого доступу до Другої та Третьої Опор.

Ці пропозиції стосовно майбутніх сфер співробітництва з новими країнами-кандидатами на основі міжурядових принципів були доповнені також пропозиціями щодо можливостей диференційованого членства навіть в Першій Опорі ЄС. Беручи до уваги побоювання деяких кандидатів щодо їхніх достатніх можливостей виконувати всі вимоги повного членства в економічній основі Співтовариств, Р. Болдуїн у книзі "В напрямку до інтегрованої Європи" пропонував застосування перехідного періоду для повного членства. Піддаючи сумніву ефективність методів попередніх розширень та пов'язаних із ними труднощів (виконання умов ССП, структурні зміни, еволюція в процесі прийняття рішень, міграційний тиск), Р. Болдуїн рекомендував впровадження двох рівнів або етапів входження в Європейські співтовариства. По-перше, це інтегрована система асоційованих угод, яка націлена на підтримку пан-європейської зони вільної торгівлі промисловими товарами. По-друге, це участь у внутрішньому ринку на зразок Європейської економічної зони, за виключенням вільного пересування робочої сили.

За цим сценарієм кандидати могли вважатися членами Європейського Союзу, але їхня участь обмежувалася лише внутрішнім ринком, СЗПБ, співробітництвом у питаннях юриспруденції та внутрішніх справ і не включала участь у ССП і Економічному й валютному союзі. Певною мірою представлена стратегія була частково започаткована на засіданні Європейської ради в Гессені у 1994 р. Крім таких інструментів співробітництва з країнами ЦСЄ, як Європейські угоди та програма PHARE була додатково запропонована підготовка до єдиного ринку, що знайшло своє втілення у Білій Книзі Європейської Комісії та "структурному діалозі" стосовно Другої та Третьої Опори, включаючи деякі регулятивні заходи (стосовно енергетики, навколишнього середовища, науки, технологій та ін.).

Однак, формула часткового доступу країн ЦСЄ до спільної політики ЄС породжує ряд серйозних проблем. По-перше, вона підтримує взаємозалежність деяких сфер діяльності, яка є характерною для системи Співтовариств та призвела до встановлення de facto компетентних блоків. По-друге, вона ставить під сумнів метод “комплексної згоди” або так званого блокового прийняття рішень, який давав можливість пошуку компромісів між державами на основі взаємних поступок в різних взаємозалежних сферах діяльності. Диференційована участь нових країн-кандидатів в інтеграційних процесах Співтовариств ставить також значні додаткові труднощі інституціонального характеру. І хоча цей підхід, заснований на принципах “карткової Європи”, що послідовно відстоюються Великобританією, значно спрощує сам процес інтеграції країн ЦСЄ до Співтовариств, він значно обмежує сферу спільної політики та підриває єдність інституціональної системи. Фактично мова йде про розширення форм міжурядового співробітництва за рахунок наднаціональних форм інтеграції. Відсутність Великобританії у формуванні спільної соціальної політики ЄС є цьому яскравим прикладом.

І все ж, не дивлячись на протиріччя, що виникають у ході поглиблення інтеграції та розширення Співтовариства, обидва процеси є життєво важливими для майбутнього розвитку ЄС. Про це свідчать приклади попередніх розширень Співтовариств, які супроводжувались, як правило, заходами, що призводили до поглиблення європейських інтеграційних процесів. В результаті першого розширення Співтовариство сформулоало не тільки спільну політику в нових сферах (регіональна політика, навколишнє середовище, технології), але й започаткувало більш тісне співробітництво у політичній сфері (ЄПС). Встановлені заходи супроводжувалися інституціональними реформами, в результаті яких була заснована Європейська рада та впроваджені прямі вибори до Європейського Парламенту. Після прийняття Греції, Іспанії та Португалії ЄС прийняв додаткові заходи щодо подальшого розвитку Структурних фондів як механізму розподілу ресурсів на користь менш сприятливим регіонам країн-членів. Друга хвиля розширення супроводжувалася також прийняттям Єдиного європейського акту, який збільшив можливості прийняття рішень в Європейській раді більшістю голосів та розширенням повноважень Європейського Парламенту. Останнє розширення ЄС, що включало Австрію, Швецію і Фінляндію, відбулося після ратифікації Маастрихтських угод, які передбачали ряд важливих кроків щодо поглиблення європейських інтеграційних процесів, утворення Європейського Союзу, формування Валютного й економічного союзу, подальший розвиток спільної зовнішньої політики та політики безпеки, а також розширення повноважень Європейського Парламенту. Перераховані вище приклади свідчать не тільки про взаємозв'язок процесів розширення та поглиблення ЄС, але й дозволяють робити висновки навіть про деяке стимулююче значення вступу нових

кандидатів до ЄС для прискорення європейської інтеграції. Нові виклики, що ставляться перед ЄС у зв'язку з розширенням, змушують активізувати пошуки ефективних шляхів для подальшого поглиблення інтеграційних процесів.

§ 8. Еволюція політики ЄС щодо країн ЦСЄ

Початок формування нових відносин

Не дивлячись на різноманітність та чисельні відмінності, що характеризували всі попередні етапи розширення Європейських Співтовариств, їх об'єднувала одна спільна риса - цей процес стосувався лише краї Західної Європи. Що ж стосується взаємовідносин ЄС з країнами східноєвропейського регіону, то їх зміст та особливості на той період визначалися більше умовами "холодної війни" та носили досить обмежений характер. На той час ЄС та країни-члени Співтовариств віддавали перевагу не стільки розвитку співробітництва з країнами Східної Європи, скільки вирішенню своїх внутрішніх проблем та поглибленню західноєвропейських інтеграційних процесів. Це пояснює той факт, що лише в 1988 р. підписанням загальної декларації між ЄС та РЕВ взаємовідносини між Співтовариствами та країнами ЦСЄ набули офіційного характеру. Загальна декларація стала основою для укладення угод про співробітництво з країнами ЦСЄ і, в першу чергу, з Угорщиною, Чехословаччиною, Польщею, Болгарією та Румунією. Ситуація кардинально змінилася після революційних подій 1989 р. Східній Європі, коли перед ЄС постала необхідність не тільки пошуку можливостей інтенсифікації співробітництва з країнами регіону та якісно нових форм співробітництва, але й дослідження, а пізніше і практичного обговорення перспектив географічного розширення кордонів ЄС на Схід.

Події в Східній Європі співпали з періодом інтенсивних пошуків шляхів подальшого поглиблення інтеграційних процесів в Європейських Співтовариствах. Формально започаткований в 1986 р. прийняттям Єдиного Європейського Акту, цей процес передбачав завершення формування до кінця 1992 р. Єдиного європейського ринку товарів, послуг, капіталів, робочої сили та переходу до наступного кроку економічної інтеграції. На саміті Європейської Ради (ЄР) в Мадриді в червні 1989 р. було прийнято рішення про необхідність обговорення умов утворення Європейського валютного союзу (ЄВС) спочатку на міжурядовій основі. Чергове засідання ЄР в Страсбурзі в грудні 1989 р. мало визначити точну дату початку цих переговорів. Таким чином, на кінець 1989 р. європейський інтеграційний процес поступово перейшов із стадії "європесимізму" в стадію "єврооптимізму".

Саме на фоні цих важливих внутрішніх зрушень в ЄС революційні зміни в Центральній та Східній Європі розглядалися прихильниками європейської

інтеграції як фактор, який може відвернути увагу від поглиблення інтеграційних реформ в ЄС та підірвати інтеграційний процес, що набрав швидкості за останні п'ять років. Ці побоювання посилилися після падіння Берлінської стіни в листопаді 1989 р. та початку непередбачено швидкого процесу об'єднання Німеччини. Активна політика в цьому напрямку ФРН поставила перед багатьма політиками ЄС не тільки питання про можливість участі німецького уряду в формуванні ЄВС, але й взагалі про майбутню роль об'єднаної Німеччини в Європі.

Враховуючи значні політичні зміни в Центральній та Східній Європі, прихильники європейської інтеграції все частіше висловлювались за необхідність поглиблення внутрішніх інтеграційних процесів в ЄС, оскільки більш інтегрований ЄС, на їх думку, буде в змозі не тільки ефективно допомагати новим демократичним країнам, але й стане ядром об'єднаної Європи. Згідно висловлювань голови Європейської Комісії Жака Делора "кращою відповіддю Співтовариства на події в Центральній та Східній Європі має стати власний рух до інтеграції: єдиний ринок; соціальний вимір та права людини; економічний та валютний союз; прогрес в спільній зовнішній політиці та просування до політичного союзу... В цьому випадку, динамізм інтеграції в Співтоваристві може стимулювати динамізм економічних та політичних реформ в інших країнах Європи". Крім того, будівництво федеративної Європи, як вважав Ж. Делора, представляє собою "вдале вирішення німецького питання", визначивши роль об'єднаної Німеччини в майбутній Європі.

Аналогічну точку зору висловлював президент Франції Франсуа Міттеран. Виступаючи в вересні 1989 р. в Європейському Парламенті, Ф. Міттеран застерігав, що політичні зміни в Центральній та Східній Європі не повинні підірвати західноєвропейські політичні структури. Лише прискорення та посилення "політичного будівництва в Європі... сприятиме позитивним змінам на Сході". Подальше поглиблення інтеграції "не тільки збільшить ресурсну базу ЄС, але й зробить його більш привабливим для іншої Європи", - вважав Ф. Міттеран. Слід враховувати, однак, що не всі політичні лідери в ЄС вважали, що поглиблення інтеграційних процесів відповідає новим потребам країн ЦСЄ. Виступаючи в вересні 1988 р. в Європейському коледжі в Брюгге, прем'єр міністр Великобританії Маргарет Тетчер висловила за розширення географічних кордонів Європи від Атлантики до Уралу, заявивши, що більш інтегрований ЄС буде значно менше здатний відповідати вимогам та потребам країн Східної Європи.

Приймаючи до уваги, що більшість політичних лідерів ЄС схилилась до необхідності першочергового поглиблення інтеграції, на саміті в Дубліні в квітні 1990 р. ЄР було прийняте рішення про проведення паралельно з запланованою міжурядовою конференцією по формуванню Економічного та

валютного союзу нової міжурядової конференції, що передбачала б можливості переходу до Європейського політичного союзу та співробітництва в сфері зовнішньої політики та оборони. Обидві конференції формально розпочали роботу в грудні 1990 р. в Римі і завершилися підписанням в Маастрихті угод про Європейський Союз.

Треба враховувати, що історичні зміни, що досягли кульмінації в 1998 р. були несподіваними для багатьох політиків в Західній Європі. Це пояснює повну відсутність будь якої спільної стратегії ЄС, що могла бути застосована до нової ситуації щодо нових країн в Центральній та Східній Європі. У більшості країн Західної Європи посадові особи, які працювали з країнами "з державною торгівлею" були не чисельні та не мали достатнього політичного впливу. Крім кадрової проблеми, формування стратегії щодо країн ЦСЄ значно ускладнювалось ще й відсутністю часу, необхідного для пошуку нових форм співробітництва. Рівень не підготовленості відобразився як в офіційній, так і в неофіційній документації Співтовариств того часу. В прийнятій на засіданні Європейської Ради у Родосі в грудні 1988 р. декларації про роль ЄС у світі, голови урядів та держав країн-членів ЄС, говорячи про бажання налагоджувати політичний діалог між Сходом та Заходом, не тільки пропонували дуже загальні кроки в цьому напрямку, але й рекомендували будувати його на основі угоди підписаної з РЕВ ще влітку 1987 р. Більше того, на саміті в Мадриді в червні 1989 р., який відбувся вже після кардинальних політичних змін в у Польщі та Угорщині, аналіз ситуації в країнах Центральної та Східної Європи не стояв серед головних питань порядку денного. Країни ЄС висловили лише в загальних формах "спільне бажання" підтримувати політику в цих країнах щодо економічних реформ. В умовах швидких політичних змін в регіоні часті наполягання західних політиків на укріпленні РЕВ країнами ЦСЄ як основи для подальшого розвитку співробітництва зі Співтовариствами свідчили не тільки про відсутність достатньо визначеної політики на Схід, але й демонстрували в цей перехідний період бажання забезпечити стабільність та рівновагу на східних кордонах ЄС.

В першу чергу, саме бажання підтримати демократичні реформи та упередити при цьому дестабілізацію ситуації в регіоні, що неминуче супроводжує такого роду глобальні політичні зміни, визначили згодом активну політику економічної підтримки ЄС країн ЦСЄ. Першою узгодженою відповіддю ЄС була прийнята в липні 1989 р. на саміті Великої Сімки Декларація щодо стосунків між Сходом та Заходом. Визначаючи економічне значення та географічну близькість ЄС до країн ЦСЄ, лідери Великої Сімки запропонували "країнам Сходу можливість розвивати збалансоване економічне співробітництво на комерційній основі, яке б узгоджувалося з інтересами безпеки... та з загальними принципами міжнародної торгівлі". При узгодженні та за координацією Європейської комісії були передбачені реальні кроки щодо

допомоги реформам в Польщі та Угорщині, які поклали початок процесу "G 24". В межах цього процесу 24 країни-донора - члени Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) разом з іншими міжнародними економічними та фінансовими організаціями домовилися надавати спільну економічну допомогу цим двом країнам. Пізніше допомога в межах програми "G 24" розширилась і на інші країни ЦСЄ, які стали на шлях політичних та економічних реформ.

В листопаді 1989 р. відбулася неофіційна зустріч голів урядів та держав-членів ЄС у Парижі. Скликана за ініціативою президента Франції Ф. Міттерана, ця зустріч мала визначити як серію конкретних заходів ЄС по підтримці реформ в країнах ЦСЄ так і розглянути можливі наслідки для Співтовариств відкриття внутрішньонімецького кордону та падіння Берлінської стіни. Допомога ЄС країнам ЦСЄ поступово перейшла від звичайних форм гуманітарної допомоги Польщі та Румунії на ранніх стадіях їх перехідного періоду до більш складних кроків, направлених на макроекономічну стабілізацію в цих країнах, що знайшло вираження в утворенні фінансових інституцій закликаних регулювати ці процеси. Так, за ініціативою французького уряду в травні 1990 р. був утворений Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), який мав стати на першому етапі основним інструментом у виконанні програм допомоги країнам ЦСЄ. Згідно з головними задачами, проголошеними ЄС в 1989-1990 рр. щодо країн ЦСЄ, ЄБРР мав сприяти інвестиційному процесу в ринковому реформуванні економіки цих країн з наданням 60% фінансової допомоги саме приватному сектору. Частина фінансових та економічних програм для країн ЦСЄ здійснювалася також через Європейський інвестиційний банк (ЄІБ).

В грудні 1989 р. була прийнята нова програма допомоги - PHARE (французька аббревіатура Програми Допомоги Польщі та Угорщині в перебудові економіки), яка лягла в основу політики ЄС щодо країн ЦСЄ. Програма PHARE передбачала надання прямих грантів, покликаних сприяти економічному розвитку та модернізації країн з перехідною економікою, особливо в сфері сільського господарства, охорони навколишнього середовища, освіти, охорони здоров'я та розвитку приватного сектору економіки. З 1993 р. основним напрямком діяльності програми стало вирішення проблеми розвитку інфраструктури. Треба відмітити, що на початковому етапі PHARE була покликана сприяти проведенню, в першу чергу, реформ в сфері ринкової економіки. Починаючи з 1992 р. за ініціативою Європарламенту Комісія ЄС зосередила основну увагу на формуванні демократичних засад та цивільного суспільства в країнах ЦСЄ. У зв'язку з чим програма PHARE з цього часу стала відома більше як "демократична програма" сприяння розвитку парламентської демократії, захисту прав людини, формування законодавчої бази,

розвитку незалежних засобів масової інформації та профспілок, орієнтована на співробітництво з неурядовими організаціями країн ЦСЄ.

На початковому етапі допомоги Польщі та Угорщині в 1990 р. програма PHARE передбачала фінансову допомогу у розмірі 300 млн. ЄКЮ. З залученням до програми у вересні 1990 р. Болгарії, Чехословаччини та Югославії, а пізніше й інших країн ЦСЄ (в 1993 р. після розпаду Чехословаччини до PHARE входило 11 країн) її бюджет поступово збільшився з 500 млн. ЄКЮ до 774 млн. В 1991 р. та 1 млрд. в 1992 р. Для адміністративного керівництва програмою PHARE в Генеральному Директораті 1 (ГД 1) Єврокомісії була утворена нова адміністративна одиниця (ГД 1 А). Не дивлячись на важливість програми PHARE вона мала більше політичне значення, оскільки за економічними показниками кошти надані країнам ЦСЄ складала в цей період лише 10 ЕКЮ на кожного мешканця регіону. Що ж стосується ефективності східноєвропейської політики ЄБРР, то перший період його діяльності був досить складним та проблематичним, що викликало необхідність принципового реформування його діяльності в 1993 р.

Набагато важливішими за фінансову допомогу ЄС були його мікро- та макроекономічна політика, торгівля та інші форми економічних відносин з країнами ЦСЄ. Ще наприкінці 80-х років відбулася серія переговорів між Співтовариствами та країнами РЕВ з метою встановлення тісніших торговельних зв'язків, які закінчилися підписанням в 1989-1993рр. взаємних угод по торгівлі та економічному співробітництву з усіма країнами ЦСЄ, в тому числі, з країнами Балтійського регіону. Ці угоди передбачали взаємне застосування режиму найбільшого сприяння згідно з положеннями ГАТТ. На протязі чотирьох років передбачалося скасування кількісних обмежень в торгівлі, в першу чергу, щодо експорту сільськогосподарської, сталеливарної продукції та виробів текстильної промисловості, а також прийняття антидемпінгового законодавства в країнах ЦСЄ. Важливе значення угод полягало не тільки в лібералізації торгового режиму між ЄС та країнами ЦСЄ, але й в можливості обговорення шляхів подальшого розвитку взаємного співробітництва та утворення у зв'язку з цим двосторонніх "спільних комітетів".

Європейські угоди

Слід враховувати, що перший етап відносин ЄС з новими демократичними країнами ЦСЄ в 1989-1990 роках характеризувався більше геополітичними інтересами країн ЄС, що виявлялося в бажанні зберегти політичну та економічну рівновагу в регіоні. Однак, хоча економічна та фінансова допомога та відкриття ринків ЄС в цілому сприяли процесу реформування та стабілізації в країнах ЦСЄ на фоні повного розвалу посткомуністичних торгових відносин, вони стали лише першими кроками на шляху до встановлення но-

вої системи відносин ЄС з країнами цього регіону. Переорієнтація економічних та торгових відносин країн ЦСЄ на ринки ЄС супроводжувалася вимогами встановлення більш тісних політичних стосунків, ніж просто фінансова та економічна допомога з боку Співтовариств. Інтенсифікація економічної та політичної інтеграції з ЄС почала розглядатися країнами ЦСЄ як шлях до майбутнього членства в Європейських Співтовариствах.

Прагнення країн ЦСЄ до більш тісного економічного та політичного співробітництва з ЄС знайшло своє практичне втілення в запровадженні механізму асоційованого членства, передбаченого статтею 310 консолідованих угод про ЄС (ст. 238 Римських угод). Угоди про асоційоване членство не лише дозволяли б встановити особливий режим торгових взаємовідносин між ЄС та країнами ЦСЄ, але й інституціоналізували б політичні зв'язки та сприяли розвитку соціального та культурного співробітництва. Більше того, асоційовані угоди стали першим реальним кроком, що сприяли підготовці країн ЦСЄ до повного членства в ЄС. Крім формалізації законної бази для співробітництва, угоди ініціювали постійний політичний діалог на рівні міністрів. Було засновано такі загальні інститути як Рада асоційованого членства, Комітет асоційованого членства, Парламентський комітет країн асоційованих членів.

Ідея запропонувати статус асоційованих членів новим демократичним країнам вперше стала предметом дискусій наприкінці 1989 р. Ініціатором в цьому питанні в листопаді 1989 р. стала прем'єр міністр Великобританії Маргарет Тетчер, запропонувавши запровадити турецьку модель асоційованого членства, яка існує з 1963р., як можливий механізм відносин ЄС з країнами ЦСЄ. Ідея асоційованих угод розвивалася також і канцлером ФРН Гельмутом Колем, який під час свого візиту до Польщі висловився за перехід в середній та довгостроковій перспективі від існуючих торговельних угод до "більш тісного співробітництва" ЄС з країнами ЦСЄ. В своїй промові 28 листопада 1989 р. Г. Коль в якості можливого співробітництва запропонував "специфічну форму асоціації, яка має привести реформовані країни Центральної та Східної Європи до Європейського Співтовариства".

На засіданні Європейської Ради в Страсбурзі в грудні 1989 р. лідери країн ЄС висловилися за необхідність визначити "відповідні форми асоційованих" відносин з країнами ЦСЄ та доручити Комісії розробити необхідні пропозиції. В квітні 1990 р. на спеціальному засіданні Європейської Ради в Дубліні спеціальний уповноважений з питань міжнародних відносин Європейської Комісії Франс Анбрісен представив на розгляд загальний проект угоди про асоційоване членство, яка встановлювала цілу низку умов для країн ЦСЄ, таких як вдосконалення законодавства, захист прав людини, встановлення багатопартійної системи, проведення вільних виборів, лібералізація економіки та впровадження ринкових відносин. В серпні 1990 р. за ініціати-

вою Комісії в її формальному зверненні до ЄР та Парламенту майбутня система угод з країнами ЦСЄ отримала назву “Європейських угод”, що мало відрізнити їх як по назві так і по змісту від асоційованих угод ЄС з іншими країнами. В пропозиціях ЄК передбачалося шість основних напрямків розвитку співробітництва в межах зазначених угод: політичний діалог; свобода торгівлі та пересування; економічне, фінансове, культурне співробітництво; заснування асоційованих інституцій для проведення спільних консультацій на різних рівнях. Затвердження мандату ЄК в переговорах з країнами ЦСЄ щодо “Європейських угод” Європейською Радою відбулося, однак, лише 18 грудня 1990 р. і ще рік знадобився на підписання перших асоційованих угод з Польщею, Угорщиною та Чехословаччиною.

Досить довгим був також і процес ратифікації угод, викликаний як наявністю в Європейських угодах так званих “змішаних” положень, що вимагали ратифікації в Європарламенті, в парламентах країн-членів ЄС та в парламентах країн-кандидатів, так і існуючими розбіжностями в оцінках значення та ролі цих угод. Якщо підписання Європейських угод з країнами Вишеградської групи та Чехословаччиною відбулося в Брюсселі 16 грудня 1991 р., то їх остаточна ратифікація з Польщею та Угорщиною відбулася лише в лютому 1994 р. Що ж стосується Чехословаччини, то після її розпаду в січні 1993 р. нові асоційовані угоди були підписані окремо з Чеською Республікою та Словаччиною в жовтні 1993 р. В цьому ж році аналогічні угоди ЄС підписали з Болгарією та Румунією, в 1995 р. - з країнами Балтійського регіону, в 1996 р. - з Словенією.

Те, що підготовка та підписання Європейських угод ЄК та ЄР зайняли стільки часу пояснюється цілим рядом факторів. Хоча в їх основу були закладені положення вже існуючих угод про асоційоване членство з іншими країнами, все ж вони мали значні відмінності, оскільки підписувалися з країнами з перехідною економікою. Крім того, до підписання угод країни Середземноморського регіону ЄС вимагали гарантії, що вони не стануть перешкодою на шляху вже встановленої системи регіонального фінансування та не приведуть до зменшення рівня їх фінансування. Хоча угоди стали важливим кроком вперед у формалізації відносин та лібералізації торгівлі між ЄС та країнами ЦСЄ, створюючи інституціональне підґрунтя в їх взаємовідносинах, вони мали також і негативний вплив на характер їх відносин.

Так, в Європейських угодах передбачалися положення, які закріплювали куди менш ліберальну політику щодо “чутливих” галузей економіки, навіть якщо експортуючи продукцію цих галузей країни ЦСЄ могли фінансувати свої реформи. В угодах більше уваги приділялося покращанню умов імпорту з країн ЄС, ніж з країн ЦСЄ. Незадовільним залишався також рівень відкритості ринку ЄС у галузі сільського господарства, виробництва чавуну та сталі, текстильної та деяких інших галузях виробництва, що визначалось знач-

ним впливом на позицію урядів Співтовариства промислового лобі. Положення Європейських угод обмежували доступ на ринок ЄС товарів, які склали значну частину експорту країн ЦСЄ. Так, не дивлячись на важкі комунарні обмеження, в 1991 р. продукція “чутливих” секторів економіки складала 40% загального експорту Польщі до ЄС. В цілому ж, на початку 1993 р. близько 40% загального експорту Польщі, Угорщини та Чехословаччини до ЄС підпадало, в тій чи іншій мірі, під торгові обмеження, що встановлювалися Європейськими угодами. Фактично, переговори продемонстрували, що вузькі економічні інтереси часто домінували над політичними деклараціями щодо країн ЦСЄ.

Характерно, що розбіжності в інтересах країн ЦСЄ та Європейських Співтовариств проявилися вже під час підготовки та переговорів по підписанню асоційованих угод. Так, уряди деяких країн ЦСЄ, враховуючи досвід Греції, Іспанії та Португалії, які також були свого часу зв’язані з ЄС асоційованими угодами, розглядали Європейські угоди як шлях до їх можливого входження до ЄС. В червні 1990 р. польський уряд направив до ЄК меморандум зі своїми пропозиціями щодо змісту угод, які містили положення про можливість вступу Польщі до ЄС через десятирічний період. Що ж до пропозицій Комісії, то вони не тільки замовчували будь який зв’язок між асоційованим статусом та повноправним членством в ЄС, але й наполегливо підкреслювали, що вступ до Співтовариств є самостійною проблемою, яка вимагає окремого обговорення. Фактично, більшість функціонерів в ЄК та, в цілому в Співтовариствах, розглядала Європейські угоди як вдалу форму попередити зростаюче бажання серед країн ЦСЄ увійти до ЄС, запропонувавши останнім, як альтернативу, значну економічну та політичну допомогу. І хоча, навіть Голова Комісії Жак Делор, який традиційно виступав проти передчасного розширення ЄС, визнавав, що угоди можуть стати початком процесу вступу країн ЦСЄ до Співтовариств, більшість функціонерів ЄК відносились до цього достатньо песимістично. Сам Ж. Делор вважав, що процес підготовки країн ЦСЄ до членства в ЄС може зайняти від 15 до 20 років. Так, представник Комісії на переговорах по Європейським угодам Пабло Беневідес називав Європейські угоди не стільки “вхідним ключем” до Співтовариств скільки свого роду “бігом на витривалість”.

Не дивлячись на стримане, а інколи і просто негативне відношення в ЄС до проблеми вступу країн ЦСЄ, це питання залишалось на порядку денному Співтовариств. Намагаючись обмежити інтерес країн ЦСЄ до вступу в ЄС, одночасно з рекомендаціями розвитку активного регіонального співробітництва та підписання регіональних угод про вільну торгівлю між країнами ЦСЄ, Комісія ЄС на початку 90-х років широко обговорювала умови на яких Співтовариства можуть встановлювати більш тісне політичне співробітництво з цими країнами. В межах дискусій, що проходили в ЄК у відповідь на

зростаючі прохання на вступ однією з ідей було встановлення свого роду статусу часткового членства в ЄС. Найбільш відомою в цьому плані була ідея "філіального членства", висловлена весною 1991 р. комісаром з зовнішніх стосунків Францем Андрайссеном. Такий статус, з точки зору прихильників філіального членства, давав би можливість країнам ЦСЄ не маючи права голосу, приймати участь в роботі Ради міністрів по питанням, що представляли для них інтерес. Це, в свою чергу, підняло б рівень політичної безпеки та стабільності цих країн, полегшило б їх залучення до європейських інтеграційних процесів без обов'язкового вступу до ЄС і тим самим вирішило б конфліктну дилему розширення та поглиблення.

Треба відмітити, що пропозиції часткового членства країн ЦСЄ в ЄС не знаходили підтримки як в країнах-кандидатах, які погоджувались їх розглядати позитивно лише як черговий крок на шляху до повного членства, так і серед багатьох країн-членів ЄС. Такі країни Європейських Співтовариств як Ірландія та країни Бенілюкс, які традиційно виступали за поглиблення інтеграції, підтримуючи федеративні методи європейського будівництва, не тільки побоювалися, що часткове членство може підірвати інституціональну структуру ЄС та розмити різницю між повноправними членами та країнами, що входять до ЄС частково, але й проти будь якого передчасного розширення яке може поставити під питання успіх європейської інтеграції. Німеччина та Данія також, але вже з інших причин, негативно оцінили можливість часткового чи асоційованого членства країн ЦСЄ, побачивши в цьому загрозу відкладення на невизначений період процесу розширення ЄС на Схід. Ідеї часткового членства не знайшли підтримки навіть серед функціонерів Комісії, частина з яких критично оцінювала саму ідею в принципі, другі ж, враховуючи досвід країн ЄАВТ та переговори по ЄЕЗ, вважали, що часткове членство лише стимулює прагнення до повного членства серед країн-кандидатів. Що ж стосується Франції, то вона була однією з найбільш послідовних прихильників ідеї часткового членства країн ЦСЄ, вбачаючи в цьому можливість не лише забезпечення ефективності функціонування Співтовариств, але й збереження політичної рівноваги в ЄС, яка порушилася після об'єднання Німеччини і загрожувала ще більше загостритися після вступу країн ЦСЄ. В якості альтернативи розширенню ЄС президент Франції Франсуа Миттеран виступив з ідеєю "європейської конфедерації", яка обговорювалася в червні 1991 р. на конференції в Празі і передбачала об'єднання всіх європейських держав в свого роду Конфедерацію де вирішувалися б політичні, економічні та технічні проблеми на пан'європейському рівні.

Підготовка нової стратегії відносин. Копенгагенські критерії

На засіданні Європейської Ради 26-27 червня 1992 р. в Лісабоні лідери країн ЄС звернулися до Комісії з пропозицією проаналізувати результати економічних та політичних реформ в країнах ЦСЄ з тим, щоб присвятити цьому питанню наступне засідання ЄР в грудні 1992 р. В представленій на саміті 11-12 грудня 1992 р. в Единбурзі новій доповіді "На шляху до більш тісного асоційованого співробітництва з країнами Центральної та Східної Європи" ЄК рекомендувала ЄС прийняти ідею розширення на Схід в принципі та запровадити нові шляхи для посилення співробітництва з країнами ЦСЄ. В документі Комісії зазначалися також основні питання розширення: поглиблення та розширення мали відбуватися одночасно; розширення не повинно відбуватися за рахунок поглиблення інтеграції. Розширення не повинно було також ставити під сумнів загальні політичні курси ЄС, особливо СЗПБ, що знаходилась в стадії розробки. Доповідь Комісії лягла в основу рішень ЄР, які передбачали початок переговорів про вступ з країнами-кандидатами ЄАВТ та вперше офіційно підтвердили майбутнє членство в ЄС країн ЦСЄ. Передбачалося, що на черговому засіданні Європейської Ради в Копенгагені в червні 1993 р. будуть прийняті конкретні вимоги щодо вступу країн ЦСЄ.

Засідання Європейської Ради 21-22 червня 1993 р. в Копенгагені стало фактично поворотним пунктом у відносинах між ЄС та країнами ЦСЄ. Лідери країн ЄС прийняли рішення про приєднання країн ЦСЄ до ЄС як тільки "асоційовані країни будуть в змозі взяти на себе обов'язки країн-членів, виконавши всі економічні та політичні вимоги." Не дивлячись на загальний характер, в Копенгагені вперше були сформульовані основні критерії вступу країн ЦСЄ до ЄС:

- стабільність інститутів демократії, верховенство права, права людини та захист прав меншостей (цей критерій було навіть внесено в ст. F Амстердамського договору);
- наявність функціонуючої ринкової економіки (ця вимога не є абсолютною, оскільки в самому ЄС ринок розвинений по різному. Мова йшла, перш за все, про основні складові ринкової економіки, такі як домінування приватного сектора у виробництві, лібералізація цінової політики, конкуренція, лібералізація пересування капіталу, тощо);
- можливість витримати конкуренцію та інші складові часті в ЄС;
- можливість прийняти всі зобов'язання членства, включаючи дотримання умов політичного, економічного та валютного союзів.

Досягнення вказаних умов вступу до ЄС мало бути здійснене поступово через інтенсифікацію як регіонального співробітництва країн ЦСЄ, так і че-

рез розширення сфер співробітництва з Співтовариствами. У зв'язку з цим, ЄР запропонувала розширити співробітництво з країнами ЦСЄ та впровадити механізм так званого "структурного діалогу". Це мав бути багатосторонній діалог, під час якого міністри країн асоційованих членів мали запрошуватися не тільки на засідання Європейської Ради, але й на засідання Ради міністрів по окремим галузям (транспорт, сільське господарство, СЗПБ, проблеми імміграції та боротьби з організованою злочинністю). Передбачалося здійснення більш ефективної економічної допомоги країнам ЦСЄ за рахунок зменшення митних бар'єрів та квот на імпорт продукції "чутливих" галузей виробництва. Було погоджено також, що 15% допомоги за програмою ФАРЕ може бути використано для розвитку інфраструктури, що було тісно пов'язано з процесом підготовки країн-кандидатів до майбутнього приєднання до ЄС.

Визнаючи значення Копенгагенських угод, не слід, однак переоцінювати їх значення. Треба враховувати, що так звані "копенгагенські критерії" були свого роду відповіддю Співтовариств на чисельні звернення в кінці 1991 р. - першій половині 1992 р. країн ЦСЄ до ЄС і, в першу чергу, Вишеградської групи з проханням сформулювати список умов вступу до ЄС та визначити розклад переговорів по цьому питанню. Встановлюючи умови вступу, країни ЄС прагнули, з одного боку, упередити, як і у випадку з країнами ЄАВТ в 90-і роки, чергове передчасне розширення ЄС, з другого - переслідуючи політичні цілі, забезпечити активну роль Співтовариств в регіоні Центральної та Східної Європи, особливо після подій в колишній Югославії. Так, в доповнення "копенгагенських критеріїв" вступу країн ЦСЄ ЄР прийняла положенням, яке передбачало, що необхідною умовою розширення має бути "можливість ЄС абсорбувати нових членів не гальмуючи європейську інтеграцію". Це дозволяло ЄР зв'язувати майбутнє розширення з поглибленням внутрішніх інституціональних реформ в ЄС і давало можливість регулювати процесом розширення в односторонньому порядку.

Формування стратегії розширення

Хоча пропозиції, розглянуті в Копенгагені в практичному плані не виходили в значній мірі за межі угод про асоційоване членство, вони мали більш політичне значення, оскільки наступні кроки у відношеннях з країнами ЦСЄ будувались саме виходячи зі згаданих вище рішень. Імплементация "копенгагенських критеріїв" прийняла форму стратегії підготовки країн - асоційованих членів до майбутнього приєднання, яка була узгоджена пізніше в Ессені. Вже в кінці січня 1994 р. Комісія виступила з пропозиціями щодо реформування комунітарної сільськогосподарської торгівлі з країнами ЦСЄ, збільшення фінансування інфраструктури в межах програми ФАРЕ та гармонізації конкурентної політики та політики державної допомоги з вимогами ЄС.

Одночасно з боку ЄС здійснювалися кроки в розвитку політичної інтеграції та в сфері безпеки. На початку березня 1994 р. міністри закордонних справ країн ЄС ухвалили план більш глибокого політичного співробітництва з країнами ЦСЄ, що передбачав щорічні зустрічі на вищому рівні в ЄР, Комісії, Раді міністрів закордонних справ та на рівні функціонерів відповідних міністерств.

Весною 1994 р. були подані перші офіційні заяви країн ЦСЄ на вступ до ЄС: 31 березня - від Угорщини; 5 квітня - від Польщі. На протязі незначного часу крім ще восьми країн ЦСЄ, які наслідували приклад Польщі та Угорщини, з офіційним зверненням про вступ до Співтовариств звернулися також Туреччина, Кіпр та Мальта. Зростаюча кількість формальних заявок на вступ до ЄС, в свою чергу, прискорила процес формування з боку Співтовариств спільної стратегії щодо нового розширення. Прогрес у виробленні спільної комунітарної стратегії пояснювався також зростаючими протиріччями в економічних та геополітичних інтересах між країнами північного та південного регіонів ЄС. Розбіжності в підходах найбільш яскраво проявилися на початку 1994 р., коли ЄС практично завершили переговори про вступ з країнами ЄАВТ та приступили до обговорення стратегії нового розширення за рахунок країн ЦСЄ. Так, країни Середземноморського регіону на чолі з Францією висловлювали занепокоєння, що розширення ЄС на Північ і в перспективі - на Схід приведе до перегляду основних імперативів комунітарної регіональної політики, що автоматично викличе скорочення економічної та фінансової допомоги південним регіонам ЄС. Позиція Франції в цьому питанні була досить категоричною і характеризувалася вимогами першочергового формування нової середземноморської політики ЄС. Враховуючи активну політику Німеччини щодо розширення ЄС на Схід, це загрожувало, на фоні недавнього її об'єднання, підірвати франко-німецьке співробітництво, яке традиційно виступало двигуном європейського інтеграційного процесу.

Компроміс було знайдено на саміті ЄС в Корфу 24-25 червня 1994 р. Франція та інші країни Півдня ЄС погоджувалися з необхідністю розширення ЄС на Схід, а Німеччина, в свою чергу, визнавала доцільність нової середземноморської політики Співтовариств. Вона мала передбачати розширену економічну допомогу та доступ на комунітарний ринок країн середземноморського узбережжя, що не були членами ЄС, а також сприяти укріпленню режиму стабільності та безпеки в Середземноморському регіоні в цілому. Одним з кроків в цьому напрямку стала позитивна оцінка самітом, а пізніше і Комісією апікаційних заявок Мальти та Кіпру. Основні практичні рекомендації щодо посилення середземноморської політики ЄС за рекомендацією лідерів країн ЄС мали бути розроблені ЄК та РМ пізніше. Саміт в Корфу та, досягнутий на ньому компроміс між основними країнами ЄС, відкрив фактично можливість для спільного пошуку єдиної комунітарної стратегії

щодо майбутнього розширення на Схід. Першим кроком в цьому напрямку мали стати внутрішні реформи в ЄС, які мали підготувати Співтовариства до нового розширення. Враховуючи, що необхідність реформування основних інституцій ЄС як попередня умова розширення не викликали в принципі особливих зауважень зі сторони країн ЄС, Європейська Рада уповноважила "Аналітичну групу", що займалася згідно Маастрихтських домовленостей підготовкою міжурядової конференції (МУК) 1996 р., розробити з цього питання рекомендації по підвищенню ефективності діяльності комунітарних інституцій та винести їх на розгляд МУК.

Слід зауважити, однак, що не дивлячись на досягнутий в Корфу загальний компроміс, вироблення конкретних пропозицій щодо спільної стратегії по відношенню до країн ЦСЄ відбувалося досить повільно. Викликано це було наявністю значних розбіжностей в позиціях країн ЄС по важливим питанням, пов'язаним з розширенням доступу асоційованих країн до комунітарних ринків. Розроблений Комісією пакет заходів, що передбачав пільгові умови торгівлі та економічного співробітництва з країнами ЦСЄ, викликав заперечення урядів Франції, Іспанії та Португалії, які виступали за поступове зменшення антидемпінгових та протекціоністських заходів щодо імпорту з країн ЦСЄ. Не знаходило підтримки цих країн також заплановане ЄК співвідношення регіональної фінансової допомоги і політики ЄС щодо країн Центральної та Східної Європи і Середземномор'я в цілому. По мірі детального обговорення практичних кроків нового розширення, в ЄС все більше уваги приділяли його можливим фінансовим наслідкам. За розрахунками Комісії залучення на існуючих умовах країн ЦСЄ до ССП та політики Структурних фондів ЄС мало привести до подвоєння бюджетного фінансування цих програм. У зв'язку з цим Великобританія пропонувала до початку процесу розширення провести негайні та повномасштабні переговори по реформуванню ССП, що, в свою чергу, викликало категоричні заперечення Франції. Розбіжності в позиціях країн ЄС були настільки значними, що канцлер Німеччини Гельмут Коль, не дивлячись на прагнення Німеччини прийняти на наступному саміті ЄС в Ессені достатньо чітку стратегію вступу, навіть поставив під сумнів необхідність запрошення на зустріч голів держав та урядів асоційованих країн ЦСЄ.

І все ж, не дивлячись на згадані вище складнощі, саміт в Ессені 9-10 грудня 1994 р. став черговим кроком на шляху розширення ЄС на Схід, ухваливши формально досить детальну стратегію вступу країн ЦСЄ. Згідно з попередніми пропозиціями Комісії, ця стратегія складалася з двох основних частин: зростаючого структурного співробітництва та підготовленої Комісією Білої книги, яка передбачала прогресивну інтеграцію країн ЦСЄ до Єдиного ринку. Передбачалася також зростаюча фінансова та технічна допомога асоційованим країнам ЦСЄ. Перша частина стратегії передбачала

свого роду політичний процес інтеграції країн ЦСЄ, розширюючи співробітництво з ЄС на всі сфери, де існує спільний інтерес, тим самим залучаючи асоційовані країни до складних процесів формування комунітарної політики та механізму прийняття рішення. Поширюючись на всі сфери політики ЄС, структурне співробітництво передбачало проведення регулярних багатосторонніх зустрічей як на вищому рівні так і на рівні зацікавлених міністерств, які мали замінити двосторонні зустрічі в межах Асоційованої ради, передбачені Європейськими угодами.

Основна увага стратегії вступу країн ЦСЄ до ЄС була зосереджена все ж на її другій частині, що передбачала поступову інтеграцію до Єдиного ринку. Згідно з рішенням ЄР, Комісія мала підготувати весною 1995 р. Білу книгу, в якій передбачалися заходи, що дозволили б асоційованим країнам адаптувати їх комерційне право та управління з вимогами ЄС. На практиці, мова йшла про занесення в Білу книгу відповідних комунітарних вимог (*acquis communautaire*) та поступове їх затвердження асоційованими країнами з метою їх ефективного входження до Єдиного ринку. Одночасно Співтовариства, за умови, що країни ЦСЄ приведуть у відповідність свою конкурентну політику та політику державної допомоги з комунітарними вимогами, брали на себе зобов'язання проводити більш попереджувальну та прозору політику використання протекціоністських торговельних інструментів, таких як антидемпінг та інші протекціоністські заходи. ЄС дали зобов'язання зменшити бар'єри на імпорт текстильної продукції країн ЦСЄ та переглянути застосування для останніх умов ССП в контексті майбутньої перспективи вступу цих країн до ЄС. Передбачалося також тісне співробітництво між ЄС та країнами ЦСЄ в сфері Спільної зовнішньої політики та політики безпеки, внутрішньоправовій політиці, охороні навколишнього середовища, енергетиці, транс'європейській транспортній політиці.

Одночасно з прийняттям комунітарної стратегії для країн ЦСЄ, за ініціативою Франції лідери країн ЄС в Ессені домовились про необхідність проведення важливих внутрішніх інституціональних реформ як невідмінну умову початку переговорів про вступ. Одночасно Європейською Радою була ухвалені також нові ініціативи в проведенні середземноморської політики ЄС, які отримали пізніше назву "євро-середземноморського співробітництва". Основна задача нової середземноморської політики ЄС полягала, крім здійснення зростаючої фінансової допомоги, в забезпеченні миру та стабільності в регіоні. Для остаточного вироблення та затвердження основних умов нової політики передбачалося проведення в другій половині 1995 р. Євро-Середземноморської конференції на міністерському рівні. До початку роботи міжурядової конференції 1996 р. Комісія мала проаналізувати та дати рекомендації також щодо можливих наслідків нового розширення для ССП та Структурних фондів ЄС.

На наступному саміті в Каннах 26-27 червня 1995 р. було врешті досягнуто компромісу щодо співвідношення регіональної політики ЄС та остаточно затверджено рівень фінансування з середньострокового бюджету середземноморської політики ЄС та стратегії розширення на Схід. Не дивлячись на розходження в підходах країн ЄС по цьому питанню, на наступний п'ятирічний період з 1995 р. по 1999 р. було передбачено виділення значної фінансової допомоги для країн Середземноморського регіону. Другим, і мабуть самим важливим питанням, що розглядалось в Каннах і що мало відношення до країн ЦСЄ, було офіційне затвердження, згідно з проголошеною в Ессені стратегією вступу, Білої книги по підготовці асоційованих країн до приєднання до Єдиного внутрішнього ринку ЄС. Біла книга включала три основні елементи. По-перше, вона визначала основні комунітарні вимоги (*acquis communautaire*), які мали бути застосовані країнами ЦСЄ в кожному з 23 секторів економіки для забезпечення ефективного функціонування Єдиного ринку після розширення ЄС. При цьому ЄС не нав'язували пріоритетність застосування комунітарних вимог, залишивши право вибору секторальних пріоритетів та програм реформування за асоційованими країнами, згідно з їх специфічними національними інтересами та умовами. По-друге, враховуючи особливості та відмінності розширення на Схід від попередніх розширень ЄС, Біла книга наполягала не стільки на автоматичному перенесенні комунітарного права на національне право країн ЦСЄ, скільки на формуванні з його допомогою правової та адміністративної інфраструктури, покликаної забезпечити імплементацію правової бази Єдиного ринку ще до вступу асоційованих країн до ЄС. Це мало принципове значення для сертифікації та перевірки відповідності товарів з країн ЦСЄ мінімальному рівню комунітарних стандартів, що відкривало можливості їх руху в межах всього Єдиного ринку. По-третє, в Білій книзі розглядалися різні форми фінансової та технічної допомоги країнам ЦСЄ з метою сприяти реформуванню та вирівнюванню їх економік.

Відсутність в Білій книзі переліку конкретних вимог щодо кількісних змін в економіці асоційованих країн та будь-якого розкладу інтеграції останніх до ЄС викликали критику як в Співтовариствах, так і серед країн ЦСЄ. Орієнтація лише на якісні зміни в економічній ситуації країн регіону в поміркованих політичних колах асоційованих країн розглядалася за відсутністю чіткого розкладу їх інтеграції до ЄС як серйозна перешкода на шляху проведення мало популярних внутрішніх реформ. Більш радикально настроєні політики розглядали Білу книгу як чергову спробу ЄС відкласти розширення на Схід до завершення внутрішніх комунітарних реформ.

По завершенню роботи саміту в Каннах основна увага при аналізі проблеми розширення на Схід була зосереджена на формуванні чіткого графіка вступу країн ЦСЄ до ЄС. В значній мірі цьому сприяли чисельні заяви полі-

тичних лідерів країн ЄС і, особливо Німеччини, в яких називалися конкретні дати прийому асоційованих країн до Співтовариств. Так, на початку липня 1995 р. під час візиту до Варшави Гельмут Коль заявив, що хоча до 2000 р. формальні угоди про вступ Польщі і, відповідно, Угорщини та Чеської Республіки до Співтовариств ще не будуть ратифіковані, вони "мають бути повністю підготовлені до ратифікації". Деяко пізніше, намагаючись згладити настільки категоричну заяву канцлера Німеччини, офіційний Бонн давав інше тлумачення названих строків, заявивши, що мова йде лише про надання до цього строку формальної гарантії їх вступу до ЄС.

Перехід проблеми нового розширення ЄС в практичну площину активізувало також обговорення можливих шляхів проведення внутрішніх комунітарних реформ, які мали б забезпечити функціонування Співтовариств з 28 країнами-членами. В першу чергу, мова йшла про реформування таких ключових напрямків комунітарної політики як ССП та Структурні фонди, які споживали 80% бюджету ЄС, механізм прийняття рішення та комунітарна фінансова система. Перспектива як кількісно, так і якісно нового розширення не тільки загрожувала подвоєнням комунітарних витрат на ССП та Структурні фонди, але й спровокувала хвилю нових вимог основних донорів і, особливо Німеччини, внесок якої складав майже 30% всього бюджету ЄС, щодо пропорційного їх перегляду. В якійсь мірі, тому саме Німеччина в вересні 1995 р. виступила з ініціативою започаткувати процес обговорення проблем реформування ССП, Структурних фондів та комунітарної фінансової політики. Передбачалося, що країни ЄС на протязі чотирьох років паралельно з роботою міжурядової конференції 1996 р. та підготовкою до переходу до Європейського валютного союзу будуть обговорювати проблеми інституціонального реформування. Принципове рішення в цьому питанні було прийняте під час неформальної зустрічі 22-23 вересня 1995 р. на Майорці лідерів країн ЄС, домовилися, що пропозиції по питанням реформування бюджету ЄС після 1999 р., комунітарних фінансових механізмів, проблемам ССП та Структурним фондам будуть розроблені Комісією з врахуванням висновків міжурядової конференції.

Слід відмітити, що перспектива розширення ЄС на Схід не тільки загострювала і вимагала вирішення старих комунітарних проблем, але й ставила перед Співтовариствами якісно нові задачі, пов'язані з практичним аналізом майбутньої стратегії розширення в нових умовах. Як і в перерахованих вище питаннях, серед країн ЄС не було єдиної точки зору щодо стратегії нового розширення. З цього приводу існувало, що найменше два основні підходи. Перший, передбачав початок переговорів одночасно з усіма країнами-кандидатами, що дозволяло б кандидатам отримати рівні можливості в проведенні економічних та політичних реформ. Такий підхід викликав питання більше технічного характеру, оскільки вимагав від Комісії підготовки рекоменда-

цій, а Раді Міністрів вести переговори одночасно з усіма кандидатами. Другий, передбачав диференційований підхід до кандидатів та їх формування по групам, враховуючи відповідні об'єктивні критерії. Така стратегія, на відміну від першої, мала недоліки більше політичного характеру, оскільки не тільки визнавала різний рівень підготовленості кандидатів до комунітарних вимог, але й фактично вибудовувала чергу на вступ до ЄС. Це, в якійсь мірі, створювало загрозу штучного віддалення деяких кандидатів від остаточного вступу до ЄС та відповідного гальмування їх внутрішніх реформ. Критики такого підходу вважали, що він міг викликати негативну конкуренцію серед кандидатів та спровокувати утворення нового водорозділу вже серед країн Центральної та Східної Європи. Аргументом проти диференційованого підходу були також особливі стосунки, що склалися між деякими країнами-членами ЄС та окремими кандидатами. Відносна дискримінація по відношенню до країн Прибалтійського регіону викликала невдоволення Швеції та Фінляндії. Щодо Румунії, то тут активне невдоволення висловлювала Франція.

Розбіжності в підходах країн ЄС в цьому питанні відкрито проявилися напередодні Мадридського саміту в грудні 1995 р. Ініціатором дебатів знову стала Німеччина, уряд якої заявив про своє сприятливе відношення щодо початку переговорів про вступ лише з трьома кандидатами від ЦСЄ - Польщею, Угорщиною та Чеською Республікою вже через шість місяців після висновків МУК. Згідно з рішеннями саміту на Майорці, Німеччина погоджувалась, що ці переговори мають розпочатися одночасно з аналогічними переговорами з Мальтою та Кіпром. Така позиція пояснювалася німецьким керівництвом прагненням прискорити процес інтеграції найбільш підготовлених країн ЦСЄ, продемонструвавши, таким чином, приклад іншим кандидатам та, заповнивши політичний вакуум, що виник в Центральній Європі. Виступаючи за обмеження першої хвилі кандидатів, що вступають до ЄС, Німеччина, таким чином, зменшувала фінансові витрати, викликані розширенням і пом'якшувала також проблему інституціонального реформування.

Позиція Німеччини викликала заперечення інших членів ЄС. Зокрема країни північних регіонів Співтовариств, такі як Данія, Швеція та Фінляндія, погоджуючись в принципі з необхідністю еквівалентної оцінки готовності кандидатів до вступу та врахування всіх об'єктивних критеріїв і зовнішньополітичних інтересів країн ЄС, відмічали, однак, що такий підхід може віддалити країни Балтійського узбережжя від ЄС і підштовхнути їх в сферу впливу Росії. Аналогічну позицію займала і Франція, представники, якої виступали за більш географічно збалансований процес розширення ЄС. Ще одним аргументом проти позиції Німеччини були, висловлені згаданими країнами та Великобританією побоювання, що поступове розширення загальмує та віддалить процес внутрішнього реформування в Співтовариствах.

“Agenda 2000” та рекомендації щодо розширення

Враховуючи позицію більшості країн ЄС, саміт 15-16 грудня 1995 р., що проходив у Мадриді, рекомендував Комісії підготувати рекомендації для всіх десяти кандидатів країн Центральної та Східної Європи. Важливою частиною роботи Комісії мала стати підготовка детального аналізу фінансової системи ЄС з врахуванням перспективи розширення та наслідків останнього для ССП та Структурних фондів, який ліг пізніше в основу, розробленого ЄК в 1997 р. “Порядку денного 2000” (“Agenda 2000”). Рішення в Мадриді були свого роду компромісом між бажанням Німеччини якомога швидше розпочати переговори з окремими кандидатами та іншими країнами ЄС і, перш за все, Францією, які, погоджуючись з необхідністю еквівалентного підходу до кандидатів, одночасно висловлювалися проти їх розподілу на окремі групи. Такий досить не визначений та двоїстий підхід більшості країн ЄС зберігав все ж перспективу застосування диференційованого підходу до процесу розширення.

Підготовка Комісією рекомендацій на початку 1996 р. продемонструвала ряд труднощів практичного характеру, які врешті внесли значні корективи до вже існуючого механізму розширення. Згідно з практикою класичного механізму розширення, рекомендації, що готуються ЄК, є свого роду технічною оцінкою можливостей кандидатів стати повноправними членами Європейських Співтовариств. Вони призначені допомогти Європейській Раді у прийнятті остаточного політичного рішення щодо початку переговорів про вступ з кожним кандидатом. Рекомендації Комісії не мають обов’язкового характеру і ніколи можуть не враховуватись при прийнятті ЄР рішення, як це було, наприклад, у випадку з Грецією в 1980 р. На цей раз, рекомендації ЄК мали особливо важливе значення, враховуючи перехідний статус країн-кандидатів та відсутність єдиної точки зору країн ЄС щодо переваг та недоліків нового розширення.

Взявши за основу Копенгагенські критерії готовності кандидатів ЦЄ на вступ до ЄС та, враховуючи Мадридські домовленості щодо необхідності одночасних переговорів з всією групою кандидатів, Комісія розраховувала спочатку підготувати єдиний комбінований документ з рекомендаціями для всіх десяти кандидатів як це було зроблено в 1967 р. для Великобританії, Данії, Ірландії та Норвегії. Однак, перспектива переговорів одночасно з великою кількістю кандидатів, що вже саме по собі було надзвичайним і не мало прецедентів в історії Європейських Співтовариств та високий рівень їх різномірності змусив Комісію змінити початкові плани і погодитись на підготовку десяти окремих рекомендацій. Таке рішення, не дивлячись на зобов’язання Комісії виключити можливість застосування в рекомендаціях будь якого порівняльного аналізу кандидатів, було фактично першим свід-

ченням необхідності використання диференційованого підходу в переговорах.

Ще однією особливістю підготовки рекомендацій була відсутність достатньої інформації про економічну та політичну ситуацію в країнах-кандидатах та відносна об'єктивність існуючих статистичних даних. Виходячи з даної ситуації, Комісія підготувала і розіслала в квітні 1996 р. досить деталізований пакет питань для кандидатів, відповіді на які (отримані через три місяці), лягли в основу підготовлених через рік рекомендацій. Офіційно рекомендації Комісії були представлені 16 липня 1997 р. - через місяць після завершення саміту ЄС в Амстердамі. Вони стали однією з трьох основних складових частин, ухваленої на саміті доповіді "Порядок денний 2000", в якому крім рекомендацій щодо розширення, розглядалися рекомендації Комісії по ССП та Структурним фондам, а також перспективи фінансової політики ЄС на період 2000-2006 рр.

Характерною відмінністю рекомендацій Комісії, викладених для нових кандидатів в "Порядку денному 2000", від аналогічних рекомендацій під час попередніх розширень ЄС був їх перспективний характер. Враховуючи перехідний статус нових кандидатів ЦСЄ та процес постійних швидких змін в їх внутрішній економічній та політичній ситуації, що значно ускладнювало її об'єктивний аналіз, Комісія формувала свої рекомендації не стільки з урахуванням сучасного стану кандидатів, скільки в середньостроковій перспективі їх розвитку на протязі п'яти років. Така позиція враховувала не тільки перехідний статус кандидатів, які практично не були готові до членства в ЄС, але й давала можливість враховувати зміни, що могли відбутися за достить довгий та складний період переговорного процесу.

Підготовлені Комісією рекомендації мали однакову структуру і складалися з чотирьох блоків, що містили основні вимоги членства в ЄС: відповідність економічним критеріям членства; відповідність політичним критеріям; здатність виконувати комунітарні зобов'язання; наявність адміністративних можливостей для виконання комунітарних вимог. Аналізуючи політичні критерії готовності вступу країн ЦСЄ до ЄС, Комісія відмітила наявність невідповідностей комунітарним вимогам щодо захисту прав людини та меншостей в національному законодавстві всіх кандидатів, але при цьому лише Словаччина отримала повністю негативну оцінку стану її політичних реформ. Критична оцінка відношення уряду до парламентської опозиції, не достатня самостійність системи юриспруденції та інших державних конституційних структур Словаччини розглядалися Комісією як серйозний аргумент для того, щоб рекомендувати ЄР не включати цю країну до групи кандидатів з якими будуть розпочаті переговори, навіть не дивлячись на її відповідність економічним вимогам. Важливе місце в оцінці готовності країн ЦСЄ до переговорів мали також економічні критерії. Згідно висновків Комісії, еконо-

мічним вимогам готовності кандидатів до переговорів відповідали лише шість країн ЦСЄ (Польща, Угорщина, Чеська Республіка, Естонія, Словенія, Словаччина). Польща та Угорщина, з точки зору Комісії, навіть могли в середньостроковій перспективі мати повністю конкурентну з країнами ЄС економіку. Останньою в цьому списку була Естонія, яка по економічним показникам відставала від інших п'яти країн. Що ж стосується двох останніх блоків критеріїв, то тут висновки Комісії були не настільки категоричними і не вносили нових обмежень в список кандидатів для початку переговорів.

Підводячи підсумки готовності країн-кандидатів до переговорів, Комісія в "Порядку денному 2000" разом з рекомендаціями по іншим напрямкам комунітарної політики, пропонувала розпочати переговори лише з п'ятьма країнами ЦСЄ: Польщею, Угорщиною, Чеською Республікою, Словенією та Естонією. Рекомендації передбачали також одночасно початок переговорів з Кіпром. Мальта не попала до списку рекомендованих країн, оскільки новий лейбористський уряд, що прийшов до влади в країні, висловився проти вступу до ЄС, обмежившись бажанням підписати лише угоду про вільну торгівлю. Що ж до Болгарії, Румунії, Словаччини, Латвії та Литви, то рекомендації ЄК передбачали можливість почати переговори з цими країнами тільки після виконання ними Копенгагенських критеріїв.

Рекомендації Комісії, зафіксовані в "Порядку денному 2000", фактично впроваджували стратегію "вступу хвилями", основу на диференційованому підході до кандидатів з врахуванням об'єктивної оцінки їх готовності до вступу. При цьому, країни "другої хвилі" не втрачали можливості бути залученими до процесу переговорів, оскільки Комісія передбачала впровадити щорічну оцінку їх відповідності Копенгагенським критеріям. Така політика, з точки зору Комісії, мала стимулювати реформи в країнах, що не увійшли до "першої хвилі" та запобігти новому розколу в Центральній та Східній Європі на країни, що можуть і що не можуть увійти до ЄС. Для цього Комісія пропонувала проведення щорічних оцінок економічного та політичного прогресу в цих країнах, а також здійснення фінансової та економічної підтримки їх реформ за рахунок введення так званої "посиленої передвступної стратегії". В якості основного елемента запропонованої стратегії Комісія пропонувала замість, затвердженого в Копенгагені, багатостороннього структурного співробітництва запровадити двостороннє "вступне партнерство", яке б враховувало специфічні пріоритети кожного кандидата та передбачало б прийняття з його сторони відповідних зобов'язань. Це дозволяло б координувати допомогу у відповідності з виконанням поставлених задач та просування реформ. Передбачалася також додаткова фінансова підтримка кандидатів в межах існуючої програми PHARE та заснування двох допоміжних спеціалізованих інструментів для реформування сільського господарства та

розвитку інфраструктури нових кандидатів (0,5 млрд. ЕКЮ та, відповідно, 1 млрд. ЕКЮ щорічно).

Важливість прийнятого в Амстердамі “Порядку денного 2000” для розширення ЄС на Схід полягала ще й в тому, що цей документ передбачав врегулювання таких важливих напрямків комунітарної політики як ССП та Структурні фонди, реформування яких за спільним визнанням всіх держав ЄС було необхідною умовою прийняття нових країн ЦСЕ, значну частину економіки яких складав саме аграрний сектор. В той же час, Комісія розглядала нове розширення не як першопричину необхідності реформування цих напрямків політики ЄС, а скоріше як каталізатор, який ще більше загострив старі внутрішні потребами. Такий акцент мав принципово важливе значення, оскільки дозволяв дещо ізоловати процес розширення від негативної реакції національних виробників на реструктуризацію ССП та політики Структурних фондів, яка мала привести до скорочення комунітарних субсидій.

Так, Комісія пропонувала обмежити цінні дотації на зерно, яловичину, молочні та інші продукти експорту, стимулюючи, тим самим, конкурентні можливості національних виробників. Одночасно, Комісія пропонувала перейти від політики цінних субсидій до політики прямих дотацій фермерам, від корпоративної аграрної політики до більш узгодженого співробітництва з політикою охорони навколишнього середовища та структурною політикою та більшої національної автономії в цьому питанні. Враховуючи особливу складність та довгостроковий характер цієї проблеми, Комісія пропонувала встановити в цій області економіки для нових кандидатів більш довгий перехідний період, необхідний для модернізації їх аграрного сектору. Реформаторські пропозиції Комісії в сфері Структурних фондів передбачали скорочення допомоги до трьох основних напрямків, заміни політики підтримки бідних регіонів політикою скорочення безробіття та надання національним урядам більшого контролю за використанням їх ресурсів. В цілому, пропозиції Комісії могли скоротити кількість населення ЄС, що користується підтримкою Структурних фондів, від 50% до 35% рівня 1997 р. і, майже на таку ж суму, встановити з 2006р. фінансування нових країн-членів ЄС.

Підхід Комісії, оснований на принципі диференційованої оцінки кандидатів, мав під собою досить серйозне обґрунтування. Перш за все, це був, свого роду, результат відсутності єдиної точки зору на процес нового розширення серед країн ЄС і спробою знайти компроміс між прихильниками почати переговори лише з невеликою групою країн (Німеччина) та прихильниками спільно початку переговорів для всіх кандидатів. Останній підхід підтримували країни Північного регіону ЄС, розраховуючи, таким чином, залучити до переговорів Прибалтійські держави та інші країни ЄС, які взагалі виступали проти нового розширення, розраховуючи цим способом віддалити його практичну реалізацію.

Другим важливим фактором впливу на рекомендації Комісії було, прийняте в кінці 1996 р. рішення НАТО про розширення на Схід та визначення на Мадридському саміті в липні 1997 р. трьох країн ЦСЄ (Польща, Угорщина, Чеська Республіка), які мали стати членами НАТО. Таке рішення НАТО мало для ЄС подвійний ефект, оскільки, з однієї сторони, привело до здійснення тиску на ЄС з боку керівництва США, яке розраховувало таким чином компенсувати негативний вплив Мадридських рішень на інші країни ЦСЄ (перш за все, Балтійського регіону), з другої - до появи бажання дещо диференціюватися від НАТО. Залучивши до переговорного процесу Естонію та Словенію, Комісія, по оцінкам багатьох західноєвропейських дослідників, на практиці демонструвала для інших країн Балтійського та Балканського регіонів реальну перспективу вступу до ЄС. Одночасно, проводячи більш широку та географічно збалансовану політику розширення, ЄС вирішували, тим самим, важливі геополітичні задачі своєї регіональної політики.

Ще одним фактором, що без сумніву вплинув на рішення Комісії, були її низька оцінка результатів роботи міжурядової конференції 1996-1997рр. по інституціональній реформі ЄС та рішення Амстердамського саміту щодо необхідності проведення нової МУК по питанням подальшого реформування комунітарних інститутів, якщо нове розширення буде загрожувати зростанню кількості країн-членів ЄС більше ніж двадцять. Обмеження країн-кандидатів до п'яти дозволяло, таким чином, уникнути необхідності скликання нової МУК і нового обговорення складних проблем реформування основних інститутів ЄС. Цей фактор мав, однак, один позитивний елемент, який дозволяв Комісії вимагати попередніх інституціональних реформ, якщо країни ЄС будуть наполягати на збільшенні кількості кандидатів, допущених до початку переговорів.

Обговорення рекомендацій Комісії відбувалося під час серії засідань Ради міністрів ЄС в вересні та жовтні 1997 р. Вони продемонстрували основні розбіжності в позиціях окремих членів Співтовариства і вплив процесу нового розширення ЄС на інші комунітарні проблеми. Так, не дивлячись на включення Комісією до країн "першої хвилі" Естонії, Швеція та Данія продовжували підтримувати ідею спільного старту переговорів для всіх кандидатів. Якщо для Фінляндії участь Естонії в першій групі кандидатів було достатнім аргументом для підтримки диференційованого принципу, то Швеція і Данія вимагали аналогічних умов для Латвії та Литви. Греція, керуючись інтересами регіональної безпеки, активно виступала проти усунення на невизначений строк від процесу розширення таких країн як Болгарія та Румунія. Інші країни Середземноморського регіону ЄС на чолі з Іспанією також підтримували ідею спільного старту як можливість віддалити процес розширення та змусити багаті країни ЄС погодитись на збільшення бюджету ЄС для фінансування розширення. Що ж до Німеччини, то вона продовжувала

виступати за обмеження до трьох кількості країн “першої хвилі”, аргументуючи це економічними інтересами та бажанням провести розширення досить швидко. Диференційований підхід підтримували також Великобританія, яка керувалась мотивами збереження Спільного ринку та економії бюджетних ресурсів, та Франція, яка виступала за підвищення ефективності ролі ЄС в Європі і тому негативно оцінювала громіздкий механізм спільного старту.

Крім різної оцінки кількісного складу першої групи кандидатів, такі країни ЄС як Франція, Італія та Бельгія виступали проти будь якого подальшого розширення без попереднього реформування основних інститутів та механізму прийняття рішень ЄС, навіть якщо воно буде незначним і не приведе до збільшення кількості країн-членів більше 20, як передбачено Амстердамською угодою. Німеччина та інші країни донори ЄС наполягали на проведенні процесу розширення без збільшення бюджетних витрат та підтримання, встановленого в Единбурзі максимального рівня бюджету у розмірі 1,27% ВВП. Німеччина та Данія вимагали одночасно перегляд свого статусу чистого донора в комунітарний бюджет та відповідного збалансування бюджетних внесків інших членів ЄС. Німеччина навіть пропонувала обмежити допомогу з комунітарних фондів країнам, що мали увійти до Європейського валютного союзу (Іспанія, Ірландія та Португалія), що викликало незадоволення як Іспанії так і інших бідних країн ЄС, які навпаки вимагали збільшення бюджету та фінансування за його рахунок процесу розширення.

Поступово країни ЄС дійшли консенсусу по питанню розширення саме на основі рекомендацій Комісії. В кінці листопада 1997 р. всі країни ЄС, в тій чи іншій мірі, схилилися до початку переговорного процесу щодо розширення по формулі “п’ять плюс один” (п’ять країн ЦСЄ та Кіпр). Що ж до інших кандидатів, то передбачалося, що вони зможуть не тільки приєднатися до переговорів як тільки будуть достатньо підготовлені до цього, але навіть і обігнати країни, які розпочали переговори раніше. Швеція та Данія передивилися свої вимоги спільного старту за умови гарантій щорічних перевірок Співтовариством готовності інших кандидатів, що не увійшли до першої групи, розпочати переговори. Країни ЄС домовилися також, не дивлячись на ряд політичних проблем в Словаччині, не виключати її з процесу розширення, розраховуючи, що участь Словаччини в процесі розширення та обговорення критеріїв участі в ЄС, в більшій мірі сприятиме її внутрішнім реформам ніж ізоляція її від цих процесів.

Люксембурзький саміт та розширення “хвилями”

На Люксембурзькому саміті 12-13 грудня 1997 р. було прийняте формальне рішення про початок переговорів з країнами ЦСЄ та Кіпром та затвердження стратегії поступового розширення. Передбачалося, що формально переговори ЄС та одинадцяти країн-кандидатів мали початися 30 березня

1998 р. в Лондоні на зустрічі міністрів закордонних справ за принципом збереження єдиних умов і однакових критеріїв вступу для всіх кандидатів, незалежно від рівня їх готовності і часу вступу. Згідно рішення ЄР, весною 1998 р. на двосторонній міжурядовій конференції мав розпочатися переговорний процес з Кіпром, Угорщиною, Польщею, Чеською Республікою, Естонією та Словенією. Паралельно з переговорами про вступ з першою групою країн передбачалося проведення підготовки переговорів з Румунією, Словаччиною, Латвією, Литвою та Болгарією. Відносно останньої групи країн передбачалося проведення з кінця 1998 р. ЄР щорічного аналізу виконання ними Копенгагенських критеріїв.

Особливе місце серед кандидатів на вступ до ЄС продовжувала займати Туреччина. Враховуючи роль Туреччини в конфлікті на Кіпрі, недостатній рівень захисту прав людини, а також економічні та культурні фактори, Люксембурзький саміт відмовив останній в можливості приєднатися навіть до останньої групи кандидатів на рівні Болгарії та Румунії. В якості компенсації країни ЄС пропонували прийняти спеціальну стратегію відносин з Туреччиною, яка передбачала розвиток більш тісних взаємовідносин з ЄС через фінансове, митне та правове співробітництво. Однак, при цьому рівень такого співробітництва ЄР на пряму зв'язувала з вирішенням Туреччиною проблеми прав людини, національних меншостей, стабільних відносин з Грецією та сприяння політичному врегулюванню кіпрського конфлікту.

Згідно з пропозиціями Комісії, викладеними в "Порядку денному 2000", одним з основних інструментів перед-вступної стратегії ЄС щодо країн ЦЄС була підготовка починаючи з другої половини 1997 р. індивідуальних Угод про вступне партнерство з кожним кандидатом. Остаточні ухвалені 30 березня 1998 р. на Лондонській зустрічі міністрів закордонних справ країн ЄС та країн-кандидатів, Угоди про вступне партнерство передбачали не тільки виконання *acquis communautaire* в "таких сферах як політичні критерії членства, економічні реформи, посилення інституціональних та адміністративних можливостей, підготовка до членства внутрішнього ринку, юриспруденції, сільського господарства, охорони навколишнього середовища, транспорту, зайнятості, соціальної та регіональної політики", але й враховували специфіку та потреби кожного кандидата окремо. Угоди засновували також нові інструменти фінансової та технічної допомоги ЄС в перед-вступний період. В галузі сільського господарства впроваджувалась Програма підтримки аграрного та сільського розвитку (SAPARD), яка передбачала фінансування 10 країн ЦЄС у розмірі 520 млн. ЕКЮ щорічно, або 3,64 млрд. ЕКЮ за період 2000-2006 рр. За аналогічний період на Програму структурної політики в перед-вступний період (ISPA), яка передбачала проведення структурних реформувачь бкло заплановано витрати ще 7,28 млрд. ЕКЮ, або 1,04 млрд. ЕКЮ щорічно. Розподіл запланованої допомоги по країнам-кан-

дидатам мав враховувати такі фактори як кількість населення, прибуток на душу населення та розмір території.

Формально початок процесу розширення був проголошений на конференції МЗС країн ЄС та одинадцяти країн-кандидатів, що відбулася 30 березня 1998 р. в Лондоні. Першим кроком вступного процесу для всіх кандидатів стало аналітичне вивчення тридцяти одного розділу *acquis communautaires* та визначення відповідності кандидатів праву ЄС та іншим комунітарним вимогам. До кінця липня 1998 р. Комісією було проведено, враховуючи ступінь складності, аналіз перших 11 розділів *acquis communautaires* в таких сферах як наукові дослідження, телекомунікаційні та інформаційні технології, навчання, культурна політика та аудіо-відео запис, індустриальна політика, політика малих та середніх підприємств, СЗПБ, право підприємств, захист споживача, риболовна політика та статистика. До кінця року в цілому було проаналізовано ще 11 розділів комунітарної політики, включаючи транспорт, енергетику, зовнішню політику, митний союз, конкурентну політику, соціальну політику та політику зайнятості, вільне пересування капіталу та товарів, економічний та монетарний союз і, нарешті, сільськогосподарська політика, як найбільш складна сфера взаємовідносин з такими аграрними країнами як Польща.

Паралельно з процесом аналітичного вивчення комунітарних вимог, починаючи з літа 1998 р. ЄС приступив до реалізації наступного кроку вступного процесу, який передбачав безпосередньо початок переговорів з першою групою кандидатів: 1 вересня - Польща; 7 вересня - Кіпр та Угорщина; 9 вересня - Естонія; 15 вересня - Чеська Республіка та Словенія та підготовку першого річного звіту про готовність кандидатів. Оскільки більшість кандидатів підготувала відповідні документи лише по семи проаналізованим розділам *acquis communautaires*, переговори мали початися з обговорення лише семи найбільш простих розділів: наука і дослідження, телекомунікаційні та інформаційні технології, навчання, культурна політика та аудіо-відео запис, індустриальна політика, політика малих та середніх підприємств, СЗПБ.

На засіданні ЄР в Люксембурзі 5 жовтня 1998 р. було прийняте рішення про безпосередній початок переговорів про вступ з першою групою кандидатів вже 10 листопада 1998 р. в Брюсселі. Люксембурзький саміт ЄС фактично ухвалив, запропоновану Комісією стратегію нового розширення хвилями, затвердивши розподіл нових кандидатів на дві групи. При цьому, передбачалося, що прогрес в переговорах залежатиме безпосередньо від внутрішньої ситуації індивідуально кожного кандидата, а угоди, досягнуті під час процесу переговорів не матимуть остаточного характеру поки не будуть підписані угоди про вступ. Кандидати, що входили до другої групи, отримували можливість при відповідних умовах приєднатися до першої групи кра-

їн, що вже розпочали переговори про вступ. З цією метою затверджувався механізм багатостороннього аналізу виконання кожним кандидатом комунітарних вимог, Угоди про вступне партнерство та додаткова програма передвступної допомоги.

Ці положення були результатом досить довгої дискусії, що розгорнулася між країнами ЄС по питанню конкретних строків початку переговорів з країнами ЦСЄ. Франція та Іспанія, намагаючись віддалити початок безпосереднього процесу переговорів, виступали за проведення повної політичної оцінки готовності кандидатів, враховуючи, в тому числі, нормалізацію ситуації на Кіпрі. Греція, навіть загрозувала заблокувати переговори з іншими кандидатами, якщо Кіпр по причинам відсутності врегулювання буде виключений з переговорного процесу. Ставлячи прогрес в переговорному процесі в залежність від вирішення проблеми об'єднання Кіпру, Франція, таким чином, не тільки розраховувала сприяти об'єднанню його турецької та грецької частин, але, таким чином, регулювати з його допомогою процес переговорів з іншими кандидатами на вступ. Можливість подібного використання Францією кіпрської проблеми залишалась навіть після прийняття Францією, Німеччиною, Італією та Нідерландами 10 листопада 1998 р. в Брюсселі рішення про включення Кіпру до переговорного процесу, не дивлячись на сучасне його положення. На зустрічі міністрів закордонних справ в Брюсселі був ухвалений перший звіт Комісії щодо прогресу кандидатів на шляху до вступу в ЄС. Серед першої групи кандидатів Комісія особливо виділила недоліки в повільному проведенні реформ в Чеській Республіці та Словенії. Що ж до спільних недоліків для інших кандидатів першої групи, то основна увага була звернена на недостатнє проведення реформ, необхідних для адміністративної відповідності цих країн комунітарним вимогам.

Формування нової стратегії розширення. Саміти в Гельсінкі та Ніцці

Затверджена в Люксембурзі стратегія розширення ЄС, викликала хвилю активних заходів з боку кандидатів другої групи, направлених на прискорення внутрішніх реформ та переконання Комісії в їх готовності до переговорів про вступ. Крім того, у вересні 1998 р. новий національний уряд Мальти вирішив відновити заяву 1993 р. на вступ до ЄС і приєднатися до першої групи країн-кандидатів. Зростаюча активність і тиск з боку країн, що не увійшли до першої групи кандидатів, зумовили те, що значна частина уваги в першому річному звіті Комісії, представленому в листопаді 1998 р. в Брюсселі, була присвячена вивченню саме цього питання. Підкресливши значні зусилля в проведенні реформ країнами другої групи, особливо Латвією, Литвою та Словаччиною, де в вересні 1998 р. прийшов новий уряд на чолі з Мікудаш Дзуріндою, Комісія однак визнала ще недостатньою їх підготовленість роз-

почати переговори про вступ до ЄС. Одночасно, рішення Комісії визнавали значну диференціацію в процесі проведення реформ серед країн другої групи. Якщо, згідно висновків Комісії, Латвія, Литва, Словаччина та Мальта значно просунулись вперед у виконанні комунітарних вимог, то в таких країнах як Болгарія, економічні реформи просувалися повільно, а в Румунії - відбулось навіть деяке їх відставання. Викликало критику Комісії також недостатній прикордонний контроль з боку двох держав та малоефективна організація боротьби з організованою злочинністю.

Висновки Комісії викликали занепокоєння не тільки серед претендентів другої групи, але й серед деяких країн-членів ЄС. Так, Франція, Італія та Греція вважали, що ізоляція Болгарії та Румунії від європейських інтеграційних процесів може послабити стабільність в південному регіоні Європи. Країни північного регіону ЄС (Данія, Швеція, Фінляндія) висловлювались за більш позитивну оцінку реформ в Латвії та Литві, тоді як інші країни ЄС вважали за необхідне більш активно підтримати реформи в Словаччині. За приєднання Словаччини до першої групи претендентів активно виступали також такі країни як Чеська Республіка та Угорщина. Перша, побоювалася, що відставання Словаччини в приєднанні до ЄС може негативно вплинути на їх тісні економічні зв'язки. Друга - мала досить чисельну та впливову діаспору в Словаччині. На саміті в травні 1999 р. країни Вишеградської групи навіть звернулися до ЄС з пропозицією розпочати переговори з Словаччиною якомога скоріше. І хоча, остереігаючись виникнення подальшого розмежування між претендентами та можливого порушення регіональної стабільності, більшість країн ЄС висловлювались проти визначення точних дат чи чітких перспектив щодо переговорів з будь якою країною другої групи, ЄР змушена була враховувати нерівномірність прогресу реформ серед нових кандидатів. Саміт ЄС у Відні 11-12 грудня 1998 р. висловився за необхідність переходу починаючи з 1999 р. від багатостороннього до двостороннього аналізу виконання комунітарних вимог кандидатами та представлення Комісією другого річного звіту по кандидатам в Хельсінкі в грудні 1999 р. Фактично, це було першим кроком на шляху до диференціації з боку ЄС кандидатів другої групи.

Критичні оцінки ЄС щодо можливостей Болгарії та Румунії нарівні з іншими країнами розпочати переговори про вступ зазнали перегляду після війни в Косово в березні 1999 р. Малоефективна політика ЄС по врегулюванню конфлікту в Косово змусила Співтовариства переглянути свою регіональну політику, зосередивши увагу на формуванні більш широкої зони безпеки та стабільності, особливо в південно-східному регіоні Європи. У зв'язку з цим більшість країн ЄС вважали за необхідне враховувати у відносинах з Болгарією та Румунією не стільки економічні, скільки згадані вище політичні фактори і, тим самим, розпочати з останніми переговори на вступ.

Включення цих країн до процесу переговорів, нарівні з іншими кандидатами другої групи, мало сприяти проведенню їх внутрішніх реформ та перетворення їх в основу стабільності та безпеки в регіоні. Важливість такої політичної підтримки обумовлювалось ще й тим, що Болгарія та Румунія, не дивлячись на відсутність підтримки населення, офіційно ухвалили бомбардування НАТО Сербії під час конфлікту в Косово. Таким чином, вже у вересні 1999 р. стало зрозумілим, що стратегія ЄС буде передбачати більш широкий підхід до розширення, включаючи всі країни другої групи. Такому підходу сприяла як позиція окремих країн ЄС, таких як Німеччина та Велика Британія, так і нового Голови Європейської Комісії - Романо Проді, який підтримував не стільки "технократичний, скільки політичний підхід" щодо розширення та встановлення зони миру та стабільності на півдні та південному сході Європи.

Важливими факторами в першій половині 1999 р., крім економічних і політичних, які продовжували ускладнювати просування країн другої групи до початку переговорів про вступ, були питання ядерної безпеки. Підкреслюючи категорично принципівий підхід до проблеми ядерної безпеки в Європі, Комісія наполягала на проведенні кандидатами такої політики в галузі енергетики, яка б відповідала західноєвропейським стандартам ядерної безпеки і, відповідно, вела б до закриття атомних електростанцій, побудованих ще в радянський період. Початок переговорів з кандидатами про вступ, практично ставився Комісією в пряму залежність від закриття їх мало надійних АЕС. Такі вимоги мали важливі наслідки для країн ЦСЄ, оскільки для деяких з них атомна енергетика складала більшу частину їх національного енергопостачання. Так, Ігноліна АЕС в Литві виробляла 80% всієї електроенергії в країні, атомні реактори в Ясловске-Богуніце та в Мочовце давали 20% електроенергії Словаччини, на модернізацію яких, крім того, останнім часом було витрачено 190 млн. дол. США. Аналогічна ситуація складалася із Козлодуйською АЕС в Болгарії. Першою погодилася на вимоги ЄС Литва, яка в вересні 1999 р. прийняла конкретний план закриття першого з двох реакторів Ігноліна АЕС в 2005 р., а другого - в 2009 р. Через місяць аналогічну заяву зробив уряд Словаччини, пообіцявши закрити два старі реактори в Богуніце в 2006 р. та 2008 р.

Значний прогрес в політиці п'яти країн другої групи та Мальти щодо виконання основних політичних та економічних умов ЄС, знайшло своє відображення в підготовленому 13 жовтня 1999 р. другому регулярному звіті Комісії, в якому рекомендувалося ЄР приєднати вищезгадані країни до першої групи кандидатів і розпочати з ними переговори про вступ. Незначні попередні умови висувалися лише для Болгарії та Румунії, участь яких в переговорах обумовлювалася поглибленням економічних реформ, бюджетної політики та структурних реформ. Болгарія також мала взяти чіткі зобов'язання

щодо закриття перших чотирьох реакторів Козлодуйської АЕС. Важливим положенням зазначеного звіту було впровадження "принципу диференціації" в подальших переговорах з кандидатами, який передбачав можливість новим претендентам наздогнати країни, з якими вже розпочалися переговори. Встановлювалися правила свого роду "регати", коли строки завершення переговорів відрізнялися для кожного кандидата і залежали лише від їх готовності до вступу.

Пояснюючи позицію Комісії, Р.Проді відмітив, що було б помилкою наполягати на повному виконанні кандидатами економічних критеріїв ЄС до початку переговорів. На його думку, дотримання досить високого рівня комунітарних вимог може привести до того, що такі країни як Болгарія та Румунія, здійснюючи значні зусилля в проведенні економічних та політичних реформ, можуть втратити надію на реальність перспективи вступу до Європейських Співтовариств. Р.Проді наполягав на рекомендаціях Комісії Європейській Раді розпочати в 2000 р. переговори з усіма кандидатами, які відповідають копенгагенським політичним критеріям і "довели готовність застосувати необхідні заходи для виконання економічних критеріїв".

Запропонована Комісією нова стратегія розширення ЄС була офіційно ухвалена на саміті ЄР в Гельсінкі 10-11 грудня 1999 р. ЄР в Гельсінкі прийняла формальне рішення про початок 15 лютого 2000 р. в Брюсселі переговорів зі Словаччиною, Латвією, Литвою, Болгарією, Румунією та Мальтою та затвердила нову стратегію диференційованого підходу до кандидатів в процесі переговорів, яка передбачала індивідуальний підхід до кожного кандидата. Прогрес в переговорах та перехід до обговорення нових розділів *acquis communautaire* ЄС ставив питанням індивідуальної готовності кожної з країн ЦСЄ. Замість стратегії розширення групами, чи "хвилями", ухваленої Люксембурзьким самітом, в Гельсінкі був прийнятий принцип "регати", який надавав рівних можливостей в переговорах та першочерговому вступу до ЄС всім 12 кандидатам як першої так і другої "хвилі".

Крім того, з точки зору багатьох функціонерів ЄС, на сьогодні, такий підхід в більшій мірі відповідав вимогам нової політичної ситуації в Європі, підтриманню миру та стабільності в її східному та південно-східному регіонах і, в якійсь мірі, стимулював більш активне проведення цими країнами відповідних реформ. Про це свідчили побоювання, що висловлювали країни з якими вже були розпочаті переговори, що такий підхід може загальмувати просування останніх до вступу в ЄС. Вони все частіше виступали з вимогами встановлення чітких строків переговорів та дат вступу до ЄС, аргументуючи, що це сприятиме підтримці суспільством складних та досить тяжких внутрішніх реформ. Що ж до Комісії і більшості держав-членів ЄС, то вони прагнули утримуватись від визначення конкретних дат та чіткого розкладу вступу нових кандидатів до ЄС. Член Комісії Гюнтер Ферхойген, відпові-

дальний за проблеми розширення ЄС, запевнив, що принцип “диференціації” допоможе деяким країнам “гельсінської групи” досягти значного прогресу в переговорах ті наздогнати країни ЦСЄ, що розпочали переговори раніше, не гальмуючи, при цьому переговори з “люксембурзькою групою” та в цілому загальний процес розширення. В звіті Комісії зазначалося лише, що ЄС будуть “готові прийняти рішення про вступ кандидатів, що повністю виконали необхідні критерії, тільки з 2002р.” Передбачалося, що до цього часу не лише будуть завершені переговори з кандидатами, але й будуть прийняті та ратифіковані рішення щодо комунітарних інституціональних реформ.

Саміт в Ніцці, що пройшов 7-9 грудня 2000 р. і був покликаний вирішити найбільш важливі питання інституціонального реформування ЄС, які проголошувалися Комісією та більшістю членів ЄС не тільки необхідною умовою майбутнього розширення, але й взагалі подальшого розвитку європейської інтеграції. Досягнутий в Ніцці компроміс, хоча й мав принципово важливе значення, все ж не знімав цілого ряду протиріч і носив більше половинчатий характер. Відмовившись від застосування, запропонованого рядом спеціалістів критерію “подвійної більшості” (населення та економічний потенціал) при голосуванні в Раді, керівники найбільш розвинених держав пішли по шляху прямого перерозподілу голосів, відмовившись від принципу рівноваги між малими та великими державами, що існував на протязі багатьох років. Зі своєї сторони, малі країни ЄС відстояли право мати свого представника в Комісії, що не тільки послаблювало наднаціональний характер останньої, але й загрожувало надмірному зростанню її розмірів. Втілення принципу “одна країна - один член Комісії” перетворювало останню, не дивлячись на встановлену межу 27 членів, в надто громіздкий орган, колегіальна робота якого може втратити ефективність. Не вирішеним залишалося питання не тільки перспективи розширення до 30 членів ЄС, але й абсолютної більшості в Комісії представників малих держав у порівнянні з такими країнами як Німеччина, Великобританія та Франція.

Таким чином, не дивлячись на невирішеність ряду важливих інституціональних питань, саміту в Ніцці все ж вдалося зробити крок до розв’язання проблеми розширення, що дало можливість представникам Комісії все частіше говорити про перспективу завершення переговорів з деякими кандидатами вже до кінця 2002р. Слід враховувати, однак, що не дивлячись на принципове вирішення питання прийому нових кандидатів до ЄС, остаточне рішення та строки його прийняття залежатимуть від декількох основних факторів: успішного проведення економічних, політичних та соціальних реформ у самих країнах-кандидатах; забезпечення дієздатності та функціонування європейських інституцій у зв’язку з майбутнім розширенням; консенсусу по цьому питанню серед країн ЄС. Європейський Союз перетворюється на дедалі складніший комплекс, єдність якого потребує проведення важливих пе-

ретворень інституціонального, правового, політичного характеру, які мали б кардинальне значення і враховували інтереси як наявних країн-членів, так і країн-кандидатів.

Висновки до сьомого розділу

Ратифікація Маастрихтського договору вивела Європейське співтовариство на рівень політичної інтеграції. Країни-члени стали на шлях об'єднання зусиль у реалізації спільної зовнішньої політики й політики безпеки; європейського громадянства; гармонізації юридичних і політичних порядків країн-членів у просторі без кордонів. Маастрихтський договір сприяв якісному прогресові євроінтеграції, спрямовуючи динаміку Співтовариства по шляху розбудови Економічного й валютного союзу, введення єдиної валютної одиниці, а також посилення соціально-економічного згуртування. Функціонування Співтовариства стало водночас більш ефективним і більш демократичним у соціально-економічній сфері, однак, у політичному секторі домінують міжурядові структури. Амстердамський договір наблизив Євросоюз до громадян, посилив відкритість і демократичність його інституціональної системи, надав його політиці культурний і соціальний вимір.

Стратегія розвитку ЄС у 90-ті роки виходила з таких факторів:

- зміна геополітичного ландшафту в Центральній і Східній Європі, яка відбулася на межі 80-х - 90-х років, не лише вимагає подальшого зміцнення ролі ЄС, але й відкриває нові перспективи в розвитку європейської інтеграції й реформування його інституціональної системи;
- необхідність подальшої консолідації європейських держав диктується глобалізацією світової економіки; формуванням постіндустріальної економіки, базованої на знаннях; загостренням кардинальних проблем, які стоять перед людством; задачами зміцнення світового правопорядку, врегулювання військових конфліктів у гарячих точках тощо.

У 90-ті роки Євросоюз започаткував і реалізує масштабні проекти, спрямовані на подальше поглиблення і розширення європейської інтеграції: будівництво Економічного і валютного союзу, введення єдиної європейської валюти; створення Європейського простору свободи, безпеки, законності; формування єдиного "Європейського науково-дослідницького простору"; інституціональну реформу і будівництво політичного союзу; розвиток "європейської оборонної ідентичності"; майбутнє розширення на Схід, яке має створити нові умови для прискореного економічного зростання й створення нових робочих місць.

§ 1. Україна на шляху європейської інтеграції

Розвиток відносин між Україною і ЄС

У 90-ті роки викристалізувалася зовнішньополітична орієнтація України в напрямку інтеграції до європейської спільноти. Європейський вибір відкриває нові перспективи для співробітництва України з розвиненими країнами континенту, економічного розвитку, соціального й інтелектуального прогресу, зміцнення позицій держави в міжнародній системі координат. Для України європейська інтеграція - це шлях модернізації економіки, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, можливість виходу на єдиний внутрішній ринок ЄС. У політичному аспекті європейська інтеграція детермінує модернізацію правового поля української держави, демократизацію її політичної й інституціональної систем. Співробітництво з ЄС сприятиме наближенню соціальних умов України до високих європейських стандартів, підвищенню рівня життя й добробуту населення. У культурно-цивілізаційному аспекті євроінтеграція - це шлях до активізації взаємообміну між українською й західноєвропейською гуманістичною культурами, одночасне становлення України як інтегрованої частини глобального суспільства, так і національної держави. Нарешті, членство в ЄС гарантує зміцнення національної безпеки України, захист її від агресії і територіальних претензій.

Водночас, у процесі зближення України з ЄС неминуче діятимуть і негативні фактори євроінтеграції. Серед них: неспроможність нести фінансовий тягар внесків до ЄС; зростання конкуренції з боку фірм країн-членів ЄС у процесі лібералізації і збільшення відкритості національної економіки, що супроводжуватиметься ліквідацією неконкурентоспроможних підприємств із негативними соціальними наслідками. Однак, потенційні переваги європейської інтеграції суттєво перевищують можливі втрати і ризики, що було переконливо доведено досвідом усіх європейських країн, які обрали цей шлях. Можливою альтернативою європейській інтеграції є перетворення України на економічно нерозвинену, політично нестабільну, ізольовану від загальноєвропейських процесів країну-аутсайдера. Необхідність модернізації і радикального реформування України збігається з її євроінтеграційними прагненнями.

“Повернення до Європи” було проголошено ключовим напрямком політики України від початків незалежності. Уже у Постанові Верховної Ради УРСР від 25 грудня 1990 р. “Про реалізацію Декларації про державний суве-

ренітет України у сфері зовнішніх зносин” Уряду було доручено “спрямувати зусилля на забезпечення безпосередньої участі Української РСР у загальноєвропейському процесі та європейських структурах”. У 1993 р. Верховна Рада України прийняла постанову “Про основні напрями зовнішньої політики України”, де вперше була сформульована позиція України щодо ЄС на законодавчому рівні: “перспективною метою зовнішньої політики є членство України у Європейських співтовариствах... З метою підтримки стабільних відносин з Європейськими співтовариствами Україна укладе з ними Угоду про партнерство та співробітництво, здійснення якої стане першим етапом просування до асоційованого, а згодом - до повного її членства у цій організації”.

Бажання України стати повноправним членом ЄС було висловлено Президентом України Леонідом Кравчуком 14 червня 1994 р. в Люксембурзі під час підписання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС (УПС). Дату підписання УПС можна умовно вважати завершенням початкового етапу становлення відносин між Україною і ЄС, протягом якого відбулося визнання незалежної української держави з боку ЄС і країн-членів. Розвиток двосторонніх відносин на цьому етапі ускладнювався вимогами Брюсселя щодо набуття Україною без’ядерного статусу. ЄС ставив головною умовою розвитку співробітництва й підписання УПС виведення з України ядерної зброї і приєднання її до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Іншими гострими проблемами, які викликали занепокоєння ЄС, були закриття Чорнобильської АЕС і забезпечення ядерної безпеки нових реакторів. Укладення в Москві в січні 1994 р. Угоди між США, Росією і Україною про виведення ядерної зброї з України відкрило шлях до підписання УПС і розширення співробітництва між Києвом і Брюсселем.

Чинником формування політики ЄС щодо України в першій половині 90-х років залишалось її бачення Брюсселем у контексті відносин ЄС із Росією. Так, Спільна позиція ЄС щодо України, ухвалена на базі УПС 28 листопада 1994 р., наголошувала на значенні для ЄС України як великої європейської індустріальної держави, розташованої між Росією і східними сусідами ЄС. Підкреслювалося, що мета ЄС - сприяння розвитку України як держави, що має збалансовані відносини з Росією і Заходом.

Про поступову активізацію стосунків між Україною і ЄС свідчило відкриття в Києві Представництва Комісії Європейських співтовариств (жовтень 1993 р.) і у Брюсселі Представництва України при Європейських співтовариствах (липень 1995 р.), а також початок двосторонніх переговорів із деяких напрямків галузевої кооперації і торговельних відносин (1994 р.). Важливим механізмом реалізації європейського курсу України був (із 1993 р.) Міжвідомчий комітет у справах Європейських співтовариств як державний орган узгодження і координації політики України щодо Європейсь-

ких співтовариств, підзвітний Кабінету Міністрів України. З березня 1995 р. почав діяти Спільний комітет, утворений сторонами і призначений для моніторингу економічного і торговельного співробітництва.

Другий етап розвитку відносин між Україною і ЄС завершився прийняттям на Європейській раді в Гельсінкі Спільної стратегії ЄС щодо України. (10 грудня 1999 р.). Під час цього періоду (друга половина 90-х років) відбулися події, які стали етапними у процесі зближення України з ЄС. Серед них - ратифікація і початок імплементації УПС; набуття Україною членства у Раді Європи й ОБСЄ; членство в програмі "Партнерство заради миру"; підписання в Мадриді в липні 1997 р. Хартії про особливе партнерство України з НАТО; ратифікація Україною Європейської конвенції з прав людини; початок переговорів щодо вступу України у СОТ. Україна послала миротворців на Балкани, виступила гарантом миру у Молдові. Під час саміту ЄС у Флоренції (липень 1996 р.) Україна була визнана країною з перехідною економікою. Політичним сигналом підтримки України з боку ЄС був План дій, прийнятий Радою ЄС 6 грудня 1996 р., який визначив напрямки взаємодії ЄС із Україною і окреслив шляхи сприяння її розвитку. 5 вересня 1997 р. відбувся перший саміт Україна-ЄС, під час якого знову було підтверджено значення двосторонніх стосунків, а також відбувся обмін думками щодо існуючих проблем і шляхів співробітництва у майбутньому.

Після набуття чинності УПС були здійснені кроки в напрямку інституціоналізації відносин між Україною і ЄС, а також внутрішнього забезпечення інтеграційного процесу в Україні. Указом Президента від 24 лютого 1998 р. створено Українську частину Ради з питань співробітництва між Україною і ЄС, яку очолив прем'єр-міністр України. Указом передбачено формування в усіх органах державної влади підрозділів співробітництва з ЄС. Створено також Національне агентство України з питань розвитку та європейської інтеграції. 11 червня 1998 р. Указом Президента України було затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу, у якій сформульовані основні напрями співробітництва України з ЄС. Стратегія визначила державні структури України, відповідальні за забезпечення інтеграційного процесу, а також шляхи організаційного, фінансового, правового, інформаційного забезпечення інтеграції України до ЄС. Під час Кельнського саміту ЄС (3-4 червня 1999 р.) у Висновках головної в ЄС Німеччини було відзначено досягнення якісно нового рівня у стосунках Євросоюзу з Україною.

Прийняття Спільної стратегії ЄС щодо України під час Гельсінського саміту засвідчило, що співробітництво з Україною становить особливий інтерес для країн-членів ЄС. Спільна стратегія ЄС, ухвалена на базі УПС, визначила пріоритетні напрямки політики країн-членів, а також інституцій Євросоюзу щодо України на чотирирічний термін. Спільна стратегія вперше задекларувала політичне визнання Євросоюзом європейських прагнень Украй-

ни, а також підтвердила курс на стратегічне партнерство з нею. Разом із тим, Стратегія не задовольнила сподівань українського істеблішменту, оскільки не містила визнання України як потенційного кандидата на членство в ЄС. Більше того, настійливе бажання українських політиків бачити в стратегії ЄС щодо України такі категорії, як асоційоване або "повноправне" членство, було розцінене у Європі як вияв елементарного нерозуміння змісту подій, нічим не підкріплений і контрпродуктивний політичний ідеалізм.

Українські політологи й політичні діячі критично оцінили тактичну лінію України щодо ЄС у 90-х роках як заідеологізовану й поверхову. На думку і вітчизняних, і західних експертів, відносини України з ЄС наприкінці 90-х років перебували у стані стагнації, в основі якої лежали труднощі з проведенням економічних і політичних реформ в Україні, а також проблеми, пов'язані з імплементацією УПС. Водночас, кінець дев'яностих став для України часом усвідомлення політичних і економічних реалій, низької ефективності суто декларативної дипломатії. Були осмислені концептуальні й тактичні прорахунки, допущені Україною на євроінтеграційному шляху, переглянута концепція її інтеграції у європейські структури.

Інтеграція України в ЄС була проголошена ключовим зовнішньополітичним пріоритетом в інавгураційній промові Президента Леоніда Кучми (листопад 1999 р.) і визначена в урядовій програмі (початок 2000 р.) стратегічною метою держави. Саме ці дати можна вважати початком нового етапу розвитку відносин України з ЄС - зміст якого полягає в матеріалізації гасла руху до Європи. Урядова програма, прийнята кабінетом міністрів Віктора Ющенка терміном до 2004 р. ("Реформи для процвітання") визначила головними стратегічними цілями України будівництво відповідної основи для членства України в ЄС і формування проєвропейської більшості у суспільстві.

Були визначені наступні етапи просування України до членства в ЄС:

1. Набуття членства в СОТ, що передбачає приведення українського законодавства у відповідність до стандартів країни з ринковою економікою.
2. Вхід України в ЄАВТ і ЄЕЗ. Реалізація УПС.
3. Створення зони вільної торгівлі Україна - ЄС.
4. Набуття статусу асоційованого члена ЄС (можлива модель Європейської партнерської угоди, яка відкриває перспективу майбутнього членства в ЄС, або модель відносин асоціації, які Співтовариство у 70-х роках установило з Туреччиною, країнами Магрибу й Близького Сходу).

На думку деяких фахівців, шлях європейської інтеграції України пролягає через попереднє політичне та військово-політичне інтегрування до євроатлантичної спільноти, що включає НАТО, Раду Євроатлантичного парт-

нерства, програму “Партнерства заради миру” і ЗЭС. Прикладом ефективності відповідної стратегії є успіхи на євроінтеграційній ниві таких країн, як Греція, Польща, Чехія, Угорщина, Туреччина. Показовим у цьому плані є те, що в Спільній стратегії ЄС щодо України практично дублюються напрями співробітництва між Україною і НАТО, зокрема, діалог в умовах кризових ситуацій, контроль за нерозповсюдженням зброї масового знищення, протипіхотних мін тощо. Отже, в геополітичній площині на перший план висувається співробітництво України саме із НАТО, тоді як співробітництво з ЄС розвивається паралельно переважно у сфері економіки.

На початку нового тисячоліття Україна перебувала на етапі імплементації УПС. Після набуття чинності Угоди 1 березня 1998 р. був остаточно сформований механізм двостороннього співробітництва між Україною і ЄС, що включає регулярні політичні контакти на найвищому рівні. “Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу” визначила основні пріоритети виконавчої влади України на період до 2007 р., протягом якого мають бути створені передумови для повного вступу України в ЄС. Отримання Україною статусу асоційованого члена визнано середньостроковим пріоритетом зовнішньої політики України.

Розпочато роботу по гармонізації законодавства України з нормами й стандартами ЄС. Зокрема, прийнято Постанову Уряду від 1998 р. про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства ЄС, затверджено Концепцію адаптації законодавства України до законодавства ЄС (16 серпня 1999 р.). На четвертому засіданні Міжвідомчої координаційної ради (14 квітня 2000 р.) було затверджено План роботи з адаптації законодавства на 2000 р., який передбачив розробку 50 проектів законів України та постанов Уряду з урахуванням основних положень законодавства ЄС. Передбачено, що відповідні програми гармонізації затверджуватимуться щорічно.

У процесі розробки знаходиться проект постанови Верховної Ради України про програму гармонізації законодавства України із законодавством ЄС. Проект передбачає створення спеціального органу в структурі Верховної Ради України - Комісії з питань європейської інтеграції, яка має офіційно виносити на розгляд Верховної Ради України висновки щодо відповідності тих чи інших законопроектів вимогам УПС, принципам і стандартам європейського права, а також відповідати за розробку стратегії просування України до ЄС. У цьому контексті слід відзначити Указ Президента про створення Національної ради з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Згідно з Указом до Ради увійшли Президент (Голова Ради), в ранзі його заступників - Голова Адміністрації Президента і Перший заступник Голови Верховної Ради України, а також голови профільних комітетів Верховної Ради України.

Етапним щодо інтеграції України в європейський економічний простір стало підписання в Женеві 19 червня 2000 р. Декларації Україна - ЄАВТ, де визначені основні напрями й інституційні засади співробітництва сторін, а також отримання Україною статусу країни з ринковою економікою у анти-демпінгових справах (постанова Ради ЄС від 9 жовтня 2000 р.). Україна виконала свої зобов'язання щодо закриття до 15 грудня 2000 р. ЧАЕС.

Результати останніх соціологічних опитувань населення свідчать про поступове формування в Україні основ соціально-політичного консенсусу з питань євроінтеграції: у червні 2000 р. 67% опитаних соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень (УЦЕПД) українських громадян висловилися позитивно з приводу вступу України до Європейського Союзу. Водночас, 57% опитаних надали перевагу співробітництву з країнами СНД і Росією, що певною мірою свідчить про те, що інтеграція до ЄЕС ще не стала загальнооб'єднуючою ідеєю. Разом із тим, у свідомості українського істеблішменту відбулась трансформація багатовекторності на користь європейського вибору, про що свідчать результати експертного опитування, проведеного УЦЕПД серед представників державно-політичної еліти в липні 2000 р., під час якого 48% опитаних назвали зовнішньополітичним пріоритетом України інтеграцію до ЄС. Саме на засадах європейського вибору відбулися президентські вибори 1999 р., призначення уряду В. Ющенка, формування парламентської більшості у 2000 р.

Водночас, ейфоричні настрої минулих років змінилися реалістичним усвідомленням того, що період адаптації України до політико-економічних вимог ЄС буде довготривалим процесом. На думку фахівців, період наближення України до рівня розвинених країн триватиме близько двадцяти років.

Критерії розширення і поглиблення європейської інтеграції та Україна

Умови прийняття країн Центральної та Східної Європи до ЄС були сформульовані Європейським Союзом у Копенгагені у червні 1993 р. і отримали назву "копенгагенських критеріїв". Політичні критерії передбачають стабільність інституцій, які забезпечують демократію, верховенство закону, права людини та захист інтересів національних меншин. Юридичні критерії мають на увазі спроможність взяти на себе у повному обсязі зобов'язання, що пов'язані з членством у ЄС, включаючи відданість цілям політичного, економічного і валютного союзу.

Економічні критерії вимагають наявності функціонуючої ринкової економіки, а також здатності конкурувати й витримувати тиск ринкових сил на внутрішньому ринку Європейського Союзу. Складовими оцінки економічних критеріїв можливості вступу країн субрегіону до Європейського Союзу є виконання наступних умов:

- рівновага між попитом і пропозицією, яка встановлюється шляхом взаємодії ринкових сил; лібералізація цін і торгівлі;
- відсутність суттєвих бар'єрів, які обмежують вступ у ринок (створення нових фірм) та вихід із нього (банкрутство);
- створення юридичної системи, яка включає регулювання прав власності; реалізація законів і контрактних зобов'язань може забезпечуватись у примусовому порядку;
- макроекономічна стабільність, складником якої є забезпечення стабільності цін, державних фінансів і балансу зовнішніх розрахунків;
- наявність широкого консенсусу щодо ключових складників та цілей економічної політики;
- достатній рівень розвитку фінансового сектора, здатного перетворювати заощадження в інвестиції у виробництво;
- спроможність конкурувати та витримувати тиск ринкових сил на внутрішньому ринку Європейського Союзу;
- наявність функціонуючої ринкової економіки, яка характеризується рівнем стабільності, достатнім для того, щоб економічні агенти приймали рішення в стабільному та передбачуваному середовищі;
- достатня кількість за прийнятними цінами фізичного та людського капіталу, включаючи інфраструктуру (постачання енергії, телекомунікації, транспорт тощо), можливості освіти, науки та перспективи їхнього розвитку;
- можливість впливу держави та діючого законодавства на конкурентоспроможність засобами торгівельної політики, шляхом проведення відповідної політики в галузі конкуренції та надання державної допомоги, сприяння середнім та малим підприємствам тощо;
- відповідний рівень та динаміка торговельної інтеграції країни з Союзом до вступу (обсяги та структура торгівлі з країнами-членами Союзу);
- питома вага малих фірм (оскільки малі фірми швидше отримують позитивні здобутки від поліпшення доступу до ринку, а великі фірми меншою мірою схильні адаптуватися до нових умов).

Аналіз соціально-економічного розвитку України в 90-ті роки показує, що практично у всіх складових оцінки готовності приєднатися до Європейського Союзу вона мала одні з найгірших показників у Центральній та Східній Європі. В Україні за десять років незалежності не вдалося провести ефективні реформи, глибока криза охопила практично всі сфери соціально-економічного розвитку. Більше того, за його рівнем Україна почала суттєво

Показники макроекономічної конвергенції ЄС, кандидатів до вступу в ЄС з ЦСЄ та України, 1998 р.

Країна	Кількість населення (млн. осіб)	ВВП (млрд. US\$)	ВВП на душу нас. (US\$)	ВВП на душу нас. (% від середнього ВВП ЄС)	Зростання реального ВВП (%)	Інфляція (%)	Сальдо бюджету (% ВВП)	Державна заборгованість (% ВВП)	Експорт до ЄС (% сукупного експорту)	Прямі іноземні інвестиції (млрд. US\$)
ЄС	379,2	8,072,6	21,500	100,0	2,9	1,6	-3,0	60,0	60,4	-
Кандидати на вступ у ЄС	105,5	358,4	3,404	15,8	3,2	5,4	-3,2	-	57,7	54,0
“Терша хвиля”	62,6	278,7	4,452	20,7	3,9	1,6	-2,9	44,9	62,5	44,0
Естонія	1,5	5,0	3,100	14,4	4,5	9,0	+2,5	67,0	51,0	1,1
Польща	38,6	147,8	3,600	16,7	5,5	2,0	-2,5	48,6	66,6	19,0
Словенія	2,0	18,0	9,500	44,2	4,0	8,3	-1,0	36,5	64,6	1,9
Чехія	10,3	55,4	4,750	22,1	-1,8	0,8	-1,6	10,8	58,2	6,8
Угорщина	10,2	52,0	4,500	20,9	5,2	3,0	-6,7	71,2	62,8	15,1
“Друга хвиля”	42,7	79,7	1,867	8,7	0,8	8,6	-4,4	-	44,5	10,0
Болгарія	8,4	9,9	1,100	5,1	4,0	5,0	-2,5	72,0 (1997)	39,8	0,9
Латвія	2,5	5,9	2,200	10,2	4,0	5,0	+0,5	11,2	44,1	3,6
Литва	3,7	10,6	2,500	11,6	4,5	5,1	-1,6	20,0	33,4	1,0
Румунія	22,7	33,9	1,500	7,0	-4,0	50,0	-5,7	-	55,9	2,6
Словацьчина	5,4	19,4	3,400	15,8	4,5	8,0	-6,0	-	41,3	1,8
Україна	51,3	42,0	0,819	3,9	-1,7	20,0	+2,0	40,0	16,9	2,8

відставати від багатьох країн субрегіону, а за оцінками конкурентоспроможності національної економіки займала останні місця не лише серед європейських країн, але й у порівнянні з багатьма іншими країнами, що розвиваються.

У 1988 р. у Європейському Союзі було прийнято рішення про поглиблення економічної інтеграції та перехід до створення Економічного й валютного союзу. У 1992 р. у Маастрихті були сформульовані основні вимоги до країн-членів ЄС, які можуть приєднатися до Економічного і валютного союзу ЄС (т.зв. "маастрихтські критерії").

Порівняння цих критеріїв з параметрами розвитку України має на сучасному етапі переважно теоретичний характер. Водночас, ці критерії можуть розглядатися і з суто практичної точки зору як певні орієнтири для макроекономічної стабілізації в Україні, розвитку грошово-кредитної та валютної сфер.

Серед основних наведених макроекономічних показників розвитку України (таблиця 11) стурбованість викликають значний розрив у рівнях економічного і соціального розвитку України та країн-членів ЄС і навіть кандидатів на членство в ЄС з "першої хвилі", а також істотні структурні невідповідності й деформації української економіки, порівняно невелика частка країн ЄС в експорті України, низький рівень прямих іноземних інвестицій тощо. За цими показниками Україна суттєво відстає не тільки від країн ЄС, але й від країн Центральної та Східної Європи.

Серед факторів стримування руху України до Європи визначальну роль відіграють:

- невідповідність розвитку демократичних інституцій і стану громадянського суспільства європейським стандартам, що, зокрема, має вияв у звинуваченнях на адресу України в порушенні прав людини, придушенні преси, порушеннях при проведенні виборчих компаній і референдумів, невиконанні зобов'язань перед Радою Європи тощо;
- низький рівень економічного розвитку; повільні темпи реформ, які до того ж недостатньо скоординовані із завданнями європейської інтеграції; низький рівень ВВП і доходів на душу населення;
- недосконалість нормативно-правового забезпечення підприємницької діяльності в Україні, нерозвиненість базових інститутів економіки; несприятливий інвестиційний клімат; високий рівень корупції й економічної злочинності; проблеми захисту прав інтелектуальної власності; проблеми боргових зобов'язань України; вузькість структури експортних пропозицій України щодо єдиного внутрішнього ринку ЄС; вагомість частки чутливих товарів (майже 60%) у складі українського експорту, проти яких в ЄС застосовуються протекціо-

ністські заходи (продукція сільського господарства, чорної металургії, текстильної промисловості);

- перевага політичних декларацій над практичними заходами в справі імплементації УПС і Стратегії інтеграції України до ЄС; непослідовність зовнішньої політики України; слабкість адміністративно-інституціонального забезпечення курсу європейської інтеграції, зокрема, брак досвідчених фахівців із проблем євроінтеграції у державних структурах України;
- відсутність в Україні впливових підприємницьких кіл і слабкість політичних сил, які б серйозно ідентифікували своє майбутнє з ЄС; брак цілеспрямованої інформаційно-пропагандистської кампанії на користь інтеграції України в ЄС.

Серед зовнішніх факторів стримування євроінтеграційних прагнень України залишаються невизначеність країн-членів щодо географічних кордонів майбутнього ЄС і часових рамок приєднання до нього нових країн, відсутність реального проукраїнського лобі в політичних і бізнесових колах ЄС, пріоритетність російського фактора у зовнішньополітичних і економічних орієнтаціях західноєвропейських країн. Так, доповідь франко-німецької групи планування щодо перспектив подальшого розширення ЄС на схід (липень 2000 р.), підготовлена на запит міністрів закордонних справ Франції і ФРН, наголошувала на неможливості розширення ЄС за рахунок пострадянських країн, за виключенням трьох балтійських держав. Західні експерти висловили застереження щодо перспективи зближення України з ЄС, яке б загрожувало виникненням або посиленням почуття ізольованості у росіян.

Аналіз “факторів стримування” дозволяє визначити пріоритетні напрями діяльності органів державної влади України з метою реалізації євроінтеграційної стратегії:

- глибокі структурні перетворення, необхідні для забезпечення стабільного зростання економіки України; ринкова трансформація національної економіки на основі європейських стандартів; підвищення конкурентоспроможності національного товаровиробника через приватизацію підприємств і запровадження ефективної політики конкуренції вітчизняної продукції по більшості товарних позицій; залучення західних інвестицій, входження рентабельних підприємств у транснаціональні групи з метою сприяння адаптації української економіки входженню у світовий економічний порядок;
- демократизація суспільних відносин; розбудова громадянського суспільства; виконання в повному обсязі зобов'язань України перед Радою Європи; боротьба з корупцією;

- удосконалення Україною захисту прав інтелектуальної власності; приведення національної нормативно-правової бази до європейських стандартів;
- вдосконалення організаційно-управлінського компоненту євроінтеграційної стратегії України (створення структурних підрозділів з питань європейської інтеграції на урядовому і відомчому, а також парламентському рівнях); проведення адміністративної реформи з урахуванням європейського вектора; утілення у життя відповідної програми підготовки й перепідготовки службовців; зміцнення фінансової складової євроінтеграційного руху України;
- проведення широкомасштабної інформаційно-просвітницької програми з метою поліпшення знань суспільства про природу, сутність європейської інтеграції, специфіку функціонування ЄС; подолання психологічного пострадянського бар'єру суспільної думки в напрямку нової системи європейських координат й інтеграційних перспектив; широке залучення наукового потенціалу для вироблення національної методології наближення України до ЄС;
- зміцнення двосторонніх контактів із суб'єктами ЄС, зокрема, з Францією, Німеччиною, Великобританією; участь України у спільних з ЄС економічних проєктах, наприклад, залучення європейського капіталу до реалізації проєктів типу транспортування енергоносіїв з Каспійського регіону на захід за маршрутом Грузія - Україна - Польща;
- активізація участі України в європейських регіональних ініціативах, зокрема, Центральноевропейській угоді про вільну торгівлю, Організації Чорноморського економічного співробітництва, Програмі співробітництва країн Балтійського регіону, що дозволило б налагодити стійкі зв'язки з країнами-кандидатами, країнами-членами ЄС, а також головними міжнародними організаціями, залученими до економічного співробітництва у Європі;
- участь у будівництві архітектури європейської безпеки, використовуючи членство в ОБСЄ й у програмі "Партнерство заради миру";
- поглиблення прикордонного й митного співробітництва; координація боротьби з організованою злочинністю, незаконною міграцією, наркобізнесом, відмиванням капіталів.

Орієнтація на перспективне входження до ЄС не виключає активності України на інших напрямках. Ствердження України в інших регіональних секторах світового ринку буде додатковим фактором її привабливості для партнерів з ЄС. Важливе значення має активізація присутності України на

ринках Росії та інших країн СНД, розвиток співробітництва з Китаєм, країнами інших континентів.

Таким чином, Україна після проголошення незалежності активно веде пошук свого місця в європейських інтеграційних процесах. Вступ до ЄС визнаний ключовим напрямком зовнішньої політики України та її стратегічним курсом, ідея європейського вибору позитивно сприймається населенням України і може мати загально об'єднуючий характер. Євроінтеграційні прагнення України - це бажання стати розвинутою, демократичною країною з пануванням законів, повагою прав і свобод людини, ринковою, конкурентноспроможною економікою. Однак, відсутність суспільного консенсусу щодо напрямків та темпів соціально-економічних реформ, практично стабільно неефективна діяльність урядів суттєво віддалили перспективу не тільки повного, але й асоційованого членства України в ЄС. Очевидно, що тільки послідовні, глибокі та рішучі реформи можуть кардинально змінити цю тенденцію.

§ 2. Формування договірно-правових і політичних засад співробітництва України і ЄС

Угода про партнерство і співробітництво

Базовим документом, який визначає правовий механізм двостороннього співробітництва між Україною і ЄС, є Угода про партнерство і співробітництво. Відповідні угоди були укладені Європейським Союзом майже з усіма Новими незалежними державами (ННД), які виникли на терені колишнього СРСР. Угоди про партнерство і співробітництво мали проміжний характер між Угодою про торгівлю і співробітництво ЄС з СРСР від 1989 р. і договорами про асоціацію, підписаними з країнами Центрально-Східної Європи.

Положення Угоди про торгівлю і співробітництво між ЄС і СРСР повністю поширювалися на Україну як республіку колишнього Радянського Союзу. Дана Угода, термін дії якої складав 10 років, була зорієнтована на розвиток взаємного співробітництва в низці галузей економіки, важливих і для українського народного господарства: вугледобувній промисловості, сільському господарстві, захисті довкілля, електроенергетиці, секторі послуг тощо. В Угоді підкреслювалося, що економічне співробітництво будуватиметься на принципах рівноправності, недискримінації і взаємності, а її імплементація створить умови не лише для розвитку торгівлі, але й для надходження західних інвестицій і створення спільних підприємств на території СРСР. Після розпаду СРСР у 1991 р. Угода про торгівлю і співробітництво між ЄС і СРСР була трансформована у двосторонні угоди між ЄС і ННД на основі обміну відповідними листами, які пізніше були замінені Угодами про

партнерство і співробітництво. Головна мета УПС - створення сприятливих умов для інтеграції ННД у європейський і світовий економічний порядок. Угоди також розглядали проблематику політичного співробітництва і мали у цілому комплексний характер. Специфічною рисою угод було положення про збереження єдиного економічного простору між країнами-членами СНД.

Процес переговорів із підготовки відповідної Угоди з Україною розпочався у вересні 1992 р. після підписання Президентом України Л. Кравчуком і Головою Комісії ЄС Ж. Делором Спільного комюніке. 16 червня 1994 р. Україна першою з країн СНД уклала Угоду про партнерство й співробітництво з ЄС. УПС була ратифікована Верховною Радою України 10 листопада 1994 р. і набула чинності 1 березня 1998 р. після її ратифікації національними парламентами країн-членів ЄС. Для України імплементація УПС вимагала адаптації національного законодавства, вдосконалення адміністративного апарату й судочинства, реформування й реструктуризації економіки.

На період до ратифікації УПС 1 червня 1995 р. під час зустрічі Президента України Л. Кучми з Головою Європейської Комісії Ж. Сантером була підписана Тимчасова угода між Україною і ЄС про торгівлю та питання, пов'язані з торгівлею, яка набула чинності 1 лютого 1996 р. Угода містила всі положення УПС щодо доступу на товарний ринок, правил конкуренції і розв'язання суперечностей. Вона регулювала питання, які перебувають у винятковій компетенції Співтовариства, тому не було потреби у тривалих процедурах ратифікації з боку всіх країн-членів.

В Угоді визначені наступні основні цілі партнерства й співробітництва:

- забезпечення політичного діалогу між сторонами;
- сприяння торгівлі й інвестиціям, а також розвитку гармонійних економічних відносин між сторонами;
- створення основ взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, науково-технічного й культурного співробітництва;
- підтримка зусиль України по зміцненню демократії й завершенню переходу до ринкової економіки.

Згідно з УПС партнерами України виступають Співтовариство, а також країни-члени (в залежності від відповідних сфер компетенції партнерів). Наприклад, питання торгівлі товарами згідно з правом ЄС віднесені до виключної компетенції Співтовариства, а в питаннях інтелектуальної власності партнерами України виступають окремі країни-члени ЄС. Початковий період чинності УПС - десять років, після чого її дія буде автоматично продовжуватись, якщо Угода не буде денонсована Україною або ЄС. Особливе значення в Угоді надається положенням про верховенство права й повагу прав

людини, економічні й політичні свободи. Спільна декларація до УПС стосовно статті 102 визначає можливість негайного призупинення Сторонами усіх прав та обов'язків, що виникли згідно з УПС, без застосування нормальної процедури, передбаченої у статті 102 УПС, у випадку порушення демократичних принципів та прав людини, а також принципів ринкової економіки.

УПС відкрила можливості для поступового зближення України з ЄС. У рамках УПС відбувається регулярний політичний діалог між Україною і ЄС на всіх рівнях, включаючи президентський. Угода - важливий крок до залучення України у правове поле єдиного ринку ЄС, а також ГАТТ/СОТ. Положення УПС регулюють питання переміщення товарів, послуг, осіб, капіталу, поточних платежів, умов підприємництва й інвестування, політику конкуренції, проблему захисту інтелектуальної власності. Про еволюційний характер Угоди свідчить Стаття 4 частини I-ї УПС, яка окреслює можливість розвитку двосторонніх відносин у напрямку створення зони вільної торгівлі між Україною і ЄС, що виходить за рамки УПС. Відповідне положення було включене в Угоду на вимогу української сторони.

УПС передбачила заснування інституцій, покликаних забезпечити виконання положень Угоди. Інституціональний механізм двостороннього співробітництва був остаточно сформований після набуття чинності УПС.

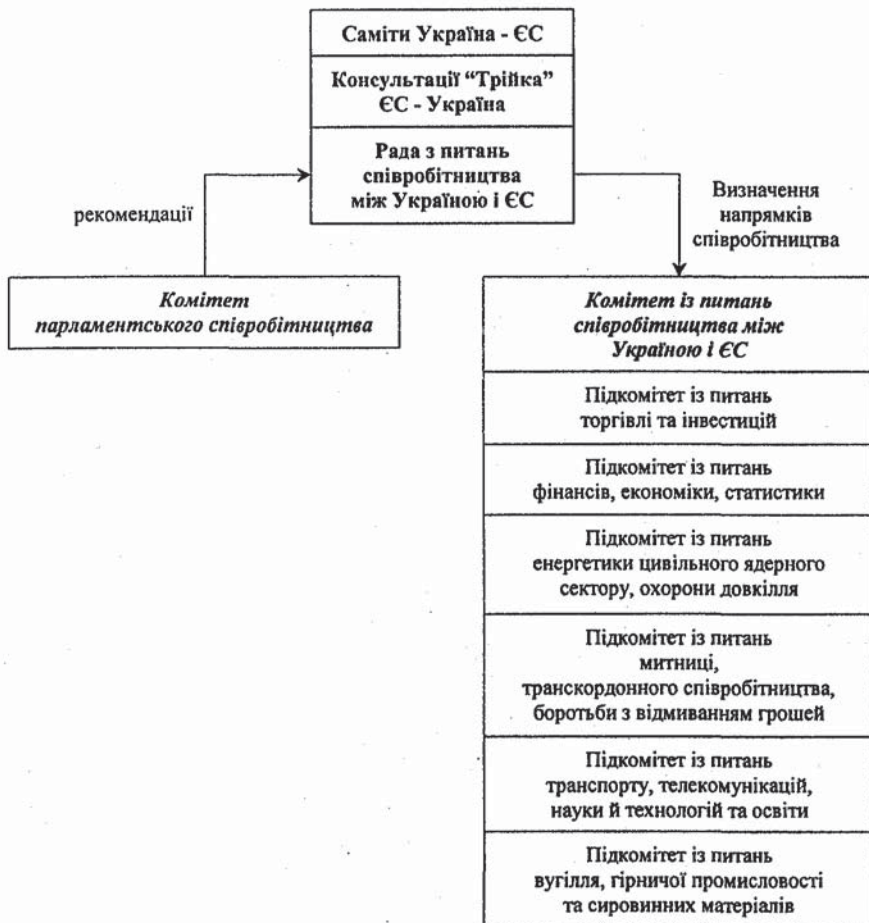
Рада з питань співробітництва між Україною і ЄС. Головне призначення органу - здійснення нагляду за виконанням УПС, надання рекомендацій, визначення пріоритетних напрямків співробітництва. Українська частина Ради під головуванням прем'єр-міністра України була створена Указом Президента України від 24 лютого 1998 р. Українська частина Ради складається із членів Уряду України, частина ЄС - із членів Ради ЄС і ЄК. Засідання Ради проводяться не менше одного разу на рік. Посаду Голови Ради обіймають по черзі представники ЄС і уряду України. Рада співробітництва самостійно визначає правила процедури своєї діяльності. На першому засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС, яке відбулося 8-9 червня 1998 р. у Люксембурзі, було визначено, що початку переговорів про створення зони вільної торгівлі між Україною і ЄС має обов'язково передувати вступ України до СОТ.

Комітет із питань співробітництва між Україною і ЄС. Покликаний готувати засідання Ради з питань співробітництва, забезпечувати нагляд за виконанням УПС у період між засіданнями Ради. Склад Комітету аналогічний складу Ради, але з представництвом на рівні посадових осіб (як правило, вищих) державної служби. Головування у Комітеті здійснюється сторонами по черзі. З української сторони Головою Комітету призначено Голову Національного агентства України з розвитку та європейської інтеграції (НАУРЕІ) Романа Шпека. Перше робоче засідання Комітету з питань співробітництва відбулося 5 листопада 1998 р.

Комітет з парламентського співробітництва - форум для політичного діалогу між парламентаріями Європейського Союзу й України. До Комітету входять депутати Європейського Парламенту і Верховної Ради України. Комітет обмінюється інформацією з питань співробітництва з Радою, а також уповноважений надавати їй рекомендації. Перше засідання Комітету з парламентського співробітництва відбулося в Брюсселі 30 листопада 1998 р.

Інституціональний механізм співробітництва України з ЄС

Схема 6

У рамках “Плану дій з розвитку взаємовідносин”, затвердженого Радою ЄС 6 грудня 1996 р., передбачалося проведення спеціальних зустрічей на базі процедури ad hoc. Ці зустрічі мали відбуватися на рівні Президента або прем'єр-міністра України та голів Ради ЄС і Європейської Комісії у будь-який час, коли цього вимагали обставини. Згідно з Планом було також прийнято рішення, що “Трійка” ЄС в Україні та представники ЄК проводитимуть регулярні зустрічі в Києві з міністром закордонних справ України. Перший саміт Україна - ЄС відбувся 5 вересня 1997 р. ще в рамках “Плану дій з розвитку взаємовідносин”. Після набуття чинності УПС проведення самітів Україна - ЄС, а також консультацій між Україною і “трійкою” ЄС розглядається у контексті УПС.

Угода визначила 28 сфер, у яких ЄС і Україна мають наміри розвивати співробітництво, серед них, промислове співробітництво; сприяння інвестиціям та їхній захист; державні закупівлі; стандартизація і сертифікація; видобувна промисловість і виробництво сировини; наука і технології; освіта і професійна підготовка; сільське господарство; енергетика; використання атомної енергії в цивільних цілях; довкілля; транспорт; космічна промисловість; поштовий зв'язок і телекомунікації; фінансові послуги; боротьба з відмиванням грошей; грошово-кредитна політика; регіональний розвиток, включаючи контакти на регіональному рівні; співробітництво в соціальній сфері (охорона здоров'я, зайнятість і соціальний захист); туризм; малі та середні підприємства; інформація і зв'язок; захист споживачів; митна політика; статистика; боротьба з наркобізнесом; культура.

Сторони погодились надати одна одній режим найбільшого сприяння у торгівлі товарами. Це означає, що одна зі сторін не може встановлювати на імпорт або експорт другої сторони вищі митні податки чи збори, ніж ті, що вона встановила для будь-якої іншої країни. Такий режим може характеризуватися певними винятками: привілеями, що надаються окремим країнам згідно з правилами СОТ, а також відповідно до міжнародних домовленостей на користь країн, що розвиваються; винятками, пов'язаними з участю в митних союзах та зонах вільної торгівлі.

Сторони зобов'язалися забезпечити свободу транзиту через свою територію товарів, що надходять із митної території іншої сторони. Україна зобов'язалась не обкладати митними зборами товари, що ввозяться на її територію тимчасово.

Угода передбачила скасування кількісних обмежень на імпорт з ЄС в Україну, а також з України в ЄС. Водночас, Стаття 22 передбачила можливість запровадження таких обмежень у трьох випадках, а саме:

- за умови необхідності захистити власні економічні інтереси;
- у торгівлі виробами з текстилю та одягом;

- у торгівлі сталлю.

Сторони взяли на себе зобов'язання не обкладати податками та іншими зборами товари, що імпортуються з території однієї сторони на територію іншої в більшому розмірі, ніж це встановлено для аналогічних вітчизняних виробів. Йдеться про поширення національного режиму на підприємців кожної зі сторін Угоди. Сторони зобов'язались здійснювати торгівлю на основі ринкових цін. Вони повинні всіляко забезпечувати реалізацію принципу ринкового ціноутворення у взаємних відносинах. Сторони мають право застосовувати антидемпінгові та компенсаційні заходи згідно зі Статтею VI ГАТТ та відповідно угодам, що обговорювалися під час Токійського раунду багатосторонніх торговельних переговорів. Угода також містить перелік класичних (у контексті ГАТТ) винятків із режиму вільної торгівлі, які зумовлені міркуваннями захисту суспільної моралі, безпеки, збереження природних ресурсів, захисту національних багатств тощо. Положення Угоди не поширювалися на товари, які відносяться до розділів 50-63 Комбінованої товарної номенклатури (текстильні товари, одяг). Торгівля сталлю регулювалась окремою Угодою, термін дії якої закінчився у 2000 р.

У межах положень, які регулювали співробітництво сторін у сфері взаємного створення умов щодо виробничо-комерційної діяльності та інвестицій для підприємців України та ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання:

- щодо умов створення компаній ЄС на території України - надавати національний режим або найкращий режим серед тих, які надаються компаніям інших країн, причому надання такого режиму має передбачатися національним законодавством та іншими нормативними актами, які регулюють діяльність компаній;
- щодо умов виробничо-комерційної діяльності філій та відділень компаній країн-членів ЄС - надавати національний режим (або найкращий серед діючих в Україні) філіям та відділенням, заснованим, починаючи з 1 березня 1998 р.

Ці зобов'язання не розповсюджуються або розповсюджуються не в повному обсязі на заснування (але не функціонування) компаній, які займаються наданням фінансових і телекомунікаційних послуг, послуг у сфері операцій з нерухомим майном та природними ресурсами (включаючи земельні ресурси та сільське господарство, рибальство), а також певних професійних послуг. Коли йдеться про послуги, то зобов'язання України не розповсюджуються на повітряний і морський транспорт, внутрішній водний транспорт (за певними винятками).

Угода зобов'язує Україну забезпечити можливість здійснення будь-яких платежів у вільно конвертованій валюті між резидентами України та ЄС, які пов'язані з передбаченим Угодою пересуванням товарів, осіб та наданням

послуг. Україна також має забезпечити свободу руху капіталу, коли йдеться про прямі інвестиції в компанії, створені згідно з законами країни місцезнаходження, та інвестиції, що здійснюються відповідно до Угоди про партнерство та співробітництво.

Сторони також зобов'язалися усунути умови, які обмежують конкуренцію. Угода передбачила зобов'язання України вдосконалити законодавство про захист інтелектуальної, промислової та комерційної власності. Україна зобов'язалась надати ЄС у галузі прав інтелектуальної власності режим, не гірший від того, який надається будь-якій іншій країні на основі двосторонніх угод. Водночас, дане положення не поширюється на привілеї, які надає Україна третім країнам на взаємній основі або преференції, що отримали колишні радянські республіки.

Політичні, економічні та соціальні цілі, визначені УПС, віддзеркалюють як політичне бачення, так і тогочасні економічні реалії. Економічний реалізм, наприклад, виявився в тому, що УПС дозволила застосування деяких видів державної допомоги. УПС також передбачила поступове виконання тих обов'язків, які стосуються сфери захисту інтелектуальної власності й правил конкуренції. УПС закликає Україну суворо дотримуватися тільки деяких ключових правил торговельної політики, прийнятих і запроваджених країнами-членами СОТ.

Більша частина змісту УПС відповідає змісту Європейських угод, наприклад, положення щодо політичного діалогу, положення про заснування компаній, рух робочої сили і капіталу, співробітництво у сфері економіки, фінансів і культури. Однак, ці угоди різняться між собою характером розвитку торговельних відносин. Європейські угоди - це преференційні угоди, які передбачають встановлення зони вільної торгівлі для товарів, які складають значну частку торгівлі між сторонами. УПС з Україною не є преференційною угодою, але про можливість її еволюції до рівня преференційної угоди чітко зазначено у Статті 4. Водночас, на відміну від Європейських угод УПС не містить перспективи у політичній сфері щодо визнання України як кандидата на членство в ЄС.

Угода про партнерство і співробітництво доповнювалась галузевими угодами, укладеними між Україною і ЄС:

- Угода між Європейськими співтовариствами й Україною про торгівлю текстильними виробами (5 травня 1993 р.);
- Угода між урядом України й Комісією Європейських співтовариств про створення Контактної групи по вугіллю і сталі (8 червня 1994 р.);
- Угода між ЄСВС і урядом України про торгівлю сталеливарними виробами (15 липня 1997 р.);

- Багатостороння рамкова Угода INOGATE між Україною і ЄС щодо створення правових засад міжнародного співробітництва по забезпеченню енергоносіями країн Західної Європи (22 липня 1999 р.);
- Угода про співробітництво між урядом України і Євратомом у галузі керованого термоядерного синтезу (23 липня 1999 р.);
- Угода про співробітництво між урядом України і Євратомом у галузі ядерної безпеки (23 липня 1999 р.);
- Угода про безквотову торгівлю текстильною продукцією на 2001-2004 роки (грудень, 2000 р.).

Продовжується робота по підготовці Угоди про науково-технічне співробітництво між Україною і ЄС, а також Угоди про співробітництво між Євратомом і урядом України у сфері мирного використання атомної енергії, включаючи торгівлю ядерними матеріалами. Галузеві угоди, зокрема, регулювали торгівлю текстилем і сталлю, що фактично зводилось до добровільного обмеження експорту України до ЄС шляхом встановлення квот.

Таким чином, УПС заклала основу для широкого економічного, фінансового, соціального і культурного співробітництва, розвитку політичного діалогу між Україною і ЄС. Угода містить взаємні зобов'язання, які мають неодмінну юридичну силу і повинні забезпечити динамічний розвиток торгівлі й інвестицій. Угода являється інструментом підтримки переходу України до ринкової економіки і формування громадянського суспільства.

Спільна Робоча програма УПС, прийнята Радою із співробітництва (червень 1998 р.), регулювала 16 спеціальних сфер співробітництва, яким надавався пріоритет протягом 1998-2000 років. У процесі розробки наступної Спільної програми імплементації УПС на наступні роки були враховані як позитивний, так і негативний досвід реалізації попередньої програми.

Рішення і документи ЄС щодо України

В офіційних документах ЄС, принаймні до 2000 р., не висловлювалася точка зору щодо членства України в цій організації. Спільна позиція країн ЄС щодо України зводилася до підтримки розвитку демократії у цій країні, економічного реформування, поглиблення економічної взаємодії. Серед перших документів, прийнятих ЄС щодо України, було надання *Україні переваг Генералізованої схеми преференцій* з 1 січня 1993 р., а також затвердження *Стратегії ЄС щодо України* у квітні 1994 р.

З метою демонстрації українському керівництву зростаючої підтримки з боку ЄС, а також для активізації співробітництва України з ЄС і країнами-членами Євросоюзу у другій половині 90-х років прийняв низку відповідних документів. Серед них *Спільна позиція ЄС щодо України* (28 листопада 1994 р.), яка містить зобов'язання країн-членів підтримувати незалежність,

територіальну цілісність і суверенітет України. У Спільній позиції висловлювалась зацікавленість ЄС у розвитку в Україні демократії і ринкової економіки, а також її інтеграції у світовий економічний порядок. У *Декларації ЄС щодо України* (травень 1996 р.) підкреслювалось, що незалежність, територіальна цілісність і суверенітет України - ключовий елемент безпеки в Європі.

6 грудня 1996 р. Рада ЄС, враховуючи проголошення Україною курсу на європейську інтеграцію, прийняла *План дій щодо України*. План дій передбачив шість головних напрямків діяльності ЄС і країн-членів щодо України:

- підтримка політики макроекономічної стабілізації, а також сприяння поглибленню економічних реформ в Україні;
- сприяння входженню України у європейську систему безпеки;
- підтримка трансформації українського суспільства, допомога в проведенні адміністративної й законодавчої реформ;
- підтримка регіонального співробітництва: сприяння розвитку співробітництва України з сусідами, зокрема, асоційованими членами ЄС, а також підтримка співробітництва країн Чорноморського басейну;
- ратифікація й імплементація УПС;
- допомога в реформуванні енергетичного сектора: сприяння втіленню стратегії енергозбереження, реструктуризація вугледобувної галузі, диверсифікація джерел постачання палива, підвищення рівня безпеки атомних електростанцій, закриття Чорнобильської АЕС.

Важливою подією у відносинах між ЄС і Україною стало прийняття під час грудневої сесії Європейської ради у Гельсінкі (1999 р.) *Спільної стратегії ЄС щодо України*. Принципово важливим у Спільній стратегії є визнання Євросоюзом європейських прагнень і європейського вибору України, хоча вона і не визначена у Стратегії країною-кандидатом на членство в ЄС. Стратегічне партнерство з Україною розцінювалось як життєвий фактор руху до миру, процвітання й стабільності в Європі. ЄС виявив рішучість виконати свої зобов'язання на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях з метою підтримки успішних політичних і економічних перетворень в Україні, які забезпечать подальше зближення України з Євросоюзом. Спільна стратегія визначила наступні завдання стратегічного партнерства:

- підтримка процесу демократичних і економічних перетворень в Україні;
- вирішення спільних проблем європейського континенту;
- підтримка зміцнення співробітництва між Україною і ЄС у контексті його розширення.

Стратегія ЄС, укладена на чотирирічний термін, залишаючись винятково внутрішнім документом Євросоюзу, доповнила УПС конкретними проектами і запропонувала нові сфери й можливості для поглиблення співробітництва України й ЄС. Конкретні ініціативи стосувались трьох сфер діяльності: торгово-економічної, юстиції і внутрішніх справ, зовнішньої політики, й політики безпеки. Значний потенціал для розвитку співробітництва між Україною і ЄС закладено Стратегією в зовнішньополітичній сфері. Стратегія пропонувала, зокрема, посилення діалогу в справі запобігання кризам і поглибленню безпеки, щодо питань роззброєння, торгівлі та передачі зброї, залучення України до заходів ЄС у рамках ЗЕС згідно Петерсберзьких завдань.

Спільна стратегія установила середньострокову основу для подальшого розвитку відносин між Україною і ЄС, врахувавши той факт, що у зв'язку з процесом розширення Україна стане безпосереднім сусідом ЄС, угодила дії країн-членів ЄС, а також послідовність застосування різноманітних інструментів ЄС. На думку західних і вітчизняних дипломатів, Стратегія ЄС - якісно новий крок уперед у відносинах між ЄС і Україною. Декларація Європейської ради стосовно Спільної стратегії ЄС щодо України визначила, що імплементація положень Стратегії відбуватиметься на основі рішень, прийнятих у Раді ЄС кваліфікованою більшістю голосів, що відкрило нові перспективи у співробітництві України з ЄС.

Приймаючи Спільну стратегію, Європейська рада вирішила, що кожна країна в рамках свого головування готуватиме робочий план із реалізації її положень і звітуватиме перед Європейською радою стосовно виконання цього Робочого плану. Робочі плани розробляються головуючими в ЄС країнами з урахуванням основних цілей, зафіксованих у Спільній стратегії, а також конкретних ініціатив, запроваджених під час попереднього головування. Так, в рамках Робочого плану французького головування (друга половина 2000 р.) особлива увага була приділена сприянню демократичних і ринкових реформ в Україні, розвитку політичного діалогу з питань європейської безпеки, роззброєння й непоширення зброї, боротьбі з нелегальною імміграцією, відмиванням грошей, співпраці в галузі охорони навколишнього середовища, енергетики і ядерної безпеки.

Завданням України. 11 черв. 1998р.

Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу

Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу (11 червня 1998 р.) визначила головні пріоритети діяльності органів виконавчої влади на період до 2007 р., протягом якого мають бути створені передумови, необхідні для набуття Україною членства в ЄС. Вона має забезпечити входження держави до європейського економічного, політичного і правового простору і отримання на цій основі статусу асоційованого члена в ЄС, що є головним

зовнішньополітичним пріоритетом України в середньостроковому вимірі. Стратегія визначила основні напрямки співробітництва України з ЄС.

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС полягає у зближенні із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави, а також сприятиме зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у країнах-членах ЄС. Цей процес має охопити приватне, митне, трудове, фінансове, податкове законодавство, законодавство про інтелектуальну власність, охорону праці, охорону життя і здоров'я, довкілля, захист прав споживачів, технічні правила й стандарти, транспорт, а також інші галузі, визначені УПС.

Економічна інтеграція і розвиток торговельних відносин між Україною і ЄС полягає у лібералізації і синхронізованому відкритті ринків ЄС і України, у взаємному збалансуванні торгівлі, наданні на засадах взаємності режиму сприяння інвестиціям з ЄС в Україну та українським експортерам на ринках ЄС, у запровадженні спільного правового поля і єдиних стандартів у сфері конкуренції та державної підтримки виробників.

Важелем просування українських інтересів у відносинах з ЄС має стати визнання з боку ЄС важливого значення України у формуванні нової архітектури європейської безпеки. Одним з головних чинників інтеграції України до ЄС Стратегія визнала розширення співробітництва між Україною і ЗЄС - провідною структурою у сфері оборони і безпеки ЄС.

Важливим напрямком інтеграційного процесу Стратегія визначила *політичну консолідацію і зміцнення демократії*. Політична консолідація передбачає неухильне поглиблення політичного діалогу і поліпшення загальної атмосфери відносин між Україною і ЄС.

Зовнішньополітична консолідація спрямована, насамперед, на зміцнення європейської безпеки. З одного боку, вона включає всебічне входження України в європейський політичний, правовий, економічний, інформаційний, культурний простір. З іншого - ідентифікацію політики ЄС щодо України, відокремлення її від політики ЄС щодо Росії, а також підтримку європейськими державами і світовим співтовариством стратегії інтеграції України до ЄС. У цьому контексті є важливим співробітництво з ЄК, ЄП та іншими загальноєвропейськими інституціями, а також поглиблення відносин з окремими країнами-членами ЄС. Істотною складовою зовнішньополітичної консолідації Стратегія визначила згоду ЄС на поступове залучення України до міжрегіональних ініціатив Союзу, досягнення згоди щодо спільної позиції України і ЄС в ООН з глобальних міжнародних питань.

Внутрішньополітична консолідація включає, насамперед, зміцнення демократії і верховенство права в Україні, становлення громадянського су-

спільства і подальше формування української політичної нації, формування у суспільстві прихильності до ідеї вступу України в ЄС.

Адаптація соціальної політики України до стандартів ЄС полягає в реформуванні систем страхування, охорони праці, здоров'я, пенсійного забезпечення, політики зайнятості та інших галузей соціальної політики відповідно до стандартів ЄС, поступовому досягненні загальноєвропейського рівня соціального забезпечення і захисту населення.

Особливе місце серед напрямів європейської інтеграції України стратегія відводить *культурно-освітній і науково-технічній інтеграції*, яка охоплює галузі середньої і вищої освіти, перепідготовку кадрів, науку, культуру, мистецтво, технічну й технологічну сфери. Інтеграційний процес у цих напрямках полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіту, науку й техніку, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків у ЄС, що підвищить в Україні європейську культурну ідентичність, сприятиме її інтеграції до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного середовища.

Стратегія наголошує на необхідності доповнення загальноєвропейського виміру співробітництва *регіональною інтеграцією і поглибленням галузевого співробітництва України і ЄС*. Враховуючи важливу для ЄС тенденцію до перетворення союзу країн на союз регіонів, даний напрям набуває особливо-го значення. Регіональна інтеграція передбачає встановлення і поглиблення прямих контактів між окремими регіонами України, країн-членів і кандидатів у члени ЄС. Цей процес має поступово привести до перенесення інтеграції на регіональний і місцевий рівні з широким залученням територіальних громад і окремих громадян.

Галузеве співробітництво передбачає координацію і взаємодію між Україною і ЄС у конкретних галузях і сферах господарської діяльності. Пріоритетними Стратегія вважає транс'європейські транспортні, електроенергетичні, інформаційні мережі, співробітництво у сфері юстиції, боротьбу з організованою злочинністю й наркобізнесом, митну справу, науководослідницьку сферу, промислове й сільськогосподарське співробітництво тощо.

До створення безпечного і сприятливого для людини загальноєвропейського екологічного простору має привести *співробітництво в галузі охорони довкілля*.

Стратегія визначила державні структури України, відповідальні за забезпечення інтеграційного процесу. Керівництво стратегією інтеграції України до ЄС здійснює Президент України. Забезпечення реалізації Стратегії інтеграції України до ЄС покладено на Кабінет Міністрів України. МЗС України забезпечує політичні відносини України з ЄС і координацію діяльності органів виконавчої влади в цій сфері. Міністерство економіки України здійснює

міжвідомчу координацію з питань міжгалузевого економічного і соціального співробітництва України з ЄС. Реалізацію галузевого співробітництва України з ЄС, а також імплементацію УПС забезпечують інші міністерства і центральні органи виконавчої влади. Стратегія інтеграції передбачила організаційне, фінансове, правове, інформаційне забезпечення інтеграції України до ЄС.

Питання розвитку співробітництва України з європейськими структурами зайняли помітне місце в інавгураційній промові Президента Л. Кучми від 30 листопада 1999 р.: “Підтверджуючи свій європейський вибір, як стратегічну мету ми проголошуємо вступ до Європейського Союзу. Вимоги до членів ЄС багато в чому збігаються із завданнями, які планується вирішувати у внутрішній сфері... Європейський вибір України... диктується конкретними геополітичними реаліями”. У Посланні Президента України до Верховної Ради “Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 роки” і у Програмі діяльності Кабінету Міністрів України “Реформи заради добробуту”, запропонованих у 2000 р., була знову підтверджена пріоритетність для України євроінтеграційної стратегії, а також отримала подальший розвиток економічна складова західного вектору зовнішньої політики.

Програма інтеграції України до ЄС, схвалена у вересні 2000 р., була націлена на розгортання інститутів сприяння розвитку відносин України з ЄС на всіх рівнях - національному, регіональному і місцевому, на рівнях державних і недержавних організацій, а також на систематичне й цілеспрямоване формування в українському суспільстві стійкої проєвропейської більшості.

У посланні Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 р.” проаналізований вплив на Україну процесів зовнішнього розширення і якісного поглиблення євроінтеграційного процесу в рамках економічного і валютного союзу. Наголошується на необхідності суттєвого поглиблення і розширення практичного співробітництва між Україною та ЄС за всіма магістральними напрямками - економічному й торговельному, зовнішньополітичному й у сфері безпеки, у галузі юстиції і внутрішніх справ.

Таким чином, центральне місце в загальній інституціонально-правовій системі співробітництва України та ЄС займає Угода про партнерство і співробітництво. Угода заклала основу для широкого торговельного, економічного, фінансового, гуманітарного співробітництва, розвитку політичного діалогу між Україною і ЄС. Вона являється важливим інструментом підтримки переходу України до ринкової економіки і формування громадянського суспільства. Разом із тим, аналіз відповідних документів і рішень України та ЄС свідчить про асиметричний характер позиції сторін щодо

можливого членства України в ЄС, що зумовлено, в першу чергу, довготривалою соціально-економічною кризою, а також повільним ходом економічних перетворень в Україні.

§ 3. Розвиток співробітництва між Україною і ЄС

Технічна і фінансова допомога з боку ЄС

Основними формами економічного співробітництва України і ЄС є технічна і фінансова допомога, торгівля, інвестиційна діяльність. За обсягами технічної допомоги з боку ЄС Україна в 90-х роках посідала серед пострадянських республік друге місце після Росії. Технічна допомога здійснювалась через програми Tacis - основний механізм реалізації УПС. Програма Tacis бере початок від Програми технічної допомоги СРСР, започаткованої Протоколом від 2 серпня 1991 р. Після розпаду СРСР Програма отримала назву TACIS. 11 лютого 1992 р. Україна разом з іншими країнами СНД підписала з ЄС Протокол згоди, де були визначені основні принципи програми для ННД. В 1995 р. аббревіатура TACIS була замінена на Tacis після поширення програми на Монголію, яка не була членом СНД.

Під технічною допомогою в рамках Tacis мається на увазі система заходів, покликаних сприяти створенню й розвитку в країнах-реципієнтах структур, орієнтованих на ринок, а також громадянського суспільства, із залученням західних експертів, консультантів, викладачів і радників. У рамках Tacis питання капітального будівництва, реконструкції виробництва, поставки технологічного обладнання і прями інвестиції не передбачались. У рамках програми фінансувалось надання послуг і, в обмеженому обсязі, поставки допоміжного обладнання. Фінансування здійснювалось у формі грантів і передбачало поетапне виділення коштів у залежності від ходу реалізації проєктів.

Пріоритетними напрямками програми Tacis в Україні були визначені:

- ядерна безпека й охорона довкілля, зокрема, підтримка зусиль уряду України, спрямованих на закриття ЧАЕС і будівництво нових електростанцій для забезпечення держави в енергії, а також підвищення безпеки існуючих реакторів;
- реорганізація енергетичного сектора; впровадження енергозбереження;
- реструктуризація державних підприємств; розвиток приватного сектора; конверсія підприємств ВПК; зміцнення фінансової системи;
- підвищення ефективності аграрного сектора, розвиток харчової промисловості;
- допомога у створенні сучасної транспортної інфраструктури;

- адміністративна реформа; розвиток людських ресурсів; освіта.

ЄС прийняв чотири індикативних програми технічної допомоги для України (на 1992 р., 1993-1995, 1996-1999, 2000-2006 роки). У регламентах Ради ЄС щодо індикативних програм визначаються цілі й завдання програми в кожній країні. Програма Тасіс не є статичною, вона змінюється згідно з потребами часу. Так, у Регламенті 1996 р. були визначені пріоритетними дві цілі: підтримка економічних реформ і зміцнення демократії. У рамках цих двох пріоритетних цілей програма Тасіс охоплювала всі сфери життя країни-реципієнтів - економіку, політику, правову систему, освіту, державні інституції й управління, громадські організації, тощо. Індикативні програми конкретизуються й уточнюються в щорічних Програмах дій, затверджених Європейською Комісією, де визначаються окремі проекти і напрямки діяльності, фінансування. Загалом, в рамках програми Тасіс з 1991 по 1996 роки Україні була надана допомога в розмірі понад 400 млн. ЕКЮ. "Географія" надання технічної допомоги на регіональному рівні включала у себе Донбас, трикутник Харків - Дніпропетровськ - Запоріжжя, Крим.

Індикативна програма Тасіс на 1996-1999 роки була підписана у вересні 1996 р. під час візиту до Києва комісара з зовнішньополітичних зв'язків ЄС Ханса Ван ден Брука. Загальний обсяг цієї Індикативної програми складав 416,8 млн. ЕКЮ. Розподіл коштів програми Тасіс на 1996-1999 роки включав витрати на передачу ноу-хау, навчання персоналу з країн-членів ЄС, підготовку консультативних висновків і експертних оцінок (70-80% усіх витрат); витрати на обладнання (10-20%); навчання українських фахівців (10-20%); інвестиції й мікрокредитування (10%). З боку реципієнтів програми Тасіс викликав зрозумілу критику обсяг видатків на західних консультантів - 70% коштів програми.

У рамках програми Тасіс у другій половині 90-х років надавалось п'ять видів допомоги.

1. Національні програми, розроблені на основі Плану дій.
2. Міждержавні програми, які включали спільні для кількох країн проекти переважно у сфері енергетики, боротьби з організованою злочинністю, наркобізнесом.
3. Програми прикордонного співробітництва, спрямовані на поліпшення прикордонного контролю, розвиток транспортного сполучення, тощо; програма була поширена на Україну з 1996 р. у зв'язку з перспективою розширення ЄС.
4. Програми ядерної безпеки, зокрема, програма підвищення ядерної безпеки діючих реакторів, програма по перетворенню об'єкту "Укриття" в екологічно чистий об'єкт.
5. Програми малих проектів (фінансування яких складає, за деякими виключеннями, не більше 300 000 ЕКЮ); ЄС фінансує більше

15 програм малих проектів: bistro - проведення конференцій, семінарів, досліджень, реалізація навчальних програм; LIEN - зв'язок із європейськими неурядовими організаціями; TEMPUS - європейська програма співробітництва у сфері вищої освіти, ACE - програма співробітництва у сфері економіки, ESSN - допомога малим і середнім підприємствам, OVERTUR - регіональний розвиток; INTAS - сприяння співробітництву з науковцями ННД, тощо.

Пріоритетом програми 2000 - 2006 років (обсяг для України - 600 млн. ЕКЮ) визнано стимулювання інвестицій, на що піде 25% коштів програми. Передбачається, що поряд з усталеною формою технічного сприяння (консультації європейських спеціалістів) проекти включатимуть промислову кооперацію між підприємствами країн ЄС і СНД. Технічна допомога ЄС у 2001-2003 роках із щорічним бюджетом понад 50 млн. євро буде спрямовуватись на розвиток громадянського суспільства, освіти, підтримку малого та середнього бізнесу, реформування енергетичного сектора, створення сучасної банківської системи і розвиток соціальної політики в Україні. У рамках Міждержавної програми та Програми прикордонного співробітництва співпраця зосереджуватиметься на розбудові інфраструктури (енергетичної, транспортної та телекомунікаційної мережі, а також пунктів перетину кордонів) та життєвих комплексних заходів у сфері охорони навколишнього середовища.

Таблиця 12

Обсяги міжнародної технічної допомоги,
яка надійшла в Україну від країн-членів ЄС, млн. дол. США

Усього по ЄС	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.
	<i>154,6</i>	<i>152,5</i>	<i>130,1</i>	<i>115,6</i>
Нідерланди	8,6	8,6	8,5	3,9
Німеччина	17,1	17,1	10,1	3,7
Великобританія	33,2	30,7	15,0	7,2
Франція	2,1	1,3	-	-
Швеція	2,6	2,5	2,9	5,8
Європейська Комісія (Tacis)	91,0	92,3	93,6	95,0

ЄС і країни-члени були у 90-х роках найбільшими донорами фінансової допомоги й другими після Росії кредиторами України. Сумарна допомога Україні з ЄС і країн-членів у 90-х роках складала понад 4 млрд. дол., у тому числі, 40% безпосередньо від установ ЄС. Фінансова допомога ЄС у вигляді довгострокових позик спрямовувалась на макроекономічну стабілізацію, підтримку стійкого платіжного балансу та структурних реформ в Україні. Однак, як кількісно, так і якісно фінансова допомога ЄС не була адекватною потребам реформування економіки України.

З метою реорганізації сектора атомної енергетики та закриття ЧАЕС Комісія ЄС виділила 500 млн. ЕКЮ, із них 100 млн. у формі грантів від Tacis і 400 млн. ЕКЮ у формі позик, наданих Євратомом. Після закриття Чорнобильської АЕС ЄС прийняв рішення про надання Україні гранту в розмірі 65 млн. євро для компенсації паливного дефіциту. 13 грудня 2000 р. ЄК ухвалила виділення Національній енергогенеруючій компанії України "Енергоатом" кредиту на суму 585 млн. дол. від Євратому на добудову, модернізацію і введення в дію другого блоку на Хмельницькій та четвертого блоку на Рівненській атомних електростанціях (проект K2R4), що покриває приблизно 40% необхідної суми (загальна вартість цього проекту оцінюється у 1 480 млн. дол.). 215 млн. дол. погодився виділити ЄБРР. Разом із вищезазначеними програмами загальне фінансове зобов'язання ЄС щодо допомоги Україні у зв'язку із закриттям Чорнобильської АЕС досягнуло понад 1,2 млрд. євро.

Розвиток торговельних відносин, інвестиційної діяльності

Протягом 90-х років спостерігалось посилення орієнтації України на ЄС у зовнішньоекономічній політиці. Якщо у 1995 р., за інформацією Мінекономіки, експорт українських товарів у 15 країн-членів ЄС складав 10,7% від сукупного товарного експорту України, то у 2000 р. - уже 16,2%; відповідні показники щодо імпорту становили 14,9% і 20,6%. На початку XXI століття ЄС залишався найбільшим торговельним партнером України після країн СНД, на частку якого припадало 18% зовнішньоторговельного обороту країни. Водночас, питома вага України в зовнішньоторговельному обороті ЄС залишалась незначною - 0,42%. Іншою негативною тенденцією в 90-х роках було збереження негативного сальдо в торгівлі України з ЄС. Лише в 1998 р. негативне сальдо скоротилось до 727,7 млн. дол. США (у 1997 р. - 1 287,1 млн. дол. США). У 2000 р. негативне сальдо у торгівлі України з ЄС складало 307,1 млн. дол. США.

З 1998 р. намітилася тенденція певної стагнації експорту українських товарів у ЄС, що вплинуло на позитивну динаміку попередніх років. Щодо імпорту з ЄС, то він скоротився у 1997-1999 роках на 29% і лише в 2000 р. виявив ознаки певного зростання. Отже, загалом динаміка зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС лишалася нестійкою і недостатньою для забезпечення прискореного входження в економічний простір ЄС.

Лідером у торгівлі з Україною у 90-х роках була Німеччина. Далі йшли Італія, Франція, Іспанія, Австрія, Нідерланди. На ці країни припадало 77,8% товарообороту України з ЄС. Найменші обсяги торгівлі спостерігалися з Люксембургом, Бельгією, Швецією. Практично ті ж саме країни займали провідні позиції в українському імпорті. Так, основними експортерами товарів з Європейського Союзу на український ринок наприкінці 90-х були Ні-

меччина - 8,56%, Італія - 2,77%, Франція - 2,03%, Великобританія й Нідерланди - по 1,09% та Фінляндія - 0,78%.

Таблиця 13

Торговельні партнери України (питома вага у торгівлі товарами, %)

	1996	1997	1998	1999	2000
<i>Експорт до:</i>					
Країн СНД	51,4	39,2	33,3	28,1	30,9
Інших країн	48,6	60,8	66,7	71,9	69,1
У т.ч. до країн ЄС	11,1	12,3	16,8	18,3	16,2
<i>Імпорт з:</i>					
Країн СНД	63,5	57,7	53,8	56,9	57,6
Інших країн	36,5	42,3	46,2	43,1	42,4
У т.ч. з країн ЄС	15,7	19,7	21,6	21,3	20,6

Збільшенню експорту з України в ЄС, а також позитивним зрушенням у його структурі перешкоджали повільні структурні зміни у національному господарстві, розвиток тіньової економіки в зовнішній торгівлі, невисокий рівень конкурентоспроможності українських товарів. Співробітництво між Україною й країнами-членами ЄС мало відносно обмежений характер щодо номенклатури товарів, форм економічних зв'язків. Товарна структура торговельного обороту України з країнами ЄС відповідала структурі торгівлі ЄС із країнами, що розвиваються. Україна експортувала товари з низьким рівнем обробки та імпортувала машини й технологічне обладнання, промислові товари й продукти харчування. На початку 90-х років Україна переважно експортувала у ЄС нафту й нафтопродукти, куплені в Росії за пільговими цінами. З середини 90-х років в експорті України до країн ЄС домінували такі товарні групи, як неблагородні метали (особливо продукція чорної металургії), текстиль та текстильні вироби, мінеральні та інші продукти, які загалом у 1998-2000 роках забезпечували 58-64% надходжень від поставок українських товарів на ринок ЄС.

У 90-х роках переважав експорт капіталомісткої продукції, успадкований від структури виробництва колишнього СРСР, де перевага надавалась важкій промисловості. Трудомістка продукція вийшла на друге місце тільки з середини 90-х. На початку XXI століття частка машин, устаткування, транспортних засобів і приладів складала всього 6,3-8,2% українського експорту в ЄС із тенденцією до подальшого зниження. Показовим прикладом відсутності зрушень у сфері полегшення доступу України до європейського ринку високотехнологічної продукції була відмова провідних країн-членів ЄС від українського вантажного літака АН-70 (2000 р.), незважаючи на його очевидні переваги над європейським аналогом як за технічним рівнем, так і за ціною.

Негативно на розвиток торгівлі впливала асиметричність відкритості ринків ЄС і України через застосування ЄС протекціоністських і антидемпінгових заходів. Незважаючи на УПС, у тих сферах, які класифікуються ЄС як дуже чутливі (текстиль, сільськогосподарські продукти, залізо, сталь) тарифи режиму найбільшого сприяння були зменшені лише на 15%. Для інших сільськогосподарських продуктів, а також продукції, що має відношення до сталі й вугілля, не було надано жодних тарифних пільг в межах Генералізованої схеми преференцій. Щорічно зростала частка українського експорту, що підпадав під антидемпінгове розслідування: 28% у 1995 р., 35% у 1999 р. (за деякими оцінками збитки України від таких розслідувань становили на кінець 90-х років 1-1,5 млрд. дол. США).

У свою чергу, ЄС звинувачував Україну в невиконанні УПС. У грудні 1999 р. ЄК привернула увагу України до 19 першочергових проблемних питань у торговельній сфері, серед яких - пільги для окремих інвесторів, зокрема, в автомобілебудуванні, проблеми із сертифікацією продукції, а також митні експортні збори та спорадичне підвищення тарифів. У 2000 р. Україна забезпечила вирішення більшості з проблемних питань, що було підтверджено європейською стороною. Водночас, відбулися деякі зрушення у вирішенні проблемних питань з боку ЄС. Важливою подією у відносинах України з ЄС стало прийняття Радою ЄС 9 жовтня 2000 р. постанови про вилучення України з переліку країн з неринковою економікою і поширення на український експорт (у рамках антидемпінгових розслідувань ЄС) порядку визначення "нормальної вартості" згідно з правилами, які застосовуються щодо країн із ринковою економікою. У грудні 2000 р. була підписана Угода між Україною і ЄС про безквотову торгівлю текстильною продукцією на 2001-2004 роки, у 2001 р. продовжували обговорюватись проблемні питання щодо розширення квот на експорт у ЄС української металопродукції.

У галузі інвестування країни-члени займали здебільшого вичікувальну позицію. Станом на 1 січня 2001 р. лише чотири країни вклали в українську економіку, переважно в галузі харчової промисловості й внутрішньої торгівлі, капітал у сумі понад 100 млн. дол. США: Нідерланди - 361,8 млн. дол. США (9,3% всіх прямих іноземних інвестицій в Україні), Великобританія - 299,4 млн. дол. США (7,7%), Німеччина - 237,9 млн. дол. США (6,1%), Австрія - 126,3 млн. дол. США (2,5%). Водночас, у 90-х роках ЄС залишався найбільшим іноземним інвестором в Україні, який інвестував більше, ніж США та Росія разом. За даними Міністерства статистики України, порівняно з початком 1995 р. загальний обсяг прямих іноземних інвестицій з країн-членів ЄС збільшився більш як у 6 разів і на 1 січня 2001 р. становив 1415,7 млн. дол. США. Разом із тим, частка прямих інвестицій з країн-членів ЄС в останні роки стабільно зменшувалась: з 45,6% від загального обся-

гу прямих іноземних інвестицій на початку 1995 р. до 36,6% - на січень 2001 р.

Ці капіталовкладення були здійснені більше, ніж у 2 тис. українських підприємств. Крім харчової промисловості - 241,2 млн. дол. США (14,5% від загального обсягу інвестицій) і внутрішньої торгівлі - 119,7 млн. дол. США (7,2%), у європейських інвесторів інтерес щодо вкладання капіталу викликали такі галузі економіки України, як хімічна та нафтохімічна промисловість - 81,8 млн. дол. США (4,9%), машинобудування й металообробка - 63,2 млн. дол. США (3,8%), фінанси, кредит, страхування, пенсійне забезпечення - 52,7 млн. дол. США (3,2%), будівництво й виробництво будівельних матеріалів - 45,6 млн. дол. США (2,7%).

Згідно з УПС при заснуванні українських компаній на своїй території ЄС надає Україні статус найбільшого сприяння, тобто відкрити українську компанію на території Європейського Союзу можна на тих же умовах, як і компанію більшості інших країн. Будучи заснованою, українська компанія отримує національний режим, тобто вона має підпорядкувати свою діяльність тим же правилам, що й компанії ЄС. Для компаній ЄС, які діють на терені України, встановлені дещо інші правила діяльності. Коли такі компанії започатковують свою діяльність в Україні, вони можуть на свій вибір отримати або національний статус (керуватися правилами, встановленими для українських компаній), або статус найбільшого сприяння (керуватися найсприятливішими правилами, встановленими для іноземних компаній) залежно від того, які умови є більш сприятливими. Але в деяких галузях такого вибору не існує, і режим, що пропонується іншим іноземним компаніям, автоматично встановлюється і для компаній ЄС.

За багатьма відносними та навіть абсолютними показниками іноземних інвестицій Україна займає одні з останніх місць серед країн Центральної та Східної Європи. Основними причинами невисокої активності іноземного капіталу, у тому числі, з країн ЄС, є відсутність в Україні сприятливого інвестиційного клімату. Так, наприкінці 90-х років за рівнем політичного й економічного ризику Україна посідала 135 місце серед 178 країн світу. В економічних зв'язках між українськими і європейськими фірмами у 90-ті роки переважали прості експортно-імпортні операції, бартерний обмін, операції з давальницькою сировиною. Таким чином, на початку ХХІ століття європейський ринок для українського бізнесу залишався джерелом товарів і валюти, а не капіталу і технологій. Не випадково 77% опитаних у липні 2000 р. соціологічною службою УЦЕПД представників української державної, політичної і наукової еліти досить критично оцінили динаміку торговельно-економічних відносин України та ЄС протягом 90-х років як таку, що не відповідала євроінтеграційній стратегії України.

Перспективи політичного і гуманітарного співробітництва України і ЄС

Трампліном для майбутнього членства України в ЄС може стати співробітництво у сфері зовнішньої політики й політики безпеки. Україна визнана ЄС одним із ключових факторів регіональної і загальноєвропейської стабільності й безпеки. Активна діяльність України в ОБСЄ, її посередницька роль в придністровському конфлікті (Молдова), участь у миротворчому процесі в Боснії та в Косово, активна і виважена позиція щодо розширення НАТО на Схід та започаткування особливого партнерства з цією міжнародною організацією свідчить як про зацікавленість України у формуванні системи європейської безпеки, так і про можливість широкої й активної співпраці України і ЄС у сфері його СЗПБ. Налагодження співробітництва з ЄС у згаданій сфері не лише дозволить активізувати участь України в європейських справах, але сприятиме усвідомленню її європейської ролі в середині країни.

Спільна стратегія ЄС щодо України запропонувала нові напрямки посилення політичного діалогу:

- залобігання кризам і поглиблення безпеки, зокрема, шляхом розробки спільних зовнішніх ініціатив у сфері попередження конфліктів і управління кризами у специфічних країнах і регіонах, особливо в суміжних з Україною;
- залучення України до заходів ЄС у рамках ЗЄС згідно із Петербзькими завданнями, що, зокрема, дозволяє Україні зробити значний крок у напрямі поглиблення стосунків із ЗЄС;
- розширення діалогу у форматі Україна-Трійка ЄС, зокрема, шляхом утворення експертних груп з питань роззброєння, торгівлі та передачі зброї, експортного контролю і нерозповсюдження ЗМЗ тощо.

У рамках першого Робочого плану реалізації Спільної стратегії ЄС щодо України, який діяв у період Португальського головування в ЄС (перша половина 2000 р.), була започаткована серія консультацій на експертному рівні з питань роззброєння, експорту звичайних озброєнь, загальної безпеки, нерозповсюдження, проблематики ОБСЄ тощо. Рішенням Політичного комітету ЄС, схваленим у січні 2000 р., Україна отримала право приєднання в односторонньому порядку до заяв від імені ЄС, що приймаються в рамках його СЗПБ або оголошуються в ОБСЄ. У липні 2000 р. Рада ЄС схвалила пропозицію щодо надання Україні можливості приєднання до спільних дій ЄС, а також вироблення Україною і ЄС спільних дій щодо третіх країн і регіонів. Конкретними кроками на євроінтеграційному шляху можуть стати безпосередня участь Києва у реалізації Пакту стабільності на Балканах, участь у Концепції ЄС щодо прогнозування і розв'язання конфліктних ситуацій.

Прийняття на Кельнському саміті ЄС рішення про передачу оборонних структур і функцій ЗЄС до ЄС фактично відкрило шлях до створення в Європі власного оборонно-політичного союзу. У червні 2000 р. черговий саміт ЄС у Португалії запросив до участі у формуванні європейського корпусу всі країни-кандидати до вступу в ЄС, а також і ті країни-члени НАТО, які не входять до ЄС. Україна особливо зацікавлена у співробітництві з ЄС в рамках його оборонного компонента, який формується на базі ЗЄС. Геополітичне положення України як держави, що водночас належить до Східної, Центральної і Південно-Східної Європи, її орієнтація на неподільність європейської безпеки дозволяють Україні відігравати важливу цементуючу роль у розвитку співробітництва ННД Європи, сприяти їхній інтеграції до європейських і євроатлантичних структур. Україна висловила зацікавленість щодо можливого залучення своїх Збройних Сил, а також створених разом з іншими державами контингентів до ЄСШР з метою участі у військових операціях з врегулювання кризових ситуацій під керівництвом ЄС.

Україна не залишається осторонь від світових військово-інтеграційних процесів. Свідчення тому - українсько-польський, азербайджано-грузино-український, україно-угорський військові батальйони. Однак, для того, щоб європейські країни сприймали Україну як рівноправного партнера, необхідно реформувати й переозброїти армію сучасною технікою, модернізувати військове обладнання за принципом сумісності. Позитивний імпульс у цьому напрямку може надати нова ініціатива спільної робочої групи Україна-НАТО з питань оборони, узгоджена 5 жовтня 2000 р., щодо планування й оцінки сил у рамках програми "Партнерство заради миру" з урахуванням проведення оборонної реформи в Україні, яку Генеральний секретар НАТО Джордж Робертсон визнав стрижнем системи безпеки у Європі.

Україна має певні напрацювання в діалозі і співробітництві із ЗЄС. Зокрема, було укладено такі важливі документи, як "Каталог сфер практичного співробітництва між Україною і ЗЄС" та "Співробітництво між Україною і ЗЄС у сфері далеких авіаційно-транспортних перевезень", які сьогодні безпосередньо стосуються формування СЗПБ ЄС. Україна пропонує вивести відносини у цій сфері на рівень особливого стратегічного партнерства з ЄС, аналогічного особливому партнерству між нею і НАТО.

Країни-члени ЄС планують значно підвищити можливості європейського ВПК. Підписання влітку 2000 р. рамкової угоди щодо реструктуризації й інтеграції ВПК Франції, Німеччини, Італії, Іспанії, Швеції, Великобританії свідчить про інтенсифікацію військово-технологічного співробітництва в ЄС. Рух країн-членів ЄС до військового і військово-технічного незалежнення створює нові передумови для початку військово-технічного співробітництва з Україною з огляду на її високі можливості саме у цій сфері.

Одночасно з зовнішньою політикою і політикою безпеки відправним пунктом для подальших позитивних зрушень у ставленні ЄС до України може стати розвиток партнерства у сфері юстиції і внутрішніх справ. Нові напрямки співробітництва у цій сфері запропонувала Спільна стратегія ЄС щодо України:

- удосконалення візової політики Україна-ЄС;
- започаткування регулярного діалогу між органами юстиції України і ЄС;
- співробітництво між правоохоронними органами країн-членів, Європолем і відповідними установами України;
- покращення управління українським кордоном;
- модернізація пунктів перетину кордону;
- спільне розв'язання проблем нелегальної імміграції;
- надання Україні практичної допомоги в справі імплементації її законодавства щодо відмивання грошей.

У рамках першого Робочого плану реалізації Спільної стратегії ЄС Україна була запрошена до участі в конференції з питань наркотичних речовин у Європі (28-29 лютого 2000 р.). За результатами місії експертів ЄС в Україну (січень 2000 р.) була підготовлена спільна доповідь щодо боротьби з нелегальною імміграцією та торгівлею людьми, а також рекомендації, які були схвалені під час третього засідання Ради з питань співробітництва Україна-ЄС (23 травня 2000 р.). Започатковано техніко-економічне дослідження для підготовки проекту у сфері боротьби з "відмиванням" грошей в Україні.

Вітчизняні експерти вважають перспективною у співробітництві України з ЄС орієнтацію на гуманітарну сферу: науково-технічне співробітництво, культурний обмін, туризм, екологію, співробітництво у сфері освіти тощо. Спільна стратегія ЄС щодо України визначила шляхи активізації співробітництва між громадянським суспільством, громадськими й неурядовими організаціями в цій сфері:

- підтримка освітніх програм і програм наукового обміну між школами, університетами, дослідницькими інститутами;
- підтримка програм партнерства між національними, регіональними, місцевими організаціями, а також професійними асоціаціями, профспілками, неурядовими організаціями і засобами масової інформації.

З цієї метою застосовуватимуться програми Співтовариства: Tacis, TEMPUS, DEMOKRACI, а також двосторонні інструменти країн-членів.

Стратегія інтеграції України до ЄС визначила важливими напрямками європейської інтеграції підвищення в Україні європейської культурної ідентичності, а також інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього і науково-технічного середовища. Втілення в життя цієї мети передбачає зняття принципових обмежень на контакти, обміни, поширення інформації, зокрема, шляхом залучення українських учених і фахівців до загальноєвропейських програм наукових досліджень.

Таким чином, реалізація євроінтеграційної стратегії детермінує здійснення системних перетворень у державі й суспільстві, а також суттєве поглиблення і розширення практичного співробітництва між Україною і ЄС у всіх магістральних напрямках - торговельному й економічному; у сфері зовнішньої політики й політики безпеки; юстиції і внутрішніх справ; гуманітарній сфері.

Висновки до восьмого розділу

Україна після проголошення незалежності веде пошук власного місця в європейських інтеграційних процесах. Ключовим напрямком зовнішньої політики України та її стратегічним курсом визнано вступ до ЄС. Головним зовнішньополітичним пріоритетом України у середньостроковому вимірі визначено отримання статусу асоційованого члена ЄС. Ідея європейського вибору позитивно сприймається населенням України, євроінтеграційні прагнення України співпадають із необхідністю її модернізації і радикального реформування. Досягнення відповідності держави й українського суспільства копенгагенським критеріям членства в ЄС є головним довготерміновим завданням євроінтеграційного курсу.

Важливим досягненням на євроінтеграційному шляху України є формування договірно-правових і політичних засад співробітництва з ЄС. Базовим документом, який визначив правовий механізм двостороннього економічного, фінансового, соціального й культурного співробітництва, розвитку політичного діалогу, стала Угода про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС. Після набуття чинності УПС був сформований інституціональний механізм двостороннього співробітництва на різних рівнях - від найвищого до експертного. Разом із тим, зберігається асиметричність у підходах сторін до кінцевої мети розвитку співробітництва між Україною і ЄС. На відміну від України, яка оголосила входження до ЄС стратегічною метою державної політики, в офіційних документах ЄС не висловлювалася точка зору щодо членства України в цій організації. Спільна позиція країн ЄС щодо України зводилася до підтримки розвитку демократії та економічного реформування, поглиблення економічної взаємодії. Спільна стратегія ЄС щодо України (грудень, 1999 р.) засвідчила визнання європейських прагнень України з бо-

ку країн-членів ЄС, а також поширила можливості двостороннього співробітництва на зовнішню політику й політику безпеки, юстицію і внутрішні справи.

У другій половині 90-х років в Україні були здійснені кроки в напрямку внутрішнього забезпечення євроінтеграційного процесу: визначені головні напрямки діяльності органів виконавчої влади, які мають забезпечити її входження до європейського економічного, політичного і правового простору; розроблена поетапна стратегія просування України до членства в ЄС; визначені механізми організаційного, фінансового, правового, інформаційного забезпечення євроінтеграційної стратегії, зокрема, розпочато роботу по гармонізації законодавства України з нормами й стандартами ЄС.

Протягом 90-х років розвивалося економічне співробітництво України й країн-членів ЄС, Україна отримала з боку ЄС суттєву технічну допомогу. Водночас, фінансова допомога Україні з боку ЄС за багатьма відносними та навіть абсолютними показниками не відповідала потребам реформування економіки України, а за обсягом іноземних інвестицій Україна займала одні з останніх місць серед країн ЦСЄ. Залишалась загалом нестійкою і недостатньою для забезпечення прискореного входження в економічний простір ЄС і динаміка зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС.

У кінці 90-х років відбувався процес осмислення концептуальних і тактичних прорахунків, допущених Україною на євроінтеграційному шляху. Ейфоричні настрої минулих років змінилися реалістичним усвідомленням того, що період адаптації України до політико-економічних вимог ЄС буде довготривалим процесом. Невідповідність розвитку демократичних інституцій і стану громадянського суспільства європейським стандартам, низький рівень економічного розвитку, ВВП і доходів на душу населення; повільні темпи реформ, які до того ж були недостатньо скоординовані із завданнями європейської інтеграції, проблеми, пов'язані з імплементацією УПС тощо суттєво віддалили перспективу не тільки повного, але й асоційованого членства України в ЄС. Лише проведення глибоких і рішучих реформ, послідовна демократизація суспільства можуть кардинально змінити цю негативну тенденцію і матеріалізувати гасло руху в Європу. Трампліном для майбутнього членства України в ЄС може стати співробітництво у сфері зовнішньої політики й політики безпеки, юстиції і внутрішніх справ, а також у гуманітарній сфері.

На перспективи інтеграції України в ЄС впливатиме процес розширення ЄС і його внутрішньої інституціональної реформи. Експерти прогнозують появу нових можливостей співробітництва України і ЄС у зв'язку з розширенням Євросоюзу, зокрема, зниження рівня тарифного захисту щодо українського експорту у країнах ЦСЄ. Водночас, можна очікувати і негативного впливу розширення ЄС на такі сфери співробітництва України з нинішніми

країнами-кандидатами, як торговельно-економічну, військово-технічну, транспортну, міграційну, гуманітарну, що пов'язано із змінами чинного в країнах ЦСЄ регулятивного режиму в їхніх відносинах із Україною згідно з нормами, правилами і процедурами ЄС.

ПІСЛЯМОВА

Європейська інтеграція - магістральний напрямок розвитку континенту, досвід якої має не лише регіональне, а й глобальне світове значення. У процесі інтеграції знайдено й апробовано на практиці розв'язання найскладніших економічних, соціальних, політико-правових проблем, які постали перед людством у ХХ столітті. Майже за півстоліття розвитку інтеграції Європейський Союз перетворився в один із основних економічних центрів сучасного світу, який переважає по сукупному валовому продукту й об'єму зовнішньої торгівлі такі провідні світові держави, як США і Японія. На 1 січня 2000 р. чисельність населення п'ятнадцяти країн-членів ЄС складала 376,7 млн. чоловік. Доля ЄС у світовому валовому продукті перевищує 20%, на нього припадає майже чверть світової торгівлі. ЄС відіграє провідну роль у наданні технічної й фінансової допомоги країнам, що розвиваються, підтримує дипломатичні стосунки більше, ніж із 130 країнами світу. Він має статус спостерігача в ООН і в її спеціалізованих організаціях, бере участь у роботі ОЕСР, яка об'єднує 30 економічно розвинених держав. У щорічних самітах "Вісімки" беруть участь найбільші країни-члени ЄС - Великобританія, ФРН, Італія й Франція, а також голова Комісії, який безпосередньо представляє ЄС. Від початку ЄС є активним учасником ОБСЄ. Західна Європа вийшла на такий рівень інтеграції, коли вона відчуває себе і сприймається світом у якості єдиного цілого. Інтеграція дозволила розв'язати задачу забезпечення миру на континенті: створені умови, коли війна між країнами-членами не лише малоімовірна, але й неможлива. Однак, події в Югославії висвітлили необхідність для ЄС докладати зусилля щодо встановлення миру поза його зоною стабільності. Євросоюз - ключовий компонент архітектури європейської безпеки, ядро системи європейських цінностей і стандартів.

Місце, яке займає ЄС сьогодні у сфері міжнародних економічних відносин, його роль у світовій політиці, значні соціально-економічні досягнення свідчать про ефективність обраної західними європейцями політичної філософії, а також стратегії, механізмів і методів інтеграції. Вивчення досвіду ЄС, як позитивного, так і негативного дозволяє зробити декілька висновків.

Рух до об'єднаної Європи міг бути лише поетапним - від простих, секторальних форм регіональної інтеграції до більш складних і широкомасштабних: від Митного союзу і спільного ринку товарів - до єдиного внутрішнього ринку з вільним рухом товарів, послуг, капіталу, осіб, потім - до ЕВС і запровадження єдиної європейської валюти і лише на завершальному етапі - до політичного союзу. Поетапно відбувалося розширення сфери Співтовариства: від формування ССП, спільної торговельної, конкурентної й транспортної політики до спільної науково-дослідницької, соціальної, регіональної, валютної політики. На різних етапах розвитку інтеграції успіх залежав

від ретельності розробки програми конкретних практичних дій, яка включала чіткий календар розвитку інтеграційних процесів.

Обрана форма інтеграції - компроміс, який, не вимагаючи створення федеративної структури, забезпечує більші масштаби співробітництва, ніж ті, які можливі на конфедеративних засадах. Згідно зі стратегією Моне-Шумана, держави не повинні одночасно відмовитися цілковито від суверенітету, але лише відкинути догму його неподільності, відмовитися від частки свого суверенітету на користь наднаціонального співтовариства у визначених сферах. Водночас, держави-члени здійснюють контроль за використанням переданих ними повноважень і приймають рішення про подальший розвиток інтеграції.

Намагання зберегти у процесі євроінтеграції ідентичність окремих країн, регіонів, культур знайшло вияв у піднятті принципу субсидіарності на рівень конституційного принципу. Принцип субсидіарності полягає в тому, що поза сферою безпосередньої компетенції Співтовариство й Союз можуть діяти лише у випадку, коли проблема, яка виникла, може бути ефективно вирішена саме на комунітарному рівні, а не його окремими учасниками або регіональними органами влади.

Економічна інтеграція - рушійна сила процесу об'єднання Європи. Вона не є самоціллю, однак, у найбільшій мірі відповідає повсякчасним потребам країн-учасниць і їхнього населення, сприяє зростанню добробуту і меншою мірою торкається таких чутливих сфер державного суверенітету, як національна безпека, оборона, зовнішня політика й ін. Однак, прогрес економічної інтеграції не генерує автоматично поглиблення політичного співробітництва. Водночас, спроби передчасно форсувати політичну й військову інтеграцію успіху не мали.

Важливим уроком євроінтеграції є необхідність повсякчасного узгодження інтересів держав, які беруть участь у цьому процесі. У ході подолання чисельних криз у діяльності Співтовариства, які супроводжувались ультимативними вимогами учасників інтеграційного процесу, вироблена культура діалогу і компромісу, яка включає повагу й врахування інтересів усіх без виключення країн-партнерів.

У ході будівництва об'єднаної Європи сформовано унікальну інституціональну систему, яка не має аналогів в історії. Її призначення - врахування й узгодження у процесі розробки й прийняття рішень інтересів не лише окремих держав ЄС, а й регіонів, а також різних соціальних груп. Особливість, яка відрізняє інституціональну систему ЄС від усіх інших об'єднань інтеграційного типу, створених у різних регіонах сучасного світу, полягає у тому, що вона має частково наднаціональний, частково міждержавний характер.

Євроінтеграція на всіх етапах розвитку характеризувалась високим рівнем правового регулювання. Європейське право є водночас продуктом й ін-

трументом інтеграції, який забезпечує функціонування і подальший розвиток ЄС.

Практика європейського будівництва продемонструвала вагомість мобілізації суспільної підтримки на всіх етапах євроінтеграції, а також необхідність усвідомлення народами європейської ідентичності. Складність процесу прийняття рішень на рівні Співтовариства, певна бюрократизація інститутів ЄС перешкоджає сприйняттю громадянами змісту і значення його діяльності, стримує розвиток почуття солідарності й спільності інтересів, що, зокрема, виявляється в низькій активності електорату під час євровиборів. Для ЄС стає актуальним залучення громадян до розвитку євроінтеграції шляхом систематичного інформування і роз'яснення політики ЄС; посилення відкритості, демократичності діяльності Союзу; поліпшення його постійної повсякденної адміністративної й законодавчої практики. Громадяни очікують від ЄС рішучих дій у сферах міграції, боротьби зі злочинністю, ядерної безпеки й захисту навколишнього середовища. На черзі розв'язання найгостріших соціально-економічних проблем Західної Європи: низькі темпи економічного зростання, високий рівень хронічного безробіття, відставання у сфері застосування інформаційних технологій, старіння населення і, як наслідок, нагрівання фінансової кризи західноєвропейської соціальної моделі "держави добробуту". Зберігається, а по деяких напрямках зростає відставання європейських країн у науково-технічній сфері від США і Японії. Так, розрив в об'ємах фінансування НІОКР між країнами ЄС і США зріс від 12 млрд. ЕКЮ у 1992 р. до 60 млрд. євро в 1998 р. В умовах стрімкої глобалізації економіки це загрожує Західній Європі втратою перспектив економічного зростання й конкурентних позицій.

Лісабонська сесія Європейської ради (23-24 березня 2000 р.) визнала, що ЄС опинився віч-на-віч із новим викликом: якісним стрибком у світовій економіці, детермінованим глобалізацією й формуванням постіндустріальної економіки, заснованої на знаннях. Зміни стосуються всіх без винятку сторін життя людини і вимагають радикальної трансформації європейської економіки. Єврорада поставила "нову стратегічну задачу на наступне десятиріччя: перетворити економіку ЄС у найбільш конкурентноздатну й динамічну економіку у світі, здатну до стійкого зростання в умовах збільшення кількості й якості робочих місць і посилення соціального згуртування." Нова генеральна стратегія ЄС включає формування європейського науково-дослідницького й інформаційного простору, розробку програм формування інфраструктури у сфері наукових знань, стимулювання інноваційної діяльності й структурної реформи економіки, модернізацію системи освіти. На черзі дня - модернізація європейської соціальної моделі, криза якої супроводжується прогресуючим старінням населення. Перед європейцями стоїть дилема: як водночас істотно підвищити конкурентноздатність економіки ЄС і зберегти єв-

ропейські цінності соціальної солідарності. Лісабонський саміт поставив мету прискорення економічного розвитку, заснованого на знаннях, інвестування у людський капітал, модернізацію держави загального добробуту.

Розв'язання задач, які стоять перед ЄС на початку XXI століття, ускладнює його майбутнє кардинальне розширення до кількох десятків країн, що детермінує радикальну конституційну реформу Євросоюзу. Реформи, необхідні для ефективного функціонування ЄС після його майбутнього розширення, були узгоджені під час сесії Європейської ради в Ніцці (7-11 грудня 2000 р.). У Ніцці була також схвалена нова стратегія розширення ЄС, прийнята Радою ЄС 4 грудня 2000 р. Реалізація цієї стратегії у взаємозв'язку з інституціональною реформою має підготувати Європейський Союз до прийняття нових членів після 2002 р. Якщо намічена стратегія залишатиметься незмінною, ЄС у найближчі роки безпосередньо межуватиме з Україною, що детермінує кореляцію стосунків України з ЄС. У наш час навколо ЄС починає формуватися нова архітектура єдиної Європи, яка зможе об'єднати усі держави континенту навколо спільних цілей стабільності, демократії та економічного добробуту. Прагнення України щодо повномасштабної інтеграції в європейські структури може розглядатися як практична підтримка єдиної й стабільної Європи. Таким чином, Європейський Союз знаходиться на порозі нового етапу свого розвитку, зміст якого визначатиме не лише напрям еволюції Європейського континенту, а й у значній мірі всього світу.

Європейське співтовариство Шести, 1952 - 1972 роки.

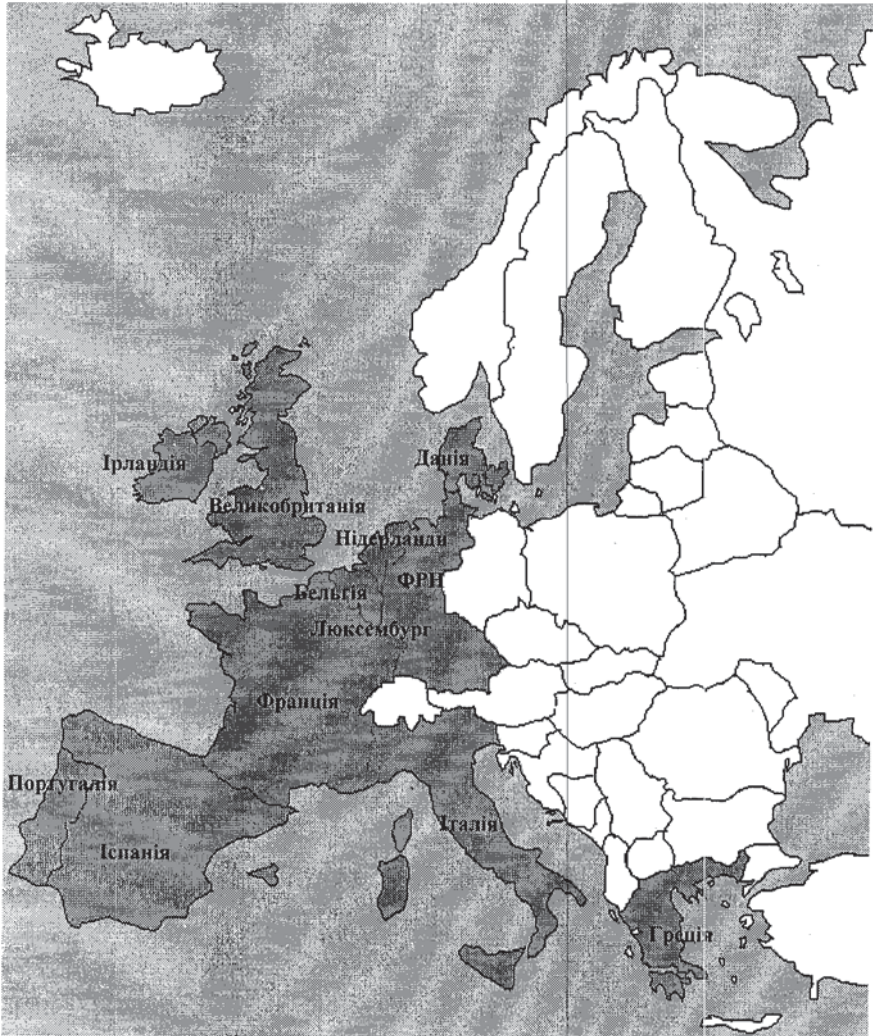
Карта 1

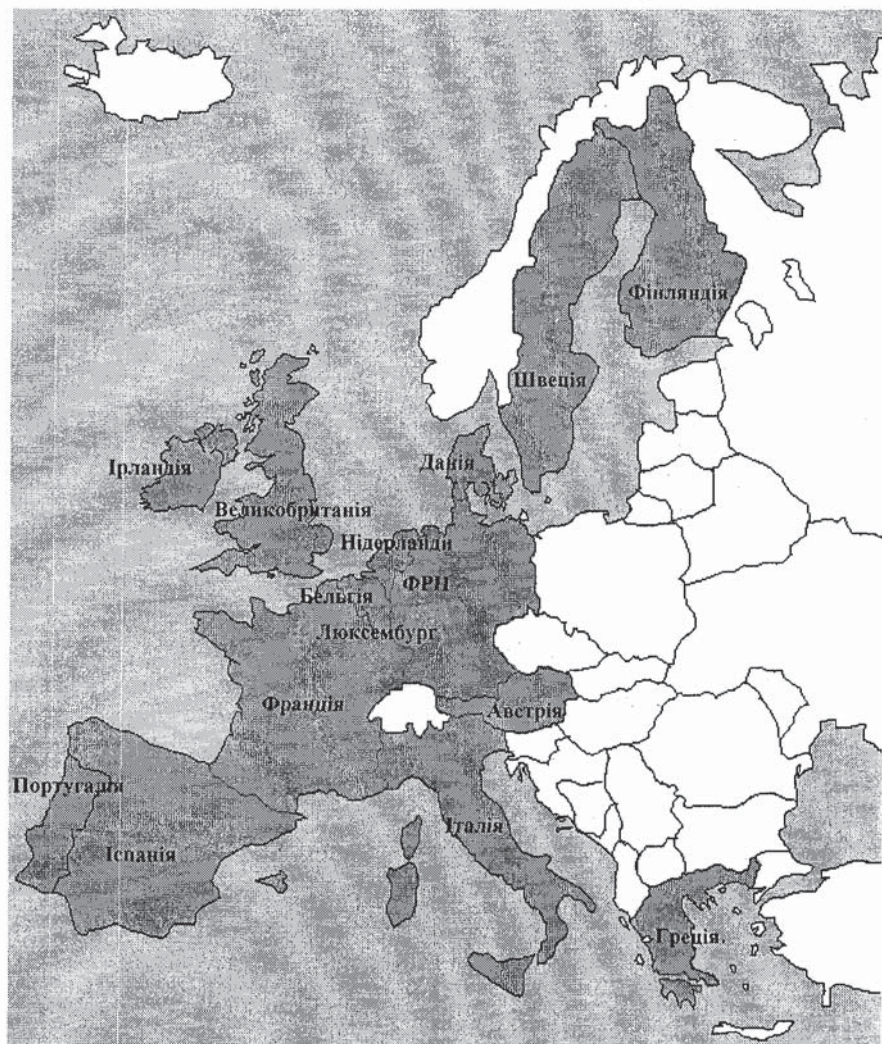
Європейське співтовариство Дев'яти
Перше розширення (Данія, Ірландія, Великобританія), 1973 р.

Європейське співтовариство Дванадцяти
Друге розширення (Греція), 1981 р.
Третє розширення (Португалія, Іспанія) 1986 р.

Європейський Союз П'ятнадцяти
Четверте розширення (Австрія, Фінляндія, Швеція) 1995 р.

Європейський Союз Двадцять вісім
Країни-кандидати на вступ до ЄС

Карта 5

СЛОВНИК ОСНОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АКТ	Країни Африки, басейну Карибського моря і Тихоокеанського регіону
Бенлюкс	Економічний союз Бельгії, Нідерландів і Люксембургу
ВВП	Валовий внутрішній продукт
ВНП	Валовий національний продукт
ВКС	Валютні компенсаційні суми
ГАТТ	Генеральна угода з тарифів і торгівлі
ЕВС	Економічний і валютний союз
ЕКЮ	Європейська валютна одиниця
ЄАВТ	Європейська асоціація вільної торгівлі
ЄБРР	Європейський банк реконструкції і розвитку
ЄВІ	Європейський валютний інститут
ЄВРАТОМ	Європейське співтовариство з атомної енергії
Європол	Європейське поліцейське відомство
ЄВС	Європейська валютна система
ЄЕП	Європейський економічний простір
ЄЕС	Європейське економічне співтовариство
ЄЕА	Єдиний європейський акт
ЄІБ	Європейський інвестиційний банк
ЄІФ	Європейський інвестиційний фонд
ЕК	Європейська Комісія
ЄОЕС	Європейська організація економічного співробітництва
ЄОС	Європейське оборонне співтовариство
ЄП	Європейський Парламент
ЄПС	Європейське політичне співробітництво
ЄС	Європейський Союз
ЄСВС	Європейське співтовариство вугілля і сталі
ЄСФ	Європейський соціальний фонд
ЄСФОГ	Європейський сільськогосподарський фонд орієнтації і гарантування
ЄСЦБ	Європейська система центральних банків
ЄСПР	Європейські сили швидкого реагування
ЄФВС	Європейський фонд валютного співробітництва
ЄФР	Європейський фонд розвитку
ЄФРР	Європейський фонд регіонального розвитку
ЄЦБ	Європейський центральний банк
ЗЕС	Західноєвропейський союз
КОРЕПЕР	Комітет постійних представників
КРП	Комітет з регіональної політики
МЕА	Міжнародне енергетичне агентство
МВФ	Міжнародний валютний фонд
МУК	Міжурядова конференція
НАТО	Організація Північноатлантичного договору
НБСЕ	Нарада з питань співробітництва й безпеки у Європі
ННД	Нові незалежні держави
ОЕСР	Організація економічного співробітництва й розвитку
ОБСЕ	Організація з питань співробітництва й безпеки у Європі
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПДВ	Податок на додану вартість
РДБМ	Рада держав Балтійського моря
РЕВ	Рада економічної взаємодопомоги

PE	Рада Європи
СЗПБ	Спільна зовнішня політика і політика безпеки
СЗТ	Спільний зовнішній тариф
СМТ	Спільний митний тариф
СНД	Союз незалежних держав
СОТ	Світова організація торгівлі
ССВ	Сучасні сільськогосподарські виробництва
ССП	Спільна сільськогосподарська політика
Tacis	Програма ЄС в цілях технічної допомоги країнам СНГ та Монголії
ТЕМПУС	Програма трансєвропейського співробітництва у галузі вищої освіти
УПС	Угода про партнерство і співробітництво
ФАРЕ	Програма сприяння структурній перебудові економіки Польщі й Угорщини
ЦСЕ	Країни Центральної і Східної Європи

Acquis communautaires

У перекладі на українську мову означає "досягнення Співтовариства". Французький термін, включений у Договір про ЄС (Маастрихтський). Означає всю сукупність прийнятих законодавчих актів та інших документів, що регулюють діяльність Союзу та характеризують досягнутий ним рівень інтеграції. Термін використовується в договорах та інших документах ЄС, а також у науковій літературі на мовах усіх держав-членів ЄС без перекладу.

Амстердамський договір

Новий текст договору про Європейський Союз, переглянутий і доповнений на міжнародній конференції країн-членів ЄС у 1996-1997 роках. Підписаний у червні й жовтні 1997 р., набув чинності 1 травня 1999 р.

Бенілюкс

Часто вживаний термін для визначення Економічного союзу, утвореного в січні 1948 р. між Бельгією, Нідерландами й Люксембургом. Бенілюкс співіснує із Співтовариством, оскільки Римський договір не забороняє неконкурентні регіональні угруповання.

Бреттон-Вудська система

Система золотовалютного стандарту, яка функціонувала у 1944-1976 роках відповідно до угод, підписаних урядами провідних західних держав під час міжнародної валютно-фінансової конференції (Бреттон-Вудс, США, 1944 р.); базувалась на фіксованих обмінних курсах валют і золото-доларовому стандарті.

Валовий національний продукт

Статистичний показник, який являє собою сукупну вартість кінцевих товарів і послуг, виражену в ринкових цінах.

Головування в ЄС

Почергове виконання державами-членами ЄС функції голови в Раді ЄС та інших органах Європейського Союзу протягом півріччя.

Грант

Безкоштовна допомога.

Девальвація

Офіційне зниження вартості грошових одиниць

Демпінг

Продаж товарів на ринках інших країн за цінами, значно нижчими, ніж ціни на внутрішньому ринку.

Договір про ЄЕС

Договір про заснування Європейського економічного співтовариства; підписаний у Римі 25 березня 1957 р.

Договір про Євратом

Договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії; підписаний у Римі 25 березня 1957 р.

Договір про ЄСВС

Договір про заснування Європейського співтовариства вугілля і сталі; підписаний у Парижі 18 квітня 1951 р.

Договір про злиття

Договір про заснування єдиної Ради та єдиної Комісії Європейських співтовариств; підписаний у Брюсселі 8 квітня 1965 р.

Економічний і валютний союз

Передбачає формування єдиного внутрішнього ринку, гармонізацію і координацію економічної, податкової, фінансової політики країн-учасниць на основі спільно прийнятих рішень і контролю за їхнім виконанням, заміну національних валют єдиною валютою і проведення єдиної валютної політики.

Країни-члени ЄС у 1969 р. прийняли рішення про формування ЄВС до 1980 р. Концепція ЄВС була відхилена наприкінці 70-х років в умовах світової економічної кризи. Ідея розбудови ЄВС була поновлена під час сесії Європейської ради в Мадриді (червень 1989 р.). У відповідності з Маастрихтським договором у Договорі про Європейське співтовариство був доданий новий розділ про економічну й валютну політику (Розділ VI), де був визначений трьохетапний графік розбудови ЄВС; а також критерії відповідності країн-членів щодо участі у ЄВС. Згідно з Договором про ЄС перший етап формування ЄВС розпочався з 1 липня 1990 р.

Економічний і соціальний комітет ЄС

Дорадчий орган; складається з представників основних соціальних і професійних груп, у тому числі промисловців, фермерів, працівників транспорту, комерсантів, ремісників або осіб вільних професій, представників громадськості.

Європейська валютна система

Система, створена у 1979 р. для підтримки стабільності взаємних валютних курсів держав-членів ЄС. Основні елементи ЄВС: ЕКЮ, механізм фіксованих обмінних курсів, система валютно-го й фінансового співробітництва.

Європейська Комісія

Комісія Європейських співтовариств - до листопада 1993 року; Комісія Європейського Союзу - після листопада 1993 року.

Постійний виконавчий інститут ЄС; забезпечує реалізацію установчих договорів та постанов Ради ЄС, має "право ініціативи" в законодавчому процесі, може приймати самостійні рішення з різних питань.

Європейська рада

Директивний інститут ЄС; складається з голів держав або урядів країн-членів і голови Європейської Комісії; приймає рішення з ключових питань інтеграції, визначає загальні політичні орієнтири ЄС і дає необхідні імпульси для його розвитку.

ЕКЮ

Абревіатура європейської розрахункової одиниці; елемент Європейської валютної системи, що почала функціонувати 1 січня 1979 р. ЕКЮ обраховувалась на базі "валютного кошика" національних валют країн-членів ЄС з урахуванням їхньої питомої ваги у валовому продукті й внутрішній торгівлі Співтовариства. З 1 січня 1999 р. ЕКЮ була замінена новою європейською валютою - "євро".

Євро

Назва нової європейської валюти, ухвалена на засіданні Європейської ради в Мадриді (15-16 грудня 1995 р.). Запроваджена з 1 січня 1999 р.

Європейська система центральних банків

Складається з Європейського центрального банку й національних центральних банків країн-учасниць ЄВС; передбачена Маастрихтським договором на завершальному етапі створення ЄВС.

Європейське політичне співробітництво

Система політичного співробітництва між країнами-членами Співтовариства у сфері зовнішньої політики, заснована на початку 70-х років на основі пропозицій Комітету Давіньйона. Система ЄПС мала міждержавний характер і обмежувалась досягненням гармонізації поглядів і узгодження позицій країн-учасниць щодо важливих проблем міжнародної політики.

Європейське поліцейське відомство

Європол

Засноване у 1993 р. з метою розвитку поліцейського співробітництва між країнами-членами у сфері боротьби з тероризмом, наркобізнесом, іншими видами міжнародної злочинності.

Європейське співтовариство

Співтовариство

Широко вживаний термін, який має на увазі збірну назву всіх трьох Європейських співтовариств.

Нова назва Європейського економічного співтовариства, введена договором про Європейський Союз (Маастрихтським).

Європейський валютний інститут

Фінансовий орган ЄС, створений у 1994 р. для підготовки заключного етапу створення економічного і валютного союзу країн-учасниць.

Європейський інвестиційний банк

Фінансовий інститут ЄС; надає кредити і гарантії по кредитах для фінансування проектів у державному й приватному секторах країн-членів, які представляють взаємний інтерес для країн-членів ЄС.

Європейський інвестиційний фонд

Фонд при Європейському інвестиційному банку; надає кредити й гарантії по кредитах, як правило, для фінансування транс'європейських проектів.

Європейський парламент

Європарламент

Представницький інститут ЄС; здійснює консультативні й контролюючі функції; бере участь у процесі формування законодавства; затверджує бюджет ЄС.

Європейський фонд валютного співробітництва

Фонд для надання короткострокової валютної підтримки країнам-учасницям Європейської валютної системи; діяв до 1994 р.

Європейський фонд регіонального розвитку

Заснований у 1975 р.; орієнтований на сприяння регіонам, які відстають у своєму розвитку, або вражені структурними кризами.

Європейський центральний банк

Фінансовий інститут, який функціонує в рамках економічного і валютного союзу країн-членів ЄС; покликаний здійснювати керівництво ЄСЦБ; наділяється виключним правом санкціонувати емісію банкнот в ЄС.

Європейські угоди

Угоди про асоціацію з ЄС країн Центральної та Східної Європи.

Єдиний європейський акт

Підписаний країнами-членами в лютому 1986 р., набув чинності 1 липня 1987 р. ЄСА модифікував Римський договір, інкорпорував положення стосовно завершення формування єдиного внутрішнього ринку ЄЕС, включив механізм Європейського політичного співробітництва у правову систему Європейських співтовариств.

Зовнішньоторговельний оборот

Сума вартості експорту й імпорту держави чи групи держав за певний період.

Зона вільної торгівлі

Торгівельна асоціація, створена з метою скасування митних тарифів і позатарифних бар'єрів між країнами-учасницями, які зберігають свій комерційний суверенітет і свої національні тарифи щодо третіх країн.

Імпортна квота

Нетарифні кількісні засоби обмеження ввозу певних товарів на внутрішній ринок країни.

Інтеграція економічна

Процес, націлений на формування спільного ринку і проведення спільної політики у визначеному секторі економіки (секторальна або галузева інтеграція), чи в усій економічній сфері країн-учасниць. У останньому випадку мається на увазі загальна економічна інтеграція, що супроводжується уніфікацією валютної, податкової, соціальної й антикризової політики.

Інтеграція європейська

Процес, завдяки якому європейські держави і суспільства об'єднують свої політичні, економічні та соціальні структури в загальний комплекс; кінцевий продукт цього об'єднання може вилитися у формальний політичний та економічний союз або - у неформальну конфедерацію держав.

У Європі процес інтеграції проводиться певною кількістю інституціональних структур, таких як Європейський Союз, Рада Європи, Вишеградська група, Співдружність Незалежних Держав тощо.

Інтеграція політична

Процес поширення на країни-учасниці влади спільних наднаціональних інституцій, покликаних здійснювати спільні компетенції у сферах, делегованих ним у спільних інтересах країнами-учасницями.

Інтергубернменталізм

У контексті Співтовариства цей термін означає процес, в якому рішення приймаються урядами країн-членів, а не інститутами Співтовариства. Інтергубернменталізм віддзеркалює домінування міжурядового співробітництва над наднаціональним.

Інфляція

Переповнення каналів грошового обігу країни масою надлишкових паперових грошей, що спричинює їхнє знецінення і відповідне зниження купівельної спроможності.

Комітет для народів Європи

Комітет, заснований Європейською радою в червні 1984 р.; покликаний вносити пропозиції щодо проведення заходів із метою поліпшення іміджу ЄС серед європейців. Досягненням Комітету були дві доповіді, в яких рекомендувалося ширше застосування символіки Співдружності, зокрема, прапора і гімну, а також запровадження паспортів для громадян ЄС.

Комітет постійних представників (Корепер)

Готує рішення Ради ЄС; скликається на рівні заступників постійних представників (Корепер I) або постійних представників країн-членів у ранзі послів (Корепер II).

Комунітаризація

Процес передачі країнами-членами окремих повноважень у сферу діяльності Співтовариств і поширення на них юрисдикції Суду ЄС.

Конвергенція

Процес зближення економічних політик і економік країн-членів ЄС з метою реалізації економічного і валютного союзу.

Консенсус

Принцип одностайного прийняття рішень; застосовується у сферах діяльності ЄС, визначених установчими договорами.

Конституціональний метод

Метод політичної інтеграції, який передбачає опрацювання і прийняття європейської конституції з метою заснування політичного союзу.

Копенгагенські критерії

Умови прийняття країн Центральної і Східної Європи до ЄС, сформульовані Європейським Союзом у Копенгагені в червні 1993 р. Політичні критерії передбачають стабільність інституцій, які забезпечують демократію, верховенство закону, права людини та захист інтересів національних меншин. Юридичні критерії мають на увазі спроможність взяти на себе в повному обсязі зобов'язання, що пов'язані з членством у ЄС, включаючи відданість цілям політичного, економічного і валютного союзу. Економічні критерії вимагають наявності функціонуючої ринкової економіки, а також здатності конкурувати й витримувати тиск ринкових сил на внутрішньому ринку Європейського Союзу.

Ломейські конвенції

Угоди про фінансову й технічну допомогу та торгівлю між ЄС та країнами Африки, басейну Карибського моря й Тихоокеанського регіону, підписані відповідно у 1975, 1979, 1984 і 1989 роках.

Люксембурзький компроміс

Компроміс, досягнутий країнами-членами в січні 1966 р. з метою розв'язання політичної кризи, яка паралізувала протягом семи місяців функціонування інститутів Співтовариства. Зафіксований у спеціальному протоколі, підписаному міністрами закордонних справ у Люксембурзі.

На вимогу Франції в окремому пункті протоколу зазначалося, що з особливо важливих питань обговорення в Раді триватиме до досягнення одностайності, чим де-факто вводилося право veto для всіх країн-учасниць на противагу прийняттю рішень кваліфікованою більшістю.

Маастрихтський договір

Договір про Європейський Союз, підписаний у Маастрихті 7 лютого 1992 р.

Магриб

Регіон Північної Африки, що включає Алжир, Марокко й Туніс.

Митний союз

Об'єднання держав для проведення спільної митної політики.

Міжурядове політичне співробітництво

Класична форма міжнародних організацій, в яких держави повністю зберігають свій суверенітет, а рішення приймаються на основі принципу одностайності. Спеціалізовані технічні органи організацій, підпорядковані урядам країн-учасниць.

Наднаціональність

Особливість повноважень інститутів, що передбачає можливість прийняття ними рішень, обов'язкових для виконання країнами-членами, які заснували ці інститути і делегували їм відповідні повноваження.

Найбільшого сприяння режим

Принцип міжнародного права, згідно з яким держави надають одна одній той самий сприятливий режим (прав, пільг тощо) у галузі торговельно-економічних та інших відносин, який наданий або буде наданий у майбутньому кожною з цих держав будь-якій третій державі.

Опори ЄС

Основні структурні елементи ЄС:

“Перша опора” - діяльність ЄС в економічній і соціальній сферах, що передані згідно з установчими договорами у повну або часткову компетенцію органів ЄС, які виступають у якості наднаціонального механізму прийняття рішень і контролю за їхнім виконанням з боку держав-членів, юридичних і фізичних осіб.

“Друга опора” - діяльність ЄС у сфері спільної зовнішньої політики і політики безпеки, що здійснюється згідно з принципами міждержавного співробітництва.

“Третя опора” - діяльність ЄС у сфері внутрішніх справ і юстиції, що здійснюється згідно з принципами міждержавного співробітництва.

Омбудсмен

Посадова особа, що призначається Європарламентом; має повноваження розслідувати скарги про порушення прав людини, а також про недоліки в організації діяльності органів ЄС.

Пакет Делора - 1

Доповідь Комісії ЄС про перехід до єдиної європейської валюти, заснування “четвертого бюджетного ресурсу” і подвоєння структурних фондів ЄС.

Пакет Делора - 2

Доповідь Комісії ЄС, яка містила пропозиції щодо прибутків і витрат ЄС на період 1993-1997 років.

Петерсберзькі завдання

Завдання ЄС у галузі оборони й безпеки, сформульовані в 1992 р. і внесені окремою статтею (Стаття 17) до Амстердамського договору:

- гуманітарні, рятувальні та миротворчі місії;
- військові операції для розв'язання кризових ситуацій, зокрема, заходи, спрямовані на встановлення миру.

Передача суверенітету

Більш чи менш широке делегування повноважень країною-учасницею інтеграційного об'єднання наднаціональним інститутам шляхом укладення відповідних угод з іншими країнами.

Поглиблення

Процес посилення можливостей і збільшення інструментів комунітарних органів, необхідних для здійснення ними нових компетенцій.

Позатарифні бар'єри

Національні технічні регламенти і норми стосовно продукції, засоби верифікації, регламенти щодо транспортних перевезень, кількісні квоти на імпорт тощо, які можуть ускладнювати торгівлю й збільшувати ціни навіть за умов відсутності митних зборів.

Політичний комітет

Орган, передбачений Договором про ЄС; покликаний сприяти розробці спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

Політичний союз

Союз держав, які проводять спільну зовнішню й оборонну політику.

Преференційний режим

Особливий пільговий економічний режим, наданий однією країною іншій без поширення на треті країни.

Протекціонізм

Економічна політика держави, спрямована на захист національної економіки від іноземної конкуренції, а також на розширення зовнішніх ринків.

Рада (міністрів) ЄС

Інститут ЄС, до компетенції якого входить розробка законодавства ЄС, визначення його політичних цілей, координація національної економічної політики, врегулювання розбіжностей між країнами-членами. Приймає рішення, обов'язкові для виконання на всій території ЄС. Складається з представників урядів (міністрів) усіх країн-членів.

Рада Європи

Міжурядова організація європейських країн, заснована в 1949 р.

Рахункова палата

Інститут, який здійснює перевірку ведення рахунків, законності й правильності фінансових операцій у ЄС.

Ревальвація

Офіційне підвищення золотого вмісту грошової одиниці країни або фактичне підвищення її валютного курсу.

Римські договори

Договір про заснування Європейського економічного співтовариства й договір про заснування Євратому.

Розширення

Збільшення числа країн - учасниць інтеграційного об'єднання.

Спільна дія

Дія у сфері зовнішньої політики й політики безпеки, яка здійснюється країнами-членами ЄС згідно орієнтирів, схвалених Європейською радою і Радою ЄС.

Спільна зовнішня політика і політика безпеки

До ратифікації Договору про Європейський Союз координація у сфері зовнішньої політики в країнах-членах ЄЕС здійснювалась у рамках Європейського політичного співробітництва. СЗПБ відрізняється від процесу ЄПС тим, що в її рамках країни-члени не лише координують й узгоджують зовнішньополітичні заходи, а й визначають принципи й основні напрямки СЗПБ, визначають спільні стратегії, узгоджують спільні дії і позиції. Процес СЗПБ залишається міжурядовим за своїм змістом і згідно з Договором про ЄС рішення у сфері СЗПБ приймаються на основі консенсусу.

Спільна позиція

Спільна позиція країн-членів ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки; визначається Радою ЄС.

Спільна політика

Основний інструмент реалізації економічної і політичної інтеграції. Здійснюється в рамках комунітарного права і під керівництвом комунітарних інститутів.

Спільна сільськогосподарська політика

Система цінової та структурної підтримки сільського господарства країн-членів ЄС. Принципи ССП базуються на статті 39 Договору про ЄС. Упроваджена у 1962 р. ССП сприяла створенню єдиного сільськогосподарського ринку в СЕС, а також відіграла важливу роль як у розвитку європейської інтеграції, так і в досягненні західними європейцями самозабезпечення у продуктах харчування.

Спільна стратегія

Інструмент реалізації СЗПБ, запроваджений Амстердамським договором. Спільна стратегія являє собою зовнішньополітичний документ, прийнятий Європейською радою, у якому визначені певні цілі, час та засоби їхньої реалізації в тих сферах, де країни-члени мають спільні інтереси. Реалізація спільних стратегій покладається на Раду ЄС, яка розробляє спільні позиції та плани спільних дій.

Спільний митний тариф

Спільний зовнішній тариф

Єдиний зовнішній тариф

Накладається на всі товари, що ввозяться до Співтовариства з третіх країн. Ставки СМТ затверджуються Радою на пропозицію Комісії. СМТ може бути відмінений рішенням Ради Міністрів за поданням Комісії у випадку, коли на внутрішньому ринку ЄС існує дефіцит певних продуктів. Рівень СМТ знижувався згідно з вимогами ГАТТ.

Спільний ринок

Єдиний внутрішній ринок

Митний союз, який забезпечує вільне переміщення товарів, послуг, капіталу, працівників між країнами-учасницями. Країни-учасниці проводять спільну комерційну політику, підпорядковану меті скасування поза митних бар'єрів і дотримання норм вільної конкуренції.

Субсидіарність

У перекладі на українську мову термін субсидіарність означає доповнюваність. Стосовно відносин між ЄС і країнами-членами принцип субсидіарності припускає, що поза сферою безпосередньої компетенції органів ЄС вони можуть діяти лише у тому випадку, коли проблема, що виникла, може бути ефективно розв'язана на комунітарному рівні, а не на рівні окремих країн-членів або регіонів.

Суд Європейських співтовариств

Інститут ЄС; забезпечує єдине тлумачення й застосування договорів, слідкує за законністю постанов інститутів ЄС.

Суд першої інстанції

Підрозділ Суду ЄС; почав функціонувати у 1989 р.; створений згідно з положенням ЄСА з метою розвантаження роботи Суду ЄС; під юрисдикцію СПІ підпадають суперечки щодо правил конкуренції, позови окремих фізичних і юридичних осіб проти органів ЄС, трудові спори тощо. Передбачається, що роль СПІ у майбутньому зростатиме з тим, щоб замінити Суд ЄС як першу апеляційну судову інстанцію в ЄС.

ТАСІС програма

Програма ЄС з метою технічної допомоги країнам СНД і Монголії.

ТЕМПУС програма

Програма транс'європейського співробітництва у сфері вищої освіти, фінансована ЄС.

Трійка (ЄС)

Робоча (неформальна) група у складі представників країни, що головує в Раді ЄС, а також представників країни, яка вже головувала і країни, яка буде головувати. Призначається для розгляду поточних питань зовнішньої політики та політики безпеки ЄС, покликана забезпечувати наступність і послідовність політики ЄС.

Угоди про асоціацію

Угоди, що встановлюють особливі зв'язки між ЄС і третіми країнами; регламентують економічне співробітництво, взаємну торгівлю, політичний діалог, фінансову допомогу. Існують дві основні категорії таких угод:

- угоди, спрямовані на підготовку третьої країни до можливого членства у Співтоваристві; перша відповідна угода, яка слугувала моделлю для наступних угод, була укладена ЄЕС із Грецією в 1961 р.;
- угоди, спрямовані на підтримку особливих відносин країн-членів ЄС із третіми країнами; наприклад, Яундські конвенції.

ФАРЕ програма

Програма ЄС з метою сприяння структурній перебудові економіки Польщі й Угорщини.

Федералізм

Система правління, при якій політична влада поділена на конституційних засадах між центральним правлінням і регіональними одиницями правління; кожний рівень правління має власні політичні компетенції та інституціональну структуру; кожний рівень правління має бути самостійним у рамках власних сфер юрисдикції, де його влада є ексклюзивною, а не насадженою згори; сучасні приклади федеративних держав - Німеччина, США, Швейцарія, Нігерія.

Функціоналістський метод

Метод інтеграції, який передбачає поетапну секторальну інтеграцію та її поширення з економічної на політичну сферу.

Яундські конвенції

Угоди про асоціацію між ЄЕС і африканськими країнами; підписані відповідно у 1963 і 1969 роках.

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ

1944	Декларація Європейського Руху Опору із закликом створення федеративного союзу між європейськими країнами
1946	
15 березня	Промова В.Черчилля у Фултоні (США): заклик до європейської єдності як протидії радянському експансіонізмові
1947	
12 березня	Оголошення доктрини Трумена
5 червня	Оголошення "плану Маршалла"
12 липня	Початок роботи конференції держав-учасниць "плану Маршалла"
1948	
25 лютого	Державний переворот у Празі, прихід до влади комуністичного уряду
17 березня	Підписання Брюссельського пакту
16 квітня	Підписання Паризького договору про заснування ОЕСР
7-11 травня	Гаазький конгрес європейських рухів
25 червня	Початок блокади західних зон Берліна радянськими військами
25 жовтня	Заснування Європейського руху
1949	
1 січня	Підписання в Москві договору про заснування РЕВ
4 квітня	Підписання у Вашингтоні Північноатлантичного договору
5 травня	Підписання у Лондоні Договору про заснування Ради Європи
8 серпня	Перша сесія Ради Європи у Страсбурзі
15 вересня	Обрання першого канцлера ФРН К.Аденауера
1950	
9 травня	Декларація Р.Шумана з пропозицією заснування об'єднання вугілля і сталі
20 червня	Відкриття Міжурядової конференції з приводу плану Р.Шумана
25 червня	Початок війни в Кореї
24 жовтня	Представлення плану Плевена перед Національними зборами Франції
4 листопада	Підписання у Римі Європейської конвенції про захист прав і свобод людини
1951	
18 квітня	Підписання в Римі Договору про ЄСВС
1952	
1 січня	Набуття чинності Договору про ЄСВС
27 травня	Підписання в Римі Договору про ЄОС
10 серпня	Початок функціонування вищого правління ЄСВС
1953	
10 березня	Ухвалення проекту Європейського політичного співтовариства асамблеєю під керівництвом П.Х.Спаака
1954	
30 серпня	Відхилення ЄОС Національними зборами Франції
23 жовтня	Підписання Паризьких угод. Заснування ЗЄС
1955	
14 травня	Підписання Варшавського договору
1-3 червня	Конференція в Мессіні. Рішення про створення всеохоплюючого економічного співтовариства, заснованого на спільному ринкові
9 липня	Початок роботи Комітету Спаака, зобов'язаного підготувати проекти нових співтовариств
13 жовтня	Заснування Комітету дії за Сполучені держави Європи Ж.Монне

1956	
29-30 травня	Міжурядова конференція у Венеції. Прийняття доповіді П.Г. Спаака
26 червня	Початок міжурядових переговорів у Брюсселі з метою підготовки установчих договорів про нові європейські співтовариства
листопад	Суецька криза. Придушення угорської революції
1957	
25 березня	Підписання в Римі договорів про заснування ЄЕС і Євратому
1958	
1 січня	Набуття чинності Римських договорів
3-11 липня	Конференція у Стрессі з питань ССП
15 грудня	Відхилення проекту Європейської економічної асоціації
1959	
1 січня	Перше скорочення митних тарифів між країнами-членами ЄЕС
1960	
4 січня	Підписання у Стокгольмі Конвенції про утворення ЄАВТ
5 вересня	Прес-конференція президента Франції Шарля де Голля: пропозиція створення політичного союзу західноєвропейських держав
14 грудня	Підписання Паризької конвенції про заснування ОЕСР
1961	
18 липня	Перший Саміт країн-членів ЄЕС. Декларація ФРН щодо політичного союзу
9 серпня	Запит Великобританії про початок переговорів з приводу її вступу до ЄЕС
1962	
14 січня	Угода про принципи ССП
17 квітня	Поразка проекту політичного союзу (проекту Фуше)
4 липня	Виступ президента США Дж.Кеннеді у Філадельфії: оголошення "великого атлантичного проекту"
30 липня	Вступ у дію ССП
1963	
14 січня	Перше "вето" президента Франції Ш. де Голля на вступ Великобританії до ЄЕС
22 січня	Підписання договору про співробітництво між Францією і ФРН
20 липня	Підписання Яундської конвенції про асоціацію між ЄЕС і сімнадцятьма країнами Африки й Мадагаскаром
1964	
4 травня	Початок торговельних переговорів у рамках ГАТТ (раунд Кеннеді)
15 грудня	Домовленість Ради міністрів щодо цін на пшеницю
1965	
23 березня	Пропозиції В.Хольштейна щодо фінансування ССП, власних ресурсів Співтовариства і перегляду його інституціональної системи
8 квітня	Підписання Договору про злиття (заснування єдиної Ради і єдиної Комісії трьох Співтовариств)
1 липня	Початок кризи "порожнього стільця"
1966	
28-30 січня	Люксембурзький компроміс
1967	
11 травня	Офіційний запит Великобританії про вступ до ЄЕС
11 липня	Початок функціонування єдиної Комісії ЄС
27 листопада	Друге "вето" генерала де Голля на вступ Великобританії до Співтовариств
1968	
1 липня	Завершення формування Митного союзу ЄЕС

	1969	
1-2 грудня		Гаазький саміт. Рішення про “завершення, розширення і поглиблення Співтовариства”
	1970	
21-22 квітня		Прийняття фінансового регламенту, який засновував власні ресурси ЄЕС
30 червня		Початок переговорів щодо розширення Співтовариств
17 жовтня		Публікація доповіді П.Вернера про Економічний і валютний союз
27 жовтня		Доповідь Е.Давіньюна щодо Європейського політичного співробітництва
жовтень		Організація спільного ринку в риболовній галузі
	1971	
19-21 травня		Зустріч Ж. Помпіду і Е. Хіза у Парижі: узгодження позицій щодо розширення Співтовариств
15 серпня		Рішення президента Р.Ніксона про припинення конвертації долара
	1972	
22 січня		Підписання договору про вступ до Співтовариств Великобританії, Ірландії, Данії, Норвегії
24 квітня		Заснування європейської валютної змії
22 липня		Угода про вільну торгівлю між ЄЕС і країнами-учасницями ЄАВТ
19-21 жовтня		Паризький саміт ЄЕС: проект Європейського Союзу
	1973	
1 січня		Перше розширення Співтовариства: вступ Великобританії, Ірландії, Данії
23 квітня		Доповідь Г. Кіссінджера про оголошення 1973 року “роком Європи”
25 квітня		Запровадження Європейських розрахункових одиниць
6-16 жовтня		Арабо-ізраїльська війна. Перша нафтова криза
14-15 грудня		Саміт у Копенгагені. Декларація про “Європейську ідентичність”
	1974	
14 січня		Заснування Комітету ЄЕС з наукових і технічних досліджень
1 квітня		Запит Великобританії про перегляд умов її членства в ЄЕС
10 грудня		Заснування Європейської ради
	1975	
28 лютого		Підписання першої Ломейської конвенції
18 березня		Заснування ЄФРР
30 травня		Заснування Європейського космічного агентства
5 червня		Референдум у Великобританії на користь її членства в ЄЕС
12 червня		Запит Греції про вступ до ЄЕС
22 липня		Брюссельський договір про заснування Рахункової палати й посилення бюджетних можливостей Європейського парламенту
1 серпня		Підписання Заключного Гельсінського акту НБСЕ
29 грудня		Доповідь Л.Тіндеманса на Європейській раді, присвячена шляхам розбудови Європейського Союзу
	1976	
20 вересня		Підписання Акту про прямі загальні вибори у Європейський Парламент
	1977	
28 березня		Запит Португалії про вступ до ЄЕС
28 липня		Запит Іспанії про вступ до ЄЕС
жовтень		Початок функціонування Рахункової палати
	1978	
6-7 липня		Прийняття принципів Європейської валютної системи під час саміту Європейської ради в Бремені

1979	
13 березня	Початок функціонування ЄВС
3 травня	Перемога консерваторів на виборах у Великобританії. Початок прем'єрства М.Тетчер
28 травня	Підписання Договору про вступ Греції до Співтовариства
7-10 червня	Перші прямі загальні вибори у Європейський Парламент
22 червня	Саміт Європейської ради у Страсбурзі. Рішення про зменшення рівня нафтової залежності ЄЕС до 50%
1980	
1 березня	Набуття чинності другої Ломейської конвенції
1981	
1 січня	Вступ Греції у Співтовариства
10 травня	Перемога Ф. Міттерана на президентських виборах у Франції
1982	
1 жовтня	Обрання канцлером ФРН Г. Коля
листопад	Представлення проекту Європейського акту Г.Д. Геншера й Е. Коломбо
1983	
25 січня	Заснування Блакитної Європи (Угода про політику Співтовариства в галузі збереження рибних ресурсів)
17-19 червня	Європейська рада у Штутгарті. Прийняття принципу чотирьохрічних рамоквих програм у сфері НЮКР і технології. Урочиста декларація про Європейський Союз
1984	
14 лютого	Прийняття Європейським Парламентом проекту угоди про Європейський Союз
28 лютого	Прийняття європейської стратегічної програми досліджень в області інформаційної технології (ESPRIT)
30 березня	Рішення Ради Європейських співтовариств про реформу ССП
14-17 червня	Другі прямі вибори у Європейський Парламент
25-26 червня	Європейська рада у Фонтенбло. Врегулювання проблеми внеску Великобританії в комунітарний бюджет
8 грудня	Підписання третьої Ломейської конвенції
1985	
12 червня	Підписання договорів про вступ Іспанії і Португалії до Співтовариства
14 травня	Публікація "білої книги" ЄК щодо необхідності переходу до єдиного внутрішнього ринку ЄЕС
14 червня	Підписання Шенгенських угод
9 вересня	Відкриття Міжурядової конференції у Люксембурзі
2-4 грудня	Європейська рада в Люксембурзі. Рішення про перегляд Римського договору і активізацію процесу європейської інтеграції
1986	
14 квітня	Запит Туреччини про вступ до Співтовариства
1 січня	Вступ Іспанії і Португалії до Співтовариства
17-28 лютого	Підписання Єдиного європейського акту
1987	
1 липня	Набуття чинності Єдиного європейського акту
1988	
13 лютого	Прийняття "паketу" Делора - 1 про перехід до єдиної європейської валюти. Заснування "четвертого ресурсу" і подвоєння структурних фондів ЄЕС

1989

- 17 квітня Доповідь Ж.Делора про Економічний і валютний союз
15-18 червня Треті загальні вибори в Європейський Парламент
червень Європейська рада в Мадриді. Рішення про початок першого етапу будівництва ЄВС з 1 липня 1990 р.
17 липня Запит Австрії про вступ до Співтовариства
9 листопада Падіння "берлінського муру"
15 грудня Підписання четвертої Ломейської конвенції

1990

- 18 квітня Оголошення проєкту політичного союзу Г.Колля і Ф.Міттерана
29 травня Підписання угоди про заснування Європейського банку реконструкції і розвитку
19 червня Підписання Шенгенської конвенції
1 липня Початок першого етапу ЄВС. Лібералізація фінансового ринку
4 і 16 липня Запит про вступ до Співтовариства Кіпру й Мальти
19-21 листопада Паризька нарада ОБСЄ
14-15 грудня Відкриття Міжурядової конференції в Римі

1991

- 25 лютого Розпуск Організації Варшавського договору
25 червня Початок югославської кризи
1 липня Запит Швеції про вступ до Співтовариства
16 грудня Підписання Європейських угод між ЄЕС і країнами Вишеградської групи (Польща, Угорщина, Чехословаччина)

1992

- 7 лютого Підписання Маастрихтського договору
18 березня Запит Фінляндії про вступ у Співтовариства
25 березня Запит Норвегії про вступ у Співтовариства
2 травня Договір про заснування Європейського економічного простору
21 травня Реформа ССП
11-12 грудня Європейська рада в Единбурзі: прийняття "паketу Делора" - 2

1993

- 1 січня Завершення формування єдиного внутрішнього ринку
1-2 серпня Криза ЄВС. Розширення маржі коливання ЄВС до 15%
8-9 жовтня Віденський саміт Ради Європи
1 листопада Набуття чинності Маастрихтського договору

1994

- 1 січня Початок другого етапу ЄВС. Набуття чинності договору про Європейський економічний простір
1 квітня Запит Угорщини про вступ до ЄС
8 квітня Запит Польщі про вступ до ЄС
9 і 12 червня Четверті прямі вибори в Європейський Парламент
14 червня Підписання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС
24 червня Підписання Угоди про партнерство і співробітництво між Росією і ЄС
25 червня Підписання договорів про вступ до ЄС Австрії, Фінляндії, Швеції, Норвегії
10 листопада Ратифікація Верховною Радою України Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС
28 листопада Рішення Ради ЄС про спільну позицію щодо України
28 листопада Норвезький народ відхилив на референдумі Договір про вступ Норвегії у ЄС

9-10 грудня	Європейська рада в Гессені. Визначення передвступної стратегії країн Центрально-Східної Європи
1995	
1 січня	Вступ до ЄС Австрії, Фінляндії, Швеції
23 січня	Початок функціонування Комісії під головуванням Жака Сантера
26 березня	Набуття чинності Шенгенських угод
12 червня	Укладення Європейських угод з Естонією, Латвією і Литвою
22 червня	Запит Румунії про вступ до ЄС
27 червня	Запит Словаччини про вступ до ЄС
27 жовтня	Запит Латвії про вступ до ЄС
24 листопада	Запит Естонії про вступ до ЄС
27-28 листопада	Євро-середземноморська конференція у Барселоні
8 грудня	Запит Литви про вступ у ЄС
14 грудня	Запит Болгарії про вступ у ЄС
15-16 грудня	Європейська рада в Мадриді. Ухвалення назви нової європейської валюти - "євро". Угода про співробітництво з МЕРКОСУР
1996	
16 січня	Запит Словенії про вступ до ЄС
17 січня	Запит Чеської Республіки про вступ до ЄС
1-2 березня	Євро-азійська конференція
29 березня	Відкриття Міжурядової конференції в Турині
червень	Визнання з боку ЄС за Україною статусу країни з перехідною економікою
6 грудня	Прийняття Радою ЄС Плану дій щодо України
1997	
16 липня	Представлення Agenda 2000 Європейському Парламенту
2 жовтня	Підписання Амстердамського договору
1998	
1 березня	Набуття чинності Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС
1-3 травня	Рада міністрів фінансів і Європейська рада у Брюсселі. Остаточне рішення щодо створення ЄВС і введення спільної валюти - євро
11 червня	Затвердження Стратегії інтеграції України до ЄС Указом № 615 Президента України
1999	
1 січня	Початок третьої фази формування ЄВС. Введення євро одинадцятьма країнами ЄС
24-25 березня	Європейська рада в Берліні. Відставка Комісії під головуванням Ж. Сантера. Схвалення кандидатури Р. Проді на посаду Голови Комісії ЄС.
1 травня	Вступ у дію Амстердамського договору
3-4 червня	Кельнська сесія Європейської ради. Рішення про скликання нової МУК з питань інституціональної реформи
8-13 червня	П'ять прямих виборів у Європейський Парламент
28-29 червня	Саміт ЄС - Латинська Америка у Ріо-де-Жанейро
15 вересня	Затвердження Європейським Парламентом Комісії ЄС під головуванням Р. Проді
15-16 жовтня	Саміт ЄС у Тампере. Прийняття висновків "Віхи Тампере" щодо пріоритетних напрямків діяльності ЄС у сфері реалізації проекту "європейського простору свободи, безпеки й законності"

10 грудня	Ухвалення Спільної стратегії ЄС щодо України на Гельсінському саміті ЄС
2000	
23-24 березня	Європейська рада в Лісабоні висунула стратегічну мету ЄС - перетворення економіки Союзу в найбільш конкурентноздатну й динамічну в світі, розв'язання проблеми зайнятості, посилення соціального згуртування
23 червня	Підписання Договору про партнерство між ЄС і країнами АКТ (м. Котон, Бенін)
7-11 грудня	Європейська рада в Ніщі. Узгодження інституціональної реформи ЄС
2001	
1 січня	Приєднання Греції до "зони євро"
26 лютого	Підписання Ніщського договору

Інституціональна система Європейського Союзу

<p align="center">Європейська рада 15 голів держав і урядів, голова Комісії ЄС</p> <ul style="list-style-type: none"> - спрямування й регулювання євроінтеграційних процесів - фінанси ЄС - перегляд установчих договорів - членство в ЄС - СЗПБ
--

<p align="center">Комісія Європейських співтовариств 21 член, 18 000 функціонерів в 23 Генеральних Дирекціях</p> <ul style="list-style-type: none"> - право законодавчої ініціативи - охорона і реалізація комунітарного права - адміністративні функції: керівництво реалізацією спільної політики - розпорядчі функції: управління фінансами співтовариства - можливість прийняття регламентів і директив

<p align="center">Рада Європейського Союзу 15 міністрів</p> <ul style="list-style-type: none"> - координація спільної економічної політики - прийняття нормативно-правових актів - визначення і проведення СЗПБ - співробітництво у сфері судочинства, боротьби із злочинністю, координація дій поліції - повноваження у сфері зайнятості, охорони здоров'я, освіти тощо
--

<p align="center">Європейський парламент 626 обраних депутатів</p> <ul style="list-style-type: none"> - подання думок на розпорядження Комісії - можливість зміни деяких спільних позицій Ради ЄС - право вето на деякі законодавчі акти - санкція на перегляд установчих договорів - можливість відхилення бюджету - погодження на призначення Комісії ЄС і її Голови, контроль за Комісією

Консультативні комітети	
Комітет регіонів	Економічний і соціальний комітет

<p align="center">Кореспер Комітет постійних представників</p> <p>Розгляд і затвердження проєктів рішень Ради ЄС</p>

<p align="center">Політичний комітет</p> <p>Підготовка і реалізація рішень Ради ЄС у сфері СЗПБ</p>
--

<p align="center">Комітет К-8</p> <p>Підготовка і реалізація рішень Ради ЄС у сфері внутрішніх справ і судочинства</p>

<p align="center">Омбудсмен Обирається Європейським парламентом</p> <p>Контроль за діяльністю адміністративних служб співтовариств і Союзу, розгляд скарг громадян ЄС</p>
--

<p align="center">Суд Європейських співтовариств 15 суддів</p> <ul style="list-style-type: none"> - збереження єдиного правопорядку ЄС - можливість інтерпретації права ЄС - арбітраж у розв'язанні спорів між країнами-членами й інститутами ЄС, між самими інститутами - право вимоги зміни національного законодавства
<p>Суд першої інстанції 15 суддів обмежена юрисдикція</p>

<p align="center">Рахункова палата 15 членів</p> <p>Контроль за використанням фінансових коштів Співтовариств і Союзу</p>
--

Кількісне представництво країн-членів в інституціях ЄС

	Європейська Комісія	Європейський Парламент	Співвідношення голосів у Раді ЄС	Комітет регіонів	Економічний і Соціальний комітет
Австрія	1	21	4	12	12
Бельгія	1	25	5	12	12
Великобританія	2	87	10	24	24
Греція		25	5	12	12
Данія	1	16	3	9	9
Ірландія	1	15	3	9	9
Іспанія	2	64	8	21	21
Італія	2	87	10	24	24
Люксембург	1	6	2	6	6
Нідерланди	1	31	5	12	12
Португалія	1	25	5	12	12
Фінляндія	1	16	3	9	9
Франція	2	87	10	24	24
ФРН	2	99	10	24	24
Швеція	1	22	4	12	12
У цілому	20	626	87	222	222

* Необхідна кваліфікована більшість голосів для прийняття рішень в Раді ЄС складає 62 на 87 (71,26% населення, мінімум 8 країн), а блокуючи меншість - 26 на 87 (29,89%, мінімум 3 країни).

** Згідно рішення Саміту Європейської ради в Ніщі (грудень 2000 р.) після розширення ЄС відбудеться зміна чисельності його інститутів, кількісного представництва в них країн-членів, а також перебалансування позицій щодо голосування. Так, ФРН, Великобританія, Франція, Італія отримають у Раді ЄС по 29 голосів кожна, Іспанія - 27, Нідерланди - 13, Бельгія, Греція і Португалія - кожна по 12, Швеція і Австрія - по 10, Данія, Фінляндія, Ірландія - по 7, Люксембург - 4 голоси. Після вступу в ЄС 12 нових держав кваліфікованою більшістю вважатиметься не менше 255 голосів із загальних 342-х, але лише у випадку, якщо вони представлятимуть не менше 62 % загального населення ЄС. Всі країни-члени матимуть по одному комісіонеру у Європейській Комісії, кількісний склад якої не перевищуватиме 27 комісарів. Число европарламентарів зросте до 738.

Склад політичних груп Європейського Парламенту,
обраного під час п'ятих прямих загальних виборів
(червень 1999 р.)

	ЄНП	ПЕС	ЄЛДРП	З-ЄВА	ЄОЛ/ПЗЛ	ЄСН	ЄДР	Незалежні	Разом
ФРН	53	33		7	6				99
Франція	21	22		9	11	12	6	6	87
Великобританія	37	30	10	6			3	1	87
Італія	34	17	7	2	6	9		12	87
Іспанія	29	24	3	3	4			1	64
Нідерланди	9	6	8	4	1		3		31
Португалія	9	12			2	2			25
Бельгія	6	5	5	7				2	25
Греція	9	9			7				25
Швеція	7	6	4	2	3				22
Австрія	7	7		2				5	21
Данія	1	3	6		1	1	4		16
Фінляндія	5	3	5	2	1				16
Ірландія	5	1	1	2		6			15
Люксембург	2	2	1	1					6
ЄС-15	234	180	50	47	42	30	16	27	626

ЄНП - група "Європейська народна партія" (християнські демократи, консерватори).

ПЕС - група "Партія європейських соціалістів" (соціалісти, соціал-демократи).

ЄЛДРП - група "Європейська ліберальна, демократична і реформістська партія" (ліберали).

З-ЄВА - група "Зелені - Європейський вільний альянс" (зелені, регіоналісти, автономісти).

ЄОЛ/ПЗЛ - група "Європейські об'єднані ліві/Північні зелені ліві" (комуністи, ліві зелені).

ЄСН - група "Союз за Європу націй" ("євроскептики").

ЄДР - група "Європа демократії і різноманітності" ("євроскептики").

Таблиця 3

Голови Європейської Комісії

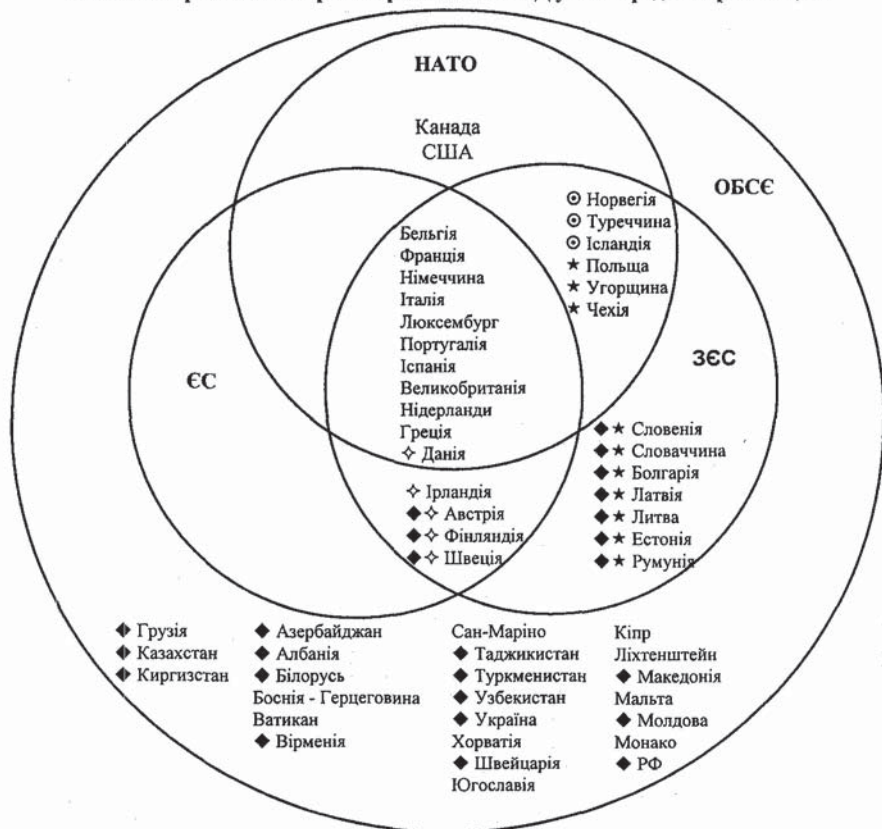
Голови ЄК	Дата вступу на посаду
Вальтер Хальштейн, ФРН	5.01.1958
Жан Рей, Бельгія	1.07.1968
Франко-Марія Мальфатті, Італія	2.07.1970
Сікко Маншольт, Нідерланди	4.05.1972
Франсуа-Хав'єр Ортолі, Франція	6.01.1973
Рой Дженкінс, Великобританія	6.01.1977
Гастон Торн, Люксембург	6.01.1973
Жак Делор, Франція	7.01.1985
Жак Сангер, Люксембург	23.01.1995
Романо Проді, Італія	24.03.1999

ЄС у цифрах

рік	1958	1973	1981	1986	1995
Країни	6	9	10	12	15
Офіційні мови	4	6	7	9	11
Площа у млн. км ²	1 167	1 524	1 658	2 252	3 234
Населення у млн. жителів	185	273	287	338	368
Комісари	9	13	14	17	20
Депутати Європейського Парламенту	142	198	434	518	626

Схема 2

Безпека в Європі:
членство європейських країн і країн-членів СНД у міжнародних організаціях

◆ Держави-учасниці Ради Євроатлантичного партнерства (створена у травні 1997 р.)

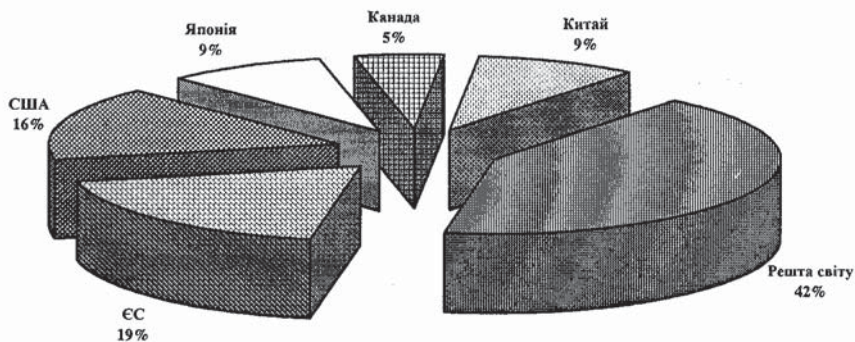
◎ Асоційовані члени ЗЕС (за Римською декларацією 1992 р.)

◇ Спостерігачі в ЗЕС (за Римською декларацією 1992 р.)

★ Асоційовані партнери ЗЕС (за Кірхсберзькою декларацією 1994 р.)

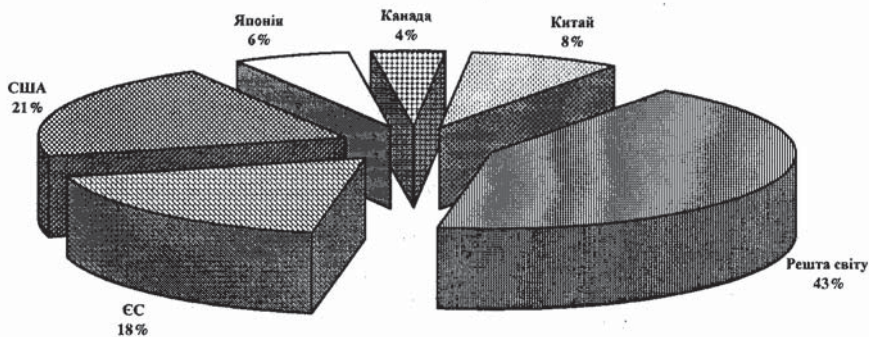
Діаграма 1

Доля експорту ЄС у світовій торгівлі (у %, 1998 р.)

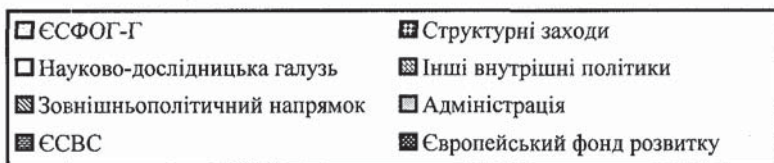
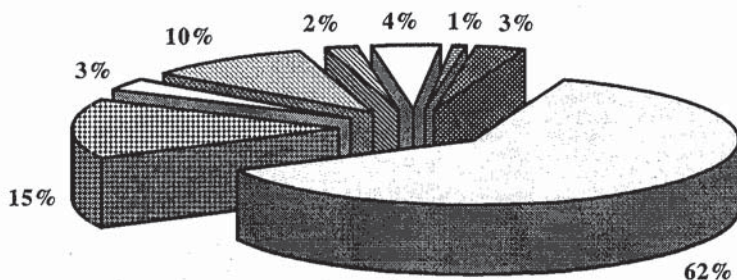
Діаграма 2

Доля імпорту ЄС у світовій торгівлі (у %, 1998 р.)

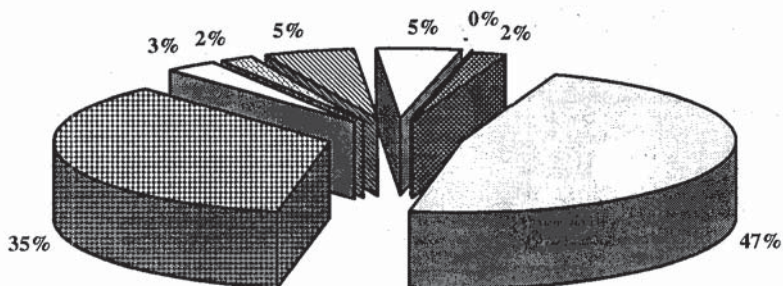

Бюджет ЄС: еволюція видатків (1988-1999 роки)

1988 - 42 495 млн. ЕКЮ

1999 - 87 214 млн. євро

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Європейський Союз. Консолідовані договори, Київ, Вид. "Port-Royal", 1999.
2. Avis de la Commission Européenne sur la demande d'adhésion de la Turquie a la Communauté. Agence internationale d'information pour la presse. Bulletin quotidien Europe. Documents, 20 Decembre 1989.
3. Documents of the CDU/CSU parliamentary group in the German Parliament (Bundestag) on the Future of European Unification. Agence internationale d'information pour la presse. Bulletin quotidien Europe. Documents N 1895/96, 7 September 1994.
4. European Union: Report by Mr. Leo Tindermans. Bulletin of the European Communities. Supplement 1976/01. Selection of texts concerning institutional matters of the Community from 1950 to 1982. Luxembourg: EUR-OP, 1982.
5. European Economic Area, EEA and EFTA Agreements. Stockholm: Flitzes, 1994.
6. Report on economic and trade relations between the European Community and the EFTA countries in the European Economic Area/ EC, European Parliament, Committee on External Economic Relations. Reporter: Giorgio Rosseti. Luxembourg: EP, 1992.
7. EC Enlargement and the EFTA countries / Christopher Sandelis. EC, Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs. Brussels: EC, 1993.
8. Report drawn up on behalf of the Committee on Economic and Monetary Affairs and Industrial Policy on the White Paper from the Commission of the European Communities to the European Council (Milan, 28-29 June 1985) on "completing the internal market" (COM(85) 310 final - Doc. C 2-63/ EC, European Parliament. Committee on Economic and Monetary Affairs and Industrial Policy; Reporter: George Patterson. Luxembourg: EP, 1985.
9. Economic policy and prospects in Finland 1994-1998 / Ministry of Finance. Helsinki: Ministry of Finance, 1994.
10. Europe and the challenge of enlargement/ EC, Commission. Luxembourg: EUR-OP, 1992.
11. The challenge of enlargement: Commission opinion on Finland's application for membership: document drawn up on the basis of SEC (92) 2048 final/EC, Commission. Bulletin of the European Communities. Supplement 1992/06. Luxembourg: EUR-OP, 1992.
12. The challenge of enlargement: Commission opinion on Sweden's application for membership: document drawn up on the basis of SEC (92) 1582 final/EC, Commission. Bulletin of the European Communities. Supplement 1992/05. Luxembourg: EUR-OP, 1992.
13. The challenge of enlargement: Commission opinion on Austria's application for membership: document drawn up on the basis of SEC (91) 1590 final/EC, Commission. Bulletin of the European Communities. Supplement 1992/04. Luxembourg: EUR-OP, 1992.
14. The challenge of enlargement: Commission opinion on Norway's application for membership: document drawn up on the basis of COM (93) 142 final/EC, Commission. Bulletin of the European Communities. Supplement 1993/02. Luxembourg: EUR-OP, 1993.
15. The challenge of enlargement: Commission opinion on the application by the Republic of Cyprus for membership: document drawn up on the basis of COM (93) 313 final/EU, Commission. Bulletin of the European Communities. Supplement 1993/05. Luxembourg: EUR-OP, 1993.
16. Rapport sur l'élargissement et la neutralité/ CE, Parlement Européen, Commission des affaires étrangères et de la sécurité. Rapporteur: Martin Holzfuß. EC. European Parliament. Committee on Foreign Affairs and Security. Luxembourg: PE, 1994.
17. European Commission Opinion submitted to the Council concerning the applications for membership from the UK, Ireland, Denmark and Norway. Bulletin of the European Communities. Supplement 9/10/1969.
18. Opinion on Spain's Application for Membership. European Commission. Bulletin of the European Communities. Supplement 9/78.
19. Opinion on Spain's Application for Membership. European Commission. Bulletin of the European Communities. Supplement 5/78.

20. Agenda 2000: for a stronger and wider Union: document drawn up on the basis of COM(97) 2000 final/EU, European Commission. Bulletin of the European Union. Supplement 1997/05. Luxembourg: EUR-OP, 1997.
21. Renforcer l'union politique et préparer l'élargissement: Avis de la Commission. Union Européenne. Commission européenne. Luxembourg: EUR-OP, 1996.
22. Study on alternative strategies for the development of relations in the field of agriculture between the EU and the associated countries with a view to future accession of these countries: (Agricultural strategy paper). European Union. European Commission. Brussels: EC, 1995.
23. The European Union and Space: Fostering application, markets and industrial competitiveness: Communication from the Commission to the Council and the European Parliament European Union. European Commission. Luxembourg: EUR-OP, 1996.
24. Finnfacts, Finnish Foreign Trade in 1992, Helsinki: Ministry of Finance, 1993.
25. Reflexions sur la politique européenne/CDU/CSU. Christlich-demokratisch Union Deutschlands. Futuribles 1994, no. 193.
26. Declaration sur les orientations de la Commission faite devant le Parlement européen par le président Jacques Delors et réponse donnée à l'issue du débat parlementaire sur cette déclaration: Strasbourg, 17 et 18 janvier 1989/ CE, Commission. Luxembourg:EUR-OP. 1989.
27. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community/ European Union. Consolidated Treaties. Luxembourg: EUR-OP, 1997.
28. Association agreements with the countries of Central and Eastern Europe: a general outline / EC, Commission.COM Documents 1990/0398 final. Luxembourg: EC, 1990.
29. Cannes European Council, 26 and 27 June 1995: Presidency conclusions / EU, Council. SN 211/95. S.I. 1995.
30. Madrid European Council: 15 et 16 December 1995: Presidency conclusions: special edition / EU, European Parliament. 2/S-95 / SN 400/95., S.I.:EP, 1995.
31. European Council:L 16-17 June 1997: Amsterdam: speech by the President Jose Maria Gil-Robles: Presidency conclusions: special edition / EU, European Parliament. 2/S-97 / PE 166.865., S.I.:EP, 1997.
32. European Council: 20-21 November 1997: Luxembourg: speech by the President Jose Maria Gil-Robles: Presidency conclusions: extraordinary Summit on employment: special edition / EU, European Parliament. 3/S-97/ 3597/ PE 167.073., S.I., EP, 1997.
33. Бураковський І., Немиря Г., Павлюк О. Дорога в майбутнє - дорога в Європу. Європейська інтеграція України. - Київ, 2000.
34. Веселовський С.Г. Європейські політичні комунікації: Конспект лекцій. - Київ: Інститут міжнародних відносин,1999.
35. Годун С.Д. Проблеми інтеграції України до Європейського Союзу: Навчальний посібник. - Київ: Інститут міжнародних відносин, 1999.
36. Заблоцька Р.О. Сніжко О.В. Європейський Валютний Союз та Європейські фінансові ринки: Матеріали до курсів лекцій. - Київ: Інститут міжнародних відносин, 2000.
37. Гондол В.П., Горбатюк О.М., Белоусова Н.Б., Бойчук С.І. Інформаційна безпека в Європі: Конспект лекцій. - Київ: Інститут міжнародних відносин, 1999.
38. Крушинський В.Ю. Європейський Союз: історія і сучасність: Конспект лекцій. - Київ: Інститут міжнародних відносин, 2000.
39. Манжолла В.А., Білоусов М.М., Гайдуков Л.Ф. та ін. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945-70-ті роки) - Київ: "Либідь", 1999.
40. Манжолла В.А., Білоусов М.М., Гайдуков Л.Ф. та ін. Міжнародні відносини та зовнішня політика (70-ті-90-ті роки). - Київ: "Либідь", 2001.
41. Манжолла В.А., Колійка В.В. Європейський Союз у міжнародних відносинах: Конспект лекцій. - Київ: Інститут міжнародних відносин, 1998.
42. Мінгазутдінов І.О. Міжнародна та європейська безпека: Конспект лекцій. - Київ: Інститут міжнародних відносин, 1998.

43. История Европейской интеграции (1945-1994). / Под ред. А.С. Намазовой, Б.Эмерсон. - Москва: ИВИ РАН, 1995.
44. Клаус-Дитер Борхардт Европейская интеграция. Происхождение и развитие Европейского Союза. - Москва: Ассоциация европейских исследований (АЕВИС), 1996.
45. Серажим В.І. Розрахунки та платежі у зовнішній торгівлі країн ЄС: Конспект лекцій. - Київ: Інститут міжнародних відносин, 1999.
46. Сиджански Д. Федералистское будущее Европы: от Европейского сообщества до Европейского союза. - Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1998.
47. Стрежнева М.В. Великобритания и Западная Европа: политические аспекты. - Москва: "Наука", 1988.
48. Badre D. Quelle frontière pour L'Europe? Le temps des politiques. - Paris: Ellipses, 1998.
49. Bruneteau B. Histoire de l'unification européenne. - Paris: Armand Colin/Masson, 1996.
50. Buysse D. L'élargissement de la CEE à l'Espagne et au Portugal. - Bruxelles: European News Agency, 1984.
51. Châtelet F. Histoire des idéologies, t.3. - Paris, Hachette, 1978.
52. Colard D. Les Relations Internationales de 1945 à nos jours, 7-ème édition. - Paris: Armand Colin, 1997.
53. Coudenhove-Kalergi R. Pan-Europe: Coll.de l'Institut universitaire d'études européennes de Genève. - Paris: PUF, 1988.
54. Dahrendorf R. A new goal for Europe. - In Hodges M. (ed.). European Integration. Harmondsworth, 1972.
55. Deutsch K. (et al.). Political Community and the North Atlantic Area. International Organization in the Light of Historical Experience. - Princeton, N.Y.: Princeton University Press, 1957.
56. Deutsch K. The Analysis of International Relations. - New York: Englewood Cliffs, 1968.
57. Deutsch K. The Impact of Communications upon the International Relations theory. - In: Theory of International Relations: The Crisis of Relevance / Ed.A.Said. New York: Englewood Cliffs, 1968.
58. Dominguez L. Agriculture and the third enlargement of the EC: PhD Thesis. - University of Edinburgh, 1988.
59. Dunay Pál Kardos Gábor Williams A. New forms of security: views from Central, Eastern and Western Europe. - Dartmouth: Aldershot, 1995.
60. Genton J. Les grandes échéances européennes (élargissement, révision des traités, monnaie unique) et suivi des propositions d'actes communautaires. - Paris: Sénat, 1996.
61. Gerbet P. La construction de l'Europe. - Paris: Imprimerie nationale, 1983.
62. Ginsberg R. Foreign Policy Actions of the European Community. - London: CO, 1989.
63. Ginsberg R. Foreign Policy Actions of the European Community: The Politics of Scale. - Boulder, CO-London: Lynne Rienner Publishers, Adamantine Press, 1989.
64. Groeben H. von der. Combat pour L'Europe. La construction de la Communauté européenne de 1958 à 1966. - Bruxelles: CECA-CEE-CEEA, Perspectives Européennes, Office des publications officielles des communautés européennes, 1984.
65. Guéna Yv. L'évolution institutionnelle de l'Union Européenne. - Paris: Sénat, 1993.
66. Haas E.-B. Technocracy, pluralism and the new Europe. - In Nye Y. (ed.), International Regionalism. Boston, 1968.
67. Haas E.-B. The Study of Regional Integration: Reflections on the joy and anguish of pre-theorising. - In Lindberg L., Scheingold S. Regional Integration Theory and Research. Cambridge (Mass), 1971.
68. Haas E.-B. The Uniting of Europe. - Zud. Edn., 1968.
69. Halin H. L'Europe unie objectif majeur de la Résistance. - Paris-Bruxelles, Editions de l'Union des résistants pour une Europe Unie.URPE,1967.

70. *Hamon D, Seage Keller I.* Fondements et étapes de la construction européenne. - Paris: Prens Universitaires de France, 1997.
71. *Hartwig K-H, Welfens P.* EU and Eastern Europe: Western European integration and Eastern European transformation. - Potsdam: University of Potsdam, European Economy and International Economic Relations, 1996.
72. *Holland M.* European Community Integration. - London: Pinter, 1993.
73. *Hopkinson N.* Enlarging the European Union in Northern, Central and Eastern Europe: conference report based on Wilton Park Conference WPS 93/7, 16-19 Sept. 1993. - London: HMSO, 1994.
74. *Ionescu G. (ed.)*. The new politics of European integration. London: Macmillan St.Martin's Press, 1972.
75. *Keohane R., Hoffmann S.* The New European Community. - Boulder: Westview Press, 1991.
76. *L'Union Européenne et les défis de l'élargissement.* Publié sous la direction de Mario Telo. - Etudes européennes, Editions de l'Université de Bruxelles, 1994.
77. *Lindberg L.* The Political Dynamics of European Integration. - Stanford: Stanford University Press, 1963.
78. *Lombardini S.* Europe between East and South (edited by Siro Lombardini and Pier Carlo Padoan). - Dordrecht: Kluwer Academic, 1994.
79. *Ludlow P., Gros D.* The European Union and the future of Europe. - Brussels: CEPS, 1992.
80. *Luif P.* On the road to Brussels: the political dimension of Austria's, Finland's and Sweden's accession to the European Union. - Wien: Braumüller, 1995.
81. *MacMahon J. A.* 12, 16, 20 or 24? : The Future Shape of the European Union. - Northern Ireland Legal Quarterly, 1994.
82. *Massari-Piérrar F.* L'Europe en tous ses états: entre mythe et contrainte communautaire? - Academia Collection Europerspectives. no.4. Bruylant, 1993.
83. *Massigli R.* Une comédie des erreurs 1943-1956. Souvenirs et réflexions sur une étape de la construction européenne. - Paris: Plon, 1978.
84. *Maury J.-P.* La construction européenne, la sécurité et la défense, Paris, PUF, 1996.
85. *Milward A.* The European Rescue of the Nation State. - London, 1992.
86. *Milward A.* The Reconstruction of Western Europe, 1945-1951. - London, 1983.
87. *Mitrany D.* A Working Peace System. An Argument for the Functional Development of International Organization. - London, 1993.
88. *Monnet J.* Memoirs. - London, 1978.
89. *Nicholson F., East R.* From Six to Twelve. The Enlargement of the European Communities. - Harlow: Longman, 1987.
90. *Nye J.* Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organization. - Boston: Little, Brown, 1971.
91. *O'Neill M.* The politics of European Integration. - London and New York: Routledge, 1996.
92. *Oberg J. (ed.)*. Nordic Security in the 1990 s. - London: Pinter, 1992.
93. *Pedersen T.* European Union and EFTA Countries. - London: Pinter, 1994.
94. *Preston Ch.* Enlargement and Integration in the European Union. - London and New York: University Association for Contemporary European Studies series (UACES), 1997.
95. *Redmon J.* Prospective Europeans: new members for the European Union. - New York, London: Harvester, Wheatsheaf, 1994.
96. *Redmond J. (ed.)*. Prospective Europeans: New Members for the European Union. - London: Harvester Wheatsheaf, 1994.
97. *Redmond J. Rosenthal G. (eds.)*. The Expanding European Union. Past, Present, Future. - London: Lynne Rienner Publishers, 1998.
98. *Redmond J.* The Next Mediterranean Enlargement of the European Community: Turkey, Cyprus, and Malta? - Dartmouth: Aldershot, 1993.

99. *Remacle E.* La PESC, INEO et la CYG. - Bruxelles: Institut d'études européennes, Université Libre de Bruxelles, 1996.
100. *Rose R, Haerpfer Ch.* Democracy and enlarging the European Union eastwards. - Florence: European University Institute, 1995.
101. *Rougemont D. de.* Vingt-huit siècles d'Europe, la conscience européenne à travers les textes d'Histoire à nos jours, 2e ed. - Paris: Christian de Bartillat Editeur, 1990.
102. *Rummel R.* Toward Political Union. - Baden-Baden: Nomos, 1992.
103. *Schmitter P.* A Revised theory of Regional Integration. - In: Lindberg L., Scheingold S. (eds.). Regional Integration: Theory and Research. Cambridge (mass), 1971.
104. *Schneider, J.W.* From nine to twelve: Europe's destiny? - Tilburg: Kennedy Institute, Alphe/Rijn: Sijthoff & Noordhoff, 1980.
105. *Stark H. (coor.).* Agir pour l'Europe. Les relations franco-allemandes dans l'après-guerre froide. - Paris, Milan, Barcelone, Masson, 1995.
106. *Stephen G.* Britain and European Integration since 1945-(Making Contemporary Britain). - Oxford: Basil Blackwell Ltd., 1991.
107. *Swann D.* The Economics of the Common Market, 7th ed. - London: Penguin, 1992.
108. *Telo M. (ed.).* Dossier final. L'Union Européenne et les défis de l'élargissement, - Etudes Européennes. Editions de l'Université de Bruxelles, 1994.
109. *Tuolemon R.* 50 Mots, L'Europe - Paris: Desclée-de Brouwer, 1992.
110. *Vandamme J, Mouton J.-D.* L'avenir de l'Union Européenne: élargir et approfondir. - Bruxelles: Presses interuniversitaires européennes, 1995.
111. *Wallace W.* Walking backward towards unity. - In: Wallace W., Wallace H. and Webb C.(eds). Policy Making in the European Communities, 2 ud. Edn. London, 1983.
112. *Waltz K.* Theory of International Politics. - Reading, Mass., 1979.
113. *Wessels W., Engel Ch. (eds.).* The European Union in the 1990-s-ever closer and longer? - Bonn: Europa Union Verl, 1993.
114. *Wessels W., Engel Ch.* The European Union in the 1990s- ever closed and larger? - Bonn: Europa Union Verlag, 1993.
115. *Weydert J., Bérout S.* L'avenir de l'Europe. - Paris: Ed. de l'atelier; Paris: Ed. Ouvrières, 1997.
116. *Гнатювський М.* "Деякі проблеми імплементації Угод про партнерство та співробітництво між Європейським Союзом та новими незалежними державами" // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Київ: Інститут міжнародних відносин, 1999. - Вип. 15.
117. *Гринченко Ю.* "Роль Європейської комісії в формуванні нового економічного простору на порозі нового тисячоліття" // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Київ: Інститут міжнародних відносин, 1999. - Вип. 14.
118. *Губерський Л.* "Україна - ЄС: формування нової стратегії взаємовідносин" // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Київ: Інститут міжнародних відносин, 1999. - Вип. 13.
119. *Дзьобко А.* "Україна та ЄС: сучасний стан та перспективи взаємовідносин" // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Київ: Інститут міжнародних відносин, 2000. - Вип. 23.
120. *Копійка В.* Великобританія та формування комунітарних принципів ЄС. // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Київ: Інститут міжнародних відносин, 1999. - Вип. 16.
121. *Копійка В.* Європейський Союз: проблеми розширення. // Вісник "Міжнародні відносини". - Київ: "Київський університет", 1998. - Вип. 9.
122. *Копійка В.* Розширення як феномен європейського будівництва. // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Київ: Інститут міжнародних відносин, 1999. - Вип. 14.
123. *Литаніс Я.* Основные проблемы правового регулирования осуществления инвестиций между Украиной и ЕС в контексте соглашения о партнерстве и сотрудничестве: прямое инвестирование // Актуальні проблеми міжнародних відносин., Київ: Інститут міжнародних відносин, 2000. - Вип. 18.
124. *Мінгазутдінов І.* Розширення НАТО та ЄС: парадокси взаємозалежності. // Вісник "Міжнародні відносини". - Київ: "Київський університет", 1999. - Вип. 11.

125. Терницький В. Еволюція відносин Європейського Союзу з країнами Центральної та Східної Європи у 80-ті та 90-ті роки. // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Київ: Інститут міжнародних відносин, 1999. - Вип. 14.
126. Циганов С. Проблеми і перспективи інтеграції України в ЄС // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Київ: Інститут міжнародних відносин, 1999. - Вип. 13.
127. Чорноморець І. Особливості кредитування Європейським банком економіки України та галузі залучення кредитів СБРР в Україні (кредитна лінія малим та середнім підприємствам України) // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Київ: Інститут міжнародних відносин, 1999. - Вип. 14.
128. Arnold H. Die Europäische Gemeinschaft. Zwischen Vertiefung und Erweiterung // Europa-Archiv, 10 (1991).
129. Ash T. Germany's choice // Foreign affairs. - 1994, Vol. 73, N. 4.
130. Balladur E. Pour un nouveau traité de l'Élysée. // le Monde. - 30 Novembre 1994.
131. Barrera M., Haas E. The Operationalisation of Some Variable Related to Regional Integration. // International Organization. - 1969, Vol.23, N. 1.
132. Boegner J.-M. 1958, le général de Gaulle et l'acceptation du traité de Rome // Espoir. - 1992, N. 87.
133. Durand M. L'Europe sociale, une grande illusion? // Esprit, 179, février 1992.
134. Etzioni A. The Dialectics of Supranational Unification. // American Political Science Review. - 1962, vol. 56. N 4.
135. Galtung J. After the cold war what? A pan-european confederation. // Revue roumaine d'études internationales. - 1993, v. 27.
136. Granell F. The European Union's enlargement negotiations with Austria, Finland, Norway and Sweden. // Journal of Common Market Studies. - 1995, Vol.33, N. 1.
137. Grieco J. Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of the newest liberal institutionalism. // International Organization. - 1998, Vol. 42.
138. Haas E. The unifying of Europe and the unifying of Latin America. // Journal of Common Market Studies. - 1967, Vol. 5.
139. Haas E. The study of Regional Integration: Reflections on the joy and anguish of pre-theorising. // International Organization. - 1970, Vol. 24.
140. Hoffman S. The European process at Atlantic cross purposes. // Journal of Common Market Studies. - 1964. Vol. 3.
141. Hoffman S. The European process at Atlantic cross purposes. // Journal of Common Market Studies. - 1964, Vol. 3.
142. Hoffmann R. Debate: The European Union and the Central and Eastern European countries: prospects for integration. Debate chaired by Riner Hoffmann. // Transfer. - 1995, Vol. 1, N. 3.
143. Hoffmann S. Discord in Community: The North Atlantic Arca as a Partiel International System. // International Organization. - 1963, Vol. 17, N. 2.
144. Hoffmann S. Reflection on the nation state in Western Europe today. // Journal of Common Market Studies. - 1982, Vol. 21.
145. Hoffmann S. The European Process of Atlantic Crosspurposes. // Journal of Common Market Studies. - 1964, Vol. 3, No. 2, December.
146. Kaiser W. Austria in the European Union // Journal of Common Market Studies - 1995, Vol. 33, N. 3, September.
147. Klenberg J. Finnish defense policy and European integration. // Yearbook of Finnish Foreign Policy, 1992. - Helsinki: The Finnish Institute of International Relations, 1992.
148. Lamers K. Die Keanlander bestimmen die Richtung. // Nine Gesellschaft. - 1994, N 12.
149. Lansing P., Bye P. New membership and the future of the European Community // World competition. - 1992, 15 March.
150. Ludlow P. Negotiating a European Economic Area. EC-EFTA relations. // The Annual Review of European Community Affairs, 1990 - Brussels: CEPS, 1991.

151. *Mann E.* Report on economic and trade relations between the European Union and the Ukraine. - Luxembourg: EP, 1994 (10 p.).
152. *Michaielek S.* Theoretical perspectives for understanding international interdependence. // *World Politics*. - 1979, Vol. 31.
153. *Mils L.* Enlarging the European Union: A Theoretical Perspective // *Research Paper*. - The University of Hull, 1/1995 (26 p.).
154. *Monnet J.* A Ferment of change. // *Journal of Common Market Studies*. - 1963, Vol. 1.
155. *Moravcsik A.* Liberal Intergovernmentalism and Integration: A.Rejouder. // *Journal of Common Market Studies*. - 1995, 33 (4).
156. *Moravcsik A.* Negotiating the Single European act: National Interests and Conventional Statecraft in the European Community. // *International Organization*. - 1991, 45 (1).
157. *Moravcsik A.* Preferences and power in the European Community: A Liberal Intergovernmental Approach. // *Journal of Common Market Studies*. - 1993, 31 (4).
158. *Moreau Defarges Ph.* La Communauté après Maastricht. // *Politique étrangère*. - 1993, 58/01.
159. *Nye Y.* Companing Common Markets: a Revised neofunctionalist model. // *International Organization*. - 1990, Vol. 4.
160. *Pinder J.* The future of the European Community: a strategy for enlargement. // *Government and Opposition*. - 1992, 27/04.
161. *Puchala D.* Integration and Disintegration in Franco-German Relations, 1954-1965. // *International Organization*. - 1970, Vol. 24, № 2.
162. *Puchala D.* International Transactions and regional Integration. // *International Organization*. - 1970, Vol. 24, № 4.
163. *Rehder K.* Report on the Commission study on alternative strategies for the development of relations in the field of agriculture between the EU and the associated countries with a view to future accession of the these countries. // *Agricultural Strategy Paper (CSE (95) 0607 - C4 - 0023/96/EU)*. - Luxembourg: EP, 1996 (37 p.).
164. *Schmitter P.* A Revised theory of Regional Integration. // *L.Lindberg and S.Scheingold. Regional Integration: Theory and Research*. - 1971.
165. *Schmitter P.* A Revised Theory of Regional Integration. // *International Organization*. - Vol. 24, #4 (1970).
166. *Schmitter P.* Three Neo-Functional Hypotheses About International Integration. // *International Organization*. - Vol.23, #1 (1969).
167. *Schmitter P.* Three Neo-Functionalist Hypotheses About International Integration. // *International Organizations*. - 23 (Winter 1969).
168. *Sogner I, Archer C.* Norway and Europe: 1972 and now. // *Journal of Common Market Studies*. - 1995, Vol. 33, No.3, September.
169. *Spector M.* The European Community's expansion mechanism and the differing approaches of EFTA and Eastern Europe to Community membership. // *Law and policy in international business*. - 1993, 25/01.
170. *Stephen G.* European Political Cooperation: a World Systems Perspective. // *Martin Holland (ed.) The Future of European Political Cooperation, Essays on Theory and Practice*. - Basingstoke - London: Macmillan, 1991.
171. *Tindemans L.* Report on European Union. // *Bulletin of the European Communities Supplement*. - Brussels, January 1976.
172. *Ungerer W.* Institutional consequences of broadening and deepening the Community: the consequences for the decision-making process. // *Common Market Law Review*. - 1993, 30/01.
173. *Varynen R.* Finland and the European Community: Changing Elite Bargains. // *Cooperation and Conflict*. - 1993, March, No. 28.

Навчальне видання

КОПІЙКА Валерій Володимирович,
ШИНКАРЕНКО Тетяна Іванівна

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ:
заснування і етапи становлення

Редактор: *Наумчик П.І.*
Технічний редактор: *Радченко О.В.*
Комп'ютерний набір: *Божко С.В.*
Комп'ютерна верстка: *Божко С.В.*
Мовне редагування і коректура: *Зінченко С.Ф.*

Підписаю до друку *01.08.2001 р.*
Папір *офсетний № 1.*
Умовн. друк. арк. *28,59.*
Тираж *2 000 прим.*

Формат *60x84/16.*
Друк *офсетний.*
Обл.-вид. арк. *28,47.*
Зам. № *1-199.*

Видавничий Дім «Ін Юре»

Україна, 01004, м. Київ, вул. Терещенківська, 4

тел./факс: 244-64-80, 219-14-06, 216-34-66

E-mail: phinyure@carrier.kiev.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 352 від 05.03.2001 р.

Віддруковано у ВАТ «Книжкова друкарня наукової книги»

Україна, 04107, м. Київ, вул. Багговутівська, 17-21

ISBN 966-7752-68-2

9 789667 752682